

ТЕМУРНОМА

امیر تیمور گورکان جنگنامہ میں

Амир Темур Кўрагон жангномаси

ТОШКЕНТ
«ЧЎЛПОН»
1991

*Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва дугат муаллифи филология
фанлари номзоди НОЕИ РАВШАНОВ*

МУҲАРРИР ЧОРИ АВАЗ

Т 4903620101—29 — қўш — 91
360(04)91

ISBN 5-8250-0285-5

© С. Тошкандий, 1991.

Мулло Салоҳиддин ибн мулло Алоиддин хожа эшон (Салоҳиддин Тошкандий) қаламига мансуб бўлган «Темурнома» ноёб асарлардандир. Бу китоб Тошкентда, Ильин босмахонасида 1327 ҳижрийда, милодий ҳисоб билан 1908 йилда чоп этилган. Тош босма нашрларнинг нусхалари ниҳоятда кам бўлганлиги маълум. Шунга қарамай, бу асар соҳиблари уни не-не уқубатлар билан сақлаб қолганлар. Яқинларгача Гитлер, Наполеон билан тенглаштирилган. Чингизхонга қиёс этилган (Чаковскийнинг «Қамал» романи) Амир Темур ҳақидаги китобни 30-йиллардан омон сақлаб қолиш ўзи бўладиган иш эмас-ку, ахир?! «Темурнома»нинг дарагини Қалқам тоғларидаги овуллардан, аҳъёнда эса, Шаҳрисабз ва Китоб фузалоларидан эшитиб қолардиҳ. Ниҳоят, 1989 йилнинг охирида, аниқроғи, октябрь ойи бошларида Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»сини қўлга олишга муяссар бўлдиҳ. Мамнуният билан айтиш жоиз бўладики, шаҳрисабзлик зиёлилар, айниқса, партия ва шўро ходимлари китобнинг юзага чиқишида жуда катта саъй-ҳаракат кўрсатдилар.

Китоб ноҳияси фирқа қўмитасининг биринчи котиби Абдурахмон Ашуров, Шаҳрисабз ноҳияси ижроқўмининг раиси Ғузор Маматов, шу ноҳиядаги «Ўзкомпартия XX съезди» совхозининг директори Жалил Рўзиев, Қашқадарё вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Зиёдулла Бегимқуловларга осори атиқаларни излаб топши йўлидаги фидоийликлари учун сидқидилдан миннатдорчилик иззор этамиз. «Темурнома»ни кўз қорачиғидай асраган, уни фарзандларига қомил ишонч билан қолдириб кетган Шаҳрисабз ноҳиясининг Эски Чоршанба қишлоғи фуқароси, марҳум Каттахон эшон руҳини хушнудлик билан ёд этамиз. Асарни еру кўжга ишонмай, авайлаб сақлаган, бугун эса авлодлар баҳраманд бўлсин деб, кенг феъллик билан уни бизга тақдим этган муҳтарам Ғуломхон Каттахон ўғлига самимий ташаккуримизни баён этишдан бахтиёрмиз.

Амир Темур тарихан жуда қалтис вазиятда сиёсат майдонига кирди. XIII асрнинг биринчи чорағида босиб олинган (Ўрта Осиё салкам уч йил ичида, яъни 1219—1221 йилларда истило қилинган эди), асоратга солинган Мовароуннаҳр ва Хуросон, қолаверса, рус, хуллас, мўғул босқинчиларининг оёғи етган ҳамма минтақаларда эзиш, талаш, хўрлаш сиёсати давом этаётган эди. Мовароуннаҳр Темучиннинг ўғилларидан бири Чигатойнинг суюрғол мулкига айлантирилган, қарийб бир ярим асрдан буён унинг уруғ-аймоқлари бу ўлжанинг қонини зулукдек сўрмоқда эди.

Мўғул босқинчиларининг ёвузлиги ҳақида шундай бир нақл тўқилган: Чингизхоннинг асосий рақиби бўлган Жамухадан бир киши сўрабди: «Кўй подасини қўйхона эшигигача қувиб келаётган бўрилардек бизнинг одамларни қувиб келаётганлар кимлар?». Шунда Жамуха: «Булар Темучиннинг одам гўшти бериб боқилган тўртта ити; у, буларни темир кишанга солиб қўйган эди; буларнинг пешоналари мисдан, тишлари қайралган, тиллари бигиз сингари

ўткир, юраклари темирдан ясалган. Буларда қамчи ўрнига қайрилган қилич бор. Улар шудринг ичади, шамолда учади, жангаларда одам эътигани ейди. Ҳозир улар занжирдан бўшатиб юборилган, уларнинг оғзидан сўлакларни оқмоқда. Улар шод, хурсанд. Бу гўртта ит: Жабба, Қубила, Жалма ва Субутойдир», деб жавоб берган экан.

Урта аср муаррихларидан бири мўғул машҳарини «қумдан ҳам кўп» деб таъриф қилган эди. «Занжирдан бўшатиш», «қумдан ҳам кўп» бўлган одамхўрларни тасаввур қилиш мумкин. Шу юришларнинг шохиди бўлган араб тарихчиси Ибн ал-Асир (1160—1233) бу ҳақда: «қуну туналарда мисли кўрилмаган ва ҳамма ёқни, хусусан, мусулмонлар яратган бойликларни қамраб олган гоаят катта бир фалокат бўлди. Агар биров ҳамма нарсага қодир Оллоҳ одамни яратгандан буён дунё бундай нарсани кўрмаган, деса ҳақ гапни айтган бўларди. Дарҳақиқат, йилномаларда бунга ўхшаш ва унга тенг келадиган бундай зўр фалокат бўлмаган. Уларда тасвирланган воқеалар ичида Навуходоносорнинг исроилийларни қалтаклаши ва Қуддусни вайрон қилиши бобидаги қилмиши энг даҳшатлисидир. Бироқ бу лаънатилар (мўғуллар — П. Р.) вайрон қилган мамлакатлар олдиди Қуддус нима бўлипти? Бу мамлакатлардаги ҳар бир шаҳар Қуддусга икки баробар келади! Мўғуллар қириб ташлаган одамларга қараганда исроилийлар нима бўлипти? Ахир, битта шаҳарда мўғуллар қалтаклаган аҳоли барча исроилийлардан кўп бўлган. Улар ҳеч қимни аяшмади: аёлларни, эркакларни, гўдакларни шафқатсиз дўппослашди, ҳомиладорларнинг қорнини ёриб, боғларини ўлдирди», деб ёзган эди.

Мўғул босқинчилари даҳшати шу тариқа ҳад-ҳудудсиз бўлган. Орадан аср кечса ҳам кишилар уларга қарши бош кўтаришга ботина олмаган. Бу ҳолни Чигатой улуси мисолида ҳам кўриш мумкин. Чигатой улуси Или водийсидан то Хоразмга қадар чўзилган, улкан сарҳадларга ёйилган эди. 1318 йилдан эътиборан бир қанча вақт бу улус пойтахти Қарши бўлиб турган эди.

XIV асрнинг 60-йилларига келиб, аввал Хуросонда кучайган озодлик ҳаракати Мовароуннаҳрда ҳам куртақ ёза бошлаганда келгинди ҳукмдорлар — мўғуллар салтанатидан пугур кетаётганди. Бу ҳолни, ҳатто, мўғул хонларининг исломга бўлган муносабати бобида ҳам кузатиш мумкин. Қаршида 1318 йилдан то 1326 йилгача ҳукм сурган Кенакхон ислом динини қабул қилмаган, мажусий эди. Ҳокимият Тармаширин қўлига ўтгач (1326), у мусулмончилик ақидасини қасб қилади. Мўғул хонларининг ислом динига киришини эътиқод, юшоқ кўнгилик оқибати эди, деб бўлмайди албатта. Бу замонасозлик, сиёсий тангликдан чиқиб чораси эди, холос. Агар Тармаширин исломни қабул қилиб, «Алоуддин» — дин улуги унвонини олган бўлса, ундан кейин тахтга чиққан Бўзан исломга киришга чеқ қўйган. Кўринадики, бу масалада ҳам ҳукмдорлар тоифаси ичида чуқур ихтилофлар ҳукм сурган.

Чингизхон вафоти (1227) дан кейин ҳам жуда иноқ, босиб олинган мамлакатларни мувофиқлик билан идора қилиб келаётган унинг авлодлари XIV асрнинг иккинчи чорагидан эътиборан бир-

бири билан жиққа мушт бўла бошлайди. Ҳокимият учун талашиш авж олади. Ҳокимиятни Бўзандан тортиб олган Қозонхон ибн Ясавир ўғлон яна қароргоҳни Қаришга кўчириб келди. Қозонхон ҳам ўзаро тожу тахт курашларига тоб беролмайди. Унинг қушандаси амир Қозағон бўлади. Қозағон тахтга Дошмандчи ўғлонни (у Угедей насабидан эди) чиқаради. Кўп ўтмай Дошмандчи ўғлон ҳам фитнанинг қурбони бўлади. Қозағон бу сафар Мовароуннаҳр тахтига Баёнқулини хон кўтаради.

Амир Қозағон анча кучли қўшинга эга эди. Унинг ўғли Абдуллоҳ ҳам вақти-вақти билан ёнидаш ўлкаларга юриш қилар, мулкни кенгайтиришга интилар эди. Жумладан, у 1353 йилда Хоразмни босқин қилади ва у ерда ўз ҳукмини жорий этади. 1357 йилги келиб, иккинчи бир мўғул амири Қутлуғ Темур Бўлдай амир Қозағонни ясоққа етказди. Отаси ўрнига тахтга чиққан амир Абдуллоҳ саройида фикқу фужур зўради. Энди мўғул ҳокимлари фақат тахт талашибгина қолмай, ширатпарастлик бобида ҳам юзгубан кета бошлайдилар. Абдуллоҳ, масалан, хотини билан ишқий можароларда айблаб, Баёнқулихонни қатл этдиради. Мўғул асздодаларининг жирканч ҳаёт тарзи ҳокимият учун бўлган тубан курашларга уйғун бўлиб кетган эди.

Мўғул феодалларининг ўзаро низолари норозилигини кўндан кўн ичига ютиб келаётган туркий аҳолининг нуфузли вакилларига таъсир қилмаслиги мумкин эмасди. Бунинг устига, гарчи пинҳона бўлса-да, Хуросон билан алоқа ўрнатилган, сарбадорларнинг озодлик кураши аманаси уларнинг зулмат оғушида қолиб келаётган ватанига ҳам учқун сачрата бошлаган эди. Туркий аҳолининг етакчилари мўғул тўраларининг ўзаро тўполонларида гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда туриб бўлса-да, аста-секин сиёсий курашларга аралаша бошладилар.

XV аср муаррихи Фосиҳ Аҳмад Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарида қайд этилишича, 1358 йилда амир Абдуллоҳ ибн Қозағонга қарши кураш бошлаган мўғул амири Баён Сулдуз ёнида туркий аҳолининг етакчиларидан бири амир Ҳожи Барлос ҳам бўлган. Бу, ўша, Кеш (Шаҳрисабз) вилоятининг ҳокими, Амир Темурнинг амакиси Ҳожи Барлосдир. Айрим тарихий манбаларда, хусусан, академик В. В. Бартольд ишларида ҳам ўша пайтларда мўғуллар билан барлос амирларининг муносабати маълум эмас деб кўрсатилади. Шунингдек, илмий асарлар, дарсликларда XIV асрнинг 50-йилларига келиб, Хуросонда сарбадорлар мўғуллардан Сабзавор шаҳрини тортиб олганликлари, ўзларининг мустақил давлатини вужудга келтирганликлари айтилади-ю. Шаҳрисабз ва Қаришда туркий аҳолининг ҳам айнан шундай қилганликлари ҳақида лом-лим дейилмайди.

Фосиҳ Хавофий келтирган далилдан маълум бўладики, амир Ҳожи Барлос мўғулларга қарши курашиш учун қўлий имкониятларни қўйдан бермаган. Унинг Баён Сулдуз билан биргалишиб қилган жангида Абдуллоҳ енгилиб, Мовароуннаҳрни ташлаб, Андараб томонга қочади ва шу ёқларда ўлади. Мовароуннаҳр ҳокимияти Баён Сулдуз ва Ҳожи Барлос қўлига ўтади. Афтидан,

Ҳожи Барлос ҳудди шу йили — 1358 йилда Шаҳрисабз ва Қарши ҳокимиятини қўлга киритган.

Мўғуллар ҳокимияти анча мустаҳкам бўлган Шарқий Туркистонда 1348 йилда хонлик маснадига кўтарилган Тўқлуғ Темур Чигатой улусида юз бераётган воқеаларга бефарқ қараб туролмайдди. Айниқса, уни маҳаллий аҳоли — доимо итоатда бўлишга маҳкум этилган халқ вакилларининг ҳокимият ишларига аралашаётганлиги қаттиқ тайвишга солиб қўяди. У 1359 йилда мустақиллик даъво қилаётган барлосларнинг танобини тортиб қўйиши учун катта қўшин билан йўлга чиқади. Кешни ён-верига қараб, қўрқа-писа идора қилиб турган Ҳожи Барлос мўғул хонининг йўл-йўлакай эришиб келаётган ғалабалари хабаридан гангиб қолади. Чунки ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмас, ён-атрофдаги мулкларнинг ҳаммаси мўғуллар қўлида, тинч пайтларда бир-бирининг эъштини ейишга тайёр турган нўёнлар қалтис дамларда бирлашиб ҳаракат қилиши тайин эди.

Тўқлуғ Темурнинг асосий зарбаси ўзига қаратилганини, саноқли йигитлари катта қўшинга бас кела олмаслигини амир Ҳожи Барлос яхши биларди. Шу боисдан у жангсиз Хуросонга қочиб қолиш йўлини танлайди. Ҳожи Барлоснинг оғир дамда элини ташлаб кетишга қарор берганини ақлли кишилар маъқулламаган. Унинг обрўси мўғулларга қарши кайфиятда бўлган ёшлар ўртасида ниҳоятда катта эди. Ахир у нима бўлганда ҳам узоқ истибдоддан кейин ҳокимиятни мўғуллардан биринчи бор қўлга олган киши эди-да. Мўғулларга қарши кайфиятдаги ватанпарвар йигитлар Ҳожи Барлосга бўлган ҳурмат-эҳтироми зўридан уни юрт этакларига қадар кузатиб келадилар. Улар орасида Амир Темур ҳам бўлган. Аммо у билан бирга кетишни ор биладилар. Ҳар ҳолда, Амударё бўйидан орқага, Шаҳрисабзга қайтганлар ёлғиз бир киши — Амир Темур эмасди. Бир нарса аниқки, уларга энди Амир Темур бош бўлиб қолган эди.

Темур ибн Турағай баҳодур номи биринчи бор шу қалтис вазиятда тилга тушади. Унинг довжураклиги, шижоаткорлиги болаликдан маълум эди.

Темурнинг ўз амакисига бўлган хайрихоҳлигини тушуниш қийин эмас. Чунки Ҳожи Барлос илоҳий (нурдан бино бўлган) деб қаралган, метин деб ҳисобланган мўғуллардан ўз вилоятини тортиб олиб, уларга қарши курашиш мумкинлигини амалда кўрсатди. Зеро Маҳмуд Торобийдан кейин бу ўлкада ҳеч ким бош кўтара олмаган эди.

Ҳожи Барлос Хуросонга кетган, юрт эгасиз қолган пайтда Амир Темур, ўзини нима кутаётганини билмас-да, ҳеч бир иккиланмасдан Шаҳрисабзда ҳокимиятни қўлга олади.

Болаликдан кураш, ов ҳадисини олган Амир Темур, академик В. В. Бартольд айтганидек, валломатлик — жанговарлик руҳида тарбияланган эди. Ориятни қўлдан бериш унинг учун ўлим билан баравар эди. У кейинчалик ҳайратомуз шону шавкатга эришгач, ўтказган қурилтойларида мудом бир нақлни такрорлар экан. Эмишки, икки сайёҳ, бири араб, бири эрони, беҳудуд саҳрода

адашиб қолишибди. Эрони сувини ичиб тамоглабди. Арабнинг кўзачасида бир қултум оби ҳаёт қолибди. Офтоб тигида эрони сулайиб, тамомила мадордан қолибди. Улми муқаррар бўлибди. Сўнги кучини йиғиб ҳамроҳига дебди: «Сен арабсан, халқингни олижаноб, деб эшитганман. Агар шу рост бўлса, сувингни менга бер, халқингнинг олижаноблигини кўрсат». Араб бир зум йўлаб қолибди-да, хуржундан кўзачани чиқариб, уни ўлим билан олишгаётган шеригига узатиб: «Халқимнинг олижаноблиги олдида меннинг ўлимим ҳеч нарси эмас, мен бу удумга шак келтирмайман, мана сув, ичақол», дебди.

Амир Темури бу нақани бежиз такрорламаган. Халқининг озодлиги кўндаланг турган маҳалда у Ҳожи Барлос сингари йўл тути олмасди. Унда ҳамият ниҳоят дарижада кучли бўлган. Келинг, шу ўринда Амир Темурни майдонга чиқазган сиёсий ва тарихий вазият ҳақида сўз юритайлик.

Тарихий асарларда Амир Темурнинг Шаҳрисабзда ҳокимиятни қандай йўл билан сақлаб қолганлиги сабаблари номаълум деб кўрсатилади. Тарихнинг қизиқ бир тугуни шундаки, Мовароуннаҳрда осойишталик қарор топиб, Тўқлуғ Темур қайтиб кетгандан сўнг, орадан бир йил ўтар-ўтмас амир Ҳожи Барлос яна Шаҳрисабзга қайтиб келади. Фосих Хавофий очиқдан-очиқ эътироф қилганидек, у яна ҳокимиятни бошқаришдан умидвор бўлиб келган эди. Амир Темур ўз халқига хос жўмардлик кўрсатади: юзи шувит амакиси Ҳожи Барлосни дарвозадан киритмаслик ўрнига, Кеш ҳукуматини унга беради.

Амир Темур айрим илмий манбаларда 1360 йил тахтга чиққан, деб кўрсатилади. XV асрга оид тарихий асарларда бундай таъкидларга дуч келиш маҳол. Тарихий китобларда Амир Темурнинг Мовароуннаҳр тахтини расман қўлга олиш йили сифатида 1370 йил қайд этилади ва бу музаффарият Балхда юз берганлиги айтилади. Ҳақиқатда амир Ҳусайн ибн Мусаллабни енгиб, қўли баланд келган Амир Темур жами ақобирлар, қўшин бошлиқлари томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинган эди. Бинобарин, Амир Темур ҳозирга қадар айтиб келинганидек, йигирма тўрт-йигирма беш ёшида эмас, ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида тахтга чиқишга эришган.

Амир Темур ибн Турағай Муҳаммад баҳодур ҳижрий 736 сичқон йилида, шаъбон ойининг 25 кунда (1336 йил, 8 апрель) Шаҳрисабздан ўн уч чақиримча келадиган Хўжа Илғор қишлоғида туғилади. Унинг отаси амир Турағай баҳодур давлатманд киши бўлиб, Баёнқулихон салтанатида катта мавқе тутган.

Амир Темурнинг онаси Тегуна хотун (Тегина Бегим Моҳ) бўлган. Фосих Хавофий Амир Соҳибқироннинг шажарасини шундай кўрсатади: Амир Темур кўрагон ибн амир Турағай ибн Барқал ибн Иланғири Ижил ибн Қоражор нўён ибн Суғу Сижон ибн Иримхи ибн Қожулай нўён ибн Туманайхон ибн Бойсунғур хон ибн Қайдухон ибн Дугам ибн Маннон ибн Бўжа ибн Буданжир ибн Алан Тава хотун. Бўлак манбаларда айрим исмларда озгина фарқ бўлмаса (масалан, Иримхи — Иримчи, Қорачор сингари), шажара

айнан шундай таърорланади. Шоҳлар, султонлар шажарасини олисдан бошлаш, Одам Атога олиб бориб тақаш ҳоллари Шарқ тарихнавислари учун удум бўлганлигини унутмаслик лозим. Бу ҳолни, ҳатто, XVI асрда яшаган Абдуллахон авлоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Амир Темурнинг шажарасини битган тарихнавис уни Чингиз билан бир сулолага тақиб қўяётир. Чунки Алан Тава ёки Алан Қува «Шарафномаи шоҳий» («Абдуллонома») асарида қайд этилганидек, Темурчиннинг улуғ момоси. У нурдан ҳомила пайдо қилиб, фарзандлар кўрган. Зуваласига илоҳийлик ҳамиртурушидан қўшилган бундай шажаранинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини бу ўринда баҳс қилишга эҳтиёж йўқ. Нурдан ҳомила пайдо бўлмаслиги ҳақ бўлганидек, Алан Қуванинг суюқ оёқ бўлганлиги ҳам эҳтимолдан унчалик узоқ бўлмаса керак.

Муҳими шундаки, Чингизхоннинг шажараси ҳақидаги асли қозиғи бўш бўлган афсонага Амир Темурнинг уруғ-аймоғини ҳам келтириб боғлаш ақлга тўғри келмайди. Амир Темур юртларни, ҳокимиятларни мўғуллардан тозалоган бўлса ҳам, улар даҳшатли таъсиридан онгни тозалашга батамом муваффақ бўлмаган кўринади. 1219 йилдан то 1370 йилгача давом этган мўғул истибдоди онгни ҳам, қонни ҳам кўп асрларга етадиган даражада захарлаган эди. Шу боисдан кейинги даврларда ёзилган тарихий асарларда ҳам Чингизийларни илоҳийлаштириш, ҳатто, уларни исломлаштириш каби уринишларга дуч келамиз. Уша, Алан Қуванинг ўтовига тўйнуқдан кириб келган нур араб сифатли киши деб талқин қилинишини бундан бошқа қандай изоҳлаш мумкин?

Бироқ Амир Темурнинг болалик йиллари, ўсмирлик даври, аниқроқ айтганда, 1360 йилгача бўлган ҳаёти манбаларда зикр этилмайди. Бундай ҳолат кейинчалик турли тавсифларнинг рўёбга чиқишига туртки берган бўлса ажаб эмас. Утмиш Туркистонда салтанатлар тарихи бигилганда Амир Темурга алоҳида эҳтиром кўрсатилган. Унинг йўлтўсарлиги, қароқчилик қилгани, саводсиз, жоҳил эканлиги фақат бизнинг замонимизга келиб «кашиф этилди». Амир Темур девонида ўтириб, туркигўй шоирларнинг шеърларини тўплатиб, «Манзумоти туркий» мажмуасини туздирганида, ўзининг ёшлиги билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни «одамлар бу ишларга ишонмайди», деб атайлаб киритдирмаган экан. Бунга афсус қилмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий «Мажолис ун нафоес» тазжирасида дўсти Шайхим Сухайлийни таъриф қилиб келиб, бундан ортиқ мақтасам ўзимни улуғлагандек бўламан, деб дўсти ҳақидаги сўзни муҳтасар қилган эди. Амир Темурнинг шу ишдан камтарлик бўйи кўринмайдими? Ёки Амир Темурнинг Гийёсиддин Али Яздийнинг «Китоби рўзномаи газовоти Ҳиндустон» асари хусусида туган йўлини эсга олайлик. Далиллардан кўра мақтовларга тўла бўлган бу асарни Амир Темур пучга чиқарган эди. Хўш, энди Амир Темурнинг ёшлигида қилган, «одамлар ишонмайдиган ишлари» нималардан иборат бўлган, шу вақтга қадар бу ҳақда ҳар ким ўзича каромат қилиб келди. Шарифиддин

Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома» сида ҳам Соҳибқироннинг бу умр фасли қаламга олинмиган. Тарихга адолат кўзи билан қарайдиган олим В. В. Бартольд ҳам охирида «Темур ҳам худди Чингизхон каби фаолиятини қароқчиликдан бошлаган», деган хулосага келган эди.

Бу ерда ортиқча тафсилотбозликдан қочиб, бир нарсани айтиш ўринли бўладики, Салоҳиддин Тошкандийнинг қўлингиздаги мазкур «Темурнома» си ана шу саволга биринчи марта очиқ-ойдин жавоб беради. Албатта, «Темурнома» илмий манба ёнги тарихий асар эмас. «Темурнома» энг аввало — бадиий асар. Бадиий асар бўлганда ҳам бир неча форсий манбалар асосида (қайси манбалар асосида эканлигини аниқлаш — бу келажакнинг иши!) битилган, дейиш мумкин. Шу боис асарни таржима, дейиш бир ёқлама бўлиб чиқади. Чунки у мутлақо эркин, ижодий ёзилган. Шу билан бирга воқеа-ҳодисаларни далиллашда тарихий манбаларга мурожаат этилган ўринлар кўп. Бу ҳол асарда бошдан-оёқ дивом этади. Ана шуларга асосланиб, «Темурнома» ни бир неча тарихий-бадиий китоблар умумлаштирилган янги асар дейиш тўғри бўлади. Хали қўйироқда бу масалага яна қайтамиз.

Биз юқорида Амир Темур шахси ҳақида сўз юритиб, уни йўлтўсарликда, қароқчиликда, жоҳилликда айбловчи олимлар, адиблар, арбоблар билан мунозара қилдик. Ҳозирга қадар бу олимлару арбобларнинг фикрлари аниқ мисоллар билан далилланган эмас. Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома» си бу даъволарни инкор этиш учун атайлаб ёзилгандек. Ваҳолинки, китоб бундан роса сиксон икки йил муқаддам, Октябрь инқилобидан тўққиз йил олдин нашр этилган. «Темурнома» кўп жиҳатдан, айниқса, қамрави эътибори билан «Бобурнома» га, «Қиссас-уланбиё» га анча яқин туради. «Бобурнома» учун ҳам тарихийлик, ҳам бадиийлик нечоғли хос бўлса, унда ҳам шу фазилат бўртиб туради. «Қиссас-уланбиё» да пайғамбарлик ва оддий инсонлик нечоғли қўйилиб, уйғунлашиб талқин этилган бўлса, «Темурнома» да ҳам шу ҳолни кўрамиз.

«Темур тузуқлари», «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» (Г. Вамбери), Ғиёсиддин Али Яздийнинг юқорида номи зикр этилган асарининг рус тилида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» сининг форсий тилда нашр этилиши («Фан», 1972), Иброҳим Мўминов рисоласи Амир Темурни билиш йўлидаги дастлабки қадамлар бўлди. Айниқса, Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарининг рус тилида бўлса-да, чоп этилганлиги Амир Темурни билиш, таниш йўлидаги муваффақиятдир. «Мужмал-и Фосиҳий» на бадиий, на тарихий асар, унинг жанрини хроника ёки жангнома деб белгилаш тўғрироқ бўлади. Муаллиф ҳар бир йил воқеа-ҳодисаларини ҳеч бир шарҳсиз кунма-кун, ойма-ой, йилмай-йил ёзиб борган.

Уқувчида тўғри тасаввур ҳосил қилиш учун Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал» дан Амир Темур йилномасининг асосий ўринларини айнан келтиришни лозим топдик, токи китобхоннинг ўзи воқеаларга ҳакам бўлсин, ўзи бир хулосага келсин.

ФОСИХ ХАВОФИЙ. «МУЖМАЛ-И ФОСИХИЙ».

АМИР ТЕМУР ЙИЛНОМАСИ:

1335—1336 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг шаҳ-
боннинг йигирма бешида туғилиши.

1357—1358 ЙИЛ. Амир Абдуллоҳ ибн амир Қозағон томонидан
Баёнқулихоннинг қатл этилиши.

1358—1359 ЙИЛ. Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлоснинг амир
Абдуллоҳ ибн амир Қозағонга ҳужум қилиши. Абдуллоҳнинг
Андараб томонга қочиши ва ўлими. Мовароуннаҳрни Баён Сулдуз
ва амир Ҳожи Барлосларнинг эгаллаши.

1359—1360 ЙИЛ. Мовароуннаҳрга жатта (мўғул) подшоҳи,
Чигатой уругидан бўлган Тўқлуғ Темурхон ибн Уғул хўжа ибн
Дувахоннинг келиши. Бу хабарни эшитиб амир Ҳожи Барлоснинг
Тўқлуғ Темур билан учрашмасдан, Мовароуннаҳрни тарк этиши ва
Хуросонга йўл олиши.

1360—1361 ЙИЛ. Тўқлуғ Темурхон фармонига биноан Кеш
ҳукуматининг Амир Темурга ўтиши. Тўқлуғ Темурнинг Моваро-
уннаҳрдан ўз пойтахтига қайтиши. Амир Ҳожи Барлоснинг
ўз мамлакатини бошқариш учун Мовароуннаҳрга қайтиб келиши.
Амир Турағай Муҳаммад Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг отаси
вафот этиши.

1361—1362 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг Хизир
Ясурий сарига амир Хусайн ибн амир Мусаллаб ибн амир
Қозағонга Баён Сулдуз билан бўладиган курашида ёрдам бериш
учун келиши. Баён Сулдузнинг қочиши.

1362—1363 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур амир Хусайн
ибн Мусаллаб билан Сейистон юришига отланиши. Амир Соҳибқи-
роннинг қўли ёй ўқидан яраланиши. Тузалиб, тагин амир Хусайнга
қўшилиши, сўнгра иккаласининг Мовароуннаҳрга қайтиши. Амир
Хусайннинг Амир Темур билан иттифоқ бўлиб жатта қўшини
билан жанг қилиши. Самарқанд ва Кешнинг қўлга киритилиши.

1365—1366 ЙИЛ. Жатта қўшини билан Хусайннинг машҳур
Лой жанги. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг бу жангда жатта
жасорат кўрсатиши, бироқ, амир Хусайн лашкарининг бўшанглиги
туфайли жатта қўшинининг галаба қозониши. Амир Темур
Хусайнни қанча қувватламасин, унинг лоқайдлиги. Шу сабабга
кўра Амир Соҳибқироннинг унга нисбатан гина, кеж сақлаганлиги.
Иккаласи ўртасида нифоқнинг пайдо бўлиши.

1366—1367 ЙИЛ. Бадахшон подшоҳининг амир Хусайнга
душманлик кайфиятида бўлиши. Амир Хусайн билан Амир
Соҳибқирон Амир Темурнинг ярашиши ва уларнинг Бадахшонга
биргаликда юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг амир Хусайдан

олдинроқ Бадахшонни забт этиши ва уларнинг биргаликда қайтиши.

1368—1369 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур билан амир Хусайн ибн Мусаллаб ўртасида низо чиқиши.

1369—1370 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг амир Хусайн ибн Мусаллаб ибн амир Қозағонга қарши чиқиши. Балхда Амир Соҳибқирон томонидан амир Хусайннинг ўлдирилиши. Амир Соҳибқироннинг таттга чиқиши.

1370—1371 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон жатталар билан жанг қилишга отланади. Амир Соҳибқироннинг жатта устига иккинчи қатла қўшин тортиши. Кенаж Темурнинг қочиши ва Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши. Зинда Чашмнинг фитнада айбланиб ҳибсга олиниши. Амир Соҳибқиронга қарши уюштирилган бу фитнада амир Мусо, Абу Исҳоқ Хизир Ясурий ва шайх Абул Лайс Самарқандийлар қатнашганлиги. Зинда Чашм ҳоким бўлган Шибиргон ҳукуматининг Баён Темур ибн амир Оқбўғага берилиши.

1371—1372 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга отланиши. Хоразм ёнида Хусайн Сўфи билан бўлган жанг. Хусайн Сўфининг қочиши. Хоразмнинг қамал қилиниши. Хусайн Сўфининг вафот этиши (1372 йил 5 январь), Юсуф Сўфининг Хоразм шоҳи бўлиши. Кайхусрав Хатлонийнинг Хусайн Сўфи билан воситачилик қилгани учун қатл этилиши.

1372—1373 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга иккинчи қатла юриш қилиши. У Юсуф Сўфи аҳдни бузганидан ғазабга келган эди. Юсуф Сўфи битим йўлини излаб, кечирим сўраши ва Амир Соҳибқироннинг ярим йўлда изига қайтиб кетиши.

1373—1374 ЙИЛ. Малика Хонзоданинг Хоразмдан олиб келиниши ва унинг амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ибн Амир Темур кўрагонга ақд қилиниши. Амир Соҳибқироннинг Кониғилда мисли кўрилмаган қатта тўй қилишга амр этиши.

1374—1375 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг жатта томонга учинчи бор юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг Дилшод оғога уйланиши.

1375—1376 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жатта сарига тўртинчи марта қўшин тортиши ва йўлдан қайтиши. Кўп ўтмай унинг мўғуллар устига бешинчи марта отланиши. Амирзода Жаҳонгир баҳодурнинг ўлими. Тўхтамышхоннинг Ўрусхондин юз ўғириб, Амир Соҳибқирон ҳузурига паноҳ истаб келиши. Бу пайтда Амир Темур жатталар билан бўлган жангдан қайтганлиги. Амир Соҳибқирон Тўхтамышхонга Ўтрор ва Сабранни инъом қилиб, илғифот кўрсатиши. Амирзода Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султоннинг туғилиши.

1376—1377 йил. Амир Соҳибқирон Амир Темур фармониға кўра Тўхтамишхоннинг Дашти Қипчоқ ҳокимиятини қўлга олиши.

1377—1378 йил. Шохруҳ баҳодурхоннинг ўн тўртинчи раби ас соний, пайшанба кунда (1377 йил 20 август) туғилиши. Амир Соҳибқироннинг асладалар зотидан бўлган Туман оғога уйланиши. Амир Темур кўрагоннинг Запжир Сарида қишлаши.

1378—1379 йил. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга тўртинчи бор қўшин тортиши. Хоразм ёнида Юсуф Сўфи билан жанг қилиши, Сўфининг қочиши ва ичкарида мустаҳкамланиши.

1379—1380 йил. Амир Соҳибқирон Хоразм қамалидан қайтганида Юсуф Сўфининг вафот топиши. Хоразмнинг фатҳ этилиши. Кешда Оқсаройнинг қурилиши. Кеш кўргонини вужудга келтириш.

1380—1381 йил. Амирзода Амироншоҳнинг кўп кишилик қўшин билан Хуросонга отланиши. Амир Соҳибқироннинг Эронни фатҳ этиш учун келиши. Муҳаммад ибн малик Муъзиддин Кўртнинг Сарахсдан Амир Соҳибқирон ҳузурига келиши. Унинг иззат-обрўга ноил этилиши. Амир Соҳибқироннинг Қусуйяга келиши. Паҳлавон Маҳди Қусуйянинг Амир ҳузурига келиши ва сийланиши. Амир Соҳибқироннинг улуг шайх ул ислом, Мавлоно Зайниддин Абу Бакр ат-Тайободий билан учрашуви. Шайхнинг Хирот аҳолисини таламаслик, қирмаслик ҳақидаги илтимосига Амирнинг аллақачон шу қарорга келганлиги ҳақидаги жавоби.

1381—1382 йил. Хиротнинг Амир Соҳибқирон томонидан фатҳ этилиши. Худошод Жўйин аҳолисининг Ҳожи Барлос хуни учун қатлағ ҳужм қилиниши.

1382—1383 йил. Нишопурнинг олинishi. Малик Ғиёсиддин Кўрт хонадонининг Самарқандга кўчирилиши. Фанокат мавзифидаги Шохруҳия шаҳрининг тикланиши. Бу шаҳар Чингизхон ҳужм сурган йилларда вайронга айланган эди. Шаҳар тикланиб, Амир Соҳибқирон фармониға кўра ўгли Шохруҳ номи билан аталади.

1383—1384 йил. Амир Соҳибқироннинг жаттага Қамариддинни маҳв этиш учун қўшин юбориши. Қамариддинни излаб тополмаслик ва қайтиш. Амир Соҳибқироннинг Мозандаронга юриши. Амир Соҳибқироннинг Сейистонни фатҳ этиши, малик Қутбиддинни ҳибса солиш. Малика Дилдош оғо вафоти.

1384—1385 йил. Амир Темурнинг Астрободга юриши. Шерозда Шох Шужоҳнинг вафот этиши. Ироқда бўлиш, Райда қишлаш. Баҳорга келиб Султонияга қадамжо қилиш. Сариқ Одилнинг Шох Шужоҳдан элчи бўлиб келиши, унга ҳурмат кўрсатилиши.

1386 йил. Амир Соҳибқироннинг Табризга келиши, моли омон пешкаш этилиши. Гуржистон ҳукмдори Буқротнинг асир қилиниши, унинг ислом динини қабул этиши. Амир шайх Иброҳим Дарбандийга эҳтиром кўрсатилиши, Филол маликларининг Амирни кутиб олиши.

1387 йил. Амир Соҳибқироннинг Қорабоғ қишлоvidан Гуржистон сарига жўнаши. Тўхтамишнинг тузкўрлик қилгани ва итотдан чиққани хабарининг келиши. Амирзода Амирошоҳнинг Тўхтамишхон билан жанг қилиши, Тўхтамишнинг қочиши. Амир Темурнинг Кўжча Тенгизга отланиши, Самарқанддан Сарой Мулж хонимнинг Шоҳруҳ султон билан Халил Султонни олиб келиши. Олатоғди Қора Муҳаммад кишилари билан жанг. Шерозни олиши.

1388 йил. Амир Соҳибқироннинг Форсдан қайтиши. Бешинчи марта Хоразмга юриш. Абул Фатҳ — Амир Соҳибқирон кувенинг қорини ва охир-оқибатда қатла этилиши. Амир Темурнинг Хоразмга келиши, Тўхтамишхон қўшинининг қочиши. Хоразмни вайрон этиш. Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун отланиш. Жангдан сўнг Тўхтамишнинг қочиши. Айди Берди бахшининг асир тушиши ва кечирилиши.

1388—1389 йил. Тўхтамишхон билан бўлган жангдан сўнг Самарқандга қайтиш. Кўп ўтмай яна Тўхтамишхон устига юриш. Тўқмоқ қўшинининг маҳв этилиши. Тўхтамишнинг енгилиб қочиши. Султонбахт бегим — Амир Темурнинг қизи билан амир Сулаймоншоҳ баҳодирнинг тўйи.

1389—1390 йил. Рай атрофидаги Оқйар деган жойда Қурултой ўтказиш. Амирзода Умаршайхнинг Севинч Қутауғ оғога уйланиши. Амир Соҳибқироннинг Дашти Қипчоққа юриши. Унинг касалланиши. Амир Темурнинг тузалиши.

1390—1391 йил. Амир Темур буйруғи билан амир Мусиқанинг вайрон этилган Хоразмни обод қилишга киришуви. Мусиқанинг бу ишни уддалаши. Бағорда Амир Темурнинг Тошкентдан Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон устига отланиши. Тўхтамишнинг енгилиши, қатла йлажа билан қайтиш. Амирзода Амирошоҳнинг Хуросонга жўнаши.

1391—1392 йил. Амир Темурнинг Тошкентдан Самарқандга келиши. Унинг Табаристонга юриш қилиши.

1392—1393 йил. Шоҳруҳнинг Самарқанддан Шасфанга қақирилуви. Шерознинг иккинчи қатла фатҳ этилиши. Амир Темурнинг Бағдодда қишлови. Султон Аҳмаднинг қочиши.

1393—1394 йил. Муҳаммад Тарағай Улуғбек кўрагоннинг туғилиши. Бағдод ёнидаги Хармату қалъаси учун бўлган жангда амирзода Умаршайхнинг ҳалок бўлгани ҳақидаги хабарнинг келиши.

1394—1395 йил. Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун Дашти Қипчоққа қўшин тортиш. Дашти Қипчоқнинг, Черкас, Уруснинг қатта қисми фатҳ этилиши.

1395—1396 йил. Амир Темурнинг Сарой ва Ҳожи Тархондан қайтиши. Мардин хукмдори Исонинг ҳибсдан озод қилиниши ва Мардинни идора қилишни унга топшириш.

1396—1397 йил. Самарқандда Боғи Шамол қасрининг қурилиши. Малика Хонзоданинг Озарбайжондан келиши ва эри Амироншоҳдан шижоат қилиши. Кониғилда Боғи Дилқушо қасри ва боғининг барпо этилиши.

1397—1398 йил. Амир Темурнинг Хизир хожанинг қизи Тўғал хонимга уйланиши муносабати билан Кониғилда байрам. Султон Муҳаммадни Мўғулистон чегарасига жўнатиш. Астрободдан Шоҳруҳнинг Кешга, отаси билан учрашувга келиши.

1398—1399 йил. Амир Соҳибқироннинг Ҳиндистонга қўшин тортиши. Деҳли ёнида султон Маҳмуд ва Маллу хон билан бўлган жанг. Уларнинг Деҳлидан чекиниши. Ҳиндистондан қайтиш. 1399 йилнинг 10 майида Самарқандда Масжиди жомеъининг Ҳиндистондан келтирилган бойликлар ҳисобига қурдирилиши. Хиротда Боғи Шаҳр қасрининг қурилиши.

1399—1400 йил. Амир Соҳибқироннинг Озарбайжон сарига юриш қилиши. Гуржистонни фатҳ этиш, гуржилар қўлида асир бўлиб ётган мусулмонларни озод қилиш.

1400—1401 йил. Амир Соҳибқироннинг Шомни забт этиш учун қўшин тортиши, Сивасга келиш ва уни эгаллаш. Мардинга келиш. Қора Усмонга эҳтиром кўрсатиш.

1401—1402 йил. Қорабоғда қишлаш. Дорулфатҳ қасрининг тугалланиши. Амир Темурнинг Рўмга отланиши. Тартум, Кемах, Харуқ, Қайсария, Ангурия, Қорашазар қалъаларини олиш. Елдириш Боязид билан жанг. Елдириш Боязиднинг Султон Маҳмудхон томонидан асирга олинishi.

1402—1403 йил. 1403 йил 9 мартда Рўм подшоҳи, ҳибсда бўлган Елдириш Боязиднинг вафот этиши. 1403 йил 13 мартда Султон Муҳаммаднинг вафот этиши.

1403—1404 йил. Гуржистоннинг Қартин қалъаси олинishi ва унинг Бўрон подшоҳга топширилиши. Арманистон ва Гуржистонга юриш. Асир тушган мусулмонларни қутқазishi. Байлақан шаҳрининг қурилиши, Барлос наҳрининг қазилиши. Шероз хукмдори, халққа зулм ўтказган Қутбиддинни жазолаш. Шерозга махсус кишилар юбориб, Қутбиддин етказган зарарни тиклаш, халққа офият беришни ташкил этишни топшириш.

1404—1405 йил. Амир Темурнинг Озарбайжондан қайтатуриб, Нишопурга тушиши. Уни Шоҳруҳнинг кутиб олиши. 1404 йилнинг

19 июлида Амир Соҳибқироннинг Рўм ва Шом юришидан қайтиб, Самарқандга келиши. Шаҳзодаларнинг уйланиши муносабати билан Конигилда тўй тантаналари. Масжиди жомеъ қурилишини бориб кўриш. Қурилишида ортиқча сарфга йўл қўйган меъморларни жазолаш. 1404 йилнинг 27 ноябрида Хитой сафарига отланиш. Амирнинг Утрорга яқин Оқсулот деган ерга тушиши, бу жойда 28 кун яшаши. Шайх Нуриддин ва амир Шох Маликдан ва амир Хожа Юсуфдан бошиқа жами қўшин бошиқларини қишлаш учун Тошкентга жўнатиши. 1404 йилнинг 25 декабрида Утрорга жўнаш ва 1405 йилнинг 9 январидида шаҳарга келиши. Бу ерда қирқ кун соғ-саломат туриш, нард ва шахмат ўйнаш билан машғул бўлиши.

Амир Соҳибқироннинг касалланиши ва 1405 йилнинг 18 февралда вафот этиши.

Фосих Хавофий тилга олган тарихнинг бу саналарида бемисл ҳаёт, курашларда, суронларда кечган умр мужассам. Амир Темурнинг ўз душманларига нисбатан тутган сиёсатини бир ёқлама баҳолаш нотўғри. У хоинликни кечирмаган, халққа зулм қилувчи ҳукмдорларни аёвсиз жазолаган. Шу билан бирга тинчлик, омонлик истаган юрт эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, уларни сийлаган. 1370 йилдан то 1404 йилга қадар қарийб 30 марта қўшин тортган Амир Темурнинг ҳамма вақт қўли баланд келди. Фосих Хавофий асаридаги қисқа сатрлар ортида мингминглаб тақдирлар туради. Масалан, Нишопур учун бўлган жангга эсга олайлик. Тарихчи олим бу ҳақда бир оғиз сўз айтган, холос. «Темурнома» муаллифи эса Нишопурни қўлга киритиш Амир Темур учун қанчалик машаққатли бўлганлигини, ҳатто ўзининг ҳалокат ёқасига желиб қолганлигини ишончли чизгилар орқали тасвир этади.

Авлодлар йиллар, асрлар ўтган сари ўз юртига озодлик бахшида этган, Урта Осиёда қудратли марказлашган давлатни қарор топдирган, биргина номининг ўзи жаҳоннинг кўпгина ҳукмдорларини зирқиратган Амир Темурга қизиқиш билан қараганлар. Унинг ҳақида қанчадан-қанча ривоятлар тўқилган, асарлар битилган. Замонанинг зайли билан осори атиқаларнинг фақатгина Амир Темурни мазах қиладиган нуқталаригина танлаб олинган. Амир Темурнинг ҳаёти, сиёсий ва жанговар фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар «унутилган». Шулардар бири Мулло Салоҳиддин эшон ибн Мулло Алоиддин хожа эшон қаламига мансуб «Темурнома» («Жангномаи Амир Темур кўрагон») асаридир. Бу ҳақда муаллифнинг ўзи шундай дейди:

«Тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 йил), товуқ йилида Тошканд мамлакатлик аҳқарулабад Мулло Салоҳиддин хожа ибн Мулло Алоиддин хожа эшон айгурким, бу «Темурнома»ни бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоқга кўшиш қилдик».

Мулло Салоҳиддин узоқ вақтлар давомида номаълум муаллиф бўлиб келди. Унинг қаламига мансуб асарни мутахассислар билмаган дея олмаимиз. Турли сабабларга кўра билиб-билмасликка олиш бу хилдаги асарларга бўлган муносабатнинг бир йўли эди.

Шу боисдан асар ва унинг муаллифи ҳақида шу вақтга қадар бирон бир манбада фикр юритилмади. Холбуки, муаллиф XIX асрнинг охирларида вояга етган, Тошкентда яшаб, ижод қилган эди. Бу вақтда Тошкентнинг асосий маданий марказ бўлиб қолганлигини таъкидлаш ортиқча. Афсуски, Салоҳиддин Тошкандий ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас. Унинг ҳақида «Темурнома» орқалигина фикр юритиш имжони бор. «Темурнома»нинг бадиий савиясига қараб баҳо бериладиган бўлса, муаллифнинг ўз даврининг пешқадам зиёлиси, теран билим соҳиби бўлганлики қайд этиш лозим бўлади. Салоҳиддин Хожанинг диний илмлар бобида етуқлиги асаридан яққол кўзга ташиланиб туради. Унинг яхшигина шоир эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Қайд этилганидек, «Темурнома» уч йўналишдаги асарларнинг, охир-оқибатда, бадиий мажмуаси сифатида майдонга келган. Китобни яратишда энг аввало тарихий асарлардан («Китоб ул ахбор», «Тарихи Табарий», «Зафарнома» сингари), бадиий асарлардан («Искандарнома», А. Хотифий асари ва б.) ва диний асарлардан (масалан, «Або Муслим», «Қисасул анбиё» каби) ижодий фойдаланилган. Муаллифнинг XIV—XX асрларда вужудга келган тарихий-бадиий китоблар билан танишлиги ҳам сезилиб туради. «Темурнома» ниҳоясида Салоҳиддин Хожа: «фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардан неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидан турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маъбуд ва марғуб қилғил они», дейди. «Кўб мўътабар нусхалар» (албатта, форсий тилдаги) назмий асарлар бўлганлигини муаллиф ишора қилаётир, бироқ уларнинг қайси шоирлар ёки адиблар қаламига мансуб эканлигини айтиш қийин. Салоҳиддин Хожа кўп ўринларда А. Хотифий номини, унинг Амир Темур ҳақидаги асарини эсга олади. Аммо айнан Хотифийдан таржима қилди, дейишга ҳали асослар етарли эмас. Яна бир ўринда муаллиф «эмди бу боғни атроқ алфозин гулларидин тартиб бергилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроқ аро абадул-абад обод ўлсун», дейди. Чамаси, муаллиф форсий «Темурнома»ларга туркий жавоб айтишни зиммага олган кўринади. Чунки, асарда берилган 1030 мисра шеърнинг асосий қисми Салоҳиддин Тошкандий қаламига мансубга ўхшайди. Бундай дейишга маълум асослар бор. Муаллиф кимдан шеър келтирмоқчи бўлса, албатта шоир номини тилга олади. Масалан, Камол Хўжандий, Шайх Саъдий, Саййид Аҳмад, Имом Хофизиддин Бухорий, Хўжа Абдулла Хотифий, Шарофиддин Яздий, Хожа Исмагулло Бухорий шеърлари турли муносабатлар билан келтирилган. Амир Темур, унинг ўғиллари Мирзо Шоҳруҳ, Амироншоҳ, Шоҳ Шужоъ, Шайх ул аълам ва бошқа тарихий шахсларнинг номидан келтирилган шеърлар, шубҳасиз, Салоҳиддин Тошкандийнинг ўз ижоди. Асар мана шу жиҳати билан ҳам «Бобурнома»ни эсга туширади. Салоҳиддин Тошкандийнинг билим доираси, қамрови жуда кенг эканлигини эътироф этиш керак.

Салоҳиддин Тошкандий тарихни муқаммал билади. Халқимиз

ҳаётининг энг нозик, энг қалтис, энг мураккаб даври бўлган XIV — XV асрларни шу давр учун бош мавқени ўйнаган шахс ҳаёти мисолида ёритиш, табиийки, осон иш эмас. Бунинг устига Мовароуннаҳрда ҳукм сурган мўғул хонлари образларини ишлаш ҳам муаллифдан катта куч, улкан билим талаб қилиши тайин эди. Биз, хусусан, «Темурнома»нинг айнан бир асардан таржима қилинган деган фикрни сира ёқмай олмаймиз. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни форсий тилдан таржима қилганлигини айтаётган бўлса-да, бунда у ўзига қадар Амир Темур ҳақида форсий тилда ёзилган асарлардан баҳраманд бўлганлигини, баъзи тарихий воқеаларни, шеърый парчаларни улардан олганлигини кўзда тутаётган бўлса, ажаб эмас. Асар шу ҳолида таржима эмас, аслиятдир.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни «бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўйиши қилганлигини» таъкидлайди. Буни қуйидаги мисраларда янада очиқроқ ифода этиб, ёзади:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласақ бу дафтарга.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб ўлғай сарара.

Кўринадики, муаллиф «Темурнома»ни дастлаб бошдан-оёқ шеърый йўлда яратмоқчи бўлган. Чамаси, дўстларининг истақ-хоҳиши билан асарни насрий ўзанга бурган. Назмий асарларни тушуниш мураккаблиги, эҳтимол, шу йўлни тақозо қилгандир. «Темурнома»нинг асл бадиий асар эканлигини далолат этадиган яна бир жиҳат мана бу сатрларда ҳам очиқ-ойдин кўриниб туради дейиш мумкин:

Жаҳд айла бу достона ҳома,
Турки тилда айтиб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан,
Қутқор мени меҳнату аламдан.

Салоҳиддин Хожа мўғул ҳукмдорларининг кам маълум бўлган, аммо асл қиёфасини очиб берадиган жиҳатларини топиб, қаламга олади. Масалан, «Тарих етти юз йигирмада (1320) Қозонхонким, Малих шох машҳурдур, Бухоро тахтига ўлтурғон эрди... Қозонхон андоғ золим эрдик, ҳар кишини талиб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин Қозонхонни олдиға борур эрди», дейилади бир ўринда.

«Темурнома»да икки йўналиш чизиғи мувозий давом этади. Булар бири — тадриж, бири — таназзул чизиғи. Тадриж — болакай Темурнинг ҳаётини тавсифласа, таназзул — мўғул ҳукмдорларининг жирканч турмушини тасвирлайди. Асарда яна бир, ислом ва унинг вакиллари ҳақида ҳикоя қиладиган ўзан борки, у ҳаминша бир меъёрда оқади. Айтиш ўринлики, ислом Мовароуннаҳрда мўғуллар истибдоди қутурган йилларда ҳам путурдан жетмаган,

аксинча, сийсатга, босқинчилар феъл-атвориға таъсир ўтказиб турган. Юқорида мўғул феодалларининг ислом диниға киришини айтиб ўтдик. «Темурномада ана шу жиҳатлар анча муҳаммад талқин этилган. Бу амир Турағай Муҳаммаднинг Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳға уйланиши, Баёнқумининг хон кўтарилиши, Дашти Қипчоқнинг исломни қабул қилиши, хуллас, бирон бир воқеа йўққи, унда дин вақиллари иштирок этмаса. Бу исломнинг мавқеини ошириб кўрсатиш эмасми, деган андешалар туғилиши мумкин. Йўқ, аслида ҳаётда шундай бўлади. Масалан, тарихий манбалар Хиротнинг фатҳ этилишини шайх Тайободийға боғлайди. Амир Темур ҳужум олдидан Шайхнинг мададиға умид боғлаб, унинг ҳузуриға келади. Ўрта аср мусулмон Шарқида бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Мўғуллар чамаси, бу ҳақиқатға ўз салтанатларининг сўнгида ишонч ҳосил этган, шу сабабли, мусулмонлиқни қабул қилганлар.

«Темурнома» анъанавий ҳамддан бошланади. Сўнгера Мовароуннаҳрда ҳужм сурдан сулоалалар тилға олинади. Асосий қисм — дostonлар (муаллиф бобларни шундай атайди) сони 47 та. Мовароуннаҳрда ҳужм сурган шоҳлар ҳақида йўл-йўлакай сўз юритилгач, «Эмди келдук дostonи Амир Соҳибқиронға, яъни Амир Темур кўрагон Искандари сонийға» деб илж боб бошланади. Бу қисмда Амир Темурнинг шажараси берилади. Бу шажара Фосиҳ Хавофийдаги боб фарқли йлароқ, охир-оқибатда Алан Қува хотунға олиб бориб тақалмайди: Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Барқул баҳодур ибн Илонғиз баҳодур ибн Инжил баҳодур ибн Қоражор нўён ибн амир Сўғичин ибн Бердиқухон ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодур ибн Тарбонхон. Бу боб қолган қирқ олти фасл учун режавий йўналишға эга.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни битар экан, ўзи тасвирламоқчи бўлган шахсға бемисл ҳурмат билан ёндошади. Бу бежиз эмасди, муаллиф Амир Темурнинг халқи олдидаги хизматини босқинчи хонларни «Самарқанддин ихрож қилишида» деб тушунади. Ана шу гоё кейинги дostonларда Амир Соҳибқироннинг ўттиз-ўттиз беш йиллик кураши орқали бадиий жонлантирилади.

«Аввалғи дoston: ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни оналаридин туғулмоқларини баёни»да Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳ билан шаҳрисабзлик амирзода Турағай Муҳаммад никоҳи, бу ишда уламолар, ислом пешволарининг бошқош, бўлиши ҳикоя қилинади. Қадим замонлардан Бухоро ва Шаҳрисабзда яшовчи туркий аҳоли қуда-анда бўлиб келган. Турағай Муҳаммад билан Тегина Бегим Моҳнинг топилуви ҳам одағдаги ақдлардан бири бўлиб қолиши мумкин эди. Бироқ, бу никоҳдан кейинчалик жаҳонни титратган ўғил туғилди. Шайх ул аълам Сайфуддин шундай бўлишини олдидан билган. Амир Темур туғилмасдан бурун унга «Соҳибқирон» лақабини ҳам у берган. Диний каромат билан боғлиқ талқинни тушуниш мумкин, албатта. Лекин шу бобда яна бир ҳақиқат ўрин олганки, бунга жиддий аҳамият бермаслик мумкин эмас. Тегина Бегим Моҳ амир Турағай

Муҳаммадга никоҳ қилинган, амируннос Қозағон (мўғул) орага суқилади. Достонда Тегина Бегим Моҳга талабгор бўлган амир Қозағон тақдири Шайх ул аъламнинг аралашуви билан осонгина ҳал қилинган деб кўрсатилади. Хушфаҳм ўқувчи мўғуллар билан туркий аҳолининг низолари фақатгина сиёсий кураш доирасида чекланиб қолмай, Ўрта Осиё халқи учун нидоятда муқаддас бўлган оилавий масалаларга ҳам бориб тақала бошлаганлигини сезади. Амир Қозағон билан Турағай Муҳаммад — қайнота ва кўёв. Амир Қозағоннинг қизи Йўқун Бегим Турағайнинг биринчи хотини. Амир Қозағоннинг Тегина Бегим Моҳга илиниши қалб амри эмас, балки мўғул амирлари билан ҳисоблашилмай, бу иш амалга оширилганлиги учун, унинг иззат-нафсига тегади. Йўқун Бегим ҳам ўз навбатида Тегина Моҳга қўлидан келган барча ёмонликни қилади. Тегина Бегим Моҳ бошига тушган, афсонага ўхшаб кетадиган жирканч ишлар кундош аёлнинг қилмишигина эмас, отасининг ўчи деб ёнган қасоскор фарзанднинг ёвуз ниятидир. Бинобарин, XIV асрга келиб ҳукмдор мўғуллар билан тобё аҳоли (шунда ҳам ҳар икки томоннинг аслзодалари) ўртасида яқинлашув — қуда-андачилик, исломга кириш расмият учунгина бўлган. Унғай келган ҳар бир ишда миллий адоват бўй кўрсатиб турган. Йўқун Бегим амир Турағайнинг Кошғарага ҳарб иши билан кетганидан фойдаланиб, Тегина Бегим Моҳни ўлдириш пайига тушади. Бунга сабаб, унинг тушида Тегина Бегим Моҳдан туғилажак ўғил соҳибқирон бўлиши, куннинг кўзини, ернинг юзини олиши аён бўлади. Тегина Бегим Моҳга отаси номидан қалбаки хат қилдириб, уни Бухорога жўнатади. Амир Қозағондан қолган қули Мойдунга Тегина Бегим Моҳни йўлда ўлдириш топшириғини беради. Қорнида олти ойлик ҳомиласи бўлган Тегина Бегим Моҳ ўлмай қолади. Унинг ўғли амир Чокуга қарашли элда (амир Чоку амир Турағайга қариндош, Қарши ҳокими бўлган. Баёнқули томонидан бу ишдан бўшатилган), Занжир Сара мавзига туғилади. Занжир Сара (баъзи манбаларда Занжир Сарой) ўрни аниқланган эмас. Акад. В. В. Бартольд Занжир Саройнинг Қаршидан икки кунлик йўлда эканлигини айтади. Тахмин қилиш мумкинки, Бухорога, касал ётган отасини кўриш учун (Йўқун Бегим шу ҳийлани ўйлаб топган эди) йўлга чиққан Тегина Бегим Моҳ қайси йўлни танлаши мумкин эди? Бу ўринда тахминлар бор. Шаҳрисабз — Бухоро йўли Қарши орқали ҳам, шунингдек, Миёнқол орқали ҳам ўтган. Шаҳрисабзликлар кўпинча иккинчи йўлни танлаганлар. Занжир Сара ўрни ҳам Каттақўрғон — Чироқчи (Умақай) оралиғида бўлган, деб ўйлаш мумкин. Буни, албатта, изчил тадқиқ йўли билан аниқлаш тарихшуносларимиз бурчи. Амир Темурнинг Хўжа Илгор қишлоғида туғилганлиги расмий тан олинган. Бу, шубҳасиз, унинг ота авлоди яшаб келган жой. Салоҳиддин Хожа Занжир Сара ҳақидаги ривоятни нимага асосланиб келтирган, айтиш қийин. Амир Соҳибқироннинг туғилиши билан боғлиқ афсона ва ривоятларда қанчалик ҳақиқат бор, бунга жавоб бериш учун вақт талаб қилинади. Лекин бир нарсани ишонч билан айтиш керакки, Шарқ

тарихнавислигида, бадиий ижодиётида набилар, пайғамбарлар, султонлар у ёқда турсун, тўқима шоҳлар образи яратилганда ёки улар ҳақида гап борганда, албатта, уларнинг тақдирни азалдан белгилаб қўйилганлиги, илоҳий қудрат ёрлақазанлиги тавсиф этилади. Бу анъанани «Темурнома» ҳам четлаб ўтмаган.

Темур — отасининг ёлғиз ўғли. Ота-ўғил ўн икки йилдан сўнг топшиқдилар. Шу ўринда отасининг исми Тарағайми ёнжи Турағайми, бир мулоҳаза қилсак. «Темурнома»да «т» ҳарфи билан «р» ҳарфи оралиғида «вов» ҳарфи келади. Демак, Турағай деб ўқилади. Одатда ўзбекларда баъзи оилаларда ёлғиз бола кўриш солув бўлади. Бундай хонадонларда болаларга Темур, Пўлат, Чўён, Тошболта ва бошқа исмлар улаштирилиб қўйилмаверди. Баёнқули амир Турағайдан «яна бошқа ўғлинг борми?» — деб сўрайди. Амир унга «йўқ» деб жавоб беради. Амир Турағайнинг ўзи ҳам ёлғиз ўғил эмасмикан? Турағай — турақол, яшайқол маъносида эмасмикан? Масалан, Тўхтамиш, Тўхтасин сингари исмлар ҳам аслида шу мантқиқдан келиб чиқиб қўйилади-ку?! Салоҳиддин Хожа, «Шаҳрисабзни ҳозир ҳам (XIX аср охирлари XX аср бошлари) Турағайя» деб атайдилар, дейди. Буни инкор қилиб бўлмайди, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчига яқин тоғлик маъво ҳозирда ҳам Тарағай, Тарағай қишлоғи деб юритилади. Занжир Сара қудуғи (Салоҳиддин хожа бу қишлоқда қудуқ қовғасига занжир боғланганлиги учун шу ном берилган дейди) шу жойда бўлмаганмикан? Акад. В. В. Бартольд буни Занжир Сарой деб таъкидлайди. Сувлуқ жойларда бинолар бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, мушоҳада қилишга ўрин бор.

Темурнинг пешонасига соҳибқиронлик битилган эди. Буни етти иқлим мунажжимлари ҳам олдиндан каромат қиладилар. Икки сайёранинг — Зуҳал билан Муштарийнинг яқинлашуви даврида (Оллоҳ таоло шу соатда оламни яратган экан) туғилган ўғил соҳибқирон бўлар экан. Юлдузлар ҳаракатидаги бу ҳолат ҳар саккиз юз йилда такрорланар экан. Шундай пешонаси ёрқираган зотлар Амир Темурга қадар ижтимаъий ўтган экан. Булар — Искандар Зулқарнайн ва Муҳаммад пайғамбар. Амир Темур Муҳаммад пайғамбардан сўнг саккиз юз йил ўтиб, учинчи соҳибқирон бўлиб туғилган экан. Тўғри, айрим тарихий асарларда, масалан, «Абдуллонома» («Шарафномаи шоҳий») асарида Ҳафиз Таниш Бухорий бу мундарижага Абдуллохон номини ҳам кирилади.

«Шоҳнома»даги аксар шоҳлар болаликда азоб-уқубатларни, айниқса, бир неча бор ўлим хавфини бошдан кечирадилар. Бўлажак соҳибқирон эса туғилмасдан бурунроқ етти иқлим султонлари томонидан ўлимга ҳужм этилади. Етти иқлимдан Бухорога элчи келиб, Баёнқулихон ижозати билан яқин орада туғилган болаларни кўришдан ўтказадилар. Мақсад — жаҳонни олувчи (Бухорога элчи жўнатган етти мамлакат ҳақиқатан ҳам кейинчалик Амир Темур томонидан олинади) чақалоқ Темурни топши ва йлдириши эди. Лекин булар ниятига эришолмайди. Афсоналар, ривоятлар асосида ёзилган бу боб жуда қизиқарли. айни вақтда ишонтирарли йўриқда ёзилган. Айрим саҳифаларда

афсонавийлик босим бўлса, кўпгина ўринларда ҳақиқат уруғи ҳам гуржираб кўкариб туради. Темур болалиқдан кучли, жўрабоши бўлиб ўсади. Ҳали амир Чоқунинг уйида эжанлигида Занжир Сара қудуғидан қирқ қул сув тортадиган қовгани ёлғиз ўзи тортади, одамларга сув улашади. Қассобнинг зил-замбил қанорасини бир бармоғи билан отиб юборади. Бунни у ўз тенгқурлари билан баҳслашиб қилади. Болалар Або Муслим кучли эжанлигини китобдан ўқиб билганмиз дейишади. Темур ўз кучини намойиш қилишида Або Муслимни йўлда қолдиради. У қудуқдан қирқ мартаба сув тортиб, чарчаб ухлаб ётганида бир илон кўксига чиқиб, кулча бўлиб ётади. Шу дақиқада отаси уни излаб келиб, шу қудуқ ёнида тўхтаган эди. Одамлар ёрдам беришдан ожиз, салгина қалгис ҳаражат бўлса, илон болани нобуд қилиши мумкин. Одамлар саросимада турганида Темур уйғониб қрилиб, қўрқмасдан, пайт поёлаб илоннинг бошини тишлаб узиб ташлайди. Майли, буларда озми-кўпми муболага бўлсин дейлик. Темур болалигида етти йил қўғир бўлиб, сира қашинмаган экан. Бунинг учун темир ирода жерак бўлган, албатта. Мол боқувчи болаларда бу хасталик учраб турган.

Бобдан бобга ўтган сари асар мураккаблашиб, кейинчалик тақдири у ёки бу даражада Амир Темур билан тўқнашадиган, учрашадиган кишилар кўз ўнгимиздан ўтаверади. Шулардан бири Баёнқулихоннинг ўғли Бароқхондир. Бароқхон Темурнинг акси. У тажовуз қилишга, зулмга уста. «Темурнома» XIV асрдаги сарбадорлик ҳаракатини четлаб ўтиши мумкин эмасди. Бу масала асарда бошқачароқ йўсинда берилади. Бир томондан пайғамбарлик даъво қилувчи Носир Хисрав (бу номнинг шоир Носир Хисравга дахли йўқ) сингари кишиларнинг ҳокимият учун кураши талқин этилса, иккинчи томондан оқ кийимлилар — сарбадорлар ҳаракати тасвир мавзуи қилиб олинади. Бунда ғайри табиийлик йўқ: ўша йилларда мўғулларга қарши курашнинг шакллари ҳам курашувчиларнинг гуруҳ ва тоифалари ҳам кўп бўлган. Чамаси, бу курашларга сиёсий руҳ бериш учун муаллифда маҳорат етишмайди, ҳатто, сарбадорлик ҳаракати тасвири ҳам изчил ва ёрқин эмас. Носир Хисрав исломда ўзгариш ясашга интилувчи шахс сифатида тор мақсад доирасида қолдирилади. У талқин орқадан эргаштириш учун ўзини пайғамбар деб эълон қилади. Бир вақтлар Муқанна ҳам арабларга қарши курашда шу йўлни танлаган эди. «Бухоро тарихи»да муаллиф уни шу қилмиши учун роса қоралаган эди. Носир Хисрав ҳақиқатда шу йўлни тутганми-йўқми бундан қатъий назар, айтиш мумкинки, ислом сиёсий курашдан четда турмаган.

Шу жиҳатдан Шайх Шамс Кулол ҳақида фикр юритиш лозим бўлади. Темур болалигидан бу шайхга ихлос қўйган. Ҳаётининг энг оғир дақиқаларида унга мурожаат қилган, маслаҳат олган. Биз «Темурнома»даги илоҳий қудрат билан боғлиқ саҳифалардаги парванани аста кўтариб, асл моҳиятга боқайлик. Шайх Шамс Кулол ёш Темурни мўғулларга қарши кураш рудида тарбияламадикин? Амир Темур улуғ мавқега эга бўлганида ҳам уни асло ёдидан чиқармаган-ку?! Асарда талқин этилган яна бир шайх самар-

қандлик Бурҳониддин Соҳиб ҳидоят ҳам кураш майдонига тушиган Амир Темурга раҳномалик қилади. Унинг олдига тушиб, муҳолифлар билан ғоявий жангга жиришади. Ватанпарвар дин арбоблари кураш бошида турганлигини асар муаллифи ҳаммиша ҳам очик тасвирламайди. Шундай бўлса-да, бу руҳ бутун асар мазмунидан англашилиб, бўртиб кўриниб туради.

Темур ҳаёт қозонида жуда эрта қайнай бошлайди. Отаси амир Турағайнинг эътиқоди суст кетган ҳоллар бўлади. Аммо ёш Темур метин иродали, айтганидан сира қайтмайдиган йигит. Мағлубият аламлари, тазийқ ҳам уни йўлдан қайтара олмайди. Ақсинча отасини ҳам муҳолифларга бўйин эгмасликка даъват этади. Асарда ғира-шира бўлса-да, ўсмир Темурнинг кураш йўлида гоҳ Қаршига, гоҳ Самарқандга қатнаб турганлиги, ҳайрихоҳлар излаганлиги берилади. Афтидан ота-боланинг муносабати бузилишига ҳам аслида Темурнинг тутган йўли сабаб бўлса керак. Чунки амир Турағай «кўб ғани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди». У, ўғлини ҳалокатли йўлдан қайтармоқчи, муҳолифлар билан тил топмоқчи, ҳатто, улар томонига ўтмоқчи бўлади. Ота-боланинг арази сиёсий келишимовчиликка эмас, мишиий масалага олиб келиб боғланади. Юқорида айтилганидек, Салоҳиддин Хожа воқеаларга сиёсий нуқтаи назардан баҳо беришда баланд нуқтага кўтарила олмаган.

Амир Турағай бир кунни ўғлига кўп қўй бериб, Самарқанд бозорига жўнатади. У, «қўйларни ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилгон». Одамларни йиғиб, шеър ўқиб, маърака қилган шоир Камол Хўжандий эди. Унинг қўлидаги рубоийни Темур минг тангага — қўйлар пулига сотиб олади. Уйга бир парча қоғоз билан қайтган ўғлига амир Турағай «сени бир банга фириб бериб, алдаб кетибдур. Уғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса йўл», деб кўп дашном беради.

Камол Хўжандий рубоийсининг мазмуни яхшиликка даъватдан иборат: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди, Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўтиб кетди, навбат сенга ҳам етиши тайин, яхшилик қил. Шеърдаги ҳикматни англаган Темур отасининг «бўлмаса йўл» деган гапидан аччиқ қилиб, Бухорога чиқиб кетади. Энди унинг саргузаштлари мўғул хонларининг қароргоҳида давом этади.

Бухорога келган Темур биринчи кунданоқ адолатсизликни ўз бошида синаб кўради. Бароқхоннинг мужиб ичиб, бозорда тўполон қилади, унинг дастидан одамлар зир титрайди. Темурнинг сўнгги умиди — қўлидаги лаъли ҳам тортиб олиб кетади. Ёубо порадуз образи ғоят ибратли. Бу қўҳнадўз чолнинг хон олдидан обрўси катта. У адолат тимсоли, адолат олдидан нўёнлар ҳам, қози, мингбоши, юзбошилар, ҳатто подшо ҳам қўрқиб-қалтираб туради. Баёнқулихон Бобо порадузга ихлос қўйган, унинг гапини тинглар эди. Аммо Баёнқулининг арзандаси Бароқхон ва унинг ҳамтовоқлари кўнглига келган номаъжулчиликдан қайтмайдилар. Темур лаъли олдириб (бегона шаҳарда яшагининг ўзи бўлмайди),

саройнинг бижғиган муҳитини яқиндан билиш имконига эга бўлади. Шу баҳонада Баёнқулининг кенжа қизи (хоннинг тўғқиз қизи бор эди) Сарой Мулк Хоним билан танишади. Сарой Мулк Хоним — Биби Хоним «Темурнома»да Баёнқулихоннинг қизи сифатида берилади. Тарихий манбалар унинг Қаршида ҳукм сўрган амир Қозонхоннинг қизи бўлганлигини, 1341 йилда Қаршида туғилганлигини далолат этади. Бадиий асарларда кўзатилаганидек, Салоҳуддин Хожа ҳам тарихий далилларга эркин ёндошади. Масалан, Улжой Туркун (Камол ой) Хонимни Хоразм шоҳининг қизи деб тақдим этади. Биламизки, у Хусайн ибн Мусаллабнинг синглиси. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин.

Баёнқулихон ўлгандан сўнг, тахтга унинг ўғли Бароқхон чиқади. Бароқхоннинг золимлигини Темур синаган эди. Тахтга чиққанининг учинчи кунини у отасининг донишманд вазири Сирож Қамарийни қатлга буюради.

Ун иккинчи дostonга келиб яна бир ўзан очилади. Бу бобда шайх Саййид Отанинг Қалмоқ юртларида олиб борган тарғиботлари нақлидир. Саййид Ота — шоир Саййид Аҳмад эмасми деган фикр кўнгилдан кечади. Маълумки, насл-насаби жиҳатдан Саййид Аҳмад Темурийларга яқин туради. У ўз замонасининг йирик шоири бўлган, «Таашшуқнома» асарининг муаллифи. Асарда шоир Саййид Аҳмаднинг шоирлик салоҳиятидан кўра дини ислом йўлидаги кураши кўпроқ ёритилади. Саййид Отани шоир Саййид Аҳмад билан айнан бир киши дейиш тўғри бўлмас. XIV — XV асрларда ислом динини тарғиб этиш, уни Урта Осиё бўйлаб кенг ёйиш ҳаражати кучли бўлган. Саййид Ота исломнинг ана шундай фидойий тарғиботчилари вақили сифатида талқин этилган.

Мўғул хонларининг ўзбошимчалиги борган сари ҳаддидан ошади. Амир Темур Қаршида бўлганида буни яна ўз бошида синаб кўради. Оқтемурухон зўрлик билан унинг сеvimли хотини Сарой Мулк Хонимни тортиб олади. Сарой Мулк Хоним қанча бедодлик бўлмасин эрига содиқ қолади. Хонимчани (асарда у шундай аталади) қутқозишида қаршилиқ жўмард қиморбоз Иноқ Қиморий ёрдамини аямайди. Оддий сўфининг ўғли бўлган чапани, мард Иноқ умрининг охирига қадар Амир Темур ёнидан бир қадам жиламайди. Амир Темур Иноқ ёрдамида Оқтемуруни ўлдиради. Бу унинг мўғуллардан шахсий ўч олиши эди. Шахсий адоват аста-секин ижтимоий мазмун касб эта боради. Чунки Бухорода у минглаб билимли кишиларнинг аёвсиз қурбон бўлганлигини ўз кўзи билан кўради. Тўғтемуру отасининг норасмий хотини бўлган канизакни олмоқчи бўлади. Ислом руҳонийлари бу ахлоқ доирасида эмаслигини айтадилар. Ҳалиги фоҳиша канизак истаги билан муллолар қатли ом этилади. Бу қаттолликни асарда Саййид Ота «алар қони билан боғ кўқартмишсан», деб лағнатлайди.

Ун учинчи дostonдаги бир ибратли, нақл шундаки; Қаршига акаси Оқтемурухон ўлгандан сўнг ҳоким бўлган Қизил Темур хун олиш учун тиш қайрайди. У Оқтемурунинг қотилини топиш учун Қарши халқини қиличдан ўткази бошлайди. Муаллиф Амир Темур

сисени фиолияти бошланган даврнинг бошдан-оёғ синов йиллари бўлганлигини шу воқеа тасвирида жонли кўрсата олган. Қаршида дошманд Шайх Умар деган киши яшайди. Унинг илми Жаъфардан хабари бор. Қасд қилса, Оқтемурухонни ким ўлдирганлигини айтиб бера олади. Лекин Шайх Умар сотқинлик йўлини рад этади. Унинг ўғли отасига, элига хоинлик қилади, сеър илми китобини ўғирлаб, Қизил Темурга олиб бориб беради. Яна бир аёл ҳам Амир Темурнинг раиш эвазига Оқтемурухонни ўлдирганлигини айтиб беради. Бу билан «Темурнома» муаллифи халқ ичида ҳамиятсиз, рўдапо сотқинлар бўлганлигини таъкидламоқчи бўлган.

Амир Темур Оқтемурухонни учун Қарши халқи қатли оми қилинаётганлигини эшитиб, Қизил Темур ўрдасига мардонавор кириб келади ва дейди: «— Эй Қизил Темур, оғангни қотили мен — Турағай баҳодур ўғли бўлурман, бу фақирларда ниманг бор?!».

Яна бир эътиборга молик мисол. Амир Темур Балхда жанлигида содир бўлган воқеа шундай. «Бир кун Амир саройдан чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши, соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиғлаб борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдан йироқ қилгил. Амир анинг елкасидан ушлаб кўрди, танудижим, отаси қўлидин бир замонда мун овоз қилгон эрди»: Амир Темур қулликдан озод қилгани чолнинг ўғлини ҳам жонини гаровга қўйиб бўлса-да озод қилади.

Амир Темур улғайгани сари ҳамфикрлари сони ортиб боради. Бунга у ўзининг ақл-идроқи, мардлиги, шижоати, қўрқмаслиги билан эришади.

Ун тўғқизинчи бобда Сейистонда бўлган воқеалар тасвир этилади. Бароқхон неча бор номардлик қилади, аммо Темур барибир уни қўллаб-қувватлайверади. Чунки Бароқхон бу ўлкалардаги мўғулларни қувиб чиқаришда восита мавқеини ўйнаши керак эди. Шунинг учун ҳам Амир Темур унинг нодонликларига, бемаврид ҳукмларига тишини тишига қўйиб чидайди. Қўшин бошлиқлари бир сафар Амир Темурни Бароқхон ўрнига хон кўтариши талабини ҳам қўядилар. Амир Темур рад этади. Амир Темурнинг ҳарбий ишдаги билогонлиги ақл билан жасурликнинг уйғунлигида кўринади. У ҳеч ким бўйнига олмаган ишларга қўл уради: жосуслар бўлиб, мухолифлар ўрдасига боради, қўшинлар ичига киради. Узини гунг, карга солади. Пухта тадбирлар ана шундай қалтис йўллар билан пишигилади.

Амир Темур маълум нуфузга эга бўлгач, Тўғтемурухонга қарши кураш тадорикини кўради. Йигирма тўртинчи дostonда жатта сипоҳининг тор-мор этилиши ёрқин тасвир этилади. Шу жангда кўрқоқлик қилган Бароқхонни Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо қутқзади. Асарда тасвирланишича, Бароқхон Сарой Мулк Хонимнинг акаси, бинобарин, Жаҳонгир Мирзонинг тоғаси. Мирзо Жаҳонгир тоғасини ўлим чангалдан қутқарганида, орадан вақт кечиб, ана шу тоғаси ўзининг қотили бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Барибир, Сейистон жангидан кейин Бароқхоннинг обрўси тушиб жетади, унинг гапи ўтмайдиган бўлиб қолади. Ҳатто, у Амир Темурни ҳам қатлга буюрган пайтлари

бўлган. Бу ҳукми ижро этадиган киши бўлмайди. Хулоса шулки, 60-йилларнинг охирларига келиб, Амир Темур мавқеи бениҳоя даражада ошиб кетган эди. Бу эса унинг тез орада ҳокимиятни расмий равишда қўлга олишига имкон беради. Амир Темур ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида жами амир ва бекалар томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинади. Ҳамма унга хизмат қилишга қасамёд қилади. Асардаги қуйидаги сатрларни ҳаяжонланмасдан ўқиб бўлмайди:

«Тамоми мулки Мовароуннаҳр, Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинов ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатта зулмидан омон топдилар».

Амир Темур халққа бемаврид солиқ солишларга қатъиян қарши бўлган. Унинг ўзи кейинчалик халқини неча бор солиқдан озод қилган. Ҳали Бароқхон куч устида эканлигида «элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди». Бароқхон кўнмайди. Амир Темурнинг ўзи элга тушган солиқни тўлаб юборади, ҳатто, хотинининг тилла-қумуш зийнатларини ҳам қўшиб топширади. Бароқхон синглисининг зийнатларини таниса ҳам, қайтариб бермай, хазинага олдирди.

Йигирма олтинчи дostonда Амир Темурнинг икки ўғли қисмати ҳикоя қилинади. Йиллар кечиб, мирзолар улғайган эди. Мирзо Жаҳонгир билан мирзо Умаршайх самарқандлик Хўжа Абдулланнинг дилбар қизи, оқила Сокина Бонуға бирварақайига кўнғил берадилар. Ака-ука низоси ёмон тус олади. Мирзо Жаҳонгир ишқ йўлида қўлини қонга бўяйди. Сокина Бону ноҳосдан ўлдирилади. Ҳазабланган Амир Темур уни зиндонга солади. Мирзо Жаҳонгир қочиб Балхга, тоғаси Бароқхон ёнига кетади. Уни бу ерда ҳам ажал кутаётган эди. Бароқхон жиянини ҳийла билан чавоқлатиб ўлдиради. Салоҳиддин Тошкандий кимки жиноятга қўл урса, у жазосиз қолмаслиги керак, дейди: «ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар». Ҳа, чакки босилган қадам ҳалокат билан яқун топиши жуда тиниқ чизилган.

Кейинги дostonларда Амир Темурнинг Ўрта Осиёни мўғуллардан тозалаши, Дашти Қипчоқ, рус мулклари, Урал сари қилинган юришлар, Эрон ва Ироққа, Туркияга қўшин тортишлар ўз навбати билан талқин мавзуи қилиб олинади. Ҳиндистон юриши ва у билан боғлиқ саргузаштлар қизиқарли баён этилади. Асарнинг марказида Тўхтамиш билан бўлган тўқнашувлар асосий ўринни ишғол қилади. Вақтида Амир Темур ҳузурига паноҳ излаб келиб, сийлов ва рағбатга ноил бўлган Тўхтамиш охир-оқибатда кўрнамаклик қилади. Тўхтамиш билан бўлган можаролар илдизини асар муаллифи ишқий мезонда талқин этади. Мирзо Амироншоҳ Тўхтамишнинг гўзал хотини Севин Бекани ёқтириб қолади. Ақд қилинган, Амироншоҳ бу ҳусн маликасининг Тўхтамиш хотини эканлигини билиб, қаттиқ пушаймонлик ҳис қилади ва юртига қайтади. Тўхтамиш Севин Бекани унинг изидан Самарқандга жўнатади. Амироншоҳ унга яқинлашмайди. Фалакнинг гардиши

билан Тўхтамиш Самарқандга келиб, Оқсарой қурилишида меҳнат қилади. Амир Темур уни таниб, алоҳида ғамхўрлик кўрсатади, Севин Бега билан улар яна топишадилар. Амир Темур Тўхтамишни Дашти Қипчоққа валий қилиб тайинлайди. Шу орада Амир Темурнинг беш йиллик, етти йиллик ва уч йиллик сафарлари юз беради. Амир Темурнинг Самарқандда йўқлигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг мулкларини бирин-кетин босқин қила бошлайди, Амир Темурнинг хотини Сарой Мулк Хонимга кўз ола қилиш даражасига қадар боради. Гарчи бу бузуқ кирдикор амалга ошмаган бўлсада, кейинчалик Сарой Мулк Хоним билан Амир Темур муносабатларида маълум ўзгаришлар юз беришига олиб келади. Буни тарихий асарлар ҳам далолат этади.

Тўхтамиш Бухорони қирқ кун қамал қилади. Амир Чоку у билан олти ой курашади. Бу ишда Сарой Мулк Хоним тадбири иш беради. Тўхтамиш орқага қайтади. Бироқ у катта ўлжа ва кўп асирлар билан қайтади. Тўхтамишнинг номардларча қилган босқинини сафарда эшитган Амир Темур Хоразм бўйлаб унинг йўлини қирқиб чиқади. Тўхтамиш Амир Темурнинг босиб келиб қолишидан кўрқиб, қаерда қўнган бўлса, манзил атрофига асирга олиб келаётган хотинларни, бола-чақаларни қўйиб, сўнгра ором олишни одат қилган. Бу худди иккинчи жаҳон урушида чекинаётган немис қўшинининг қилган безбетлигига ўхшайди. Демак, макр ва ёзувлик ҳамма асрларда ҳам бир хил қиёфга эга бўлар экан. Немис фашистлари ҳам аёлларни, болаларни пана қилиб ҳужумга ўтар, чекинар эди. Буни вақтида Тўхтамиш ҳам қўллаган экан. Жанг тафсилотларини тасвирлашда «Темурнома» ақлимизга катта озиқ беради.

Тўхтамиш турган манзилга келган Амир Темур «сипоҳлар айди, холо, шабихун, урайлик. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ. Чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар». Тун бўлганлигидан фойдаланиб, Тўхтамиш қароргоҳига ҳужум қилайлик, деган тақлифга Амир Темур шу жавобни беради. Уз элидан олиб кетилаётган асиралар оёқ ости бўлишини истамайди.

Тўхтамиш, бинобарин, мўғулларни қувишида давом этган Амир Темур қўшини «икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч бирла икки киши бир тевага миниб, арра, теши, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб» сафар тадорикини кўрадилар.

Тўхтамиш қатл этилади. Уруслар мамлакатининг пойтахти Москов ҳам забт этилади. Бунгача князь Золотоус ҳам жангда мағлуб бўлган эди. Московнинг фатҳ этилиши осонликча кўчмаган.

Султон Муҳаммад (Амир Темурнинг набираси) Москва остоналарига етиб келади: «Московнинг дарвозасига етиб келди. Аммо қўрғонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида бийроқ қўйғон, ҳар кунгирасида занбурақ, милтиқ, ҳар занбурақ бошида икки қоравул кеча-кундуз била турур. Шаҳарни қирқ дарвозаси бор эрди».

Турк қўшинини замбарақлар бир пастда қийратиб, сийрак қилиб қўяди. Сўнг ақл-тадбир билан иш кўрадилар. Емғир

ёғишини кутадилар (асарда бу ҳам каромат туфайли юз беради), чунки замбарақлар пилтаси ивиб, ёмғирда иланга олмайди. Шаҳар фатҳ этилади. Жанглар жуда қаттиқ кечади, яна неча бор улур мухораба тикрорланади. Оқ маликанинг яқин кишилари сотқинлик йўлига кирадилар, Амир Темурга хизмат қилишга ўтадилар. Пудий образи шу жиҳатдан эсда қоларми. Унинг кўнглида ўзининг ҳоким бўлиши палак отиб ётарди. Рус мулкларини фатҳ этишда Амир Темурни заҳарлашга уриниши юз беради. Бу унга қилинган иккинчи фитна эди. Амир Мусо Жалойирнинг ўғли Аҳмадбек тиш тозалагич — мисвокка заҳар суртади. Қасд фош этилади. Аҳмадбек шу усул билан ўз отасини ҳам заҳарлаб ўлдирган эди.

Москва қўлга олинади, рус ерларида Амир Темурнинг юриши давом этади. У зулмот чизигига қадар боради. Асарда зикр қилинишича, Москов князлиги то Шохруҳ вафотида қадар Темурийларга бож тўлаб турган. Дарвоқе, Хусайн Бойқора тахтга чиққан дастлабки йилларида Москвага элчилар жўнатганлиги маълум. Бу қандай мақсадни кўзда тутган, айтиш қийин. Москвага жўнатилган элчиларнинг тақдирини номаълум, манбаларда бу ҳақда бошқа маълумот учрамайди.

Амир Темурнинг Шом, Ироқ юришилари бир неча дostonга мавзу бўлган. Богдод амири Султон Аҳмад ҳисобсиз қўйишга эга эди. Шу боисдан ҳам у Амир Темурга нописандлик билан, масхараомуз мақтуб йўллайди: «Эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга желиб туштум».

«Темурнома»нинг бир ибратали томонини алоҳида таъжидлаш лозим. Қирғин барот жанглари курашаётган икки томон учун ҳам бирдек қон тўкиши деган гап. Айниқса, жанг бир диндаги кишилар ўртасида бўлса, бу кечирилмас ҳатодир. Амир Темур билан Султон Аҳмад яккама-якка олишаётганда ғойибдан пайдо бўлган бир қўл уларни ҳавога кўтариб: «эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низо қилурсиз», деб дашином беради. Дин аҳлининг аралашуви билан низо сулҳга тартади. Султон Аҳмад Бағдодга амир қилиб қолдирилади. Умуман, Амир Темурнинг юришларида бир хусусият кўзга яққол ташланиб турадики, у мумкин қадар ишни жангача олиб бормаслик пайдидан бўлади. Уни яхшилик билан қарши олган мамлакат ҳокимларини ўз ўрнида қолдиради, уларга мурувват кўрсатади. Аксинча, гапида турмаган, сотқинлик йўлига кирган, рақиблар билан тил бириктирган юрт эгаларини у аёвсиз жазолаган, бадарға қилган. Энг сўнгида охирги чорани қўйлаган. Буни Хоразм ҳокимлари билан бўлган бир қанча тўқнашувлар мисолида кузатиш мумкин. Хоразмни ер билан яксон қилган, аҳолисини кўчишга мажбур этган (улар Тўхтамиш билан тил бириктирганлиги учун жазога мустаҳиқ этилган эди) Амир Темур орадан бир неча йил ўтиб, ўзи буздирган шаҳарни тиклаш вазифасини қўяди.

Охирги дostonларда Елдириим Боязид билан бўлган жанг тасвир этилади. Елдириим ўғли Султон Шаблини Амир Темур олдида элчи қилиб жўнатади. Урушмаслик ҳақида аҳднома етилиб келаётганда,

Елдириш сабрсизлик қилиб, жангни бошлаб юборади: «Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағрига етдилар. Бу гафғоларни данғқини Миср аҳли эшитдилар».

Елдириш билан бўлган жангда Амир Темурнинг машкарбоши-лари катта жасорат кўрсатади. Бағдод ва Шом жангларида ҳориган қўшинга Қайсар лашқари билан курашиш жуда қимматга тушади.

Таатга чиққанидан то сўнги нафасига қадар ҳарбу зарбга умрини боғишлаган Амир Соҳибқирон Утрорда касалланиб вафот этади. Кун совуқ, ҳукмдор соч олдиради. Икки бор заҳарланганида ҳам омон қолган Амир Темур қаруви етган эди, ўлим бу сафар уни омон қўймайди.

«Темурнома» мазмунига кўра жангнома асар. Бироқ Салоҳиддин Хожа таъкид қилганидек, «бу ўзга жанг хитобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлари кўбдур». Бу ҳикматлардан келиб чиқадиган ҳулоса битта: «Темурнома»ни мутолақа қилган ўқувчи жангу жадалларнинг инсоният учун мутлақо жераги йўқлигига ишонч ҳосил қилади. Амир Темур ўз мухолифларини қанча мағлуб этмасин, барибир, унинг қўшини ҳам кўп талофат кўради.

Асарнинг қамрави кенг эканлиги ҳақида юқорида сўзланди. Буни яна шундан ҳам билса бўладики, «Темурнома»да беш юз дан ошиқ киши номи тилга олинади. Буларнинг кўпчилиги тарихий шахслар, Шарқ мифологияси орқали бизга таниш сулолалар вақиллари. Муаллиф айрим тарихий шахсларни яшаган даври нуқтаи назардан янглиш талқин этади, айримларининг исмларини ўзгартиб қўллайди.

«Темурнома»нинг тили бир қарашда анча мураккабдек туюлади. Бу ҳол дастлабки бобларда айниқса сезилиб туради. Аммо, умуман олганда, асарнинг тили, ҳикоя қилиш усули оддий ва мароқли. Афсоналардан ижодий фойдаланиш, руҳий олам ҳақидаги талқин кишини ўзига жалб этади. Айниқса, бугунги кунда инсон ақл-заковатининг янгидан-янги қирралари қайта бошдан кашф этилаётган бир даврда биоток ёрдамида касалларни даволаш (Тегина Бегим Моҳ, Носир Хисрав, Ҳаким Низорий), руҳларнинг мавжудлиги (рижол ул ғойиб), тилсимот ва жаҳонномалар ҳақидаги нақллар қизиқиб ўқилади.

«Темурнома» жаҳонга таниқли улуғвор тарихий шахснинг ҳаёти мисолида кишиларни бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишга ундайди, ўтмишда юз берган қирғинлардан сақланишга, тинчликнинг, офиятнинг қадрига етишга даъват этади. Ҳолбуки, биз тарихимизни жуда-жуда саёз биламиз, ўтмиш — эртанги куннинг дарслиги. Дарс эса ҳамиша ибрат йўлига бошлайди.

ПОЁН РАВШАНОВ,
филология фанлари номзоди

ТЕМҮРҲОМА

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Ҳамд бағоят ва ситойиш бениҳоят ул халлоқ қадимул вужуд парвардигори оламға, вужуд жамъи музоҳир ва муботин баҳр жудин бир қатра шуҳуд нур зуҳури — зуҳур нур шуҳудидин бир ламға ўлуб, байн ул каф ва ан-нун анвоъи мавжудот ибтидоъи асрор макнунот буюруб, вужуди инсоний калимаи жамоъи ва саҳифаи комила қилиб, нухайи кубаросини ва сойир ашёддин имтиёз ва интиҳоб бирла сувар жамъи маоний ва калимаи сабъ ул масоний дарж ва маъз истифо ва ихтиёр ила мажмуъаи Одамдин иктисор жаридайи сулола акромил-ла Лой бинни Одама сойае андоз мафориқи олам бўлуб, ҳамул хилъати иззат ва манишур туғройи хилофот бўлганроқ.

Арсаи ғабродин восил мало аъло ўлмишдур. Саловот, салом ул раҳномаи шохроқи худо ва пешвои жодайи худо, сардафтари саҳифаи анбиё ва феҳрасти жаридайи авлиё, офтоби фалак истифо, моҳтоби буржи асфиё, яъни ҳазрат Муҳаммад мустафо саллалло алайҳи вассаломни ўзлариға бўлсунким, жумла авлиёға раҳнома ва барча умматларға муҳтадий ўлмишдур, ризвон таоло алайҳим ажмайн.

Аммо баъд, тарихшуносон, арбоби ирфонга махфий эмасдурким, жаноб ҳазрат Одам сафийалло замонларидин бизни вақти замонимизгача жамъи одамлар икки қисм бўлуб: аввалги қисм тўфони ҳазрат Нухдин илгаридур, иккинчи қисм кейиндур. Аммо қисми аввални ҳақиқати ҳоллари ва ниҳояти аҳволлари ва асомий ансоблари камоҳий маълум эмасдур. Агарчи баъзи аҳли таворих бу мақолада пирояи саҳойиф этмиш, аммо индалақлан мусаллам ўлмаганлиги ошкорадур ва лекин баъзи ҳодиса вуқуъига илмимиз фақат Қуръони шарифнинг нотик ўлдиги Қисасдин ва анбиё-у аъзам ва расул киrom афандиларимиз ҳазратларининг ахбор мўъжиза осоридин лоҳиқ ўлмишдур. Ҳатто, «Китоб ул ахбор»дан манқулдурким, тўфондин илгари олам зери ҳукумати жабобирда бўлуб, кўб олим, фозил ва файласуф, оқил кимарсалар кўб-кўб бўлуб, анвойи илмлар ижод, гуногун санъатлар ихдос этиб, илми тилсим ва илми афсун каби ва мунга ўхшаш эшитилган ва эшитилмаган неча хунарлар ижод қилмишлар эрди. Ҳатто Идрис алайҳиссаломни шогирди Исқилинус отлиг ғоятда аҳли хунарманд киши эрди.

Аммо аҳли таворихларга маълумдурким, замони Одамдин ҳазрати фахри оламнинг арсаи шухуд бўлдиқлари овонигача аҳли ажамлар айтур: олти минг ўн уч йилдур ва баъзилар айтур: беш минг тўққуз юз йилдур. Асҳоби ҳисобнинг аксари иттифоқлари абжад ҳуруфининг жамъи адади миқдоричадурким, беш минг тўққиз юз тўқсон беш санадур. Аммо, тоифаи Яҳуд Тавротдин нақллари узра Ҳабут Одам алайҳис салом ила ҳижрати Хотамул анбиё-у алайҳа вассалом вуқуъи мобаини беш минг қирқ уч йилдур ва миллати насоронинг Инжилдин ривоятлари замони мазкурдин Саййиди ҳашрда зоҳири олам ҳазратларининг нури заҳуригача беш юз минг етмиш йилдур. Аммо, Саййидиннос ибн Аббос розалло инна ҳазратларини қавли шарифлари узра Ҳазрат Одам софийдин жаноб Нух набийни тўфонигача икки минг икки юз эллиқ олти йилдур. Андин ҳазрат руббулжалил Иброҳим алайҳиссаломгача минг етмиш йилдур.

Андин ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломгача беш юз ўттиз олти

йилдур. Андин хазрат Мусо алайхиссаломгача беш юз беш йилдур. Андин хазрат Искандарни садд Яъжужигача етти юз ўн етти йилдур. Андин хазрат Исо алайхиссаломгача уч юз олтмиш тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалинни зуҳурларигача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдиргача жаноб хазрат Одамдин хазрат Саййид ул оламгача беш миң тўққуз юз эллик олти санага болиг эрур. Аммо ҳисоб қамарийяи арабиймудур. бўлмаса шамсияи рўмийямудур, маълум эмас. На учун, шамсияни қамарийядин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна хазрат Одам замонидин бизларни замонимизга келгунча садр нишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф хазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табақотдур. Табақаи аввал — Пешдодиён, табақаи иккинчи — Каёниён, табақаи учунчи — Ашканиён, табақаи тўртинчи — Сосониёндур. Лекин аксар ақволда диёри Арабга анбиё ва диёри Ажамга салотин келдиги машхур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони хазрат Саййид ас сайқалин алайхиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табақотга восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чаҳорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёндур; учунчи табақа — Сомониёндур; тўртунчи табақа — Ол Пўйахдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёндур; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжуқиёндур; тўққузунчи табақа — Чингизхониёндур; ўнунчи табақа — Усмониёндур.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёга султон бўлгон Каюмарседур дерлар, қирқ йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истоғон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўғли Сиёминг, анинг ўғли Хушанг, анинг ўғли Тахмурас, анинг ўғли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасиға арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Қайковус булар Жамшидни авлодидур. Афросиёб Пушангни ўғли эрди, туркларга малик эрди. Жамъи Туркистон ва Мовароуннаҳр ва Машриқ халқи они ҳукмида эрдилар. Ҳисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучехрнинг устига келди. Етти йил мухосара этиб, охир яраштилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Арш эрди, Замованд тоғини устига чиқиб бир ўқ отти, ул бир қарқасни қанотиға тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайхун ёқасиға тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Хазрат Мусо алайҳис салом замонида оламға вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин хазрат Искандарни саддигача етти юз ўн етти йилдур. Хазрат Искандар Зулқарнайн Ефас авлодидиндур. Файлоқус қизидин, Дороб ўғлидур. Файлоқус ёнида юрмак ила анга Файлоқус ўғли дерлар. Шарқға ва Ғарбға ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужға садд торти. Зулмат ичра ҳайвон суйиға борди, андин қайтиб Ироқға борурда шаҳри Заворда вафот тобти, ўттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзиким, дерлар бидъат ўғлиға таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатға машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутулаа қилсунлар.

Эмди келдук табакаи Чингизхонийларга. Хазрат расул акром саллалло алайҳи вассаломдин сўнгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) ҳижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ ўлмишдир. Чингизхон ибн Бийнукахон ибн Хонфил ибн Бойсунқурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўгул-тотор авлоди Ёфас Нух алайҳис саломга борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси ўлуб йигирма етти йил паришонҳол бўлуб юрур эрди, мундин ҳеч кимса воқиф бўлмади.

Иттифоқо, ҳақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хўтаи икломнда тахтга жулус айлади ва ул навоҳини мусаххара этиб, йигирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибиға таважжух этиб, тамоми мулкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қўйдилар, яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демакдур. Андин Бухорон шарифга борди. Бухоро аскарни юз йигирма минг эрди, урушлар қилиб Чингизхон гўлиб бўлди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текин Хоразмга бек эрди. Анда Мовароуннаҳр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил бўлуб, мунҳазим бўлди, Арзинжонга қочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аксар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўғул бўлди, бирини оти Тулойхондур, анинг ўғли Хулогухондур, анинг ўғли Ғазон Маҳмудхондур, исломга мушарраф бўлуб, подшоҳи ислом эрди. Мақкага ва Мадинаи мунавварага ҳайрати қўб воқеъ бўлмиш.

Фирот денгизидин бир ариг чиқориб, отини Наҳри Мавсум қўйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА, ЯЪНИ АМИР ТЕМУР КўРАГОН ИСКАНДАРИ СОНИЙГА

Б а й т :

*Дабдабаи салтанати қўб баланд,
Зилзиласи олам орадур начанд.*

Аммо қавли саҳихда булар авлоди Ёфас бин Нух алайҳис салом аммо ахборларда мундоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи маскун хону ҳоқон ибнан Ҳоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Сугучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Тарбонхон.

Чингизхон Бартонхонга набира бўлур, Ибн Қобулхон ибн Тумғахон ибн Бойсунқурхон ибн Қайдунхон Дутманинхон ибн Буғахон ибн Анқу ибн Дапуи Ноён султон ибн Чўбинахон ибн Менғихон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қайнхон ибн Элхон ибн Юлдузхон ибн Мўгулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни ўғлидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ёфас ибн Нух алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Маҳлойил ибн Маннон ибн

Нуш ибн Шино ибн Одам Ато алайҳис салом. Ушбу мазкур оталар бирла баъзи қавлда мундин ҳам зиёда Ҳазрат одам Абул Башарга борурлар. Дерларким, тарихнинг етти юз ўттиз бешинчисида /1335 й/ сичқон йилида вужудга келиб, сана саккиз юз саккизда /1405 й / олами фонийдин олами бақога интиқол қилдилар.

Назм:

*Ушбу жаҳон икки эшик уй каби бўлур,
Биридин неча чиқор эса биридин неча келур.*

Садр аш шариятни қизлари Тегина бегим моҳдин туғулуб, Тегина бегим моҳ бу ўғул сабабидин кўб машоққатлар тортиб, андин кейин амир Чокунинг уйида бўлуб, Амир Темур ўн ёшқа келгонда Амир Турагай баҳодур ўглини топиб, андин кейин Баёнқулихонни хизматида бўлуб, андин кейин қипчоқ элидин Тўқтемурухон хуруж қилиб отасини ўрнига Бароқхон салтанат тахтига миниб, андин кейин Тўқтемурухон Самарқандга пойтахт қилиб, Бароқхонга голиб келиб, андин кейин Бароқхон Чигатой беклари бирла Шаҳри Балх сариға қочиб, андин кейин Амир Темур Хожам Баҳовуддин ёрдамлари бирла бориб, Бароқхонни шох Мансур қўлидин топиб келтуруб, андин кейин Қипчоқ хонларини Самарқанддин ихрож қилиб, андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанд тахтига ўлтуруб, аммо Бароқхон Балх шаҳрига бориб пойтахт қилиб, Мирзо Жаҳонгир тўра Бароқхон тоғасини қошига бориб Мирзо Жаҳонгир тўрани Бароқхон қатл қилиб, анинг сабабидин Амир Темур бориб Бароқхонни ҳалокатга текуруб, андин кейин Хоразмга бориб, Ҳасан сўфини ўзига тобеъ қилиб, андин кейин Хуросонга бориб Шерозгача мусаххара қилиб, Ол Музаффарни олиб, андин қайтиб Дошти Қипчоққа бориб, ўзбекларни ўзига тобеъ қилиб, андин Қорақурумгача бориб, андин кейин Мирзо Шохрух тўра Тўхтамишхонни қатл айлаб, андин кейин Ўрус мамлакатларини мусаххара қилиб, андин келиб яна Ҳиндустон ва Хуросон, Ироқга бориб, Мироншоҳ тўрани Бағдоди шарифга ҳоким қилиб, ул султон Аҳмад жалойирни қўлида ўлуб, андин кейин тамом Мозандарон, /Гур/ Жистонгача олиб, Шом, Халаб, Дамашқни ўзига тобеъ қилиб, Қайсари Рўмга бориб, султон Боязид Елдириддин Рўмни тобеъ қилиб, Улугбек Мирзо Шохрух тўра ўглини Мағрибга юбориб, Хутбани Амирни отиға ўқуб, андин тарихни саккиз юз еттисида /1404 й/ Самарқандга келиб, Мирзо Шохрух тўрани Ҳиротга юбориб, султон Муҳаммад тўра набирасини Қандаҳорга юбориб, валиаҳд қилиб, ўзга авлодларини Самарқандга қўйуб, ўзлари Ўтторға бориб пойтахт қилиб, умри шарифлари етмиш икки йил ва бир ойу ўн саккиз кунда тамом бўлур. мавзиг Ўтторда ҳукми Кирдикор ила шаъбонни ўн еттиси сешанба /1405 йил 18 февраль/ куни оқшом вақтида дорулфанодин дорулбақога рихлат қилиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Андин кейин Сарой мулк ойим ҳазрат Амир Соҳибқирон жасади муборақларини Самарқандга олиб бориб даҳма ичра дафн қилдилар. Андин кейин султон Мирзо Халил Самарқандда тахт

узра ўлтурди. Андин кейин султон Абдул Қосимхон бўлди. Ун икки йилдин кейин Хўжа Аҳрорни ёрдамлари бирла Султон Саид Мирзо, Жаҳонгир тўрани набираси, салтанат тахтига ўлтурди. Йигирма уч йилдин кейин рофизийлар ўлдурди. Андин султон Хусайн тахтга ўлтурди. Ўттиз саккиз йилдин кейин анинг ўрнига Бобуршоҳ салтанатга ўлтурди.

Тарих тўқуз юзга келгонда /1495 й./ шох Исмоил қизилбош хуруж қилиб Бобуршоҳ Хиндистонга қочиб, Шайбонийхон Марвда қизилбош қўлида ўлуб, андин кейин ўтуз йилгача мулк безобита бўлди. Ани амакбачаси Убайдуллахон Мир Араб ёрдами бирла тахт узро ўлтуруб, яна ушбу мамлакатларни мусаххара қилиб, етти йил салтанат сурди. Яна ўтуз йил безобталиқ бўлуб, ўзбеклар ичра ҳар тўра сивкасини ўзини отига қилиб, андин кейин хожа Саъдуддин Имдодий ёрдами бирла Убайдуллахон Кармандин хуруж қилиб, ўтуз тўрт йил салтанат сурди, чўлларни обод қилди. Эронийларни подшоҳи Аббосхон била жанг қилди; вақти бўлуб Абдулмўминхон ўз ўглини салтанат тахтига ўтқузди. Муҳаммадқулихон жўш мунинг улуг бобоси, оми Зоминда қатл айлади. Андин кейин Ўқонихон салтанатга ўлтурди. Андин кейин Боқи Муҳаммадхон беш йил тахт узро чиқти. Андин кейин Имомқулихон ўтуз саккиз йил салтанат тахтига ўлтурди. Тарихнинг бир минг эллик учда (1643 й) Подир Муҳаммадхон қардошига бериб, ўзи ҳажга кетти. Икки йилдин кейин Абдулазизхонни Боқи Бешқанд мавзиеда тўра кўтариб ўтуз беш йил салтанат суруб, андин кейин сана минг тўқсонга (1679 й) етганда ҳаж зиёратига кетти. Андин кейин Субҳонқулихон Балхдин келиб, онинг ўрнига ўлтуриб ўн саккиз йил салтанат суруб, вафот топти. Андин кейин Убайдуллахон анинг ўгли салтанат тахтига ўлтуруб, тўқуз йилдин сўнг ўз мулозимлари шаҳид қилдилар.

Тарихнинг бир минг бир юз йигирмасида (1708 й.) Абул Файз Муҳаммад баҳодурхон Бухорон шарифга тахтини қарор бериб, ўтуз саккиз йил салтанат сурди. Эл ва улус, фуқаролар барчаси тишчликда бўлдилар. Ул зотни Раҳим оталиқ шаҳодат даражасига еткурди. Андин кейин Абдулмўминхон отасини ўлдурди, ани қудуқга ташлаб барҳам бердилар. Ани қардоши салтанат тахтига минди. Ани ҳам ўлдурдилар. Андин кейин Абдуллахон тахт узра ўлтурди. Тўқуз йил салтанат сурди. Ул замонда Сўфи Оллоёр ҳам асир эрдилар, онда тарих бир минг бир юз ўтуз учда (1721 й.) эрди, мухолифлар шаҳид қилди. Андин кейин Раҳим оталиқ ўзи тахтга чиқти, анга ҳам дунё вафо қилмади. Андин кейин Дониёл бий оталиқ, Раҳимхонни амакисидур, лақаби Абул Ғозийхондур, ани салтанат тахтига ўтқуздилар. Аммо вилоятлар ани амрида бўлуб, андин кейин Шохмуродхон салтанат суруб тамом юртни ёмонларини барҳам бериб, масжид ва мадрасаларни обод қилди. Анда тарих бир минг икки юз еттида (1792 й) эрди, андин кейин анинг ўгли салтанат тахтига ўлтирди. Ул зот Олтун бешик хонни авлоди амир Умархонга замондош эрдилар. Анда тарих бир минг икки юз ўтузда (1815 й) эрди. Андин кейин амир Насрулло баҳодурхон ибн Хайдархон салтанат тахтига қарор олдилар. Андин кейин султон

Музаффархон амирлиг маснадига ўлтурдилар. Ул зоти бобаракот ҳам оламдин ўтиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Оталарини ўрнига амир Абдулахадхон салтанат тахтига жулус қилгон замонларида тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисиди (1908 й) товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқар ул абад мулло Салюхиддин хожа ибн мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»ни бир неча қардошларни илтимоси бирла турки тилида тартиб бермоқга кушиш қилдик.

Назм :

*Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтира,
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб, ўлғай сарара.*

Олло таолонинг инояти бўлуб, бу достон бўстони ичра кўнгул сандуғочлари сўзласа.

Назм :

*Кўнгулумни ғайри лаби қилғай ажаб фано,
Чунки ҳазор достон заррасидин баёна.
Борди ҳаёл элчиси ҳар соридин ахториб,
Келтурубон лисона, зоҳир этар жаҳона.*

Эмди мунга назар қилғувчи ва ўқиғувчи қардошларга албатта баъзи сўзимда хатоси бўлса, илтимосимиз шулки, ақл кўзи била кўруб, ислоҳ қалами бирла тузатиб, таъна тилини сақлаб, афв этаги бирла ёпсулар.

Назм :

*Қорилар қилманг манга қаҳру итоб,
Чун хато бирла бўлуб деб бу китоб.
Ҳар хатосини билиб тасҳиҳ этинг
Ким, билур валлоҳи олам биссаовоб.*

Эй дўстлар, в-эй қардошлар, ушбу китобга назар қилгонларингда ман фақир, гуноҳ домига асирни дуода ёд этгайсиз. Илоҳи, ўтган ота-оналарингизни раҳмат қилиб, тирикларингизга тавфиқ ато қилгай. Омин.

Бул ерда муаллиф оёғчи бирла дўмбурачига хитоб қилгани.

Назм :

*Оёғчи, на эрди бу гулранг май,
Улужлар агар ичса бўлғуси хай.
Муғанний, таронанг қўшуқму мафар,
Қулоғина тегса киши жон топар.
Оёғчи, надандур бу берган сувинг,
Мани сархуш этти, қўй, аччиғ увинг.
Муғанний, на эрди бу бонг товуйи,*

*Анинг таъсирига жетиб ақлу ҳуш.
Оёғчи, на эрди бу ўтлуғ шароб,
Шарориға бағрим бўлубдур кабоб.
Муғанний, на эрди бу деган улан,
Уланму уландин ўлан жон-тан.*

Бу ерда қаламға хитоб қилиб, муаллиф бу ғазални айтғони.

Назм:

*Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тила айтуб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан
Қутқор мани маҳнати аламдан.
Саъйи айлажи, сўзла килж рафтор,
Вақт ўлдики, бўласан манга ёр.
Денгиз довоғига ур ўзунгни,
Майдони суҳанға сол сўзунгни.
Эй килж ғаввоси оғзинг очғил,
Бу сафҳаға турлу лўълў сочғил.
Сан бизки Темур йўлиға тушсаж,
Воқиф бўлакўр бу ишқа андаж.
Гўё йўли бўлса хор, оҳин,
Яъни бориси Темур Тегиндин.
Меҳнат тегинидур, этма шуйун.
Кел, бу тегинни айла гулиан.
Гулзор сифатлу дoston эт,
Ҳар дostonини бўстон эт.
Бўстонида турфа гул очилсун,
Ҳар яфроғида қуқу сочилсун.
Қилғилки бу боғни андоғ обод,
Бўлсун киши кўзи хурраму шод.*

Эмди бу боғни атроқ алфозин гулларидин тартиб берғилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроқ аро абад ул обод бўлсун. Эмди, эй қариндошлар, валиларға беодобона сўз деманглар, нечун муаллиф дерким, физзамонина уламолардин бири Амир Темур ҳазратларига андаж кўтоҳлик ила бир сўз деб эрди, андин яна бир сўз дини куфрга оид бўлуб, ўз қавми ичра кўб шарманда бўлди. Бу ҳам қаттиғ жазо. Эмди, агар андоғ ноинсоф бўлса, дуо қилинглар, олло таоло тавфиқ берсун. Валиларни ҳамма ишлари ҳикматдин ташқари эмасдур. Ўзини билган кишиларни ҳақиға беҳуда сўз демас.

Назм:

*Худо ҳар кишини сарафроз этар,
Бериб анга иқбол оғоз этар.
Кишиким сазовор шоҳи бўлуб,
Дей манзури лутфи илоҳи бўлуб.*

Хануз сурати замирга муртасим эмас эрди, жангу жўй мухолифлари хабе тадбир била мутобят тузоқиға асир бўлдилар ва тундхўй душманлари инқиёд домиға мутӣ бўлдилар. Хар киши итоатидин бўйун товласа изд иқобатиға гирифтор бўлур эрди. Бир ишорати хусравона бирла дарёларни ҳомун қилиб, саҳроларни жайхун қилур эрди. Қайсари Рўм ила анга ҳоқони Чин бўлур тобети Эрон, Турон Замин қилиб, ибтидоси Булғордин интиҳоси Чин Мочинғача анинг қаҳридин тарсида бўлур, Жоблиқодин Жоблисоғача анинг салобатидин ларзада эрдилар.

Назм:

*Асоси Муслмонлиғ обод ўлуб,
Ривожи топиб дин, эли шод ўлуб,
На ерда иморатдин най тузуб,
Яна бўлса фассоқ аҳлин бузуб,
Бўлуб барҳам авсону асномлар.
Ўпиб динни тонги, кетиб шомлар,
Кетиб куфр бирла жаҳолат тунн,
Чиқиб дини ҳақни қуёшдек қунн,
Адолатлиғин донг овозаси—
Етиб элу юртға чу афрозаси.*

Шухрати адолатидин Қайқубод, Нўширавон номаълум бўлди, шон-шавкатидин Фаридун ила Қайхисрав гум бўлди. Рустам Достон ҳикояси мансух бўлди. Ва анинг шижоатидин мухолифларни юрак бағри мажруҳ бўлди.

Назм:

*Ҳеч сув қилмади шамолдин дод,
Ҳеч гул бағрин пора қилмади бод.
Қўю қўзиға тегмади қашқир,
Бирга юрдилар шер ила нахчир.
Эғнидин ўзга йўқ бараҳна киши,
Ғайр мутрафни йўқ ўғурлуқ иши.
Ёрла қалош барчаси хандон,
Тул хотун сабҳаси ўлуб маржон,
Эшитиб барча бўйла шухрату донг,
Кетти Жофон ила Хигою фаранг.*

Вақтики, Чингизхон Эронни қатли ом қилиб, пойтахтни Мўғулистонға қарор айлаб, Қорақурумға келди. Ўзига дўстроқ ўғлидин Чигатойхонни Фарғона ва Мовароуннаҳрға ҳоким қилди. Қорачор нўённи анга рафиқ этиб, Чигатойхон Қошғарға пойтахт қилди. Фарғонани Қорачор нўёнга берди. Мовароуннаҳр ва Фарғона шаҳрларида батнан баъд батин беклиқ қилдилар. Токи навбат Баёнқулихон ибн Довонхонким, Малик шох машхурдур. Бухоро тахтиға ўлтурғон эрди, ўшал вақт авлиёи бани одам Шайх ул аълам, яъни шайх Сайфиддин Бухороға келиб эрдилар. Бухоро одамлари барчаси мурид, мухлис бўлдилар. Худо таоло ул кишиға

кўб-кўб дунёликдин берган эрдиким, етти юз от оғулда бойлиқ турар эрди. Қозонхон андоғ золим эрдиким, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин, Қозонхонни олдига борур эрди. Муниг ҳолини баъзи одамлар шайхга арз қилдилар. Бул киши сабр эттилар. Хон бир кун айди: «Шайхни келтуринглар, дарвиш кишига мунча давлатни нима кераги бордур»деб. Ходимларидин бирини шайхни олдиларига юборди. Ходим бориб шайхга воқеани баён қилди. Шайх бу сўзни ходимдин эшитиб, ранжиб, газаб ила рубойини дедилар.

Б а й т :

*Эй ситамгар, бу кўнгул озоридин сан хавф қил.
Элга кўб қаҳр айлама, қаҳрордин сан хавф қил.
Бир кўнгул озоридин бўлғай жаҳон зеру забар,
Мунча зулм этма, бу кирдордин сан хавф қил.*

Ул киши келтуруб хонга рубойини берди, мутолаа қилиб ўқуб, яна аччиги ва қаҳри зиёда бўлуб айди:қандоғ иш буюрма, хур бу ерга келиб, манга мундоғ рубойи битиб юборур деб. Буюрдиким, отни эгарлаб келингллар, бориб шайхни ўлдурурман. Умаролар манъ қилдилар, бўлмади. Охир от узра минди. Хабарчи келиб шайхга айдилар, андин кейин, шайх қўлларига бир олмани олиб ҳавога оттилар, келгунча хикмат худо таолодин деб, сўнгра муруқабага бордилар. Муддати мадидин сўнг «оллоҳи акбар» деб бош кўтардилар. Аммо бул сўзини эшитмак керакким, иттифоқо, Қозонхон ариг ёқасига келиб эрди, анда бир деҳқон киши сабад ичра тўла олмани кўтариб Қозонхонга кўрсатти, хонни оти бирдан хурқиб кетиб, отдин йиқилиб бўйни синди. Барча халқ билдиларким қаромати шайхдур. Умаро ва фуқаролар барчаси келиб шайхни оёқларига йиқилдилар. Шайх анда бу рубойини ўқудилар.

Б а й т :

*Соф тийнатким, ҳисори офият озодалиғ,
Кимки каж юрди, ўзини ҳолиға афтодалиғ.
Ушбу дунё давлатидин кимсага беҳбуд йўқ,
Бу ўтар дунёга мағрур ўлмоқ кўб соддалиғ.*

Олон одамлар хайрон бўлуб айдиларким, қайси киши хон бўлур? Баъзилар айдилар: «султонга шайхни қилурмиз, нечунким, бу киши дунё ва диннинг султонибурлар». Анда шайх айдилар: «биз лойиқи хонақоҳмиз, тахтимиз бурё, тожимиз эски такя, бас, мани дунё ва охиратда шарманда қилмангллар». Аммо бир йилгача дод-адлни шайх сўраб турур эрдилар.Бир йилгача ҳеч киши бир-бирига таъадди қилмадилар. Аммо бир кун одамлар ҳужум бўлуб, шайхга арз қилдилар:юртимиз подшоҳсиз бўлмасун, олти жихатни подшоҳ ва беклари эшитибдурларким, Бухорои шариф подшоҳсиздур деб. Бухорога қасд қилибдурлар, фикри кима бўлур? Шайх айдилар бу асони ушлангллар, кимнинг бўйига мувофиқ келса, агарчи фодачи бўлса ҳам, хон қилингллар. Халқ кўб жидди

жаҳд қилдилар ҳеч кимарсанинг бўйини асога мувофиқ тобмадилар. Мардуми Бухоро яна келиб арз қилдилар, анда шайх Сайфиддин овозларини чиқариб айдилар: «Баёнқулихон деб, тоғларга боринглар, ҳар кимни кўрсанглар, бу асои мувофиқ қилинглар». Андин кейин одамлар шайхни асосини олиб чиқтилар, ҳар ким олдиларидан ўтса бўйига ўлчаб кўрдилар, мувофиқ келмади. Андин кейин Баёнқулихонни сўрдилар, ҳеч кимдин хабар эшитмадилар. Аммо ул вақт Баёнқулихон ўн саккиз яшар эрди. Амир Қозонхон ани қатлга буюриб эрди гаразлиқ бўлуб. Жаллодга олтул бериб, беклар найранг бирла қочуруб эрди, нечунким, Давонхонни мундин ўзга ўгли йўқ эрди. Ул тўра бечора тоғларда саргардон бўлуб, айланиб юруб, Орлот деган элга келди. Бу йигитни кўзи ногоҳ ҳавода бир қалхатга тушти, учуб юруб, тумшугида бир ҳамён тўла олтул, ул қалхат Орлот элига келиб тушти, бу йигит анда ҳамённи таниб, олиб амир Муаййидни олдиға келди. Ул олтул амир Муаййидники эрди. Амир айди, «Ман булоғқа тушиб, гусл қилиб чўмулдим, кўрдимким, ҳамён йўқдур, сан ўгурлабсан». Бу қалхатий воқеасини айди, қабул қилмади. Амир Муаййид муни бойлаб қўйди, бу бола «ман тўразодаман» деб ўз воқеасини айтмади, кўб замон ўтти, бир кеча ҳазрати Шайх ул аъламни тушида кўруб уйғонди. Кўрдикки, бойлуқлари ешилибдур. Андин кейин қочиб Ҳазром деган ерга келди. Бир девор остида гариблардек бўлуб йиғлаб ўлтурди. Анда бир қари камшир кўруб, анинг бир қари эри бор эрдикки, подачи эрди, алар муни кўруб ўгул бола қилди. Андин кейин ул қари подачи ўлди, ўзга боласи йўқ эрди, ўрниға неча куллар бу пода боқиб юрди, токи Бухоро одамлари келиб Баёнқулихон деб сўроқлаб, иттифоқо мундин сўрдиларки, «эй йигит, Баёнқулихонни кўрдингму?» Бул айди, «нимма ишларинг бордур?» Воқеани баён қилди, асои кўлиға бердилар, кўрсалар мувофиқ келибдур. Барчалари таажжуб қилуб айдилар:бекликға подачи қандай дойиқ бўладур? Аммо Баёнқулихонни Бухоро шаҳриға келтуруб, шайхга олиб келдилар. Анда тўрани боғлагон Қозонхонни мулозимлари ошиқиб келиб, оёғиға йиқилдилар. Ул куни шаҳрга ойин боғлаб зийнат бердилар, кўб садақат, хайрот бериб тўрани бошидин олтуллар нисор қилиб Бухорон шарифда ул куни тўрани салтанат тахтиға ўтқуздилар.

Б а й т :

*Хоннинг ўрниға бўлди янги хон,
Фитнау фикрни қилиб вайрон,
Ҳиммати бўлди они дарёдек,
Адли бирла шижоати чандон.*

Ўтуз йил беклик маснадида ўлтурди. Баёнқулихон адолатда шундог эрдиким, биров ов қилмоқ учун сайдга отланиб боролмас эрди, қушлар озор топар деб, манъ қилур эрди. Аммо анинг замонида шароб ва чоғир ичмақ мутлақо йўқ эрди. Лекин ўгли отасидин шаробни отини эшитиб сўрдикки, шароб ва чоғир не нимарсадур? Бир куни иттифоқо хонни қошиға бир мойчи келди.

Сўрдики бир дона кунжуддин на миқдор мой олурсан деб. Мойчи айди: «тириюг юзида мой олурман». Андин кейин яна намоз ва рўзаддин сўрди, мойчи дармонда бўлди. Филҳол, ўлдурмоққа буюрди.. Ўгли мулло эрди, бориб хонга арз қилдиким, «эй хоним афандим, амакинг Қозонхон зулмидан отам мактабхона юзини кўргани йўқтур, нечунким, Қозонхон амр қилиб эрдиким, мактаб ўқуманглар деб, ман сани адлингдин мулло бўлдум, чунки сан ўқумоққа амр қилиб эрдинг».

Андин кейин отаси боласини сабаби бирла озод бўлди. Вой баъзи одамларни жонигақим, ўғлонларини мактабга бермабдур?

АВВАЛҒИ ДОСТОН. ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНИНИ ОНАЛАРИДИН ТУҒУЛМОҚЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Турагай баҳодур насли Қорачор нўёндин эрди. Кунлардан бир кун Нўён хонадонидин чиқиб кетиб эрди. Аммо давлати зўр эрди. Одамлар ани иззат қилур эрдилар. Шахрисабзки, холо ул мавзийани Турагайия дерлар, ўшал ерга бориб эрди. Етмин олтун қалодалиг ити бор эрди. Кўб қўй рамаларини атрофида юрур эрди. Аммо ўзи қавий жўша ва майгунлаб эрди. Аммо ўшал замонда Бухорои шарифда Садр аш шаърият соҳиби шарҳи вуқойи ўшул асрнинг муллоси эрдилар. Бир кун дарс айтиб ўлтуруб эрдилар бир қаландар келди. Айди: «Тегина бегим моҳ деган қизни куёвга беринг, андин бир ўғул туғуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар». «Эй девонани телба, қайдин бўлурсан», дедилар. Қаландар айди: «Асрори гоийбни билурман». Садр аш шаърият буюрдилар, «бу девонани уйга қаманглар» деб. Филҳол воқеани хонга келиб арз қилдилар. Баёнқулихон буюрдики, «олиб келинглар» деб. Дарҳол келиб қаландар турган уйни очиб кўрсаларки, қаландарни ўрнига бир қиз бойланибдур. Қаландар йўқ. Кўрган кишилар хайрон бўлдилар, қиз телба бўлуб қолибдур. Ҳарчаид дуолар ўқидилар, бўлмади. Оқибат қизни Шайх ул аъламни қошларига олиб келдилар. Шайх қўруб, табассум қилиб айдилар: «Ул руҳи Қудс эрди, қаландар суратида бўлуб келиб эрди. Авнун, бу нокиза қиздин бир яхши муборак ўғул вужудга келадур».

Лекин шайхнинг шарофатидин қиз ўзига келиб, хушёр бўлди. Андин кейин шайх айдилар, «бу қизни куёвга берайлуқ». Садр аш шаърият айдилар: «Ихтиёр Сизга». Одамлар эшитиб, билдиларки, ул қиз шайхга назр бўлгандур. Ҳар тарафдин уламо ва умароларни хостакорликқа йўқладилар. Шайх айдилар: «куёв бўлгувчи Бухорога келгани йўқтур». Одамлар айдилар: «Шайхни ўзи олур».

Эмди икки калима сўзни Турагай баҳодурдин эшитилсун. Шахрисабзда ов қилиб юрур эрди. Бир кийик келиб қўйлар рамасига ўтти. Ногоҳ қўйларни кўрса, ҳар тарафга қочиб, хурқуб юрур. Қўйларни ичиди бир қашқир турур. Филҳол, бўрини ўқ бирла урди. Қўйчини уйқудин тургузуб, зақр қилди. Қўйчи айди: «мендин қоҳимагил, сенинг сабабингни тушумда кўруб эрдим». Турагай баҳодур айди: «Нима кўрдунг?» Чўпон айди: «яшил

кийимлик киши келиб нидо қилдики, Турағайа айтгил, Шайх ул аълам қошлариға борсун, Садр аш шаъриятнинг қизларини олсун, мундин бир соҳибқирон ўгул пайдо бўлур». Бу айди: «кўрққаннингдан алдаюрсан». Қўйчи айди: «эй баҳодур, ман ҳеч Садр аш шаърият ила Шайх ул аъламнинг отларини эшитганим йўқ, тангри хақи, ёлгон демайман». Амир Турағай қабул қилмади, қамчи бирла урар бўлди. Чўпоннинг ити овоз қилиб, акиллай берди. Амир Турағай баҳодир билдики, ит-да бул сўз чинлиғина ишорат берур. Турағай баҳодир айди: «ит нима деюр? Чўпон айди: «Ит мани сўзумни чин деб айтур». Баҳодир тасдиқ қилдики, шул чўпон рост деюр. Андин Бухорои шарифға етгач, тўғри Шайх ул аъламни олдилариға кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, сўфилар халқасида муруқабада ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Марҳабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси».

Аммо Амир Темурға Соҳибқирон лақабини Сайфиддин Шайх ул аълам қўйгонлар. Хануз тугулмасдин Соҳибқирон мазкур бўлди. Амир Турағай баҳодур чўпон воқеасин баён қилди. Шайх ул аълам айдилар: «чин сўздур». Биз Тегина бекамни Сизға сақлаб қўйбурдурмиз, аммо ахд қилгондурман, ҳар ким бир кечада масжид, хонақоҳ бино қилса анга берурмиз». Амир Турағай баҳодур айди: «Нима десангиз, Сизға қул бўлурман». Шайх ул аълам айдилар: «эй баҳодур, ғам емагил, ҳар киши ушбу дуони ўкуса ҳар ишни ухдасидин чиқар». Анда Турағай баҳодур шайхни оёқларига ўзин ташлади. Шайх ул аълам тамоми муридлариға рухсат бердилар. Амир Турағай баҳодурдин ўзга кини қолмади. Буюрдилар, «турғул, таҳорат қилгил». Баҳодур туруб, таҳорат қилиб, икки ракаат намоз ўқуди. Шайх бир хат анга бериб, айдилар, «боргил, шаҳрдин ташқари мазори Файз Осор ҳазрат Айюб бордур, яна хонақоҳ бор. Анинг олдида булог бор (ул мазорни Абдулазизхон ибн Абдуллахон шаҳр кўрғони ичра олиб эрди). Аммо хонақоҳ эшиги берк бўлса, зинҳор очмагил, булог ёқасида ўлтиргил, нима эшитсанг сукут қил. Андин кейин сўфилардин бири сани олдинга оёғ илгида, ўроғлиғ бир нимарса келтурур. Ул таом мубохот жумласидин бўлса, санга худои таоло бир ўгул берур, шариасти Нубуввийда мустақим бўлур, агар маҳрамот жумласидин бўлуб, бола тугулса, фиёқ фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни об бўлгач, хатни сўфиға бергил. Сўфини орқасидин бормагил, гунбаз ичра асло кирмагил, аларға назар солмагил, ҳар ким санга нечук назар қилмадинг деса, ани сўзин қабул қилмагил, мани олдимға келгунча». Амир Турағай баҳодур таъзим ва тақрим қилиб, хатни олиб мазори Файз Осорға йўнаб кетдилар. Андин кейин бориб ҳазрат Айюб мазорига етдилар. Назар қилдиким, бир гунбаз нури куббаси афлокға етар. Садои ва нолаи най ва барбат ва арганун ва дўнбани ва рубоб овози қулоғига етти. Баҳодур айди: «Субҳонолло, бу воқеани сирри нимадур?»

Алқисса, Шайх ул аълам нима амр қилиб эрдилар, амал қилди. Қудуқ ёқасида ўлтурди. Ногоҳ хонақоҳ эшиги очилиб, яшил кийумлик сўфи дастурхон ила оёғ илгида келтуруб амир Турағай

Баходур олдиға кўйди. Баходур таваххумда бўлуб, «бу таом махрамотдинму ё мубохотдинму, қандай бўлғай» деб ёнуқин очиб кўрдиким, тўла сут туруп.

Ушал сутни хаммасин тановвул қилди. Хатни сўфини қўлиға берди. Ўзи бир тарафға жўнаб кетти. Орқасидин «оллоҳи акбар» деб овоз келди. Турағай баходурни тамоми аъзосига ларза тушти. Андин Шамс ул малик чорбоғиға етиб эрди — холо Намозғоҳ дерлар — шул ерда бир оқсоқоллиқ киши келиб айди: «На учун олдингға ва кейингға қарамайсан, ажаб тамошаларға назар қилмайсан, Шайх ул аълам сўзиға амал қилиб, махрум қайтурсан», деб васваса қилаберди. Турағай баходур анда назар қилмоқға майлон бўлди. Ногоҳ Айюбдин сели яъни бир шафалоқ келиб, амир Турағай баходурни юзига тегди. Қўркуб Шайх ул аълам саройиға юзланди. Ул қари одам ғойиб бўлди. Баходур тавба ва истиғфор этиб, хонақоҳға келиб шайхни топди. Айдилар, «ул қари одам Иблис алайҳил лаънадур. Ул ғойиб сели биздин эрди. Агар мундоғ қилмасам, кейин бориб назар қилсанг, амалинг зоеъ бўлур эрди. Эмди келгил мани бармоқларим орасиға назар қилгил». Филҳол, келиб назар қилди, кўрдиким, барча яшил тўнлук ва оқ тўнлук кишилар, ҳар бирларин орқаларида кирпич ва карж, келтурурлар. Ҳазрат шайх Сайфиддин таъйин қилурлар, дерларким, булар рижол ул ғойибдур, яъни ғойиб эрлардур. Баходур сўрдиким «Қутб қайсидур?»

Шайх ул аълам айдилар, «Қутб фавт бўлубдур. Булар бизға Қутб Сиз бўлунг дерлар». Аммо Турағай баходур айтур: «аскарларим танудимким, зоҳирда ҳар бири бир ишға машғулдурлар. Аммо ботинда рижол ул ғойиб эканлар». Шайх ул аълам айдилар, «эй Турағай баходур, агарчу, оз офиятимиз, бўлмаса буларни кўрмоқға тоқат қилолмассан». Аммо рижол ул ғойиб барчалари келиб шайхға таъзим қилиб айдилар: «аввал мартаба Сизға келдук маснад Қутаботға ўлтурсангиз деб, қабул қилмадингиз, яна мулозимингиз китобатни бизни олдимизға олиб борди, бизлар хурсанд бўлуб Сизни хизматингизға келдук». Шайх айдиларким, «аввал биз ул давадға най тутмаб эрдук, эмдиким, шул маснадға ўлтургумиздур, илтижо қилибдурсиз, баходур хотири учун қабул қилдук, аммо шул шарт бирлаким, ушбу эртағача бир хонақоҳ тартиб беринглар». Рижол ул ғойиб барчалари хурсанд бўлуб, мотам кийимин солиб, шодмон либос кийдилар. Хонақоҳ таъмириға машғул бўлдилар. Тонг отқунча қазо ва қадр меъморлари кўк ранглик, фалак куббасиға еткуруб, каржи субҳ ила қуёш гириҳидин таъмир қилдилар. Қундузи бўлғач, Бухоро одамлари кўрдиларким, гунбази олий фалакға етар, Шайх ул аълам устиларида бино бўлубдур, барча одамлар таажжуб қилиб, айдиларким, каромати шайх ул аъламдур. Анда шайх айдилар, «бу хонақоҳ таъмирин Турағай баходур тартиб бергандур». Андин кейин Тегина бегим моҳни амир Турағай баходурға ақд қилдилар. Қуёш жади даражасида эрди. Ушал нутфаи пок соати зуҳалда ота силабидин она ботиниға боғланди. Аммо бу воқеадин илгари Амир Қозағон, мансаби амир ун нос, бор эрди — холо оталиқ дерлар, туви кўнғирот элидин эруп — андоғ эрдиким, хутба ва сикка мунинг

хукмидин ўзга амир, бекларга йўқ эрди. Барча оталик кўлида эрди. Бу Тегина бегимга талабгор бўлуб келиб, хонга маъқул қилдиким, манга берилган қизни ҳоло Қарачор нўён авлоди Турагай баҳодурга берибдурлар, ман бориб Шайх ул аълам бирла жанг қилурман. Харчанд хон манъ қилдиким, асло қабул қилмади. Бир одам бориб шайхга хабар берди. Анда Шайх ул аълам айдилар, «агар анга берилган бўлса, на учун қиз телва бўлмасдин илгари қадам кўймади, ҳоло биз мунини никоҳи мусулмоний бирла Турагай баҳодурга бердук. Нима кўлидин келса, они қилсун». Аммо амир Қозагон кўшун тортиб келди.

Шайх ул аълам бу рубоийни айтиб, юбордилар:

Б а й т :

*Чун сайди қазойи қадрдин желди қулға,
Сен қўйма қадам хонки юрган йўлга,
Аҳволи Малик шохни кўрубсан охир,
Кўрқ тангридин, берма изза кўнгулга.*

Амир Қозагон рубоийни ўқуб кўрқуб қайтар бўлди. Шайтон васваса қилдиким, «Малик шохни ажалини каромати Шайх ул аъламга ҳамул қилмагил». Яна шайтон йўлига кириб, шайх сарига йўл олди. Хонақоҳларига етти. Баҳодур кўруб қайгурдиким, «Мани оталаримда амир ун носдин ўтуб келди, менинг орзум Амир Қозагон жангидур, анинг ўқ отмоқига бадали йўқтур». Шайх манъ қилдилар. Турагай баҳодур кўб тавалло қилди. Ноилож жавоб бердилар, анга тўрт юз мурид кўшулуб, жангга муқобил бўлуб чиқтилар. Амир Қозагон саф тортти. Ушал кун қуёш чиқар вақтига етиб эрди, амир Турагай баҳодур тўғрисига келиб ташвишда бўлди. Шайх хонақоҳда намоз ўқуб турур эрдилар, ҳавода булут пайдо бўлуб, осмон юзин олди. Амир Қозагон лашкари баҳодурга қараб тамасхур ила қулди. Шайх ул аъламнинг байроқларини баҳодур бошида ушлаб турур эрдилар. Барчалари яёв, баҳодур ўзи отлиг эрди. Амир Қозагон байроқи оқ, кийуми қизил, оти қора эрди. Шайх баҳодурга айтиб эрдиларким, майдонда Амир Қозагонни ёлғуз талаб қилгил. Шайхни сўзларига амал қилиб, ўзи борди. Қозагон ҳам ёлғуз келди.

Алқисса, жангга Қозагон ўқи баҳодурни ўнг кўзин ёнидин ўтуб отига тегиб йиқилди, хоҳласаким, бошин кесиб олса сўфилар шайхга хабар бердилар. Шайх ул аълам бурёдин бир тора олиб, ёй каби қилиб, Қозагон сарига оттилар. Бу байтни дедиларким:

*Кишига берсаким ноҳақ иззойи,
Топар бул қилгондин бад жазойи.
Биров ноҳақ бировга қаҳр этарму—
Анга қаҳр айлагай қодир худойи.*

Шайх ул аъламни ёйлари хонақоҳ деворидин ўтуб Қозагон шохни кўксига андоғ тегдиким, орқасидин ўтуб кетди. Филхол ўлуб, йиқилди. Барчалари онда мушоҳада қилдилар. Баёнқулихон

подшоҳ келиб, Шайх ул аъламга узр айтди. Шайх айдилар, «санга гуноҳ йўқ». Аммо Амир Турағай баҳодур Тегина бегимни олиб, Шаҳрисабзга борди. Ушбу йил ҳазрат Сайфиддин Шайх ул аълам дорулфанодин дорулбақоға рихлат қилдилар. Руҳи поклари тан қафасидин учмоқ ёғочларин бутоқина тайрон қилди. Анда Тегина бегимни олти ойлиқ ҳомиласи бор эрди. Ўлмасидин илгари ушбу рубойини ўқудилар:

*Дунё мисоли уйдур, икки эшик анга бор,
Ул биридин нечалар кирмак эса сазовор.
Хоҳ катта ё кичикдур келса керак бориға,
Бу бирисидин они чиқмоғи лозим, эй ёр.*

Юз ўн беш йил умр кўрубдурлар. Аммо Турағай баҳодур Шаҳрисабзда мунтазир эрдиким, куёш каби бир ўгул буржи раҳим Тегина бегим моҳдин қачон тулуъ қилгай деб. Шул вақтларда Баёнқулихондин нома Шаҳрисабз сари амир Турағай баҳодурга келди. Ўқуб кўрди, айтибдурким, лашкари Ўғлон Кошғарни мусаххара қилибдурлар. Ангиз тўғён қилибдур, албатта амир Турағай баҳодур Қарқондин қўшун олиб, барвақт Ўғлон лашкарига борсун. Анда хон фармониға ҳаракат қилиб, катта хотуни Қозағон шоҳ қизи эрди. анинг оти Йўқун хоним эрди, Тегина бегим моҳни анга тобшуруб, Кошғар сариға кеттилар.

ЭМДИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАДИН ТУҒУЛМОҚИ ВОҒЕАСИНИ ЭШИТУНГ

Тегина бегим моҳни туғори яқин келган вақтда, Йўқун хоним бир кечаси туш кўрдиким, Тегина бегим моҳ этакидин куёш тулуъ қилиб, машриқдин Мағрибга боруб тамом оламни олди. Андин Ҳиндистон сариға майл қилди. Филҳол уйқудин турди, ақл била тофтиким, Тегина бегим моҳга давлат юз қуйубдур. Аввалдин Йўқун хонимни ўзини кўнглида сақлаб юрган кина ва кудурати бор эрдиким, нечук, анинг отаси Қозағон шоҳ мунинг сабаби ила ўлуб эрди, яна муни рашкидин бир гинаси юз ҳисса бўлди. Ўрнидин туруб отасидин қолғон бир ғуломи, яъни қули бор эрди, оти Мойдун эди, они қақриб айди: «Эй ғулом, мани бир сиррим бордур, сан манга маҳрами роздурсан. Аммо мани сирримни пардасин сен йиртгайсан». Қул айди: «Ман отандан қолғон қулман, сани сиррингни фош қилмоқға хоҳишим йўқ».

Йўқун хоним айди: «Тегина бегимни тушумда андоғ кўрдим, бир таъбирға етук киши бўлса, ушбу тушни сўрғил», деб воқеани баён қилди. Қул айди: «бу юртларда таъбирға етук киши йўқтур, аммо эшитурманким, Самарқанд вилоятида бир мағорада оти Сабулак ота деган киши ҳар қандай мушкул сўз бўлса ҳал қилур эрмиш», дегач, Мойдунни Сабулак ота сариға юборди. Қул Самарқандга келиб анда мағорани топти, Сабулак ота ўлтурур,

одамлар атрофларида кўбдур. Бир куну бир тун туруб, воқеани махфий баён қилди. Сабулак ота айди: «Тарихнинг етти юз ўтуз бешиди бир ўгули соҳибқирон вужудга келадур. Гумон қилурман, тулузи Кавкабнинг вақтига қарагонда яқиндурким, ул ўгул онадин ер юзига тугулур соҳибқирон бўлуб, етти иқлимни олғай, анинг авлоди саккиз юз йил салтанат сурғай». Мойдун Сабулак отадин бул сўзни эшитиб Йўқун хонимга келиб баёни воқеа таъбирини айди. Анга рашк ўти шуъла урди. Қулига айдиким, «бир иш қилиб, Тегина бегим моҳни ўлдурайлук». Қул Турағай баходурдин кўрқуб, анда кўб манъ қилди, бўлмади. Охир кўрдиким, Йўқун хонимни газоби келиб, хафа бўлди. Ноилож ўлдурмакга ихтиёр қилди. Андин кейин ёлгон сўз била бир нома Садр аш шарифат тилларидан ёздуриб, Тегина бегимга бердурди. Андин кейин Тегина бегим моҳ номани ўқуб кўрдиким, мазмуни булдурким: «Ман отанг Садр аш шарифат касал ва бетоб бўлуб ёгурман. Сани кўрмоқга иштиёким кўб ва ҳолатим заифдур. Келсанг кўрсам, келмасанг, дийдор қиёматга қолур.» Тегина бегим моҳ муни эшитиб бағри кабоб, холи хароб бўлуб, югуруб Йўқун хоним олдига келди. «Манга Садр аш шарифат отамдин нома келди», деб шарҳи воқеани баён қилди. Амир Турағай баходур Тегина бегим моҳни анга тобшуруб кетган эрди. Андин рухсат талаб қилди. Тегина бегим моҳни икки чўриси бор эди, икковин анга йўлдош қилиб, Мойдунни аларга бош қилиб йўлга солиб юборди. Шахрдин алар чиқиб бир қудуқ бошига келдилар. Анда Мойдун қул аввал иквала чўрини ўлдурди, андин кейин Тегина бегим моҳни ўлдурмоқга ҳаракат қилди. Тегина бегим моҳ кўб зори қилиб айди: «Эй бобо, мани ўлдурмоқни қандай хохлаюрсан, манда гуноҳ бўлса, қорнимдаги боланинг нима гуноҳи бор?» Анда Мойдун айди: «Сани шу бола сабабидин ўлдурурман», деб қилични кўтариб солгач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ ўзини қудуқга ташлади. Иквали амир Темур ногоҳ ҳавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло они шарридин омон сақлади. Лекин қудуқни тубидин чиқарга қуввати бўлмади. Андин кейин бир қўйчи келиб, сув олмоқ бўлуб, қудуқга челақ бирла арқонни ташлади. Қудуқ ичра бир маликани кўрди. Хайрону саросима бўлуб, Тегина бегим моҳни қудуқдин тортиб олди. Назар қилдиким, бир маликаи даврон, жамоли мисоли хуршиди тобон, қомати сарви хиромон, юзи тўлган ойдек, кўзи чўлпондек, бир нодираи хўбондурким, андин чўпон сўрди: «Қай элдин бўлурсан?» Тегина бегим моҳ айди: Аймоқийя бўлурман, бизлар шул қудуқ ёқасига келиб эрдук, ман билмасман бул тарафда элатларни. Яна ҳийла бирла айди: «бу ўлган киши эрим бўлур, мунга яшив тегиб ўлубдур, ман кўрққанымдин қудуқга тушуб кеттим». Аммо чўпон нафси шаҳват тақозосин қилди. Анда Тегина бегим моҳ тангри таоло даргоҳига нола қила берди. Ногоҳ араб янглиғ бир киши келиб, воқеаларни эшитиб билди. Қўйчига ваҳшат қилди, айди: «Эй малика, мани амир Чоку дерлар, бул одам мани қўйчимдур. Эмди мани уйимга боргил, мани қизимдек бўл, ман сани болаларим каби тарбият қилай. Андин кейин,

ўз элларингга борурсан» деб уйига бирла олиб бориб, хотунига тобшурди. Ўшал вақт Тегина бегим моҳни вазиъи ҳамали етиб, чаҳоршанба кечаси, шаъбоннинг йигирма бешида, сичқон йилида, тарихнинг етти юз ўтуз бешида толеъи саратони шамсда жадъни аввал даражасида, далвни йигирма тўққуз даражасида эрди, иккала қирон. Ўзгалар бу воқеани шарҳи шул бўлур дерким, қай вақт ҳар етти кавкаб толеъи саратонда жадъ буржинда маъйта бўлса қирон бўлурлар. Шундай вақтга ўгул вужудга келса, толеъи масъуд ўлур. Шул соатда тангри таборак ва таоло оламини яратибдур. Ҳар фарзанд шул соатда таваллуд бўлса, онинг толеъи охир умригача доимо иқболи масъуддур.

Айтибдурларким, уч ўгил шу соатда туғилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Мухаммад расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам саййидимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди расул алайҳис саломгача саккиз юз йил, таваллуди Мухаммад алайҳис саломдин таваллуди Амир Темургача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жадъ даражасида бўлгандурлар. Аммо Соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим мох дерларким, таваллуд маҳаллида заҳмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек.

Б а й т

*Фаридун, Кайхисрав номлиғ,
Манучеҳр, Искандар комлиғ
Чу мавлуди Искандару ҳам расул,
Жаҳонга келиб топти анжомлиғ.*

ДОСТОН:ЕТТИ ҲАКИМ ЕТТИ ИҚЛИМДИН ЭЛЧИ БЎЛУБ КЕЛУР АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАТЛИ УЧУН. АНИНГ БАЕНИДА

Эмди ҳазрат Жалол ул хидоят камоли самадийят ила хоҳлабдурким, камоли қудрат бирла, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва комронлиғини жилвагар қилгай. Аввал тангнойи музояқа паришонлиғда. Ҳобут бесомонлиғда қолиб, кўб-кўб меҳнат ва кулфатдин сўнгра камолот баройи бўлуб, бора-бора давлат иқболига юз қўйгай: «Яфъалуллоҳу мояшча ва яахкуму мо йўр ид»¹. Ушбу мақолани маъниси: аҳволи Соҳибқирон неча кунлар умри паришонлиқ ила ўтуб, қачон ихтиёр жиловини иқтидор тутамига олгай. Аммо Амир Темур таваллуд бўлгандин кейин Амир Чоку анинг тарбиятига муқаййид бўлди. Ўшал йил Соҳибқиронни умри олти ойга етар-етмас иқболини қуёши рабъул маскунга таъсир қилиб, ҳар гўшада овозаи ва ҳар шаҳрда ҳангомаи беадада бўлаберди. Ўшал вақт Рўм мамлакатида

¹ Оллоғ нимани хоҳласа ўз иродаси билан шунни ҳукм қилади.— Ушбу ва бундан кейинги барча оятларни Анвар Турсун ўғирган.

Усмонхон Ғозийнинг набираси Елдириим султон Боязид Рӯм халифаси эди. Улар насли Ёфосдиндур.

Алқисса, кунлардан бир кун султон санжари мозий Рӯм мамлакатларин Ол Салжуқийдин олиб эрди, ул мамлакат бекларига хитоб айлаб шарҳи Нубуввийни ошқора қилиб эрди. «Сабҳат ул ахбор» китобида дерларким, шаҳри Рӯм салтанати Усмон Ғозий наслидиндур. Рӯм беклари Турон бекларига насабда яқин бўлур. Иккаласи Ёфас ибн Нуҳ алайҳис салом авлодидиндур. Аммо султони Рӯм етмиш шаҳрни Фарангистондин тасаххира қилиб олиб эрди. Оталаридин зиёда ишларни кўрсатур эрдиким, етти иқлим салотинлари анинг қиличи зарбидин кўрқуб ларазада эрдилар. Айтур эрдиким, «халифат ул муслиҳиндурман». Нечунким, Макка ва Мадина манбаъи исломдур, филҳақиқат, султони Рӯм султони исломдур. Бир кун Қайсари Рӯм овга чиқиб эрди, кўрдиким, бир тоғ бағрида ғори бордур. Сўрдиким, бу қандай ғор? Айдилар, «Искандар туғилган ердурким, амир, султонлар бу мақомни зиёрат қилурлар». Қайсари Рӯм кириб заёрат қилғоч, бир лавҳани кўрди. Хукамон Рӯм лавҳани ўқидилар, мазмуни шул эрдиким. Искандар Зулқарнайн таваллудидин саккиз юз йил ўтгандин кейин расул акрам саллаллоҳу алайҳи вассалом таваллуд бўлурларидин саккиз юз йилдин кейин шаҳсе таваллуд бўлгайким, ер юзини ва кун кўзини олғай, салотинларни забун қилғай, бу ёзилган Аристотелис деган ҳақимни хатидур. Қайсари Рӯм айди: «ушбу соҳибқирон мандурман, чунки кўб-кўб юртлар ва мамлакатлар мани кўлумда мусаххира бўлубдур. Анда Абулмуфохир отлиғ ҳақим Қайсарни хизматида эрди, султони Рӯм анга қараб айди: Эй ҳақими замон, сан бу сўзга нима дейурсан?» Абулмуфохир айди: «ман ҳикмат китобларида кўрдимким, шу бу йил Мовароуннаҳрда бир ўгул туғулмишдур, они Искандари соний дерлар, Вилояти Рӯм онинг тахти ихтиёрида бўлур. Қайсари Рӯм анга асир бўлғай». Султони Рӯм бу сўзини эшитиб, Баёнқулихонга нома ёздурди. Абулмуфохирни элчи қилиб юборди, айдиким, албатта, албатта, ўшал бачани ҳалок қилғай. Андин кўб-кўб тухфаларни хизмати хонга келтуруб, элчи арз қилди.

Аммо айтибдурларким, етти ўлка яъни барча ақолимда уч мусулмон, тўрт кофир подшоҳлардин бор эрди. Иккинчи Дилшод хотун Бағдод шарифда малика эрди, вақтинким, Абу Саидхон Холоку наслидин эрдиким, барҳам топиб, ҳеч киши Холоку наслидин қолмаб эрди. Аммо Дилшод хотун салтанат тахтида ўзи ўлтуруб эри бирла ўғли онинг фармонида эрдилар. Чақимний ҳақимга андин бир ҳикмат китоби қолғондур, ҳоло машхурдур. Ўз еридин интиқол қилиб, Бағдод юртина келди. Аммо Дилшод хотун қасре бино қилгон эрдиким, ҳеч кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган эрди. Чақимнийни ул қасрида ўлтуруб талаб қилди, ҳақим бормади. Айдиким, «бориб маликага денгким, тезлик била қасридин ўзин олсун, йиқилиб кетадур». Малика қабул қилмади, айдиким, бу кўр ҳафт эқундин, яъни филиззотдин бунёд бўлгондур. Вақти ярим кечада ул қаср йиқилиб, Дилшод хотунга тушуб, минг машаққат ила чиқиб, Чақимнийдин сўрди. Бу

айдиким, Мовароуннаҳрда бу кеча бир ўгул тугилмишдур, ул соҳибқирон бўлур, қасри толеъимиз анда бунёд бўлгондур. Мезон уйи шамолдур, анинг иқболидин бу қаср йиқилибдур. Дилшод хотун бу сирни кайфиятидин сўрди. Ҳақим айди: «Эй малика, ул ўгул санга мусаллат бўлмай, юртингни кўлингдин олмай». Анда Дилшод хотун ҳақимни элчи қилиб Бухорога, Баёнқулихон олдига юборди, албатта, ул бачани ҳалок қилгайлар. Учунчи шоҳ Шужоъ отасин кўзига мил тортиб, подшоҳ бўлди. Бир кечаси туш кўрдиким, кўкдин қуёш Мовароуннаҳрга тушти. Ҳукамолардин сўрди. Бир ҳақим айди: Мовароуннаҳрда соҳибқирон тугулуб, хуруж қилгай. Шоҳ Шужоъ ўшал ҳақимни элчи қилиб Бухорои шарифга юборди. Тўртинчи Ҳиндистон беги ва подшоҳи Малик Раъно Баллухон Ҳиндистон мамлакатларин барчасига султон эрди. Амир Соҳибқирон таваллуд бўлгонин эшитиб ҳақимлардин бирини элчи қилиб юборди. Ўшал болаши ҳалок қилмоқ учун. Бешинчи Фаранг подшоҳидин элчи келди. Олтинчи Хитой подшоҳидин элчи келди. Еттинчи Тотару Ўрусдин ҳам элчилар келиб барчаси аҳли ҳукамодин эрдилар. Лекин мусулмон элчилар товарих китобларда ёзилгандурлар, валло кофир элчилар ёзилмагандур.

Аммо Баёнқулихонга ҳабар етқуздиларким, етти қирондин етти элчи келибдур. Хон буюрдиким, «Бухорога зийнат беринглар, элчиларга яхши жойдин ўрин кўрсатинглар». Анда элчилар айдилар: «Бизларга руҳсат береунлар, бизларда таваққуф қилмоқ йўқ». Анда Баёнқулихон элчиларга айди: «Фалон кун», деб бир ерга кўриниш муқаррар қилди. Жаноб Мавлоно Бурҳониддин соҳиб ҳидоятни Самарқанддин чақиртуруб олиб келди. Мусулмондин келган уч элчи ўнг тарафида бўлдилар. Кофирдин келган тўрт элчи чап тарафида бўлдилар.

Соҳиб ҳидоят айдилар: Рўм элчиси муқаддам ўлтурсун, андин кейин Ироқ элчиси ўлтурсун, андин кейин Хуросон элчиси ўлтурсун. Яна кофирлар элчисига ўзига лойиқ ўрунда қарор бердилар. Аввал номасин Рўм элчиси берди. Ўқуб кўрсалар, нома мазмуни буким, «ҳамд ўшандог тангри таборак ва таологадур, ерни мутаббақ, кўкни муаллақ тиракисиз ва тапобсиз яратибдур. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд анингдек шафоатхоҳимиз расул ақром саллаллоху алайҳи вассаломга бўлсун, андин кейин дуомиз Мовароуннаҳр султонига бўлсунким, вилонингизда бир ўгул вужудга шу бу йилда келмиш. Ҳукамоларимиз Искандари Соний отарлар, тамоми ер юзин ва кун кўзин олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар. Албатта ўшул ўгулни барҳам бўлмоқига ҳаракат қилурсиз, зиёда ассалом». Етти элчи барчасин номаси ушбу мазмунда эрди. Андин кейин Баёнқулихон Соҳиб ҳидоятга қаради. Соҳиб ҳидоят айдилар: Худой ази жалалининг тақдирин зўр бирла табдил қилиб бўлмас. Анда Сирож Қамарий отлиг хоннинг вазири бор эди, хон анга кенгаш қилди. Ул айди: шариатда қавли ҳукамо манъ қилибдур, аммо арбоб қавлида қилса бўлур, нечук, ҳукамо саъй қилибдурлар, дегач хон ўлдурмоққа ризо берди. Соҳиб ҳидоят айдилар: «тангрим хоҳламаса бир мўйини йўқ қилиб бўлмас», деб Самарқандга

кеттилар. Баёнқулихон ҳукамоларга айтиди: Сизлар болани қайдин билурсизлар? Элчилар айтиди: эй хоним, сиз ушбу йил туғулган ўғул болани бизни назаримиздин ўтқузурсиз, бизлар уни қуръа билан тошиб олурмиз. Хон амр қилдиким, ҳукамолар масжиди жомеъга келсулар, юртга жарчи қўйдиким, ушбу йил туғулган ўғул бўлса, ота-онаси келтуруб, бир мунча олтин олиб кетаверсун. Бир ойча ҳар ерда гўдак бола бўлса келтурдилар. Элчилар кўруб, яна ота-онасига тобшурур эрдилар. Шаҳри Бухорода янги туғилган бола қолмади. Андин кейин хон Сирож Қамарийни элчиларга йўлдош қилиб атрофдаги кентларни ахтардилар. Миёнкол, Самарқанд, Хўжанд, Хисор ва Шаҳрисабзга келдилар. Турагай баҳодур аларни зиёфат қилди. Андин Қаршига ва Занжир Сара барлосга келдилар. Анда амир Чоку аларни зиёфат қилди. Аммо Амир Темур олти ойлик, амир Чокуни уйида эрди. Элчилар ул боланинг нишонин амир Чокуга айдилар. Амир айтиди: эртага болаларимизни назарингизга келтурурман. Амир Чоку келиб воқеани хотунларига айтиди. Тегина бегим моҳ эшитиб билди. «Нишони аломат менинг ўғлумдадур», деб хайрону саросима бўлуб эрди, ярим кечада туш кўрди. Тушида ҳазрат Шайх ул аъламни кўрди. Шайх ул аълам айдилар: «Бухорога келгил, мани қабрим ичда турғул, таъяни худон таолога қилиб, яратганга сизингил. Бу ўғлунга қазон муаллақ юзланибдур». Тегина бегим моҳ ноилож ўшал туш ярим кечада туруб, боласини кучогига олиб, Бухоро тарафига йўнадилар. Қаромати Шайх ул аълам: тонг отқунча Бухорога етиб, мазори Файз Осорга кириб, ўғлин бир сандукқа пинҳон қилиб, беркитти. Аммо эрта бирлан ҳукамолар Амир Чокудин сўрсалар Тегина бегим моҳ ўғлин олиб қочибдур. Элчилар айтиди: «Нима учун мундай қилдинг?» Амир Чоку айтиди: «бу заифа печа кундин бери меҳмон эрди. Ман билмадим, ўғлин қаён олиб кетибдур». Ҳукамолар қуръа солиб, тобтиларким, Бухорога қочиб кетибдур. Орқасидин элчилар тезлик бирлан Бухорога келиб хонга арз қилдилар. Баёнқулихон юртга жарчи қўйиб ҳар ким ушбу сифатдаги болани сақласа боши ўлумда, моти толонда. Андин кейин Мозори Шайх ул аъламга келиб, болани тошлар. Гунбазни атрофин олдилар. Тегина бегим моҳ золимлардин кўрқуб, боласин кучоқга олиб йиғлар эрди: «Замон-замон, — айтар эрди, — валлалло, бу бачани беғуноҳни илқидин тутунг». Баёнқулихон хабар тошиб келиб, Мозори Шайх ул аъламни зиёрат қилди. Элчилар айдилар: бу бачани шул ерда ўлдурурмиз. Анда Тегина бегимга айдилар: «сандукни бизларга келтур. Санга ишимиз йўқ». Бегим моҳ кўб зори қилиб, келтурмади. Аввал Хуросон элчиси болани олдига, Мозори шарифга кирди. Тегина бегим моҳ муни кўруб нола қилиб Қутбул Қатобдин истиъноот тилаб, олло таолога зори қилиб айтиди: «Эй яратган таңрим, мазлумларни додига етгил, муножотимни қабул этгил», деб йиғлар эрди. Анда элчи сандукга яқин келиб эрди. Ногоҳ муборак қабр ичкарасидин кўтарган гойибдин бир қўл чиқиб, ҳакимни бўйинига уруб, калласи олма каби беш кадам парига юмалануб гушги. Шул сабабдин аввал Хуросон мусаххира бўлур. Иккинчи Ироқ элчиси келди, қабрдин яроғду қўл чиқиб, калласин

қалам қилди. Ул ҳам ҳалок бўлди. Кейин Ироқ мусаххира бўлур. Учунчи Ғрус элчиси келди, ул ҳам ўлди. Тўртинчи фаранг элчиси келди, ул ҳам калласи узулуб ўлди. Бешинчи Ҳиндистон элчиси фарангни таъна қилиб, ул ҳам ўлуб қолди. Олтинчи Рўм элчиси ниҳоятда ғайратда бўлуб қадам қўйуб эрди, гойибдин яроғлу қўл чиқиб андоғ урдиким, дарҳол ҳалок бўлди. Дерларким, ҳар элчи келди, ҳалок бўлди. бирин-бирин мамлакатлари мусаххира бўлур. Еттинчи Хитой элчиси айди: ман ҳам кирсам албатта ҳалок бўлурман, энди эй муслимлар, агарчи ман кофир бўлсам ҳам, билурманким, авлиён олло қабрларида фаришта бўлур. Бу яроғлу қўл аларни қўлидур. Мунда ит бирла кирса фаришталар қочар эрди. Буюрдиларким, ит келтурунглар, андин кейин ит келтурдилар. Элчи кучук бирла кириб, қабри шарифдин Тегина Бегим моҳни ўғли бирла олиб чиқти. Анда қуёш амири офоқ сандуқина беркинди. Мухолиф юлдузлари кўк сафҳасида жилва қила бошлади, яъни кун кеч бўлуб қоронгу бўлди. Ҳаким айди: ҳоло бу болани олиб ўлдурурман. Хон айди: «Сабр қил, тонгла бўлсун, барча кўрсунлар. Аммо шу кеча Баёнқулихон Мозори Шайх ул аъламда эрди, тушида кўрди, айдилар, «биз сани подачи мартабасидин султонга еткурдук. Бул бечора бул ерга сиғиниб келса, куффорлар сўзига амал қилиб, бегуноҳ болани ўлдурмоқға ҳаракат қилурсан. Муни Амир Чоку олдига Занжир Сарага юборғил». Дарҳол ўрнидан туруб, Тегина бегим моҳни хон ўғли бирла, либоси шоҳона бериб, Занжир Сарага юборди. Бул элчи ҳам муддаосига етмай ҳалок бўлди. Бу ишлар Амир Темур иқболидур.

Байт:

*Чирогини ки тангрим ёндурубдур,
Ани ким пуф дебю риши куйубдур.*

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон ўн икки ёшга келди. Амир Чоку уйда эрди. Амир Чоку халқга айтур эрдиким, бу бола гуломзодамдин, деб. Ўз болаларидек яхши кўрур эрди. Аммо ровий дерким, амир Чоку мундин илгари Қаршига ҳоким эрди. Баёнқулихон муни бекор қилиб, Амир Мусо Жалойирни ҳоким қилиб эрди. Аммо Тегина бегим моҳ ўн икки йил Амир Чокунин уйда бўлуб кўб-кўб тоат қилиб, мустажаб уд даъва бўлуб ҳар касал ва нуқсон бўлса келтурур эрдилар, дуо қилса, шафоат берарди. Амир Чоку Тегина бегим моҳга ихлоси зиёда бўлуб, анга жойи хос қилиб берган эрди. Анда мангу тоат қилиб ўлтурур эрди. Амир Чоку барлоседа давлатманд эрди. Кўб-кўб моли ва қирқ қули бор эди. Инъом, товар ва улоғлари кўб эрди. Уларга қирқ қул бир улуг қовғада қудукдин сув тортиб берар эрдилар. Қовға занжирга бойлуқ эрди. Шул сабабдин: ўшал ерни Занжир Сара атарлар. Аммо Амир Темур Мирзо Сайфиддин Амир Чоку ўғли бирла ов овлаб юрур эрди. Хануз Амир Чоку билмас эрдиким, бу Амир Турағай баҳодур ўғли эканин. Тегина бегим моҳ ҳам айтагини

йўқ эрди. Аммо Амир Чоқуга Амир Турағай яқин хеш эрди. Аксар Амир Темур болалар бирла ўйнаб юрса ўзи амир бўлуб, ўзга болаларни вазир навкар қилур эрди. Биров айди, «Або Муслим қассобни сихлик қанорасин бир бармоғи-ла отиб юборибдур, китобда кўрдум», деб. Амир Темур айди: бу саҳал мартабадур, ман ҳам кўтарурман. Анда қассоб қанорасин келтурдилар, бир бармоқ бирла отиб ташлади. Андин кейин яна бир жойда қўлини ювлик ароба остига қўйуб кўтариб ташлаган эрди, бу воқеани Амир Чоку эшитиб хайрон бўлди. Айдиким, «бу ўгул магар Жаҳонгирдур».

Амир Темурни тўрт кирдорини китобга ёзгонлар, нечукким, аввал бир қўли бирла тўла юклик аробани остидин кўтаргон, иккинчи, аждар бошини тиши бирла тишлаб олиб ташлаган. Учунчи, қирқ киши тортадурган қовғади ёлғиз ўзи тортиб олган. Тўртунчи, қўтур уйўз бўлуб, етти йилгача сира ўзин қашумаган эрди.

Алқисса, бир кун қирқ қул қудуқдин сув тортиб эрди. Мирзо Сайфиддин айди: «бир киши бўлса, қудуқдин ёлғуз ўзи ушбу қовғада сув олса?!» Амир Темур айди: «Бордур». Анда мирзо кула берди. Амир Темурни гайрати келиб қудуқ узра бориб, занжирни ушлаб тортиб, ёлғиз ўзи қовғада сув олиб, одамларга берди. Неча бор олиб, охурга қуя берди. Мирзо Сайфиддин айди: «Эй қариндош, мани ўзингга вазир қилгайсан». Амир Темур айди: «ман подшоҳ эмасман, сани вазир қилсам». Мирзо айди: «ният қилиб эрдим, агар қариндошим қудуқдин қовгани тортиб олса, подшоҳ бўлур деб, ниятим тузук келди». Амир Темур аҳд қилдиким, «ман подшоҳ бўлсам, сани вазир қилурман,» деб. Ушал вунда қирқ қовга сув олди. Барча одамлар мамнун бўлди. Бу ишни амир Чоку барча қабиласи бирла эшитдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ ТУРАҒАЙ БАҲОДУРДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Баёнқулихон Кошгарга юбориб, анда туруб, кейин Бухорога келиб, Баёнқулихонга кўрунуш қилди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ ништиёқиди Шаҳрисабзга борди. Йўқун хотун телва, жинни бўлуб ва ҳам сўқур бўлубдур. Тегина бегим моҳ ани қарғаб эрди, дуои бадга гирифтор бўлуб ўлтурубдур. Тегина бегим моҳдин асар топмади. Турағай баҳодур сўрди, айдилар: «Тегина бегим моҳ отасин олдиға Бухорога кетиб эрди». Баҳодур айди: «Ман Бухородин келдим, Садр аш шаърият ҳарчанд тарадуд қилиб, хабарин тобмабдурлар.»

Шул ўртада ўн икки йил ўтти. Баҳодур тополмай, йиглар эрди. Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар, «Эй Турағай баҳодур, хабаринг йўқ, ўғлинг ўн икки ёшга келубдур, сан бу юртда нима иш қилурсан?» Анда баҳодур уйқудин турди. Лекин Йўқун хонимни телвалиқи зиёда бўлуб эрди. Аммо барлоёда Тегина бегим моҳин валиятлиқи ва доъиялиқи ва ўғлин донг-овозаси шуҳрат бўлуб, ани амир Турағай баҳодур эшитиб эрди. Андин кейин Йўқун

хоним бирла совгот ва тухфалар олиб Занжир Сара жонибга йўнадилар. Начанд кун йўл йўруб, Занжир Сара мавзиёида қудуқ ёқасига келдилар. Хаво кўб иссиг эрди. Анда Амир Темур қирқ қовга сув олиб, ҳориб чарчаб уйқуга бориб эрди. Ногоҳ, бир аждар-илон келиб амир Темурни кўкракига чиқиб, хоҳласаким, зарб еткурса. Турагай баҳодур кўрдик, илон анга заҳмат уруб, чакғудек, кўрган замон оталиқ муҳаббати жўшга келиб хайрон бўлуб, не мадад қиларин билмай туруб эрди. Амир Темур кўзин очиб кўрса, кўксига бир аждар-илон турур. Филҳол илонни калласин гарча тишлаб ташлади. Бу мамнуъат жумласидин биридур. Бу ишни киши қилмабдур.

Б а й т :

*Тиши бирла тишлаб, илонни кўруб,
Узуб ташлади бошини суғуруб.
Отаси кўруб ўғлини ишларин,
Қилиб меҳр анга бошидин йргулуб.*

Алқисса, Турагай баҳодур бу жиҳатдин таҳсин ва таажжубда қолиб, атрофидин айланаверди. Айди: «Эй ўғул, отанг ким?» Бу айди: «амир Чоку ўғлидурман». Баҳодур айди: «амир Чокуни манга уйини кўрсатгил». Амир Темур Турагай баҳодурни амир Чокуни ҳовлисиға келтуруб, амир Чокуға айди: «бир меҳмон келибдур». Анда баҳодурни кўруб, иков қучоғлашуб кўриштилар. Зиёфат қилди, андин кейин баҳодур айди: «бу гулом бачадин бу кун таажжуб ишларни кўрдим». Амир Чоку айди: «бу мани қулум эмас, муниси онаси мани синглим хонимдур, мастура ва форсо эрур, мустажоб уд даъва бўлубдур». Амир Турагай баҳодур айди: «ман тушумда бир сир кўрдим, шул заифадин ушбу сирни сўрсам». Амир Чоку айди: «Хўб бўлуб». Андин кейин парда тортиб, Тегина бегим моҳни келтурдилар. Филҳол эрини кўруб, Тегина бегим моҳ тануди, ўзини махфий сақлади.

Амир Турагай тушида кўрган воқеасин сўрди. Тегина бегим моҳ айди: «худои аззи жалл Сизга бир ўғул берибдур, оламни ҳаммасига султон бўлуб». Баҳодур айди: «мани сира ўғлум йўқдур. Йўқун хотунум бўлса телва яна сўқур, неча йилдин бери мундин ўзга хотунум йўқ». Тегина бегим моҳ айди: «Бир яхши ўғул бор, Сизни хабарингиз йўқ». Яна айди: «Йўқун хонимни келтурунг, ман дуо қилай, иншооллох, таоло шифо бергай». Йўқун хонимни келтурдилар. Тегина бегим моҳ айди: «Эй Йўқун хоним, худои таоло санга шифо бергай, қилган ишларингни чининг бирла айтурсан». Анда Йўқун хоним ноилож қилгон ишларин айта берди: «Ишим шулки, Тегина бегим моҳни Мойдун қулга буюруб ўлдуруб юбордим», деғач, баҳодур қўлида шамширин кўтариб Йўқун хонимға солмоқ бўлди. «Кўлингни торт, ман Тегина бегим моҳдурман, бу тургон бола Сизга ўғул бўлуб», деди. Амир Турагай туруб ўғлини бўйнини қучиб йиглай берди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ дуо қилди, Йўқун хоним шифо топти. Неча кун Амир

Чокуни ҳовлисида бўлдилар. Андин кейин, аларга видоъи қилиб, Шаҳрисабзга йўл солиб, ҳаммалари шаҳрға доҳил бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА РИЖОЛ УЛ ҒОЙИБНИ АМИР ТЕМУРҒА КЎБ-КЎБ ИЛТИФОТ ҚИЛҒОНЛАРИН БАЕНИ

«Қолаллоҳу таоло йухриж ул ҳайа минал маййит ва йухруж ул маййита минал ҳайи.¹ Ялинмоқ ва ёлбормоқ ва ўкунмоқ худойи аззи жаллга бўлсунким, қора ерга уланлар бериб, кўкариб ва қуруқ йиғочларға яфроғлар бериб, либослар кийдуруб хабототдин наботот пайдо бўлуб, вақти келиб ранго-ранг гуллар ва чечаклар очилиб, андин турлу-турлу емишлар ўлубдур. Ҳазрат Шайх Саъдий раҳматуллоҳ алайҳа форсий тилинда дерларким,

Байт:

*Барги дарахтон сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақ дафтарист маърифати кирдикор.*

ЭМДИ КЕЛДУК БУ МАҚОЛАҒА: АХВОЛИ СОҲИБҚИРОНҒА

Аммо Турагай баҳодур Амир Темурни Шаҳрисабзга олиб келди. Соҳибқирон умри ўн иккидин онсўб, тугилгон ёши атрок хисобларида сичқон йил доҳил бўлуб, наврўз, йил боши, кўклам бўлубдур.

Эмди ҳазрат Амир Темурни давлат анқариби очқуси қўлға қандай келадур, қандай мамлакатларни уҳда қиладур. Ровий айтурким, Амир Соҳибқиронға жаҳонбонлиғни осори тез оид бўлаберди, доим мақсудин қуши юқори парвоз қилаберди. То сарҳадиға етгунча ушоқ болаларни ўртасида салтанат русумин қилур эрди. Ҳар бачаға бир мансабни муқаррар қилиб, ўзи амир бўлуб, ўзгаларни вазир, бакавул, яна ҳар ерга қоравул қилиб, аларға сипоҳлик илмини ўргатур эрди. Одамлар анга узоқ-яқиндин тамошо қилур эрдилар, ҳар кун ушбу одатда лаъбат ила ўйнар эрди. Бир кун бир оқсоқол қари киши айди: «агар амир бўлсанг жаҳонни уҳдасидин чиқармусан?» Амир Соҳибқирон айди: «Эй бобо, шул қадар ҳимматим қуши баланд парвоз қилгондурким, агар рубъи маскун тахти тасарруфимға келса, бир каф туфроқ каби эмасдур». Бобо айди.

Назм

*Ҳар нарса талабдадур, топирсан,
Мақсудинг иморатин ёпарсан.*

¹ Оллоҳ таоло айди: ўликдан тирик чиқарди ва тирикдан ўлик чиқарди.

Эй ўгул, не ҳавасдасан, зинҳор маюс бўлмагил. Яқиндурким, мақрунни ижобатда эрурсан. Филҳол, ўшал оқсоқол киши ғойиб бўлди. Соҳибқирон мулҳам-болҳам бўлуб, айди: «бул киши аҳлаллодин бўлур, умиди қарам худодин. Ҳар нимарса дебдур мани ҳаққимға ижобатдур». Яна болалар ўйнаб бирини гунаҳкор қилиб, Амир Темурни олдиға келтурди. Бу қурдиким, бу бола гунаҳкор бўлубдур, подшоҳлар каби ани жазоға ижозат берди. Филҳол Соҳибқиронни нафасин таъсири бирла ушоқ болалар они йиғочға остилар. Ўшал ҳолда бу бола жон берди. Ушоқ болалар ҳар тарафға қоча бошладилар. Соҳибқирон ўзи ёлғиз ҳайрон бўлуб қолди. Аммо ғайрат қочарға ёри бермади. Андишада ўйлаб, амир Турағай хисориға борди.

Ўшал вақт шайх Ҳасан Кулол ҳаёт эрдилар. Минбарда муридлариға ваъз айтур эрдилар, дедиларким, «ер юзин шохин мушоҳада қилинлар тонгла кун чиқмасдин илгари Турағай йўлиға мунтазир бўлунлар». Эртаси барча муридлар йўл узра бориб, кўз тутуб турдилар. Кўрдиларким, бир ўгул бола келур, асари жаҳонбонлиғ манглайида хувайдодур. Мундин ўзга кишини кўрмадилар. Барчалари анда тавоф қилдилар. Соҳибқирон танудиким, минбар узра ваъз айтиб турган киши вақтики ўйнаб юрган кезида назар қилгон шайх турурлар. Соҳибқирон минбарни қуйи поясиға келиб ўлтурди. Шайх айдилар, «бу кун бизларни суҳбатимизға келган нимарсани дунё ва охирати маъмур: ер юзин анга тангрим бергандур». Соҳибқирон хотирида айди: «ман шундай кишидурким, қайгу ҳасратда қолгон, гамзода, бекасдурман». Шайх бу сирдин огоҳ бўлуб, ваъз узра ҳазрат Одамдин нақл қилибдурлар: Одам алайҳис саломни халқ қилурида ҳар қайси нимарса «мандин» деб ноз қилдилар. Аммо ер ўзин заиф кўруб сукутда бўлуб, давлати узмо анга муяссар бўлди. Анда Амир Темур шайхға қўл бериб, мурид бўлди. Соҳибқирон Искандари Соний айтур эрдиким, «аввал кунларимда етмиш пири комилға қўл бердим. Етмиш мартаба ўлимдин нажот топтим, етмиш денгиздин ғаввос каби сузуб ўттим. Ҳаргиз шароб-чағир ичканим йўқ ва намоз тарк қилгоним йўқ».

Алқисса, пири комил ой каби хирқаи пурнур билла мано бир хутбасида «Йухри жуҳм миназулимоти шалнур»¹ ўкуб Соҳибқиронни ўзларига яқин қилди. Муридлариға рухсат бериб, айдилар: «келгил, манга йўлдош ва рафиқ бўлгил», деб андин Соҳибқирон ила бир булоқ ёқасина келдилар. Анда бир гунбази турур, сира кўрмаган. Шайх амирни қўйуб, гунбазға кирдилар. Ногоҳ бир киши пайдо бўлуб — анга бир йигит рафиқ эрди — ани ташқари қўйуб, ўзи гунбаз ичра дохил бўлди. Яна бир киши келди. Енида бир ўгул йўлдошдур. Бул ҳам йўлдошни қўйуб, ўзи гунбазға кириб ғойиб бўлди. Аммо ул иккала йигит кийум ва либослари ўзгандур, тилларин киши англаёлмас, алар Соҳибқиронға таажжуб қилдилар. Лекин учовлари бир бирларин тилларин билолмас. Ногоҳ ҳалиги гунбаз эшикин очиб бир сўфий, яшил кийумли киши чиқиб, бу

¹ Уларни зулматлардан нурга чиқарди.

учовуни ўртасида мухаййир бўлуб туруб, муборак оғзиларидин сув олиб, буларни оғзига томуздилар. Анда бир-бирларин тилларин англамоқ осон бўлди. Бири айди, «ман Мағриб бекин ўғлидурман, сайд узра ов қилиб юрур эрдим, бир қуш олиб қочиб бул ерга келтурди. Отим Султон Муҳаммадур». Яна бири айди: «Ман Яман бекбачасидурман, ҳаж тавоғига борур эрдим, мани ҳам бир қуш келтуруб бул ерга қўйди. Отим султон Зуннундур. »

Булар сўфидин сўрдиларким, «бу сирни воқеаси нимадур». Ул киши айди: «бу ер рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлар ўрунларидур. Дунё мадори алар била. Агар хоҳласалар подшоҳлик тахти иззатидин ани маззала туфроқига тортадурлар ва агар хоҳласалар ерли ва гадони хорлиг туфроғидин олиб, шахриёрлиг авжига еткурурлар. Барча иш худойи таоло тақдири ила бўлур, ҳар кишига афъолига яраша ёри берилур, хусусан , ушбу йил тақдири азал кетибдур, бир подшоҳи ишлари юзланадурким, тамоми шаҳар, ўлка яъни иқлим ва кишвар анга мусаххира бўлғай. Рижол ул ғойиб анинг тарбиятига маъмур бўлубдурларким, анинг ишида тараққий пайдо бўладур, давлати мадорага келиб авлодигача саккиз юз йил амирлик ва беклик маснадида ўлтургайлар. Бу сўздин хулоса шулки, рижол ул ғойиб қайси қул давлатга лойиқ бўлса, анга тарбият қилурлар. Сизларни икки қуш келтурубдурлар. Рижол ул ғойибдин булар. Ҳоло сизлар ҳам ушбу суҳбатга дохил бўлурсизлар. Сизга назари марҳамат айлагайлар. Зинҳор ишларингизни билиб қилурсиз. Савол қилса, сўзни билиб дерсиз. Имтиҳон қилурлар. Бу уч киши ифтиҳол ва атворидин. Кимни хоҳласангиз салтанат либосин кийурсиз. Амирзодан Яман айди: «бу давлат маникидур, нечунким, илмга етук киши бўлурман, ҳар илмдин хабарим бордур». Бек бачан Мағриб айди: «имвари илмда бўлса, давлат мани қўлимга теккай, қўб-қўб ҳикмат билурман, хоҳиши давлат манга юзлангай». Амир Темур сўзутда бўлди. Ул сўфий айди, эй турк бача, сан сўзламадинг? Соҳибқирон айди: «ҳарчанд ўзимга назар қилурман, эй сўфим, манда қобилият йўқтурким, рижол ул ғойиб хизматига борсам». Амир Соҳибқиронга айди: «сандин аҳлалло исм ва қуқулари келур».

Алқисса, учовлон тўрани тақлиф қилди. Ичкарига дохил бўлуб, кўрдиларким, ана базм: барча соғари муҳаббат ила саршор бўлубдурлар. Анда иккала амирзодани подшоҳлик унвонига келтурдилар. Яман бекбачаси айди: ман юқори ўлтургайман. Султон Муҳаммад айди: ман юқори ўлтурурман. Аммо Соҳибқирон ҳеч нима демади. Охир ходим бирини ўнг тарафга, бирини чап тарафга ўрин берди. Қутб маликлар дастурида ўлтуруб, рижол ул ғойиб умаро каби қарор олиб эрдилар. Аммо Соҳибқирон сафда қўлин қовуштириб, таъзим узра туруб эрди. Ходим айди: «ўлтурғил». Соҳибқирон айди: «бу макони олийда ўлтурмоқ жойи эмас, хизмат жойидур». Бу сўз барчага манзуру мўтабар бўлди. Шайх Шамс Кулол зоҳир бўлдилар. Ҳар подшоҳга рижол ул ғойиб бирлари тарбиячи бўлуб, Амир Темурга шайх Шамс Кулол мураббий бўлдилар. Айдилар, «эй ўғул, бу лойиқи амвори

салтанатдур». Муқарраблар расмига мулкларни мажора қилурлар. Анда бир киши суҳбат гўшасида бу байтни ўқидиким:

*Амирлар узуги ақиқдинки, бас,
Узук мамлакатларгадур дасти рас.
Бўлуб шаҳ Муҳаммад жаҳон тозаким,
Муҳаммад отига ҳам овозаким.*

Соҳибқирон ходимдин сўрди: «бу киши ким?» Айтиди: «бу шайх жаноб султон Муҳаммадга тавовжих қилур». Уч шайх ўз амирзодасига тавовжих қилиб, таъриф қилурлар. Қутб булар ҳар бирин сўзларин эшитурлар. Риҷол ул ғойиб барчалари сукутда эрдилар, тамоми арвоҳ тўйибалар ҳозир бўлуб, руҳи хожайи жаҳон ва хожайи ориф чун моҳ тобон Хожа Аҳмад Яссавий ва султон Боязид шайх Мансурларни тамомин сўфи таъйин қилди. Қутб бошларини кўтариб, Нақшбандий пирлари Мир Кулолга айдилар: «бу мақоми имтиҳондур. Булар ҳар бирин имтиҳон қилмоқ керак». Шул сўзда эрдилар, бир йигитни келтурдилар, маст, лоаъқл, бир қўлида шиша ва шароб ва бир қўлида яроғ. Кийган либоси қора. Ҳар жонибга қараб бози қилур. Қутб айдилар: «бу мани ўғлумдур, ҳарчанд тавба бердим, қабул қилмади. Уч мартаба тавбасин синдурди. Сиз ушовингиз мунинг борасига ҳукм қилинглар. Яман бекбачаси фақиҳ эрди, айтиди. «Мунга худ ўзингиз». Мағриб бекбача ҳаким эрди, айтиди: «яна тавба берингиз». Соҳибқиронга айдилар: «сан нима дерсан». Анда Соҳибқирон ирғиб туруб андоғ урдиким, риҷол ўлди. Ул иккови Соҳибқиронга таъна қилдилар: «бу Қутбни ўғли эрди, на учун ноҳақ ўлдурдинг? Шароб ичган жазоси худдур, ўлдурмоқ эмас». Соҳибқирон айтиди: «Сиз икковингиз ўз хунарингизни айдингиз, манга лозим бўлди, ўз хунарим кўрсаттим, мен турк, хунарим ўлдурмоқ ва боғламоқдин ўзга ишим йўқтур. Бу мақомга маст келмоқ лозим эмасдур». Боз уч тўрани тарбиятчилари муноқашада бўлдилар. Бири «султон Муҳаммад тўрани сўзи хўб эрди, агар тавба берсалар, яна қилмасмуди» деди. Яна бири айдилар: «андишаъи назарга келса, таъзир лозим». Шайх Кулол айдилар: «салобати амирлиғ шулдурким, гунакорни ўлдургай, хусусан гунакорким, тавба синдурган бўлгай».

Ровий айтур, ўшал мақомиким риҷол ул ғойиб эрдилар, маълум эмас эрдиким, қайси ердур. Ахир, Қутб айдилар: «бу ушовларинг амирлик давосин қилурсиз. Бу хонақоҳ томи узра давлат нақораси бор, яъни борабони бордур, ҳар қайсиларинг чалиб кўрунглар, кимга овоз ва садо берадур». Андин кейин уч тўра хонақоҳ томи узра чиқтилар. Аввал Яман бекбачаси чалгач, садо чиқти, андин кейин султон Муҳаммад чалди, овоз бермади. Андин кейин Амир Темур чалиб эрди, овози дилнавоз ун ва садо чиқа бердиким: «давлат, давлат Амир Темурий» деб. Таворихларда келтурубдурларким, ўшал кун рубъи маскун овози давлати Амир Темурий барча олам қулоқига етиб эрди. Ногоҳ бир тарафдин боғи кўрунуб, андин бир неча гуломлари азрақ сурач келиб, борабон чолгучини талаб қилдилар. Ул ики йигит Соҳибқирондин рад

қилди. Амир Темур беибо бораберди. Соҳибқиронни қасрига келтурдилар. Етти дарвоза қуфллик, ҳар қуфлини очиб барчадин ичкари кирсаким, афақ этаги тўла қон, мисли дийдаи ошиқон, гулгун сан, яъни эркак одамларни танаси мармар тошидин қонлари қуруб, бир курси тарошланган, атрофида яна эркак одамлар каллалари терилгандур. Аксар ушбу каби тошларни Соҳибқирон кўб кўрди. Улуслари ул вақт қолмабдурлар. Бир қизил парда, ўшал уй ўртасига тортдилар, муваккиллар айдилар: «ўшал кишиким подшоҳлик даъвосин шул ўриндин ўткузилгай, деб, сандалига ўлтургил» деди. Амир ўлтурди, ўзини хонақоҳда кўрди. Яна Қутб оқдида турар эдилар: «Муборак бўлсун етти иқлимга амирлиг. Агар ўз ўслунг ёзуқлу бўлса ўлдурмоққа таваққуф қилмайсан. Бу мисолдур, ўшал табали давлатдур. Ушул уйким, Зол дунё эрди, кўрдинг минг-минг эрларни бошларин ебдур. Ушал муваккиллар асбоби подшоҳлигингга керак эрди, буларни барчаси тимсолдур.»

Алқисса, Қутб Соҳибқиронга кўб-кўб насихатлари қилди. Кейин Шайх Қулолға тобшурдилар. Шайх айдилар: «оёқингни мани қадамим устига қўйгил. Амир Соҳибқирон оёқин шайхни муборак оёқларин устига қўйди. Кўзин очиб ўзларин Шаҳри-сабада, шайхни хонақоҳларида кўрдилар. Мунда Турағай баҳодур ул ёғоч узра ўлган болани қонига тавон тўлаб, бериб эрди. Эшиттиким, ўғли шайхнинг хонақоҳларида эрмиш. Анда хизмати шайхга келди. Турағай баҳодурга шайх айдилар: бу ўғлунгни яхши сақлагил. Андин Амир Темурни баҳодур олиб борди. Соҳибқирон ажойиб кўрганларин сўзлар эрди. Одамлар бовар қилмас эрдилар.

Байт:

*Қутбдин топди назар Соҳибқирон,
Анинг учун бўлдимки шоҳи жаҳон.
Еши йн иккидин ўтуб ул писар,
Гойиб эронлар этиб анга назар.
Неча санъатни кўруб, бориб келуб,
Нечасини эшитиб, англаб билуб,
Минди давлат маркабиға ул сабий,
Шуҳрати топтиким Искандар каби.*

БУ ДОСТОНДА МУКНО РАСУЛЛИҚ ДАЪВОСИН ҚИЛМОҚИН БАЕНИ

Ҳамд ўшандоқ аззи жаллғаким, шаърият биносин андоғ мусулмонлар кўнглида мустаҳкам қилибдурким, малоҳидаларни сийлаб, гуфтуғўси ила бузозмас, ниҳоли иқбол Калимаи таййибат жонлар бўстонида бутоқу яфроғлар бўлиб кўқарибдурким, мубтадаъалар номубарак қавли бирла ўролмас, бу сўз шарҳи Носир Хисравдурким, ани мукно дерлар. воқеаси шулким, анинг асли-Бадахшонда туғулган эрди. Ул лаъиннинг табъи зеҳни кўб етук эрди. Неча йил Бухорои шарифда таҳсили илм қилди. Ул амир

Тегин Салжутни уйига кўб келар эди. Бир кун айди: агар менга йўлдош бўлсанг, дини Муҳаммадни барҳам урарман, деди. Бу койиди. Андин кейин гойиб бўлуб, қирқ йилгача ҳеч киши уни кўрмади. Қирқ йилдан кейин ўзига Мукно от қўйиб келди. Талли деган жойига бир мағора қилди. Ул жой Шахрисабзга яқин эрди. Ҳар илм ва адивияларни билиб, ҳар қайси ерда касал ва ноқис бўлса, келтурсалар шифо толар эрди. Кўзи кўр бўлса, очилур эрди. Бари элат оқ кийумли бўлиб, анга муътаққид бўлдилар, уч кун ғорга кириб, гойиб бўлуб, кейин чиқиб, айди: «мани бу эрта расул, яъни ялавоч қилдилар». Яна ул лаъин айди: «барчаларингиз айтингиз: Носир Хисрав расули ҳақдур». Одамлар айдилар: «бу даъвони қилсанг, мўъжиза кўргузгил». Бу бадбахт айди: «ушбу чинор ёғочи узра Жаброил манга сўзлаюр». Барчалари чинор олдига келдилар, ёғочдин овоз чиқтиким, «ман Номус Акбар, яъни Жаброилдурман, Носир Хисрав пайғамбари худодур». Барчаларини ақллари қусур ўлуб анга имон келтурдилар.

Байт:

*Ул эски дарахтдин чиқибким тавуш,
Эшитти ҳаммадин кетиб ақлу хуш.
Мани бул сўзимдин еманг сиз малул,
Бу Мукно бўлубдур, худога расул.*

Наузибиллоҳ мин залика¹, барча халқ айдилар: «расули охир замонга нима дейурсан?» Носир айди: «ман шарҳи Қуръондурман, ул нима маъмулдур, амал қилурман». Расулдин кейин асҳоби нафсониятлиқ келтируб, йўлни йўқотдилар. Ушбу Жаброил манга рисолат еткурубдур. Бу шаърият етмиш икки мазҳаб бўлубдур». Носир айди: «ман расулманким, етмиш икки мазҳабни бир мазҳабга мусаххира қилурман. Тобеълари айдилар: «сани мазҳабинг қайси?» Бу бадбахт ботин ва малохида ва қароматларга ривож бердиким, ани «чароғ куш» дерлар, оятни таъвил қилибдур. Анда бу лаъин айди: мани мазҳабимда намоз ўқулмоқ ҳожат эмас, нечук, айтилибдур «ётуйкул иққин»,² бизлар худони танурмиз, худони танугандин кейин, мундин ўзга нима ҳосил? Яна имом пайғамбардин зиёда, нечук, Мусо расул эрди. Ҳазрат Мусога имом эрди, Мусо шогирд эрди. Яна мўъмин мўъминга қариндошдур, ҳаргиз мўъмин молини мўъминдин ҳасият қилмасун, агар сизлар мўъмин экансиз, молингизни бир-бирингиздин дариг тутмангиз. Ҳеч мол сизга хотундин яхши эмас. Хотунларингизни бир-бирингиздан аёмангиз, мавтуқабулон тамавтуга андоғ маъни бердиким, «хотунларингизни биров зино қилса, кўрсангиз, ҳеч нима демангиз, гўё ўз нафсини ўлдургандек бўлгай. Ҳар ким нафсини ўлдурди, вали бўлди». Яна айди: «шаръи зоҳирдур, зоҳирда сўфи бўлунг. Ботинда ҳар суратеким, ўзингиз билурсиз,

¹ Бу нарсадан олдохнинг ўзи асрасин.

² Бизга гайб сендан ато бўлди.

фисқи ботинда ҳалолдур. Агар хотунингизга биров яқинлиқ қилса хурсанд бўлуб, севунинг. Майни ичингиз. Алъэзибиллох, Хамру майун одамдур, гусл харгиз қилманг, деб мардумларни ўзига тобё қилиб, атроф-жавонибга юбордиким, эй одамлар, гулли шаръини сизларни бўйнигиздин кўтарурман, яна қиёмат кунин азобидин нажот берурман. Дунё харгиз охир бўлмас, қиёматдин мурод ўлгандин кейин тирилмоқ йўқ, саккиз учмоқ маънавийдур. Хар кимни яхши феъли маишати жаннатдур, томуг дерларким, хуйи баъддур, қибла сизларга даркор эмас. Киши худони талаб қилса, қибла нима даркор? Олам қадимдур, хотунларингизни ўзгалар зино қилса, зиёни йўқтур, яна шароб, чоғир ичинглар, мастлиқ қилманг, мастлиқ харом. Холо рамазон ўн еттисини ўзларингизга ийд билинг. Ҳазрат Али ўлган кунларидур. Тарих етти юз кирқ тўққузда (1348 й.) эрди, тарихи ҳижрийни барҳам берди, ул кунни тарихин «Чароғ куш» деди, ўзига «Абдулқиём» от қўйди. Ул бадбахтни иши ўшал кунларда авж қила берди, хабари Мовароуннаҳрга машҳур бўлди. Аммо хар жойда касал бўлса, онинг олдиға борса сихҳат тошар эрди. Носир Ҳисрав қавми оқ кийумлиқларни барча бошлиғи бирла уламолар кофир деб ҳукм қилдилар. Носир эшиттиким, аларни аиммаи дин, уламолар куфрга ҳукм қилибдур. Анда ул «Фидойи Носир» деб қавмига от қўйиб, начанд мусулмонларни ўлдуруб, хусусан, аиммаи динни кўб ўлдурди. Ўшал йил Бухорода ва Самарқандда ва Балхда тўрт минг муллони мусулмонлардин қатл қилибдур. Буларни хавфидин ер остита уламолар беркиндилар. Носир эшиттиким, Соҳиб ҳидоят Самарқандда ани кофирлигига ҳукм қилибдурлар. Анда фидойидин бир кишини юборди, ул Самарқандга келиб, табиб суратида бўлуб, Соҳиб ҳидоят кўзлари қарилигидин хира бўлуб эрди. Айди: «мен сизни кўзингизни равшан қилурман», деб бир доруни кўзларига қўйиб, ул хароми чиқиб кетти. Дарҳол кўзлари кўрмас бўлди. Кейин шоғирдларига дарс айтмоққа машгул бўлдилар.

Бу сўзни Баёнқулихон эшитти, яна Бухорога Носирдин нома келди, мазмуни шулким: «бизга имон келтурсун» деб буюрубдур. Хон анда уламоларни талаб қилди. Ул кун барчалари қора кийуб бордилар. Хон сўрдиким, на учун қора кийдингиз? Уламолар айдилар, эшиттукким, сиз малоҳидага, яъни Носирга рағбат қилибсиз, деб фироқи шарийат нубиввийга қора кийдук. Хон анда қасам ичиб айдиким, малоҳида динига эътиқодим йўқдур, агар буюрсаларингиз фидойини элчисини ўлдурурман. Уламолар айдилар: «фидойининг кулоқ-бурнин кесиб юборинг». Носир эшитти. Аммо амир Тегин Салжук Носирга тануш эрди, вақтини тошиб, анинг уйига келиб, айдиким, агар икки йўлдошни муяссар қилса, Малик Ол Чигатойни барҳам бериб, балки шарийати Мухаммадига халал еткурурман. Амир Тегин: «бу жинни бўлубдур, мунинг савдосин тарбиятига шарбат беринг», деб буюрди. Носир шарбатни сабабин сўрди. Амир Тегин айди: «сенинг касалинга дафъдур». Носир кулди, ўшал кеч гойиб бўлди. Ул вақт бу сўз амир Тегин кўнглида эрди, англадиким, фидойини элчисини кулоқ-бурни кесилиб, Носир олдиға келибдур. Носир номани амир

Тегинга юборди. Айдиким, «эй амир Тегин, ман шул Носирманким, қирқ йилдин илгари айтиб эрдим, агар икки йўлдош топсам, шариятга халол еткургайман», деди. Наузибиллох, Малики Ол Чигатойни олурман, ҳоло бир йўлдош Замонбек оқ кийумдуларга бошлиқ бўлубдур. Яна бир йўлдошга маъталман. Йўлдошлиқ айлаб, Баёнқулихонни ишини тамом қилмоқ учун зиёфат қилиб уйунга чорлагил, ман қўшун қилиб, тайёр қилиб юборай», деди ул они васваса ила. Йўлдин чиқиб, фидойиларга қўшулуб, «олдингга етгим», деб хонни ишини фикрига мутаффиқ бўлуб, Носир олдиға бир нома ўз мулозимидин юбориб эрди. Ул нома шаҳар дарвозасига тушуб қолди.

Сирож Қамарийни мулозимларидин бири топиб олиб, Сирож Қамарийга берди. Мазмуни шулким, «Носир Хисрав, ўз ишингни фикрида бўлгайсан, биз олдингга етгук», дебдур. Сирож Қамарий номани амир Чокуга дарҳол еткүзди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, анинг фикрида бўлди. Амир Чоку айди: «талаб қилиб, анинг ишини қилурмиз, валло, ул соҳиб қибладур, зарбани тўғри келтурган бўлгай». Ўтуз кишини уй ичра мукамал қилиб, қўлларида қилич, ул кишига юбордилар. Улар чиқиб келиб, нечани ўлдурдилар. Охир, аъзолари яра бўлиб, бирини бойладилар. Ҳарчанд қилдилар: «йўлдошларингни айтгил», айтмади. Охир ўлдуруб юбордилар. Хон анда аскарлари бирла Носир олдиға бормоқ бўлуб, аскарлариға айди: «аввал бориб Балх қофиласин уринглар». Аскарлари бориб яроғ-аслаҳа топдилар. Қўби тўфангчи эрди, сотмоқ учун келтуруб эрдилар, буларни ҳам эътиқоди малохидаға эрди.

Алқисса, Баёнқулихон Шаҳрисабзға келиб тушди. Турагай баҳодур хон олдиға чиқти. Амир Темур ўн тўрт ёшға келиб эрди. Хон аскарларин кўрук кўрсатти. Аввал амир Чоку бўз отға миниб қарқарасин дўбулғасин устиға қўйиб ўн минг йигит бирла барлосдин чиқиб яроғларин тақиниб ўта берди.

Хон чодири зонгорни Шаҳрисабз дарвозасин устиға тикиб ўлтуруб эрди. Буларни кўрди, андин кейин Турагай баҳодур саманди белина миниб, найза санчку қўлида, ўн минг фўлод кийганлар бирла ўтаберди. Андин кейин, амир Муъайяд орлот, амир Боязид Жалойир, яна амир Мусо баҳодур, ҳар қайсилари икки минг, уч минг қўшун бирла ўта бердилар. Микдор ўн икки беклар бошлиқ ўтдилар. Ногоҳ хонни кўзи икки йигитчаға туштиким, келур аргумоқ отға минган, қалқонларини олиб, бошу юзлари очуқ заррин пўта белларида, найза қўлларида. Хон сўрдиким, «бу иккови кимдур?» Айдилар, «улуғи Мирзо Сайфиддин амир Чоку ўғлидур». Яна хон сўрдиким, «тўруқ отлиғ кимдур?» Анда биров туруб айди: «бу Турагай баҳодур ўғлидур, Амир Темур». Хоннинг назарига ёш бола кўрунуб, буюрдиким, «Турагай баҳодурни ўғли жангга бормасун». Анда Амир Темур ўк ёсин олиб, тоблаб юборди. Отилиб эллик қадам ерга бориб тушти. Мирзо Сайфиддин анга тақлид қилиб, ани ўрниға юборолмади. Андин кейин Соҳибқирон дастури Чигатой бирла хонға келиб, тизин букуб, дуо қилди. Айди: «илтимос қилиб сиздин хоҳлаюрман, давлати хумоюннингизда ушбу қўшун мен бирла талош қилсалар».

Лида уч кун талаш қилдилар. Барчалари ақалли анинг қўлидин ироғин тортиб ололмадилар. Бу журъатни Соҳибқирондин кўруб, баъзилар ёшурун зўр қилдилар, кучлари етмади, торгуб ололмадилар. Хон айди: «ҳасбинғни кўргузгул, қай мансабни талаб қилурсан». Амир Темур айди: «қуллик расани бўйнимда, тақозаи мансаб қилмасман». Анинг бу қилғони хонға манзур бўлуб ўн минг олтуин инъом қилди. Ўшал кун кечғача Соҳибқирон барчаға ул пулни эҳсон қилдилар.

Алқисса, хон сешанба кунни ражаб ойини ўн бешинчисида малоҳидалар бирла жанг қилмоқға бордилар. Аммо малоҳидалар оқ кийумлу бўлуб бошлариға салла ўраб, Носир қора от миниб, Мукно от қўйғон чинорни олдиға келиб, қарор олди. Тўрт тарафға тўрт ялов қўйди. Сўфилари атрофида жаҳр қилур эрдилар. Бир ёғлиғни боши узра солиб айдиким, «манга Жаброил жанғни аҳволидин хабар берур». Бул тарафдин Баёнқулихон бориб, бир девор яқинида турди. Яшил байроқ бирла тамоми уламо, айммаи дин атрофларида хатми Қуръон қилиб, руҳи расулилло алайҳиссаломға бағишлар эрдилар.

Атроклар расми Чингизхонийда саф бойладилар. Амир Чоку бир микдор ўқ отимлик нарида оқ байроқни ҳавоға кўтариб келур эрди. Кейин тарафда амир Боязид Жалойир, анинг қутосдин байроқи келур эрди. Хон лашкарида ўн саккиз туг байроқ бор эрди. Турағай баҳодур қизил байроқ бирла хоннинг жиловида эрди. Минг тўфангчи олдидарида эрди. Қўрхонани Турағай баҳодурға тобшурдилар. Аммо Амир Темур хонға айди: «Мани Чокарбоши қилинғлар», ҳеч ким анинг сўзини қабул қилмадилар. Хануз ёш бола деб. Ўшал кун Соҳибқирон яшил либос кийуб, қора ранг отға рокиб бўлуб лашкар ичра келур эрди. Ҳар ким кўзи анга тушса, қўрқар эди. Амир Турағай баҳодур ўғли деб хон ситойиш қилур эрди.

Алқисса, майдон ораста бўлди. Носир фидойи қавмлари била икки лашкар тўғри келдилар. Аммо Носир аскари ичра икки кўзи кўр киши бор эрди. Анинг отин Откин отғувчи дер эрдилар, отса бир тош ерға борур эрди. Ул айди: «ҳар вақт икки қўшун муқобил келса, манга хоннинг байроқин тўғри қилинғлар, ман ҳаргиз ул ердин ўтмасман. Аммо ул кўр байталига миниб, кўзини лунги ила боғлаб, они хон байроқиға тўғрилаб қўйдилар. Ул сўқўр андоғ оттиким, бир мил йўлдин алами хонни қалам қилди. Хон байроқи йиқилди. Қўшунлар саросима бўлдилар. Дарҳол Турағай баҳодур ўз байроқин хон бошиға еткурди. Малоҳидалар югурдилар. Жалойир лашкаридин юз киши шаҳид бўлди. Амир Боязид жасадиға ўқ тегиб, аъзолари ярадор бўлди. Яна Жалойир лашкари қувват тошиб ул аскарға ғолиб келдилар. Яна ул сўқури қув ўқ отти, балки байроқ кўтарган бирла аламни қалам қилди. Хон келтурди, малоҳидалар яна югурдилар, амир Чоку икки минг отлиғ йигит била олдини туттилар. Мирза Сайфиддин отасин кўруб, беш юз отлиғ била йўлин олдилар. Яна шум кўр байроқға ўқ отти, ҳар дафъа нобакор кўр байроқға ўқ отса, байроқ йиқилиб, аскарлар остин-устун бўлур эрди. Малоҳидалар кўб-кўб одамни ўлдуруб

юборди. Умаролар кинакаш қилиб, хонни ўрнин тағйир бердилар. Ул шум сўқурни авсофин барча билдилар. Ўшал вақт Соҳибқирон қўлда қилич, қизил қонга бўёлғон эрди. Аммо Носир Хисравни Маҳмуд деган ўғли бор эрди. Ул ҳам баҳодур эрди. Ногоҳ Амир Соҳибқиронга тўғри келди. Малоҳидалар гавур қилдилар, бўлмади. Ани уруб калласин танасидин жудо қилиб тамуқга юборди. Соҳибқирон ўз қўшунларига келди, кўрса умаролар аламни ўз ерига тикмакга кенгаш қилурлар. Амир Темур Соҳибқирон айди: бу иш галатдур, байроқни қайси ерга қўйсалар ангиш сўқурни ҳам ўшал ерга тўғри қилурлар. Мунинг фикри шулким, бир йигит бориб сўқурни бошини келтуресун. Анда Жудин баҳодур отинг йигит фотиҳа олиб, иложин қилолмай қайтиб келди. Айдиким, ики минг киши атрофида турурларким, анга қасд қилса хабар берур. Хон айди: ким бориб ўшал сўқур бошини олиб келур? Анда амир Едгор шоҳи орлот икки юз кишини ўзига ҳамроҳ қилиб борди. Малоҳидалар сўқурга хабар бердилар. Ул айди: манга эллик киши ўқ еткузуб туринг. Дарҳол ўқ келтурдилар. Едгор шоҳ кўрдиким, ҳар ким анга тўғри келса, ҳалок бўлур. Ҳеч кишини кўрмас ва билмас, ўқин отиб турур. Яна Жудин отига миниб ёсин қўлига олиб, ўқ ота бошлади. Ул кун миқдор уч юз киши анинг ўқи тегиб шаҳид бўлдилар. Барча бу ишга ҳайрон бўлуб эрдилар. Амир Соҳибқиронни ғайрати жўшга келиб, хондин фотиҳа талаб қилди. Хон сўрди: Турағай баҳодур, мундин бошқа ўглинг борму? Айдилар: йўқ. Хон айди: санга нечук фотиҳа бергайман, отанг доғингга қолмасун. Турағай баҳодур айди: ўглимга ризолиғ йўқ. Яна Соҳибқирон айди: тақсир хоним ва бегим, отамни рози қилиб, манга фотиҳа беринг. Хон отасидан сўраб, ноилож фотиҳа берди. Амир Темур Соҳибқирон чодирга кириб, малоҳида суратида кийум кийуб, қўшундин чиқиб, малоҳида лашкарига кирди. Муни кўруб Турағай баҳодур хондин рухсат олмай, бул ҳам жўнади. Соҳибқирон сўқурни кўрдиким, байталга минган, қўлига ёсин олган, эллик киши анга ўқ еткузурлар. Малоҳидалар кўзин шамғалот қилиб, сўқурни орқасидин келиб, андоғ урдиким, томуғ чуқурига ул қув сўқур туртунуб йиқилиб кетти. Соҳибқирон калласини танасидин жудо қилиб, соқолидин тутиб хон олдиға келтурди. Ул кун тўфони Ажий бўлдиким олти жиҳатдин лашкари Чигатой югурдилар. Малоҳида мунҳазим бўлдилар. Қуёш нури кўздин ёшунди. Ул кун одам боласига андоғ қирғин бўлдиким жасади фалакидин каллаи ҳандалаки узулуб, қулайберди. Фалокат дехқони ул ҳандалакларни ҳалокат аробасига солаберди. Таналари ханнот қофидек туб-туб бўлуб, ажал вагончилари анинг бир донасин қўймай олаберди. Ул кун қизил денгиз тошти. Ғовғо ҳаддин ошти. Аммо хон муқаррар қилдиким, аларни нўён деб, малоҳидалар тамоми Носир Хисрав туғин остиға келдилар. Хон тўрт тарафдин аларни қамаб келаберди. Носир бадбахт ул кун бошиға ёвлиқ солди, кўрдиким, атрофдин Чигатой қўшунлари тошиб-ошиб келаберди. Ул Носир кофир ҳийла бирла жарчиға буюрдиким, нидо қилиб қақирғил. Жарчи анда қақирдиким, бу лашкари Чигатой, сизларни ўртангизда амир Тегиндин киши

йўқтур. Амир Тегин бизлар учун бош берди. Сизларни Носир давлатга еткургай. Чиноқ баҳодур амир Тегин қардоши, Салжутдин Чигатой аскарда эрди. Микдор беш минг киши Салжут лашкаридин эрдилар, ул лашкар бу сўзни эшитиб, Чиноқ баҳодур Салжут лашкарин ўзига олди. Бирдан хон қўшунига ҳамла қилдилар. Лашкарлар шикаст еди. Лашкари Чигатой аксари талонда бўлдилар. Ногоҳ хон байроқи девор тақида эрди, девор йиқилиб алам бирла икки минг киши девор остида қолди. Хонни оти хуркиб қочди, ҳар киши ҳар тарафга қочиб кетдилар. Амир Чоку хонни жиловидин тутуб, Бухорога юзланди. Турағай баҳодур Амир Темурни топиб, жиловини ушлаб айди: Эй ўғул, аскарлардин хабаринг йўқ. Соҳибқирон кўрдиким, қўшунлар барчаси тарқашибдур. Андин Шаҳрисабзга келдилар. Қўб мол-ганиматлардин малоҳидаларга қолди. Бу воқеани фидойилар мўъжиза ҳавола қилур эдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БУРҲОНИДДИН СОҲИБ ХИДОЯТГА КЕЛМОҚИ, УЛ КИШИНИ МУНОҚАШАЛАРИНИ БАЁНИ

Олон, Носир Хисрав лашкари Баёнқули қулига Зафар топиб, фидойилар қай ерда мулло бўлса, ўлдира берди. Мовароуннахр му-сулмонларига замон тор бўлди. Ҳар жонибдин ақли қисқа қўплар ул шумга имон келтурдилар. Носир малъун кофир фидойидин бирини Шаҳрисабзга хат бирла ханжар қўлига бериб юборди. Ул ҳароми Шаҳрисабзга ярим кечада кириб, Турағай баҳодур ётган ўрнида ёсдук узра ханжарни, кўкси узра хатни қўйиб чиқиб кетти. Тонгла баҳодур уйқудин туриб хатни ўқуб кўрдиким, айтибдур: «Носир расули худодур, амир Турағай баҳодур келиб, имон келтур-сун, бўлмаса омон йўқ ҳалок бўлгай». Турағай баҳодур Амир Темур-ни талаб қилиб, машварат қилди. Соҳибқирон манъ қилди. Турағай баҳодур айди: замонасозлиқ учун олдиға борурмиз. Андин кейин Соҳибқирон икковлари мубоҳаса қилмоқ учун бордилар.

Арбоби таърих дерларким, ўшал йил Носир ҳикматда топиб эрдиким, Амир Соҳибқирон хуруж қилгай. Аммо билмас эрдиким, қайси кишидур. Носир қавмлари буюрдиким, Турағай баҳодур ўғли бирла таҳаййит учун сажда қилсун. Носир айди: «булар ҳали янги келган, аввал менга имон келтурсун, сўнгра сажда қилмоқга буюргайман» деб ўз шариятин баён қилиб, буларни чинор тақиға келтуруб, айди: «Эй мукно, сан шаҳодат берғил мани набилигимга. Ўшал замон йиғочдин овоз чиқтиким: «анта расулиллоҳ».¹ Аммо Жаброил андоғ фасоҳат ила сўзлаюрким, Турағайни сайд қилса. Соҳибқирон кўрдиким, отаси анинг сўзиға эътиқод қилғудек. Амир Темур айди: «Эй Носир, шарҳи Қуръонман деурсан, Қуръонда саждаи таҳаййит манъдур». Бовужуд, Соҳибқирон қуввати муноқашаси бўлмаса ҳам қўб сўзларни деди. Носир айди: «эй амир

¹ Сел пайғамбарсан.;

Турагай баходур, ўғлунгга айгил, хомуш бўлсун». Турагай баходур Амир Темурни қўлидан ушлаб келтурди. Носир кофир айди: «Нима жавоб дерсан, имон келтурурсанму ё йўқ». Турагай баходур тонгла жавоб берурман, деб уйлариға ёндилар. Келиб ўғлиға гинакаш қилди. Амир Соҳибқирон айди: «Эй ота, имон келтурмангизким, ул кофирдур. Ман бу кеча Самарқандға борурман, аиммаи дин олдилариға, кўрайким, нима деюрлар. Бир киши уламолардин келиб Носир била ижлос қилсун, сиз андин тонгла ўн кунға мухлат сўранг». Аммо Соҳибқирон отасиға видоъи қилиб, Самарқанд сарига юланди. Амир Турагай баходур эртаси Носир олдига бориб, айди: «ман санга имон келтурсам, ўн кун мухлат бергил». Носир шум айди: «санга омонлиг бердим, ўғлунг Самарқандға бориб, ижлос учун киши келтурурман деб кетими?»

Алқисса, Соҳибқирон Самарқанд ичра кирди. Чақириб айди-ким, «эй аҳли ислом, ҳар киши уламодин бўлса бориб Носир Хисрав била муноқаша қилсин, шарифатдин сўзласун, қиёматға шафоат истаса, дини расул алайҳиссаломға ривож берсун». Эшитиб барча мусулмонлар йиғладилар. Амир Темур ҳам йиғлар эрди. Одамлар айдилар: «уламоларимиз фидойидин кўрқиб ер остида беркинуб ётурлар. Олимлар муаллими Соҳиб ҳидоятдурлар». Соҳибқирон: «мани ул азизға олиб боринг», деди. Анда мударрис олдилариға бордилар. Соҳибқирон кўрдиким, ҳазрат Соҳиб ҳидоят мударрис афандимиз кўзларини рўймол ила боғлаб дарс айтиб ўлтурурлар. «Ман қулингиз амир Турагай баходур ўғли бўлурман, хизматингизға келдим. Қадами шарифингизни Носир олдига еткурсангиз».

Соҳиб ҳидоят айдилар: «ман ҳам малоҳида кофир деб ҳукм қилиб эрдим. Ул шумлардин бири табиб бўлуб келиб, кўзумға дору кўйуб, кўрмас қилиб кўйди. Ман ҳам алардин кўрқувда эрурман».

Аммо Носир шум фидойидин бирини юбордиким, Амир Темур мулоқатда бўлгач, шаҳид бўлуб, ёлгончи дегил. Ушал ҳол ул шум фидойи келди. Амир Темур Соҳиб ҳидоятға сўзлаб ўлтуруб эрди, дарҳол маърака ўртасиға кириб, айди: «ман билурман бу йигит фидойидин, мусулмонларни барҳам урғали келибдур». Анда Амир Темур: «Турагай баходур ўғлидурман», деди. Халқ бовар қилмадилар. Яна қасам ичти қабул қилмадилар. Охир, Амир Темурни ушлаб, ўшал кеча мадрасаи Низомулмулкда сақладилар. Соҳиб ҳидоят воқеада кўрдилар. Ушал кеча тушларида расул акром саллаллоҳу алайҳис салом афандимиз қора кийум кийиб келдилар, айдилар: «эй Бурҳониддин, тургил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни тошиб, малоҳидалар олдига анинг бирла боргил, зафар топгайсиз».

Филҳол, уйқудин турдилар, кўзлари мунаввар бўлуб, очилибдур. Олам муаттар бўлубдур. Ушал соат йиглаб, Амир Темурни тошиб келтурдилар. Одамлар барчаси эшиттилар Соҳиб ҳидоят кўзлари сихат топубдир, деб хосу ом зиёратға келдилар. Амир Соҳибқиронни яна навозиш қилиб сийладилар. Соҳибқиронға Соҳиб ҳидоят айдилар: «эй ўғлум, сан боргил, кетингдин тезлик ила ман борурман». Амир Темур илгари жўнади. Ҳазрат Соҳиб

ҳидоят асбобларни муҳайя қилиб, неча теваларга китоб юкляб, миқдор тўрт минг улуғ, машҳур муллалар била йўлга туштилар.

Аммо Соҳибқирон ўнинчи кун деганда Шаҳрисабзга келиб кўрдиким, Носир кофир Амир Турағайга гавго қилиб турур. Баҳодур айтур: «тавфиқ қилгил, ўғлум келиб санга имон келтурса, ман ҳам имон келтурай». Ўшал вақт Соҳибқирон бориб айдиким, «Соҳиб ҳидоят яқин келурлар. Эй Носир, санга муноқаша қилурлар. Агар Соҳиб ҳидоят Бурҳониддинга ижлосда ғалиб келсанг, ман санга имон келтурурман», деб уч кун муҳлат сўради. Уч кун ўтгандин кейин Носир шум ўз кўнглида айди: «агар Турағай баҳодурни ўғлини йўқ қилмасам, ул мани динимни барҳам урғай», деб, Турағай баҳодур олдиға келди: «Тез бўл, ўғлунг билан имон келтур, бўлмаса, санга омон бермасман».

Соҳибқирон ҳар замон Самарқанд йўлиға қараб-қараб турди. Носир кофир келиб, Амир Темурни белиға қўл уруб, фўтасидин тортти. Филҳол, юз киши фидойидин келиб ул малъунлар Амир Темурға ёпуштилар.

Турағай баҳодур ҳайрон бўлди. Амир Соҳибқирон чин кўнглида нола қилаберди.

Б а й т:

*Илоҳи, подшоҳи кирдикор,
Санга очуқ ниҳон ва ошкор.
Умид бирла кўтарибман билагим,
Илоҳи, сан қабул этгил тилагим.
Илоҳи, бандани еткур мурода,
Қилибон мубғало, қўйма орада.
Илоҳи, дўстларингни ҳурматидин
Чиқарма ул ҳабибинг суннатидин.*

Ногоҳ, Самарқанд тарафидин чанг-тўзон ҳавоға чиқа бошлади. Чанг орасидин оқ кийумлилар кўрунди. Фидойиларға ларза пайдо бўлди, барчалари овозларин чиқариб айдилар: ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расувлуллоҳ.¹ Фидойилар Соҳибқиронни қўлдин қўйиб юбордилар. Соҳиб ҳидоят етиб келдилар. Аҳли ислом Соҳибқирон бирла олдиларига келдилар. Носир кофир чодир ичра ва олтун курси узра ўлтуруб эрди. Соҳиб ҳидоят Носир шумни олдиға кириб айдилар: «Эй Носир, сан савол қилурмусан, ё биз?»

Носир малъун айди: «Ман савол қилурман». Кўрсалар такабурлиқ ила курсида ўлтурур. Яна курсидин тушурмоқ учун айдилар: «соил зиёдаму ё масоил?» Носир айди: «масоил зиёдадур». Айдилар: «тургул, тахт узра ман ўлтурурман, масоилдурман». Жавобиға дармонда бўлуб айди: Сиз савол қилинг. Бурҳониддин айдилар: мунофиқдурсан, сўзингни мувофиқи йўқтур. Соҳибқирон курси келтурди. Соҳиб ҳидоят курси узра ўлтурдилар. Яна айдилар: сўзлагил, нима дейурсан? Анда саросима бўлуб айди: ман расул бўлурман. Бул киши айдилар: «мўъжизанг

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайғамбаридир.

нимадур?» Ул маълун айди: манга фаришта вахий келтургандур, оти Мукнодур. Чинор йигочи ичрадур. Бурхониддин айдилар: агар Жаброил бўлса, буюргил андин ўзга ерда сенинг пубувватингга гувоҳлиқ берсун. Ул айди: худо ўшул йигоч ичра ҳукм қилибдур. Яна айдилар: буюргил, ўшул йигочни бутоқ-яфроғида сўзласун. Ул маълун маҳзул бўлуб, жавоб бермади. Айдилар: шариатингда нима бор? Айди: мўъминлар бир-бири ила қариндон, мол-аёлда шерикдурлар. Соҳиб ҳидоят айдилар: масалан, барчани молини келтуруб, бир-бирига аралаш қилса, ани яна тақсим қилсалар, мол муштарак, савоб кимга бўлур жазм қилгил, нима ҳукм қилурсан? Ул лаъин жавоб тополмади. Яна айдилар: аҳли аёлга шерик дейурсан, масалан, бир хотунни неча киши келиб зино қилсалар, андин бола туғулса, қайси бириники бўлар, эмди айгил? Анда маҳзул бўлуб, ул шумнинг қора юзидин нонок тери оқа бошлади. Соҳиб ҳидоят Турагай баҳодурга қараб айдилар: Ёфас ибн Нух алайҳис салом замонларидин бери ота-боболаринг барчаси подшоҳлик, амирлик ва беқлик қилиб ўтубдур. Уларни замонларида мундай кишини сўзин хотунларингга ўзгалар шерик, молларингга ўзгалар меросхўр деб эштингму? Турагай баҳодур айди: худо гувоҳ бўлсунким, ман мундин кечтим, безордурман. Носир шум айди: Эй Соҳиб ҳидоят, Мукно амри била найгамбарлик даъво қилурман. Тонгла Мукно олдига боргил, анда иккелс қилгил. Анда ҳам маҳзул бўлсам, ўз даъвомдин ўттим.

Соҳиб ҳидоят Турагай баҳодур ила Соҳибқирон жалавларин бўйнига солиб аҳли ислом барчалари йиғлашиб баҳодур уйига бордилар. Аммо Носир муқаррар қилиб эрдиким, тонгла яроғ-аслоҳа келтурмангиз, бизларда ҳам олоти ҳамла бўлмагай.

Алқисса, эртаси Соҳиб ҳидоят отларига миниб, Амир Темурни талаб қилдилар. Соҳибқирон хотирига келдиким, мабодо Носир макр қилмасун деб қилични ёнига беркитуб олди. Аммо Носир шум фидойилардин ўн кишига яроғ ва аслаҳа беруб, бошига салла, эгнига жанда кийдуруб, қаландар каби бўлуб, Мукно йигочин атрофида турдилар, айдиким: ҳозир бўлурсиз. Ҳар вақт Мукно қатлга ҳукм қилса, таваққуфсиз мусулмонларни ўлдурурсиз.

Анда Соҳиб ҳидоят Турагай баҳодур бирла Амир Темур олдидарида, келдилар. Бул тарафда Замонбек ўн фидойи била оқ кийумлу бўлуб яқин келдилар. Носир айди: Мукно, агар ман найгамбар бўлсам, жавоб дегил? Чинордин овоз келди: манга бетоблик юзланубдур. Турагай баҳодурни ўлдуруб, қонин бул йигочга тўксаларингиз согаюрман. Андин кейин, шаҳодат берурман, деди. Фидойилар бирдан баҳодурни ўлдурмоқга қасд қилдилар. Соҳибқирон қўлга қиличин олиб, отасин олдига келган фидойини андоғ урдиким, қалам қилуб, томуг элатига юбора берди.

Анда аҳли ислом форигбол яроғ-аслаҳалари йўқ эрди. Ул ўн киши ҳарба ила мукамал эрдилар, гавго кўзголиб, кўб мусулмонларни шаҳид қилдилар. Малоҳида қувват тошти. Соҳиб ҳидоят ва Турагай баҳодур яна Соҳибқирон шаҳр кўргони ичра қочиб кирдилар. Келган фидойини ўлдурдилар. Фидойилар муқаррар қилдиларким, тонгла шаҳрга от қўйурмиз. Аммо ул шум

Мукно йиғочи атрофида кўб-кўб йиғилди. Ул кеча тонг отқунча аҳли ислом йиғида бўлдилар. Андин Соҳибқирон жонсус¹ каби бўлуб, Носир лашкари ичра кирди. Кўрдиким, бир қора кийумли Носир қулидин Мукно сариға борур эрди. Амир Темур икки кишини ўзига ҳамроҳ қилиб, анинг орқасидин борур эрдилар. Кўрсалар, гор олдиға келиб тўхтади. Гор эшики очилди. Андин бир киши чиқти. Анға айди: Тонгла, йиғоч, андоғ дегил — мундоғ дегил. Соҳибқирон танудиким, қора кийумли Носир ўзидур, кўб сўзларни анға таълим бериб, ул шум қайтти. Соҳибқирон ҳамроҳлариға айдиким, ман шул ердин хабар олурман. Гумон қилурманким, шул гордин чинор остига йўл бордур. Албатта, ул йиғоч ичра киши бор. Ҳар кун йиғочдин сўзлағувчи Мукно ушбу турур, деб эшикни уруб синдирдилар. Андин чинор такиғача бордилар. Кўрсалар бир одам ухлаб ётур. Ани ушлаб, бошини ўраб орқалариға кўтариб олиб чиқтилар. Овозини чиқаролмади. Чинор атрофиға ўтун йиғиб, ўт қўйиб юбордилар. Ул одамни Соҳиб ҳидоят олдилариға келтурдилар. Шарҳи воқеани андин сўрдилар. Ул бадбахт айди: Мани отим Мукнодур, қирқ йил бўлубдур ман ва Носир иккимиз ушбу ишани ўйлаб топиб эрдук. Қирқ йиллик меҳнатимизни бу ўгул шу кечада зое қилибдур. Сиримиз шулки, аксар ман чинорға кириб Носир Хисравға сўзлар эрдим. Мандин ўзга киши бўлмас эрди. Нечун овозимиз тағаййир бўлса, ўзгалар билуб, анда Мукно лаъинни шаҳр кўргонига осиб қўйдилар. Фарёд қилдиким: «Эй, қавм, Носир сўзи албатта ғалатдур», деди.

Қавмлари кўрсалар анда чинор ўртаниб ёнадур. Носир қавмини ихлоси фосид бўлуб Мукноға ўқ отиб ўлдурдилар. Носир муни кўруб: Эй қавмларим, Жаброил манға билвоситаи шажар ҳам келур, манға бу иш тухмат бўлубдур, деди. Қавмлари икки фирқа бўлдилар. Оқиллари кўргон тағига келиб, мусулмонларға йиглаб айдилар: бизлар хатоға кетибмиз, энди мусулмон бўлурмиз. Турағай баходур хоҳладиким, шаҳар дарвозасин очишни Соҳибқирон манъ қилди. Агар Носир тўғри келса жангга муқайяд бўлурлар, деди. Соҳибқирон кўргон тефасига чиқиб кўрдиким, Носирни атрофида оқ кийумлардин ўзга киши қолмабдур. Замонбек аслаҳа ва ярогин тоқинуб қўшун атрофида юрур. Носир бир гўшада бошиға ёвлиқ солиб айтурким, манға Жаброил ваҳий келтурур, фатҳ ва нусратдин хабар берур. Анда Соҳибқирон икки минг йигит жарожир била янги мусулмон бўлганларни ўзига ҳамроҳ қилиб, лашкари малоҳида сариға бордилар. Яна Замонбек лашкари ила жалл қилмоқға турди. Икки тарафдин икки қул бир-бири ила тўғри бўлдилар. Ҳар замон Носир олдиға Замонбек келиб айтур эрди: Эй Носир, зафардин хабар борму, Амир Темур фидойиларни остун-устун қилғудек. Носир айди: шошма, хануз Жаброил келгани йўқ. Беш ва олти мартабадами яна еттинчи келганда айди: борил, сени Жаброил Амир Темур урушиға юборди, отингни Музаффариддин қўйди. Онинг қони сани қиличингда тўкүлсин, худо тақдир қилибдур, деди. Анда Замонбек

¹. Жонсус — жосус

айди: бу сўз чинму? Носир айди: ёлгон десам каллам танимдин жудо бўлсун.

Андин Замонбек Амир Темур кўшунига борди. Фарёд қилдиким, мандурман Музаффариддин, қайси ерда бўлур Амир Темур, они қони мани қиличимда тўкилур, тақдири худо шулду, деди. Соҳибқирон аскарини ўнг тарафида эрди, овозини эшитти. Замонбекни кўрдиким, қўлида санчқу, найза, Соҳибқиронга қарши келур. Замонбек кўрдиким, Амирни қора отлик қўлида қиличи, бир йигитдур. Филҳол, Замонбек айди: сан кимсан? Соҳибқирон айди: ман Амир Темур Турағай баҳодур ўғлидурман, нима дерсан? Ул айди: пайғамбарим хабар берибдурким, санинг қонингни тўкарман. Амир Соҳибқирон айди: пайғамбаринг номаъқул сўзлабдур. Анда Замонбекни аччиғи келиб, найзасин кўтариб, ҳавола қилди. Амир санчқусин ўтқузуб, қиличин кўтариб, андоғ урдиким, қулоқ-бурнин шипуруб кетти. Замонбек бир юзлук бўлуб қочиб, Носир Хисрав олдиға келди. Хануз бошиға ёвлук солиб ўлтурур. Замонбек айди: Эй Носир Хисрав, Жаброил нима дер? Ул айди: қотили Амир Темур Замонбек Музаффариддиндур. Яна айди: ёлгон айтмагил?! Носир айди: ёлгон десам бошим жасадимдин жудо бўлсин. Анда Замонбек аччигидин газаби келиб, қилич бирла бўйнига андоғ урдиким, ул шумни калласи учуб икки қадам ерға тушти. Шул каззобни руҳи нажаси тамуғ шахриға элчи бўлуб етти.

Б а й т:

*Айди Мукнони, мулки девлар хайлиға учради,
Тобмади Жаброилни, Азроилға учради.
Қилди даъвойи расуллиқ, бўлди лаъин абад,
Топти маликни яна дўзах элиға учради.*

Алқисса, Замонбек бошни олиб Соҳиб ҳидоятни олдиларига келтурди. Турағай баҳодур кўруб, Амир Темурга киши юборди. Соҳибқирон айди: бу қавмни тирик қўймоқ ҳикматдин эмас, деб ўлдурмоққа муқайид бўлдилар. Охир, баҳодурни ўзи келиб, Амир Темур жиловин ушлаб қайтти. Замонбекга саруполар бердилар. Соҳибқирон айди: бу қавм маҳраматдин, эрлар бир-бирларин хотунларига назар солурлар, буларни тирик қўймоқ сипочилиқ эмас. Соҳиб ҳидоят яна тақвия қилдилар, барчалари ул қавмни ўлдурмоққа иттифоқ қилдилар. Ул қавм ҳийла бирла бир ҳовлиға қамаб икки юз киши атрофиға ўтун қалаб, кун ниҳоятда совуқ эрди, катта-кичик барчасини ўт ёқиб куйдуруб юбордилар. Ул малъунларни жони дунё ўтиға тоб келтуролмай, томуғ шахриға қочтилар. Тонгла боқий қолганларини ҳам тутуб келтуруб ўлдурдилар. Булардин бир хотун қочиб кетти. Қолгон малоҳида чароғ қушлар ўшал бир хотун авлодидур. Носир айтиб эрди.

Б а й т:

*Ким ўлуб қолса дашт оро нечун,
Еса они қарғаю қузгун.*

*Бул каби ўлгани яна қайтуб
Зинда бўлғайму тонгла — маҳшар кун?*

Бурҳониддин соҳибнинг жавоблари.

Б а й т:

*Қодир Зулжалол қилди ҳаёт,
Ҳашрда тиргузулса эса ҳар зот.
Барча аъзолари бўлуб жужав,
Қолмағай ҳеч Носир Хисрав.*

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОНИ БУХОРО БОРМОҶИ БАЁНҚУЛИХОНИ САРОЙМУЛК ОТЛИҚ ҚИЗИНИ ОЛМОҶИНИ БАЕНИ

Андин кейин малоҳида қавмларини Мавлоно Бурҳониддин афандимиз имдодлари ила тамомила ҳалок қилдилар. Итбоъларидин ҳеч киши қолмади. Андин Мавлоно Бурҳониддин олдин Самарқандга мурожаат қилдилар. Аммо Турағай баҳодур кўб гани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди. Бир кун кўб қўйларни Амир Темурга бериб, савдога юборди. Қўйларини ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилган. Айтурким, шул ёзувни қадрига ким етиб, минг олтунга олғай? Амир Соҳибқирон ҳиммати жўшга келиб, минг олтуни қаландар қўлига бериб, олди. Қаландар Амир Темурни бўйи, қоматига қараб, ҳасаб насабдин сўрди. Айдиким, отанг олдига боргил, муни отанг олдида ўкигил, боргунча очмагил. Қаландар ҳу деб йўлига кетаберди. Соҳибқирон қақриб сўрадиким, отингиз нимадур? Айди: отим қоғоз ичра ёзилгандур. Андин кейин отасини олдига келди. Баҳодур айди: ҳеч матоъи олдингму? Соҳибқирон қоғозни берди. Амир Турағай хафа бўлди. Кейин Соҳибқирон очиб ўқуб кўрсалар, Хожа Камол Хўжандий ўшал қаландар экан. Шеърлари форси рубойидур:

*Он каски тамоми даҳр бигирфт нахуст,
Заврақи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Барҳез миён бандаки то навбати ту аст.*

Маълум бўлдиким, подшоҳи мутақаддимин ер юзин ва кун кўзин олғон ўшал уч киши эрур. Турағай баҳодур бу ибрат қадрин билмади, айдиким, сани бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса — йўл деб кўб койиди. Амир Темур хафа бўлуб шайх Шамс кулол хизматлариға келди. Ўшал кун шайх муроқаба қилиб раҳматуллоҳға уланиб эрдилар. Ўшал йил тарих етти юз эллик беш эрди (1355 й.) дорулфанодин

дурулбақога рихлат қилдилар. Соҳибқирон жанозаларини ўқуб, бир кеча шайхни қабрларида ётиб туш кўрди. Шайх келуб айдилар: Эй ўғлум, Бухорога боргил, худои таборак ва таоло ҳикматин кўргил. Андин кейин Соҳибқирон Бухорога юзланди. Начанд йўл юруб, яёвликдин кўб чарчади. Бухоронинг Қолакож деган дарвозасидин кириб борди. Бир саройга бориб, бир ҳужрага кириб қарор олди. Аммо дунёлигдин бир лаъл Бадахшони киссасида бор эрди. Андин ўзга нимарса йўқ эрди. Лоилож, лаълни жавоҳир бозорига олиб чиқти. Анга ҳар ким харидорлик қилур эрдилар. Ногоҳ тўсиндан барча одамлар қоча бердилар. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, буларни қочганларини сўради. Хеч ким жавоб бермади. Ҳар ким ҳар тарафга кеттилар. Ногоҳ бир ўгул маст лоақл келур, қўлида ханжар. Биров айди: эй турк бача, қочгил! Амир Темурни гайрати ниҳоятда баланд бўлуб, қочмади, турди. Ул ўгул қўлидаги ханжар билан Амир Соҳибқиронга солди. Соҳибқирон ўзини чаб бериб, лаъл Бадахшони қўлидин тушуб кетти. Ул мужиб лаълдин олиб кета берди. Амир Темур анинг кейинидин югурди. Бир одам тутуб айди: Эй турк бача, бу золим кейинидин бормагил, сани ўлдурур. Бу мужиб Бароқхон маҳбубидур. Бароқхон Баёнқулихонни ўғлидур, кўб-кўб мусулмонлар жойларига ўт қўйиб тамоша қилур. Муни тўгрисидин хеч ким хонга арз қилолмас. Баёнқулихон қартайибдур, мундин бошқа ўгли йўқтур. Хонимиз одилдур. Агар англаса ўғлини ўлдурумққа таваққуф қилмайдур. Агар Бароқхон барҳам еса, Чигатой тўраларидин хеч киши қолмас. Лоилож умаро бардош қилиб турур, шояд эпақага келса. Кейин Соҳибқирон мусофирлигини ўйлаб, саройга келди. Қўлида хеч нима йўқлиқидин саройбон қувлаб юборди. Соҳибқирон оч ва ташна бўлуб кўнглида айди: бориб додхоҳга арз қилай. Ул вақт додхоҳ Амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Бориб шарҳи воқеани баён қилди. Ул: туманбошига боргил, ул мандин эътиборликдур. Андин туманбошига арз қилди: ул ҳам айди: амир Жалойирга боргил ул мингбошидур. Анга бориб арз қилиб эрди, ул амир Баён Сулдузга юборди. Ул нўёнлардин эрди. Чигатой одамлари ичида андин зўр, паҳлавон киши йўқ эрди. Ул ҳам таҳаммул қилди. Айди: бу шарифат ишидур, қозига боргил. Аммо қози имом Саъд эрдилар, анга борди. Арз қилди. Ул киши айди: аммо ман шарифатни олдида хонни андеша қилмайман. Лекин гувоҳ олиб келгил. Соҳибқирон хўб деб, андин заргар бозорига келди. Кўрган одамларни гувоҳлиқга талаб қилди. Алар айди: бизлар фуқаро бўлурмиз, гувоҳлик беролмасмиз. Жонимиз ўзимизга керакдур. Амир лоилож бир масжидга келиб, очликдин йиқилиб ётти. Ярим кеча эрди бир қаландар, қўлида чароғи, келуб Амир аҳволидин сўрди. Соҳибқирон анга воқеани баён қилди. Қаландар айди: орий, Бухорода шундоғ зулм қилғувчилар бордур. Яна айди: эрта намоздин кейин фалон минос тагига боргил, анда Малхам порадўз ўлтурур, воқеани анга арз қилгил. Анинг риюятига мулоқат бўлгил, сани додингни Бароқхонга ул киши етқузгай, Амир Темур айди: Эй қаландар, чин сўзлагил. Қаландар ҳақиқатин сўзлади. Андин кейин Соҳибқирон эрта намоздин кейин минос тагига борди. Анда бир дўкон ичра бир оқсоқол киши эски

нимарсаларни тикиб ўлтурар, кийумлари тамом эски турур. Амир Соҳибқирон хайрон бўлди. Хотирига келдиким, бу киши мани фарёдимга қандай етгай?! Охир они олдига келиб салом қилди. Ул киши жавоб саломин бериб, ўз ишига машгул бўлди. Бир ҳарф сўзламади. Соатидин кейин воқеани арз қилди. Соҳибқирон сўзин хўб тинглаб ўлтурди. Айти: умароларга арз қилмадингму? Амир арз қилдим дегач, шогирдларидин бирин Ёдгор шоҳга юборди. Амир кўнглида айти: бул гаир киши бўлса, умаро нечук мунинг олдига келур? Ногоҳ кўрдиким, амир Ёдгор шоҳ рангги бўзарган, туси оқарган келиб бул кишига таъзим қилди. Бу оқсоқол киши анга қарамасдан ўз ишига машгул бўлди, соатидин кейин анга қараб айти: Эй яратгандан қўрқмаган золим, нечук адл ила сўзламайсан? Бул бечорани арзин англамайсан? Андин кейин амир Ёдгоршоҳ қўрқиб айти: оре, бул йигит манга арз қилиб эрди, амир Муъайяд туман бошига юбориб эрдим, ул мандин илгаридур. Яна шогирдин анга юборди. Андак вақтдин кейин кайфи учуб, рангги қочиб амир Муъайяд келди. Бул кишига таъзим-тавозеълар қилди. Бир замондин кейин анга айти: Эй жобир, нечук мунинг арзин англамадинг? Ул айти: ман амир Боязид мингбошига ҳамол қилиб эрдим. Андин кейин кўрқуб букчайиб амир Боязид келди. Ул айти: амир Баён Сулдузга юбориб эрдим, андин кейин Баён Сулдуз саросима бўлуб, Нўён йўлдошлари ила келди. Алар барчаси жигалиқ кимхоб тўнлик эрди. Бул қари киши сира илтифот қилмади. Улар мунтазир бўлуб, тавозеъ била турдилар. Амир Соҳибқирон бу ишларни кўруб ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлар эрди. Бир фурсатдин кейин айти: Эй Баён Сулдуз, сан Қорачор нўён бўлсанг, бу мусофирнинг арзин нечук эшитмадинг? Ул айти: Эшиттим, шаръий шариф қозиға хавола қилдим. Буюрдиким, қозини келтурунг. Андин кейин қози имом Абу Саид келдилар. Амир Темур анинг иззатига таажжуб қилур эрди. Ул қари бобо ўлтурган жойида айти: Эй қози, нечук шарият ҳукмин жорий қилмадинг? Қози айти: шоҳид талаб қилдим. Бул йигит чиқиб кетти, қайтиб келмади. Андин кейин Соҳибқиронга بازار қилди. Амир айти: Ман заргарлик бозорига бордим, алар айдилар: биз фуқародурмиз, шаҳодатлик беролмасмиз, дедилар. Қари бобо айти: боринглар, аларни келтурунг. Бориб заргарларни келтурдилар. Алардин лаълни баҳосин сўрди. Алар айти: бизлар қозини олдида қандоғ гувоҳ бўлурмиз? Бароқхон золимдур, андин кўрқармиз. Анда ул қари кишини аччиғи зиёда бўлуб, газаби келиб, Бароқхонни келтурунглар, деди. Соҳибқиронни жигар-бағрида тамом тоқат қолмади. Айти: Эй бобо, на учун булар сизни мунча иззат қилур? Қари бобо айти: жим ўлтиргин, маълум қилурман. Аммо ўз ишига машгул бўлди. Барча сукутда эрдилар. То қари бобо сўзламагунча, ҳеч ким сўзлаёлмас эрди. Ногоҳ шотирлар кўнғирогин садоси кела берди. Кўрсалар, асъасаю дабдаба ва шон-шавкат ила Бароқхон келур. Анда умаро ва фуқаро барчалари ўринларидин турдилар. Анда минок тагига барча катта-кичик йигилдилар. Анда қари бобо сукутда эрди. Бароқхон била барча умаро, беклар ул кишига қараб мунтазир эрдилар.

Кейин қари бобо Бароқхонга қараб айди: Эй золим, тоқайғача санга мадху сано қилурман ва зомин бўлурман, эмди отанга айтурман, ҳалок бўлурсан. Бароқхон айди: эй бобо, мани ёзуким нимадур? Анга воқеани баён қилди, яна айди: эй бобо, хабарим йўқдур, деб маҳрамни талаб қилиб сўради. Бовуқуд, маҳбуби эрди. Маҳрам айди: лаълини мастлиқда билмадим қайда қолибдур. Бароқхон қўлин кўксига қўйиб тавозеъ била айди: эй бобо, манга рухсат беринг, бул йигит эртага мани олдимга борсун, лаълини икки баҳосин берурман. Заргарлар айди: баҳоси минг олтув эрди. Хон айди: икки минг тилло берай. Анда ул кишинин барчаларига рухсат бўлуб, кеттилар. Андин кейин, Амир Темурга айди: йигит турғил, Бароқхондин бориб молингни олғил. Соҳибқирон айди: даъвомдин ўттим. Сиз воқеани баён қилинг. Ул киши айди: сен ул ерга бориб, қайтув келгил, сенга айтурман. Андин кейин, Амир донлоқ бўлуб хонни ўрдасига борди. Кўрдиким, . Бароқхон айвон устида айш-ишрат ила ўлтурур. Амир Темурга кўзи тушти. Туриб ёнидан ўрин кўрсатти. Маҳрамларига буюрдиким, икки минг олтув келтурунг. Анда филхон Соҳибқирон олдиға келтурув қўйдилар, кўб узлар қилиб айди. Албатта, мани арзи ихлосимни бобоға еткурурсиз. Андин кейин Амир Соҳибқирон олтувларни олиб яна истиқболи қари бобони олдиға келди. Бобо айди: олдингму? Амир айди: оре, олдим. Андин кейин олтувларни икки тақсим қилиб бирин бобони олдиға қўйди, бул киши хафа бўлуб, айди: эй нодон бола, дунёға мани ҳожатим йўқ, манга олтув қаҳат эрмас, ўзинг олғил, харажат қилурсан. Соҳибқирон айди: Эй бобо, манга сирингизни айтиб, ман бечорани хурсанд қилинг. Қари бобо айди: Эй барно йигит, мани сўзимни эшитгил. Ман қирқ йилдин бери порадўзлиқ қилурман. Кишинин тамаъ қилмасман. Шул минораға чиқиб азон айтур эрдим. Ун йил бўлубдуким, ахишом вақтида ёмғир ёғар эрди. Ушал вақт бир хотун ўта берди. Ани қавми чигатойдин бир маст турки келиб шул хотунни қўлидин тортиб, бир уйға келтурди. Ул заифа фарёд қилдиким, мани қўлидин, эй мусулмонлар, ҳалос қилинлар. Ман порсо бўлурман. Яна эрим айтиб эрдиким, шу бу кеча уйда бўлмасанг, талоқ қилурман. Яна мани бу ахволда кўрса, балки ўлдурур, манга раҳм қилинлар, дер эрди. Ман ани қўлидин нажот бергали туркини уйига бордим. Анинг қўллари келиб мани ура берди. Ман алардин қочтим. Кўрдиким, ул мазлумани уйига олиб кирди. Ман ўйлаб, бул хотунни эрдин талоқ бўлмасин фикрин қилдим. Ул вақт кечани аввали эрди. Минораға чиқиб овози балаид ила ассалату хайрум мин ан навм¹ деб чақира бошладим. Баёнқулихон арқ узра Қуръон тиловат қилур, экан, эшитиб, муқаррабларни чақириб, шул вақт азон айтур кимдур, деди. Алар айди: телбадур ё аблаҳ экинидур. Хон мунда бир воқеа бор, деб киши юборди. Ул келиб мени минорадин хонни олдиға олиб борди. Хон сўрадиким, телбамусан ё хушёр? Ман айдим: хушёр эрурман. Анга воқеани баён қилдим. Хон ул турк била мазлумаға киши

¹ Намоз уйқудан афзал.

юбориб, келтурди. Яна ул хотунни эрини талаб қилиб келтурдилар. Туркни коф ичра солиб, бўғуб ура-ура ўлдурдилар. Хотунда гуноҳ йўқлигини эрига маълум қилдилар. Андин кейин хон мани ўзига ота қилди. Айди эй ота, мани томуг ўтидин нажот бердингиз, энди ҳар воқеа шаҳр ичра бўлса, мани огоҳ қилгайсиз. Худои таоло учун онд айтурманки сиздин бошқа азони бемахал айтиб маълум қилгон киши йўқдур. Мазлумлар додига етсам, деди. Холо, муддат ўн йил бўлубдур, шул ишга маъмурдурман. Бул сабабдин шул кунгача умаро мандин қўрқарлар. Воқеа шулдур.

Амир анга видоълашиб, саройга келди. Саройбонга пул берди. Холо. Бобо породўз дерлар, қабрлари Бухорони жануб тарафидаги дарвозададур.

ЭМДИ СЎЗНИ БАЁНҚУЛИХОН ПОДШОДИН ЭШИТМАҚ КЕРАҚ

Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар: хилофи шаръий қилмагил, тургил, қизларингни эрга бергил. Баёнқулихонни тўққиз қизи бор эрди. Уйқудин туруб, барча қизларини жамъ қилди. Айди: Эй болаларим, эр ихтиёр қилинглр. Барчалари қабул қилди. Барчасидин кичиги Сарой Мулк хонимча эрди, айди, эй ота, сизни давлатингиз соясидан ҳеч жойга бормасмен, эр ҳам қабул қилмасмен, деди. Андин кейин хон бир қизини амир Чокуга ва бирини амир Жаҳон шоҳга берди. Бирин амир Ўлжойга берди. Ҳар қизини бир кишига берди. Кўб-кўб тўй-томошалар қилди. Бир кун яна Шайх ул аъламни тушида кўрди. Айдилар: қизингни эрга бергил. Уйқудин туриб кичик қизини чақириб айди: Эрга берурман. Қиз айди: мен ихтиёр қилмасман. Яна неча мартаба тушида кўрди. Шайх ул аълам ваҳшат ила айтурлар: қизингни эрга бергил. Анда хонимчани чақириб айди: Эй қизим, мани ризоликимга қарасанг, эрга тегмоқни ихтиёр қилгил. Анда хонимча айди: мани хоҳлашимга қарасангиз?! Мани Турагай Баҳодир ўғлига берингиз. Хон амир Турагай баҳодурдин хафа бўлган эрди, қабул қилмади. Яна хонимча айди: мани хоҳлашим шулки, ким шатранж ўйнаб ютса, ман они қабул қиламан, агарчи чўпон бўлса ҳам. Хон ҳайрон бўлди. Айди: номаҳрамни сенинг олдинга нечук келтуррурман? Хонимча айди: ман қулбачаларингиз сифатида бўлай. Сиз айтинг, ким бизни қул бачамиз шатранж ўйнамоқ даъвосин қилур, ҳар ким шуни ютса ман анга қулумни инъом қилурман. Хон андин кейин қизин сўзин қабул қилиб, хўп деди.

Тонгласи мунн эшитиб шатранж ўйнагувчилар кела берди. Барчасини хонимча юта берди. Аммо, Шайх ул аълам тушида айтиб эрдилар, қизинг кимни хоҳласа анга бергил. Яна хонимча айди: эй отажоним, жарчига айтинг, ҳар ерда шатранж ўйнагувчи бўлса, келсун. Андин кейин жарчи бозорларда нидо қилур эрди. Амир Соҳибқирон бу овозни эшитиб, чиқиб сўрди, жарчи воқеани баён қилди. Аммо шатранж ўйнамоқда мисли йўқ эрди. Амир айди: Мен ҳам билурман. Андин кейин Амир Соҳибқиронни олиб бордилар.

Хон кўрдиким, бир турк бача, эғнида чакмон, бошида телпак. Хон айди: бу йигит нимани билур? Жарчи айди: харчанд манъ қилдим, бўлмади, бирга келди. Амир Соҳибқирон ҳеч нима демади. Хон буюрдиким, кул бачани келтуринглар. Дарҳол келтурдилар. Амир билдиким, ўгул либосини кийубдур, аммо ўзи қиздур. Филҳол, кўруб бир-бирига кўнгул бердилар. Амир анда кўнглида деди.

Б а й т:

*Эй жамолинг партави хуршиди олам тобдек,
Шавқдин айлар тешиш кўнглум мани симобдек.
Офият денгизидин ҳар дамда айлар баргарон,
Халқай зулфунг кўнгул балиқларин қуллобдек.*

Шатранжни ўртага қўйдилар. Соҳибқирон айди: ман шарт бирла ўйнагайман. Хон айди: шарт шулки, агар ютсанг, бу қулбача сеникидур. Амир айди: бой берсам нима қилурман? Хон айди: Сандин ҳеч тамаъ йўқ. Амир айди: гар ман ютқузсам шул гулом бачага қул бўлурман. Ўзи ёширун ошиқ бўлиб эрди. Эмди шатранж ўйнай берди уч бисотғача. Ҳар бисотиға бир кеча ва бир кун ўтуб кета берди. Амир Темур ғолиб келди. Ахир, хонимча этакин силкитиб, туруб уйиға кетти. Хон ҳайрон бўлди. Бул анойи киши деб фаҳмлаб эрди, лекин Амир Соҳибқирон ман Турағай баҳодур, ўғлиман, деб маълум қилмади. Сабаб шулки, малоҳидалар жанггида хон қочиб эрди. Амир Турағай баҳодур айтиб эрдиким, хон номардлик қилиб қочмаса, ман дафъи қилуб эрдим. Бу воқеани хонга эшиттуруб эрдилар. Хон хафа бўлуб эрди. Соҳибқирон шул жиҳатдин қўрқиб ҳасаб ва насабни маълум қилмади. Хон айди: бу кун боргил, тонгла келгул. Қул бача сеникидур. Соҳибқирон андин саройға борди. Аммо хон уйиға кириб, хонимча бирла кенгаш қилди, эй ота, аҳдингизга вафо қилиб, агарчандики, қул бўлса ҳам, анга бериинг. Хон ҳайрон бўлуб ўйлаб, эшикига мулозим қўйди. Мулозимға турк бача келса, ичкари киргузмагил, деди.

Эртаси Соҳибқирон борди, дарвозадаги мулозимлар йўл бермадилар. Қайтиб саройға келиб, хужрасида қарор олди. Эртасиға бир чўри Соҳибқиронни ахтариб келиб, саройдин топиб бир қоғоз хат ёзилганни берди. Айтибдурким, «ҳамд ила дуруд адосидин сўнгра ул ёрижонимға салом ва паём бўлсунким, ушбу сиз била шатранж ўйнаган қул бача хон қизи Сарой Мулк хонимча бўлурман. Иштиёқи муҳаббат манда бўлса ва соим боғинда жамолим чароғинда умид қилса хонга келиб арз қилсун. Отам одил бўлса мани анга берса керак. Мабодо бошқа қулбачани берса олмасун, нома тамом, вассалом».

Аммо Амир Соҳибқирон ул чўриға тавозеълар қилиб, йиғлаб арз-холини айтиб юборди. Эртасиға хон ов қилмоқ учун отланиб борур эрди. Амир Темур йўл узра бориб: Эй подшоҳи одил, аҳдингга вафо қил, деб хонга арз қилди. Хон саросима бўлуб, овга бормамай қайтиб эртасиға начанд бошқа қулбачаларни юборди. Соҳибқирон ман била шатранж ўйнаган қулбача йўқ деб қабул

қилмади. Хон ҳайрон бўлуб, Сирож Қамарий вазирга қараб айди: боргил, ўшал турк бачага жавоб бергил, деди. Вазир дарҳол келиб айди: Эй йигит, ул хонни ўзини қизидур, боргил, мулукона тўй асбобини келтургил, деб кўлида бир қути бор эрди. Амирга очиб кўрсатти. Ичи тўла олтундур. Вазир айди: ақалли, мартаба шунча олтун келтуруб тўй асбобини муҳайё қилиб, олурсан. Вазирни мақсади бу эрдиким, албатта бу ишни ухдасидин чиқодмас деб қилгон эрди. Аммо Соҳибқиронни муҳаббати жихатидин уч кунга муҳлат берди. Агар ондин ўтса, сўзинг кулогимга кирмас. Андин кейин Соҳибқирон хужрага келиб, фикр ила ўйлаб йиглар эрди.

Б а й т:

*Ҳар ошиқни косаи чашми пур об эмас,
Еш тўкмайин юз узра дуо мустаҷоб эмас.*

Андин кейин Мозори Файз Осор ҳазрат Шайх ул аъламга бориб, бошини қўйуб, фиғон полаи ва зори даргоҳборига қилиб айди: эй, яратган тағрим, мани жону кўнглимни ани ишқида кўйдирмагил ва бу хижрон тоғидин олиб, мани ёрим висолин боғига еткургил, деб кўзи уйқуга борди. Ҳазрат Шайх ул аълам тушида келиб, айдилар: Эй Амир Темур, тургил, олло таоло қудратини кўргил. Филҳол, Амир Темур туруб, ердин бир кесакни олиб ҳожатга борди. Кўрдиким, девор тағида бир нимарса кўрунур. Бориб кўрса, бир қути турур. Они кўтариб қараса вазирни кўлида кўрган қутидур. Соати таажжуб қилиб, ўз кўнглида, муни манга худо етқузди, деб эрта намозин ўқуб, сабр қилмай қўлтуқига қутини олиб, шаҳр ичра кирди. Кўрдиким, одамлар ҳар тарафга югуруб секин-секин сўзлашулар. Андин кейин Амир ҳар қайсидин воқеани сўрди. Ҳеч ким жавоб бермади. Кўрса, Сирож Қамарий иштоб ила келур. Соҳибқирон ишқ голиб бўлуб, анга салом берди. Вазир филҳол, қўлтуқида қутуни кўриб, буюрдиким: бойла бу ўғрини. Оёқини кишан бирла, қўлини зақжир ила боғладилар. Воқеа бу эрдиким, ушбу кеча хон ўрдасига ўғри кириб, хонни жароҳатлантуруб, ўласи қилиб яна бул қутуни олиб қочиб, ҳожатхонага беркитиб эрди. Одамлар саросима бўлуб у ён бу ён югурмоқларига сабаб бу эрди. Амир Соҳибқиронни қўл-оёғини боғлаб, вазирни олдига келтурдилар. Амир Темур айди: мани гуноҳим нимадур деса, одамлар сўқар эрдилар. Вазир Амирни хон олдига келтурди. Кўрсалар хон тахт устида ўлтурубдур. Амирлар ва беклар хонни ўнг тарафида ва чаб тарафида ўлтурубдур. Бароқхон ўгли ҳам хонни ёнидадур. Вазир бароқхонга ўғрини тоштим, деб кўрунуш қилди. Хон айди: бизни қизни талаб қилган сан эрдингму? Амир Темур айди: оре, яна айди: бизга жароҳат салгонсанму? Ондин кейин Соҳибқирон бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Хон илтифотга олмади. Амир Темурни олиб бориб зиндонга солдилар. Аммо хон ҳолати назъга етиб, дорулфанодин дорулбақога сафар қилди.

Б а й т:

*Вақтики келиб фалаж бериб иззатини,
Ўттиз йил адл узра кўруб давлатини.
Тушолди они умри кечиб, келди қазо
Соқиким анга берди ажал шарбатини.*

Жумаъ кечаси рамазон ойини еттисида руҳи пўр футиҳин қуши тан қафасидин учмоҳ йиғочларин бутоқиға тайрон қилди. Аммо ўлмасдин илгари Бароқхон ўглини тахтга ўтқазиб, анга васият қилдиким амирларни, вазирларни ва бекларни ўз ўрнида мандек кўргил. Сирож Қамарийни яхши иззат қилгил, деб эрди. Андин кейин хонни жанозасини ўқуб, Сирож Қамарий тобут олдида йиғлай-йиғлай олиб бориб, жасадини Шайх ул аълам ёнига дафн айлаб, қабрини устиға иморат қилдилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОН ТАХТ УЗРА ЎЛТУРГОНИ, ҚОЙДАИ ПОДШОҲЛИҚ ХИРМАНИН ҚУЙДИРГОНИ БАЁНИ

Олам ҳар кун ўлуб, дигар кун бўлуб, аммо амирлиқ маснади узра Бароқхон қарор олди. Уч кундин кейин Сирож Қамарийни ўлдурмоқ андешасини қилди. Чунки, ани кўб ёмон кўрар эрди. Сирож Қамарийға буюрдиким, саллам била жигамни келтургил. Дархол туруб олиб келиб, узатган вақтида қўлидин тушуб кетти. Мани саллам била жигамни тушурдинг, гўё ўзумни тушурдинг деб жаллодга буюруб, қўлини кести. Вазир айди: бу кўлим била етти қиронға нома ёзиб, Чигатой авлодини дунё ва охиротини маъмурига кўшиш қилур эрдим. Бул куни мани шаҳид қилурсан деб бу рубойини айди.

Н а з м:

*Ҳайф одил шоҳдин ушбу писар,
Талаб ўтидин бу танимда кўб асар.
Ман шаҳид бўлдим бу кун қон ичра ғарқ,
Фисқу исёнға ғарқ ўлуб, эй беҳабар.*

Аммо Сирож Қамарий шаҳид бўлгандин кейин юртға гавго пайдо бўлуб, Бароқхон нохуш қилди. Отасини тамом бекларини изл¹ қилди. Амир Чоку, амир Баён Сулдуз, амир Ёдгоршоҳ бу каби бекларни ҳукуматдин тушуруб ўзидин йироқ қилди. Одамлар ўз бошларига ишлар қила берди. Аммо Амир Темур зиндонда

¹ Изл — хўрлаш.

қолиб, Бароқхонни ёдига келмай, эсидин чиқиб кетти. Ҳаво кўб иссиғ, ёз вақти эрди. Амир Темур ҳар кеча нола ва зори қилиб, кўб-кўб йиғлар эрди.

Б а й т:

*Маъбудига арз қилди зорин,
Даргоҳига тутуб рўйи ниёзин.
Дедики, ҳажими фарид сенсан,
Ва онаи жамъи дард сенсан.
Ман ожизам ва қавийдур агёр,
Ман бекасу хасмдур ситамжор.
Ожизлара лутф этиб жарам қил,
Бежасларни ғамин адам қил.*

Зиндонбон содот муътақидлардин эрди. Амирни оёқ-кўлини ечуб қўйиб эрди. Ярим кечада биров келиб Амир Соҳибқиронга салом қилди. Айди: Эй йигит, нечук мунча тушовда бўлгонинг менинг учундур, кути олгон ўғри мандурман. Тургил, санга нажот бергайман. Амир отини сўрди. Ул айди: ишинг бўлмасун, мани санга зорим йўқ, деб зиндондин Амирни чиқариб олди.

Зиндонбон, филҳол, уйқудин туруб ёнидағиларни уйғотти. Ғавго қилдилар. Одамлар атрофини олдилар. Бароқхон уйғониб, том узра чиқти. «Ўғриман», деган қора кийган эрди. Амир Темурга айди: мандин жудо бўлмағил, деб ҳар жонибдин келган киши ҳамла қилса, ул қора кийумлиқ дафъи қилур эрди. Одамлар била жанг қила-қила бир масжиди жомеъга яқин келдилар. Бир улуг йиғочга келиб қора кийумлиқ ғойиб бўлди. Амир Темур масжиди жомеъ ичра кириб, они олти дарвозаси бор эрди, одамлар ҳар қайси дарвозани олиб турдилар. Ҳеч киши журъати йўқким, ичкари кирса. Андин кейин Амир Соҳибқирон ўзини минок юқорисига олди. Анда тонг отқунча туруб кундузи бўлғоч Амирни ҳеч ким минокдин тушурумлади. Ким юқори чиқса қўлида таблиқ била урар эди. Филҳол, ўлур эрди. Юз киши такида ноиллар эрдилар. Ул кун ўтти, кеч бўлди. Ярим кечага боргонда ул қора кийумлиқ олдига чиқти. Амир они таёқ била урмоқга ҳаракат қилди. Бул айди: қўлунгни торт, дўстунг бўлурман. Амир бирла икков бўлуб туштилар. Барча уйқуда турар. Андин ўтса икки қора кийумлиқ турур, алар ҳамроҳ бўлуб, Амирни арқга етқурдилар. Кўрса даричалар очуқ. Амир айди: мани қаерга олиб борурсиз, минг машаққат била қочуб юрурман. Анда ул кулди. Амирни илтифот бирла қўлидин ушлаб етти дарвозадин киргузуб, барчасига қуфл уруб, бировига келтурди. Анда, рангоранг шалослар солинган, турли-турли тўшақлар солинган, анда дарҳол мўм шамъларни олтун лаган узра ёқиб қўйдилар. Андин кейин айди: сиз била шатранж ўйнаган, яна бу мушкул ишлардин нажот берган Сарой Мулк бону бўлурман. Амир Соҳибқирон айди: Эй маликам хонимча, сани ишқингдин кўб балоларга гирифтор бўлдим. Алҳамдулиллоҳ, эмди висолингни маишатингни ўтоғи манга муяссар бўлди.

Б а й т:

*Жонни ким жонони учун севса, жононин севар,
Жони учун кимки жононин севар, жонин севар,
Ҳар кимнинг оламда миқдоричадур табъида майл,
Ман лаби жононими Хизр оби ҳайвонин севар.*

Алқисса, Амир анга асл насабини баён қилди. Хонимча билдиким, амир Турағай баҳодурни ўгли турур. Андин кейин икковлари гаму ҳасрат деворини бузуб, маишат ўтоғини тузуб, неча кун айш-ишрат ила бўлдилар. Ногоҳ, фалакни гардиши, бир кеча Бароқхон том устига чиқиб кўрдиким, синглисини уйида чироғ ёнур, таажжуб қилиб, томдин-томга ўтиб хонимчани уйига келиб, секин эшикдин назар қилса, икков бўлуб намоз ўқурлар. Дарҳол, қулларидин ўн кишини мукаммал қилди. Хонимча салом бериб эрди, дупур-дупур оёқларни овози кела берди. Хонимча чиқиб кўрса, одамлар эшикани олдига йиғилибдур, фарёд қилдиким, «намозингдин тургил», ҳануз бўлмай намоз ичра келиб, Амирни аъзоси етмиш жойидин ярадор бўлуб, Амир ўзидин кетиб йиқилди. Муқаррар қилдиларким, ўлди деб оёқидин сургаб Шайх Ҳасан Бохурзий майдониға олиб бориб ташладилар. Андин кейин Бароқхон бир қулиға буюрдиким, секин хонимчани шаҳардин ташқари олиб чиқиб ўлдиргил ҳеч ким билмасун, чунки ман номус қилурман, ёмон от қолғай, деди.

Андин кейин Хонимчани отни орқасига миндуруб даштға олиб чиқти. Хонимча билдиким, албатта ўлдурур. Секин қулни ёнидин ханжарини олиб, бўйниға андоғ урдиким, боши олма каби отилиб, отдин танаси юмаланиб, том йиқилғондек ерга тушиб ҳалок бўлди. Андин кейин қулни кийумларини кийиб, эгар устиға миниб, Бухородин Қаршиға юзланди. Икки кунда Қаршиға келиб, андин кейин Шаҳрисабзға йўл олди. Келатуруб, оти чарчаб ўлди, андин Кейин пиёда йуруб, Йиғочлик деган ерга етти. Анда бир сариғ туслик кишини кўрди. Қўйчиларни кутуб, бениҳоят қўйлар анинг атрофида йурур. Ул одам Турағай баҳодур эрди. Хонимча йиғоч остидин борур эрди. Бошида бўрк бор эрди, йиғочга тегиб ерга тушуб кетти. Бошидаги ҳайдар кокиллари кўрунди. Амир Турағай баҳодур сўрди. Қайдин келурсан, ким бўлурсан? Бул айди: Турағай баҳодур келини бўлурман, деди. Баҳодур ҳайрон бўлди. Хонимча бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Турағай баҳодур йиғлаб айди. Эй келин болам, Амир Темур мани ўғлумдур, муддати икки йил бўлубдир, ман тополмайман.

Андин кейин келинини иззат-икром бирла ҳовлисиға олиб келди. Бировини анга бериб, неча чўриларни онга тайин қилди. Андин кейин Бароқхонға нома ёздурди. Айдиким, бизни ўғлумиз Бухороға бориб, сани отанг қизини бизни ўғлумиз Амир Темур била шатранж ўйнатиб, қизини бизни ўғлумизға бағишлаб экан, анинг учун Сарой Мулк хонимча сихат-саломат бул ерга келибдур. Айди: Амур Темурни яна саломат бизни олдимизға юборгил, бўлмаса лашқари кўрагон била бориб, Бухоро туфроқини кўкға совургайман. Албатта

тезлик ила юборгайсан. Андин кейин нома келиб Бароқхонга тегди. Нома мазмунинин оғох бўлуб, хон ҳайрон саросима бўлди. Айди: ман билмадим ул амир Турагай баҳодур ўғли эканини. Они ўликидин ва тирикидин ному нишон йўқтур. Андин кейин ҳар тарафга одам юбориб ахтардилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо ўшал Шайх Ҳасан Бохурзийни майдонида ётганида ярим кечада муридлари шайхни зиёратларига бориб кела туруб, кўрдиким, бир нимарса ётур, келиб мулоҳаза қилиб кўрса бир йигит, барча аъзоси ёра, секин-секин қимирлаб ётур. Икки киши эрдилар, кўтариб уйларига келтурдилар. Андин хўб тарбиятига муқайид бўлдилар. Қирқ кунда сихат топти. Андин кейин шайхнинг хизматиға келтурдилар. Шайх Ҳасан кўб навозишлар қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ДЎНБОЙ БАҲОДУР АМИР ТЕМУР ҚЎЛИДА ЎЛГОНИ. АНИ СИНГЛИСИ АХТОРИБ КЕЛГОНИНИ БАЕНИ

Аммо ўшул вақтларда Урганж ҳокими Ҳусайн сўфи эрди. Ўғли бор эрдиким, оти Дўнбой баҳодур эрди. Доим сайд узра ов овлаб юрур эрди. Анинг бир қуши бор эди, чангалида тевани кўтарур эрди. Елғуз келиб Бухорони афғор қилур эрди. Хабар бердиларким, Дўнбой баҳодур келур. Алқисса, Бароқхон нечанд одамларни рокиб қилиб юборди. Шайх Ҳасан мулоқабата эрдилар, кўзларини очиб, буюрдиларким, бир от келтиринг, деди. Дарҳол бир от келтурдилар. Амир Темурға бердилар. Айдилар, эй Темур, сан хон олдиға борғил. Андин кейин Амир Соҳибқирон отиға миниб, шаҳар дарвозасидин ташқари чиқиб, йўлни йўқотти. Ҳарчанд ахтариб қўшунни тополмади. Кун туш бўлуб, ҳароратда сувсаб эрди, бир нима бир тарафдин яшнаб кўрунур. Отини анга югуртуб борди. Кўрса бир қора ранглиқ от қозукдин айланиб турур, они ёнида найза ерга санчуклик. Анинг софида кўкарчин юмurtқаси каби олмос кўрунур. Қуёшни шуъласидин олмос яшнаб турур экан. Анда бир паҳлавон йигит ётур, шижоатда далир, бошидин олтун қуббалиқ дубулғасини ерга қўйубдур. Соҳибқирон ани олдиға бориб кўрдиким, от бағрида машқда сув кўрунур. Ул сувдин олиб ичти. Ул киши кўзини очиб кўрдиким, бир гўзал йигит, буғдой ранглиқ, қирра бурунлик, тиши-тишиға ёпушган турур. Анда ҳеч нима демай яна кўзини юмди. Соҳибқирон сўрдиким, очмусан ё сувсаған-мусан ё касалмусан? Яна кўзини очиб қўлтукидин бир ҳуққани начанд машаққат ила олиб берди. Яна кўзини юмуб ёта берди. Соҳибқирон қутичани олиб кўрса, тарёқ иси келур, ҳеч нима йўқдур. Билдиким, они тарёқ хумори қилиб йиқилибдур. Соҳибқирон анинг

таковорини миниб, аттордин неча пулга тарёк келтурди. Йул узра полиздин уч-тўрт қовун олиб анинг олдига келиб, тарёқдин пичоқ бирла ўн мисқол кесиб берди. Зиёдасини ҳуққасига солди. Ани Дўнбой баҳодур истеъмом қилиб, андин кейин сўзга келиб, айди: Эй ўғул, мани ҳақимга ажаб яхшилиқ иш қилдинг, бу муҳлиқдин нажот бердинг. Амир Соҳибқирон сўрди: ким бўлурсан, қайдин келурсан. Айди: ман Дўнбой баҳодур бўлурман. Бул ерга келиб, хуморлиқдин ўлаёздим. Худо хайр берсун, вақти била тарёқ еткурдинг, мани ўлжам сеникидур. Соҳибқирон анга ҳасаб ва насабин маълум қилди. Сан била жанг қилурни орзу қилурман. Дўнбой айди: манга фурсат бергил. Анда Соҳибқирон била қовунни кеса қилиб едилар. Дўнбой айди: ман бир соат ухлайин, андин кейин, сен била муқобил бўлайин деб бошин қўйиб уйқуга кетти. Соатидин кейин туруб, кўзига қон тўлуб айди: эй бек бача, мани шартимдин эмин бўл, ман била жанг қилмагил. Амир айди: кеча сани авсофингни эшитиб эрдим, сан била жанг қилмоқни орзу қилурман. Анда кўб-кўб насиҳат қилди. Амир Темур тингламади. Анда икковлари рокиб бўлуб, Дўнбой баҳодур санчқусин қўлига олиб, Амир Темур ҳам найзасини қўлига олиб бир-бирига ҳамла қилдилар. Дўнбой баҳодур отига маҳмиз уруб, Соҳибқиронга санчқу ҳавола қилди. Амир даб қилуб, ёқасидин ушлаб, тизин тизига тираб, бир тортиб отдин йиқитти. Найзаси ушалди, яна жиловни қўймай отига минди, ёсини қўлига олиб. Амирга қараб ўқ отди. Соҳибқирон қалқон юзига тутти, яна ўқ отди, яна Амир қалқон тутти. Дўнбой ботир шиддатда бўлуб, қиличчи қўлга олиб, Амирга қараб солди. Соҳибқирон қалқон тутуб эрди, дубулгаси икки пора бўлди. Амирга зиён қилмади. Амир қиличчи кўтариб овоз била андоғ урдиким, Дўнбой ботир отдин юмаланиб, ерда ётур эрди. Амирни қиличчи елкасига тўрт бормоқ ботди. Дўнбой қиличчи кўтариб Амирга солгач, Амирни отини тўрт оёғини қалам қилди. Соҳибқирон ҳам яёв бўлуб, иккала баҳодур ҳарба олинтилар. Амирни совути Дўнбой яроғ қиличи зарбидин ушалди. Дўнбой совути Амир қиличи зарбидин ушалди. Иккала паҳлавон бир-бирларидин зарбу зарба қолдилар. Ғайрат жиҳатидин икков бир-бирини ёқаларига осилиб талаш қилдилар. Иккови ҳам бошидин оёғ терга гарқ бўлдилар. Амирни боши ани қўлтуғида эрди. Чунки Амирдин бўйи ярим газ юқори эрди. Соҳибқирон бовужуд талаш қила-қила кеч вақти бўлди. Дўнбой баҳодур воя ейдиган вақтим бўлди деб эрди. Амир андин кейин жудо бўлди. Яна ўн мисқол тарёк еди. Амирга айди: сан ҳам егил. Амир ўн мисқол тарёқ еди. Амирга айди: сан ҳам яна егил. Амир қабул қилмади. Дўнбой баҳодур айди: эй йигит, мунда бир воқеа бор, сан билмадинг деб алдади. Андин кейин Амир ҳам еди. Сўнгра айди: кайфин билай десанг, сув ичгил. Пиёлада сувни қўйиб, лабиға текузуб ичган кишидек Соҳибқиронга тутти. Икки пиёла сувни Амир ичти. Соати ўтмай оғзи қуруди, юраги оғриди, қуввати кетиб, заифланди. Дўнбойдин омон талаб қилди, нажот бермади, Амир кўнгли била тангри таборақ ва таслоға муножот қилди.

Б а й т:

*Оё парвордигорим, биру борим,
Санга маълум ниҳону ошкорим.
Ўзинг бергил манга мундин нажоти,
Муножотим қабул эт, ушбу зорим.*

Ушул вақт ғойибдин қўл пайдо бўлуб, Дўнбойни кўтариб ерга урди. Дўнбой айди: Эй йигит, бу нечук? Амир айди: тургил, Хусайн сўфи отанг хизматиға боргил, Бухоро одамиға озор бермагил. Дўнбой айди: талабим бор. Амир айди: дегил. Анда Дўнбой кишиға айтмагил деб амирға онд берди. Айди: бу ханжарни олгил, манга солгил, бошимни танимдин жудо қилгил, бўлмаса, сани ўлдурурман. Эмди манга тириклик номус. Амир айди: Эй баҳодур, бул ерда бул ишларимизни ҳеч киши кўргани йўқ. Яна манга қасам бергил, кишиға айтмайман, деб. Қабул қилмади. Ажали етиб эрди насихат фойда қилмади. Охир, калласини танасидин жудо қилиб, от ва қилич ва найзасиға қарамай Амир хафа ва қайғуда бўлуб, Бухороға келди. Бароқхон қўшунлари ҳам Дўнбойни тошолмай келуб эрди. Соҳибқирон аҳдида бўлуб, ҳеч кимға сўзламади.

Аммо бу сўзни эшитмак керакким, арбобдин икки ўгул, бирини оти Асадулло, бирини оти Саъдулло, иккови Хожау Убон зиёратига борур эрдилар. Бир сойда кўб қаргалар овоз қилур, нечаси чиқуб, нечаси тушур эрдилар. Икков бир-бириға мундин хабар олайлук, деб келсалар, Дўнбой ботир қизил қонига гарқ бўлуб ётур. Оти вафолиг қилиб, эгасини атрофини олиб, қушлар ва йиртқичлар келса, дафъи қилур. Булар Дўнбой ўлугини таниб билдилар. Маслаҳат қилдилар, хон олдиға бориб, Дўнбойни ўлдурдук дермиз. Ўлугини от узра олиб, Бароқхонға келтурдилар. Бисёр ёлгон сўзладилар. Дўнбой баҳодур бошини хон дарвозага осинглар, деб буюрди. Аммо отини ҳеч ким минолмади, занжирлаб қўйдилар. Иккала арбоб бачани туманбоши мансабига еткурди. Лекин бул сўз Хоразмда Хусайн Сўфиға етти. Уч кун урганжийлар мотам туттилар. Урганж беклари айдилар: Бухоро борурмиз, Хусайн сўфи манъ қилди. Аммо Дўнбой ботирни бир синглиси бор эрди. Иккови бир кунда отға минуб эрдилар. Отини Камол ой дер эрдилар. Гўё гўзаллигда хусни ўн тўрт кунлик тўлган ойға ўхшар эрди, дудоғи маржон, тишлари мисли инжу, ўзи шўху биқу эрди. Эгниға кўрк, бошиға бўрк кийуб, халқа-халқа кокилларини одамлардин беркитуб доим газот узра юрур эрди. Кучи-қуввати огосидин неча даража зиёда эрди. Анинг баҳодурлигинин барча ваҳм кўрқор эрди. Доим авқот кофирлар била урушуб, бисёр ўлжа олган сабабидин анинг лақабин Ўлжой Туркон дер эрдилар. Дўнбой Бухороға келуб ул қиз Хуросон бориб эрди. Хусайн Сўфи кизим эшитмасун деб, юртиға жарчи қўйдиким, Дўнбой ўлди деб ҳеч ким сўзламасун. Андин кейин Ўлжой Туркон кўб мол била отасини олдиға келди. Ҳеч ким бу воқеадин сўзламадилар. Огосини сўрдиким, қайдадур. Айдилар: Бухоро бориб, келгани йўқтур. Отасиға қараб айди: бир ҳодиса бўлгандурму, нечук келмас?

Ман борурман, деди. Отаси манъ, қилади қабул қилмади. Бир кун ул қиз ов овлаб юрур эрди бир тева, маст, анга келуб дафъи қилуб эрди, ани бир йўмриқ била бир уруб ўлдурди. Эгаси араби эрди, келиб айди: ботир бўлсанг, оганг боши Бухоро дорида турур, зўрликни анда қил, мани тевам огангни ўлдургани йўк. Бу сўзни эшитуб кайфи бузулуб, зор-зор йиглаб, отасига келуб, айди: ман Бухоро бориб оғам қонин даъво қилурман деб, баҳодурлиқиға ишонуб, кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, Бухоро шахрини дарвозасига келуб, бир ариғ ёқасида қарор олди. Анда Дўнбой баҳодурни отини кўрди, ўкраб йиглаб юборди. Яна ўзини тўхтатиб, қараса, занжир ила тортиб қўйурлар, ёниға одам келолмас. Келган нимарсани ҳалок қилур. Бу қиз от олдиға бориб эрди, исин олиб, тануб жим турди. Отини супуриб, қашилаб, эгар қўйди, устиға минуб, регистонға борди. Жарчилар бир йигит келур, деб Бароқхонға воқеани билдурдилар. Анда хон олдиға борди. Бароқхон курси узра ўлтуруб эрди. Қиз хонни тўғрисиға келуб, қарши бўлуб, тиз букуб ўлтуруб шарҳи воқеани хонға бир-бир баён қилди, оғамни ўлдурган қотилни талаб қилурман, деди. Андин кейин Бароқхон иккала арбоб бачаға киши юбориб олиб келтурди. Қиз айди: буларда хад йўк, оғамни ўлдурса. Бароқхон айди: булар манга Дўнбойни ўлдурдим дебдур. Мундин ўзга қотилни қайдин топурмиз?!

Ўлжой Туркон айди: Эй подшоҳ, сиз энди катта-кичикға буюринг мани назаримдин ўтсунлар. Ман оғам қотилини ўзим таниб олурман. Анда хон Бухоро халқиға етти ёшдин етмишгача, тўккуз ёшдин тўқсонгача барча одамни қизни назаридин уч кунгача ўтқузишни буюрди. Қиз бирин-бирин айди: бу тожик, бу араб, бу ажам, бу бўзчи, бу қўшчи, бу темурчи, бу турк, бу кўмирчи, булар ичра мани оғамни ўлдурган киши йўк. Они башоратиға барча таҳсин қилдилар. Учунчи куни Амир Темур айди: ман ҳам назаридин ўтай, танурму ё йўкму, деб борур эрди. Яқин бормасдин назари тушуб, филҳол, Амирни салобатидин билиб айди: ана келур, мани оғам қотилини тобдин деб, Соҳибқирон олдини тўсув, ҳасаб ва насабдин сўрди. Амир они қиз эконини билуб, анга ўзин маълум қилди. Барча билдилар, Турагай баҳодур ўгли Амир Темур ушбу турур. Ўлжой Туркон айди: сандин оғам қонин талаб қилурман. Анда Бароқхон Соҳибқиронға яроғ ва аслаҳалар берди. Одамлар тамоша қилдилар.

Ўлжой Туркон айди: сену биз қадим паҳлавонлардек масоф қилурмиз. Аммо бир-биримизга ўк отмаймиз, чунки тамошо қилгувчиларға тегмасун. Икковлари қўлга санчқу олдилар. Амир чаққонлиғ ила қизни найзасини уруб сиңдурди. Сўнгра қиз кўлиға қилич олиб, Амирға солиб эрди, совутдин ўтуб, Амир елкаси андак яраланди. Яна Соҳибқирон қиличин кўтариб, бошдин айлантуруб, урмасдин қайтти. Ўлжой Туркон айди: нечук урмадинг? Соҳибқирон айди: сан аврат қизсан, бошингға урсам, яланг бўлмасун деб уёлдим. Яна бошқа сўз: эрларни яроғи хотунлар қони била бўёлмагай. Анда яроғни қўйуб, Амирни ёқосидин ушлаб, эртадин кечгача талош қилдилар. Амирни кўтариб Бароқхонни равоқини тагига келтурди. Бароқхон энгашуб қараб ўлтуруб эрди, Амирни

орқаси Бароқхонга келуб тегди. Амир бир сакраб ерга тушуб Бароқхонни кўтариб яна Ўлжой Турконни қўшуб кўтариб олиб, неча қадам юруб, икковини саломат ер узра қўйди. Одамлардин бирдан овоз чиқти. Ўлжой Туркон келуб Амирни қўлини ўпти, айди: ман ўзимни санга бағишладим. Соҳибқирон айди: отанг олдиға борғил ман сани тўй-томоша била олурман. Андин кейин Ўлжой Туркон Хоразмға борди.

Алқисса, Турағай баҳодур Бароқхонға нома юбориб эрди. Бароқхон Амирни ҳар қаердин йўқлатиб эрди. Эмдиликда хон Амир Темурни Шаҳрисабзга юбормоқ бўлуб, Амирға хилъати хослар кийдуруб отасини хизматига юборди. Турағай баҳодур ўглини олдиға чиқуб, ота ва ўғул кучоқлашиб кўруштилар. Неча кун Амир Шаҳрисабзда Хонимча дийдорига мушарраф бўлди. Турағай баҳодур айди: Эй ўғлум, тўй асбобини тайёр қилуб, Хонимча била Бухороға борайлук. Аввал, Баёнқулихон таъзиясини адо қилуб, сўнгра кейин тўйин юртға берайлук. Амир Темур қабул қилди. Андин амир Турағай ҳар нима кераклигини олиб, Бухороға юзландилар. Уч юз қатор тева тўйға кераклик юкларни ортиб, минг қўй била Бухороға етуб келдилар. Бароқхон эшитуб, олдиларига чиқти. Муни Чигатой беклари кўруб, рашиқ қилдилар. Бухорода қирқ кун кеча-кундуз ойин боглаб, тўй бердилар. Бароқхон мастликда айди: Эй баҳодур, сани оталаринг нўендин келибдур, ман мансаби нўён демай, беандешалик қилдим. Баҳодур туруб, таъзим бажо келтурди.

Тўй тамом бўлгандин кейин, Бароқхон Турағай баҳодурни талаб қилди. Айди: Эй баҳодур, хонлиғ русумини санга бердим. Ман уй ичра неча кун тинчлик қилайин. Баҳодур айди: Эй хоним афандим, салтанатни манга берурсиз, юрт қабул қилмас. Хон айди: ҳар ким санга хилоф қилса, бўйинини узарман, қонин тўкарман. Анда беклар тамоми хондин қўрқуб, Чингизхон расмида келиб, дуо қилдилар, Турағай баҳодур сарқутин ичтилар. Анда амир Турағай юртни адл била сўрай берди. Ушул вақт ҳуқомодин бири айди. Чигатой авлодидин давлат мунқатиъ бўлуб, Қорачор нўён авлодиға давлат етуб, тараққий қилур, эмди амирлик ва беклик навбати Амир Темур-Соҳибқиронникидур.

БУ ДОСТОНДА САЙИД ОТА ШАРОФАТИДИН ҚАЛМОҚЛАР МУСУЛМОН БЎЛГЕНИ, АМИР ТУРАҒАЙ БАҲОДУР ДАШТИ ҚИПЧОҚҒА БОРИБ, ОЛАМ ФОНИЙДИН ИНТИҚОЛ ҚИЛГЕНИНИ БАЕНИ

Ҳазрат Худованд лам язил ва ла язал хилъати кароматни ва либоси қобилиятни кимни бўйниға муносиб қилуб кимни қад-қоматига лойиқ қилур, яна кимларни залолат тунидин, жаҳолат чўлидан келтуруб имони ислом қуёши ила мунаввар қилуб, шаръи шариф дарёсидин сувлар ато айлагай.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ҳазрат Саййид Ота раҳматуллоҳ алайҳанинг муборақ исмлари Саййид Аҳмад эрди, элатларға Саййид Ота деб шуҳрат тобдилар. Қолу хол ул зоти шарифға мундариж бўлгон эрди.

Меърож кеча расул акром саллолоху алайҳи васаллам Ҳаким отанинг муборак руҳларига бул зотни тобшургон эрдилар, Саййид Аҳмад деган бир қобил зоти шариф Ҳаким бизни авлодимиздин тугулса керак. Етти ёшларида ҳазрат Ҳаким Ота кўб назри марҳамат қилгон эрдилар. Ламхот ва нафхотда дерким, Саййид Ота ўн тўрт ёшларида Хоразмдин Бухорои шарифга бориб, йигирма йил илм таҳсилага машгул бўлдилар. Вақтики Баёнқулихон замонида Шайх ул аълам ва ҳазрат Саййид Ота иккала аҳлалони ўрталарида андак мунозаъат ўтуб эрди. Аммо Баёнқулихон Шайх ул аъламга иродат қилуб, ҳазрат Саййид Отани шахрдин ихрож қилди. Саййид Ота теваға минуб, дарё ёқасига келуб, андин ўтуб Тошкандга юзлануб борур эрдилар. Йўлда Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота Хоразмдин келуб, бул кишига кўшулуб, бу тўртовлари ҳамроҳ бўлуб, пири комил талаб қилуб, Тошкандга яқин келдилар. Ул мавзеъ Тошкандга бир тош келур эрди. Онда бир жасади кўмирдек қора кишини кўрдиларким, намозда турурлар. Маркаблари пода боқар. Ул зоти шариф Зангги Ота эрдилар. Ул ерда подачилик қилур эрдилар. Булар ахволидин сўрдилар. Эй йигитлар, сафар муборак бўлеун. Тўртовлари айди: пири комил талаб қилурмиз. Анда Зангги Ота ба-илми каромат олти жиҳатдин бўй олиб дедилар: хар қанча атрофни исини олдим, ўзимдин афзал киши кўрмадим. Филҳол, Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота мурид бўлдилар. Саййид Ота тавоф қилдилар, кўнгилларида ҳабаший каби қора кишига ҳам ихлос қилса бўлурму, деб андек шак била мурид бўлдилар. Зангги бобо бу рубоийни дедилар.

Б а й т :

*Эй дўстларим, келуб манга боқ,
Аъзойим қорадур, вале кўнгила оқ.
Атрофдин олдим бир исни,
Бул бандадин ўзга сини бетроқ.*

Аммо ўшул уч кишини ишлари тараққий қила берди. Лекин Саййид Ота шак қилгонларига пушаймон бўлдилар. Ахир Анбар Онага арз қилдилар: пир манга илтифот қилмаслар. Анбар Она Зангги Ота хотунлари эрди, Хоразм Бурҳонийни қизи эрди. Они арзини еткурдилар. Ҳазрат Зангги бобо айдилар, ул муллолиг ва сиёдатликқа гурур қилди. Ахир, Анбар Она таълими била Саййид Ота бир қора гиламга ўралуб Зангги Ота йўлларида ётиб эрди, кечаси Зангги Ота юруб келуб кўкрагини бостилар. Саййид Ота ҳаракат қилди. Зангги ота кўруб табассум қилдилар. Ул кеча кўб совуқ, ер узра қор ёқгон эрди. Саййид Ота кўкракларида бир кумгон сувни олиб ётиб эрдилар, ҳароратлари била сув иссиғ бўлуб эрди, филҳол Зангги бобога бердилар. Пир мун кўруб, назари марҳамат била бир тўжа қилдилар. Андин камол тоғуб, сўнгра Саййид Ота ишлари тараққий бўла берди. Саййид отлари Саййид Аҳмад эрди. Бир кеча Саййид Ота туш кўрдиким, Дашти Қипчоқдин оламини тутуб қора сел келур. Дуо қилуб эрди, қора сел

оқ бўлди, онда яна қорайди, бир аждарҳо чиқуб, Мовароуннахрга келуб, оламни хароб қилди. Анда оқ селда йигирма етти алам пайдо бўлди. Ҳар қайсини орқасидин аждаҳойи ўн саккиз шоҳи бор. Шуни кўруб уйғонуб, қўрқуб келуб воқеани Зангги Отага сўзладилар. Зангги бобо айтдилар: ул сел қавми қипчоқ кофирдур, сизни кароматингиз била мусулмонлар динига дохил бўлурлар, ул йигирма етти алам, андин йигирма етти бек чиқар. Андин кейин аждаҳолар қалмоқ жамоасидур, Мовароуннахрни мусаллат қилур, ўзбеклардин Соҳибқирон вужудга келур, оти Амир Темур бўлур. Ул ўлка иқлим барчасини мусахарра қилур. Шариати расул акром саллоллоху алайҳи вассаламга қўб ривож бергай. Анинг авлод-авлоди салтанат сургайлар. Андин кейин яна мусаллат бўлган хонни лақабини Халифат турраҳмон дерлар. Яна неча замондин кейин аҳли ҳукумат қолмоқдан келуб ўзбек мулкини олгайлар. Бўйи етти газ бўлгай, кўп соҳир бўлгай, ўн саккиз киши алардин подшоҳлиқ қилгойлар. Алардин неча йил ва неча замонлар ўтгандин кейин Дажжол алайҳал лаъина хуруж қилгай, валлоху олам.

Алқисса, Саййид Отага Ҳазрат Зангги бобо Дашти Қинчоққа борғил деб ижозат бердилар. Айдилар: Эй Сайёҳ ўғлум, Сизни қўлингизда тотор ва Хоразм хонлари била, қўб элатлар мусулмон бўлиб сизга мурид бўлгайлар. Шул вақтда Хоразмга Ҳонибек қалмоқ хон бўлибдур. Расул алайҳиссалом пайгамбаримиздин бери ул юртлар мусулмон эрди.

Ул қалмоқ ўз динига тобеъ қилубдур. Эмди, эй ўғлум, биздин рухсат сизга бўлсун ул юртларга бориб мўғул ва тоторларни мусулмон қилуб, шариатни жорий қилинг деб кулоҳ била асо бериб дуо қилуб фотиҳа бериб юбордилар. Бадр Ота айди: ман ҳам борурман. Зангги Ота ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади, икковлари ҳамроҳ бўлмоқга иттифоқ қилдилар. Зангги Ота Саййид отага китоби қилуб бердилар. Ҳар ерда дармонда бўлсанг очиб кўргил, андин икковлари Дашти Қипчоққа равона бўлдилар. Начанд йўл юруб иккала мурид бир чўлистонга келдиларким, ошиқлар кўнглидин иссеғроқ оташ ила қумлари баҳиллар кўзидан қаттиғроқ, ул миқдорда сувсаб ташна бўлдиларким, Бадр Ота оёқдин қолдилар. Шу даражага еттики, руҳ тўтиси тан қафасин зиндонидин учмоқ шакаристониға тайрон қилди, яъни доҳили раҳмат бўлдилар. Анда Саййид ҳам чўлламоқлари голиб келуб Зангги бобо берган хатлари хотириға келуб, очиб мутоллаа қилсалар, дебдурларким, Бадр Ота қайси ерда оламдин ўтса, ўшал ерға дафн қилинг. Андин Айнинбуъ булоқи зоҳир бўлур. Ўшал булоқ бизни замонимизгача холо мавжуддир. Ул мавзъни Қуйук дерлар, Тошкандға тўрт тошдур. Яна айтубдурларким, соат таваққуф қилсанг, қавми ҳозир бўлурлар. Алар Бадр Ота жанозасини ўқурлар. Анда Саййид Ота гўр кавлаб эрдилар, булоқ зухур этти, ичтилар, сучук эрди, қондилар. Анда маййитни қуруқлаб турдилар. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди. Андин кўп-кўп оқ кийумлик одамлар кўрунди. Нечалари қоплонга минган ва қанчалари арслонга минубдурлар. Баъзилари бабрга

минуб, турлук-турлук ҳайвонларга минуб келдилар. Аларни улуғи Шайх Ҳасан Булгорий эрдилар. Бухорои шарифга келурдилар. Анда Бадр Отага намоз ўқуб, турбатга тобшурдилар. Саййид Ота уч кунгача ул ерда алар билан суҳбат туздилар. Шайх Ҳасан Саййид Отага айдилар: «бориб жатга қипчоқни мусулмон қилурсиз». Алар била видоъ қилуб, йўлга туштилар. Бир тоғни этакига келуб кўрсалар бир қоплон кийикни олиб емоқга қасд қилубдур. Анга сиёсат ила овоз қилдилар, кийикни ташлаб кетти. Бул кийик Саййидни оёқларига бош қўйди. Андин сайдни бир булоқ ёқасига келтурди. Анда бир йигитча ўн саккиз яшар мажнун сифат, сочлари белига тушган, тошдин камар боғлаган калласини кўксига ташлаб ўлтурур. Кийик келиши бирла йигит ўрнидан туруб эрди, Саййид анга келуб салом бердилар. Бошни кўгарди, ҳарчанд сўз сўрдилар жавоб бермади. Яна калласин кўкрагига ташлаб ўлтурди. Баногоҳ чангги бир тарафдин кўрунди, ул тўзон ичра минг чоқлук қора кийумли болалар олти ёшар — етти ёшар ўйнаб келурлар. Барчалари бу йигитни бошидин айландилар. Бўйнида бути бор эрди. Анга сажда қилдилар. Яна ўйинга муқаййид бўлдилар. Ўйунлари мисли ўқ ёй, пухтабозлик ва тупуқбозлик ва дарбозлик, неча ўйинлар шунга ўхшаш эрди. Аммо ул йигит ҳеч қарамайдур. Саййид таажжубда бўлдилар. Алар йигитга айтур эрди: Эй бек бача афандим, нечук қайғудасиз? Ул сўзламамас эрди. Яна бир тарафдин чанг пайдо бўлди. Андин ўн минг қора кийумли йигитчлар барчаси ўн саккиз ёшар мукамал ва мусаллаҳ ёроғ-жабудк била отларга минган, бошларида жиға, келуб ул йигитдин булар ҳам парвона каби айландилар, бошларини оёқига қўйдилар. Айди: «Эй бек бача, аргумоқ отлар, аслаҳа-ёроғлар билан турур, баҳодурлар бекор юрур, турғил, мамлакатга муқаййид бўлғил» деса, асло гапирмас эрди. Андин кейин минг қиз, қўлларида дўнбура, рақс қилуб барчалари турлук-турлук либослар кийиб, гўзалликда раъно каби, зеболикда барно, алар келуб айдилар: Эй бек бача, хоним, сизга фидо жоним, бизлар сизга чўри бўлайлик шароб, чоғир, оёғлар тўла қўйуб берайлик, бул микдор хафалигда ва қайғуда бўлманг», дер эрдилар. Аларга ҳеч илтифот қилмас эрди. Андин кейин ўн минг йигит келди. Ёшлари ўттиздин қирқгача, барчалари мукамал ва мусаллиҳ, андин кейин ўн минг киши келдилар, барчалари қора кийган, бўйниларида бут осган, мўйлаби оғзин босган, саф-саф кела бердилар. Саййид таажжубда эрдилар. Алар ўртасида бир оқсоқол қари киши йиғлай-йиғлай кўзлари кўрмас бўлубдур. Ул йигитни кучоғига олиб, зор-зор йиғлаб айди: Эй ўғлум, мани қарилигда заиф нотавон қилдинг, улус аҳли ўртасида қайғуда қўйдинг. Келғил, манга сўзлагил, тоқатим қолмади. Мунга ҳазрат Саййид Ота ҳайрат бармоқин тишлаб, вожабо, бу ўғулга нима воқеа юзланубдур дер эрдилар. Ул жамоа бул ердин қайттилари. Саййидни ҳар қайсилари меҳмон қилурга уйларига таклиф қилдилар. Агарчи кофир бўлсалар ҳам меҳмонни дўст тутар эрдилар. Саййид алар билан бордилар. Олдиларига ош-таом келтурдилар. Саййид емадилар айдилар: Сизлар кофирсиз, таомингиз макруҳ. Саййид ота ўшун қари кишидан телба йигитни

шарҳи воқеасини сўради. Қари киши сўзга келуб айди: шаро-
фатлиқ меҳмон, мани Жонибек хон дерлар, бу мамлакатлар барчаси
менга тобеъдур. Бу йигит мени ўғлумдур. Оти Ўзбекхондур. Ўғлум
қанча қўшун била Табризга ва Хўжандга борур эрди, табриз-
ликлар йўл узра келуб, Фарҳодбек, Хисравбек иккови бизни аскар
бирла жанг қилубдилар. Алар қўшунлари ичра қаландари Хожа
Камол Хўжандий — машҳур киши келуб, мани аскаримни дуои бад
қилиб, қаргаб, бир овуч туфроғ сочиб экан, қанчаси жинни, телва
бўлиб ва қанчаси ўлубдурлар. Мани ўғлум ҳам телва бўлубдур.
Анда Саййид Ота муборақ оғизларидин бир томчи ҳоқиға томузиб
эрдилар, филҳол, хушёр бўлуб, соғайди. Анда Жонибекхонни элати
била бу қароматни кўруб мусулмон бўлдилар. Подшоси Ўзбекхон
ҳам мусулмон бўлди. Ҳар кунда Саййид Ота олдиларига алар
қавмидин икки қабила-уч қабила келуб, мусулмон бўлур эрдилар.

Алқисса, Саййид Ота Хоразм шаҳри ичра кириб, ҳар ерда
бутхоналардаги бутларни синдируб, масжид ва хонақоҳ солдуруб
илми қол, илми ҳол дарсида мавж урар эрдилар. Шариатни ул
юртларга жорий қилдилар. Кунлардан бир кун Хожа Камол
Табризда туруб эшиттиларким, ҳазрат Саййид Ота Қипчоқ
элатларини мусулмон қилибдурлар деб. Ушбу ғазални айтуб,
элчидин юбордилар.

Б а й т :

*Ибрат ила қил назар, бул ерға кел, бул ерға кел,
Бўлмайн зеру забар, бул ерға кел, бул ерға кел.
Сан бу дам қошимға кел, хизматда бўл, кўзингни оч,
Илкима тиғи ду сипор, бул ерға кел, бул ерға кел.*

Анда ҳазрат Саййид Ота бу сўзни эшитуб валоятлари ва
соёдоллари мавжига келуб, филҳол, қаламни кўлига олиб, ушбу
иншоини битуб, Табризга Хожа Камол хизматига элчига бериб
юбордилар.

Б а й т :

*Ҳимматим жўш урса, мундин арши аъло бораман,
Сайр этарман бу жаҳонни, якка, танҳо бораман.
Мисраъим, мадди қиличдур. Умаро қатлидин нишон,
Кофир аҳлига бўлиб шайх, калисо бораман.
Ихтиёрим йўқ ўзумда барча иш оллоҳ билур,
Амридаманки, асноға гоҳи боло бораман.
Фаҳри қилма гар қўлингда бўлса ул тиғи ду сипор,
Тиғингни айлаб яроғ этмоққа савдо бораман.
Саййид Аҳмаддур отим, пирим мани Зангги бобо,
Бохабар бўлғил сени айлабки яғмо бораман.*

Лекин икки азиз ўрталарида бу каби сўз кўбдур. Бир кун
Ўзбекхон Саййид Отанинг хизматларига келуб, суҳбат қилуб

ўлтуруб айди: Эй Сирожиддин афандим, пирим, нима бўладур бизлар била Хўжандга борсангиз, андин Дашти Қишлоқга борсак, эшитурманким: Хўжанд одамларин ярмисидин кўби кофир эмиш деб. Тангри иззи жалл ёр бўлиб, пирлар мадаккор бўлса, кофирларни мусулмон қилсак, мусулмонларни сизга баъйат қилдурсак. Саййид ота тузук, бу маслаҳатларинг ихши деб жавоб бердилар. Андин кейин Ўзбекхон ўттиз минг аскар билан Хўжандга юриш қилдилар. Аммо Саййид Ота ҳам мусулмон бўлган мурид элатлардин ўн минг йигитни Хўжандга ва Табризга олиб жўнадилар. Табриз ҳокими Фарҳодбек олдиларида Хожа Камол бор эдилар. Эшитуб шахрдин ташқари кўшун билан чиқтилар. Бу ёндин Саййид Ота бордилар. Тарих етти юз эллик тўққуз (1358-й.) да сафар ойини йигирманчисида, жумаъ куни эрди, икки аскар бир-бирига муқобил бўлди. Саййид Ота ул кун бир яхши аргумоқ отга минуб, зарбофт, кимхоф кийуб кўшун ўртасида эрдилар. Барча ул кишига таъзим-тавозеъда эрди. Ўзбекхон аҳд қилдиким, мани авлодимда сизни зурриётингизга барча кул бўлиб абадул абад хизмат қилгай.

Анда Хожа Камол сўрдилар: зарбофт, кимхоф кийган киши кимдур. Айдилар. Саййид Ота. Андин кейин Хожа Камол ушбу рубойини ўқ билан боглаб, ёйга солиб икки манзил йироқ ердин оттилар. Саййид хабардор бўлуб, ўқни кўллари била ушлаб олдилар. Бу кароматни Саййиддин сарих кўрдилар. Қоғозни олиб, хатни ўқиб кўрдилар.

Байт:

*Саййид ахлоқ ичра бу оромудур,
Зоҳирингда зийнату зебомудур,
Хилъати зор киймоқингдин не қиёс,
Икки ранг икки юз раъномудур?*

Анда Саййид Ота бу келган ўқга бу рубойини ёзиб бойлаб, бормоқлари билан ўқни чертиб юбордилар. гўё ёйдин чиқгон ўқ каби Хожа Камолга бориб етти. Ўқуб кўрсалар бу рубойи ёзилгандур.

Байт:

*Ушбу оламда юрурман рангба-ранг,
Хожа, кўрғуз гайратинг қилмай даранг.
Зебими раънога ўхшатма мани,
Шайхимиз Зангги Отадур англасанг.*

Алқисса, тонгласи куффор зулумоти беркунуб, қуёш сайёди кўк майдониға чиқуб, олам мўъмин кўнглидек зиё тошуб эрди. Анда икки тарафдин нақора, борабон, карнай чолиб икки аскар бир-бирга муқобил бўлдилар. Лекин Фарҳодбекни қалмоқлардин аскарлари, бало адад кўб эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким,

Назм:

Бўлди як бора ки уруш қаттиг,
Кўб ситиб найзалар ушолиб тиг,
Осмонга чиқуб гўбору гард,
Кўлга асбобини олиб ҳар фард,
Марг даллоли бўлди чобуки чуёт,
Ақд баъйини анда айлаб суёт,
Гарм бўлди йўлуми бозори,
Малик ул Мавт бўлуб харидори,
Сув каби эл қони тўкулмаклик,
Танларидин боши сўжилмаклик,
Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
Рўбарў келса ким солишмоқдур,
Барчаси бир-бирин суруб ҳар ёни,
Баъзи жон ваҳмидин бўлуб ҳайрон,
Ким қочиб, ким қуварни билмаслар,
Гард ила бир-бирин кўролмаслар,
Қару сойда тўзон олиб кўзни,
Ким тонур анда ёв билан ўзни,
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашмоқ,
Гар қилич бўлмаса фичоқлашмоқ,
Сой тоши сонича кесиб бошни,
Анда фарқ айламай қари-ёшни,
Отлар ўз ҳолича юрур ўйнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб,
Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
Қийналиб чиқмойин неча жони.

Аммо ул кунни уруш ҳаддин ошти. Қалмоқлар қони дарё каби тошти. Саййид Ота муридларидин Қўнғир отлиғ йигит майдонга кириб бир-бир элик қалмоқни жонин тамуг казармасига юборди. Анда Саййид Ота айдилар: баракалло, Қўнғир отлиқ муридим. Они авлоди Қўнғирот отандилар. Андин кейин манглайи оқ қашқа отлиғ бир йигит майдонига кирди. Ул баҳодур қалмоқдин саксон кишини жаҳаннамга сакбон қилди. Анга Саййид Ота: «боракалло, манглай отлиғ муридим» дедилар. Мангут отандилар. Мангут асли — манглай от. Аммо, мангут икки қисмдур: оқ мангут, қора мангут. Оқ мангут ҳазрат Амир Темур авлодидур. Яна бир баҳодир чиқуб юз қалмоқни ўлдурди. Ул Қонадул отлиқ паҳлавон эрди. Андин кейин Фарҳодбек Хожгага таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Яна бул тарафда Ўзбекхон Саййидга таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Иккала авлиё ботинда бир-бирларига жанг-жадалда эрдилар. Анда иккови бир-бирига муқобил бўлуб, Фарҳодбек Ўзбекхонни белидан ушлаб кўтарди. Қўшунлар хар замон Саййидга илтижо қилдилар. Саййид Ота пирлари ҳазрат Заинги Отага мутаважжих бўлдилар. Вақти келуб Ўзбекхонни пўтаси узулуб, ерга тушуб, кўли синди. Ўзбекхонни аскарни қочти. Табриз қўшунлари голиб келди. Саййид Ота

пирларига мутаважжих бўлуб эрдилар. Ушал кечаси Саййидни тушида Зангги бобо келуб: мардона бўл, дедилар. Анда тун ярмида тоғ жонибидин садон гойиби келди. Табриз аскаринин гавго ва шавқин чиқа берди. Ун киши жосус бўлуб бориб кўрсалар, Табриз кўшинларини сел келуб босибдур. Маълум бўлдики, каромати Зангги бободур. Ўзбекхон аскарари кўб ўлжа олдилар. Хожа била Фарходбек қочиб ёшундилар. Саййид ота кўшун била бостуруб Табриз қонқосига кирдилар. Хожа била бекни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Саййид Ота буюрдилар. Табриз уламоларини жамъ қилинлар, деб. Албатта, Хожа Камол ҳам кўрунса керак. Анда жамъи уламо келдилар. Саййид сўрдиларким, шу икки масалани сўргайман: Тангрим нимани яратмас ва нимани билмас? Анда муллолар қирқ кунга муҳлат сўрдилар. Қирқ кундин кейин Ўзбекхон муллоларни қатли омга буюрди. Анда бир қари хотун келуб айди: Эй жаллод, қатли уламодин қўлингни торт, масала жавобини ман берадурман. Они хонни олдиға келтурдилар. Қари хотун айди: Эй хоним афандим, масалани иззат қилсанг, тахтдин тушгил. Хон Саййидга қаради. Саййид ишорат қилдилар, Ўзбекхон ерга тушди. Қари хотун анда айди: Масалани жавоби булдурким, тангри таборақ ва таоло ўзи каби худони яратмас, яна ўзидин ўзга худони билмас. Анда Саййид Ота «бу масалани санга Хожа Камол ўргатибдур», деб уч кун қари хотунни қамаб қўйдилар. Хожа Камол била Фарходбек бул хотун ховлисида эрдилар. Анда қари хотун қамалганини эшиттилар. Фарходбек бизлар учун хотун кишини азоб тортмоғи яхши эмас, деб Ўзбекхон олдиға борди. Орқасидин Хожа бордилар. Фарходбек неча кишини қилич билан уриб, «бул хотунда ниманг бор», деб қутқариб юборди. Ҳеч киши бек қошиға боролмади. Ногоҳ исқандар они отлиқ киши келуб, бекни қатл қилди. Хожа келгач, Саййид Ота Хожани тутуб олдилар. Ул шаҳар одамлари барчаси мусулмон бўлуб, ҳазрат Саййид Отаға мурид бўлдилар. Аммо Ўзбекхон аскарига Табриз ҳавоси хуш келмай ўла берди. Хон Дашти Қипчоқа мурожаат қилди. Хожани келтуриб шаҳр ичра саройға қўйдилар. Анда Саййидга Хожа Камол бу рубойини айтиб юбордилар.

Б а й т :

*Илоҳи, мартабангни ҳақ паравон айласун, Саййид,
 Мадад ҳолимға доим Шоҳмардон айласун, Саййид.
 Мани фориг қилуб ғамдин бу ердин сен нажот этгил,
 Сани ҳам мушқулингни тангрим осон айласун, Саййид.*

Андин кейин, Саййид Ота бу сўзни эшитуб, Ўзбекхондин руҳсат олиб, Хожи Камолни Табризға юбордилар. Аммо Қамариддин отлиғ бир тожик бор эди. У шумни асли Балхдин эрди, бўйи узун киши эрди, саёҳат қилуб юриб, Дашти Қипчоқға келди. Ул вақтларда Тўқтемирхон, баъзи китобларда Тўқлуғ Темурхон дерлар, ёши ўн тўртда эрди. Уғлон маснадиға ўлтуруб эрди. Қамариддин тожик расми айёрлик била бул ерга келуб аларға хизмат қилуб юар эрди.

бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди. Ул вақтларда халқга ўғлон ҳукумати эътибор топиб эрди. Хонлиқни Тўқтемур хонга ўғлонлиқни Давлат шайхга хоҳлаб, анинг укаси расми хонлиқни Тўқтемулга бердилар. Булар насли Шайбонийхон ибн Жўжихон ибн Чингизхондин бўлув. Баъзилари Тўқтемур жонибига ўғлонлиқни бердилар. Баъзилари Давлат шайхга ўғлонлиқни бердилар. Аммо Давлат шайх ўғлонлиқни олмади, балки қабул қилмади. Давлат шайх билан Тўқтемур иккови қардош эрди. Давлат шайх тўрт ёш катта эрди. Ўн саккиз ёшар эрди. Охир, шул сўзга қарор бердилар. иккови отга минуб чоғайлар, қайси бири ўтга хонлиқ маснадига ўлтургай иккови анда отга минуб чоғишдилар. Тўқтемурухон Давлат шайх билан ўғлон нишонига тенг борди. Анда Давлат шайхни отини боши айланди. Тўқтемурухон оти ўтуб, хон нишонига борди. Давлат шайхни оти ўғлон мартабасида қолди. Тўқтемур хон бўлиб тахтга жулув айлади. Расми хонлиқ анга муқаррар бўлди. Аммо мўлло Таний Бухорий сўзи билан шайх Худойдод деган азиз, яъни Худой берди, Худойқули ҳам дерлар. Қишчоқни мусулмон қилуб эрдилар. Аммо хон хануз кофир эрди. Шайх Худойқулига кофир бўласа ҳам мухлис эрди. Тўқтемурухон қонига бориб айдилар: «ман ширимдин эшитуб эрдим, амири жаҳон вужудга келур, ани Хадид дерлар, яъни оти Темур бўлув, ер юзин ва кун кўзин олур. Сани отинг Темурдир», деб хонга кашур кушолгани, яъни етти иқлимни фатҳ қилмоқни далолат қилдилар. Булар ҳазрат Саййид Ота сарига отландилар. Аммо Саййид Ота шайх Худойдодга нома юбориб, айдилар: баъзи қишчоқлар мусулмон бўлди, аммо қўброқи кофирдурлар, яна сиз келуб манга имдоқ беринг, барчасини мусулмон қилайлук. Шайх Худойқули айдилар: олдимга келуб мурид бўлсулар. Қабул қилмадилар. Саёдет жиҳатидин ўрталарида низоъи кўб бўлди. Ўзбекхон Саййид Ота жонибидин эрди. Тўқтемурухон шайх Худойдод жонибидин эрдилар. Саййид аскарисида мусулмон кўб эрди. Шайх лашкарида кофир кўб эрди. Иккала азиз кўн жанг қилдилар. Шайх Худойқули кўшунини ичра издиҳом кўн эрди. Саййидники озроқ эрди. Тўқтемур қули голиб келди, печук анинг қулида ҳар элатдин одам бисёр эрди.

Алқисса, Саййид Ота Бароқхон хизматиға Бухороға нома юбордилар. Аммо Баёнқули вақтида ҳар йили Дашти Қишчоқға сипоҳ юборур эрди. Лекин Бароқхон юбормади. Ушбу боб юқорисида мазкурдурким, Сарой Мулк хонимча сабаби ила Бароқхон хонлиқ маснадини, Амир Турагай баҳодурга бериб эрди. Саййид номасини эшитти, филҳол, отланди. Бароқхондин жавобсиз хазинадин беш юз тевага мол юклаб олиб, Бароқхонга хабар бермади. Иш бузулмасин деб Амир Темурни ўрнига ўтқузуб ўзига қанча аскар олиб Саййид Ота жонибига юзлашди. Лекин Чигатой бекларидин ҳеч киши ҳамроҳ бўлмадилар. Турагай баҳодур кетгандин кейин Бароқхонга маълум қилиб, дедиларким, Турагай баҳодур Амир Темур ўғлини ўрнига қўйуб, ўзи хазинадаги бор нимарсани олиб, Дашти Қишчоқға Саййид Ота олдиларига кетти, кўнглида бир ёмонлиқ борга ўхшайдур, аларни ўзига эл қилубдур, печук, Сизга сира маълум қилмайдур. Бароқхон айди: ул

мани дўстимдур, анинг ихлосин сизлар билмассиз, деб салтанатни Амир Темурга қўя берди. Соҳибқирон юртин андоғ адолат билан сўрадиларким, етти туман Бухоро барча офарин дедилар. Бир кун Амир беклар била Бухорони дарвозасидан чиқуб, ов қилголи борур эдилар. Абу Ҳафз Кабирийнинг иморатларини ёнида бир неча ушоқ болалар уйча ўйнаб ўлтурур. Алар ичра бир бола қаландар сурат, вали сийрат, қизил юзлик, қуралай кўзлик, кокиллари фатила-фатила, пўтасига ўролғон. Соҳибқирон ани томоша қилуб турдилар. Ул бола қараб айди: Эй Амир Темур, мани уйумни сотиб ол, санга фойда қилур. Амир таажжуб бармоқин тишлаб ул болани кўнгли учун бир кумуш танга бериб сотуб олдук деб Саййидга юзландилар. Амир овдин келуб ул кечаси туш кўрсалар, гўё қиймат қойим бўлубдур. Ҳашр-нашр гавғоси — туб-туб халойиқларни баъзиси мезонга ҳайдарлар ва баъзисини сирот қуфрукига ҳайдарлар. Барчаси, во ҳасрато, во надомато, деб йиғларлар. Амир Соҳибқирон ҳайрат дарёсига фарқ бўлуб туруб эрдилар, баногоҳ фаришталар келуб, Амирни бир тахтга чиқоруб, кўтариб учмоқга етқуздилар. Анда иззат-икром била иморати олийга кирғуздилар. Анда ҳисобсиз ҳуру гилмонлар Амирни хизматида бўлдилар. Ризвонлар айдилар: бу кечаги шарофатли ўғлондин олгон уйунгдур. Филҳол Амир уйғондилар. Эртаси яна овга чиқтилар, борсалар болалар яна ўйнаб ўлтурур. Амир айдилар: эй бола, уйунгни сотармусан. Ўғлон айди: уйумни минг танга сотарман. Амир айди: кеча бир танга сотуб, бугун нега мундоғ қиймат қилдинг! Ўғлон айди: бу кун уйумни қадрин билдинг. Минг танг ҳам бўлса баҳоси оздур. Филҳол, Амир Соҳибқирони отдин тушуб ўғлонни оёғига йиқилдилар. Ул бола Хожам Баҳо ул Ҳақ вад дин (Баҳовуддин) эрдилар. Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин интиқол қилғунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар.

Алқисса, Амир Темурни юртни муфаттинларидин ихтироз қилуб, хонимчани олуб, Шаҳрисабзга кеттилар. Беклар яна фитналиғни қўзғаб, айди: «агар мундоғ бўлмаса, ўгли ҳам Шаҳрисабзга бормас эрди». Бароқхон нома ёздиким, Амир Темур тез келсун. Бул нома бормасдин беклар хат юбордиким, агар келсанг жонингдан кечиб кел. Соҳибқирон келмади. Бароқхонни анда газаби келуб ва аччиғи зиёда бўлуб Саййид Отага нома юбордиким, Турағай баҳодурни тамом қилсунлар. Аммо Турағай баҳодур бориб Саййид ота Ўзбекхон била мулоқот бўлуб андин кейин шаҳрдин ташқарига чиқуб кўрдиким. Тўқтемурхонни лашкари Ўзбекхон аскарини атрофини олибдур. Келтурган олтуларни анда тўда қилуб, аввал Саййид қўшунарига берди. Барчалари бой ва гани бўлдилар. Андан кейин жарчиға хабар бердиким, қайси ерда жатта элидин бўлса, чақирғил, қанча олтун, кумуш керак бўлса, мани олдимга келсун. Сўзни жарчидин эшитуб, ҳар ерда одам бўлса кела бердилар. Тўқтемурхон қўшунариғача бузулиб гуж-гуж бўлуб кета берди. Мани кўруб

Тўқтемурхон буюруб, Қамариддин тожик отга минуб ҳарчанд сипоҳларга буюруб жамъ қилолмади. Бир кун кечгача қипчоқ аскарни бузулуб, юз киши қолибдур. Ушул кеча юз киши билан тоғдин ошуб қочиб кетубдур. Турағай баҳодур тамоми ўзбек қўлига олтун-кумуш берди.

Алқисса, Бароқхон номаси келуб, Ўзбекхонга тегди. Ўзбекхон мунн ҳеч кимга изҳор қилманг, деб ўзи ҳам ҳеч кимга изҳор қилмади. Ва яна Саййид Отага келуб бул воқеани сўйи демеди. Турағай баҳодур салтанатлиг дағдағасини қилгонда Саййид манъ қилуб эрдилар. Иттифоқо Амир Турағай мунозимларидин бири номани топиб келтурди. Баҳодур мутолаа қилдиким, ўз қатлига аломатдур. Яна Саййид Ота они салтанатдин манъ қилуб эрдилар. анинг чун газаби ва аччиги зиёда бўлуб, ушул кеча Саййид билан Ўзбекхонни бойлатиб, занжир ила кишанлатуб, аларни мезин талон қилурди. Саййид мани хабарим йўқ деб онд ичтилар, қабул қилмади. Ўзбекхонни буюрдиким, танасига шизни суркаб етти кун офтоб рўёсига тўрт қозик қоқиб боғлаб, аъзосини доглаб қўйдилар. Саййид Отани қатлга буюрди. Бул киши соёдоллигини шафет келтурди. Охир иккала кўзларига олмос қўйуб кажава ичра солиб Бухорога юборди. Олмос таъсир қилуб, кўр бўлдилар. Саййид қарғишига учраб муҳрақ касалига мубтало бўлуб, бир кечада Амир Турағай ҳалок бўлди. Барчалари билдиким, Саййид Отани газабиндур, тарих етти юз олтмиш эрди (1359 й.).

Б а й т :

*Ҳазрат Саййид Ота қаҳри била Турағайни кўр,
Бир кечада ул баҳодурни ҳалок эткурур.*

Алқисса, Турағай баҳодур кўшунни ҳар тарафга бўлуниб кетти, баъзилари ўлукни кўтариб Бухорога келдилар. Тўқтемурхон бул воқеани эшитуб, ҳуруж қилиб, Қамариддин тожик ва Шайх Худойдолар келуб Турағайни хазиналарини олиб ўлжа қилдилар.

**БУ ДОСТОНДА ҚИПЧОҚ СИПОҲИ МОВАРОУННАХР
ШАҲАРЛАРИНИ ОЛГОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН
НЕЧА КУНЛАР МАШАҚҚАТ ТОРТГОНИНИ БАЁНИ**

Вақтики Саййид Отани Бухорога кетурдилар, беклар ва амирлар эшитуб олдиларига чиқтилар. Кўрсалар, Саййидни кўзи кўр бўлубдур. Хонақоҳ ичра кириб, тоатга муқайид бўлдилар. Яна баҳодурни ўлугини келтурдилар. Они Шаҳрисабзга Соҳибқиронга элтуб, отасига жаноза ўқуб, мазори шайх Шамс Кулолға дафн қилдилар. Соҳибқирон хонни бу ишидин ҳеч манзур қилмадилар. Аммо Бароқхон бир кечаси туш кўрса, Амир Темур қўлида тамоми мулк тасарруфидадур, уйғониб бекларга кенгаш қилуб айди: Амир

Темур Қорачор нўён авлодидур, ул Чингизхон вазири эмасму, Чигатой авлоди насли Чингизхондурму, албатта салтанатга Чигатой авлоди ўлтургай. Аммо Бароқхон беклар кўринишида шиква қилдиким, сизларни бир қабилаи кўрагонга тоқатингиз йўқ, Чигатой ва кўнгирот эл ўлтуруб эрдилар. Кўрак бий деган киши қозоқдин эрди, Амир Темур жангига ул муқаййид бўлди. Хон анга ваъда қилдиким, сани амир, нўён қилурман деб.

Алқисса, аскар била Қарши бориб, андин Шаҳрисабзга юзланди, бориб Шаҳрисабз атрофини олди. Анда бир қаландар Кўракни олдига келди. Андин Амир Темур аҳволини сўрди. Қаландар айди: Амир Темур хонимча била элидин Даштга чиқуб сайд қилмоқ учун Дўнбой баҳодур отин минуб келуб, фалон ерда яшил чодир ичра ўлтурубдур. Ман анда эрдим, эт пишуруб манга бир андак бердилар. Хонимча иккови бир чора этни едилар, манга озроқ олтун бериб, бул ерда неча кун тургил, деди, қабул қилмадим. Начанд вақт Ҳиндустонни сайр қилдим, эмди иштиёқим Бухорога борурман. Кўрак бий айди: Амирни элдин узоглиғи не миқдордур. Ул айди: бир қулик йўл бордур. Кўрак бий қаландарга қанча олтун бериб, қаландарни жандасини олиб кийди. Аскарига эҳтиёт бўлунг, деб ўзи қаландар суратида бўлуб, Амир Темур жонибига юзланди. Бориб кўрдиким, беш-олти кул, чўри Амир хизматида эрди. Соҳибқирон этни пора қилуб ўлтурур. Кўрак бий бориб «шай олло» дедилар. Амир Кўрак бийни кўрмаган эрди, хонимча ёнида ўлтурди. Ул вақтларда хотунларга юзини беркитмоқ йўқ эрди: хоҳ сорт, хоҳ ўзбек, хоҳ тожик. Кўрак бий кўзи Амир ўқ ёсиға тушти, ҳар ўқни қадди бир ярим найза келур эрди. Аммо Кўрак бий кўб сўзга етук киши эрди. Соҳибқирон андин Бухорони сўрди. Амирға хушомад қилуб ёлгон сўзларни муболаға била сўзлади. Кўнглида шул эрдиким. Амир бир нимага машғул бўлса, ёй била ўқларини ўгирласа. Хонимча келуб айди: эй бегим афандим, туруб, хабар олгайсиз мабодо ёв келган бўлмасин, нечун отингиз қуйругин қиллари сочилибдур. Амир қабул қилмади, яна келуб айди: қозон ўртаси қайнар, мунда от кишнар, тургил, отга минуб атрофдин хабар олгил. Соҳибқирон маъқул қилмади. Аммо Кўрак бий хонимчани туйғунлиғига аҳсан деди. Аммо Бароқхон айтув эрди Амир Темурға голиб келсанг бир иш қилиб Сарой Мулкни келтур, анинг била бизни ўртаמידза яқинлик бўлмасун. Алқисса, таом еб бўлгандин кейин Амир нақзу зувга ташқари чиқти. Хонимча яна бир ишга машғул бўлди. Кўрак бий анди секин ёй ва ўқларини олиб қочти. Бул тарафда тоғни остида сипоҳи тайёр эрди, овоз қилдиким, югуринг, отларни келтуринг дегач, минг киши келдилар. Амир кўрдиким, иш мушкул бўлубдур. Филҳол, от устиға ўзини олди. Хоҳласа Хонимчани отга олса. Оломонлар етти, хонимча ўзини бир тарафга олди. Лоилож, Амир қочти, киши анга етолмади. Оломонлар молларини олдилар. Хоҳласалар, Хонимчани яланғоч қилсалар. Кўрак бий аларни қилич билан урди, атрофга қочти. Кўрак бий Хонимчага таъзим қилуб айди: Эй Хонимчам, мани қариндошингиз Бароқхон сизга юборди. Хонимча замонасозлик

учун Амирдин шиква қилди. Андин кейин Хонимчани Кўрак бий кажава ичра солди. Мол, асбобларин юклаб олди, ўзи жilовини ушлаб йўлга тушти. Хонимчани кўнгли Амирда эрди. Аммо Соҳибқирон нари бoриб ўз кўнглида ўйлаб эди: агар эл ичра борсам манга таъна қилурлар, нечукким, алар бизлардин жудо бўлмагил деб эрди. Бўлмаса, ёвга борсам, кўлимда ёй ва ўқларим бўлмаса, алар била жанг қилсам, шундоғ ҳам бўлса, бoриб Кўрак бийни орқасидин етуб, чоқирди, айдиким, ҳар нимани олсанг ҳам хотунимни бергил. Кўрак бий айди: мани қасдим шул хотунинг учун келуб эрдим. Лоилож Амир отини бошини силаб тавакқуф қилди. Тоқати бўлмай яна борди, пачанд мартаба борди, ахир айди: Сарой Мулк завжамни ўзидин савол қилойин, агар ул қабул қилмаса, ихтиёрим йўк. Анда Кўрак бийга Хонимча айди: мани тўхтотгил, анинг била сўзлашойин, нима дер, деб Амирни кўб ҳақорат қилди. Кўрак бий лоилож тавакқуф қилди. Хонимча зарурат учун айёрлиг қилиб, бисёр аччиғ сўзларни Амирга сўзлади. Айди: боргил, чодир ўрнида туфроқ ичра мерос бир дўла қиймат баҳо қолибдур, ҳозир келтуруб Кўрак бийга бергил.

Соҳибқирон отини югуртуриб бoриб ҳеч нима тополмади. Бир нимарса кўнглидин ўтқузуб, бир эски чофон чуруқини келтурди, айди: ушбу чуруқни тобдим. Хонимча айди: мунн ёқасида эрди, оини келтур. Амир отини чоштириб кетди. Кўрак бий Хонимчага айди: энди анга кўп гафурманг. Аммо Хонимча Кўрак бий олган ёй ва ўқларни бир эски чофон орасига ўраб, йўл узра секин ташлаб эрди. Соҳибқирон кела туруб, оини олиб хурсанд бўлуб, филхол, ёй била ўқни тўғрилаб югуруб Кўрак бий қoшига келди. Кўрак бий кўруб кўшунга буюрдиким, атрофини олинлар деб. Андак соат ичра Амир икки юз кишини ўк била урди. Оломонлар қочтилар, анда Кўрак бий қочмоқни ихтиёр қилди, Амир кўлини узатиб жilовини тутуб, юзига бир шафалоқ уруб отдин йиқти. Амирни қул хизматчилари ҳозир бўлуб эрдилар. Кўрак бийни кўл-оёғини боғладилар. Ушал кун Соҳибқирон кўлига оломонлардин юз киши асир бўлди. Аларни элатга олиб юруб ҳар кун зиёфат қилдилар. Охир бир кун Кўрак бий арз қилди, айди: Эй Амир афандим, бизларни ўлдурунг ё кўйуб тоборинг. Анда Амир ул юз кишига либос бeриб, Кўрак бийни бир кўзини ўйуб ташлаб, боргил, кўрганингни Бароқхонга сўзлагил деди. Аммо Бухоро халқи эшитмишларким, Тoшканддин, Хўжанддин бениҳоят кўб аскар келур эрмиш деб. Хонга сўзладилар аларни бошлиғи Тўқтемурхон, шайх Худойберди Қамариддин тожикдурлар. Анда Бароқхон отига миниб Хўжанд дарёсини ёқасига келуб, кўрдиким, аскарни азимдур, ҳаргиз киши кўрган эмасдур. Дарё-дарё лашкари Тўқтемурхондурким, етмиш туг ва байроқи бордур. Ондин кўрқуб қайтиб Бухорога келди. Уч кун туруб, бир кечада қочиб, Қаршига борди, анда бир кечани ўтқузиб, эрта билан Балх жoшибига юзланди. Мунн жанг қилмай қочганини кўруб, Чигатой сипоҳи Бухорода қомай бир тарафга кеттилар. Аммо Тўқтемурхон Жайхундин ўтуб, Хўжандни фатҳ айлаб, Самарқанд борди, анда кобиру ашрафларни жамъ қилуб, аларга мулозимат қилиб, Самарқандга пойтахт қилди. Амир

Қозағон қозоқ элидин эрди, они Бухороға ҳоким қилди. Оқте-
мурхон ўглини юборди, яна бир ўгли Қоратемурни Шахрисабзга
юборди. Қамариддини ўн саркарда била ўз юртига, Балх жонибиға
юборди, Бароқхон орқасидин бориб, хон била жанг қилуб,
Бароқхон мағлуб бўлиб, талошуб қаландарлиқ қилуб, Қандохорга
ўтуб кетти. Чигатой эллари тарқашиб Хирот, Кобил, Ба-
дахшонларда бўлдилар. Қамариддин тожик Балхни олди, қишқоқ
қўшуналари Бухоро ва Хисор, Тошканд, Самарқанд барча Моваро-
уннахр юртларин олди.

Алқисса, Соҳибқирон айш-ишратда эрди. Ҳожибек амакиси
қелиб айди: Эй ўғлум, тургил, айшингни вақти эмас. Тўқтемурхон
аскари тамоми юртни олибдур, Бароқхон бир кечада қочибдур,
Чигатой беклари элати била ҳар тарафга тарқашиб кетибдур,
бизлар ҳам қавми қариндошни олиб бир тарафга кетойлук, чунки
Қоратемурхон эрта-бурун бул ерга келур эрмиш. Соҳибқирон айди:
Эй амаки, аларни асли турк, бизлар ҳам турк, бир-биримизга ёвлиғ
қилмаймиз. Бизларга ор-номус зўрлиқ қилса, сулҳ қилурмиз.

Ҳожибек қочмоққа кўб ҳаракат қилди. Амир лоилож амакисин
уруб-сўқуб кўрқутди, тамоми оқсоқолларни чақирди. Барчалари
Амирдин кўрқиб келдилар. Андин кейин шаҳардин ташқари
Қоратемурхон олдиға пешвоз чиқдилар. Бориб кўрсалар тоғ остида
бениҳоят кўшун турур. Амир замонасозлик учун кўруниш қилди.
Хонга айдилар: бул киши Турағай баҳодур ўгли бўлур.
Тўқтемурхон деб эрдиким, Турағай ўгли қўлга тушса, албатта
ўлдуриг. Аммо кўрагонлар беги деб бойлаб қўйдилар. Кўра-
гонлардин овоз чиқуб, Амир Темурни маломат қилдилар: агар
қочсак, бизларга бу бало йўқ эрди. Амир аларга ҳеч нарса демади.
Келтуруб Қоратемурхон олдиға қўйдилар. Хануз қатлга буюргани
йўқ эрди, тоғ ичиндин бир қафлон бир эчкини қувлаб чиқиб келди.
Они кўруб барчалари қочтилар, асирлар ҳам қочти, жаллодлар ҳам
қочти. Аммо. Амир Темур қочмади, қўли бойлиқ эрди, эчкини тутуб
еб, андин Амирга ҳамла қилди. Соҳибқирон оёғи била тешиб
юбордиким, суяклари майда-майда бўлди. Қоратемурхон келуб
Амирни юзларидин ўпти, қўлларини ешти, сани қатлингдин ўтгум,
агар отам буйруқ қилса ҳам. Лекин ўзга асирларни ўлдурунг, хон
ҳукми тайғир бўлмасун деди. Амир айди: агар ўлдурсанг, мани ҳам
ўлдур, агар ўлдурмасанг барчамизни ўлдурма. Амирни химматини
кўруб, ҳеч кимни ўлдурмади, барчасин овоз қилди. Анда
Шахрисабзга кириб Амирни ёнидин жудо қилмади, ҳар сўзни
Амирдин сўраб қилурди. Аммо бир кун Амирни амакиси Ҳожибек
ўпка қилди: мани хон муқаррабларига қўшмайсан. Анда амакисин
риоя қилиб, хонга дўст қилди. Аммо Қоратемурхон чўрилари ичра
бир гўзал чўри бор эрди, ани барчасидин яхши кўрар эрди.
Иттифоқо, ул чўри Амир Темурга ошиқ бўлди. Бир кун Амирни
хилват тошиб, арз қилди, айди: эй хоним афандим, Амир Темур,
мани бағрим куйдуруб ишқ ўтига куйдурма, мани мақсудим ҳосил
қил, деди. Соҳибқирон айди: хонни тузини ичиб туруб бул ишни
қилмасман. Мундин Ҳожибек воқиф бўлуб, кўнглида кудурати бор
эрдиким, қочайлук деганда Амир они уруб-сўқуб қайтаруб эрди,

муни қасди Амирни ўлдурмоқда эрди. Бул ҳам макр ила алдаб, шундоғ гўзал нимарса санга ошиқ бўлмиш, они мақсудини ҳосил қил, деб кўб муболага қилди. Анда макрига алданиб, Амир, наилож қилурмиз, деди. Ҳожибек айди: манга сандук ичра солиб бергил, ман уйга олиб борай. Анда ул чўрини мушк асфар била сандук ичра солиб Амир содалуғбила амакисига тобшурди. Они Амирни уйига элтуб, ул бевафо амакиси кечи била хонга келуб айди: мани кардошим ўгли фалони чўрингизни олиб кетубдур. Хон қабул қилмади. Ҳожибек сандуқни маълумин қилди. Қоратемурхон ўшул вақт қиличин кўлга олиб берди. Амир англаб уйидин чиқуб қочти. Ушнал чўрини тониб ўлтўрди. Амир Хонимчага эр либосин кийдуруб, Бухоро сарига олиб кетти. Қоратемурхон ҳар тарафга юз киши-юз кишидин юборди. Тонгласи кўрғагон элидин уч юз кишини келтуруб бошин кесди. Ҳожибек қалаидар суратида бўлуб қочти. Аммо юз киши Амир орқасидин Бухоро жонибига юзландилар. Аммо Амир чўлда бир ҳавуз ёқасига келуб туштилар. Анда наҳори қилдилар. Ногоҳ орқаларидин чанг ва тўзон кўрунди. Хонимчани етти мисқол оғуси бор эрди, ҳар ерда зикликда қолсам, ичурман, деб эрди. Анда ўшул ёвни кўруб оғуни ичмоқга ҳаракат қилди. Амир кўруб кўлидин олиб ҳовузга ташлади. Иккови отга минуб жўнаб кетдилар. Ул юз киши ҳовуз бўйига келдилар, тушуб ул сувдин ичуб, оғу асар қилуб эрди, тўксон киши ўлди. Ун киши кўрқуб ичмадилар. Йўлга тушуб Амирни орқасидан бориб етгилар. Хонимчага Амир айди: сан бул ерда ўзингни сақлаб тургил, тангрим нимани хоҳлайдур. Филҳол, аларга муқобил бўлуб ўк отти, уч кишига тегди, бир кишини кўзи кўр бўлди. Қолган кишини уруб қувлади, агар жонларингдин кўл ювган бўлсанг бери кел, деди. Анда кўр бўлган: мунга бас келиб бўлмас, деб ўлганларини ҳавуз ичра ташлаб, андин қайтуб Қоратемурхон олдиға келдилар. Айдилар, бир оғу қўйган сувдан ичуб барчамиз ҳалок бўлуб қайтуб келдук, деб хонга жавоб берди.

БУ ДОСТОНДА ҚИМОРИЙ ИНОҚ АМИР ТЕМУР

СОҲИБҚИРОНГА ЙЎЛДОШ БЎЛГони.

АМИР НАҚШБАНД ПИРИМ ХИЗМАТЛАРИГА
БОРГонини БАЕНИ.

АММО АХВОЛИ СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙ
НЕЧАНД КҮН МАШАҚҚАТ ЗИНДОНИДА БЎЛУБ, АНДИН
КАМ-КАМ ФАРОҒАТ МИСРИ УЗРА СУЛТОН БЎЛГони

Алқисса, Соҳибқирон ўзбек, қинчок элидин нажат топиб, Қаршиға келди. «Шарафнома»да мусаннифи дерким, важҳи тасмия, Қарши уйғур тилида, Қарши деб қасри баландни айтур. Оқтемурхон ибн Тўқтемурхон ул ерда ўрдасини андоғ юқори кўтариб бию қилдиким, офтоб кўтарилса, сояси бир кунлик йўлга тушар эрди. Амир бечора бул ерга келуб, ҳайронликда қолиб, бошини хотунини тизига қўйуб, андек уйқуға борди.

Анда бир тарафдин чанг чиқти. Кўрса Оқтемурхон сайрдин келур. Хонимча бўрига йиғоч теғуб, ерга тушти. Оқтемурхон кўрдиким, хотун кишидур. Амирдин сўрди: қандай кишидурсиз? Амир Темур айди: беклардинмиз, аҳли насаб бўлурмиз. Бул занфа мани хотунимдур, сизларни зулмингиздан кўрқуб турурмиз, мабода бизларни ҳақорат қилмангиз деб. Бул сўз анга қаттиг тегиб, биз золим бўлсак, бул хотун саники бўлса, бизга керак, деб бир йигитга буюрди, келиб Хонимчани от узра миндуруб олиб кетти. Сарой Мулк: ман малика бўлурман, қўлингни текузма, деди. Ул айди: мен ҳам хон хотуни малика бўлурман, деб бўркини бондин олди. Амир ғайратидин Оқтемурни жиловидин тутуб, бу қандог зулм, мани ҳақимга қилурсан деди. Хон қиличини вўтариб Амир бошига солди. Тўрт бармоқ ботти. Амир эси кетуб йиқилди. Оқтемурхон Сарой Мулкни ўрдасига келтуруб эрди. Анда кўш кўёви дунё зулмотидин қочуб ёшунди, тун келини гаму қайғуда бўлуб қора чодир ичра беркинди. Кечаси бўлғоч, хон Хонимча олдинга яқин келди. Хонимча айди: биз мусулмонлар расмида ҳайз кўрган хотунга яқин келуб бўлмас. Мани иллатим бор, мани қўйғил, агар бўлмаса ўзимни ханжар била уруб халок қилурман. Охир, Оқтемурхон чиқуб кетти. Қирқ кун муҳлат сўради. Ҳар кун Оқтемурхон келса Хонимча қўлига ханжар олтур эрди. Лоилож қайтур эрди.

Аммо Амир Темур ақли ўзига келуб кўрса, ҳеч ким йўқтур, ўрнидин секин туруб, йиғлай-йиғлай бир масжидга келиб йиқилди. Ул масжидни сўфиси келуб кўрса бир йигит ётур, боши ёрилган, аъзоси қон. Муаззин раҳми келуб ани уйига олиб борди. Амир анга айди: тўра бача бўлурман, жатта элати мани мажруҳ қилдилар. Сўфи айди: мани бир ўғлум бор, Иноқдур, анинг лақабин кал Қиморий дерлар. Боши тоздур, ўзи қиморбоздур. Ман они ишига норизолиқ қилурман. Андин кейин ўғли келди. Амир ярасини кўруб, ювиб бойлади. Амир хизматида доим бўлди. Холо, анинг қабри Соҳибқирон оёқи саридадур. Аммо ул сўфи қавчин элидин эрди, Амирни тарбиятига муқаййид бўлди. Андак вақтда Соҳибқирон соғолди. Аммо Иноқ ҳар кеча уйдин чиқиб кетар эрди. Бир кечаси Амир ҳам анинг орқасидин борди. Кўрдиким, хандакдин сакраб ўтуб шаҳр кўргонидин ошиб кетти. Яна бир фурсатда кўргон орқасидин чиқуб жойига келди. Амир анга сиррини айтур бўлди. Хотирода ўйлаб яна ман сўзим айтконим била ишимни урдасидан чиқарму чиқмасму, яна сўзум у қулоқига олурму, олмасму деб айтмади. Андин бурун уйига қайтуб келди. Иноқ ҳам келди. Кундуз бўлганидин кейин муаззин Амирга айди: эй йигит, тожикни, нақли бордурким, «одами бекор аст, аз ин худо безор аст», андак ишга машғул бўлғил, сабаби овқат бўлур. Иши йўқни тиши йўқ, дерлар яъни анинг сўзи ҳеч кимга таъсир қилмас, деб сўфи, Иноқ учовлари бориб қовун фолиз ўтини юлуб, туш бўлгач йиғоч соясида ухлар эрдилар. Бир кун Амир бошига бир-икки кесакни ясдуқ қилуб ухлар эрди, ногоҳ Иноқ уйқудин туруб кўрса, бир қуш товусга ўхшаш мунаққаш йиғоч узра қўнуб Амир бош узра соя солиб ўлтурур, тумшуқида эски сўнғак бор, секин

отасин уйқудин уйғотти. Иккови ани мушоҳада қилдилар. Бу қушни киши кўрган эмас, тайин билдиларким, ҳумоюн ушбу қушдур.

Иноқ айди: эй Ота, бул тўра бачага тангри таоло давлати азим карам қилгай, ман аҳд қилдим, ушбу тўрани мулозиматидан асло жудо бўлмагайман. Андин сўнг ул қуш ҳавога учуб кетти. Амир уйқудин турди. Ота ўгул Амирни кўб риоят била иззат қилур бўлдилар. Соҳибқирон алар мани масхара қилур деб йиғлади. Айди: эй қардош, мани бошимда шул кулфатлар бор экан.

Байт:

*Учарға келмаса лочин мадори,
Бўлур чумчуқға шумшук кор бори.*

Анда қиморбоз Иноқтоз айди: Эй тўра жоним, масхарам йўқлиғига қасам ичай, севганим сайру бўстон соёдат, бул кун бошинг узра латофатда бир қуш соя солмиш, кўрдим тумшуқида сўнгак, ман анинг ҳумоюн идрок қилдим. Анқарибдур, мулки афлоки Юсуф иқболига етуб, меҳнат зиндонидин чиқсанг, роҳат Миери узра султон бўлсанг ажаб эмас. Эмди хотирингни жамъ қилуб, манга асли насабингни билдурғил, деди, қўймади. Анда доилож Амир Соҳибқирон чин сўзин анга зоҳир қилди.

Назм:

*Фалак манга қўймиш ушбу қаттиғ от,
Амири Темурдур, темурдур қанот.
Яратган қулиман, Расул, онам
Бўлуб уммат анга алайҳис салом,
Яна раҳмат ўлсун анинг олига
Ва авлодиға яна асҳобиға.
Амири баҳодур отамдур мани,
Қорачору Анжил бобомдур мани,
Алар эрдиларким шоҳи сафшикан,
Қулоқ сол, Иноқим, эшитгил сухан.
Қорачор нўён амалзодадур,
Темучин вазири ул озодадур.
Алар паҳлавонлиқда арслон каби,
Денгизда наҳанг, даштда қулон каби.
Алар аждаҳои замон эрдилар,
Шижоатда шеру жаён эрдилар.
Онамдин сўрасанг, бу ҳам асл зот,
Борий рўз, машҳар шафеъ асот.
Соёдатда эрди, булар оқ суяк,
Шариат сугуни, эшит, як ба як.
Неча кун бўлубман чу ғурбатда ман,
Яна неча кунлар мазаллатдаман.
Будурким, ҳамма феълу атвор даҳр,
Бериб иқбол гоҳида уёр даҳр.*

Алқисса, Соҳибқирон асвил қайвонлигин жулус айвонлигин бир-бир Иноқга айтуб, огоҳ қилди. Яна Хонимчани Оқтемур олиб кетганин, кўнглин қайғуда бўлганин баён айлади. Иноқ Қиморий айди: Эй тўрам афандим, кўнглингни гунча киби қон ила олуда қилмагил, багрингни доғ айламагил, эмди, ажаб эмас, умидинг гуллари очилгай, душман қонлари сочилгай. Ман санинг-чун хизмат пўтасини белимга боғладим, қуллик халқасин қулоқимга солдим, иншооллох, Оқтемурхоннинг тоқи равоқига ўт қўйуб, Хонимчага нажот бергумиздур. Ўшул кеч қуёш куёви юзи шафақ қизариб гойиб бўлганидин тун келини гам ва андуҳда бўлуб, боши узра қора чодрани солганидин кейин, Иноқ расми айёрликда ўзин тузатиб, Амир Темур иккови кеча била хандак ёқасига келдилар. Андин ўтуб Иноқ ўзин кўргон остига олди. Амирни ҳам олиб, шаҳар ичра дохил бўлдилар. Қазора, қоровуллар барчаси уйқуда эрди. Андин ўрда сариға бордилар, дорвозабонларни ҳаммасин гафлат уйқусида кўрдилар. Эшикларда қуфли калид била турур, етти эшикдин ўтуб, оҳиста-оҳиста келсалар чирог асари зоҳир бўлди. Соҳибқирон назар қилса Оқтемур Хонимчага юзланибдур, они қўлида ханжар, айтадурким, эй жатта кофири, мани олдимга келмагил, ўзимни ханжар била ҳалок қилурман, ҳеч ким мани ўлудин қайтаролмас. Ғайрат ўти Амир кўнглида аланга уруб, эшикни бир тешиб синдурди, ичкари кирди. Оқтемур қўлига қилич олиб, ирғиб туруб, кимдур, қандай уёти йўқ мани қасримга келур дегач, орқасидин Иноқ келуб хонни қилич била уруб ҳалок қилди. Хонимчани олиб, ўрдасини ўртасига ўт қўйуб, тева кўрдингму, йўқ деб муазинни уйига келдилар. Тонгласи Қарши одамлари хабар топтиким, Оқтемурхон ўлубдур, қасрга ўт қўйулубдур ва тамоми қуйубдур, хавф Тўқтемурхондин. Барчалари мотам либосини кийдилар. Аммо бир кеча Амир Темур туш кўрдиким, бир қаландар, атрофига сочлари тарқалгон, Амирга бир бутун нон берди. Бир чеккасидин ушотиб олиб, қайтуб берди. Уйқудин туруб Иноқга тушини айди. Таъбирига Иноқ айди: ул нон ер юзини барчасидур, бир чаккасидин олиб қайтуб берибсан, бу рубъи маскундур, азизлар муни санга берибдур. Амир айди: ул қаландар жамолини шавқи мани Мажнун қилгудек.

Аммо Бухородин бул сўз эшиттиларким, амир Қозагон мулозимларга амр қилубдур ҳар ерда толиби илм қатлига, холо, Бухорода мулламан деган киши қолмабдур. Амир Иноқга ул золимни бориб Бухоро халқидин дафъ қилурман, деди. Хонимчани Қаршига қўйуб, Иноқ била Бухоро жонийбига юзландилар. Андин Бухорога яқин бир чорбоғга бордилар, анда ҳавуз ёқасида суфа узра бурё солинган, Амир суфа узра чиқуб ўлтурди. Йигоч бутоқида осилган хатни кўрди. Айтубдурким, шул йигоч емишларидин ҳар ким еса ҳам зомин, емаса ҳам зомин. Амир ҳайрон бўлди. Иноқ айди: емайлуқ, зомин бўлмайлуқ. Амир айди: охир зомин, биз яхшиси шулким, ермиз, деб кўнгли тортганича емишлардин едилар, бир кеча бир кун турдилар. Ҳовуз мавъга келди. Анда бир ўғлон, ўзи қаландар сифат, келурким, шижоатидин барча олам ларзага келур. Иноқ айди: ана, бог эгаси келди, бизни еган-

ларимизни кўрса, лат қилуб урушодор. Анда эгаси келди, овоз қилуб, «сиз қандог одам, бу емишлардин ижозатсиз ерсиз» деди. Амир айди: биз мусофир, бу ердин ўтуб борур эдук, бул бог ичра йиғочда осилган хатни кўрдук, емаган киши ҳам зомин, бул сўздин «охир зомин эканбиз деб, едук». Бог эгаси анда «илло, Турагай баҳодур ўгли Амир Темурсан», дедилар. Амир кўруб тануб, «таксир, афандим» деб оёқларига йиқилдилар. Ул киши, мани отим Муҳаммад Фазл Бухорий Нақшбанд Баҳовуддин шуҳрат бўлубдур, бул маникидур, худо йўлига худойи қилубдурман, хар киши келуб меваларидин егай.

Аmmo бул мавзеъни Қасри Орифон дерлар. Амир айди, хат ёзилубдур экан, еган-емаган бари зомин, бу нечук сўз? Баҳовуддин айдилар: хар ким еса, ман зомин, нечук онсиз жаннатга қадам қўймасман. Хар ким еса ул зомин, нечун ўзига ўзи жафо қилубдур.

Масожжатдин кейин кечаси Қасри Орифондин Амир ила Иноқ Бухорога дохил бўлдилар. Чаҳор сув (Чорсу) яқинига етуб эрдилар қоровуллар табласини садоси келди. Амир ўзини бир бузулган дўкон ичра олди. Иноқ ажраб ўзга тарафга кетти. Амир кўрдиким, бир заифа, боши кесилган ётур. Амир хайрон бўлуб андин чиқуб кетмоқда эрди, асаслар етуб келди. Филҳол, кўруб Амирни тутуб бойладилар. Харчанд Амир чин сўзлади, алар ёлгон деб қабул қилмади. Қоровуллардин бири Амирни уйига келтурди, муқаррар қилдиким мақтул ила Соҳибқиронни амир Қозагон олдига еткурмакни. Амир тун ярмигача нола қилуб йиғлар эди. Сахарга яқин уй эшики очилди, қўлида чироғ, бир чўри хотун чиқуб Амирни атрофидин айлануб йиглаб айди: Эй тўра бачам афандим, санга на бўлди. Анга назар қилуб кўрса, бул чўри Амирни энагаси эрди, яъни Амирни эмизиб эрди. Вақтики, оломонлар борганда қўлга тушуб Бухорога келтуруб, асасга сотиб эрди.

Алқисса, Амирни ешуб нажот қилди. Амир андин чиқуб Иноқни тобмоқга муқайид бўлди. Бир ерға келса, Амирни тутуб бойлаган асасни бўйни узуб қон ила булғониб, танаси чўзилуб ётур. Андин ўтуб кўб боши кесилган қоровулларни кўрди. Андин бир ерда қора қийумлу киши қўлида ханжар келур. Амир ўзини бурчакга олиб қараса, Иноқдур. Анда бир-бирини тануб, Иноқ айди: сиз учун қоровуллардин етмиш кишини бошин кесдим, то асас уйига бориб, муродим холос қилмоқда эрдим. Оллога ҳамд, жамолингни кўрдим деб иккови хазрат Баҳовуддин хизматларига келдилар.

Аmmo Мавлоно Шарафиддин, «Жомеъул аъзам» да келтурбдурларким, амир Қозагон Тўқтемурхон буйруқи била Бухорога ҳоким бўлди. Аввал муътақидлар талабида эрди. Соний золим бўлди, сабаби шул эрдиким, отаси қалмоқ бекарини қизини олиб эрди, анга бул ошиқ эрди. Тўқтемурхон хизматида Самарқандла оламдин ўтти. Отаси ўлганидин кейин ул чўрини Бухорога олиб келди. Оти Бойгун эрди, ўзига хотун қилмоқ бўлди, амир Қозагонга ўгай она эрди. Бойгун айди: ман санга тегмасман, чунки ҳеч мазҳабда онани олмоқ дуруст эмас. Агар кофир бўлсанг ҳам, қабул қилмагайман.

Аммо алар занахи шундоғ эрдиким, ота-онамиз халқ қилғон деб, ота-онасиға чўқунур эрди, тасалеулдур. Асли Одам Атони осмон яратган деб, Кўк тангрим, дер эрди. Наузибиллох, аммо амир Қозағон муллалардин ривоят олмоқ бўлди, ўз диниға, лекин кўнглида динлар афзали Муҳаммад дини деб муҳаммадийлардин ривоят талаб қилди. Шул дастурда эрдиким, кишини отаси ўлса, андин мол қолса ворис ани тасарруф қилса, ривоят борму, деб сўрди. Ул вақтда имом Хофизиддин Бухорий муфти эрдилар. Ривоят бердиларким мерос ворис ҳаққидур. Ул ривоятни Бойғунни олдиға келтурдилар. Ул хотун сўзға кўб етук эрди, имом Хофизиддинға хат ёзиб, хитоб қилуб юбордиким, қайси мазҳабда онани ўгул олғай, агарчи бизлар кофир, сизлар мусулмонсиз, дунё деб охиротдин кечдингизму? Они сўзини эшитуб, жумъа куни имом Хофизиддин амир Қозағон қошиға келуб, ғовур қилуб айди: сан таблис била биздин ривоят олдинг. Муллоларға мухлис эрди, ҳеч нима демеди. «Эмди ўттим», деб кўб узрлар қилди. Аммо бул воқеаъ етти ўлка, яъни иқлимларға шухрати кетти, Бухоро муллалари ўғай онани олмоқға ривоят берибдур, нечук, деб атрофдин нома кела берди. Бухоро муллалари бу сўздин шармисор ўлуб, йиғлар эрдилар. Имом Хофизиддин тушида Имом аъзам раҳматуллох алайҳа пирим келуб айдилар: эй ўғлум, ҳар ким масала сўраса билуб жавоб бергил, шошиб жавоб айтмагил, эмди тургил, бул ишни олдини олғил, тонгла етти иқлимға етмиш икки мазҳабға нома юборгил. Андин кейин улусни алдаб ижтиҳод қилса, анга лаънати олло бўлғай. Имом уйқудин туруб кўб йиғладилар. Сўзларини халқға айди. Барча қабул қилди, рофизийлар қабул қилмади. Алар мазҳабда ижтиҳодларида кушодадур.

Алқисса, амир Қозағон Бойғунни олмади, имомлардин хавф қилди. Аммо Бойғун тожикдин бир кишиға кўнгил бериб эрди. Ўшал вақт Бойғун ани талаб қилса, бир катта қозони бор эрди, анга солиб келтурур эрдилар. Бир кун амир Қозағон ўлтуруб эрди, сўрдиким, бу нимадур, кўтариб келган? Хизматчи хотун айди: Бойғун хотун ошидур. Имом Хофизиддин ҳозир эрдилар, балъами каромат айдилар: қозон ичра одам бордур. Қозондин ул одамни олиб келдилар, тожик гуфт: «ман мулло мешавам, имом гуфтанд агар шаъни мулло ҳамчун бошад, дардики пухта шуд»¹.

Ул тожикни Қозағон қилич била уруб, ҳалок қилди, андин ҳарам сарига кирди. Бойғун кўркуб сани қабул қилурман, деди. Анга ноз-ниёз қилуб, завқини келтурди. Аммо Бойғун малъуна эшиттиким, тожикни ўлдурмоқға имом сабаб бўлубдур, хоҳласа-ким, муллоларни барчасини ўлдурса. Қозағон макр қилуб айди: ўшал муфти имом мани иссиг-совуқ била ўзига ром қилубдур, деб кўб муболага сўзлар сўзлади. Анда Қозағонни газаби келуб, агар муллоларни қони била йиғоч кўкартурмасам, деб онд ичти. Ул малъуна хотун муллоларни қони била йиғоч кўкартурсанг, сўнгра

¹ Ман мулломан, муллонинг шаъни шундай бўлса, дарди қаттиқ экан, деб айтганди имом.

мани олурсан, деди. Анда ул нобакор имом Ҳофизиддинни чоқирди. Имом ҳар кун олдига борур эрдилар. Урнидан туруб, оғоз қилур эрди, бул кун жабҳаси мутағаййир бўлубдур, асло ўрнидин тебранмади. Ани кўруб имом жонларидин қўл ювдилар. Имом андин тақаддум ўлтуруб эрдилар. Қозагон айди: ман амир бўлсам, мадин нечук илгари ўлтурдинг? Имом айдилар: ман олимдурман. Ул айди: олим бўлсанг нега бир масалага жавоб бермадинг. Имом айдилар: сўроғил. Ул айди: отадин қолгон хотунни ўғул олиб бўлурму? Имом айдилар: бизни мазҳабда жойиз эмас, аммо сан кофирсан, ихтиёринг. Филҳол, жаллодга буюрдиким, имомни ўлдилинг, деб. Шаҳид бўлурида имом Ҳофизиддин ушбу рубойини айдилар:

Байт:

*Тилим бирла ўқуб қирқ йил худони илми тавҳидин,
Қулоқ ила эшитдим шасти сол асрорини таъйин,
Не сир эрди бўлуб бул кун шаҳидим тиги қаҳринг ила
Яратгандин эрур бул лутфи раҳматдур манга ойин.*

Андин кейин, ул нобакор ва зolim у кунхор муллоларни келтуруб шаҳид қила берди.

Ровий айтурким, қирқ кунгача тўрт минг мулло шаҳодат шарбатини ичдилар, руҳ тўтиси тан кафасидин учмоқ шакаристонига учдилар. Ҳар ерда мактаб ва мадраса ва масжидларни хароб қилди, толиби илм бўлса ҳар тарафга қочдилар. Кофирлар куфр гавғосини Бухорога сочдилар, сўфилар ҳар масжидларда овозини чиқориб азон айтолмадилар. Ул вақт рамазони шариф эрди. Буюрдиким, рўза тутманглар деб. Бир неча бебок ва беидрок тожиклар дини Муҳаммадни ташладилар. Чорбоғи Шамсулмулк, холо Намозгоҳдур, ани бутхона қилуб, катта сипоҳлари зоҳиран бутга чўқина бердилар. Ўшал вақт мусулмонларга кўб шўришлар найдо бўлди, гўё Нух тўфони мавжга келди.

Байт:

*Қизил қон бўлуб мавжи тўфонлар,
Шаҳид ўлдиларким азиз жонлар.
Кетуб арбоби дин, чу исломдин,
Алар ичра тушти ажаб кибру кин.
Жолойи ватан бўлди устодлар,
Дин аҳли хафадур, куффор шодлар.
Калисою бутхоналар зеб илан,
Бериб неча оройу тортиб илан,
Бўлуб мадрасаю масождид хароб,
Мусулмон паришону ҳайрон соб,
Шариат чироғи қолибдур ўчиб,
Шариатни талаби ҳар ён қочиб,*

*Мукулмон бариси гау қайғуда.
Фасад аҳли кўрким, кўзи уйғуда.*

Алқисса, фисқ-фасод шул даражага еттиким, қалам ани битолмай нол, тил ани аёнин зикр этолмай лол. Саййид Отадин ўзга Бухорода аҳли фузалодин киши қолмадилар. Саййидни келтурғил, деб киши юборди. Бухоро халқи муни эшитуб, барчалари Саййид Отани хонақосига келуб, сайҳа била йиғладилар. Бизлар ҳам яроғ ва аслаҳа олиб, жонимиздин кечдук, золим била жанг қилурмиз, дедилар. Саййид аларни манъ қилуб, айдилар. Эй қардошлар, сабр қилгайсиз, иншоолох, бу золимни давлатига завол эмди бўлубдур. Андин эл-улус бориб ўрда эшикида турдилар. Саййид Ота ичкари қўрғонга Қозағон олдиға бордилар, айди: манга масала ҳожат бўлубдур, муллолар, дин ожиз келдилар, нечаларини ўлдурдум, нечук, ўз ишларига парволари бўлмади, бир масала ўхдасидин чиқолмадилар. Аммо сиз била сўзламайман, келгон йўлингизга кета беринг. Саййид айдилар: нечук мандин масала сўрамадинг, санга жавоб айтар эдим. Анда сўрдиким, ўгул ўгай онани олса бўлурму? Саййид ота анинг ўнг ва сўлиға қарадилар. Қозағон айди: ман сиздин савол қилсам, Сиз уён — бу ён боқарсиз, боқгон била ҳеч нимани кўрмайсиз. Саййид айдилар: мани кўзум кўрмаслиги барчаға маълум, лекин сани тасаввур қилурманким, эркакдин бўлганмусан, хотундин тугулганмусан, маълум бермади. Ул айди: ман ота-она суратларидиндурман, менинг халқ бўлмоқимға алар сабаб бўлгандур, бизларни миллатимиз шулки, ота-онамизга ибодат қилурмиз, шунга ўхшаш муттасил борадур мабдаъигача ул иборатдурким, Одам Атодиндур.

Қозағон уйи юкорисида бир улкан бути бор эди. Анинг юзини беркитиб қўйуб эрди. Саййид Ота айдилар: ул нимадур? Ул айди: ҳазрат Одам суратлари маъбудимиз, шароб ичарда уёлуб беркитуб қўйубмиз, анга мабдаъи қасри забаржаддур, бизлар уни Кўк тангри дермиз, деди. Наузибиллох, Саййид айдилар: сани бу сўзингда ноқис бор, деб хотиримға келур, вой сени ҳолингга, дедилар. Қозағон сўрдиким, не учун? Саййид Ота айдилар: Сўзинг ноқис шулким, ота-онага ибодат қилурман, уёлурман, деб яна онамни хотун қилурман дерсан. Ҳеч киши маъбудига шахват ила назар қилурму? Қозағон калласи андоғ тубан кеттиким, Саййидни жавобига мадор қолмади. Анда бировга буюрдиким, таом келтуринг. Бир киши анда таом келтурди. Саййид Ота таомдин бир луқма тановул қилдилар, неча қатра кўзларидин қизил ёш сочилди. Ногоҳ Саййид кўзлари чечак каби очилди. Бу ишга одамлар таажжуб қилдилар. Маълум бўлдиким, ул нобакор илон гўштини ҳалок қилмоқ учун пишуруб келтурган экан. Аксига кўзлари равшан бўлди, нечун, олмосдин кўр бўлган эрди. Они давоси илон эти бўлди, баъзилар кофир таомини еди, деб маломат қилдилар.

Назм:

*Тақозоки қудрат яратгандин,
Кўз очилди луқма еб илондин.*

Ушал вақтда амир Қозағонга Тўқтемурхондин нома келди, айтувдур,эй Қозағон эшиттимким, аҳли ислом айммай динни ҳақорат қилуб, ўлдурмишсан, аларни қони била боғ кўкартмишсан, мундоғ қилмағил, бўлмаса санга сиёсат ила кўб жафо берурман, яна сўзум, Саййид Отани мани олдимга юборғил. Андин кейин Қозағон муллолар қатлидин қўл тортти. Саййид Отани Самарқандга юборди. Хон шахридин Саййид олдиларига пешбоз чиқти. Андин кейин Тўқтемур хон кичик ўглини тавҳид илмига шоғирд берди. Синоҳи жатта Тошканд, Самарқанддин Саййидга имон келтурдилар.

Аммо Амир Темур ҳазрат Нақшбандга таҳорат суви бериб, бир печа йил анда бўлдилар. Иноқтоз била бир кун Хожа Нурободга сайр қилуб бордилар. Анда амир Қозағон майда болаларга тош отмоқ жангини ўргатиб ўйунга солиб эрди. Иноқ Амирга айди: шу золимни бир иш қилуб ўлдурурман. Амир Темур манъ қилмади. Иноқ қўлини чубрўк била ўраб болалар ичра кириб, кўрунмас бўлуб, бир тош олиб Қозағонга қараб отти. Тўғри келуб икки қошини ўртаси — манглайига тегуб, калласи таркидин ёрилуб, қон оқа берди. Болалар муни кўруб ҳар тарафга қочиб кеттилар. Мулозимлар Қозағонни ўрда сариға олиб жўнадилар, жарроҳ талаб қилдилар. Иноқ ҳозир бўлуб, ўзини ҳаким сўратида қилуб, ман жарроҳлиқни яхши билурман деди. Муни ҳам ўрдага бирла олиб келдилар. Иноқ Қозағонга секин айди: Эй амир бегим, ман тилим била тўхтаб қолган қонларни ялаб олурман, сиз сабр қилуб, сира оҳ-воҳ деманг, андақ тоқат қилурсиз. Қозағон қабул қилди. Анда кал Иноқ калласини ёрилган еридин андоғ сўруб торттиким, мағзи миясигача қолмади. Қозағон кофир андоғ тинчиб ухладиким, лаъин хон томуғ сариға бориб асло келмади. Иноқ ўрнидин секин туруб мулозимларига айди: бегимиз андақ осойишта, ухладилар. Ман уйимга бориб мархам келтурай, деб ўрдадин чиқуб бадар кетти. Келуб воқеани Хожа Баҳовуддинга ва Соҳибқиронга баён қилди. Кофирлар анинг ўлғонини билуб, қотилни ҳарчанд ахтариб тобмадилар. Самарқандга нома юбордиларким, Бухоро тожиклари Қозағонни ўлдурди, деб. Анда Тўқтемурхон ғазабда бўлуб, қасамёд қилуб Бухоро халқини қонин тўкмакга Самарқанддин Бухорога юзланди. Бу хабар Бухорога етти, барчалари йиғлашиб, Баҳовуддин хизматларига келдилар. Хожам Нақшбанд аларга мутасадди бўлуб, Бухоро дарвозасидин Тўқтемурхон олдига чиқтилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛАН МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Анда Хожа Баҳовуддин ширим Тўқтемурхонни олдига бордилар, қипчоқ синоҳи Тўқтемурхонга айдилар: сиз ҳарам чодирй ичра бўлунг, хожа туреунлар, тонгла кўруниш берсеунлар, хонлиғни салобати маълум бўлғай. Хожам Нақшбанд хануз боғларига етгани йўқ эрдилар, хон ҳарамдин чиқти. Шайх Худойқули ва ҳазрат

Саййид Ота сўрадилар: Нега таваккуф бўлмади. Хон айди, агар таваккуф қилсам, ўтга тушгандек бўлдим, қўрқуб туролмадим. Саййид Ота инсоф юзасидин айдилар: девона Баҳовуддин жазабаси кўб зўрдур.

Аммо Шайх Худойберди манзур қилмади. Баҳовуддин бориб эрдилар, хон юқори ўрин кўрсатти. Шайх Худойкули ҳарчанд журъят қилуб Баҳовуддиндин илгари ўтолмадилар. Хожам Нақшбанд салобатлари ул кишини бости. Аммо Амир Темур Баҳовуддин қадамларига жойнамоз солиб, қўлини алиф-лом қилуб турди. Анда хонни олдиға биров келуб ўлтурдиким, бўйи етти газ, атрофига ўралган юзига пардалари, мушкбарни солгон, белига цўта боғлагон тиз чўқуб, хон муқобилида ўлтурди. Хон айди: бул аврат мани хотунимдур, оти Шаҳр Орой, қипчоқ элатидиндур, бул чодир шунинг учун қурилгон, агар жанг ичра кирса, минг кишини бошини оладур, ўн минг киши ҳам муқобил бўлолмай, маъюб бўлур, бир катта бош ўқи бор, чодирдин туруб отадур, минг кишиғача қалқон тутуб турса, аларға таъсир қилуб, албатта, барчасини маъюб қилур. Эшитуб Хожам Баҳовуддин тамошо илтимос қилдилар. Хон буюрдиким, бир ўзга чодир тикинлар деб. Анда Шаҳр Орой ул чодир шикофдин ўқ отти, минг кишини ўн минг кишиғача қалқон тутуб югурдилар, барчаларига асар қилуб, зарби катта тош била илож тонолмай, маъюб бўлдилар. Тўқтемурхон айди: Бухоро одамлари қанча бўлса, ушбу Шаҳр Орой ўзи кифоя қилур, қандай тожик мани синоҳимға кучи етадур, ҳар нима хоҳлаганимча тожикларға қилурман. Соҳибқирон қаҳр чашмда бўлуб, хон олдиға келуб айдилар: ман нотавон бечора ҳам тожик бўлурман, Шаҳр Орой била жанг ҳавас қилурман. Хон манъ қилди. Соҳибқирон сўзидин қайтмади. Хон Хожам Баҳовуддинга айди: сўфингизни қайтаринг, ажалли етубдур. Хожам Баҳовуддин айдилар: анинг кўнглиға келган ишни қайтариб бўлмас.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Шаҳр Оройға юзланди. Шаҳр Орой чодир ичра туруб ўқини отти, Амир они иъода қилуб ўқини бошоқлари била олиб, рад қилуб чодир ичра кирди. Шаҳр Орой, филҳол, қўлиға қилич кўтарди, Амир қиличий қўлидин олиб, қайтариб ўзига андоғ солиб эрдиким, Шаҳр Орой бошидин белиғача икки бўлунди. Муни кўруб жатта синоҳлари келуб Амирни, филҳол, ушладилар. Хон анда Амирни қатлга буюрди. Хожам муроқабада ўлтуруб эрдилар, баногоҳ бог тарафидин гулогулу овоз кела берди. Кўрдиларким, Тўхтамишхон, Тўқтемурхонни кичик ўгли баролуг йиғоч узра чиқиб чумчўқни уясидин боласини олиб, қўйниға солиб эрди, йиғоч тешўкидин бир илон чиқуб, чумчўқ уясидин ўтуб Тўхтамишхонни бўйниға ўролибдур, барча ани нима қилурин билмай, хайрон бўлуб, барчаларига ваҳима тушуб Соҳибқиронга қарамай они фикриға муқаййид бўлдилар. Соҳибқирон онда туруб Шаҳр Орой хотун чодирига кируб ўқ била ёсин олиб шул ердин туруб йилонга қараб ўқ оттиким, йилонни калласи зуулиб тушти. Аммо Тўхтамишхон билмай қолди.

Алқисса, хон Амирдин бул воқеани мушоҳада қилуб, ҳасаб ва ҳасабдин сўраб билдиким, Қорачор нўён авлоди, Чигатой қизидин

экан. Расми Чингизхон деб саждаи тахийят қилди. Жўжи авлоди Чигатой авлодига сажда қилурдилар, Амир манъ қилди. Хон анда Жўжихондин қолгон гурзини Амирга инъом қилди. Огирлиқи ўн ботмон келур эди. Хон айди: аҳд қилуб эрдим, Бухоро халқини қонини тўқарман деб, тадбир қилингим, ҳукмим тагайюр бўлмасун Анда тамоми мардуми Бухорони томуридин қон олдидлар. Ҳукми хон тагайюр бўлмади. Амир хожам Баҳовуддин хизматида бўлдилар, Тўқтемурухон Бухорога кириб юртни адл ила сўрай берди: Вақтики, қипчоқ элатлари Шаҳр Орой ўлганини эшитуб, хеш-ақраболари они қонини талаб қилуб Бухорога келдилар. Хонга айдилар: бизларга Турагайни ўглини топиб беринг, ўлдурурмиз, хон кўб манъ қилди, бўлмади. Баҳовуддинга хабар юбордиким, бу жамоъни ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади. Анда хожам Соҳибқиронга назар қилуб, кўрдиларким, баҳодурликда арслондек, талаб жанггида қофлондек эрди. Айдилар, алҳол, сабр қилгил, агар зўрлик қилса, андин кейин ўзинг билурсан, деб бошларини кўксиларига ташлаб тафаккурга кетдилар. Анда ҳар кофир ҳовдиларига яқин келуб, отдин йиқилуб бўйни узулуб, жони томуг юртига кетар эрди. Агар эшикларига қадам қўйса, ғойибдин яроғ келуб, бўйнига теғди. Одамлар тамошо қилур эрдилар. Баҳовуддин муридлари била ўлтуруб эрдилар, қипчоқлар сўрадилар: сочлик йигит ким деб. Тожиқлар айдилар: девона Баҳовуддиндур, муридлари, Турагай Баҳодур ўглига ҳамийдурлар. Қипчоқлар айди: эй девона, сизга ишимиз йўқ бизларга Турагай ўглини келтуруб бергил. Хожам айдилар: ул мани муридим, нечук берай санга, асло бермасман. Анда аларни бир чол қарияси айди: бул девона тасаҳхири малоика қилубдур, малоикани қочурмоқ осон, илло, бир туғулгон оға-синглини келтурурсиз, мунда оға синглисин зино қилғоч, малоика қочур. Анда Тотор отлу киши келуб, ўз синглини зино қилди, тарми эли андиндур. Хожам «оллюху акбар» деб, ранглари мутагаййир бўлуб айдилар: эй Турагайни ўгли, сани аллога тобишурдим, энди гайратинг ва журъатинг бўлса, кўргузгил. Амир, филҳол, яроғ-аслаҳаларини белларига боғлаб, қўлига қалқон олиб, дубулгани бошларига кийуб, совутни эгниларига кийуб, Хожамдин фотиҳани олиб, бир тарафда Иноқ қўлига ханжар кўтариб ул юзи қораларга юзланиб эрдилар. Карвон саройдин қипчоқлардин Қолто отлу киши чиқуб, Амирга қилич кўтарди. Яна Амир Жўжихонни гурзисини қўлига олиб они уруб, қиличин сундурди. Қолто қочиб девор тагига ёшинди. Амир гурзи била деворга андоғ урдиким, устига девор йиқилуб, жони томуг горига беркинди. Қолтони иниси оғасини кўруб Амирга қилич кўтариб келди. Анинг қўлидин ушлаб, бир уруб икки тақсим қилди. Анинг ҳам жони оғасини ёнига борди. Анда Иноқ икковлари яёв карвон саройга бордилар. Иноқ айди: ман карвон саройни томига ўзимни олиб бу ёвни тошқори чиқарурман, Амир ани манъ қилуб, мандин жудо бўлмагил деди, қабул қилмади, сарой томига чиқти. Бири саройдин ани кўруб орқасидин чиқти. Иноқ полон остига ёшунди. Иттифоқо, Иноқ бўйнига полон ифи тушуб, шошиб полон била ерга юмалануб тушти. Ани тутуб бойладилар. Амир

Иноқни қўлга тушганини эшитиб карвон саройини остидин келур эди, одам қўблиғидин сарой томи йиқилди, Амир остида қолди. Халқ Амир Темур ўлди деб гумон қилди. Қипчоқлар Амирни ўлугини куйдурумиз деб очиб кўрсалар, Амир тирикдур, лекин хушсиз ёгур. Келтуруб Иноқ била боғлаб қўйдилар. Амир анча вақтдин кейин ўзига келуб кўрса Иноқни олдидадур. Қипчоқлар хоҳласа-ким, икковини ҳолок қилса. Ушал вақт дунур-дунур овози галогул кела берди. Кўрсалар Тўхтамишхон Амирни бу ҳолда бўлганини эшитиб печа одамларни қалам қилуб келуб юз киши билан мулозимларидин бириси Амирни отни сағрисиға олиб, Иноқни яна бириси олиб Амирни яхшилиқ қилғони учун. Анда қипчоқлар Тўхтамишхонни ўртаға олдилар. Тўхтамишхон ҳийла била Амир ва Иноқ икковини Шамс ул мулк боғи деган жойи бутхонаға юборди. Қипчоқ элати Тўхтамишхонни кўб тағт қилдилар. Тўхтамишхон эртағача деб алардин муҳлат сўрди. Тонгласи яна Тўхтамиш олдиға бориб гағго қилдилар. Тўхтамишхон айди: бориб бутхонадин хабар олинглар. Лекин аларни расмида бул эрдиким, ёзуқлу, гуноҳкор киши бутхонаға борса, алар даҳл қилолмас эрди. Анда лоилож бўлуб, қай вақт бутхонадин чиқса ҳалок қилурмиз дедилар. Тўхтамишхон икки қулидин Амирга таом юбориб, уч кундин кейин иккала қул Тўхтамишхонни амри била олиб борган сабат ичра Амирни олиб ва бири Иноқни олиб, беркитуб кўтариб шоҳ Нақибанд пирим хизматиға келтурдилар. Хожам Амир Темурға айдилар:бориб Бароқхонни топиб келтурғил, мулкни жаттадин олиб, анга берғил, буларни вақти хануз узоқдур.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ВА ҚАНДАҲОР САРИҒА БОРҒОНИ, БАРОҚХОННИ АХТОРИБ ЮРҒОНИНИ БАЁНИ

Ҳазрат Нақибанд пирим амр қилдиларким, Бароқхон қайда бўлса, ахтариб топиб, келтурғил, дедилар. Анда Соҳибқирон Иноқни олиб икковлари яёв бўлуб сафар йўлиға туштилар. Кўб-кўб заҳматлар чекуб юрдилар. Аммо вақтики Октемурхонни Соҳибқирон ўлдуруб эрди, анинг, ўрниға Қизил Темурхон Қаршиға ҳоким бўлди. Қаршини улугларини тамомиға буюрдиким, мани оғамни қотилин топиб беринг, бўлмаса, барчанғизни қатл этгумдур. Анда айдилар, сани оғанг бир йигитни хотунин олиб қочуб уйда сақлаб эрди, ул йигит ҳамийят қилуб бир кечада ўлдуруб кетубдур, маълум бўлмади кимдир. Ҳоким айди: хар кимарса ва хар нимарса шул шаҳр ичра хоҳ яхши ва хоҳ ёмон бордур, сизлар албатта, билурсиз, тезликда топиб берурсиз, бўлмаса барчанғизни ҳалок қилурман. Биров айди: бул даштда бир азиз бор, илми Жафардин хабари бор, агар они топиб келтурсанг, ул киши илми Жафар била оғангни қотилин топиб берса керак. Қаршининг саҳросида гор ичра шайх Умар тоат қилур эрдилар. Синоҳларидин юбордиким, ул кишини бул ерга келтуринг, деб. Анда синоҳларидин ким горға яқин келса, отдин учуб кета берди. жони томуг шаҳриға етаверди.

Сипоҳлардин кўб одам оддин йиқилуб, ул ерда ҳалок бўлдилар. Ҳоким бул ишқа ҳайрон қолди. Аммо шайх Умарнинг ўғлилари бор эрдиким, кўб сатанг ва чафани эрди, Қизил Темурхонга келуб айди: Эй хоним, манга инъом берсанг Жафар китобини ўғирлаб келтуруб берурман. Анга минг олту инъом қилди. Ул кеча отасини олдига келди. Шайх айдилар: Ўғлум, ҳарчанд қилдим тургил, турмадинг, юзингда яхшилик нишони йўқтур. Бул анда, ота мани ёмонлигим йўқ деб онт ичти. Ул кеча вақтни ғанимат билиб, китобни ўғтурлаб олиб келуб ҳокимга берди. Тонгласи Шайх кўрсалар, китобларини ноқобил ўғиллари олиб кетубдур.

Алқисса, шайхни кўймасдин Ҳоким қошига келтурдилар. Ҳоким иззат қилди, айди: эй шайх афандим, мани оғам қотилини манга билдуринг, бўлмаса Сизни ҳам ўлдурурман. Шайх айдилар, асрори ғойибни оллодин ўзга киши билмайдур. Андин кейин Шайхни ўғилларини келтурдилар. Ул бебоки нопок Қизил Темурхонга айди: одамларни ўлдурмоқга талаб қил, алар фиғон қилуб отамга тазорруъ қилурлар, лоилож, отам қотилини тошиб берур. Эртаси одамларни жамъ қилди, барчаларини қатлга буюрди. Андин кейин алар Шайхнинг этакига ёбушуб зори қилдилар. Шайх айдилар: Эй халқ, илми ғойибни тангри таборак ва таолодин ўзга киши билмайдур. Шул вақт узра бир қари хотун келуб айди, оғангни қотилини ман хабар берурман. Аммо бул қари хотун Хонимча била тануш эрди, бир-бирига дўст бўлуб, анга маҳрами асрор бўлуб, Хонимчаи сода лавҳ сиррин айтуб эрди. Қизил Темурхон қари хотундин сўради, қотил кимдур? Қари хотун айди, оғанг қотили Турағай баҳодур ўғлидур. Ул фалон сўфини ўғли Иноқтоз қиморбоз била Бухорога қочиб кетгандур. Лекин хотунни сўфини уйидадур, деб бир-бир воқеани баён қилди. Филҳол, Хонимчага хабар келди, анда Хонимча ҳайрон бўлуб, сўфи била видоълашуб бошига телфак, эгнига тўн кийуб Бухоро сари юзланди. Анда бул хотунни тоболмай, сўфини тутуб кетти. Аммо Хонимча Мирзо Жаҳонгирга ҳомиладор эрди, йўл узра бир эски роботга йўлиқти. Анда важъи ҳомила яқин бўлуб, дарди зиёда бўлди. Ул эски робот жаҳонгир ибн Қизил Арслонхон Отабекдин қолгон эрди. Зўр вла ул робот ичра кириб эрди, бир ўгул вужудга келди. Аммо Бухородин Амир била Иноқ келур эдилар, шамол келуб кал Иноқ бошидин тўффисини тушурди. Шамол юмалонтуруб ер устида кета берди. Тўффисини орқасидин бул югуруб етолмай, Амир ҳам мунинг орқасидин кела берди, иттифоқо, бул роботга келдилар. Хонимчага мулоқот бўлуб, Хонимча бўлган шарҳи воқеани бир-бир баён қилди. Амир бул ўгулни кўруб отини Мирзо Жаҳонгир кўйди, нечукким, Жаҳонгир роботида таваллуд бўлуб эрди. Аммо Амир тезлик била Қаршига келдилар, ўлумдин одамларни нажот бергали. Аммо Қизил Темурхон сўфидин сўради, сўфи инкор қилди. Қаҳр-ғазабда бўлуб аввал шайх била сўфини шаҳодатга еткурди. Андин сўнг, ул зolim тамоми халқни қатлга буюрди. Қарши элини андоғ ўлдиря бердиким, катта-кичик, эру хотундин фиғон фалакка чиқа берди. Қарши халқини насафини ул

хунхор нобакор ўлдуруб эрди. Соҳибқирон егуб келдилар. Анда бировдин сўрдиким бу нима воқеадур? Ул айди, бир одам учун бу кофир золим барчамизни ҳалок қилур. Амир Хонимчани бир яқин одамга тошшуруб, тўғри Ҳоким олдига борди. Айди, Эй Қизил Темур Тўқтемурухон ўгли, оғанни қотили ман бўлурман, бу фақирларда ниманг бор? Анда Иноқ, бурчакда турур эрди. Ҳоким Соҳибқирон баҳодурлиқидин қўрқти. Айди, эй Амир Темур, ажаб баҳодур йигит экансан, икки қўлингни бергил, боғласунлар. Амир қайдга қўлини берди, бойладилар, қатлга буюрди. Анда Жатта беклари манъ қилуб айдилар, бул тўра бачалардин экан, зиндонга солсанг, Бухорога Тўқтемурухон отангга нома юборсанг, они хукми била иш қилсанг яхши бўлур, дегач, Иноқ бу сўзни англаб, андин Хонимча олдига келуб, видоълашиб, яёв Бухоро сари, Тўхтамишхон олдига бормоқ бўлди. Шахрдин чиқуб бир ерга келса, Қизил Темурхон номи юборган элчилари ётур. Аларни отин олиб, Бухорога юзланди. Кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, жўнаб кетти. Бу элчилар ўрнидин турса, отларини ўғри олиб кетибдур. Лоилуж бўлуб, яёв юрдилар. Аммо Иноқ ел каби учуб Бухорога етти. Анда болалар ўйнайдургон варрак қилуб учуруб, Тўхтамишхонга хатни юборди. Мунинг учганини, ҳавода турганини Тўхтамишхон кўруб, варракни асло кўрмаган эрди, таажжуб қилиб, бу нимадур деди. Айдилар варракдур. Анда айди, варракни эгасини келтуринг, деди. Анда Иноқни олиб бордилар. Тўхтамишхон тануб, навозишлар қилди Соҳибқирон аҳволидин сўрди. Анда Иноқ воқеани бир-бир баён қилди. Тўхтамиш, филҳол, нома ёзиб, отасини муҳрин босиб Иноқдин Қизил Темурхонга юборди. Ўшал соат Иноқ номани олиб қайтуб Қаршига юзланди. Йўлда қамишзор тўқай бор эрдиким, анга келса Қарши элчилари чарчаб тўқай ичра ухлаб ётур. Анда қамишга ўт қўйиб, тўқай тамомини куйдуруб юборди. Анда ул элчиларни жони ул тўқай ўтига тоб келтуролмай, қочиб кетти, томуғ юртига элчи бўлуб етти.

Кал Иноқ Қаршига келуб ҳукномани Қизил Темурхонга берди. Номада дебдурким, ҳарчанд, оғанни ўлдургон бўлса ҳам, зиндондин олиб озод қилгил. Анда Амир Темурни, озод қилуб юборди. Соҳибқирон Хонимчани олиб Шаҳрисабзга борди. Қора Темурхон Шаҳрисабзни адл бирла сўрар эрди. Бехавф Хонимчани ўгли била анда қўйуб, ўзи Балх тарафига, Бароқхонни ахтариб кетти.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ШАҲРИГА БОРИБ, АМИР ЧОКУ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо Амир Соҳибқирон Иноқ била йўлдош бўлуб неча кун, неча тун йўл кезиб, чўл кезиб, кун туруб, тун йуруб бориб Балх вилоятига доҳил бўлуб, бир саройга кириб, ҳужрасида қарор олдилар. Бир кун Амир саройдин чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир кйши соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиглаб

борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдин йироқ қилгил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қўлидан бир замонида мунн озод қилгон эрди. Сохибқирон анинг кайфиятидин сўруб, санга кимдин зулм етубдур, деди. Ул қари чол айди, мани бир гўзал ўғлум бордур, анинг оти Хинд Хожа. Юртни ҳокими Қамариддин тожикдур. Солқут қатагон анинг паҳлавонидурким, мени ўғлумни олиб қочиб, ҳаммомга кетубдур, билолмадимки, ул шум нима ҳақорат қилур. Амир айди, ҳеч кимга арз қилдингизму? Қари киши айди, Қамаридинга бориб арз қилуб эрдим, қулоқ солмади, лойлож, яратганга йиғлаб келурман. Амир анга, мен бориб ўглингни нажот берурман, деди. Ул чол кулди. Амир анга ўзини аён ва баён қилуб билдурди. Андин кейин қари киши Амирни тануб, уйига таклиф қилди. Амир айди, аввал ўғлунгни нажот бериб, андин кейин уйингга борурман. Амир Иноқ бирла андин ҳаммомга бордилар. Ул ҳаммомчига ҳеч киши келмасун, деб эрди. Ҳаммомчи буларни манъ қилди. Амир ҳаммомчи сўзига қулоқ солмай ҳаммомга кира берди. Ҳаммом ичра кўрдиким Хинд Хожа ёлғуз турур, Солқут қатагон боши охур ичра, сув олур эрди. Амир, филҳол, бориб иккала оёғини кўтариб, бошини сувга тикуб турди. Солқут сув ичига кетти, жони узулуб томуг ҳаммомига етти. Мунн Хинд Хожа кўруб урра қочти. Улуки охур ичра қолди. Қиморбоз Иноқтоз мунн кўруб, дақ-дақ титраб берди. Иштон деб кўйлакни оёқига кийуб, кўйлак деб иштонини бошига кийуб, шошиб қолди. Ҳарчанд Амир айди, мардона бўл: кўрқма, деса ҳам фойда бермади. Ҳаммомчи келуб кўрдиким, охурдин лунги чиқуб, сув томуб турур, бориб қараб ўлукни айди, хой усто, бу қандай бало. Солқутни охур ичра ўлдуруб кўйубсан, деб ҳамомдин чиқуб, шовқун қила берди. Қатагон элатлари эшитиб етиб келдилар. Ҳаммомчи мунда шу икки йигитдин ўзга киши йўқ, деди. Сохибқирон Жўзжихон чўқморини кўтариб, наъра тортиб, шовқун солиб, мандурман Турағай баҳодур ўгли, деб уруш қила берди. Қамариддин эшитуб, отга минуб келди. Аммо Солқутни иниси Иримчи йўлбарсени ёшлиқида тутуб олуб, устнга эгар юкни қилуб минуб юрар эрди. Ул ҳам эшитуб, йўлбарсга минуб келуб, Иноқни қамчин бирла урди. Оғзидин лахта қон келуб, ўзидин кетуб йиқилди. Они бойлаб кўйдилар. Андин Сохибқиронга келди, қамчинини Сохибқиронга хавола қилди. Амир ани дафъ қилуб чўқмор бирла уруб эрди. Иримчига тегмай, Йўлбарсга тегуб бошини пачақ-пачақ қилди. Иримчи ерга тушуб кўб олишти. Амир чўқмор бирла андоғ урдиким, кўксигача тегуб, пора-пора қилди. Сохибқиронни бу қилгон ишини жатта элати кўруб, фиғон қилуб келдилар. Бир кечаю бир кундуз андоғ уруш бўлдиким, мундоғ масофни киши кўрган эмас. Амир жанг-қила-қила шаҳарнинг дарвозасига келур эрди, анда кўпрук тешукига оёғи тушуб, тойиб йиқилуб эрди, келушуб боғлаб Қамариддинни олдига олиб келдилар. Амирни Иноқ бирла икковини зиндонга буюрдилар. Андин Бухорога, Тўктемирхон олдига нома юбориб, дедиким, Турағай баҳодурни ўгли келуб, икки паҳлавонимизни ўлдурди. Ани элати қонини талаб қилур, берайму ё йўқ? Ҳануз нома жавоби

келмасдин, иттифоқо Амир бирла Иноқ зиндонда эрдилар. Зиндон эшикида қоровулга бир киши сабат ичра олма тухфа келтуруб, тўйга таклиф қилди. Қоровул икки кишини ўрнига қўйуб, тўйга кетти. Ҳалиги икки киши чоғир ичиб, буларга айдилар, сизлар сабабингиздин тамошодин қолдук, тўйга беролмадук. Иноқ аларга айди, Сизни хизматингизга қоровул бир йилга нима берадур? Булар айди, бергани овқатимизга етмайдур. Иноқ айди, ман сизга бир пора лаъли Бадахшоний берурман, оғирлиқи етти мисқол келур, қиммати етти минг олтур бўлур, бизни нажот қилурсиз. Алар қабул қилдилар, лаълни беркитуб қўйгон ерларидин олиб берди, иккови кўрдиларким, лаъл асилдир. Соҳибқирон бирла Иноқни зиндондин халос қилуб чиқарди. Иноқ кўнглида айди, бу икковига лаълни ташлаб кетарманму, деб. Яна аларга айди, эй қардошлар, қоровул келуб зиндонийларни қаерга юбординг деса, нима дерсиз? Алар ҳайрон бўлди. Иноқ айди, икковингизни ман боғлаб қўяй, сизлар юмаланиб, ер узра ётунг, қоровул келса, айтурсизлар, зиндонийлар ҳийла бирла бойлаб қочиб кетти, десангизким, кўрса маъқул қилур. Агар ўзи қочиб кетти десангиз, ҳеч ким инонмас. Алар қабул қилди. Ул содда замирларни алдаб, оёқ-қўлини боғлади, иккисини бошини кести, лаълни олиб, Ҳинд Хожа уйига юзландилар, билмадилар уйи қайда бўлса, йўл узра бир қора кийимлик учради, маълум бўлдиким, Ҳинд Хожадур, икковини уйига келтурди. Ул кеча анда бўлуб, тонгласи Ҳинд Хожани олиб, уччов бўлуб Бароқхонни ахтариб, шаҳрдин чўлга чиқтилар. Ҳиротга яқин еттилар. Чиғатой эли жатта элатидан Ҳирот, Қандахоргача тарқашиб эрдилар. Овулдин овулга Бароқхонни сўраб ахтардилар, топилмади, балки билсалар ҳам кўрқуб айтмадилар. Жиройил элига келдилар. Алар Амирни зиёфат қилди, алардин Бароқхонни сўрди, алар айдилар, биз ҳам тополмай, ҳайрондурмиз. Алардин ўзларига йўлдош талаб қилдилар. Алар мол-манолдин кечиб бермадилар. Андин сулдуз элига келдилар, булардин ҳам йўлдош талаб қилдилар, қабул қилмади. Андин Соҳибқирон, Иноқ, Ҳинд Хожа уч киши йўл кезиб, кун юруб Бароқхондин асар топмадилар. Соҳибқирон йиғлаб муножот ила бу абётни ўқудилар:

Б а й т :

*Тополмай мақсудим ҳайрон эрурман,
Биебонлар аро сарсон эрурман.
Кўрунур ерда қум-тош, кўкда юлдуз¹,*

*Бу тошлардин қабарди ким оёқлар.
Бу чўлда йўқ қалов, зиё, на раҳбар,
Илоҳо, сандин ўзга Хизру Жаброил
Чироғ эмас яшил, ҳоди эмас ел,
Ўзинг ҳоди бўлуб чин йўлингга сол,*

¹ Кейинги мисра асл нусхадан тушиб қолган.

*Адашган осий қулдурман, қўлум ол.
Ки сандин ўзга йўқдур ҳеч паноҳим,
Сиғиндим даргоҳингга, ё илоҳим.
Йўл узра қўймағил афтодаларни,
Хусусан, бизга ўхшаш соддаларни.*

Алқисса, Соҳибқирон тануш элатлардин рафиқ талаб қилдилар. Ҳеч ким рафоқатга ярамади. Неча кун йўл юруб, бир ерга келсалар, икки минг тева, ўн минг қўйга тўғри келдилар. Амир сўрди. Булар кимникидур? Қўйчилар айдилар: бул амир Чоку барлосникидур. Ул вақт амир Чоку элатлар ичра кўб гани киши эрди. Амир қўйчилардин сўрди, амир Чоку ўгли Мирзо Сайфиддин қайдадур? Алар айди: Мирзо Сайфиддин қудуқ бошидадур. Амир анда бордилар, кўрдиларким, мирзо қудуқдин нарида чодир ичра ўлтурур. Қуллари ҳар қайси ўз ишида эрди. Амир қудуқ ёқасига келса, қирқ хўкизни терисидин қилгон қовға осилиб турур. Амир анда қовгани сувга солиб, ёлғуз тортиб олди, охурға тўқуб, иккинчи тортиб олуроюда арқон узулди. Андоғ садо чиқдики, Мирзо Сайфиддин ирғиб туруб оёқ яланг югуруб келди, қуллари ҳам келдилар. Мирзо сўрдиким, нима гап? Айдилар, бу йигит ёлғуз қовгани сувга солиб, тортиб, иккинчида узулди. Барчалари таҳсин қилдилар. Амир ул вақтда йигирма бешда эрди. Амир Мирзо била чодирға бордилар. Мирзо Сайфиддин тануб, ўзин танумасга солди. Андин кейин Мирзо айдиким, ҳар ким ўз жойин билуб ўлтурсун, деди. Соҳибқирон Мирзодин юқори чиқуб ўлтурди. Мирзони аччиғи келуб, Амирга айди, қайдин келдинг, қаерлик бўлурсан? Амир айди, ман бухоролик бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди: Амир Чоку барлос авлоди бул ерга келубдур, агар бухоролик бўлсанг бизни жуворилар Бухорода қанча бордур? Соҳибқирон жавобига айди: Бухорода жуворилар, гурунч, мош баҳоси бирдек эрур. Мирзони аччиғи келуб, ғазаб бирла айди, эй бухоролик, на сўзни билуб гапурасан ва на ўрнингни билиб ўлтурасан?! Амир айди, ман тўра бача бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди, ман мулла бўлурман. Соҳибқирон айди, «илм» лугатда нимадур? Мирзо Сайфиддин айди, ҳар ниманинг ҳақиқатини билмоқ. Амир айди, мени билсанг, Турагай баҳодур ўғлидурман, Бароқхонни ахтариб келдим. Мирзо анга нагий ният қилуб, билса ҳам қабул қилмади, инкор қилиб айди, ман эшитгим, Амир Темурни жатта синоҳлари ўлдурди деб. Энди сан ман Амир Темурман, деб келдингму? Соҳибқирон айди, мажҳул сўзга инонмағил, Амир Темур ман бўлурман. Яна Мирзо айди, Амир Темурни жатта элатлари бисёр кўб азоб ила ўлдурмишдур. Амир хоҳласаким, ўзини кўрсатса, яна туз ҳақини андешасини қилди, ўзини сақлади. Ўз кўнглида ўз элимни ёв қилмойин, деб хафа бўлуб, андин жўнади.

Мирзо Сайфиддин хайрон бўлуб қолди. Ногоҳ, бир тарафдин чанг кўрунди. Чанг ичра фил минган бир киши келур. Аммо амири Қиндистон Амир Чокуга сийловга бир фил бериб эрди. Соҳибқирон кўрсаким, Амир Чоку эрур. Иккови бир бирин тануб, қучоқлашиб кўриштилар. Амир Чоку элу юрти эсига тушуб, аларнинг фироқида

кўб йиғлади. Андин кейин Амирни кўшга олиб келди. Мирзодин Соҳибқирон кўнгли хафа бўлгонини англаб қаҳр-ғазаб бирла мирзони ўлдурмоқга қасд қилди.

Мирзо Сайфиддин Амирни анда ўзига шафёъ қилди. Амир шафёъ бўлуб отасидин сўраб олдилар. Анда Амир Темур Амир Чокуга бошидин ўтган воқеасини бир-бир баён қилди. Ҳеч ким рафиқ бўлмаганини айди. Анда Амир Чоку бу уччовларига от бериб, ўгли бирла ўзи аларга йўлдош бўлуб Қўшиғ қатъасига бордилар. Анда шаҳр ичра Иноқ кириб соатидин сўнг йиғлаб чиқа келди. Аммо Тугал бекким, туркмон эли Қўрагон элига кўб душман эрди, Соҳибқиронга айди: амакинг Ҳожи бекни буруруб, терисидин этини ажратиб, машаққат ила ўлдурурлар. Филҳол, Соҳибқирон қалъа ичра кириб, амакиларини аҳволини кўрдилар. Йўлдошларига, сизлар сукутда туринг, деб ўзи жаллод қошига секин бориб, амакини ўлуқини неча олтуни бериб, жаллодлардин олди. Этини терисига ўраб олиб чиқуб, салласин анга кафан қилиб, жаноза ўқуб, дафн қилдилар. Ўшул ерда бир бузуг кулбада ухлаб ётур эрдилар, туркмон эли чиқуб, бешовларини боғлаб олдилар. Қалъа ичра олиб кирдилар, беклари буларни ўлдурмоқга ҳукм қилди. Шул аснода шох Мансурдин шаҳри Машҳаддин нома келди. Дейдурким, ҳушёр бўл ва хабардор бўл, Чиғатой беклари бизни мулкимизга қасд қилмасун. Алҳол, Тугал хотирига келуб, ўз кўнглида дилхоҳлиқ қилуб, шох Мансур олдига буларни тирик юбормоқ лозим бўлди, деб бул беш кишини икки бутуқлуқ айри йиғочга маҳкам бўйниларидин бойлаб отларига миндуруб, бир неча муваккиллар бирла Машҳад сарига юзланди. Жом йўлидин Ҳарзга бордилар. Уч кеча, уч кундуз бирдек йўл юрдилар. Тўртинчи кечасида муваккилдин бирини уйқу галаба қилуб, Амирни отини жилови қўлидин чиқуб кетти. Соҳибқирон ишорат бирла ўзга йўлга юрди, аммо кун совуқ эрди, сахаргача йўл юруб, бир кишлоқга етти, чеккасида боғ бор эрди. Анда хонақоҳ ҳам бор эрди. Хофизларни овози, зокирларни сайҳаси чиқадур. Анда Амир таваккуф қилуб, хофизларни ўқуганини, аларни оҳ ва ноласин эшитти.

Амир хоҳладиким, аларни бирини чоқриб ўзини бойлугун ештурса, яна душманлар хабардор бўлмасун деб сабр қилди. Ногоҳ бир сўфи чиқуб нола била йиғлаб, икки итни хонақоҳдин келтуруб боғлаб қўйди. Бири семизу бири ориқ, яна бориб хонақоҳ ичра кирди, соатидин кейин ул сўфи қўлида қоф ичра таъом олиб чиқти. Амир они кўруб, шовқун қилиб айди, эй сўфи, мани бойлугумни ешгил, ўшал таъомингдин мани зоеъ қилмагил. Ул сўфи Амирга назар қилди, аммо таъомини икки итини олдига қўйди. Амирга гафурмади. Таъом манга раво бўлмай, итларга раво бўлди, деб Амир бениҳоят кўб хафа бўлди. Вақти бўлуб ўшул хонақоҳдин бир нур чиқуб оламни тутти. Жаҳон кундуздек мунаввар бўлди, гўё Амир кўнглига етти иқлим жилва қилди, мағриб, Яман, Ҳиндистон, Мозандарон, Ироқ, Форс, Туркистон. Ўрус, Хуросон барчаси кўрунди, яъни илқо бўлди, яна гойиб бўлди. Андин сўнг икки киши келиб Амирни бойлугини ештилар. Бирин қўлида пиёла тўла сут, бирин илгида коса тўла шароб, ҳар

қайсилари ўз қосаларини кўб-кўб таъриф қилуб Амирга узаттилар. Амир шаробдин ичмай, сутдин ичти. Сўнгра бир арини кўрдиким, ўзи каби арини ўлигини кўтариб чиқиб кетти. Андин сўнг бир киши кўб чумчуқларни кўб машаққат бирла тутуб бир қафас ичра солди, лекин аҳтиёт қилмади, бир илон келуб чумчуқларни еди, кўби учуб кетти. Анда бир кирпитикан ҳозир бўлуб, илонни еди. Анда бир сайёд киши тулкини ўқ била уруб ҳалок қилди. Ўзи нари бормай оёқи тойиб йиқилуб бўйни узулди. Буларни барчасини бир соатда ҳалокатга етганини кўруб, Амир ҳайрон бўлуб, таажжубда эрди. Ўшул вақтда итларга таъом бергон киши чиқуб, Амир Соҳибқирон қошига чорада ўроғлуқ бир нима келтуруб қўйди. Амир айди: аввал таъомни итга бериб, эмди менга берурсан, деб сўфига бу қўшукни айди:

*Бу аҳволим санга қандай десам ман,
Бу ит арзиди, лекин арзимасман.
Бу хорлик бирла келтурган таъоминг
Агар бўлса самар, қандлик, емасман.*

Сўфи айди: ман хизматчи кишидурман, егил. Соҳибқирон дастурхонни очиб кўрса, қўйни тўши пишган этидур. Соҳибқирон они завқ била хўб еди, тангри таъолога шукр айди.

Н а з м:

*Ҳар паришон сўзки айдим, ё карим,
Бачадин истиғфор олло алъазим.*

Амирни кўнглига келдиким, Хуросон ер юзин кўкраги эмиш. Манга азизлар мунн бермишлар. Яна сўфи чиқиб айди: Эй тўра бача йиғит, бери кел, азизлар сани талаб қилурлар. Анда Соҳибқирон хонақоҳ эшикидин ичкарига кирди, кўрдиким, бир оқсоқол киши беқасам тўнли ва фўшли ва мисвоқлу, ўгли бирла шатранж ўйнаб ўлтурур, ҳар вақт ўгли ютса ақча берур, агар оқсоқол киши ютса, боқий қўюр. Мунга Соҳибқирон ҳайратда қолди. Келуб бир чеккада қарор олди. Ул киши ўз ишига мағрур эрди. Ногоҳ тонг отиб эрди, эшикдан бир киши келуб, таъзим қилди, айди: йилқиларингиз ичра бир қайсар байтал бор эрди, асло тугмаган, андин бир таажжуб той тугулғондур, анинг отини Ақим қўйдум, ул той от йилқиларни ҳар тарафга қувлаб, агар бир одамни кўрса, филҳол, ўлдурур, кўб шугдур. Алар қонини сиздин талаб қилуб эшикка келубдур, ул киши йилқичига қараб айди: хўб яхши, аларга тавон беринглар. Яна Соҳибқиронга қараб айди: бул киши била боргил, ўшал отни бул ерга келтургил, санга инъом қилдим, яна санга кўб сўзлар гафургайман. Амир айди: Эй Шаҳриёр афандим, яёв қандай борурман?

Ул азиз даҳшат қилуб айди: боргил, агар дармонда бўлсанг, манга сизингил, деди. Амир кўнгилда айди, бул киши мутақийдин

бўлса фисқни олотларини хонақоҳга келтурмас эрди, қиморбознинг ёнига ёндошмас эрди. Анда Амирни йилқичига қўшиб юборди. Йилқичилар айдилар, сани бизга йўлдош қилибдурлар, сан ул балони бошимиздин узоқ қилмасанг, биз сани қўймасбиз. Соҳибқирон хайрон бўлуб, лоилож йилқиларга борди. Кўрсаким, Ақим тойи кўк ранглик от эрур. Аммо Амирнинг таковори шахри Кешда қолиб эрди.

Алқисса, Амир таваккални олло таълога қилуб, бошига дубулга кийуб, қўлига юган олиб, Ақимга яқин келуб, тўғри бўлди. Ул таковар дубулгасига бир зарб уруб эрди, Амир тизи бирла букуб қолди. Анда мазкур азизга сизинди. Анда бир қўл ғойибдин ҳозир бўлуб Амирни елкасидин кўтариб эрди. Амирга қуввати пайдо бўлуб, ўрнидин турди, ул отни ёнига ёшунуб, бир иргиб миниб олди. Ҳар тарафга чопа-чопа шиддат била хонақоҳ эшигига келди. Амир бир дафъ қилуб эрди, жумжума¹да қолди. Амир ўзини жумжума ёқасига олди. Ҳарчанд зўр берди. Ақимни чиқаролмади, иложи бўлмади. Ул азиз хонақоҳдин чиқуб айдилар: Эй Амир Темур, Соҳибқиронлик даввосини қилурсан, отни буён келтурмоқга кучунг етмайдур. Ул азиз икки бармоқ била жумжумадин олдилар.

Деюрларким, замон ида шох Мансур қатор филларидин бир фил ушбу жумжумага тушуб қолди. Бу азиз икки бармоқ била филни юқорига олиб эрдилар. Соҳибқиронга айдилар: Эй Амир Темур, сан подшоҳи азим бўлдунг, энди сан одоби салтанатни ўргангил, қазон-қадр санга хохлабдур, ул икки итни кўрдунг, бири семиз, бири ориқ, нафе оммора бўлур, анга парво қилмагил. Андин сўнг нур кўрдунг, иқболнинг қуёшини паргавидур, олам санга мусаххара бўлур, ўшул икки киши санга сут била шароб бердилар, сан сутни ичтинг, шаробни ичмадинг, агар шароб ичсанг золим бўлур эдинг. Ул ариким бир арини ўликин кўтариб хавога учти, ул Яъқубдур, ариларни беги эрди, фуқаросидин бири ўлуб эрди, ўлигини кўтариб, ўз манзилига олиб кетти. Сан ҳам фуқаро аҳволидин хабардор ўлуб, эҳтиёт қилгил, зомини қиёмат бўлмагил. Андин сўнг ул киши кўб чумчуқларни машаққат бирла тутуб жамъ қилуб, бир қафас ичра солди, ўзи кетгач, чумчуқлар учуб кетти. Ул дунёга ҳирсени қўюб, ранжу машаққат бирла жамъ қилгон эрди, олам ҳодисасидин тарож бўлди, зинҳор дунёга меҳрингни қўймагил, они муҳаббатига бойлаймагил. Аммо илон қафасидин бир неча чумчуқни тутуб еди, кирпитикан келуб илонни еди, анда бир тулки ҳозир бўлуб кирпитиканни еди. Тулкини бир отлиқ киши келуб ўқ била уруб, ўзи йиқилуб бўйни узулуб ҳалок бўлди. Булар мисоли шулким, дунё жойи мукофотдур, яъни ҳар ким бировга зиён хохлади, ул зиёни бошида кўргай, мусулмонлик шул бўлурким, анга тўғри келса яхшилиқ қилурсан. Аммо қўйни тўшани бердук, яхши тамал қилким, Хуросон, ер юзини кўкси эмиш, муни санга инъом қилдук, энди тургил, Жом ерига боргил, йўлдошларингни тобгил. Андин Амир Соҳибқирон Хайл ул Ақимга минуб йўлга

¹ Жумжума — чуқур лой

туштилар. Аммо Жом йўлида асирларни муваккиллар етаклаб юриб, тонг отгач кўрсалар Соҳибқирон йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Кўб ташвишда бўлуб, лоилож, ул тўрт кишини олиб жўнадилар. Бир роботга етдилар, они Амир Салжуқ бино қилиб эрди. Анда қарор олдилар. Ҳаво кўб совуқ эрди. Ўзлари робот гунбази ичра кирдилар, асирларни ташқарига қўйдилар, ҳарчанд булар нола қилдилар, бизлар совуқ захматидин ҳалок бўлмайлуқ, бизлар ҳам ичқори кирайлуқ, деб, алар қабул қилмадилар. Ушул кеча робот йиқилуб, муваккиллар ҳалок бўлди. Асирлар айдилар, бул Амир Темур иқболи турур. Аммо бўйниларидин айри бутоқни ҳарчанд зўр қилдилар: ешолмадилар. Ҳайрон бўлуб турдилар. Шул вақт Амир аларни қошига етуб бориб, аларни бойлуқларини ешуб, нажот бериб, андин Зиндафил хизматларига бориб дуоларини олиб, Бароқхон талабига юзландилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОННИНГ ШОҲ МАНСУР ҚҶЛИДА АСИР БЎЛҒОНИНИ БАЕНИ

Эмди Бароқхон воқеасини эшитмак керак. Вақти бўлуб Тўқтемурхон аскарлари жатта элати Мовароуннаҳр мамлакатларини барчасини олуб, анда Бароқхон ўз мамлакатида тура олмай, кечи била қочиб Бароқхон эғнига жанда, бошига кулоҳ, қўлига сўта олиб, чўлистонларни кезиб эрди. Қавми Чигатойдин баъзи ёмон кўнгиллар Бароқхон ҳалокатиға қасд қилдилар. Аларни сирини бир ушоқ бола хонга хабар беруб, Бароқхон бечора душманлардин ҳеч шаҳр ичра киролмай, доим дашту биёбонларда юрур эрди. Ул қавмға армон бўлуб. Бароқхондин хабар тобмадилар. Аммо Бароқхон яёв йўл кезиб, кеча-кундуз чўл кезиб, оёқ яланг, бош яланг бўлуб, даштни ҳаво била елиға гаранг бўлуб, гоҳ юруб, гоҳи чарчаб, даранг бўлуб, олам ҳодисоти ранг-баранг бўлуб, Тегин аскарлари оёқидин найза уруб, қуёш беги бошидин зарра-зарра байза уруб, андоғ ҳолға туштиким, оҳ деса оғзидин яшин каби ўт чиқар эрди. Салтанат ёдига тушуб, ёғин каби кўзидин ёш тўкар эрди. Гоҳи тангри тоборақ ва таъоло ва қуддусға шукр айтур эрди. Гоҳи ўз аҳволини кўруб андешау фикр айтар эрди. Ва гоҳи, бу байтни фиғон ва нола била зикр айтор эрди.

Н а з м:

*Биёбон аро ман ғарибу фақир,
Жафо жаврларға бўлуб чун асир.
Қаёнда қолибдир беку хонлиғим,
Бу сазро ародурму сарсонлиғим.
Бўлибдир элимдин вафо бир тараф,
Мани қатлимға тиғу ханжар бакаф.
Жудо беклиғимдин қилиб шўр бахт,
На иззат, на давлат, на афсар, на тахт.
Утуб бу сифатда кеча кундузи,*

Чўлистонда қолдим манам ёлғузи.
Бошимға ўтубдур қуёшдин асар,
Оёғимға ургон тикон наштар.
Оёғим ялангдур, бошим ҳам яланг,
Оёғим қобартиб қуму тошу санг.
Таним узра жанда, қўлимда таёқ,
Белимда расандур, элимдин йироқ.
Қолиб мулк, боғу гулистонларим,
Алар ўрнигаму чўлистонларим.
Юрурға оёғимда йўқдур мадор,
Чўлистон қилуб ҳолимни танг-у тор.
Қуёш кетти, тўлғай самоға нужум,
Мани кўнглум андоғ бўлуб ҳам ҳужум.
Илоҳи, мин бандаға раҳм этуб,
Гуноҳим кечур, айбимни беркут.
Бу олам, у олам ўзинг илгим ол,
Адашганларни, худой, йўлга сол.

Алқисса, Бароқхон бечора сарсон-саргардон ҳар жонибга юруб Қандаҳор сариға борди. Қандаҳор ҳокими шоҳ Шужоёдин илгари шоҳ Мансур эрди. Аммо Бароқхон бисотида лаълдин бир узуги бор эрди. Анда бир булоқ ёқасиға келуб, ёшилуб, ул булоқ ичра тушуб гусл қилди. Сувдин чиқиб кўрдиким, узук йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтардиким, топмади. Ҳеч киши кўрунмади. Хайрон бўлди. Бул узук йўқ бўлганига кўп хафа бўлди. Лоилож Қандаҳор ичра дохил бўлди. Ҷрамларда юрур эрди, баногоҳ дупур-дупур овози кела берди. Кўрсаким, начанд чавқар отга минганлар келур, қўллариди қушлари, олдилариди този итлари бўйнида олтун қуллода, бир-бир ўта бердилар. Аларни орқасидин шон-шавкат бирлан шоҳ Мансур кела берди. Бароқхон анинг дабадасиға кўзи тушуб эрди. Барчалари шон-шавкат ила овдин келурлар. Анда Бароқхон ўз салтанати ёдиға келуб, ичи куйуб, юрак-бағридин бир оҳ тортиб эрди, мунинг оҳи шоҳ Мансурга маълум бўлди. Кўрдиким, ўшал қаландарни олиб юринглар. Анда ўрда сариға бир боғ ичра кириб ўлтурди. Бароқхонни келтуруб, чодир ичра шоҳ Мансур қошиға жой кўрсатдилар. Шоҳ Мансур Бароқхондин ҳар тарафдин сўз сўрди, тамкин ила жавоб қайтарди. Шоҳ Мансур билдиким, салтанатлик кишидур. Буюрди бир каф олтун келтуруб бердилар. Бароқхон пўтасиға солиб олиб кетти. Шоҳ буюрдиким, кўринглар нима иш қилур. Мулозимлар келуб кўрсалар, олтунни бир чеккаға тўқуб, парво қилмай борур. Алар айди, эй гадо, олтунни нега ташладинг, бегимиз санга инъом қилубдур?! Қулоқ солмай кета берди. Қайтуб Мансурға айдилар. Яна буюрдиким: Келтуринг, Бароқхонни келтурдилар. Шоҳ Мансур туриб, ўзин ўрниға ўтқузуб, хизмат пўтасини белиға боғлаб, уч кеча-уч кундуз айшу тароб қилдилар, шароб, кабоб келтурдилар. Бароқхон шаробни қўлиға олиб айди.

*Кўзда ёшим шаробдур, жону кўнгил кабобдур,
Недин ўзум тароб қилай, ҳол манга харобдур.*

Шоҳ Мансур хушлуқ вақтида арз қилуб сўрдиким, эй йигит, чин сўзлагил, қандай кишисан, гумон қилурманким, сандин шавкати салтанат иси келур, Бароқхон инкор қилди. Мансур айди, қайси кун юрак-бағрингдин оҳ тортинг, сабаб не эрди? Хон айди, бир узук йўқоттим, лаълдин эрди, оҳим анинг учун. Шоҳ Мансур, санга дунёни қурби йўқ, деб инонмади. Хон айди, ул узукда етти бобом отлари бор эрди. Мансур билдиким, узукни топмагунча бу қаландарни ҳасаби ва насаби маълум бўлмас, деб фикр бирла ўйланиб Бароқхонни либоси қаландарий бирла ўзига рафиқ қилуб, овга чиқуб борур эрди. Бир киши ўзидин ўзи улуғлар каби таассуф бирла борур. Мансур кўруб они чорлатуб савол сўрди, ул айди, аввал ўтунчи эрдим, қарга уясидин узук тошиб, мехнатдин холос бўлуб, Мири шикор бўлдим, саллам била қушимни бир ерға қўйуб эрдим, қушни оёғи бойлануб, салламни сургаб, кўтариб кетти, они орқасидин югуруб олайн десам, ул ерда отимни бўрилар еб қўйубдур. Энди Мири шикорликни қўйуб, хотиримға дағдаган қушбегилик тушубдур, энди ўз ақлимға назар қилсам, манга лозим лобади қушбегиликдур. Шоҳ Мансур кулди, айди; ақл бирла мансаби салтанатға етиб бўлмас, ало, ахчанг керак манга, ахчанг бўлса бергил, ман сани қушбеги қилайин, деди. Мири шикор анда ота-бобомдин қолгон деб бир лаъл узукни чиқориб берди. Мансур муталаа қилуб кўрдиким, Бароқхоннинг етти отасини деми ёзилубдур, ушбудурким, Бароқхон ибн Баёнқулихон ибн Қорачорхон ибн Дунхон ибн Чигатойхон ибн Чингизхон ибн Бартонхон ибн Қобхонға борур. Филҳол, шоҳ Мансур Бароқхоннинг асвал қайвон, жулус айвонлигини билуб Бароқхонға шоҳона либослар ва хилъат кейдурди, олдидин тахтға ўрун берди, икковлари тахт узра оға-инилиқ аҳдини қилдилар. Бир неча кун машатдин кейин Шоҳ Мансур мастлик вақтида ўзига баҳодурлик лофини уруб хонға айди, ҳеч киши мани қўлумни қайиролмас, аммо ман ҳар қандай баҳодур кишини қўлини ушлаб қайиргайман. Анда Бароқхон табассум қилиб, Мансурни қўлини ушлаб, андақ қайириб эди, Мансурни холи қолмади. Бароқхонни бу иши Мансурга огир бўлди. Аммо шоҳ Мансурни бир синглиси бор эрди — ким, оти Шижоат бекач эрди, кўб баҳодир, гўзалликда нодир бир қиз эрди. Мансур секин синглисига бориб, бу сирдин изҳор қилди. Анда Шижоат бекач айди: Эй оға, они манга тўғри қилгил, ман ондин сани қасосингни олайн. Мансур айди, ул санга маҳрам эмас, қандай бўлур?! Шижоат бекач айди, ҳийла шулки мани анга никоҳ қилуб бергил, мани қўлимни қайирса, никоҳ дуруст ва агар они қўлини қайирсам, никоҳ фасод бўлсун. Шоҳ Мансур Бароқхон қошиға келуб айди, мани бир қариндош синглим бордур, они оти Шижоат бекачдур, сан бирла қўл қайирмоқ қилубдур. Аммо они санга ҳукми шаръи нубиввий бирла никоҳ қилуб берурмиз. Агар сан

они қўлини қайирсанг, сани хотунинг бўлсун ва агар кучинг етмаса, талоқ қилурсан. Бароқхон қабул қилди. Андин сўнг синглисин никоҳ қилуб берди. Бароқхон Шижоат бекач била иккови бир тўшакда ўлтурдилар. Шоҳ Мансур ҳам ҳозир эрди. Аммо Шижоат бекач баҳодурлик ва паҳлавонликда Бароқхондин зўр эрди, лекин Бароқхонга ул қиз ошиқ бўлди, Бароқхондин ажралмоқга тоқати бўлмади. Бароқхоннинг қўлини ушлаб қайиролмагандек бўлуб эрди, Бароқхон анинг қўлини қайирди. Андин сўнг икковлари кеча-кундуз айш-ишратда бўлдилар. Шоҳ Мансур кўнглида кудурат қолди. Аммо бир кеча Мансур девор тешукидин қараб туруб эрди. Шижоат бекач Бароқхонга айди, ман ишқим сани қўлингни қайирғали қўймади, деб Бароқхонни нозлар била қўлини тутуб қайирди. Хонни анга ҳарчанд қилуб кучи етмади. Мундин Мансур воқиф бўлуб, аччиги келуб тонгла эрта сахарда қаҳр-қашама бўлуб, начанд қулларини мукамал қилуб бекач бирла хонни бошига келди. Бекач уйгонди, кўплашиб Шижоат бекачни ўлдурдилар. Мансур уёлиб, кўрунмай қулларига айди, гафго қилманг, хонни уйқусида бойланг, ўзи шармандалиқдин Бароқхон тўгрисига келмади. Они бойлаб бир қулга топшурдилар, муни тириклай ерга кўмгил, нафаси чиқмасдин ўлсун, деди. Альнёз бо оллоҳ ўшандоғ аҳди бузук подшоҳлардин. Аммо қул уйига элтуб эрди, тангрим анга муҳаббат солди, ўлдурмади, айди: сан ҳозир шул ерда бўлғил, ман сўнгра, худо хоҳласа, ўз элингга юборурман, эмди сабр қил. Андин Мансур қошига бориб, ўлдурдум, деди. Аммо ҳар кун эрта бирла хоннинг холидин хабар олиб, сув била емак келтуруб берурди. Иттифоқо, ярим кеча Амир Темур Соҳибқирон ва Амир Чоку барлос ва мирзо Сайфиддин ва Иноқтоз киморбоз ва Хинд Хожа барчалари Қандаҳорга бориб кирдилар. Соҳибқирон бир ерга отини бойламоқ учун қоziқ қоқиб эрди, муни кўруб хонни келтурган киши хонга кириб, сани элингдин одам келубдур, танурмусан, деди. Бароқхон секин кўриб, Амирни отини айтиб чақирди. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, йўлдошларига айди, барчалари эшитуб, таажжубда қолдилар. Амир Чоку Бароқхоннинг товушин тануб, «Ушбу Бароқхон», деб хонни қошига кирдилар Бароқхон кўрқуб, буларга секин-секин сўйлади, бир-бирларидин аҳвол сўрашиб, йиглашиб, бу назмни Бароқхон аларга айди.

Б а й т:

*Бўлубдур худодин қазо-у қадар,
Бу сарсонлуғумдур юруб дарбадар.
Урамлар кезарман неча йўл кезиб,
Юруб дашту саҳро неча чўл кезиб.
Элим барчаси қолди йўллар аро,
Адашиб ки юрдум не чўллар аро.
Бухорийларимдин манга йўқ хабар,
Жатта қилди юргимни зеру забар.
Биза қолмайин ору номус, нанг,*

Келуб Балх аро биза қилди жанг.
 Заъифдур элим, ёв қавий бўлдилар,
 Бизи барча душман кўруб қулдилар.
 Фалак Зол этибдур мани кўб хароб,
 Сочилган бошим узра ҳасрати туроб.
 Қилиб тошни ёстуқ, тикондин палос,
 Чурик жандаларни қилубман либос.
 Таним тош-тикондин бўлубдур яра,
 Соқолим оқарди бу ғамдин, қара.
 Чаманда тўлубдур бари зоғлар,
 Анодил қафасда юрак доғлар.
 Қани мулки молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Қаёнда қолибдур беку хонлиғим,
 Неча кун Бухорода султонлиғим?
 Қани дўстлар била қалин суҳбатим,
 Қани салтанат, давлату шавкатим?
 Қани талту бахтим, қани боғлар?
 Қани ёрлар, жўра, ўртоғлар?
 Қани ул қариндошу туққанларим,
 Қани ул аёлим, неча дилбарим?
 Қани мулку молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Бадахшону Кобил, юруб то Ҳирот,
 Қаландар ўзумни қилуб Мискин от.
 Қочуб Балх саридин, боруб Қандаҳор,
 Юрубман адашиб бўлуб хору зор.

Алиқисса, Амир Темур Бароқхонга кўб насиҳатлар қилди. Аммо Бароқхон мулкиндин ажраб қаландар бўлғониға уч йил бўлуб эрди, ёши қирқға бориб эрди. Ғам-ғуссадин соқоли кўб оқариб эрди. Аммо булар сўзлашғониға Бароқхонни ўлдурмай, тарбият қилгон қул бир тарафдин мўралаб туруб эрди. Соҳибқирон они кўруб, ёмон хаёл кўнглиға келуб, ёсини кўлиға олиб, анга ўқ отти. Ул бечора сайҳа тортиб йиқилиб, ҳалок бўлди. Бароқхон мун кўруб йиғлади. Амир ҳақиқатни билиб, пушаймон бўлди.

Б а й т:

*Яхшилиқ тухмидан экуб ушбу фалакни гардиши,
 Берди ул бечорағажим заҳар қотил емиши.
 Яхшилиқ дўстиға қилса, ёмонлиқ душмана,
 Алқашу дўстиға урмас, душманға қарғиши.*

Алқисса, ул бечорани дафн эттилар. Бароқхон Амир Темурдин андак койиб хафа бўлди. Агар кучи етса қатлга таваққуф қилмас эрди. Бароқхон айди, бир узуким шоҳ Мансур кўлида қолди, бир киши они келтурса. Амир айди, турғил эртароқ ўз манзилға борайлуқ, узук топилмас мато эмас. Хон айди, ман сизға керак

бўлсам, манга ул узук керак, нечукким, онда мани ота-боболарим исмлари бордур, боринглар, узугимни шоҳ Мансур қўлидин келтурунглар. Барчалари сувут қилди. Ахир Амир Ақим отини мишуб, хонни олдига солуб борди. Ўрда сарига яқин етуб, буларни бир ерга қўйиб, ўзи Иноқ била ўрдага кирди. Бароқхон кўрқуб, қолганлар била қочиб кетти. Ҳинд Хожа Амир келгунча турайлук, деди. Хон қабул қилмади. Аммо ўшал кеча, қудрати худо, дарвозабонлар ухлаб ётур эрдилар. Амир етти дарвозадин ўтуб, Иноқни эшикка қўйиб, ҳарамга дохил бўлди. Шоҳ Манеурни кўрдиким, маст уйқуда ётур, қўлидин узукни секин тортиб олди. Бир хат қўлини устига қўйди. Анда бир кули туруб ҳамла қилди. Ови ўк бирла теракка қоқиб қўйди. Андин Иноқ била келуб кўрсаким, йўлдошлар кетуб қолибдур. Амир лоилож бўлуб буларни ахтариб кетти. Шоҳ Мансур эртаси қўлини кўруб ҳайрон бўлди. Яна хатни мутолаа қилуб кўрса, айтубдур, биз тўра бача бўлурмиз, сани мулкингни олурмиз, ўзингни ўлдурмасмиз. Мансур Амирнинг баҳодурлигина таҳсин қилди. Филҳол, отга мишуб саҳрога юзланди, орқасидин аскарлари юрдилар. Шоҳ Мансурни вазирини отини Шамс ул мулк дер эрдилар, қўб ақлга етук киши эрди. Булар сани ўлдурмабдур, деб Мансурни манъ қилди, санга аларни иши йўк, деди. Шоҳ Мансур қабул қилмади. Аммо Бароқхон тоғ бағрида туруб эрди, ногоҳ чанг чиқа келди.

Кўрсаким шоҳ Мансур келур. Орқасидин қўшунлари келуб, тор йўлда олдини олдилар. Мансур қўлига санчқусини олиб, бошидин айлантуруб, «Амир Темур» деб чақира берди. Бароқхон айди: Муни фикрини нима қилурмиз? Ҳинд Хожа айди, бориб ман Амир Темур бўлурман, дегайман. Бароқхон жавоб берди. Ҳинд Хожа майдонга бориб, эй Мансур, ман Амир Темур бўлурман, не ишинг бор, деди. Мансур айди, галат айтурсан, Амир Темур эмассан, ҳадинг йўқким, мани ҳарамимга киргайсан ва узукни қўлимдин олгайсан, қулимни теракка ёнуштургайсан. Ҳинд Хожа ман Амир Темур бўлурман, албатта деди. Мансур айди, агар Амир Темур бўлсанг, қулни қайси теракка боғладиңг? Ҳинд Хожа ҳайрон, бўлуб айди: шошиб қайси теракка бойлаганимни билмадим. Мансур айди, сўзингни чиңлиги йўк. Амир Темур бу ишга шопмас. Ана Ҳинд Хожа Мансурга ўқ отти. Мансур қалқонини тутти, отган ўқи ақалли ўзига етмади. Анда Ҳинд Хожа айди. Бароқхон вафоси йўқлигина йиғлади. Мансурга айди: ман Амир Темурни кулидурман. Бароқхон мани санга юборди. Мансур айди, Амир Темур шундай киши учун ранж ва машаққат тортиб келурму? Бориб Бароқхонга айғил, ўзи келсун. Ҳинд Хожа келуб Бароқхонга айди. Анда хонни аччиғи келуб, мани Мансурдин кўрқди, дерсан. Ё мандин Амир Темурни кинасини қилурсан, деб қилич кўтариб Ҳинд Хожага солди. Анинг баданига яроғи тўрт бармоқ қадари ботти. Ўзи майдонга борди. Шоҳ Мансур кўруб таъна ва маломат қилди. Хонга айди, шундай хизматчи кишини қўлдан юборурсанму? Бароқхон айди, жадал бирла ишингга машғул бўл. Анда Мансур қўшунларини чақириб айди, ҳеч киши манга кўмакга келмасун деб икковлари қўлларига санчқу олиб раддибадал айлади.

уч мартабагача. Тўртинчида Мансур найзаси Бароқхоннинг совутига илиниб қолди. Бир тортиб эрди, хон отдин йиқилуб ерга тушти. Мансур мулозимига буюрдиким, хонни калласини танасидин жудо қилгил. Мулозим келуб, кўксига чиқуб хоҳласаким. Бароқхонни қатл айласа, Амир Чоку муни кўруб, йиглаб айди муножот.

Б а й т:

*Муножотим қабул эт, ё илоҳи,
Ўзингсан барча олам подшоҳи.
Сигиндим санга бул кун биру боро,
Бу ерга бизга сан бергил паноҳи.
Қидирдук тўрамизни, энди топдук,
Десак бул кунда бўлмай табоҳи.
Бу дардларга ўзинг бергил давони,
Фақирларни ўзингсан такягоҳи.
Кўзимдин шашқатор ёшлар оқузиб,
Сурай даргоҳингга рўй сиёҳи.
Олибдур юртимиз кофир эликим,
Мусулмонларга бер оромгоҳи.
Сигинган даргоҳингга ман қулингни,
Дуом айла қабул, кечгил гуноҳи.*

Банагоҳ, тоғ бағридин бир от минган йигит шовқун қилуб, наъра тортиб чиқа келди. Қўлида йўлбарс терисини сайд қилиб, орқасида бир киши бабр терисин ҳода учига ялов қилуб келур. Кўрсаларким, Соҳибқирон бирла Иноқ эмиш. Анда Амир кўрдиким, хон кўксига чиқуб ўлтурур, қўлинда ханжар, хоҳласаким, Бароқхоннинг танасидин калласини жудо қилса. Амир Соҳибқирон найза сопи бирла андоғ урдиким, мулозим калласи узулуб, чаққон бўлуб хизмат қилмоқга қирқ қадамга юмалануб келуб турди. Бул ҳолни Мансур кўрди, билдиким, Амир Темур ушбу йигитдур. Амир хонга айди, эй афанди хоним, маъзур тутқил хизматингга таваққуф қилдим. Бароқхон уёлиб ҳеч нима демади. Амир Чоку ҳам муфайл бўлди. Ҳинд Хожа мулойимлик қилди. Амир қайтуб бориб шоҳ Мансур йўлини олди. Шоҳ Мансур Соҳибқиронга айди, қатлни андеша қилгон тўра санму? Амир айди, эҳтимоли бор. Яна айди, мани ҳарамимга журъат била кирган санму? Амир айди, оре. Мансур, айди, қулни қайси теракга боғладинг, қайси жонибда эрди? Амир айди, қутб жонибдаги теракга бойладим. Шоҳ Мансур таажжуб қилуб билдиким, ҳақиқатини айтур, Амир Темурни ўзидур. Ваҳима тутуб қолди, бовужуд, билдирмади. Огози мухораба қилиб, жанг ичра кируб, қилични кўтариб Амирга солди. Амирни бир қўлини мажруҳ қилди. Амир бир қўли бирла шоҳ Мансурни пўтасидин ушлаб ерга урди, пўтаси узилди. Ол Музаффар қўшунлари Соҳибқирон устига тўкилди. Мансурни байроқини остигача ҳамла қилуб борди. Бовужуди, бир қўлидин қон оқиб кета берди, қони тийилмади, гайратидин буюрдиким, ўт ёқинг деб. Ўт

ёктилар. Ханжорни олов ичра қўйиб, қизил чўқ қилиб, қўлини томури кўриқлиб эрди, анда босиб қўйдурди, жиз-жиз қўйиб овози чиқти. Анга йўлдошлари хайрон, таажжуб қилдилар. Филхол, қон тўхтади, лекин Амрини бир қўли маъюб бўлди, ишга ярамай қолди. Аммо шох Мансур қўшунлари атрофни мухосара қилдилар. Охири, Иноқга букордиким, йўлдошлар келди мадад беринглар. Шох Мансур закибани ичра туруб эрди, бир тоғ тарафдин сойга сел кела берди. Тоғга бир дўндаси йиқилиб, асқар узра тушти. Амир Темурга зарар қилмади, ё пирим Нақшбанд, деб бир чекбасидин чиқти. Гўйибдин бир қўл хозир бўлди. Амрини тоғни юқорисига чиқориб қўйди. Шох Мансур қочиб Қандаҳорга кетти. Қўшунлари сел ичра қалиб ҳалок бўлди. Соҳибқирон анда боши айлануб, Сеҳистонга бориб қолди. Иноқтоз яёв бир элдин ўтуб бир тоғ узра келди, чорукни йиртилди, тоғда қолди. Бирдан ёмғур ёға бошлади.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН СЕҲИСТОНГА БОРГОНИ, АТРОФДИН ЭЛ АМИРНИ КЎРМАКГА КЕЛГОНИНИ БАЁНИ

Аммо Иноқ ёмғурдин ўзини бир тоғ ичра олди, анда олов ёқиб оёқига туз сурқаб, яёв юрмоқ учун қувват бўлурму деб оёғини оловга тутти. Ногоҳ ўт ёруғини тоғдин кўруб бир қоплон кела берди. Иноқ муни кўруб ўтни оз-оз ёқти. Қоплон олов ёнганига таажжуб қилиб туриб эрди, орқасидин товуш келдиким, бу ерда биров ўт ёқадур, деб. Қоплон орқасига қайтуб, бу кишини ҳалок қилди. Иноқ оловни кўрқиб ўчирди, тонг отқондин сўнг бориб кўрдиким, қоплон бир кишини пора-пора қилиб кетубдур. Андин ўтуб, печа қадам юриб эрди, филхол, икки киши келди Иноқни маҳкам ушладилар, бойлаб айдилар, кеча бизни қардошимизни қоплонга ҳалок қилдурган шул деб, ура-ура олиб кетдилар. Қўшунларига келтурдилар, улар ўн минг эрди, икки улуғи бор эрди. Иноқдин сўрдилар, Иноқ аларга воқеани баён қилди. Алардин бири Иноқни тануди, анда Амир Темурни сўрадилар. Иноқ Бароқхон талабиди келганини айди. Алар айдилар, бизлар ҳам Бароқхонни ахтариб келдук. Аларни бири Учқора баҳодур, бири Тоғабўга баҳодур эрдилар. Иккови Иноқни чодирга келтуруб қўб навозишлар қилдилар. Амирдин хабар тобмадилар. Анда бир ғалча келди, алар беш киши Сеҳистонга бордилар, дегач, булар барчаси тоғдин ошиб Сеҳистонга яқин келди, бир улуг тошни кўрди, ости уй кабидур. Амир Чоку айди, эшитиб эрдим, бул тошни Зол ўгли Рустам сайдгоҳ учун уй қилгондур. Ўл ерда Амрини қўлини яраси кўнайиб, ўзи заифланиб, бу уйга туштилари. Озуқлари қолмаб эрди. Аммо Сеҳистон ҳокими Жаён чашм отлу киши эрди, Хиндистон беки анга бир хўкиз юбориб эрди, турфа нақш-нигорлик тарғил эрди, бул ерда ўтлаб юрур эрди. Ҳеч киши уни манъ қилолмас эрдилар. Иттифоқо ул хўкиз ўтлаганича булар қошига келди.

Алар очлиқдин ҳалокатга яқин бўлди эрди. Муни кўруб Амир

айди, бу бизларга тангри-таоло юборган ризқ эрур, деб бошин кестилар. Анда этини шўрба қилуб, еб-ичиб Хинд Хожа терисини бозорга олиб чиқти. Подачилар хўкизни ахтариб тополмадилар. Биров савдо узра таргил хўкиз терисидин тануб Хинд Хожани ушлаб Жаён чашм қошига келтурдилар. Хинд Хожа айди, ман ёлгуз эрдим, оч қолдим, лоилож ушбу хўкизни сўйуб едим, Жаён чашм қабул қилмади. Айди, бу қилгонинг бир кишини иши эмас, деб тутуб, қийнаб азоб берди. Андин кейин шарҳи воқеани баён этди. Филҳол, Жаён чашм султон Қиличбек насли Ёлқуб Сафодин эрди. Андин тўрт юз киши била келуб, Амир Темурни атрофини олиб, ўшал тош уйга қамадилар. Лоилож, Амир қўли бирла бўйнига ҳамойил осиб, тўфанг ила ўқ ёсини осиб яёв кела берди. Султон Қиличбек ариг ёқасида от узра туриб, сув деб буюрди. Анга бир шиёлада сув туттилар, олай деб эди, бул тарафдин Амирни дубулга, совутини садосига от хуркаб, Қиличбекни ташлаб қочти. Амир келуб бир қўли била белидин кўтариб ерга секин ўтгузуб қўйди. Анда Қиличбек Амирни қўлини ўшиб, айди: Санга жоним фидо, нима десанг, хизматингда бўлайин, деб аҳд қилди. Бориб Жаён чашм корини адо қилай деб, они қошига келди. Айди, мани Хинд Хожага бадал қилуб юборди. Аминг сўзини қулоқингга ёшурун айтурман, деди. Махрамдин бири Жаён чашмга секин ишорат қилуб айди, Қиличбекка омон берма. Жаён чашмга қараб айди, мани сандин хаворим бор, мабодо Амир Темур бирла мувофақат қилгон бўлма. Қиличбек анга айди, мундог сўзни гапурма, Амир Темур санга бу сўзни айтув эрди деб, Жаён яқин келуб қўлига ханжар олиб, бирдан қасди солмоқ эрди, воқифлар, филҳол, ушладилар. Жаён чашм ўлдурмоқга амр қилди. Қилич айди, нима қилсанг, андог қилгил, ман Амир Темурга дўст, вафодорман, Жаён чашм: аҳдингдин қайтгил, деб, кўп насихатлар қилди, қабул қилмади. Қўзини олдига келтуруб ўгул-қизларини аҳли аёлларини бир-бир ўлдурди, аҳдингдин қайтмади. Жаён чашм айди, Амир Темур санга нима яхшилиқ қилубдур, мундог жон нисор қилурсан? Айди, манга ҳеч нима яхшилиқ қилмабдур ва лекин аҳдимни бузмасман.

Алқисса, анинг ўзини ҳам ҳалок қилдилар. Андин сўнг Жаён чашм ўзи филга рокиб бўлуб Соҳибқирон қошига келди. Амир Қиличбек қатлидин хабар топуб йиглади. Ул кун Жаён чашмни чўқмори бор эрдиким, Тошканд вазнига беш пут эрди. Ани қўлга олиб, тош уйга келуб, Амирга ҳамла қилди. Амир Темур бир қўл бирла ҳамойилларини бўйнига осуб, ташқорига қадам қўйди. Анда фил хартумини бир қўли била ушлаб, бураб, бир тортиб эрди, фил хартуми узулди. Фил орқасига қочти. Жаён чашм яёв бўлуб, чўқморини кўтаруб, Амирга келуб ҳамла айлади. Соҳибқирон бир қўли бирла ўзига дафъ қилуб эрди, елкасига тегиб сўнгаклари синди, буюрдиким, тош уйни атрофига ўтни қалаб, ўт қўйиб юборгайлар. Ўзлари шаҳрга қайттилар. Амир йўлдошлар бирла барчаси хайрон бўлуб, йиглар эрди. Соҳибқирон юзларини меҳробга қилуб, қўлларини дуога кўтариб муножот қилуб, бу назмни айтур эрди:

Соҳибқирон айладим муножот,
 Эй олам оллоҳи ва-л халфийёт.
 Эй холиқи кулли барча олам,
 Ер юзи узра тушурдинг одам.
 Одам Атомиз, Ҳаво Онамиз,
 Кўз ёшларини этуб гуҳаррез.
 Юз йил адашиб бир-биридин,
 Одам занидин, ҳаво эридин.
 Бир-бирга қўшуб яна икковни,
 Халқ айладинг иккидин нечовни.
 Намруд олов ёққанда ул он,
 Иброҳима айладинг гулистон.
 Юнусни ютуб денгиз балиғи,
 Тоатлар этуб нур ўлди рўйи.
 Ҳазм этмоқиға йўқ эттинг одат.
 Миср ичра солиб Юсуфни зиндон,
 Тахт узра чиқординг, ўлди султон.
 Айюб жасадини қурт кўб-кўб
 Хўракиға айладингки буйруқ.
 Андин яна узвини этуб пок,
 Тут яфроғин эттинг анга хўрак.
 Оламға кетурдинг анбиёлар,
 Аҳмадни қилуб бориға сарвар.
 Бу Жаҳл ила Булҳаб бўлуб нав,
 Ҳазратға қилиб ёмон дав.
 Макрундин аларни сақладинг сан,
 Дўстингни камина умматиман,
 Эй зоти муназзах, ору ҳам пок,
 Зотингға етушмас ақлу идрок.
 Афтодаларингға сан пано бер,
 Бечораларингға яхши жо бер.
 Мақбул эта кўр, дуони, ёраб!
 Мағфур эта кўр хатони, ёраб!

Алқисса, Амир муножоти қозиюл ҳожат қилуб турар эрди, чўл тарафдин губор кўрунди. Анда бир отлуг киши кўрунди. Қўлинда санчқу, оловни кўруб отдин тушти. Хуржунда мешдин сув олиб, қумғонға солиб тўлғизиб, яна бир нимарсани қумғонга солди, ани эгар қошиға осиб, отини бурнини пичоқ била ёриб бир пиёлада қон олди. Анда қонни олти тарафға сочиб от узра қумғонни қўлга олиб жилва бериб, ҳар тарафға дафъ қилди, шовқин қила берди. Киши билмадиким, нима дейдур, нима қиладур. Аммо олов кучайиб ёниб, яқин эрдиким, Амирни йўлдошлари била куйуб ҳалок бўлса, ногоҳ ҳаво узра бир қитъа булут келуб ўтға ёмғур ёға берди. Тамоми ёнган оловни ўчурди. Маълум бўлдиким, ул киши буларни кўруб, бу ишни муддао қилгон экан. Яна чанг-тўзон чиқа келди, кўрсаларким, Чигатой аскарлари, етти байроқ била келур, ул қилгон киши билдиларким, кал қиморбоз Иноқтоз эрур. Аскар боши

Учқора ва Тоғайбўга келуб булар била мулоқот бўлдилар. Қавчин эли била Тархон эли келуб Жаён чашм лашкарини сўрдилар, ахтариб кейнидин боруб топдилар. Тоғайбўга жиловни тутуб турди, Учқора Жаён чашмни ушлаб келтурди, анинг қўшунлари қочиб Сеҳистонга бордилар. Чигатой бекалари қайтуб Соҳибқирон хизматига келдилар. Амир тош уйни олдида бир тош узра ўлтуруб эрдилар, Бароқхон била мулоқот бўлдилар. Бароқхон аларни койиб, хуш кўрмади. Алар хондан хафа бўлуб, мурожаат қилур бўлдилар. Амир Соҳибқирон аларни қошларига келуб, навозишлар қилуб, кўнгилларини олиб, аларга айди, маъзур тутарсиз. Хон қайғуда ғамгин турур, сизларга ноз қилур, ота-бобосини хурматини сақлаб, кўнгилдин гинани кўтаринглар. Андин сўнг хар тарафдин элу улус келуб хон мулозаматида бўлдилар. Амир Темур аларга асру меҳрибонлик қилдилар. Аммо Жаён чашмни тутуб келтуруб Амирга тўгри қилдилар. Амир онинг кўнглини олиб айди, ман сани қонингни хондин тилаб олайн дегач, киши келдиким, Жаён чашмни кўлга тушганини Бароқхон эшитуб талаб қилур, деди. Анда Амир Жаён чашмга Иноқни кўшуб берди. Айди, бизга муни гуноҳини кечсун, деди. Ўзи кўли озоридин ул ерда қолди. Иноқ Жаён чашмни хонга тўгри қилуб, шафез бўлуб Амирни арзини еткурди. Бароқхон сўкуб... сўзлаб айди, олиб бориб, бошин кесинглар, деди. Амирни айтганига қулоқ солмади. Иноқ келуб воқеани Соҳибқиронга айди. Анга Амир айди, ваъда қилуб, нечун вафо қилмагайман, деб ўрнидин туруб, хон қошига келди. Анга шафез бўлди. Филхон, буюрдиким, Амир Темурни ушланг, муни ҳам ҳалок қилингллар, деди. Амир хотирига келди, хон ҳукми тагайюр бўлмагай деб, айди: келинг, мани Жаён чашмга кўшуб, бойлаб, элтинглар. Аммо улуғлардин Амир Чоку, Мирзо Сайфиддин, Учқора баҳодур Амирга шафез бўлдилар. Буларни ҳам ўлдурмоқга ҳукм қилди. Анда барчалари ғавго қилдилар. Бароқхонни ўлдуруб, ўрнига Амир Темурни хон қилурмиз, дедилар. Анда Бароқхон қилгон ишига пунаймон бўлуб, кўркуб қочиб Соҳибқирон олдига борди. Амир Бароқхон била элли яраштириб кўйди. Жаён чашм аларни шаҳр ичра келтуруб, сиккаларини Бароқхон отига ёздурди, тахтини берди. Бароқхон улусни йиғуб, қўшун жамъ қилмоқ фикрида бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ВИЛОЯТИГА БОРИБ, ҚАМАРИДДИН ТОҶИКНИ ҲАЛОҚ ҚИЛМОҚИ БАЕНИ

Чигатой улуғлари эшитуб, Бадахшон тоғига Бароқхонни келтуруб жамъ бўлдилар. Амир Мусо Жалойир, амир Боязид, Шер Баҳром қавчин баҳодур, амир Ёдгоршоҳ орлот, амир Муайяд орлот хонни мулозамат қилдилар. Элатлардин тўрт минг киши жамъ бўлуб кенгаш қилдилар. Айдиларким, бир киши жонсус бўлуб, жатта қипчоқ элиндин хабар олуб келса. Анда кўркуб ҳеч киши жонсусликни ихтиёр қилмади. Ахир Соҳибқирон ихтиёр қилуб бир

кишини тархон элидин, бир кишини эскай элиндин олиб, уч киши бўлуб, йўлга тушдилар. Келуб бир тоғни бағрида ухлаб ётдилар. Ногоҳ йигирма киши қипчоқ қоровулларидин келуб буларни уйқуда ушлаб олдилар. Амирни икки йўлдоши бирла боғлаб келтуруб оломонни бир қортисиға тобшурдилар. Ул қорт киши буларни денгиз ёқасиға келтуруб эрди. Тархон элини қўлинда бир лаъл бор эрди, оғзиға солуб, ютуб юборди. Қорт ул бечоранинг қорнини ёруб, ҳалок қилуб, ул лаълни олди. Эскай эли муни кўруб ўти ёрилгудек бўлди. Лаълни сувға ювуб, андин сўнг Амирни ўлдурмоқға келди. Соҳибқирон ё ҳазрат Баҳовуддин, деб бир зўр урди, арқон узулуб, бўлак-бўлак бўлди. Қорт Амирни кўруб ёроғ хавола қилди. Амир баҳодур қортни билагидин ушлаб, яроғини қўлиндин олуб, бир уруб, икки бўлуб, ўзи анинг отиға миниб, бир тарафға қараб йўналди. Билмадиким, йўл қайда бўлур, қирни юқорисиға чиқуб кўрдиким, кўб аскар, эллик мингға яқин келур, денгиз орқасидин Бадахшон тарафға ўтуб борур. Аларни бошлиғи йигирма кишидур. Аларни бири Соҳибқирон минган отни тануб, «фалон баҳодурни оти» деб Амирни ушлаб, чодирға келтурдилар. Кўрсаларким, Қамариддин тожик жатта беклари бирла ўлтурур. Амирдин сўрдиким, Чигатой бекларидин хабаринг борму? Соҳибқирон онга тадбир бирла сўзлаб, айди: икки юз киши Сеҳистондин келуб қоровулларингизни ушладилар. Қоровуллар, энди бизларни ўлдурманг, тавонимизни берайлик, киши бўлса ушбу отни минуб, бизлар бадалимизға Қамариддинға бурса, деди. Ҳеч ким унамади, охир фақир аларға мутасадди бўлуб келдим. Агар мани ўлдурсангиз, пушаймон бўлурсиз. Қамариддин айди, агар сани ўлдурмасам йилги била сани юборурман, қоровулларни олиб етқузурсан, Амир айди: тузук.

Алқисса, қипчоқни сориқ ва кенагас элидин ўн минг кишини Амирға қўшуб юборди. Амир бир тоғни бағриға келуб қулға айди, сизлар шул ерда тўхтанг, биз бориб қоровуллардин хабар олайлук, деб икки кишини ўзиға йўлдош қилуб тоғдин ошиб, йўлдошиға ҳарба қилуб бирини ҳалок қилди, бири қочти, анинг ҳам орқасидин югуриб келуб ўлдурди. Икковини от ва яроғ ва кийумларини олуб ўз қўшунлариға келди. Воқеани бир-бир аларға баён қилди. Филҳол, Чигатой сипоҳлари отлануб келсалар, тоғни ёқасида қипчоқ қўшунлари баъзилар отлариға ем бериб ва баъзилари ухлаб ётур. Бирдан аларға ҳамла қилдилар. Андоғ қиргин бўлдиким, қонлар ҳар жилғада ариг-ариг бўлуб оқиб кета берди. Ҳасадлари ханнотлар қофидек тўб-тўб бўлуб ётур эрди. Қалла ҳандалаки узулуб, тан фалаки чўзилиб, андин аксари қочиб, бир горға ёшиндилар. Фор ичра сомон солиб тутун била ҳалок қилдилар. Ўн минг кишидан йигирмаси тирик қолиб, қочиб Қамариддинға келуб воқеани баён қилдилар.

Аммо Чигатой сипоҳлари кўб-кўб ўлжа олдилар. Амир аларға қипчоқ аскарини кўблиғини баён қилди. Амир Мусо Жалойир айди бизларни к'чимиз қипчоқ сипоҳлариға етмайдур. Ҳарчанд Соҳибқирон кунилларини кўтарди, кўб сўзларни айди, қабул қилмади. Ахир, тўпларғи ушотти, тўрт минг кишидин минг киши қўшундин

чиқуб, айттилар. Яна минг киши ҳар тарафга тарқаб кетдилар. Икки минг киши Соҳибқирон бирла қолди. Амир хайрон бўлди. Икки минг киши Амир фармонида тутуб, жиловинда бўлдилар. Кенгаш бирла ул кеча анда бўлдилар. Амир тушинда биров айди, турғил, зафар сеникидур. Уйқудин туруб, хуззор мажлисга айди. Алар айди, бизлар ҳам бу овозни тушимизда эшитдук. Амир айди, бу ривояти солиҳадур, эй улус, туринглар, тангри таоло карамига таъя қилинлар, аммо ҳар қайсиларингиз икки бог ўтни отга сургатинг, ман жатта қипчоқларига айтиб эрдим, Чигатой аскарин юз минг деб, чангу губорни алар кўруб ажаб эмас, қочса. Эртаси икки минг киши ушбу сўзга амал қилуб икки бог йигоч ўтуни арқон бирла боглаб, ҳар бир киши отга сургатиб, ахшомига қипчоқ қўшунларига етуб бордилар. Бу чанг-тўзон ҳисобсиз кўрунуб, қипчоқ аскарини кўнглига кўрқинч тушуб, кўчуб, денгиздин ўтуб ором олдилар. Соҳибқирон ёв қочганини билуб, холо аларни фикрини қилмоқ керак, тонгла бўлуб бизларни ҳолимизни билса, иш қабоҳат бўлур, деб Амир беш юз кишини ўзига йўлдош қилуб, денгиздин ўтуб, тоғ устига чиқуб, ўтин йигиб, олов ёқиб юбордилар. Тўрт киши қарнай чолиб эрдилар, ёв муни эшитуб олов ёнганини кўруб, қоча бердилар. Қамариддин ҳам қочиб Балхга келди. Шаҳар дарвозасини очмадилар. Кечаси бирла бир тарафга қочиб, ғойиб бўлди. Амир ганимат моллардин олиб, қўшунлари бирла Балхга келдилар. Амир Мусо Жалойир қилғон ишига пушаймон бўлуб келди. Амир эшитуб, Бароқхонга келуб кўриниш берди. Амирни навозишлар қилди. Амир Темур амир Мусога аччиғ қилуб, ғазабда бўлди. Амир Мусо муни кўруб, қочти. Амир Темур Шер Баҳромни анга юборди. Андин Бароқхон қошига келуб эрди, хон амир Мусо гуноҳини Соҳибқирондин сўради. Хон амир Зуннун туркмонни юборди, Шер Баҳромга айғил, амир Мусога озор бермасун. Аммо Зуннун кўнглида адовати бор эрди. Шер Баҳром амир Мусони жиловидин тутуб лашкар тарафига тортиб келур эрди. Амир Зуннун бул тарафдин қиличини қишидин чиқориб бора берди. Шер Баҳром муни кўриб хаёлида ўлдурмоқга ҳукм қилибдур, деб қиличини кўтариб амир Мусо Жалойирни бир уруб ўлдурди. Амир Зуннун айди, нега муни ўлдуринг, Амир гуноҳини кечиб эрди. Шоҳ Баҳром айди, ман қайдин билурман, қилич яланг келди, деб иккови муноқаша қила-қила Амир била хонни олдиға келдилар. Хон Амирга, албатта, бу ишни сан қилубдурсан, деди. Амир онд ичти. Хон айди, агар ўлдурмаган бўлсанг, Шер Баҳромни ҳалок қилурман. Амир қабул қилмади. Бароқхон Амирга қина сақлаб, ҳеч нарса қилолмади. Балх одамлари жойларида қарор олдилар. Андин сўнг Қамариддинни ахтармоқга муқаййид бўлдилар. Амир буюрдиким, ҳар ким они тирик келтурса минг олтин олеун, деб ваъда қилди. Ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Иттифоқо, бир кун хон била Амир сайдга ов қилмоқ учун чиқтилар. Бир тулкини Амир отмоқда эрди, Бароқхон ҳам югуруб келуб, отмоқ бўлуб эрди, урунуб Бароқхон бошидин тожи тушуб кетти. Муни кўруб, аҳли ҳукуматлар айдилар, охир Бароқхон боши Соҳибқирон қўлида ҳалок бўлса керак. Муни кўруб хон аччиғи келуб, ғазабда бўлуб,

тожига қарамай, тулкига ўқ отти. Тожи бир қудуқ ичра тушти. Анда бир кишини қудуқга тушурдилар. Қудуқда кўб замон тўхтаб қолди, сўнгра тожни олиб чиқти. Амир они тахайюр қилгонини сабабини сўради. Ул айди, тожни ахтариб, зўр бирла топиб чиқтим. Амир анинг сўзини қабул қилмади ва айди, бу қудуқ ичра албатта биров бордур деб. Эгнидин кийумларини ахтариб, бир лўълў бирла ёзилган хатни топиб олдилар. Анда Амир, чинингни айғил, деди. Лоилож, айди: Қамариддин ушбу қудуқ ичра, манга бул иижуни берди, кўб ваъдаларни қилди, яна ушбу хатни Тўқтемурухонга, Самарқандга еткурурсан, деди. Хатни мутолаа қилуб кўрсалар, айтибдурки, эй Тўқтемурухон, ман ушбу қудуқ ичра ўлуб қолмайин, ўлтурса турсун, турса юрсин, деб кўб таъкид қилибдур. Барчалари Амир Темур Соҳибқироннинг фаросатиға ва басиратиға таҳсин ва офарин қилдилар. Бароқхон айди, они қудуқдин чиқоринг. Хеч киши кўрқуб тушмади. Яна Бароқхон, бул Амир Темур тушсун, деди. Соҳибқирон белини бойлаб тушмоқ бўлуб эрди, эл кўнмадилар. Хон аларга адоват қилди. Амир аларнинг сўзини қабул қилмади. Филҳол Амир қудуқга тушти. Хоҳласа, қудуқ остиндин Қамариддин Амирға ўқ отса, Соҳибқирон чаққонлиқ бирла қўлини қоқиб юборди, ўқ юқори чиқуб кетти. Оёқ-қўлини маҳкам боғлаб, арқон била белидин боғлаб юқориға чиқорди, кейнидин ўзи чиқти. Амир айди, энди нима деюрсан? Қамариддин айди, филларимни олдинг, филбонни ҳарчанд ҳаракат қилуб, олиб боролмассан. Амир айди: нима талаб қилурсан? Ул айди, сандин талабим йўқ, нима иш қилсанг, андоғ қилғил. Амир ҳарчанд насиҳат қилди, қабул қилмади. Айди, эмди бахт ва давлат мандин кетубдур, балки менинг тириклигимдин ўлганим авлодур.

Н а з м:

*Қўлимдин учти давлатни қуши бас,
Бу учган қуш манга ҳаргизда келмас.
Манга қилманг насиҳат дўсту душман,
Тирикликдин ўлумдур манга эҳсон.
Тилаб ўз нафсиға топти ҳалокат,
Жаҳондин ўтти тожик фалокат.
Муни ўлганлиқин қипчоқи бебоқ,
Самарқандга етурди жусту чолоқ.*

Алқисса, Қамариддин тожик ўлганини қипчоқ элатиндин Самарқанд узра келуб, Тўқтемурухонга хабар бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ЖАТТА ҚИПЧОҚ АСКАРИ БИРЛА ТАБРИЗ ЙЎЛИНДА ЖАНГ ҚИЛМОҒИНИ БАЕНИ

Алқисса, уммулбилод Балхнинг хабари фатҳ бўлгонлиғи Тўқтемурухонга етти. Андин сўнг қўшун жамъ қилмоқға муқайяд бўлди. Саййид Отани талаб қилди, нома ёздуруб, Саййидни

элчиларға бош қилуб юборди. Соҳибқирон эшиттиким, Саййид Ота келурлар деб. Филҳол олдиларига чиқти, салозимат била келтуруб, элчихонаға тушурди. Уч кундин сўнг саломга келдилар, номани овозларини чиқориб ўқидилар. Нома мазмуни булким, аввал ҳамду мутаббақ ярагибдур ва дуо ва дуруд Мухаммад алайҳис саломгаким, олло таоло анинг туфайлидин ўн саккиз минг оламини вужудга келтурубдур, шариат андин жорий бўлуб, залолат чўлида қолгонларни ҳидоят йўлига солибдур. Андин сўнг, кўбдин кўб дуои салом Бароқхонга ва мусулмонларга Тўқтемурхондин. Сўз шулки, бизлар ислом бирла мушарраф бўлдук, аксар сипохи ва фуқарола-римиз барчалари мусулмон бўлдилар. Эмди сўз яхшиси шулки, Чигатой эли барчалари бизга сипоҳ бўлсун. Бароқхонни Бухороға волий қилайин. Мусулмонлар осойишта бўлмоқлари яхшидур. Нома тамом вассалом.

Жавобига Соҳибқирон дедиким, икки юз йил бўлубдур, оталаримиз ва оналаримиз мусулмон бўлгонларига. Агар исломдин сўрса, ул кеча мусулмон бўлубдур. Бизлар начанд йилдин бери шарофи ислом топгандурмиз. Агар асолатдин сўрса, Чигатой авлоди бизлар эрурмиз, Жўжи авлоди сизлар, қипчоқдурсиз, иккови ҳам Чингизхон ўғли бўлур. Салтанатни Чигатой авлодига тобшургондур. Бизлар сизлардин зиёдаурмиз, қандай сизларга инқиёд қилурмиз. Анда Саййид Ота айдилар, қипчоқ қавмини тилим қиличи бирла мусулмон қилиб эрдим, деб айтур эрдим, ким расул алайҳис салом вақтларида бўлсам, тамоми арабларни фасех тил била мусулмонликға еткургай эрдим, деб сўзумга мағрур эрдим. Аммо Амир Темур Соҳибқиронга ҳайрон ўлдум.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Саййид Отаға рухсат бердилар. Саййид афандим Самарқандга келуб, нома жавобини Тўқте-мурхонга етқуздилар. Филҳол, Тўқтемурхон эшитуб, юз минг ўзбакни отлантурди. Жонфур оталиқ қатогонни қоровул қилди. Аммо бул тарафдин Амир Темур қоровуллик расмида отлануб икки минг киши бирла Термизга юзландилар. Келуб дарё ёқасинда ором олдилар. Аммо Жонфур оталиқ беш минг киши бирла етуб келди. Ўзга йўлдин ўтуб, Амирни қоровуллари хабар топмай, қипчоқ аскарини қўлинда ҳалок бўлдилар. Аммо кеч вақтига яқин эрдиким, бир тарафдин чанг чиқа келди. Кўрса қипчоқ қўшунлари хозир бўлубдур. Соҳибқирон уйкуда эрди, уйғониб кўрсаким, ёв келуб босибдур. Саросима бўлуб, Амир, филҳол совут эгнига кийуб, ханжар била қиличин белига осиб, форс Ақимға минуб, Чигатой қўшунларини чоқириб, айди: барчаларинг денгиз ичра кемага тушунглар, деб ўзи ёвни саддин тута берди. Қипчоқ қўшунлари йигирма-йигирма, ўттиз-ўттиз ҳар жонибдин Амирға югурдилар, ҳар бора беш киши, ўн киши ўлдур берди. Ҳеч киши ёвдин булар қўшунига зарар беролмади. Барчалари кемаға молу амвол бирла қарор олдилар, бирортасини бир туки ҳам бўлмади. Аммо кема денгиз¹ ўртасиға бориб эрди. Амир Ақимни олиб, соҳилға тушуб

¹Муаллиф бу ерда Амударёни назарда тутган.

хоҳласаким, кемага борса. Жонфур оталиқ айди, эй Ўзбекистондин келган қўшулар, сизларга ору номус йўқдурким, бир одамдин барчаларингиз мунча кўрқасиз. Яна Амирга қараб чоқируб айди: Эй Чигатой йигити, тўхтағил, сан била жанг қилмоқ орузсидаман. Соҳибқирон соҳил ичра эрди, эшитуб жайтти. Жонфур ила Амир иккови бир-бирига тўғри келди. Ногоҳ Амирни Ақим оти денгиз ёқасинда қумдин тойиб кетти. Кейнидин Амир ҳам кетти. Жонфур ҳам кейнидин тушуб, Амирни кўксига чиқиб, қўлига ханжарни олуб, хоҳласаким, Амирга солса. Кема ичра муни Чигатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл хожатга муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуг балиқ денгизидин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасига тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболи турур. Амир денгиздин шўнқиб чиқиб, суза-суза Ақим отига яқин келуб, ёлидин ушлаб денгиздин ташқарига — қуриққа чиқти.

Аммо Тўқтемурхон Термиз кўргонига келуб тушти. Бул тарафдин Бароқхон етуб борди. Лекин Тўқтемурхонга бениҳоя ададсиз қўшулар кела берди. Аммо Бароқхонга қўшун оз эрди. Лекин Соҳибқирон хонни кўнглини кўтарур эрди. Қирқ кун иккала аскар денгиз ёқасинда қарор олдилар. Бир-бирлари бирла жанг қилмадилар. Ушул вақт ҳаво кўб иссиғ эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳукм қилдиким, ушбу йил беш кавкаб ҳут буржида эрур, қирон дерлар. Нух тўфони шул йилларда бўлубдур, ажаб эмаским, барчалари сувга гарқ бўлса. Аммо таҳсин ангаким, Чигатой ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Аммо жатта ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Қазодин бўлуб, куёш саратон буржинда эрди, иссиғ шиддати кўб зўр эрди, соатида шамол бўлуб қор ёға бошлади. Ҳаво андоғ совуқ бўладиким, гўё куёш жади буржига нозул қилгондек, денгиз андоғ музладиким, гўё тоғни муз устига қўйса кўтаргудек бўлди. Сипоҳи Чигатой муни кўруб, қайтуб Балхга келдилар. Ҳарчанд Соҳибқирон манъ қилдилар, бўлмади. Охири Бароқхонгача қайтуб Балх тарафига келдилар. Икки минг кишидин ўзгаси совуқни шиддатидин қочтилар. Булар Соҳибқиронга эътимоди бор эрди, буларни улуглари Амир Чоқу барлос ва Амир Муайяд орлот, Амир Ёлгоршоҳ ва Амир Умаршоҳ Қондарий ва Иноғтоз қиморбоз ва Хинд Хожа қўшбеси ва Амир Абдуллоҳ Ибдин ва Тоғайбўга ва Амир Ўлжой ва Тотлимш баҳодур ва Амир Боязид жалойир ва Жаён чашм сеҳистонлик. Булар сипоҳлари бирла қолдилар. Қичоқ қўшуларини кўрдиларким, Чигатой қўшуларини совуқга тоқат қилолмай қочтилар. Филҳол, отлануб барчалари қорни туфроқга аралаш қилуб нақораларини чолиб ва карнай тортиб денгиздин, муз устида кела бердилар. Соҳибқирон ёрон қардошларга айдилар: булардин қочмоқимиз номусдур, агар ўлсак шаҳид бўлурмиз. Сизлар ҳам ёвга бостурунлар, дегач, лоилож, сипоҳлар Амир ҳукмига амал қилуб, отландилар. Анда Соҳибқирон бу назмни айди:

*Дўстларни ўзига ёрий айлаб,
Кўз ёшларин анда жорий айлаб,*

*Ул дамда ҳаққа деди Темуршоҳ
Бу бандани ҳолидин сан оғоҳ,
Синдурди кўнглини таъна тожик,
Ёраб, карам айла дўсти маллик,
Келгай йиғилиб бу чанд қипчоқ,
Кўп-кўб кўрунур бўлуб қора, оқ.
Бергил зафари бу қулға, ёраб,
Бўласун хогири у қулға, ёраб.*

Алқисса, ёронлар дилига дилбарлик бериб эрдилар, ёв денгиздин ўтуб, гонат қилгудек бўлди. Филҳол, Амир Ақимга минуб, қора кийумлар кийиб, қилич қўлига олуб, бирдан ёвга ўзини урди. Қипчоқлар қочиб музга тушти. Иноқ бир ўқни қўлга олди, Амир анга денгиз ёқасидин узоқ бўлмагил, деди. Соҳибқирон қайси тарафга ҳамла қилса ёв қочар эрди. Тўқтемурухон кўрдиким, бўз от минган кимдур? Айдилар, Амир Темур. Яна айди, киши йўқму они келтурса. Зафарбек айди қизинг Туман огани берсанг, ман бориб бошини келтурай. Аммо бул сўз хонга мақбул бўлмади. Шундоғ ҳам бўлса, минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, овози баҳайбат бирла шовқун қилиб кела берди. Аммо Туман ога тоғ этакинда, муъофа, яъни кажава ичра ўлтуруб эрди, анга бир ўзбак келуб, сани Зафарбек талаб қилубдур, деди. Эшитуб, Зафарбекни ёқтурмай қўб таъби нозук эрди, кўплаб куёвга талаб қилсалар, қабул қилмас эрди. Онасига айди, мани каловатимни тоғни устига олиб қўйсунлар, ман жанг ичра бўлгон сўқишларни тамоша қилойин. Аммо қор ёғар эрди.

Алқисса, юқориға чўрилар олиб чиқуб эрди, анда кўрдиким, Зафарбек бирла Амир Соҳибқирон муқобил бўлуб Амирни қиличи синибдур, Зафарбек Амирни бошига бир уруб дубулгани тушуруб, Амирни бошига яра солди. Иккинчи яна уруб Амирни калласини пора-пора қилгай эрди, Туман ога муни кўруб, Амир Темурга андак мухаббати зиёда бўлуб, Амир Соҳибқиронга, тараххум айлаб, беш юз қадамлик ердин, филҳол, ёйиға ўқ солиб отиб эрди, Зафарбек хоҳласаким, Амирни ишини тамом қилса. Филҳол, ўқ келуб, Зафарбекнинг кўксига тегди. От устидин йиқулуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболидур. Амир билмадиким, бу ўқни отган кимдур, деб. Кимарса бўлмади, анга маълум қилса.

Алқисса, Соҳибқирон аъзолари яра бўлуб, байроқни остига тўхтади. Анда қипчоқ сипоҳлари бирдан ҳамла қилдилар.

Соҳибқирон буюрдиким, кечгача ўқ отинглар деб. Қипчоқ кўшунлари денгиз ичра муз устига тушдилар. Амир денгиз ёқасида эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳар замон айтур эрди, эй аскари Чигатой, дам ушбудур, тангри таоло ишимизга фатҳ ва нусрат бергай. Аммо Соҳибқирон айди, эй қардош, ман ҳеч нимарсадин умид қилолмадим, иш қандай бўлур! Мирзо Сайфиддин айди, албатта умид худо таолодин. Ногоҳ ёғқон қор тўхтади, ҳаво очилиб, куёш нури зоҳир бўлди. Кун иссиқликга айлануб, совуқ босилди. Мирзо айди, энди қирон кавокиб даражасидин ўтубдур, вақти бўлуб, чарс-чурс шовқин денгиздин чиқа берди. Кўрсаларким, муз

ушобиб, юз минг, тўқсон минг қипчоқ қўшунлари ғарқ бўлуб, адам денгизига юз қўйдилар. Мунажжим сўзлари тўғри келди.

Аммо Тўқтемурхон ўн минг киши бирлан Самарқанд тарафига кочиб кетти. Аммо Чиғатой сипохлари кўб ўлка олиб, Чоржўй ва Хоразмга бордилар. Деюрларким, Абдулла замонида ўшал ердин бир сандуқ Тўқтемурхон сиккасида тўла танга топиб эрдилар.

Алқисса, Бароқхонга киши юбордиларким, тангри таоло бизларга зафар берди, деб Бароқхон эшитиб, хурсанд бўлуб, отлануб келуб, денгиздин ўтти.

БУ ДОСТОНДА ҚАРШИ ВА ТЕРМИЗ ФАТҲ ЎЛУБ, ТЎҚТЕМУРХОН ҚАРШИГА КЕЛУБ ҚУЛ ВА ҚЎШУНЛАРИ АМИРДИН ШИКАСТ ТОПГОНЕНИ БАЕНИ

Аммо нўён ва туманот ва хазора жотни умаро ва беклари йигилуб маслаҳат қилдилар. Айдилар, киши бўлса, бориб Қаршини мусаххара қилса. Анда Қоратемурхон Тўқтемурхон ўгли ҳокимдур, ҳеч киши бормоқга ихтиёр қилмадилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Чингизхон қондасида ўн тўқуз хондин фотиҳа олуб, қирқ кишини ўзига ҳамроҳ ва рафиқ айлаб отларига минуб, ёбон тарафига юзландилар. Начанд кун йўл юруб, кўзларига узоғдин бир кент кўрунди. Филҳол, Иноқтоз яёв бориб кўриб келди. Айди, бир неча баққолни кўрдум, узумни кажаваларда юклаб борурлар. Анда эшитуб айдилар: баққолларни талон қилурмиз. Соҳибқирон қабул қилмади. Айди, биз юрт олғали келдук, фуқаро ранжимасун.

Алқисса, Амир келуб баққолларга мулоқат бўлдилар. Баққоллар анда кент Лор келур эрдилар. Амирни кўруб кўнгиллариға кўркунч тушти. Иноқ баққолларни бир-бир отини сўраб, воқеани баён қилди. Андин кейин баққоллар Амирға келуб мулозамат қилдилар. Соҳибқирон алардин Қаршини воқеасини сўрди. Алар Қоратемурни зулмидин кўб сўзладилар. Соҳибқирон айди, алар Чиғатойдин сўзлаюрму? Баққоллар айди, Қарши одамлари Сиз жамоани кўб-кўб дуо қилурлар. Жатта зулмидин кўб қайғудурлар. Анда Соҳибқирон бир талбирни ўйлаб, ҳар киши баққолларни кажавасига тушинглар, деб амр қилди. Андин кейин узумларни бўшотиб, йигирма отга қирқ кажавани ортиб, қирқ киши аслаҳа-яроғ бирла кажаваларға тушуб, андин кейин, баққоллар ҳар қайсиси ўз отларини жиловидин тутуб, қирқ киши шаҳр ичра кирдилар. Ҳар ким сўрса, узум деб жавоб бердилар. Ул Амирни Ақим отига икки кажавани ортиб, анинг ичида Иноқ бирла Соҳибқирон эрдилар.

Аммо кажавани устиға тоқ баргларини тўлгузуб эрди.

Алқисса, Қоратемур амр қилуб эрдиким, ҳар киши дарвозадин шаҳрға кирса, мунда келтур, деб. Баққол Қаршини дарвозасидан киргач, дарвозабонлар кўруб, буларни хон ўрдасига олиб борди. Қоратемур ўрда сахнида чодир ичра ўлтуруб эрди, баққоллар қатор турдилар. Амир Темур кажава тешукиндин аларға қараб турур эрдилар. Хон олдида бир қари бобой бор эрдиким, кўб соҳиб басирот

эрди. Айди, бу от ёнидаги кажавада албатта одам бордур. Одамлар айдилар, нечук билдинг? Айди, кажавалар секин-секин қимирлай-дур, яна узумни мундог юкламаслар. Хеч ким бовар қилмади. Хон баққолларни талаб қилди. Баққоллар харжини кўб айдилар, маъкул бўлмади. Қоратемур буюрдиким, кажавани очинглар. Бир оқил баққол келуб Амир турган кажавани келтурди. Филҳол, Соҳибқирон кажавадин туруб, наъра уруб, хайқириб юборди. Кажавадаги барчалари бойлуқ арқонларни қирқиб, кажавалар ерга тушуб, бирдан кажавадин чиқуб, қирқ киши, давлат, давлат Бароқхон, деб шовқун қила бордилар. Барча эл хайратда бўлдилар, гавго кўзгалди. Андин кейин Қоратемур атрофига икки минг жатта аскаринин жамъ бўлдилар. Соҳибқирон қўшун ичра кириб, йўлбарс каби хайқуруб, одамлар тамонада эрдилар. Ногоҳ Иноқни оёги тойиб йиқилди. Ани қинчоқлар боглаб, бир кишига топшурдилар. Ани девор тағида ушлаб туруб эрди. Анда бир хотун Иноқни тануди, печунким, Иноқни асли қаршилик эрди. Қўдинда тоғорада тўла чўғ олиб борур эрди, қинчоқни бошига тўкиб эрди. Филҳол, куйуб ўлди. Иноқ назот тошиб, Соҳибқиронга келуб қўшулди. Қоратемур қизил байроқ остинда қора от минуб туриб эрди, ўшул хотунни кўриб, буюрдиким, келтур, деб. Ул хотун қочти, буюрдиким, ул хотун маҳалласидаги заифаларни келтур, деб. Андин кейин шаҳр барчасига гавго тўлди. Қарши эли ҳамийят қилдилар, олти тарафдин одамлар йиғулуб қинчоқ устига тош ёғилди. Икки минг жатта бирдан ўлдилар. Қоратемур қочиб, ўрдасига қамалди. Бул қирқ киши ҳулқардек бир ерга йиғилдилар. Одамлар келуб, Соҳибқирон узангусини ўпар эрдилар. Уч кунгача хон қамалиб ётти. Қинчоқлар кўнглини олиб, гам еманг. Самарқанд сари отангиз Тўқтемурхонга нома юбордук, дер эрдилар.

Аммо мақсади Соҳибқирон андог эрдиким, жатта қўшунлари келмайин, бир ишга дастгирлик қилса. Аммо бир йигит бўсага остидин қовлаб чиқуб, Қоратемурга ўқ отти. Қоратемур ҳам чакқонлик бирла мунга қараб ўқ отти. Тақдири худо ўқ эшик аралаш йигитга тегди. Йигитни ўқи Қоратемурхон кўксига тегуб, иккови ҳам ўлди. Муни кўруб Соҳибқирон ўрдадин хоннинг аҳли аёлини Самарқандга саломат юбордилар. Қаршини фатҳ қилдилар. Андин кейин Амир Табриз сари Бароқхонга нома юборди, албатта келинг, деб. Бу хангомаларни хабари Тўқтемурхонга етти. Самарқандни Тўқтемурхон эшитгач, Бухорога келди. Андин кейин Қарши жонибига юзланди. Қаршига яқин етгач, қоровуллар Соҳибқиронга хабар бериб айдиларки, Тўқтемурхон бениҳоят аскари бирла келадур, филҳол, Соҳибқирон буюрдиким, дарвозаларни беркитинглар, деб. Фуқаролар барчаси келуб, Амирға аҳли аёлларимиз, бошимиз била сизга жонбозлик қилурмиз, деб онд ичиб, аҳд қилдилар. Андин кейин, жатта қўшунлари бўлак-бўлак, тўб-тўб, қабिला-қабила, қўтос туғларини кўтариб кела бердилар. Тутақ мавзасига. Қарийб туш вақти эрдиким, ўқчилар ва тўфангчилар йиғилдилар. Андин кейин Тўхтамишхон Саййид Ота бирла мусулмон бўлгон қозоқ ва қинчоқлар жамъ бўлуб, Қуръон бўйинларида Тўхтамишхон Қаршини чор атрофига чиқуб, Соҳиб-

қиронға нома ёздурди. Айдиким, агар бизни отамизга ўқ отсалар, биз ҳам ўқ отармиз. Ва илло, биз мусулмон, сиз мусулмон. Мусулмоннинг ака-укалик тақозоси била сулҳ қилсалар, биз ҳам сулҳ қилурмиз, деб Амирга юборди. Соҳибқирон эшитуб номани қайтарди. Айди, иш сулҳ қилурдин ўтти. Яна сўз шулки, аларни мадади манга керак эмас. Ман мадади ёрумни худои аззи жалнинг ўзидин тилаюрман, деб.

Алқисса, Соҳибқиронга хабар еттиким, Бароқхон Чигатой аскарни бирла Шаҳрисабзга келубтур, деб. Қаршига келмоқга кўрқувдадур, нечукким, қипчоқ ва жатта қўшунлари Қаршини атрофини халқа каби олиб, чодир қозуқини хандақ ёқасига тиккандур. Амир Соҳибқирон фикр бирла ўйлаб, Тўқтемурунго нома ёздурди. Айдиким, эй Тўқтемурун, бизни Чигатой сипоҳлари жанг қилурга орзудадурулар. Бизларга майдонни холи қилса, биз алар бирла чиқуб, майдонда муқобил бўлсак, агар алар кучлик қилуб, бизларни зўримиз етмаса, анга итоат қилуб тобеъ бўлсак, деб номани юборди.

Номани Иноқтоз кал қиморбоз олиб, Тўқтемурун чодирига келди. Кўрдиким, хон тахт узра ўлтурур. Маҳрамлар қўлларини кўкракларига қовуштуруб таъзим ва тавозеъдадур. Ўзини маълум қилди. Хон Иноқни талаб қилди, чодирга кирди. Номани берди. Тўқтемурун айди, бу Амир Темурни тадбиридуру, биз ўрнимиздин тебранмасмиз. Бизларга сипоҳгирлиғи керакмас, деб Иноқга бир ёргоқ бериб жўнатти.

Иноқ бориб воқеани Соҳибқиронга баён қилди. Амир бошини кўксига қўйуб, тафаккурда бўлуб, ўйлаб кетти. Соатидин кейин бошини кўтариб, агар тангрим берса, урушсиз, бежангу жадал жатта, қипчоқ сипоҳларини қочирмасам, манам Темур бўлмадим, деди. Кечқурун бўлғач, Иноқга айди, тур ўрнингдан, йўрғил, бир ерга борурмиз, деди. Иноқ айди, қаён борурсиз? Амир айди, ман қаерга борсам, сан ҳам боравуру. Икковлари шаҳрни дарвозасидин чиқтилар. Жатта аскарини оралаб юра бердилар. Иноқ сўрдиким, эй тақсир афандим, борур жойни маълумини айтинг, ман билайин. Амир айди, Тўхтамишхон қошига борурман. Иноқ айди, мабодо қабоҳат юзланмасун?! Амир қабул қилмади. Ногоҳ бир киши, қўлида дастурхонда ўралгон нимарсадуру, одамлардин Тўхтамишхонни чодирини сўраб келадуру. Анинг кейнидин Амир бирла Иноқ кела бердилар. Ул киши қўшунларни ўнг тарафига ўтуб, чодирни топиб Тўхтамишхонга отасидин ош-таъом келтурди. Амир Тўхтамишхонни сўради. Ул айди, Саййид Ота мусулмонлик одобини ўргатиб турурлар. Амир айди, ман ани дўсти бўлурман, қошига кирсам, ижозат борму? Ул киши кириб сўради. Тўхтамиш, қандай дўстум, келсун деб ижозат берди. Соҳибқирон чодир ичра қируб, Тўхтамишхон ёнига ўлтурди. Тўхтамишхон сўрдики, сан кимдурусан, деб. Соҳибқирон қулоғига секин дедиким, Амир Темурман. Тўхтамишхон билуб, Соҳибқирон журъятига таҳсин қилди. Анда буюрди, олдиндаги мулозимлар барчаси саҳрога чиқтилар. Аммо, Саййид Ота, Тўхтамишхон ўзи, Амир бирла Иноқ тўрт киши қолдилар. Соҳибқирон айди, кеча Тўқтемурунго нома

юборуб эрдук, бизларга ҳам майдон холи бўлсун, Чигатой, сипоҳлари жангни орзу қилурлар, деб. Хон қабул қилмайдур, ман бул сўзларни Тўхтамишхон эшитмаган деб, Сизни дўстлигингизга таъя қилуб келдум. Эл ичра бизни шарманда қилманглар. Бир манзил сипоҳларингиз шаҳар қўрғонидин узоқ турсалар, майдон васеъ бўлса. Тўхтамишхон Қуръон ила онд ичуб, Амир сўзини қабул қилди. Аммо Саййид Ота билдилар. Аксар Саййид Ота айтур эрдилар, Амир Темурни иқболи баланд, ҳаргиз сўзлаб бўлмас. Таъом келтурдилар, Соҳибқирон шавқ ва завқ бирлан ер эрди. Иноқ ишорат қилди, емагил, мабодо душманлар бир иш қилмасун деб. Соҳибқирон қулоқ солмади, айди: бизга Тўхтамишхон ёвлик қилмас.

Алқисса, Амир шахр ичра келуб кирдилар. Тонгласи Тўхтамишхон қизил кийум кийуб, қора отга минди, қилич қўлига олиб, Тўқтемурхон отасини чодирга бормоқ бўлди. Саййид Ота манъ қилдилар. Айдилар, бул ишга бормагил. Тўхтамишхон айди, не учун анинг ҳузурида ҳеч нимарса демарингиз, энди ман Қуръон бирла қасамёд қилдум, амал қилмасам, қасам жонимга уруб ё мусулмонлиқга нуқсон бўлса керак, деб.

Алқисса, отасини чодирга келуб, йигитларга айди, сизлар бирла Чигатой сипоҳлари майдонга келуб жанг қилмоқ орзусида эканлар, нечун йўл бермадинглар. Тўқтемурхон айди, эй ўғлум, бу Амир Темур тадбиридур. Аммо йигитлар Тўхтамиш сўзини қабул қилдилар, лекин сипоҳларни қариси қабул қилмадилар. Тўхтамишхон қўлига қилични яланғочлаб аскарни қалъадин бир манзил йироқ суруб қўйди. Амир мундин воқиф бўлуб, Бароқхонга филҳол киши юбордики, албатта тезлик бирла келсун деб. Ушул кеча Бароқхон Қаршига дохил бўлди. Барчалари хурсанд бўлуб, Амир Соҳибқирон қилгон ишига аҳсанта ўқудилар. Нақора бирла карнай чолинди. Анда Тўқтемурхон билдиким, Бароқхон келубдур, бу Амир Темур хийласидур. Жатта сипоҳлари кўб безовта бўлдилар, лоилож, ўшал кеча Самарқандга қайттилар. Аммо Бароқхон Қаршида қарор олди, Чигатой эли бора-бора ҳужум бўлавердилар, ҳар қайсилари ўз ватанларини тоштилар. Агар Соҳибқирон мундоғ тадбир қилмаса, буларни кўблари ватандин умид узган эрдилар. Эмди

БУХОРИ ШАРИФДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бухорои шарифда Хўжа Саъиддин Абу Бакр хўжаи Жўйборийнинг улуғ боболари бор эрдиким, ул зотга бир киши келуб, арз қилуб айди, эй тақсир афандим, Сиз Шайх ул ислом бўлурсиз, соёдотдин авлоди расул алайҳис салом бўлурсиз, жатта кофирлари бу мамлакатларни олуб хароб қилубдур, мусулмонлар жумъа номозиға ҳаргиз киролмаслар. Бу сўзни айтув, шўру фиғон бирла бу сўзни ўқуди:

*Бу назмин деб ул мард шўридакор,
Ким эй шайх ул ислом олий табор.*

*Бағибрат назар қил бу масжидлара,
Бўлубдур харобот чу бўзакора.
Худо деб қилайлуқ биз анга уруш,
Шариат десак лозим эрмас туруш.
Мусулмонллара ким на ишдур бу кун,
Шаҳид айласак ўзни ислом учун.
Бу дин йўлида жон нисор айлалуқ,
Бақосиз жаҳондин гузор айлалуқ.*

Андин кейин, ҳазрат Абу Бакр Саъдиддин йиғладилар. Одамлар барчалари бирдан фиғон қилдилар. Хўжа Саъдиддинга айдилар, эй тақсир афандим, бизлар эшиттукким, Амир Темур бирла Бароқхон келуб, Қаршини олибдур, деб. Яхшиси шулким, ҳаммамиз ҳужуми ом қилиб, шул тоифа оёқиға ўзимизни ташлармиз. Муни барчалари қабул қилдилар. Анда яшил туғ келтуруб, Хўжа Саъдиддиннинг бошларига қўйдилар. Хўжа афандим яшил либос кийуб, қўлларига қилич олуб, маддоҳларга буюрдиларким, тангри таолога ҳамду, расул алайҳис саловату исломга наът ўқуб турдилар. Мўминлар кўнгли мўмдек эриди, ҳар жонибдин айтур эрдилар. Бухорода жатта аскаринин ўн минг эрди, мусулмонлар салобатинин титрар эрди. Ул кун андог уруш бўлдиким, жаттадин икки минг киши Самарқандга қочиб келди. Қолган барчасини ўлдурдилар. Масжиди жомеъга келуб, Бўза ҳам кўбларини ушоттилар. Ушул кун Хўжанинги ўзларини амир кўтардилар. Аммо Самарқандга келгонлар воқеани Тўктемурга баён қилдилар. Хон эшитуб, газабда аччиги зиёда бўлуб, Тоймуғур қатагон ва Темуртош кўнғиротларни юбордиким, бориб Бухорони қатли ом қилинглар, деб. Булар эллик минг киши била Бухорога отландилар. Аммо Темуртош соҳиби фикр эрди. Тўктемурхонга ўйлаб дедиким, Бухорога борсак, бир тадбир қилайлуқ, бу эллик минг киши малла тўн кийсунлар, бошларига оқ салла ўраб, ёнларига мисвок осиб, қўлларида тасбех бўлсун. Бухоро барчаси мусулмондур, бизлар ҳам мусулмонлар расмида бўлуб борурмиз.

Хожа Абу Бакрға хабаримиз борур, деди. Хонга бул сўз қабул бўлди. Бу эллик минг киши мусулмонлардек бўлуб Бухорога яқин келдилар. Ҳеч кимни молу амволига назар қилмадилар. Кеча-кундуз номоз ўқидилар. Бухородин неча-неча жонсуси чиқориб шул кайфиятда кўрдилар. Охир Бухородин бир сўзга етук киши бўлуб чиқуб эрди, начанд тухфалар бирла, булар тухфасини олмади. Айди, бизлар эллик минг киши Саййид Ота қўлларида мусулмон бўлуб эрдуқ. Бизларга Тўктемурхон айди, сиз мусулмонлар бизлар орамизда турманглар, деди. Лоилож, бизлар бул тарафга келдуқ, деб. Тоштемур элчиға айди, хотиримизға келдиким, бизлар мусулмон албатта йўл берсалар керак деб, кўб инъом ва эҳсонлар фириб бирла элчидин Хўжага бериб юборди. Элчи келуб, ҳазрат Хўжага андог таъриф қилдиким, Хўжа афандим Темуртошни кўрмоқ орзусига тушуб қолдилар. Неча-неча мартаба келсун деб киши юбордилар, келмади. Аммо Темуртош бир чорбоғни кўрди, ичида ҳовуз тўла суйи бир. Ул сувдин идишларға

олди ва сўрди, кимникидур? Хўжа Абу Бакр боғудур, дедилар. Темуртош ул ерға аскарини кўйуб, ўзи Бухорога юзланди. Тоймуғур бормагил, деди. Темуртош айди, ман бир ишни қилиб, шаҳрни олурман, деб дарвоза сариға келди, юзини қиблага қилуб ўлтурди. Тонг отғоч шаҳр ичра кирди, хўжанинг қошлариға бориб, тишини бойлаб, йиғлаб айди, эй тақсир афандим, хато қилдим, ёзуқларимни кечуринг. Айдилар, тишингни нега боғладинг. Бул айди, сизни богингиздин сув келтуруб таҳорат қилуб эрдим, ўшул ҳол тишим оғриди. Ман айдим, бул сув мусулмонлар ҳақидур, охир ҳақиқатни билсам, сизни богингиз экан, деб оғзидин сўлаги оқиб йиғлар эрди. Барчалари мунинг ёлғон эътиқодиға инондилар. Хўжа айдилар, жамоанг ичра сўзга етук сендурсан. Ул айди, ҳаммасидин ярамаси мандурман. Хўжанинг кўнгиллариға келдики, бул киши яхши кўрунур, шаҳр ичра йўл берайлук, деб. Айдилар, эй Темуртош, элатларинг бирла шаҳр ичра кириглаз дегач, ул ўз қавмиға қараб кетти. Бориб келурда шаҳр дарвозасиға етгач, зикир хажрия қилуб, йиғлашуб, Айюб булогини ёқасиға келдилар. Ул замонда ул ерда иморат йўқ эрди. Анда қарор олдилар. Ушул кеча анда мукамал ва мусаллах бўлуб, ёроғлануб, аввал Хўжани шаҳид қилдилар, Хўжани руҳи тўтиси ўчмак шакарстонга тайрон қилди. Яна беш юз кишини юрт улугларидин шаҳид қилдилар, бошларини ёғочлар учига санчиб юрур эрдилар. Ҳеч кишида дам урмоқға ҳолат қолмади. Ҷамъи эру хотун масжидларга кируб, жой олдилар. Қизил Арслонхондин қолғон масжидни вайрон қилдилар. Ҷамъи Қуръон ва китобларни бир ерға тўда қилуб кўйдурдилар. Кўб одамлар ул кунни ҳалок бўлди. Бул кун Бухоро гўё қиёмати сағир бўлди. Аммо ҳар лаҳза ғойибдин садо келурдиким, эй Бухоро аҳли, ўлумға ўзингизни урмангла. Аммо ушбу овозни мўминлар эшитуб, кофирлар эшитмас эрди. Замон-замон, кофирлар мусулмонларни қасос, деб ўлдурур эрди. Мол беринг, сизларни ўлдурғумиз, деб эрди. Баъзиким, ақли муслимдин дер эрди, ҳаргиз сизлар бизларни ўлдуrolмассизлар, нечун, шавқун эшитурмиз, Бухоро қатли ом бўлмайду деб. Ани Темуртошга айдилар, ул мусулмонларға савол қилди. Мусулмонлар, оре, эшитурмиз, аммо билмасмиз, кимду, дедилар. Темуртош ўз расмиға кўра онд ичиб айдиким, то овоз қилғон кишини тобмағунча қатли ом қилмоқдин қўл тортмағаймен, деб. Яна бойму, қашшоқму барини молларини олур эрди. Барчалари нолада эрдилар. Аммо Соҳибқирон Қаршида бу воқеани эшиттилар. Бароқхон бирла маслаҳат қилдилар. Бароқхон парво қилмади. Аммо Соҳибқирон мусулмонларға ҳамият қилуб, қирқ киши бирла Бухоро жонибиға келдилар Бухоро атрофида юз киши қоровул эрди. Бир қоровул оти қочиб бўзачи қўлиға келди. Андин отни Соҳибқирон олдилар. Қоровул отини ахтариб Амиргга тўғри келди. Қоровулдин шарҳи воқеани сўрадилар. Ушул кеча келуб юз киши қоровулдин бош кестилар. Амир саҳродин бир туб қитъа қоғоз топиб олдилар. Битиқликду ул китобда рижол ул ғойиб мадад берурлар Бухоро ақли мўмин мусулмонларға деб. Они Соҳибқирон олиб кечи бирла Бухорога кируб, минора устиға чиқуб ул қоғозни

учуруб юбордилар. Андин рафиқларини қошлариға келди. Аммо ўшал кун Темуртош муқаррар қилуб эрдиким, тонгла мусулмонларни қатли ом қилурман, деб. Ушул қоғозларни шамол ҳар тарафга учуруб эрди, тонгласи битук қоғозни барчалари кўрдилар. Темуртош бидиким, ислом дини ҳақдур. Тоймуғур фуқароларини асир қилуб дарвозадин чиқоруб ўлдурмоқ учун Боғи Шамс ул мулкға келтурди, Бухоро жанибидур, холо Намозгоҳ дерлар. Аммо Соҳибқирон рафиқлари оқ кийуб, оқ байроқлари олдинда, отга минуб, шаҳр саройиға юзландилар. Аммо жатта сипоҳлари Бухоро халқини ўлдурмоқға қасд қилғонда садолари рижол ул ғойибдин кела берди. Ногоҳ бир тарафдин чанг ва тўзон зоҳир бўлди. Кўрсаларким, Соҳибқирон қирқ киши бирлан такбири ташриқ айтиб кела берди. Темуртош оти хуркуб отдин йиқилуб, бўйни узулди. Жатта сипоҳлариға зилзила тушти. Соҳибқирон илгари кела бердилар. Темуртош ўлугини кўнғироқ элати олиб кетти. Тоймуғур қўшунлари бирла жангға юзланди. Асирлар бойлуқларини пора-пора қилуб, жатталарни ўлдур бердилар. Тоймуғур андоғ жанг қилдиким, сўзлагон бирла тўғри келмас. Соҳибқирон они йўлини олдилар. Ул келуб Амирни эгар устидин кўтариб олди. Соҳибқирон филҳол қўлиға ханжар олуб, бир уруб эрди, Тоймуғур калласи хандалакдек узулиб кетти. Қолгон жатта сипоҳлари ҳар тарафга қочтилар. Андин кейин мусулмонлар тинчлиғда бўлуб олти йил Соҳибқирон қайин отаси Баёнқулихон тахти узра подшоҳлик қилуб ўлтурди. Яна Бухоро аҳли тинчлиғда бўлуб, шукрона келтурдилар.

БУ ДОСТОНДА САМАРҚАНД ФАТХ БЎЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ХУРУЖ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Тўқтемурухон бу воқеаларни эшитуб, олти йилгача ўзбак ва қалмоқ ва қипчоқ ва қозоқ ва қирғиз, ҳар қайси элатдин сипоҳ жамъ қила берди. То олти йилгача андоғ қул ва қўшун йиғдиким, аҳли таворих деюрларким, аскари Ҳалогудин ҳам зиёда эрди. Соҳибқирон эшитуб Бароқхонға киши юборди. Аммо Бароқхон кўрик қилғонда Соҳибқирон анинг олдиға кўрикға келдилар. Шул вақт Амир Темур ўгли мирзо Жаҳонгир Хонимчадин тугилуб, саккиз ёшға келуб эрди. Лекин Бароқхон мундин хабари йўқ эрди. Кўрмаган эрди. Қуйруқ ва ёли пора самандға муниб, қизил энгил кийуб, фўтасиға Миср қиличини тоқинуб, атрофиға икки минг нав-жувон йигитчай даврон, ёшлари ўн етти ва ўн саккиздин ошмагон барчалари отга минуб, илми сипоҳиниға ўзларига оро беруб, ўта бердилар. Бароқхон сўрдиким, бу ёш бача қимдур? Соҳибқирон тиз буқуб, арз қилуб, айди, эй афандим хоним, Сизни сиғилмағиздин туғулғон жиёнингиздур, мани ўғлумдур. Бу сўз хонға қаттиг теғди, манга бу ўғул қулбачангиз демади деб. Барча тамонада эрдилар, хон рашиқ, қилуб, айди: мунинг отинин сўт иси келадур, мунин жангға юбормоқ хўб эмас. Амир айди, бу ўғул ўқ отмоқни кўб яхши билур. Аммо Мирзо Жаҳонгир таварих олдиға келуб ўтурди.

чиндан таъзим ва тавозеъ қилмади. Тоғаси учун, лекин бу қилғони Бароқхонга оғир келди. Баногоҳ Шайх ул аълам мазори шарифларини қуббасида лаклак бўйнига илон ўралган, одамлар тамошада эрдилар. Муни кўруб мирзо Жаҳонгир филҳол туруб қўлига ёсини олиб ўқ отти, отган ўқи илоннинг калласини узуб тушти, лаклакга зарари тегмади. Барча кўрганлар офарин ва тахсинлар қилдилар. Андин кейин бир бўйи узун киши беш минг йигит бирла келди. Яшил туслик соқоли мош биринч, оти хиноранг, кўйруки оқ, йўлбарсдин бўрк кийган, йигирма газ туғ байроқи, они кўтарган кишини бўйи ўзгаларидин икки газ юқори турур. Аларни бошлиғи амир Чоку барлос эрди, келуб Хонга таъзим, тавозеъ қилдилар. Яна андин кейин тўрт минг киши бирла келуб амир Ўлжой хонга таъзим ва тавозеълар қилди. Андин кейин икки киши келди, манглайи очуқ, оқ юзлу ва бири юзи очуқ, оғзи катта, қўли узун, бири амир Ёдгоршоҳ ва бири амир Муайяд орлот эрди. Олти минг йигит бирла барчалари қора от ва қора кийум кийган, байроқлари ҳам қора. Хонга келуб таъзим ва тавозеъ қилдилар. Андин кейин хонга айдилар, агар бу мамлакатларидин жатта кофирларини ихрож қилмасак, бу қора либосларни қўймасмиз. Яна андин кейин бир киши келди, тўфангги бўйнида хамойил, кўзи катта: соқоли кўб — бу амир Боязид жалойир эрди. Неча минг аскар бирла хонга келуб таъзим-тавозеъ қилди. Андин кейин бир киши келди, муъофа узра фўш ва мисвок осган, қуръон тиловат қилур, Шайх Хусаниўш эрдилар. Балх, Ҳиндустондин неча минг аскари бирла келуб хонга таъзим ва тавозеълар қилдилар. Ҳаммалари жамоъ бўлуб маслаҳат қилдилар. Анда икки йигит тева минуб келдилар. Қўлларида қилич яланғоч, бири Аббос баҳодур, бири Усмон баҳодур эрди. Аларни хон хуш кўруб инъом берди. Андин ўзга яна икки йигит келди, қирқ киши бирла барчаларида яроғ ва аслаҳа сипогарлиқ била ораста, бири Ҳинд Хожа қушбеги ва бири Қиморий Иноқ. Андин кейин амир Худойберди ва Амир Хусайн, Жондарий ва амир Баён Сулдуз ва Олтмиш баҳодур, Тоғайбўга баҳодур, ҳар қайсилари шон-шавкат бирла кела бердилар. Чигатой аскари юз мингдин зиёда бўлди. Етмиш туғ бардори бор эрди. Аммо Бароқхон Мирзо Жаҳонгирни жангга бормоқини манъ қилди. Мирзо Жаҳонгирни кўнгли бузулуб қолди. Қўшунларни ўнг тарафини Соҳибқиронга бердилар, сўл тарафини Чокуга бердилар, Жаёнини яровул қилдилар, амир Аргун туркмонни ясовул қилдилар, аскарларнинг илгари-илгари юргуза бердилар. Жумъа куни рамазони шарифни ён еттиси, тарихга етти юз етмиш эрди, (1369 й) аскари Чигатой Бухорои шарифдин Самарқандга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҶТЕМУРХОН БИЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, ЖАТТА СИПОҲЛАРИ ШИКАСТ ТОПГО- НИНИ БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон Бароқхон бирла Чигатой қўшунларини олуб йўл олдилар, Самарқандда етганда қоровуллар Хонга бориб хабар

бердиким, Чигатой аскарари келадур деб. Аммо Тўқтемурхон Тўхтамиш ўғлини Самарқандга қўйиб, ўзи Чархин роботига бориб эрди. Филҳол, Тўхтамишхон қоровул ва яровулларини қўшун била Чигатой аскарини муқобилига чиқориб, ҳайма ва чодирларни тика бердилар. Бир тарафдин Соҳибқирон қўшунари туш вақтидан тун бўлгунча бориб қарор олдилар. Иккала аскардин чиндовул тонг откунча айланиб юрар эрди. То уч кунгача икки қул маслаҳат қилдилар, жатта сипоҳларини йигити қиличлар савқидин Чингизхон руҳига қасамёд айладиларки, урушлар қилуб Чигатой аскарини қонидин тоғ ва тузларни ранго ранг қилуб, жилга-жилгаларда қонларини оқузурмиз, деб. Тонгласи қуёш амири чодирини зулумотдин чиқуб, кўк майдонида жилва кўргузди, юлдуз жатталари тоб келтуролмай ўзларини ёшурдилар. Анда Тўқтемурхон қўшунари бирла отланиб эрди.

Аммо Соҳибқирон қул атрофида юрур эрдилар, қоровуллар хабар бердиким, жатта сипоҳлари отланди, деб. Анда карнай овози кела берди. Соҳибқирон беклар бирла келуб Бароқхонга таъзим қилдилар. Хон маҳрамлари бирла шароб ичиб ўлтурур эрди. Соҳибқирон тиз буқуб арз қилдиким, эй хоним афандим, Тўқтемурхон отланибдур, сиз ҳам отлансангиз, бизлар қардошлар бирла сизни жиловингизда жонбозлик қилсак?! Бароқхон айди, Чигатой беклари Жўжа бекларидин зиёда, нечун сизларга шикаст етса, бизга така қилурсиз, вало бизга шикаст етса, кимга така қилурмиз? Соҳибқирон айди, бу сўз хатодур, барчамизни такямиз олло таолонинг ўзиғадур, агар хонимиз отлануб, йигитлар атрофида бўлсалар, яхши бўлур. Мабодо бул ерда муҳолифлардин сизга зарар бўлмаса деб эрди. Бароқхон ўрнидин кўзғолмади. Аммо Соҳибқирон била баҳодур йигитлар отлануб Тўқтемурхон муқобилида қарор олди. Аммо Соҳибқирон ўнг қўл тарафни Орлот ва амир Муайяд ва амир Едгоршоҳга берди: Алар туғ ва байроғин ирмоқ ёқосига тикдилар ва сўлни Жалойир ва амир Боязид ва қавчин ва амир Чоку барлосга бердилар. Булар туғларини қир ёқосига тикдилар. Соҳибқирон туғлари яшил эрди. Ҳинд Хожа қушбеги ва Иноқтоз кал қиморбоз икковларига яёв Соҳибқирон жиловиде эрдилар. Ун икки минг тўфангчи барчалари яёв эрдилар. Амир Соҳибқирон ўнг ва сўл аскарларига тартиб бериб, ҳировул яна қул, яна жарангар, яна барангир, яна чиндовул, ҳар қайсини ўз навбати бирла келтурур эрди. Аммо бул тарафда Саййид Ота ўзбек қўшунарини жойига келтурур эрдилар. Баковул, эровул, ясовул, чиндовул, қоровулларни ҳар қайсисини ўз жойига, найман ва қозоқ ва қўнғирот элатларини ўнг тарафга кўрсаттилар. Ва аргун ва барқут ва қаҳод элатларига сўлга ўрун кўрсаттилар. Тўқтемурхон қошида қўтосдин байроқ эрди. Ногоҳ Соҳибқирон яшил байроқига Тўқтемурхонни кўзи тушти. Мунда осори фатҳ ва нусратни мушоҳада кўрди. Сўраб эрди, «Амир Темур байроқи» дедилар. Андин билдиким, Бароқхон жангга келмабдур. Булардин Эртавул баҳодир Амирга келуб ваҳшат қилуб айдиким, Чигатой хони нечук отларига рокиб бўлмабдур деб. Яна қайтуб Тўқтемурхонга айди, эй хоним, ғам еманг бу ишдин булар Чигатой

сипоҳлари. Фириб бирла яна Тўқтемурухонга секин айди, ман Бароқхон чодирига бориб, ҳеч кимга билдурмай Бароқхонни асир қилуб келурман, деб ўзига беш юз кишини ҳамроҳ қилуб, бир тарафдин беркинув кетуб бориб, Бароқхон чодирини тошиб айдилар: бизлар Чигафрой элидин бўлурмиз, хондин фотиҳа олғали келдук дедилар. Бароқхон буларни билмай, онларни талаб қилди. Филҳол, қиличларини қиндин чиқоруб, чодир атрофини олдилар. Ғавго қўзғалди. Бир киши Соҳибқиронга келуб хабар берди, шарҳи воқеани айди. Соҳибқирон эшитуб, ҳайрон бўлди, нима қилурни билмади. Бул ердин кетса, икки аскар муқобилдадур, иш қабоҳат бўлур. Мухбирга ишора қилди, сукут қил, деб. Андин кейин бекларга секин айди, сукут қил, деб, эй қурдошлар, бул жанг ичра Бароқхон бўлмаса, иш бўлмайдур экан, ман бориб, хонни келтурайин. Андин келуб, Иноқга айди, сан туғ остидин қўзғолма. Андин кейин Ҳинд Хожани юз тўфангчи била олуб, хон сарига борурди. Хар киши сўрса, дер эрдиким, бу кун ўзларингга эҳтиёт бўлунглар, ман хонни келтурурман деб сафдин чиққонларни уруб, сафга киргизур эрди. Аммо Эртавул қилич яланг қилуб, Бароқхон қонига бориб, буюрдиким, хонни бойланг, деб. Онда молларини ўлжа қилуб, отларга ортиб, ўзи аскар тарафга келур эрди. Бухоро тарафдин чанг-тўзонлар пайдо бўлди. Кўрдиким, мингга яқин йигитчалар келур. Яшил алам бирла. Барчалари ўн етти ва ўн саккиз яшар. Алар ичра бир бола бўз отга минган, ёши ўн иккидин ошгон, либослари қизил, боши узра қарқара. Бароқхон кўрдиким, мирзо Жаҳонгир келадур, фарёд қилуб чақирдиким, эй кўзум нури, кел, бизларга раҳм қил, дегач, мирзо Жаҳонгир тоғасини бу ҳолда кўруб, югуруб келур эрди. Эртавул буларни кўруб, Бароқхонга қилич солди. Бароқхон ўзини ерга ташлади, икки оёғини от қорнидин тортиб боғланган эрди, Бароқхон жон ваҳимидин ерга тушолмай, осилиб қолди. Эртавул баҳодур хоҳласаким, иккинчи яна тиг бирла ўлдурса. Мирзо Жаҳонгир кўрдиким, иш қабоҳат бўлур, филҳол, ёсини қўлиго олиб, ўқ бирла Эртавулдин кўксига андоғ урдиким, Эртавул жони кетуб, танаси ертавул бўлди. Бунда, филҳол, келуб хонни эгор устига қўйди. Жатта сипоҳларини барчаларини ўлдуруб, хонни олиб қўшунларига келдилар. Анда Амир Соҳибқирон келуб, бу ишларни кўруб хайрон бўлуб, ўғлидун кўб хурсанд бўлди. Бу жазолар Бароқхонга Амир сўзини манъ қилғонидин бўлди. Бу хабари ваҳшат иккала аскарга овоза бўлуб кеттиким, Эртавул Бароқхонни ўлдурубдур, деб. Сипоҳилар сафида шўру ғавго қўзғолди. Анда Жўжакбек деган киши найман элати била жаттадин чиқуб, Соҳибқирон байроқиға қараб кела бошладилар. Иноқ яёв унга-мунга югурур эрди. Амир Жалоийр қатагон элати бирла жангга муқаййид бўлдилар. Ва яна амир Муайяд орлот қавми бирла урушмоқға ҳаракат қилдилар. Чанг ва туфроқ ҳавога ўрлаб, оламини қоранғулуқ бости, биров-бировни кўролмадилар, офтоб кўздин ғойиб бўлди. Соҳибқирон Бароқхон бирла жанг ичра кирдилар. Баъзилари Бароқхонни соғ-саломат кўрдилар. Кўрмаганлар хонни саломатлигини бовар қилмадилар. Анда Бароқхонни филга миन्दурдилар. Андин кейин

барча маъин кўрдилар. Ул кун андоғ жанг бўлдиким, қонлар жилга-жилгада оқа бошлади, калла ҳандалаклари жасад фалакидин узила бошлади, деҳқони йўқким фалокат аравасига солиб бозори адам шахристонига элтгай, ё бир гўркови йўқким, бу жасадларни қабристонга беркитгай. Ул кун Иноқни уч ерига ўқ тегиб, яралиқ бўлди. Соҳибқирон они мирзо Жаҳонгир отига олиб, юбордилар. Икки жатта Амирни икки тарафидин келуб, ўқ отти, форс Ақим ҳавога сакраб эрди, бирини ўқи бирига тегуб, Соҳибқирон отдин ағдарилуб тушти. Филҳол, Мирзо Жаҳонгир келуб, Амирни отига миндурди.

Алқисса, уч кун Қўёш товусини мағриб денгизини наҳангги ютти, кундуз шунқорини тун қарғаси қувлаб, беркитти. Андин иккала подшоҳ икки сари бўлунуб ўринларида қарор олдилар. Ахшомдин кейин Амир хондин фотиҳа олиб кечаси ухламай, аскар атрофидин айланур эрди. Ногоҳ Амир отдин тушуб, нақзузувга ўлтургач, бу от форс Ақимдин ўзга эрди, жилов Амир қўлидин чиқуб, қочти. Соҳибқирон отни кейнидин бора берди. От қочиб жатта қўшунлариға яқин борди. Амир ҳарчанд қилди, тутолмади. Жатта ичра Бўри баҳодур кўрсаким, бир от қочиб келур, они тутуб келдилар, яна бировини кўзи Соҳибқиронга тушти, атрофдин келуб Амирни ҳам ушладилар. Амирдин сўз сўраб эрдилар, Амир лол каби бўлуб, аларға овозини чиқармади. Аммо Соҳибқирон араб башара эрди. Бўри Баҳодур Тўқтемурухон қошиға элтти. Хон беклар бирла кенгаш қилдилар, Бўри тўғри келуб айди, Чигатой кўшунларидин бир кишини ушладук, деди. Хон буюрди, келтур, кўрай, деб. Амирни келтурдилар. Тўқтемурухон сўз сўраб эрди. Амир тилини соқов қилуб, андак тожики сўзлади. Хон тилиға тушунмай, буюрдиким, боғлаб қўйунг, деб. Амирни боғлаб, бир чўғолға тобшурдилар. Андек фурсатда чўғол ухлаб эрди, Амир бойлуқларини бураб, ушотиб, секин чўғолни ханжарини олиб, чодирдин чиқуб кетти. Жатта аскаринин чиққач, йўл узра қора либос кийган бир кимарса турар, анга бориб Амир ҳарчанд сўз сўрди, жавоб бермади. Амир они ханжар бирла пора-пора қилай деб эрди, ул йиғлади. Амир айди, ўлумдин қўрқарсан, нега сўзламайсан, йиғларсан? Ул айди, қўрқуб йиғламайман, балки маъшукан матлубимға етолмайин йиғларман. Соҳибқирон айди, матлубинг кимдур? Ул айди.

Назм:

*Бул кеча кўзим ёрутгай меҳри олам тобдек,
Ким танимда ҳар замон титрар кўнглим симобдек.*

Амир анинг заифа эканини билуб, кўб-кўб муболаға қила берди. Ул айди, отимни Туман ога дерлар, ўзим Тўқтемурухон подшоҳни қизи бўлурман. Термиз урушинда Амир Темурға кўнгил бериб эрдим, мани ошиқаи бечора хайратда қолгонни анга еткурсанг, ҳар қанча хизматинг бўлса, бошим устиға, деб йиғлаб бу газални ўқуди:

*Иўл бошла, манга раҳбор, ул хонима еткур,
Ман чўри анга, ул мани султонима еткур.
Оқғон бу кўзимдин ёшима раҳм гар этсанг,
Афсурда кўруб бу мани жонима еткур
Ишқ ўти тегуб жисмима шўрида бўлубмен,
Гўё жасадим жонсиз ўлуб, жонима еткур
Термизда они кўрдим, кўнгилни бериб бой,
Чин бу сўзумни мани ҳақонима еткур.
Исён тунидин ол мани ислом кунига,
Кобфирлар аро қўйма, мусулмонима еткур,—*

деб андоғ фиғон қила бердиким, анинг ишқ-муҳаббатига Амир ҳам йиглаб, ўзини Амир Темур эканини анга билдурди. Анда Туман оға хайрон-саросима бўлуб, йиглаб нима дерини билмай, ошиқ ва маъшуқ бир-бири бирла мулоқот бўлуб, андин кейин Туман оға айди, мани чодирим қизил, тонгла Чигатой сипоҳлари бирин-бирин бўлуб бизни чодирга келурда чодир ёнидаги туг, байроқини тавоф қилурлар, ман аларни чодир ичра ёшурурман, сиз ҳам келурсиз, ярим кеча бўлғоч, карнай чолсалар отам қўшинлари албатта саросима бўлуб қочарлар, деб эрди, Соҳибқирон қабул қилди. Туман оға отасини аскар ичра келди, Амир ҳам қўшинларига борди. Булар Амирни йўқотиб ҳар жонибни ахтариб юрур эрдилар. Субҳ бўлғач, барчалари Амирни кўруб хурсанд бўлдилар. Ёронларга Амир воқеани баён қилди. Барчалари қабул қилдилар. Анда Саротилмиш баҳодур ва Учқора баҳодур ва Гиёс баҳодур ва Усмон баҳодур ва Мирзо Жаҳонгир, умаролардин олтмиш киши шул ишга бел боғладилар. Ҳар қайси баҳодур арслон каби бўлуб, бошлуклари Соҳибқирон, Мирзо Жаҳонгир бирла хонга арз қилуб, маълум қилдилар, маслаҳат бирла ўлтуруб, ул кун кеч бўлғоч, тун амири боши узра қора чодир солди, юлдуз аскар кўк майдонини олди. Анда Соҳибқирон хондин фотиҳа олиб, Туман оға сариға кела бердилар. Аввал Амир келуб, қизил байроқни тавоф қилуб эрди, бир чўри келуб Амирни қўлидин ушлаб чодир ичра Туман оға қошига келтурдилар. Туман айди, бу ерда ўзга кишидин йўқдур. Андин кейин Мирзо Жаҳонгир келди. Амир айди, бу мани ўғлумдур. Алқисса, бирин-бирин олтмиш киши чодир ичра кирдилар. Туман оға ўзга чодирга борди. Аммо Амир Чигатой аскар ичра муқаррар қилуб эрдиким, ҳар вақтики, бизлардин карнай шавқуни чиққач, сизлар ҳам карнай чолиб от қўйинлар, деб эрди. Ул кеча тун ярми бўлғоч, Олтмиш киши чодир ичра карнай тортиб, шавқун сола бошладилар, Тўқтемурхон қўшунари барча бирдан чўчуб уйғонсаларким, аскар ўртасидин шавқун бирла карнай овози чиқадур, барчалари жангга муқайид бўлуб эрдилар, атрофдин карнай овози кела берди. Анда жатта қўшунари шошиб ва саросима бўлуб, кўнгилларига кўрқув тушуб, атрофга тарқашиб, қоча бошладилар. Чигатой сипоҳлари жатта қипчоқ аскар ичра андоғ қирғин солдиларким, ўлуклари хирмон-хирмон бўлуб, таналари тефа-тефа бўлуб уюлуб, бошлари сой тошларидек узулуб, баъзини қўли синуб ва баъзини бели синуб, баҳодурлар

муни кўруб, кўнгли тинуб, баъзи оёғи узулуб, баъзини қулоғи узилуб, баъзи жон бермоғда кўзи сузилуб, баҳодурлар ҳажжомдек қон олмоғда бўлдилар. Ғавво ҳаддин ошуб, қизил денгиз тошиб ҳар тарафга оқа бошлади, гўё алар бошида қиёмати сағир бўлди. Тўқтемурхон ҳайратда бўлуб, ярим кечада Самарқандга қочиб кирди. Бўри баҳодур Амир қўлида ўлди. Соҳибқирон бирла Бароқхон Самарқанд қўрғонини атрофини олиб, тўрт ойгача Тўқтемурхонни қамаб, кўб аскар бирла ётдилар. Ул замонида Хўжа Маҳмуд тошкандлик Хўжа Аҳрор валини оталари эрди, соҳиб давлат ва шавкатлиқ ғани киши эрдилар. Қирқ қуллари бор эрди, қўрғон остидин хандак кавлаб, андак йўл очиб эрдилар, бир қулларига нома битуб, ўшул кун Соҳибқиронга беруб юбордилар. Амир Соҳибқирон Бароқхон чодиридин чиқуб, ўз хаймасиға борур эрди, қул китобатни Амирга еткурди, кўруб қайтуб Бароқхон чодирига бориб, қулни Бароқхон қошиға чоқиртуруб, мутолаа қилуб, яна Бароқхон нома ёздуруб, бир мансабни хўжаға ваъда қилуб юборди. Қул номани мўм ичра олиб борур эрди. Тўқтемурхон кўзи тушуб, ани феъл-атворидин билуб, ушлаб олдуруб, ҳарчанд бош-оёғини ахтариб, тополмай турурдилар, ногоҳ акса уруб, оғзидин мўм тушти. Анда хатни кўруб, буюрдиким, хўжанинг молини талон қилинлар, хўжани ўзини зиндонга солинлар деб. Аммо хандак йўлини тополмадилар. Хўжани қийнаб сўрдилар, инкор қилуб, билмайман, деди. Хўжанинг қулларидин бири секин келуб Соҳибқиронга бу воқеаларни баён қилди. Ул қулни Соҳибқирон келтуруб, тадбирини Бароқхондин сўрди. Хон айди, бир бола бўлса, бориб хандак йўлини Хўжадин сўрса, бу сирни билуб келса?! Андан Мирзо қўлини кўксиға қўйуб, таъзим бирла турди, ҳарчанд хон ва Амир манъ қилдилар, бўлмади. Акнун, лоилож, жавоб бердилар. Мирзо филҳол, Самарқандга доҳил бўлдилар, боруб диловарлик бирла Тўқтемурхонга арз қилуб айдиким, ман кичиклигимда отам ўлар вақтида дунёларини хўжа Маҳмудга топшуруб, деган эканким, бола ҳозир ёшдур, балоғатга етгандин сўнг берарсиз, деб. Ҳоло, ёшим ўн тўртга етибдур, сиз адолатда бўлсангиз анга мани тўғри қилсалар, молимни талаб қилсам. Хон адолат юзасидин буюрдиким, бу болани хўжанинг қошиға элтинглар деб. Они хўжаға келтурдилар, хўжа они танимади, фалоний нақибни ўғлидурман, отамни моли қайдадур деб, яъни отам олтунларини қаерга беркитуб қўйубсиз, деди. Хўжа Маҳмуд билдиким, бу ўгул сўзунда бир сир бор. Хандак йўлини билдурмоқ учун анга Хўжа айди, отангни моли қўрғонни шарқ тарафинда, гўру ошиқон мавзуинда, андин тошиб олгил, деди. Мирзо Жаҳонгир билдиким, албатта ўшал ерда хандак йўли бордур. Андин мирзо Жаҳонгир хон қошиға бориб, айди: Сизни адолатингиздин мани омонатим қўлимға тегди, деб хонни дуо қилуб қайтти.

Алқисса, ул кечаси отаси Соҳибқирон олдиға келуб, воқеани бир-бир баён қилди. Амир Соҳибқирон қирқ киши бир улуг йиғоч остиға келдилар. Бу мирзо Жаҳонгир қилғон тадбириға барчалари таҳсин ва офарин ўқудилар. Андин таъйин қилғон ерни топуб, қўрғон тағидин бир одам миқдори бориб, барчалари тун ярмида

карнай чалиб, шовқун қила бошладилар. Ул кечаси Самарқанд ичра андог гавго бўлдим, Тўқтемурухон ўрдасида етти киши бирла қамалуб қолди. Тўхтамишхон ўрда буржидин ошуб тушти. Соҳибқирон кўруб, яхшилиқ қилгон жиҳатидин анга навозишлар қилди. Анда Тўхтамишхон айди, эй Амир Темур, диловар бўлсанг, кишига яхшилиқ қил, ман сени ўлумдин нажот бериб эрдим, сан мани отамга нажот бергил. Амир айди, отангни бағишладук, лекин Саййид Отага нажот йўқ, мунча ишлар бари андин бўлубдур. Тўхтамишхон: кофирларни бағишлаб, нечун мусулмонни бағишламайсан, агар они ўлдурсанг, ўзбек мусулмонлари ичра кўб гавго бўлур, Саййид Отани ўлдурма, мани ўлдур, деди. Андин кейин Амир барчасини бағишлади, бош-оёқ либослар берди. Ул етти кишини чиқоруб, мамлакатларга қасд қилмасликга Тўқтемурухон ва Тўхтамишхон аҳд қилдилар. Бу сўзни Бароқхон эшитуб, аччиғи келуб, газабда бўлуб, Амир Темурни бу ишиким, мандин бежавоб аларни бағишлар, филҳол, аларни ўлдурунг деб ҳукм қилди. Соҳибқирон шаҳр ичра эрди, эшиттиким, Бароқхон етти кишини ўлдурмоқга амир қилибдур, деб бориб кўрдиким, Тўхтамишхон бўйнидин аргамчи била бойлаб турурлар. Филҳол, Амир Соҳибқирон аргамчини кесуб, ўзи Бароқхон қошига келди. Анда Амирга хон итоб қилуб айди, нечун мани ҳукмимни тағайюр берурсан, ман аларни қонини тўкмоқга қасамёд қилуб эрдим деб. Амир айди, алар учун мани ўлдур. Хон газаб бирла буюрдиким, ушланг бу оқсоқни, деди, нечук Соҳибқирон оёғларига захм жанг ичра тегуб, андак оқсоқлиғи бор эрди. Беклар ғувир қилуб айдилар, Амир Темур санинг учун машаққатлар чекуб, санга кўб яхшилиқ қилди, мунчи санга асло ёмонлиқи йўқтур, деб. Ҳеч киши Бароқхон сўзини қулоқига олмадилар. Агар Амир Соҳибқирон Бароқхонни ўлдурунглар деса, неча одамлар ўлдурмоқга тайёр эрдилар. Лекин бу ишларни Амир Соҳибқирон асло парво қилмас эрди. Аммо уламолар ҳукми хон тағайюр бўлмасун деб алардин андак ҳажамат қилуб қон оқизилсун дедилар. Андин кейин подшоҳона инъомлар бериб, аларни Дашти Қипчоқга юбордилар. Бароқхон ҳеч нима демади. Лекин Амирдин гинаси кўнглида қолди. Андин кейин хўжа Маҳмудни мусулмонларга раис қилдилар. Тамоми мулки, Мовароуннаҳр Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатта зулмидин омон топтилар. Чиғатой эли ҳар қайсилари ўз мақомларига бордилар. Бароқхон йигирма икки йилдин бери Самарқанд ва Бухорода отасини тахти узра эсдин бегона эрди. Андин кейин мунда туролмай, Балхга бориб, Ҳиндувон қалъасига, ҳало қалъаи Ҳиротда Ҳарак дерлар, анда бир шаҳр бино қилуб, анга пойтахт қилди. Амир Темур Шаҳрисабзга бориб, анда салтанатлик маснадида қарор олди. Ушул йил Бароқхон элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди. Хон қабул қилмади. Ахир, Соҳибқирон ўз йилқиларидин қанчасини олуб, қанча олтун билан Хонимча молига хисоб қилуб, элни солиғи учун отларга юклаб, хонга юбордилар, Элдин ҳеч нимарса олмадилар. Одамлар Амир бошидин қасамёд қилдилар. Аммо Бароқхон

синглисини асбоби олтун-кумушларини тануб-билуб, юбормай
хазинага солдурди.

**БУ ДОСТОНДА НОСИР ХИСРАВНИ ЎҒЛИ МАНСУР ИСМЛИК
ҚОШҒАР ИЧРА ПАЙҒАМБАРЛИК ДАЪВОСИНИ ҚИЛУБ,
МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР ОНИНГ БИРЛА
ЖАНГ ҚИЛГОННИ БАЕНИ**

Андоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирон Мовароуннаҳрга
валий бўлуб адолатини овозаси ҳар жонибга мунташир бўлуб,
қофила, карвон, савдочилар кўнгиллари жамъ бўлуб, шаҳрдин
шаҳр, кентдин кентга борур эрдилар. Қошғардин начанд савдо-
гарлар келуб, Амирга хабар бердиларким, бизни юрт ичра бир
киши чиқубдур, пайғамбарлик даъвосини қиладур, жуҳҳолдин
баъзилар анга имон келтурубдур. Ул уч кун аввал ҳавода туруб,
одамларни ўзига даъват қилуб, яна ғойиб бўлуб, андин кейин бир
тоғ узра чиқуб туруб, элга кўрунди. Ҳар кишининг дилида нима
ният бўлса, филҳол, анга маълум бўлуб айтур эрди. Ҳар киши они
ўлдурмакга қасд қилса, ўзини урарди. Деюрларким, тарихнинг
етти юз саксон бешиди¹ Амир Темур Соҳибқирон Носир Хисравни
барҳам беруб, анинг бир ўғли қочиб, Хиндистонга бориб, Кашмир
браҳманларидин илму сеҳр ўқуб, андин Қошғар мамлакатларига
келуб пайғамбарлик даъвосини қилуб, айтадурким, ман Маҳдий
бўлурман, отим Муҳаммаддур, кунийятим ғобир имомидур, Амир
Темур даъжолдур, деб. Баъзи уламолар анга Маҳдий пайғамбарлик
даъвосини қилмагай, десалар, начанд жуҳудлар шаҳодат бергай,
кўб жуҳудлар анинг ботил динига кирибдур. Қуръонни мансук
қилибдур, кўб кишилар анга итоат қилибдурлар, деб Қошғардин
Соҳибқиронга нома келди. Амир билдиким, албатта соҳирдур,
хаёлида дедиким, агар борсам, муҳолифлар қўзғолур ва агар
бормасам, ул жодугарнинг сеҳри қандай бўлур? Андешада ўйлаб,
андин кейин йигирма минг кишини Мирзо Жаҳонгир тўрага рафиқ
айлаб, кўб насихат қилуб, айди: Эй кўзим нури, ўз ишинга омил
бўлуб, билуб иш қилгайсан. Андин Мирзо Жаҳонгир тўра
Қошғарга яқин етгач, Мансурга хабар бердиларким Мирзо
Жаҳонгир тўра келур, деб. Ул айди, ани жангдин манъ қилуб,
даъват қилурман. Хонақосига таклиф қилуб, Мирзога киши
юборди. Мирзо Жаҳонгир келгоч, кўнглида кечгон сирни борини
сўзлаб берди. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра хайрон бўлди, андоғ
маърифат қила бердики, Мирзо Жаҳонгир йўлдошларини барчалари
анга итоат қилсалар. Мирзо Жаҳонгир тўра манъ қилуб айди, эй
Мансур, санинг мўъжизанг қайсидур? Мансур айди, манга гўр
қилдургил, анда манинг мўъжизаларимни кўргил. Мирзо Жа-
ҳонгир буюрди, гўр кавладилар. Анинг ичра тириклай кириб, кетти.
Анинг устига олов ёқтилар, уч кундин кейин қабрининг уч ёридин
гўбор чиқуб, Маширик тарафига борди. Яна қабрининг атрофидин
гўборлар Мағриб сориға борди. Андин кейин гўр ёрилиб Мансур
қабри узра чиқуб турди. Мирзо Жаҳонгир тўра буюрди, занжир била

¹ 1335 йил.

бойладилар, филҳол, занжир пора-пора бўлди, анга ким қилич солса, ўзиға тегди. Манга имон келтургил ва агар имон келтурмансанг аскарларинг бирла ўтға куйиб, адам, яъни йўқ бўлурсан, деди. Мирзо Жаҳонгир тўра ибн Амир Темур Соҳибқирон андин етти кун муҳлат талаб қилдилар. Анда Мирзо Жаҳонгирнинг рафиқлари айдилар, агар пайғамбар бўлмаса, мундоғ мўъжизани кўрсатурму? Қошғар аҳлидин аксар одамлар анга имон келтуруб, ул намозни эллик вақтға таъйин қилуб эрди, ҳар ким тарк қилса, ўлдурди, рўзани олти ой тутинглар, деди; муни буюрди. Тез-тез Мирзо Жаҳонгир тўраға киши юборур эрдиким, манга имон келтурсун деб. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳаргиз қабул қилмас эрди.

Алқисса, ишлари жантға оид бўлди. Тонгла иккала тарафдин аскарлар саф туздилар. Мансур айди, манга ғойибдин қўшунлар келур. Мирзо Жаҳонгир тўра сипоҳлариға буюрдиким, барчалари оқ кийум кийдилар, майдон ичра жаҳд бирлан, «олло» дерлар. Жарчи хабар бердиким, эй аҳли ислом, вақти жанг бўлубдур, деб. Анда Мансурни кўрдиларким, тева узра минган. Мирзо Жаҳонгир тўра анинг қошиға келуб, анинг қошида туг кўтарган кишиға қилич солди. Ул киши тугини қўйуб, томуг сариға йўл олди. Яна ўзгаси келуб тутти, ани ҳам адам диёриға беркитти. Яна бири келуб, тугни ушлади. Ани ҳам тиг бирла андоғ машлади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўра етмиш кишини томуг казармасиға жўнатти. Лекин яна бир ушлаб, алам ер узра ҳаргиз йиқилмади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўранинг етти жойиға жароҳат тегди. Мирзо Жаҳонгир тўранинг журъатиға Мансур хайрон бўлди. Иккала аскар жудо бўлди. Андин кейин Мансур сеҳриға муқайид бўлуб, қанча ўт ва ўланг ва арфа ва бугдой ва эрмак ва пахмо қувлотларни қўй этиға қўшуб, они қайнатиб, кўб таъомларни қўшуб, нома бирла Мирзо Жаҳонгир тўранинг қошиға юборди. Номада айтубдурки, эй Амир Темур ўгли, биз каримлардин бўлурмиз, агарчанди, сиз бизларни ўлдурмоқға келсангиз ҳам, бизлар сизларни меҳмон, ҳурмат қилуб, зиёфат лозимотларини қилурмиз. Сизлар, албатта рад қилмағайсиз, анда Мирзо Жаҳонгир хоҳладиким, олмайин қайтарса, анда йўлдошлари айдилар бизларни отимизни сипоҳ, дерлар, қайтариб юбормасмиз, деб барчалари тақсим қилуб едилар. Арфа бирла ўтларни отлариға бердилар. Уч таъомни тановул қилгонларға ногоҳ қичитма пайдо бўлуб, кўтур бўлдилар. Аъзоларини қашиғон еридин қон жорий бўлар эрди, яна ем еган отларни тезагидин сўнғак каби чибинлар пайдо бўлуб, кимарсани чоқса, ўрнидин, филҳол, қон жорий бўлар эрди. Отлар ҳам аргамчиларини узуб, тоқатсиз бўла бердилар, ҳарчанд қилуб, туролмадилар, тобора зиёда бўлди. Лоилож, ярим кечада туруб, йўл юрмоқға юзландилар. Соати юруб эрдилар, муқобилларидин олов ҳозир бўлди, барчалари кўрқуб, юрмадилар. Мирзо Жаҳонгир тўра ёлғиз ўзи бораверди. Ўт ҳам Мирзоға қаршу келуб, ғойиб бўлди. Мирзо Жаҳонгир тўра хайрон бўлуб орқасиға қайтуб эрди, иккинчи яна олов кўрунди. Яна Мирзо ўт олдиға борди, яна ўт ғойиб бўлди, учинчи бўлгандин кейин Мирзо ҳамроҳлари бирла ўтни олдиға бордилар, ўт йўқ бўлуб, бир қаландар ҳозир бўлди. Мирзо они бирла мулоқот бўлуб

бир-бирини сирри ахволларини сўрашдилар. Мирзо аввалдин охиргача воқеани бир-бир баён қилди. Қаландар айди, мани Мавлоно Саъдиддин дерлар, Қошгар элидинман, Соҳиб ҳидоятни шогирдлари бўлурман. Мансур манга даъват қилди, ман инкор қилдим. Кейин мани ўлдурмоқга қасд қилди, қочиб бул ерга келиб эрдим, ҳазрат Ҳизр алайҳис салом келиб айдилар, сабр қилғил, Чигатой элидин келиб санга мадад етқузурлар, бориб ул ҳаромзодани ботил ишларини барҳам ургул. Ман айдим, улар келгунча, манга анинг сеҳридин зарар етмасун, кейин ул зоти боборақат манга исми Аъзамни ўргатдилар. Бир кишидин бошқага айтмағил дедилар. Қачон ўқусам етмиш минг фаришта ҳозир бўлурлар. Ушул кўрунуб гойиб бўлгон ўт анвори малонқдурлар. Мирзо Жаҳонгир айди, эй тақсир афандим, энди нима қилурмиз? Мавлоно Саъдиддин айдилар, қайтинглар, ман сизларни орқаларингиздин борурман. Мирзо Жаҳонгир айди, аскаримиз бетобдурлар. Мавлоно буюрдиларким, бу ерда бир қудуқ бор, шунинг сувидин ичинглар. Филҳол, ичтилар, соғайдилар.

Алқисса, Мирзо Жаҳонгир Мавлоно Саъдиддин афандим сўзлари бирла Мансур жангига юз қўйуб боравердилар. Хабар Мансурга Чигатой аскари қайтиб келурлар деб эшитуб, ҳайрон бўлди. Алқисса, икки тарафдин аскарлар келиб, бир-бирига муқобил бўлдилар. Мансур ўзи майдон ичра кириб, баҳодур талаб қилди. Шер Баҳром анинг бирлан бориб ҳарба қилди. Шер Баҳром мажруҳ бўлди. Ким бориб ул нобакорга ҳарба қилди, филҳол, ҳалок бўлди. Анда Мансури лаъин қичқириб айдиким, эй одамлар, манинг мўъжизамни кўрурсиз, нечук имон келтурмасиз? Шул вақтда бир тарафдин чапг-губор пайдо бўлди, кўрсалар Мавлоно Саъдиддин келубдурлар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб ул кишини мулозиматида бўлдилар. Мавлоно афандим марқабдин тушмасдин уруш йўлини тутдилар. Мансур хоҳласа, аларга ўқ отса, қўлидин ёсини олиб ерга ташладилар. Анинг қавмлари буларни устига тўкила берди. Мирзо Жаҳонгир, филҳол, от узра минуб Мансур шумни ўртага олиб бойладилар, етти мартабагача қилди, пора-пора бўлаверди. Бу ишга барчалари ҳайрат бармоқин тишлаб, ҳеч илож тополмас эрдилар, ногоҳ юзида бурқаъи бирла бир кимарса келди, от ва аслаҳоси қора турур. Мирзо Жаҳонгир хоҳласаким, ани қилич бирла уруб, ҳалокатга еткурса. Ул кимарса айди, мани ўлдурмағил, санга яхшилик қилурман, яна заифадурман. Мирзо билдиким, қиз турур ва оти Қойлиқдур. Мансур шумни қизи эрди. Мирзо Жаҳонгирни кўруб, ошиқ бўлуб, муҳаббат майидин ичиб, маст эрди. Айди, мани отамни бойласанг, албатта бошини қилидин бир тола олиб боғланглар. Сўнгра Мирзо Мансурни бойлаб асир қилиб, аскарига шикаст бердилар. Андоғ қиргин бўлдиким, гаваго ошуб, қизил денгиз тошуб, ул шумлар жони қочиб, томуг казармасига бориб қамолур эрди. Қолғонлари қоча бошладилар. Андин кейин ул бадбахт Мансурни тоғ узра олиб чиқиб, пастга ташладилар, ўлмади. Харчанд қилдилар ул нобакор шумни ҳалокатга еткура олмадилар. Охир, Мавлоно Саъдиддин айдилар, мунинг қатлига сабабни яна қиздин сўранглар. Мирзо Жаҳонгир

қиздин мунинг сирини сўраб эрди, қиз айди: шартим бор. Эй Мирзо афандим тўрам, мани хотунлиққа қабул қилсанг айтурман. Мирзо қизни олмоққа аҳд қилди. Андин кейин Қойлиқ айди, кўк туслиқ бокира қизни ҳайзининг қонидин қилич дамига сурқаб, анга солғил, андин кейин ўлуру, тадбири шулдур. Илло, мунинг суҳрига андин йўқ, ҳарчанд кўк туслиқ қизни ахтариб тополмадилар. Сўнгра мулоҳаза қилсалар Қойлиқни рангги кўк турур. Филҳол, анинг ҳайизидин қиличга сурқаб, Мансур қув, фалокатни увти ҳалокатиға етқурдилар. Ушул вақт ул шум мани қотилим олти ойдин зиёда умр кўрмас, деб эрди. Мансур барча қавмлари била томуғ шахристонига боргандин кейин Мирзо Жаҳонгир аҳдиға етиб, ул қизни никоҳиға олди. Бир кеча хилват қилуб, гул гунчасини, узуб эрди, анинг оғзида сассиги бор эрди, анга тоқат қилолмай, эртасига они мадҳуш қилиб, сандуқ ичра солуб, денгизга ташлаб юборди. Қазора бир хилват била анинг қорнида ўгул пайдо бўлғон эрди. Ул сандуқ дарёдин қалмоқлар қўлиға келиб тушти. Ул қиздин шаҳзадо султон Муҳаммад тўра туғулди. Аммо қалмоқлар они Қўбқинбек атадилар. Иншоолоҳи таоло, анинг хуружи ҳам ушбу китоб ичра сўзланур. Андин кейин, Мирзо Жаҳонгир тўра Мавлоно Саъдиддинни олиб Бухоро сарига келдилар. Мавлоно Саъдиддин Нақшбанд пиримға мурид бўлуб, хизматларида бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир отаси олдиға Самарқандға келди. Амир Темур нури айнарини саломатлигин кўруб, кўб хурсанд бўлди.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР БАЛҲ ЮРТИГА БОРИБ, БАРОҚҲОН НОМЕҲРИБОН ТОҒАСИНИ ҚўЛИДА ШАҲОДАТ ТОПГани. АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БОРИБ, БАРОҚҲОННИ ўЛДУРУБ, АНДИН КЕЙИН ҲИНДИСТОННИ МУСАҲХАРА ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Алқисса, ўшул йилларда Самарқанд ичра хўжа Абдуллани қизи илми нужумға кўб маҳорат пайдо қилиб, ҳар кишини кўнглидаги сирини айтур эрди. Мирзо Жаҳонгир тўра била Мирзо Умар тўра иккала оға-ини ўшул раммола қизни қошиға бордилар. Аммо ул қиз гўзалликлари анинг назирини йўқ эрди, оти Сокина бону, кўзлари жоду, кирпиклари хунрез, қошлари қилич каби тез, юзи мисли қуёш, лаблари ақиқға ўхшаш ва тишлари дурға ўхшаш эрди. Қошлари ҳилол, бўйлари ниҳол, кўзлари чўлфондек эрди. Анда қиз олдиға парда ташлаб икковларини чақиртуруб айди, муддаоларингизни кўнгилға олиб турунг деб. Андин кейин қиз қуръа солиб, айдики, иккалангиз кўнглингиз ичра муддао бир нимарсаға бўлубдур. Ул нимарса икковларингга баробар ҳосил бўлмагай. Булар айди, бизға маълум қилғил? Қиз филҳол икковинг мани талаб қилуб келибсиз, деб пардани ўртадин кўтариб эрди, иккаласи анинг кўруб, хаёл қилса, парвонадек они сирожини ҳусниға урса. Мирзо Жаҳонгир айди, ман олурман. Мирзо Умар айди, ман олурман. Икковлари низода эрдилар, қиз мирзо Умарни ихтиёр қилди. Мирзо Жаҳонгир Мирзо Умарни аъзосини ярадор қилиб

қизни олиб қочиб қўшинига келди. Мирзо Умар келиб воқеани Амир Соҳибқиронга арз қилди. Мирзо Жаҳонгир тўрани чақириб, Амир итоб қилди. Мирзо Жаҳонгир айди, қиз мани хоҳлабдур. Мирзо Умар айди, мани хоҳлабдур. Андин кейин Сокина бонунини чақирдилар. Қиз келиб Мирзо Умарни ихтиёр қилди. Андин кейин Соҳибқирон Сокина бонунини никоҳ қилиб Мирзо Умарга ақд айладилар. Ул қизни Мирзо Умар тўра гунчаларини очиб, қизил баргларини сочиб эрди. Муни кўруб Мирзо Жаҳонгир тўра инисини ўлдурмоққа қасд қилди. Сокина бону бу ёмон ҳаракатдин хабар топиб, Мирзо Умар тўрага айди, эй тўрам, афандим, бу кеча мани ёнимдин йироғ ётгил, тонгла келиб мани бошим узра бир хат бўлгай, они очиб ўқугил, деб Мирзо Умар тўрани ўзга ерга юборди. Ул кеча Мирзо Жаҳонгир тўра келиб инисини ахтариб тополмай. Сокина бону бечорани шаҳид қилиб чиқиб кетти. Эртаси Мирзо Умар тўра келиб кўрсалар хотинини шаҳид бўлубдур, боши узра хат бордур, олиб кўруб мулоҳаза қилса, мани қотилим санинг огаинг бўлди, дебдур. Хатни Амир Соҳибқиронга олиб келди. Андин кейин Соҳибқирон Мирзо Жаҳонгир тўрани ушлаб, неча дарра уруб, зиндонга буюрди. Филҳол Мирзо Жаҳонгир тўрани хотунини бу сўзини англаб, ўзини чўри суратида қилиб бориб, Мирзони зиндондин чиқориб, ҳарамга олиб келди. Мирзо Жаҳонгир тўра хотунини бирла видоълашиб, ярим кеча палла Балх сарига қочиб, Бароқхон қошига кетти. Тонгласи Соҳибқирон эшитиб, гафурмади, лекин ўглини борганига мағмум бўлуб, Бароқхонни меҳрини йўқлигини қайғуда эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Балхга яқин етгач, Бароқхон хабар топиб, жиянини олдига кўринушга неча беклар била чиқти. Қўб риоятлар қилуб, шаҳр ичра олиб кирди. Ушал вақт хўжам Баҳовуддин муридларидин Хўжа Порсо хўжа Абу Насрни оталари Балхда эрдилар. Ул киши Нақшбандий силсиласига балх элини даъват қилиб, сулук тебратур эрдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб, ул кишини хизматида бўлди.

Алқисса, неча кун ўтгандин кейин Бароқхон бениҳоят аскар ва қўшун йиғиб, Ғазвин шаҳри узра Султон Маъсудга ёв қилиб юборди. Султон Маъсуд беклари ва сипоҳлари барчасини аскар бориб ўлдуруб, Ғазвинни қўб хароб қилдилар. Аммо Султон Маъсудни бир қизи бор эрди, қўб туйгун, соҳиб фитрат эрди, гўзалликда юзи қуёшдек, баданлари кумушдек эрди, кўзлари чўлфондек, лаблари хандондек, тишлари дурдек, ўзи бир хурдек қиз эрди. Неча чўриларни ўзига ҳамроҳ қилиб, важаваларга тушуб, теваларга юклатуб, хўжа Муҳаммад Порсо ҳовлиларига «дорумон», деб келиб тушти. Ушал вақтда худой аззужални арслон йиғитларни хўжани ва ҳоқони расул алайҳис саломни куёвлари тўрт ёр нозанинни бирлари Асадулло ғолиб Али ибн Абу Толиб каримуллоҳ важиҳа афандимиз ҳазратларининг қабри муборақларига яқин бир беша тўқай бор эрди, андин бир йўлбарс чиқуб келиб ҳазрат Али ризо оллоҳийнанинг қабри шарифларини зиёрат қилиб, ҳеч нимарсага зарар қилман, яна тўқай ичра кириб кетар эрди. Агар бир кимарса ул йўлбарсга даҳл қилса, Балх шаҳрига офати пайдо бўлар эрди. Бу воқеани қиз эшитиб эрди. Аммо Бароқхон

англаб қизга киши юборди, мани ақдимни қилсун, деб. Яна Мирзо Жаҳонгир киши юборди. Маҳмуда мани қабул қилсун, тоғам Ғазвинни хароб қилиб, балки гумон ғолиб, Балхгача хароб қилгай, анга бормасун, манга келсун, деб эрди. Маҳмуда жавобиға айди, икковлари манга талаб бўлса, Али ал-Муртозони мутахарраларини зиёрат қилгувчи арслон бор эмиш, қўб-қўб мунаққаш эмиш, ким они тутуб олса, териси мани маҳрим бўлсун, шул ишни ухдасидин чиққон кишини қабул қилурман, деб.

Хўжа Муҳаммад Порсо бирла маслаҳат қилиб, ул қиз ушбу ғазални номаға ёзиб юборди.

Назм:

*Отим Маҳмуда бинти шоҳ Масъуд,
Бобом оти яна Султон Маҳмуд.
Ота-боболарим ислом шоҳи,
Бошида афсарий заррин кулоҳи.
Мани бул ерға келтирди худойим,
Сабо очган эмас банди қабоим.
Сочимни шона айлар бўлса ҳар кас,
Сочим савдосидин юзимни кўрмас.
Эрон тутган эмас зулфим асосин,
Кўзимға ман чекуб сурма ҳаёсин.
Хино исмат ила гулранг иликим,
Бу ишларға ёзиб таҳрир килким.
Бил охир рўзғор сифла берур,
Бул ерларда қилуб шарманда музтар.
Сочим бўлди ўзимни бўйнима банд,
Манга зиндон эрур бу шаҳр ила канд.
Истаб келиб бу ерға индим,
Эгам тангри таолоға сиғиндим.
Турубман хўжани манзилларида,
Кўнгишлар ғам йироғидин дарида.
Манга талаб эса қилсун сўзумни,
Кимарса анга топшурсам ўзумни.*

Андин кейин Хўжа Муҳаммад Порсо Бароқхон олдиға номани келтурдилар. Мирзо Жаҳонгир хон била шарбат ичиб ўлтуруб эрди, хўжа боргач, шаробларини беркиттилар. Хўжа Порсо хонға воқеани баён қилдилар. Хон эшитиб ўн минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, барчаси тўфангчи эрди, бориб йўлбарға муқобил бўлуб кўрсаларким, қўб нақши нигор ила мунаққаш, бу сифатда арслонни киши кўргон эмас. Бирдан они милтиқға туттилар. Арслон қочиб тўқай ичра кирди. Тўқайға еткунича йўлбарсни ўн ериға ўқ тегди. Милтиқларни шавқуни Балхни барчасига эшитилди. Арслон тўқай ичра кириб, ғойиб бўлди. Хон арслонни мажруҳ қилуб, ололмай ўрдасига қайтти. Мирзо Жаҳонгир муни эшитиб, аслаҳа-ёроғларни тоқинуб, тўқайға караб бораверди. Қўшун бирла бориб, қонига зомин бўлмайин деб, ёлгуз ўзи бориб,

тўқай ичра кирди. Арслонни кўрдиким, ёнида яшил туслиқ нуроний бир киши йўлбарсни манглайин силаб турурлар. Айдилар, эй йигит, умрингни зоеъ қилмағил, ҳар ким мунӣ ҳалокатга еткурса, фалокатга дучор бўлур. Эй ўғул, бу мақом улугларни мақомидур, беодоблик қилдинг, ўзингга ҳозир бўл. Мирзо Жаҳонгир тўра, бу сўздин кўнглига кўркув тушуб, қайтти.

Ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра айди, ул зоти шарифни салобатидин сиз ким деб отларини сўролмадим.

Алқисса, Маҳмуда айдиким, хон бирла Мирзо икковлари мани назримдин устунлар, қайси бирини ёктурсам, они куёвлиқини хохлаюрман. Андин кейин, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир ўзларига ва отларига зеб бериб, қизни олдидин ўттилар. Қиз Мирзони кўрдиким, гўзаллиқда юзи раънодек, бўйлари сарв ё санубардек, они қад қоматини кўруб, устидин гуллар соча бошлади. Бароқхон мунӣ кўруб, кўнглига кина олди. Ушул куни кечқурун хон неча кишини мукамал ва мусаллих қилиб бир ерга беркитиб кейин меҳмонхонага зеб ва зийнат бериб, таъому шароблар тайёр қилуб, Мирзо Жаҳонгирни талаб қилиб, таъомларни еб ўлтурган ҳолда, они баҳор умрига хазон самумин етқуруб, барча мулозимлари келиб, Мирзога қилич сола бошладилар. Мирзо Жаҳонгир тўра нечасини ўлдуруб ва нечасини яралиқ қилиб, охирида Мирзони бир қўли узулуб, қонга бўёлуб, аъзоси чўзулуб, оёқ узра йиқилуб қолди. Мирзо айди, эй зolim тоға, мани бул кун ўлдуруб, тонгла отамга нима жавоб дерсан? Андин кейин Бароқхон ханжар била жиёнини ул бевафо тоғаси калласига уруб, танасидин ажратиб шаҳид қилди. Ул кеча Балх ичра қўб шўришлар пайдо бўлди. Эртасига Хўжа Порсо эшитиб келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини лаган ичра солуб, ҳақорат қилиб ўлтурубдур. Хўжа Порсо айдилар, бу кун сан мунӣ бошини ҳақорат қилурсан, сани бошингни ҳам ўзгалар ҳақорат қилур. Хўжа Порсонинг сўзига Бароқхонни аччиги келди, аммо ҳеч нима деёлмади. Хўжа Порсо туруб уйига кетгандин кейин Бароқхонни ҳузуридагилар айди, нечук Хўжа Порсони қатлга буюрмадинг? Бароқхон айди, Хўжани боши узра аждаҳо кўрдум, сўзлай десам дамига тортғудек.

Андин кейин Хўжа Порсо афандим Балх одамларига ҳар кишида ақл бўлса, ўзини чет-ёқага олсун деб Бухорога келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини кўрғон остига ташлади. Аммо ровийлар андог ривоят қилурларким, Бароқхон хизматида бир ҳинду бор эрди, Бароқхонга муқарраб эрди, қанча харж керак бўлса топуб берур эрди. Аксар вақт Бароқхонни ўрдасида юрур эрди, Мирзо Жаҳонгирни ҳаётлигида қўб яхши кўрар эрди. Мирзо Жаҳонгирни ўлигини ёшуруб уйига олиб кетти. Хон эшитиб ҳиндуни талаб қилди. Бароқхон айди, ман ўлукни куйдурурман, нечук олиб кеттинг? Ҳинду айди, ман анга раҳм қилдим, гўрга кўмгайман. Хонни дўсти учун ҳеч нима демади. Соатидин кейин амр қилди, бор, ўлукни келтур, деб. Аммо ҳиндуни тўрт ўғли бор

эрди. Бирини ўлдуруб, калласини олиб, жасадини қон ичра солиб, ул ҳинду бечора «путтур мари яват чиливув» деб, йиғлай-йиғлай келтуруб хонға берди. Лекин ҳиндуларни расмида олгон нимарсани келтуруб бермоғи номуз эрди, анинг учун Мирзони ўлиқини беркитиб, ўғлини келтурди. Хон буюрдиким, куйдуриглар. Куйгандин кейин хонға маълум қилдилар, Мирзо эмас, ҳиндуни ўғли деб. Яна хон ҳиндуни талаб қилиб, нечук мундай қилдинг деб ғазаб қилди. Яна ҳинду хўб, Мирзони ўлуқини келтурай деб уйиға келиб, лоилуж, яна бир ўғлини сўйуб, калласини уйға қўйуб, «путтур мари яват чиливув» деб йиғлаб, танасини хонға олиб бориб берди, айди: Мана Жаҳонгирни ўлуқи. Они ҳам куйдурдилар. Кейин билдиларким, ўзини ўғлидур, Мирзо эмас. Яна хон сиёсат бирла хитоб қилди, аччиғ, ғазаб била Мирзони ўлиқини келтур, кабоб қилай, бўлмаса санга қаттиғ азоб берурман, деди. Яна ҳинду бечора уйиға келуб, илож тополмай, яна бир ўғлини бошини қирқиб, чуқурға солиб беркитиб, танасини қоф ичра тикиб, орқасига кўтариб олиб йиғлай-йиғлай «путтур мари яват чиливув» деб яна Бароқхонни қошиға келтурди. Ани ҳам куйдурдилар, яна хабар топтилар, Мирзо Жаҳонгир тўрани жасади бу эмас. Ҳинду бечорани ура-ура келтур, деб юбордилар. Ҳинду анда хайрон ва саросима бўлуб, тўртунчи ўғлини сўйуб, ҳасрат ўтиға қўйуб, танасини қофға солиб, орқасига қўйуб, калласини бир ерга ташлаб қайғу била кўзини ёшлаб, ул ҳинду бечора бир ёгда Жаҳонгир тўрани муҳаббати, яна бир тарафда фарзандларини аламиндин йиғлаб «путтур мари яват чиливув»ни айта-айта хонға ўғлини жасадини Жаҳонгир тўрани тани деб элтуб берди.

Алқисса, ўшул кун ичра тўрт ўғлини бир-бир ўлдуруб, элтуб берди. Барчаси куйуб, адам чўлистонига кетти. Яна Бароқхон билиб, аччиғи келиб, ғазаб била ваҳшат қилиб эрди, муҳлат сўради. Эртага келтуруб берайин деб, ўшул кеча Мирзо Жаҳонгир тўрани ўлуқини шаҳрдин ташқари олиб чиқиб, бир ерга дафн айладиқим, киши ахтариб тополмас. Келиб бир мусулмон дўстиға айди, мани Бароқхон ўлдурса фалон мавзеъдаги ерга кўмғил, мусулмон бўлдим, деб васият қилди. Эртасига хонни олдиға борди. Хон ҳиндудин Жаҳонгирни жасадини сўради. Ҳинду айтмади, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Андин кейин ҳиндуга бениҳоят кўб азоблар қилдилар, охири қийнай-қийнай азоб ила ул ҳинду бечора ўлди. Дўсти васиятиға амал қилиб, намоз ўқуб, ўлиқини элтиб таъйин қилгон ериға дафн айлади.

Алқисса, хўжа Порсо Бухороға келиб, андин кейин Соҳибқирон қошларига бориб, нури айнарини шаҳид ўлғонини бир-бир баён қилди. Бу сўзни эшитиб, Амирни тоб-тоқатлари қолмади. Бу кунни эртага қўймай, аскар йиғдуруб, анда ҳисобу сони йўқ аскарлар гуҷ-гуҷ, тўп-тўп бўлуб, ўзбакдин, тожикдин, қозоқдин, қирғиздин, ҳар элатдин олиб, қизил байроқ, яшил байроқ, оқ байроқларни кўтариб Балхға равона бўлдилар. Бир неча кун йўл юруб, Бароқхонни шаҳриға бориб, бирдан Бароқхон ўрдасига от қўйдилар. Неча одамларни адам диёриға юбориб, Бароқхонни ҳалок қилиб, тахтдин тобутға олдилар. Балх вилоятларини фатх

айлаб, андин кейин Хиндустон мамлакатларига юзландилар. Эрон, Ироқистон ва Хиндустонларга овози гулгула тушти. Ўзбекистондин Амир Темур деган соҳибқиронлиқ даъво айлаб, хуруж қилибдурмиш деб, улар ҳам аскар йиғмоқга машғул бўлдилар. Амир Соҳибқирон сипоҳлари бир неча манзил, мароҳил тай қилиб, чўл кезиб, кўл кезиб бир баланд тоғ узра тушти. Бир неча қоровулларни тоғ устига чиқордилар, қайтиб тушиб алар Амирга арз қилдилар. Айдилар, эй тақсир афандим, бу тоғни орқасида бир гор кўрдук, анда тўрт мўлтони соҳир ўлтурур, мундин бошқа йўл йўқтур, агар муни олдиндин ўтса гордин ели чиқуб, барчани ҳалок қилур, ҳеч кимда ҳад йўқким, бошқа йўл топиб ўтса. Анда бир неча кун чодир байроқларни тикдилар. Сўзга етук умаро, вузароларни жамъ қилиб, маслаҳат қилдилар. Андин кейин қирқ чоғлиқ машхур, баҳодурлар ва паҳлавонлар ўшал горни олдиға бордилар. Ногоҳ ул гордин иссиғ шамол чиқиб, бу йигитларни ҳалок қилди. Ул баҳодурлардин бири юз машаққат била омон қолиб Амир Соҳибқиронга, арз қилди. Андин кейин ҳукамолар айди, ул аждарҳони нафасидур дедилар. Амир Соҳибқиронга бу сўз маъқул бўлди. Андин кейин ҳукомолар илми ҳикмат била бир неча баҳодур диловарларга сут егизиб, ўшал горга юборавердилар. Кейнидин аскар била Амир Соҳибқирон ҳам йўл олдилар. Аҳли ҳикматлар бир неча ёрғоқ саночларда сут бирла шароб олиб бордилар. Буларни кўруб мўлтонилар сеҳрга муқаййид бўлдилар. Ҳамма исми Аъзамни ўқуб боравердилар. Булар борган замон ул мўлтониларни туттилар, горни оғзиға яқин чуқур қовлаб, сутни тўктилар. Андин кейин бирлари чуқур қилиб, захарни тўктилар. Ушул замон гордин гавриллаб шавқун солиб ит сувратлик, арслон сувратлик аждаҳолар сутни кўруб чиқиб ичиб, қайтаруб яна захардин ичиб, масти лоаъқл бўлуб йиқилдилар. Андин кейин бир аждарҳо чикдиким, бўйи чинордек, йўғонлиғи минордек, икки кўзи машъалдек ёниб, ранги қора, нафасини захри оламни хароб қилур. Филҳол, сутни ичиб, қайтариб қусти. Андин кейин келиб, захарни ичиб масти лоаъқл бўлди. Анинг бўйни узра бир илонни кўрдилар, бениҳоят чиройлик, боши қизил, қуйруги яшилға ўхшаш, орқа била қорни оқ, ул барча аждарҳо ва илонларни султони эрди. Филҳол, Амир Соҳибқиронга келиб салом берди. Андин кейин айди, эй Амир Темур Соҳибқирон афандим, ман илонларни подшоҳи бўлурман, Сулаймон пайғамбар алайҳис саломни замонларидин бери бул гор ичра макон қилиб эрдим. Ҳазрат Сулаймон пайғамбар алайҳис салом манга айтиб эрдиларки, Муҳаммад пайғамбари охир замон умматларидин, аниғ авлодидин қизи Сайидадин туғулгон бир соҳибқирон бу ерга келур, бул горда қанча олтун бор, сизнинг насибангиздур олинг, деди. Андин кейин ул илон айди. Ман ҳам Муҳаммад алайҳис салом умматларидин бўлгаймен, деб Калимаи тоййибани айтиб, имон келтурди. Андин кейин ул илон барча аждаҳоларни бошлаб тоғ узра чиқуб кетти. Андин кейин Амир Соҳибқирон гор ичра кириб кўрдиларким, етти хум тўла олтун турур, барчасини тошқариға олиб чиқиб тақсим қилдилар. Кўрсалар, барча тил-лосиға Жамшидни сиккаси урулгон. Андин кейин аскарлар шавқ-завқ

билан тоғдин ўтуб, неча муддатда Жалолий чўлига келиб чодирларни тикиб қарор олдилар. Аммо Жалолий отонгони шул эрдиким, Султон Жалолиддин Хоразмнинг хони, Чингизхоннинг набираси қўшун йиғиб келиб, Ҳиндустон халқи била жанг қилиб қайтиб эрди. Андин кейин бу мавзёга Жалоли от қолғон эрди. Анда Амир Соҳибқирон юборган қоровуллари келиб Амирга арз қилиб айдилар, эй Амир Соҳибқирон афандим, ҳинду аскарлари човуртқадин зиёда, юз минг лакга яқин келур. Ҳиндуларни шоҳи Маллухон бизларга қаршу чиқиб; фалон мавзёга тушти, яна Қунакдахат паҳлавон ҳам тўғуз минг баҳодур ва диловарлар била ҳинду аскарлари келуб қўшулди. Муни эшитиб, дарҳол Амир Соҳибқирон сипоҳларни буюрдилар. Сипоҳлар бориб ҳиндуларга муқобил бўлдилар. Ул кун кеч бўлуб, тонг отқунча баҳодур ва паҳлавонлар жангни маслаҳатини қилдилар. Амир Соҳибқирон ул кечани тиловати Қуръон била ўтқуздилар. Субҳ бўлғоч сўфилар азон айтиб, мусулмонлар намоз ўқудилар. Ногоҳ офтоб чиққондин Амир Соҳибқирон жарчиға буюрдиларким, жангга табал, барабан қоқсунлар дедилар.

Алқисса, кофирлардин ҳам нақора, карнай овози келди, соатидин кейин Қунакдахат деган паҳлавон уч филни бир-бирига қўшуб боғлаб, устига темурдин хужра қилиб, ул хужра ичра ул кофири бадбахт мусулмонлар тарафга қараб келаверди. Аскарларга яқин келиб турк тилида айди, бу филни кўрдингизлар, эй турк аскарлари, бул ерға бошларингизни ўлумга бергали келдингизларму, сизларни бу жойларга ким бошлаб олиб келди, йўлдин адашиб келдингизларму, эй бечоралар, ҳали ҳам эсларингиз борида этакларингизни ёпуб, уйларингни топуб, жойларингизга қайтинглар, беҳуда шарманда бўлманглар, уёлиб қолурсизлар, мани паҳлавон Қунакдахат дерлар, ҳар ким манга муқобил бўлса, рахтини елга берурман, бекларингизни тахти-бахтини барбод урурман, бу филини кўрдингизму, беш юз ёшга киргандур, унча-мунча шахру кендларингни бурундоғи чўқмори била уруб хароб қилгай. Кўзимизга ожиз ва ночиз бўлуб, заиф кўрунурсиз, холо, Маллухон подшоҳимиз айдиларким, меҳмонларга айгил, урушга майллари бўлса, маслаҳат қилсунлар, бўлмаса, байъат қилуб, шахримизга кириб, тамошо қилиб, инъом ва сийлов олиб, биздин руҳсат сўраб, вилоятлариға қайтсунлар. Бўлмаса, бошлари узра гавғони орттурлар, ўзлари билгай, деб кўб муболага била сиёсат қилди. Андин кейин ислом аскарларидин Саидбек баҳодур анинг сўзига қахрланиб, ачиги зиёда булуб, ғайратидин дарҳол туруб, Амирдин фотиҳа олиб, бирдан ҳайқируб, шавқун солиб майдонга кирди. Ушул замон Қунакдахат бир ўқ била Саидбек баҳодурни шаҳид қилди, муни кўруб отаси амир Боязид ёқосини йиртиб, икки юз баҳодурни олиб, наъра тортиб, анча муқобил бўлдилар. Қунакдахат кофир бир дамда барча баҳодурларни ҳалок қилди. Барчалари шаҳид бўлуб, рух тўтилари жасад шахристонидин учмоғ шакарис-тониға тайрон қилдилар. Андин кейин Амир Қора баҳодур юз диловар била анга бирдан ҳамла қилдилар. Ул бадбахт кофир

буларни ҳам шаҳодат даражасига еткурди. Уч кунгача му-
сулмонлардин келуб, ўлмакдин ўзга чора топмадилар. Тўртинчи
Куни Амир Соҳибқирон ғайрат ва ҳиммати жўшға келиб, муборак
туғ ва байроқларини кўтариб, тўрт юз ғайрати ва ҳиммати баланд
беклар била тўрт минг сипоҳи шижоатлиқ баҳодур ва пахла-
вонларни олиб, аскарни куффорға қараб юриш қилдилар. Баҳо-
дурлар Амир Темур Соҳибқирондин фотиҳа олиб боравердилар.
Кунакдаҳат кофир мунӣ кўруб, аччиғланиб туруб эрди, Шоҳруҳ
тўра бошлиғ аскарлар бирдан от қўйдилар. Бул тарафдин ҳинду
кофирлар жангға ўзини урди. Оламға тарақа-туруқ, аслаҳа-
ёроғларни овози тўлди. Бул тарафдин турк, ўзбаклар, ул тарафдин
ҳинду бадраклар ул қорасаклар бирла андоғ уруш қилдиларким,
иккала тарафда ўлуқлар ханноғ қофидек тўб-тўб бўлуб қолаверди.
Қазо дўкончилари бу юкларни адам аробасига солаверди. Тана
фолизидин қалла ҳандалаги узулуб, жасад фалаги чўзулуб қиру
сойда ётаверди. Қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда
барчаларини ақли шошиб, қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз
тошиб, ҳинду бадбахтларни боши қора тарбуздек юмалануб,
жасадлари даванг қабақдек ёрилиб, қўл-оёғлари тарракдек
тириллаб, бодрингдек дириллаб, аъзолари узв бўлуб, бўлак-бўлак
жузв бўлуб, ҳар ерда ўйнаб ётур эрди. Бу урушларға фалак
хайратда бўлуб, офтоб беркинди. Малаклар таажжуб бармоқини
тишлар эрди. Оламни зулумот бости. Амир Темур Соҳибқирон
саросима бўлуб туруб эрдилар, денгиз жонибидин чанг чиқиб, чанг
ичидин қора кийумлик, қора отға миниб, бир йигит қўлида
исфаконий қилич, бирдан келиб, «оллоҳу акбар» деб, Кунакдаҳат
кофирни бошиға андоғ урдуқим, анинг овозидин олам ларзаға
тўлди. Ул кофирни жони томуғни темир хужрасига бориб қамалди.
Муни кўруб мўғ ила ҳиндулар қоча бошлади. Мусулмон ўзбаклар
аларни қонини соча бошлади. Аҳли ислом андоғ зафар топтиким,
ўз тус-тусидин отмоқ, чопмоқ, санчмоқ, қувламоқ, сукмоқ, йиқмоқ,
найзаламоқ, қиличламоқ, шоқирлатиб, тоқирлатиб урур эрдилар.
Ҳинду бадбахтлар бошиға андоғ қирғин туштиким, ҳировул, қул,
жаронгор, баронгор, чиндовил бир-бириға аралашиб, сафлари
бузулуб, танлари чўзулуб, отлари қоқилуб, ўзлари йиқилуб,
кўзлари сузилуб, жонлари узилуб, тилларин чайнаб, отлари ўйнаб,
туғ-байроқлари агнаб йиқилди. Қолғонларин жони оғзига тиқилди.
Маллухон подшоҳ кўрдиким, аскариға гўё офат юзланубдур.
Маллухон кўрқуб қочиб, шаҳриға қамалди. Аскарни ислом андоғ
фатҳи нусрат топтиким, беадад ва беҳисоб ўлжалар олиб бориб,
жойларида қарор олдилар. Амир Соҳибқирон ўз чодирлариға
борсалар қора от боғлиқ турур, чодир ичра кўрдиларким, Ўлжой
Туркон, яъни Камол хоним ўлтурур. Амир Соҳибқиронни кўруб,
дарҳол ўрнидин туруб, таъзим-тавозеъ бирла салом берди. Амирға
айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки,
Ҳиндустонға борғил, Амир Темур Соҳибқирон ҳинду кофирларға
муқобил бўлубдур, анга ёрдам берғил, деб, жавоб бериб юбордилар,
андин кейин Бухорой шарифға бориб, ҳазрат Баҳовуддинни зиёрат
қилдим. Ҳазрат Нақшбанд сизни ҳақингизға кўб дуои хайр

қилдилар, ҳар ерда бизни ёд қилеун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тefасида бир бош осиглиқ турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сўрадилар. Камол хоним айдики, Кунакдахат кофирнинг бошидур, биз чўрингиз хизматингизга тухфа келтурдим, деди. Амир Соҳибқирон андоғ хушвақт бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар. Бу олтупларни Самарқанд ичра мадраса таъмирига Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз ўттиз биринчи дoston охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртига қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон ҳинду вилоятларини билар эрдилар, ҳиндулар либосини кийуб, бир филга минуб, ўз қўшуларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдиға кирдилар. Маллухон подшоҳга айдилар, эй подшоҳи ҳинду, ман араб баҳодурларидин бўлурман, қанча ўзимға яраша паҳлавон ва баҳодурларим бордур. Кўб турк, ўзбак аскарларни ўлдуруб, сизни хизматингизга келдим. Амир Соҳибқиронни сўзига ишонуб, кўб инъом-эҳсон бирла Амирни тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ бўлгонларига гавго кўзголди. Вузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шоҳруҳ тўрани ҳазрат Амир Соҳибқиронни ўрнига ўтқуздилар. Алқисса, ўзбак, турк аскари карнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна ҳинду лашкари кўзголиб, иккала тараф аскари саф ораста қилиб, бирдан жангга муқаййид бўлдилар. Ул кун Амир Соҳибқирон ҳиндулар лашкари ичра эрди, филхол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, хайқириб, ҳиндуларни оталгон паҳлавонларини ўлдуруб, ислом аскарига қўшулдилар. Кофирларни лашкари хазимат топуб қочарға юз қўйдилар. Ул кун кўб-кўб ҳиндуларни ўзбақ баҳодурлари томут казармасига юбордилар, қолгонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон беклар била маслаҳат қилиб айдилар, ўн кунгача аскарлар кўзголмай, ҳақ қайсиси ўз чодирда қарор олсунлар деб. Ўзлари тева кўрдингму йўқ, деб Маллухонга бориб кўриниш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлгонига кўб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Кобуллик бўлурман. Маллухон айди, эй йигит мани кўзумға сандин баҳодурроқ киши кўрунмайдур. Бу турклардин омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани сиоҳсолақ қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртға гавго тўлди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима гавго? Одамлар айдиларки, Бурҳоний отлин Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мўлтоний бекзодасига бериб эрди, куёви урушдин яралиқ бўлуб келиб, ўлубдур. Ҳиндулар расмида ўликни ўтқа ёқарлар. Муни кўруб, Бурҳоний малика ман ҳам ўтға тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демиш. Они гавгосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин рухсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерга кўб ўт ёқиб, анда куёвини ўлигини иззат-икром бирла оловға ташлаб, зиёрат қилдилар. Ўшул замон қирқ қиз бирла малика келиб ўзини ўтқа ташлади. Анда биғ қаландар ҳозир бўлуб, ё хув, ё мин, ло илоҳо илоллоҳу, деб қизни қучонлаб олиб бир тарафға кетти. Амир Темур Соҳибқирон ошин

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнғоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ўлтурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб ҳайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарга салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй оқсоқ Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёғларига йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақшбанд қизни Амир Темур Соҳибқиронга топшуруб, ғойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон малигани олиб, ўз қўшунарига келдилар. Соатидин кейин ғавго бирлан бир гўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронга арз қилди. Айдики, ман Султон Маҳмуд подшоҳни ўғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонга солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон кучоқлашиб кўрушуб, ўнг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир куёши қизил чодирга ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ноғоҳ куёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдонига жилва кўргузгач, тун ҳиндулари қочиб, кўздин ғойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскарлари ўзбек баҳодурлари Маллухонни шаҳрига от қўйуб, кўрғонларини бузуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Урамларда оқузуб кофирлар қонини, томуг казармасига юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасига бордилар. Маллухондин хабар топмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қариш олгундин, лаъл, зумрадни анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдиларига олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, таажжубда қолдилар. Ул бутни бир неча кофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муни синдуруб ҳарж қилайлук, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллолуҳу алайҳи васаллам шафоат тахтига ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг» деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиғлаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кетгилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни топиб, Феруз шоҳ Султон Маҳмуд ўғлига бердилар. Ферузшоҳ отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Муборакшоҳ деган юз минг сипоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронга келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуглардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди, Амир

Соҳибқиронга кўб манзур бўлди. Ул кўр Амир олдида доим нағма чаладиган бўлди. Бир кун Амир Соҳибқирон нағмачи кўрдин «отинг нима?» — деб сўрадилар. Нағмачи кўр «отим Давлат» деб жавоб берди. Амир Соҳибқирон айдилар: «давлатни кўзи кўр бўлурму?». Нағмачи айди, «давлат кўр бўлмаса, оқсоқ қонига келурму?». Бу сўз Соҳибқиронга маъқул бўлуб, анга кўб ишом ва сийлов бердилар. Неча кун ўтгандин кейин Ферузшоҳни ул юртга ҳоким қилиб, Бурхоний маликани Феруз шоҳга бериб, музаффар ва масрур бўлуб, ул вилоятлардин Хоразмга юзландилар. Тамом оламни ўзбак қўшунлари босиб, чўл кезиб, кўл кезиб, бир неча тоғлардин ва неча роғлардин ўтуб, Хоразмга яқин егдилар. Хоразм шаҳрини хони Амир Хусайн сўфи эрди. Эшитиб Амир Соҳибқирон хизматларига шаҳрдин ташқари чиқиб, йўлларига қарши келдилар. Амирни анда кўб эъзоз қилдилар, зиёфатлар қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқиронни Амир Хусайн сўфи таклиф қилиб, шаҳр ичра олиб кириб, неча кун юртга тўй-томошалар кўрсатиб, Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимни Соҳибқиронга никохи шаръий қилуб бердилар. Ул кун куёш шафақ чодирига киргач, тун келини қора сочларини тараб, кавкаб кўзларига зийнат сурмасини кўйуб, кеча бўлгач, Камол хонимни янгалари зийнат ораслар бирла Амирга топшурдилар. Неча кун ўтгандан кейин, муҳолифдин Амир Хусайн сўфига ёв келди. Амир имлоди бирла ёвга голиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон ўзларига Хоразм ва Урганчни тобев қилиб, хонимни олиб, андин кейин Самарқандга келиб, ўз тахтларида қарор олдилар, валлоху олам.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР ТУШ КЎРУБ, АНДИН КЕЙИН ТУРКИСТОН МАМЛАКАТЛАРИНИ ФАТХ ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Ровийлар андог ривоят қилурларким, бир кечаси Амир Соҳибқирон тушида кутб¹ тарафдин бир улкан фил келиб Мовароуннаҳр шаҳрини сайр қилиб, Амирнинг тахти узра чиқти. Андин кейин йигирма бир адад арслон бачаларни кўрдиким, тахтга келиб, тахтни отиб ташласалар. Андин кейин бир жамоъа одамларни кўрди, чўлдин сувсаб келиб, сувни кўруб қочтилар. Андин сўнг бир жамоъа кўрлар келиб, савдо-сотиқ қила бошладилар. Андин кейин бир неча бетоб кишиларни кўрдиким, келиб тани соғларни касал деб иёдат қилурдилар. Андин кейин кўрдиким, кўб қўй ва эчулар келиб кўб гиёҳларни еб, тезакламади. Андин кейин бир семиз сугир келиб кўб-кўб ўтлар ичра кириб, ўтлаб, тобора озиб, хароб бўлди. Андин кейин бир бозор ичра кирдиким, қўй ўрнига айуқ этини ва чўчка этини сотуб ўлтурурлар. Олғувчи ҳам ҳалол этни олмайду.

Алқисса, Амир уйқудин сапчуб турди, ҳарчанд таъбирчиларни келтуруб сўрадилар, Соҳибқирон таъбиға мувофиқ сўзлаёлмади. Айди, Қаршида бир киши бор, Зовияда ўлтургувчи, анинг отини

¹ Кутбни олгун қозуқ отарлар. (С. Тошкандий)

Ҳақим Зиёд бахши дерлар, кўб яхши муъбардур, шайх Умар Насафийнинг шоғирдларидиндур. Амир афандимиз таъбиға мувофиқ таъбирни ўшол киши айтур деб хабар бердилар. Амир англаб, они келтурмоқ учун Қаршиға Мироншоҳ тўрани юборди. Ҳақимни олдиға борди. Ҳақим мирзони кўруб, отангни муҳими бўлса, мени олдимға ўзи келсун, деди. Мироншоҳ тўра қайтиб Самарқандға келди. Амирға ҳақимни сузиши айди. Соҳибқирон, филҳол, Қаршиға отландилар. Бориб ҳақимни кўб мулозамат қилиб воқеани баён қилдилар. Ҳақим айди, Шайх Насафий ухтовим менға бир темир сандуқ берган эрдиларким, ким очса ушбу сандуқни ер юзини ўзиға мусаххара қилгай деб айтиб эрдилар. Амир Соҳибқирон ўшал он буюрди, сандуқни келтурдилар, одамларни ўртасиға қўйиб барчалари бир-бир очмоғиға ҳаракат қилдилар. Ҳеч кимға очилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон қўлиға олиб эрди, филҳол, қўғли очилди. Андин кейин сандуқни ичдин китоби «Тарихи айём» ни топдилар. Ҳақим афандим айди, бу китобни фаҳм қилмоқ кўб мушкул турур, чунки илми жафар ила ёзилғондур. Агар киши илми жафарни билса, қиёматғача ҳар кимса ва ҳар нимарсанинг осори анга маълум бўлур. Андин ҳақим тушни таъбириға муқаййид бўлди, айдилар, ўшал филини кўрдунг-ўзбаклар подшоҳидур, бу мамлакатларни мусаххара қилиб, сани авлодингдин олғайлар. Андин сўнг ул йигирма бир арслонбачаларни кўрдунг, онинг авлодидур, андин сўнг сувсоғон эронларни кўрдунг, келуб, сувни кўруб қочдилар. Ушул вақт одамлар аҳли илмдин қочарлар. Андин сўкурларни кўрдунг, савдо-сотуқ қилдилар, ўшул вақт одамлар ким ёв, ким дўст, ким душман билмаслар. Андин кейин ўшул нақисларни кўрдунг, танаси соғларни касал деб сўрағоли келдилар, ул ишлари риё зоҳидлар бойлар эшикиға бориб, «Садақа радди бало» деб таъма қилурлар. Сўнгра қўй-эчкуларни кўрдунг, ҳарчанд ўтлаб тезакламаслар. Ушал вақт сипоҳлари кўб-кўб фақирларни ерлар, ўзларида зулмдин ўзга нимарса бўлмас, яна ўшал семиз сигирни кўрдинг, тўқай ўтларин еб, еган сари хароб бўлубдур, ўшал вақт умаросиким, ҳарчанд фуқаро молини еган била ўзиға зарари бўлуб, борган сари хароб бўлуб, охирида хорлиғ била ўлур. Яна одамларни кўрдунг, айиқ ва чўчка гўштин сотуб, қўй гўштин емабдур, ул вақт баъзи одамлар ҳаром нимарса бўлса еб, ҳалол нимарса бўлса емаслар. Анда Соҳибқирон бу сўзларни ҳақимдин эшитиб, жамъи кипчоқни ўлдурмоқға аҳд қилди. Андин сўнг Самарқанд келиб, Мирзо Мироншоҳ тўраға буюрдими, Туркистон бориб, Оқ Бўға наймон ва ўзбак бекларини барчасини қатли ом қилғил деб. Анда Мироншоҳ тўрағамиз ўзиға ўн минг йигит ҳамроҳ қилиб, Туркистонға равона бўлдилар. Буларни борганини эшитиб, Оқ Бўға булар мулозиматиға чиқти. Анда уч минг киши наймон элатидин Мироншоҳ тўраға кўб фитналиқларни ихтиёр қилди. Андин бир киши тўраға келиб айди, Оқ Бўғанинг икки хотуни бор, иккови бир-бириға қариндошдур. Тўрағамиз Оқ Бўғани чақириб сўради, Оқ Бўға, оре деди. Мироншоҳ тўра бу шаръий эмас, бирин талоқ қилғил деди. Ул айди, кўнглум икковини суяр, деди. Тўра буюрдими, мун иланғоч қилинг, таъзир бермоқ лозим,

деди. Оқ Бўга бу ишдин фитна кўзгаб, ўшал кеча элати била келиб, Мироншоҳ тўрани одамларини ўлдур бошлади. Нечалари ўлуб, нечалари қочти. Тўрани бойлаб қипчоқларни подшоҳи Тўхтамишхонга ўзи олиб борди. Тўхтамишхон Мироншоҳ тўрани кўруб, бойлуқларини ешиб, мулозимат қилди. Сабаби низоъларини сўради. Тўра айди, Оқ Бўга икки қариндошни никоҳига олиб, хотун қилибдур, муникг иши шаъриати исломда жоиз эмас. Оқ Бўга айди, эй бегим, Амир Темур буюрган эмиш ўзбаклар барчасини қатли ом қилгил деб, Тўхтамишхон тўра сўзини қабул қилди, яна Соҳибқирон ройин қилди. Оқ Бўгани ўлдурмоқга ҳукм қилди. Тўрага хилъати хос бериб, ёнидин ўрун кўрсатти. Аммо ҳар вақт тўра хонга салом айлаб, кўрунушга келса, туруб тахтидин ўрун кўрсатур эрди. Бир куни Мироншоҳ хондин қайтмоқга рухсат сўради. Хон, эй тўрабача, сабр қилгил, деди. Аммо Мироншоҳ бир куни сайдга чиқиб, ов қила-қила бир элга келди. Кўрдиким, бир келинчак, юзи ойдек, кирпиги ўқ, қоши ёйдек, гўзаллиқ гулшанида ёлғуз, ишқ гулханида анга нечалар жигарсўз эрди. Ул келинчак Тўхтамишхонни хотуни, Давлатшайхни қизи эрди. Ул маҳуба келиб, қудуқ ёқасида турди. Тўра андин сув талаб қилди. Ул келин оёғни сувга ёлғузуб уч мартабагача ерга тўкти. Анинг муддаоси тўра овдин иссиглаб келгани совуйди, кейин сув берди. Тўра анга арзи ҳолини баён қилди. Ул келинчак асло сўзламади. Яна айди, эй бекач кимни қизидурсан, яна эринг кимдур? Ҳеч кима демади. Неча-неча тарафдин келтуруб сўзлаб, отинг нимадур деди, лоилож: ўзим бекбача, отим Севиндур деди. Ул маликанинг ишқидин Мироншоҳ тўрада тобу тоқат қолмади, ишқ юкин кўтаролмади, бориб тўшак узра касал бўлуб ётти. Ҳеч кимга уёлиб сўзламади. Хон англаб кўргони келди. Кўрдиким, Мироншоҳ тўранинг нуқислиги зўр, юзи сарғарибдур, ўшул юртда умри икки юзга кирган бир қари одам бор эрди, кўб соҳиб тажриба эрди. Анинг отини Туркон таггри излаган деюр эрдилар, Бир неча касални томурини ушлаб, филҳол, билур эрди. Ул аксар гор ичра ёзу кишин бўлуб, кўрк кияр эрди. Они хон талаб қилиб, воқеани баён қилди. Ул чол Мироншоҳ томурин ушлаб, анда айди, бу тўра бача бир кимарсага ошиқ бўлуб, юрак-бағрига ишқ ўтини асари урубдур. Тўхтамишхон айди, маъшуқа қиз бўлеун ва ё хотун, муяссар қилғум, деб. Барча заифалар исмини бир-бир зикр қилинди. Туркон чол муникг маҳубаси зикр бўлинган йўқ деди. Модомики, аҳли ҳарамдин сўзлаб Севин бекачга келиб эрди, ул чол қўлини кўтариб, ўрнидич туруб келиб, хон қулоғига секин айди, эй хон афандим, бу тўра сизни тааллуқингиз бекач хонимга ошиқ бўлубдур дегач, филҳол, хон ўрнидин туруб, ҳеч кишига маълум қилмай ҳарамига келиб, бекачни талоқ қилди. Севин бону хайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб нечун мендин бир айб содир бўлмай, талоқ қилур, дер эрди. Қуллар била ўзга элга юборди. Хон тўрага келиб, айди, эй афандим тўрам, сиз ошиқ бўлган хотунни тобтим, они эри талоқ қилди. Сабр қилурсиз, иddaоси ўтгандин кейин сизга олиб берурмиз, яна Севин бекачга айдилар, сизни Амир Темур ўғлига берурмишлар. Ул ҳам қабул қилди. Андин сўнг

тўрага ақд айладилар. Мироншоҳ тўра кўрдик, ўшул маъшуқаду, ёнида ўлтурди, қўл теурмай сўрдик, не хотуни бўлурсиз? Севин бону воқеани баён қилиб, хон Сизга дўстлик жиҳатидин шул ишни қилди дегач, мен ҳам хонни ройи учун сизни талоқ қилдим деб, ўшул кечаси хондин рухсат сўрамай, ўз вилоятига кетти. Самарқанд узра Соҳибқирон қошига борди.

Амир Темур афандим англаб, хон кирдориға, ўғлини кирдориға таҳсин қилди. Аммо тонгласи хон хабар топиб айди, шаръи шарифға мувофиқ иш қилиб эрдим, деб жамъи амвол ва ашёлар била Севин бонунини Самарқандга юборди. Номан бирла алар Соҳибқирон қўлиға тегди. Мазмуни бу эрдик, сизларни ҳурмат қилиб у нимарсаларни юбордим. Аммо Соҳибқирон бекаччи бир яхши мақомга муқаррор қилди. Мироншоҳ они қошиға бормади. Эмди бу сўзни эшитмак керак. Тўхтамишхонни қилгон ишини Давлатшоҳ ўғлонга хабар бердилар. Ул Тўқтемурухонга қайин ота эрди. Самарқандга юборганини (Севин бонунини) англаб, бу қандог беҳамиятлик деб отларига миниб кечаси била келиб, неча-неча одамларни ўлдуруб адам ёстуқига бош қўйдилар, хоннинг юртини олдилар. Тўхтамишхон ёлғуз ўзи қочиб Туркистонга келди. Туркистон эли ихтироз қилдилар. Андин кўнгли бузуллуб Самарқандга юзланди: оти юрөлмай йўл узра ҳалок бўлди. Андин ўзи яёв неча кунда Самарқанд дарвозасига келди. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон Оқсаройнинг таъмирин қилмоқға Шаҳрисабзга боргон эрди. Хон ҳам андин Шаҳрисабз сариға борди, неча кунлар оч-орук бўлуб юрди. Бир кун хотириға келдики, бир иш овқат учун қилойин деб Оқсарой борди. Анда ишбоши муни кўруб, тош тошимоқға мардикор солди. Турфа-турфа тошларни келтурур эрди. Ҳамма эл муни қилгон ишига таажжубда бўлдилар. Хон хоҳласаки ўзини маълум қилса, яна бўйни ёри бермади, ишни қила берди. Аммо ҳар вақт мардикорлар таъом еса, бу ёқога ўзини олиб, чафонини ерга солиб, анинг узрасида ўлтуруб ёлғуз таъом ер эрди. Агар қорни тўймаса ҳам андак саркутин элға берур эрди. Муни авзойиға барча хайрон эрдилар. Бир кун Амир Соҳибқирон Оқсаройнинг тамошосига келдилар. Анинг шон-шавкатин Тўхтамишхон кўруб, бир оҳ торттики, оғзидин ўт каби тутунлар чиқти. Муни Соҳибқирон англаб, кўрсаким, бул йигит бекзодаларга ўхшар, Тўхтамишхон эканини билмади. Лекин Соҳибқирон кўрган вақтида амрад эрди, ҳоло соқоллик бўлубдур. Амир кўзига иссиғ-иссиғ кўрина берди. Ўсар Бўга қоравулдин сўрдик, бу қандай кишидур? Ул айди, билмадим, лекин шунча билдимки, баҳодур диловар кишидур, узра учун иш қилиб юрур. Анда Соҳибқирон они олдиға чорлаб, назар қилдики, Тўхтамишхонга ўхшар, яна иштибоҳ бўлуб, ота-бобосидин ҳасаб-насабидин ҳарчанд сўз сўрди, хон билдурмади. Соҳибқирон кўнглида айди, шул вақт Мироншоҳ бўлса, албатта билар эди.

Алқисса, эртаси Севин бекач оқсаройнинг тамошасига келди, хон англаб, муқобилиға бориб турди. Одамлар айдилар, бу заифа Тўхтамишхоннинг хотуни эрмиш. Муъофада, чодир ичра келар эди. Ани Амир пос тутуб, сақлаб, эҳтиёт қилғонига Тўхтамишхон

тахсин қилди. Ногоҳ бекачни кўзи хонга тушти. Ўзини бирдан муъофадин хоннинг оёқига ташлаб юборди. Айди, эй хоним афандим, сизга нима бўлди, бу ғурбат ора меҳнатда қолибсиз? Бу хабар Соҳибқиронга эшитилди. Кечаги йигит Тўхтамишхон экан. Амир англаб, филҳол келиб, бош-оёқ подшоҳона либос кийдуруб, сув ёқасига чодир ичра олиб бориб, Амир ёнидин ўрин кўрсатти. Андин воқеани сўрди, хон йиғлаб, бир-бир баён қилди. Амир онинг кўнглин овлаб, кўб олтув инъом берди. Берган инъомини насифин фаррож сақолаарга берди. Амирга мулозимлар сизни инъомингизни манзур қилмади, деб хабар бердилар. Амир чорлаб сўради, хон айди: эй Соҳибқирон афандим, ман сизга олтув учун келгоним йўк, балки ҳамият учун келдим, мани мулкимни Давлатшайх амакимдин олиб берсангиз! Амир Соҳибқирон айди, мен бир туш кўруб эрдим, анда қибчоқ бебокларни қатл қилмоқга аҳд қилиб эрдим, бу сўзга сен ҳам ризо бўлсанг?! Хон қавмидин таъби малул бўлуб, лоилож ризолиқ берди. Анда Севин бекачни Тўхтамишхон ўзига ақд эттилар икки ярим йил бўлгондин сўнг. Юз кишини Амир тайёр қилиб, отга миндуруб Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра қошига Самарқанд ичра қўйиб, Амир ўзлари аскар била Дашти Қипчоқга юзландилар. Хабарини Давлатшайх ўғлонга етқүздиларки, Амир Темур юз минг қўшун била қипчоқларни қатли ом қилмоқга келур эмиш. Барча эл Давлатшайх ўғлон қошига келдилар. Анинг олдида бир қари баҳодур киши ўлтурур, айдики, урушурмиз. Давлатшайх ўғлон айди, Амир Темур тангри таолонинг барғузидасидур. Сизлар ҳар ёнга кета беринг, мен бир фикри қилойин они аскарининг бирорталарингизга зарар етмасун. Алар айди, сиз қари киши, сизни қандай ташлаб кетурмиз? Ул айди, мен бирла ишларинг бўлмасун. Андин сўнг барчалари ҳар тарафга кеттилар. Амир Соҳибқирон Дашти Қипчоқ бориб, ҳеч кимни топмадилар, ҳар тарафга киши юбориб, Давлатшайхдин ўзга кишини тополмай, анинг ўзини тутуб, Соҳибқирон қошига келтурдилар. Амир сўрадиким, сен қандай кишидурсан? Бу сўзламади, сукут қилиб, соатидин сўнг тангри таоло ҳазрат Нуҳ алайҳис саломга итоб қилгон оятни фасоҳат била ўқуди. Они ишига Амир хайрон қолди. Айди, эй Турағай баҳодур ўғли, ман Давлатшайх ўғлон, насли Шайбоний хонининг бўлурман, ҳар иш олло таоло тақдири била бўлур, бу қилгон ишинг абасдур деб, Сулаймон алайҳис саломга тақдирни табдил қилурман деб баҳсу жадал қилгон Семурғнинг достонининг сўзлади. Барчалари йиғлай бошладилар. «Сани бу қон тўкмақга қасд қилмоқинг абасдур, қиёматни андешасини қилиб, кейин бўлур ишни ўйламак керак». Соҳибқирон аҳд қилдики, аммо башарти Давлатшайх қипчоқлар била қўзғалмосликга аҳд қилиб, қўл қўйиб, тилидин хат берса дедилар. Алар ҳам қўл қўйди. Соҳибқирон аларга мардлик қилиб бирортасин ўлдурмади. Аҳднома ёздуруб ва муҳр босиб, они Амир ўз хазинасига тобшурди. Вақти келиб Шайбоний элати масаллит бўлгон кезида хазина талон бўлуб, аҳдномани олиб эрдилар.

Алқисса, жатта қипчоқлар била сулҳ қилиб эди, Тўхта-

мишхонни юборурман, ани ўрнига валий қилурсиз деб. Самарқандга ёнди. Эмди Мироншоҳ тўра била Тўхтамишхондин сўз эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР
ТЎХТАМИШХОНГА УҚУБАТ ИЛА ИТОБ ҚИЛҒОНИ,
АНИ АНГЛАБ СОҲИБҚИРОН ТЎРАГА ҚАХР ҚИЛИБ,
МИРОНШОҲ ҚОЧИБ ЭРОН ЖОНИБИГА БОРҒОНИНИ БАЁНИ**

Аммо Соҳибқирон, Искандари Соний, бекларни беки ва хонларни хони Дашти Қипчоқга боргондин сўнг, Мироншоҳ тўра Самарқандга ва Мирзо Умаршайх тўра Бухорои шарифга ҳоким эрди. Аммо Тўхтамишхон Мироншоҳ қошида эрди. Бир кун эшиттиларким, Самарқандга яқин, тўқай ичра арслон пайдо бўлубтур деб. Муни эшитиб тўра неча кишилар била отга минуб борди. Соатидин кейин хон ҳам борди. Баногоҳ, кўрсаким, борганлар қочиб келур. Тўхтамишхон воқеадин сўрди. Алар айдикки, йўлбарс тўқайдин чиқиб, бизларга қараб югурди, гумон қилурмизким, тўра йўлбарсни чангагига гирифторм бўлди. Филҳол, хон эшитуб отин югуртуб борди. Кўрсаким, тўқай ичра Мироншоҳ тўрани йўлбарс йиғоч ичига қамабдур, хон кўрдикки, тўра йўлбарсга муқобил бўлубдур, иложи бўлса, Мироншоҳ тўрани ҳалок қилса. Аммо Шароф Яздий айтадурким, мен Мирзо Халил тўрадин эшиттим, ул отаси Мироншоҳ тўрадин нақл қилдикки, ўшул куни Тўхтамишхон арслонга тўғри келиб, андоғ ўқ отдикки, манглайига тегиб, тешуб қўйруғидин чиқуб, бошоғи йиғочга қадалди. Филҳол, хонга тўра айди, бу қилгонларингни мени шаънимга деб, йўлбарсни тўра ўлдурди деурсан, нечук мени одамларга эътиборим кетмасун. Хон айди, хўб сен ҳам кишига айтмағил деб аҳд қилдилар. Тўқайдин чиқиб, овоза қилдилар, йўлбарсга тўра ўқ отти, деб. Тўра била хон буюрдиларки, бориб мулозимлар келтурдилар, кўрса-ларким, бир арслон турур, бўйи тўққуз газ, кўб нақшинлар ила мунаққаш. Бу сифатда йўлбарсни киши кўрган эмас. Ани терисини сўйиб, ичига сомон тиқиб қўйдилар. Аммо мирзо Умаршайх тўра Мироншоҳ тўра била тарафи жангда эрдилар, мулозимларга буюрдикки бу таъбияни элтиб Бухорони Самарқанд тарафдаги дарвозасига йўл узра қўйуб келинлар, лекин кечаси йўл юринлар, ҳеч киши кўрмасун, билурманким, Мирзо Умар нима иш қилур. Бир хат била йўлбарсни бўйнига осиб, кечаси келтуруб, йўлбарсни ўз суратида қилиб дарвозани яқин ерига қўйдилар. Тонгласи Бухоро одамлари кўрдикки, Бухоро дарвозасига яқин йўлбарс келиб турур. Филҳол, Мирзо Умар тўрага хабар еткурдилар. Анда мирзо отланди, беклар манъ қилди. Ҳеч тарафга қарамай, тўғри кечаси била дарвозадин чиқиб, шавқун солиб, ул йўлбарсга найза урди. Кўрдикки, жони йўқ, таъбия учун қўйубдур, бўйнида хат бор, ўқуб боқса, айтубдур, ман Мироншоҳ мирзо ушбу йўлбарсни бир йиғоч била уруб сайд қилдим. Боз, сен мен била талаби жангда эмишсан, билурман, сен ақалли мушукни ухдасидин чиқолмассан. Мирзо

Умар тўра фикрда қолди. Аммо билдики, бу иш Мироншоҳ тўрани иши эмас. Шу вақт хабар келдики, элчи Маллухон шаҳри Хиндудин Соҳибқирон хизматига Чоржўй йўли билан келур. Аммо элчи Бухорога келиб, Мирзо Умаршайхга кўрунуш қилди. Мирзо сўрадики, нима совғот келтурдунг? Элчи бир ёй кўрсатти, айди: мунини Маллухон, Хиндустон хони буюрдики Амир Темурга элтиб бер деб. Билдики, даъво учун келибдур. Мирзо Умар айди, отам кўли маъбудур, ёйни ушлаёлмас, манга бергил деб. Мирзо кўлига олиб, уч куллоб чекуб, элчиға берди. Айди, Самарқандга элтгил, алхол, отам сафарда, Мироншоҳ тўраға, мунини санга Мирзо Умар тўра уч куллоб уруб бериб юборди, дегил. Элчи андин Самарқандга келиб Мироншоҳ тўраға кўрунуш қилди, воқеани баён қилғоч, андин тўра ёйни кўруб, талаб қилди. Элчи Тўхтамишхон кўлиға берди. Хон хоҳласа, куллоб тортса, яна тўрани кўлиға берди. Ул олиб тўртинчи куллоб чекиб, бешинчи чекиб эрди, ёй синди. Бу ишни хондин кўруб, газабда бўлуб тўра хонга кина қилди, яна Мирзо Умарни сўзини эшитуб, яна одамлардин кўруб эрди, йўлбарсни Тўхтамишхон ўлдуруб, овозани тўраға қилди деб, яна бу сўзга ўхшаш элға хайф машҳур бўлубдур. Агарчи хон кишиға айтган эмас эрса ҳам бу ишни хондин кўруб, буюрдики, ушланглар деб. Хон эшитуб кўрқмади, яна қочмади, келиб маҳкам боғладилар. Амр қилди. тош боғлаб, денгизга ташланг деб. Мулозимлар, филхон, тўра айтгандек қилдилар. Хон бечора ўлган каби бўлуб, сув юзасида гоҳи чўмуб, гоҳи чикуб, юмаланиб кета берди.

Фақиҳ Абу Лайс раҳматуллоҳ ҳазратларининг денгиз ёқосида боғчаси бор эрди. Кўрдилар, бир кимарса сув юзида лош каби кўрунур, ани денгиздин тортиб олдилар, билдиларки, Тўхтамишхон турур, рамақда жони бор. Ани тарбият қилиб эрдилар, андак ўз ҳолиға келди. Шайх Абу Лайс афандим хизматларида бўлди.

Алқисса, Соҳибқирон Дашти Қипчоқни фатҳ айлаб, музаффар ва мансур бўлуб, кела туруб, эшиттики, Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра денгизга ташлабдурлар, кўб қайғуда бўлди, нечун ўз тахтиға жулус айламакға аҳд қилиб эрди. Анда Мирзо Умар тўраға тўн бериб юборди ва Мироншоҳ тўраға ургуч бериб юборди. Мунини кўруб, отасини газабини билиб, ярим кеча билан тўра ўзини қаландар суратида қилиб қочти. Амир Соҳибқирон келиб кўрдики, ўғли қочиб кетибдур. Абу Лайс ҳазратлари Тўхтамишхонни Амирга саломат келтуруб тобшурдилар. Соҳибқирон Абу Лайс ҳазратларидин кўб хурсанд бўлуб, Тўхтамишхонни кўб навозишлар қилиб, қул ва қўшун бериб Дашти Қипчоқға юбордилар. Соҳибқирон ўз тахтида қарор олдилар. Аммо Соҳибқирон ҳар ёнға Мироншоҳ тўрани истамакға киши юборди. Булар ахтармоқда турун.

Алқисса, Мироншоҳ тўрадин сўз эшитмак керак. Тўра тун ярмисида қочиб кетиб бориб, қаерда қаландарлар бўлса, алар бирла бўлди. Бир кун қаландарларни каттаси айди, бизлар билан бўлсанг, тиланчи бўл сойиллиқ қил, деди. Аммо тўра элдин бир нимарса сўрамоқға юзи ёрий бермади. Хотирига келди узра учун

иш қилсам деб. Бориб, Тус шаҳрида мардикор бозорига келиб ўлтурди.

Ҳеч киши тўрани иштатурга олмади, нечун бу девога қаландар бизларни ишимизни қилолмас дедилар. Учунчи куни тўрадин ўзга киши бозорда қолмади. Ўшул куни бир оксоқоллик киши келди, мундин бўлак одам тополмади. Айди, боғ қўруғини билурмусан? Тўра айди, кўб яхши билурман. Ул қари одам боғига элтти, ҳар нима кераклик асбобларни келтуруб, узра тайин қилиб, тўра била аввал боғни сайр қилдилар. Кўрсаким, боғни бир чаккасида бир турфа иморати олий кўрунур, дарвозасига етмиш қуфл урулгон, қуфлларга қўнғироқлар тоқилгон, барчасидин юқори қуфлда Бухт ун насрни оти ёзилгон, яна Хисрав парвез, Нўширвон ва Ол Аббос ва подшоҳ Исмоил ва Султон Маҳмуд ва Султон Санжар ва Хоразм беки ва Чингизхон шунга ўхшаш салтанатлик подшоҳлар ёзилуб, охири қуфлга шоҳ Шужоё ёзилгондур. Тўра сўрадики, бу қандай қуфл турур, нечук барча улугларни оти ёзилибдур? Қари киши айди, эй йигит, мунинг илан сани нима ишинг бор! Ўз ишингни бил. Тўра айди, шул нимарсаларни мен ҳам билсам нима бўладур, эй бобо, билдурсанг?! Ул киши айди, бу гунбазларни Қуббай ҳожат дерлар. Ҳар вақт ёмғур ёғмаса халқ бу ерга келиб, дуо қилурлар, олло таоло аларга ёмғур бергай. Аммо киши билмайдурким, бу гунбаз ичра нима бор бўлса. Ҳар қуфликим, ўтган умаролар бу дарвоза узрасига солгондур. Бу қуфллар алардин ёдгор қолгондур. Аларни ҳеч қайсисига муни очмоқга амр бўлгон йўқ, мени Ҳасан мунажжим отарлар, бу қуфлларни очқуси мандадур, умаро ҳар бири қуфл урубдур, очқуси манга тобшурилгондур. Бухт ун наср замонидин шул вақтгача икки минг йил бўлубдур, жамъи калидлар манга қолибдур. Яна манга муни очмоқга рухсат йўқ. Тўра айди, муни очмоқига ҳеч кишига рухсат борму? Ул киши айди, оре, борлигин ҳикмат китобларида кўруб эрдимки, ахир замонда ўзбаклар ичра Искандари Соний туғулур, они бир ўгли келиб бу эшик қуфлларини очқай. Бу қубба ичра нима бўлса, ул кўргай, муни очгон кишилар ер юзини фатҳ айлағай дебдурлар. Анда бу қуфлларни очмоғини орзу қилди.

Тўра айди, муни дарвозасига йўлини нишони борму? Айди, оре, бу иморат сўл ёнида ядат тоши бор, они сўл қўл била олурсан. Тўра келиб кўрдикки, мунажжим айтгондек кўрунур. Яна айди. Мундин ўзга нишони борму? Мунажжим айди, эй йигит, бу миқдор саволларни қилурсан, бу ишни ухдасидин чиқолмассан. Тўра кўб муболага қилди. Айди, мен Амир Темура Тўрагай, амир Турагай набираси, ул Қорачор нўён наслидин деб, асвили қайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Андин сўнг айди, эй тўра бача, бу кўргонинг тут йиғочидур, Бухт ун наср муни ўз қўли била кўйгондур. Яна Бухт ун насрдин бизга бир қилич қолибдур, они ҳеч киши филофидин чиқаролмас. Агар чиқориб олса, бу йиғочга уруб, муни икки қалам қилса, бу қуббани эшики очилур. Анда тўра илтижо қилиб, ёлбора берди, ўшал ёроғни кўрсам деб. Ул қари киши бориб они келтурди. Тўра ул қилични сўл қўлига олиб, бир зўр қилиб қилични қинидин тортиб олди. Муни кўруб мунажжим

таажжуб бармоқин тишлади. Сўнгра тўра ул тут йиғочини уруб, икки бўлди. Ул йиғоч орасинди бир қути чиқти, анда ибрий тили била ёзилғон хатни кўрди. Айтубдур, эй муни қалам қилғон киши, қуфли Бухт ун насрни очгайсан, ҳозир бўл, бу ерда бир қозуқ бор, они тобғил, бу қуфллар очилур. Анда бир қари киши келиб мунажжимдин сўрдик, бу қандай кишидур, нима иш қилур. Мунажжим айди, бекзодалардин бўлур. Ул қари киши инкор бўлди, яна бениҳоят кўб муболага қилди, бўлмади. Охирида Амир Темур ўгли бўлурман, деди. Ул ҳам айди, бу эшикни очсанг сани отанг ер юзини ва кун кўзини олиб, барча анга тобей бўлур. Мунажжим калидларни барчасини тўра қўлига тобшурди. Очуқларини олиб, бир-бир қуйидин очиб, юқориға Мироншоҳ тўра чиқа бошлади. Қуфли Бухт ун насрга етгач, соати хайратда қолди, хоҳласа, они ҳам очса, Хасан мунажжим айди, эй йигит, ҳозир бўл, бо ҳозир бўл, ўзингни зотей қилмағил, бир фикри қилиб қайтғил, деб ўзи ёнди. Иккинчи келган қари киши келди. Анга айди, эй бобо, бу қуфлни очғил, мунда олтун кўбдур, ул очқуни қўлиға берди. Ул очиб эрди, хазинадин тарақа-туруқ товушлари чиқа берди. Кўрдиларки, бир ўк келиб они кўксиға тегиб, чалқанча йиқилуб, қари киши ўлди. Они тўра била мунажжим ҳеч кимға билдурмай, гўр ковлаб дафн эттилур. Ул қубба ичра кириб кўрдилар, тахти турур, сандал йиғочидин. Анинг узрасида бир кимарса ниқоб ичра ётур. Тўра, филҳол, бориб очиб кўрдик, бир гўзал барно киши гўё уйқуда ётқондек ётур, узунлиғи йигирма газ, энлиқи уч газ, бошлари ҳам катта, бурни уч қориш келур, бармоқларини ҳар бири беш қориндин келур. Бош тарафида бир лавҳ турур, тавҳид сатри ёзилғон, ўқуб кўрдилар, мазмунин билдиларким, бу зоти боборакот Урмиё алайҳис салом эканлар. Бухт ун наср бу зоти шарифни Тусға келтуруб, устилариға тилсимот ила иморат қилиб, пойтахтни Тус шаҳриға қилиб, ер юзини барчасини фатҳ қилиб эрди. Қабри муборакға гунбаз кўтариб, дарвозасиға қуфл уруб, бу биноларни қилиб эрди. Ҳар кишини бир ҳожати бўлса, бу қабри шарифға келиб, муножот қилса, мушқули осон бўлур эрди. Кофир бўлса ҳам муножоти қабул бўлур эрди. Ушул гунбаз шоҳ Исмоил шийъа вақтида хароб бўлди. Андин сўнг ул мазор асари қолмади.

Алқисса, тўра ул зоти боборакотни зиёрат қилиб, ташқари чиқиб, эшикға қуфл урди. Хасан мунажжим неча кун қўноқ айлаб зиёфат қилди. Сўнгра мунажжим айди: эй тўра бача афандим, отанг қошиға сени элтурман. Мироншоҳ қабул қилмади. Айди, ҳаж борурман.

Мунажжим тўраға аҳд қилдики, агар отанг бу юртлариға келса, бизларни саломат қўйгай, бизларни бу юртларға зарар ва захмат бермагай. Тўра қабул қилди. Анда мунажжим бир мактубни қўлиға берди, ҳар ерда бир мушқул ишға қолсанг, бу китобатни муталаа қилгайсан, ҳар ишинг бўлса, ривожки бўлгай. Андин видоёлашиб, Нишонур сарига равона бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ИБН АМИР ТЕМУР МАНСУР
БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГӨНИ, АНДИН МУЛКИ МОЗАНДАРОН-
ГА БОРГӨНИНИ БАӨНИ

Ушул вақтда Нишопурда шоҳ Шужоъ ўғли шоҳ Яхё отасин тахти узра ўлтурғон эрди. Тўра ул шаҳр ичра бориб, кўрдик, Нишопур растасида бир узун хода, бўйи саксон газ келур, ани учига бир табақни боғлаб қўйубдур, ҳар киши келиб анга ўқ отса тегмағай эрди. Аммо шоҳ Яхё ўқ отгач, аввал ҳол тегар эрди. Тўра борғонидин кейин уч мартабағача отган ўқи тегмади, ҳайрон бўлди. Тўра қаландар суратида эрди. Бировни ёйи била ўқин тилаб анга отти. Филҳол, табақга тегди. Шоҳ изза тортиб, аччиғи келиб айди: эй қаландар, қайдин келдинг? Бу айди: Турондин келдим. Ушул вақт Эрон Турон бир-бирига мутағассиб эрдилар, эшитуб, бу қаландар ўз юртига бориб ҳар қанча лоф урса керак деб хаёлотда бўлуб, ўрдасига ёнди. Ул кеча тахти узра ётиб, бир туш кўрди. Ўрнидин кўрқуб турди. Кўрқувнинг зиёдалигидин тушин воқеаси эсида қолмади, ўйлаб тополмади. Анда Бадарий отлиғ мунажжим бор эрди. ўзини вазири. Ани талаб қилиб айди: мен кўрган тушимни воқеаси ёдимдин чиқибдур, сен мени тушимни тобғил. Бадарий айди.

Назм:

*Илми ғайбни киши билмайин, билур раббул Жалил,
Ҳақдин ўзга ким билурман деса, бовар қилмагил.
Айтмагунча Жаброил, айтмас эдилар ҳақ расул,
Тангри то сўз айтмагунча айтмас эрди Жаброил.*

Анинг аччиғи келиб, мани тушимни тобмасанг кўзимга кўринмагил деб ўрдадин Бадарийни бадар қилиб, қулаб чиқоруб юборди. Ғам ва қайғуда бўлуб, Гурбоғи деган мавзеъга келиб турди. Анда Мироншоҳ тўра ҳозир эрди. Андин бир-бири била ҳол, сир сўрашти. Ғам ва қайғуда бўлгонини воқеасини айди. Тўра филҳол мунажжим берган мактубни ўқуб кўрса, шоҳ Яхё кўрган тушининг воқеаси. яна таъбири анга ёзилғондур. Анда Бадарийга айди, бор бекинга айғил, мени шогирдим бор, тушунгни баёни ва таъбирин ул айтгай. Бадарий айди, эй қаландар, илми нужумдин хабаринг борму? Тўра айди, оре. Бадарий айди, мани кўлимдағи не эрур, тобғил деб. Тўра Ҳасан мунажжимни хатин кўруб, илми нужум ила тошиб айди: кўлингдағи олтундур. Они билганини кўруб, тўрага эътиқоди пайдо бўлди. Андин кейин, Бадарий шоҳига таъзим қилиб турди. Шоҳ айди, мени тушумни топдингму? Бадарий айди, мени шогирдим бор, сизга тушунғизни таъбирин ул айтур дегач, шоҳ буюрдики, келтургил. Бориб тўрани яхши либослар била келтурдилар. Шоҳ Яхё қошига келиб, таъзим қилуб гурди. Шоҳ сўрдики, эй йигит, Бадарийга шогирд бўлурмусан? Тўра айди, мени отимга ордур Бадарийга шогирд бўлмоқга, мен Ҳасан мунажжимни шогирди турурман, нечун Ҳасан мунажжим

Бадарийга хасм эрди. Анда шоҳ Яхё айди, мени тушумни таъбирин дегил. Тўра айди, мен Бадарий ўрнига ўлтурурман: ул мани жойимга тушсун. Шоҳ буюруб эрди. Бадарий ўрнига тўра ўлтурди. Айди, эй шоҳим афандим, тушунгиз ора бир узун бўйлуқ, оқсоқол киши кўрдингизму? Шоҳ Яхё, оре кўрдим, деди. Ул айди, сизга сиёсат қилибдур, яна сизга бир нимарса берибдур. Воқеа шулки, мен Бадарий ўрнига ўлтурдим, даври замон, гардиши фалак дерлар. Ҳаргиз хотирингга келмайдур, они жойига мени ўлтурмоғим, ул тубан тушуб, анинг ўрнига мен вазир бўлдум, аммо Ҳасан мунажжим сизга вазир экан, они начанд ёлгон гувоҳлар билан чиқориб, анинг ўрнига Бадарий ўлтурмиш. Айди, эй шоҳим афандим, мен сизга вазир бўлдимму? Шоҳ Яхё айди, оре. Энди мени ўрнимга Ҳасан мунажжим ўлтурсун, деди. Анда шоҳ Ҳасан мунажжимни келтуруб, ўрнига вазир қилиб, Бадарийни зиндон ичра солдилар. Яна тўра қаландарлиқ либосин кийуб, мунажжим била видоълашиб, ҳажга юзланди. Аммо ўзини ҳеч кимга билдурмай, қаландар суратида бўлуб, Нишонур доштига бориб ариқ ёқасида ўлтуруб эрди, бир йигитни кўрдик, малла ранглиқ қўли орқасига боғлиқ, от устида қочи келур. Андин сўнг қирқ киши қувлаб келур. Анинг олдиндн тўсдилар, ул йигит тўрани чоқриб айдики, эй қаландар, қалложликдин бойликка етай десанг, гадоликдин шоҳликга ўтай десанг, булардин мени қутқорғил, булар менга ёв, боғлиқимни ешиб, мени тамоша қилғил, деб кўб таволло қилди. Алар айди, хонимиздин кўрқил, ешмағил, эй девона, ишинг бўлмасун, деди. Тўра муни кўруб, ғайрати келиб ўрнидин туруб, ул йигитни ақдини ешти. Ул йигит арслон каби аларга андоғ югурдики, алар тулки каби қоча бошладилар. Бовужуд, аларни аслаҳа ва яроғи бўлса ҳам бу йигит ўшал ерда йиғочни бутакани синдуруб олиб, ул қирқ кишининг барчасия вужуди шаҳристондин адам чўлистонига юбори. Қайтуб тўрани олдига келуб, ўлтурди. Тўра айди, қандай кишисанким, бу ишларни қилдинг? Ул йигит айди, мен шоҳ Мансур бўлурман, шоҳ Шужоъ қариндошин ўглидурман, амаким, менга ёв бўлубдур. Мен Мозандарон мулкини мусаххара қилиб эрдим, алар мени алдаб келтуруб, фириб била қўлимни боғлаб эрди, ўзимни бир навъи қилиб, бу от устига олиб қочиб келур эрдим, бу қирқ киши орқамдин қувлаб бу ерга келтурдилар. Сен менга нажот бердинг, эй қаландар, бери кел, мен била ҳамроҳ бўлуб Мозандаронга борғил. Тўра айди, мен қаландарман, сен бек бача бўлурсан, иккимиз рафоқимиз мушкулдур. Айди, бу яхшилиқни сен қилдинг, мени ҳақимга нима десанг, мен қабул қилурман. Анда тўрани рафиқ қилиб, пойтахтига шаҳри Табризга келтурди. Ул ўрунда айш-ишратга муқайид бўлдилар. Бир кун тўра, шоҳ Мансур сайда чиқиб, ов қилиб юруб, бир қишлоқ узра келдилар. Кўрсалар, бир жамоъа эл, қўлларида назр, ҳадялар олиб, бир тарафга борурлар. Тўра сўради, бу одамлар қаён борурлар? Шоҳ Мансур айди, булар жухуд эрур, буларни пири бордурким, ёши икки юзга боргон, шул тарафда бир гор ичра эътикоф ўлтургондур. Ани Жўхо нарнир Яхудий отарлар, зоҳиддур, ҳар йил бир мартаба гордин чиқғай, уч кунгача булар

бориб, ани зиёрат қилгайлар. Замон ҳоли ва мустақбал ишлардин хабар берур. Уч кун бўлгоч, гор ичра кириб кетар, то бир йил комил бўлмагунча гордин чиқмас, Тўра они кўрмоқни орзу қилди. Андин шоҳ Мансур била Яхудийни қошига бордилар. Кўрсаларким, ул зоҳид қавмига Тавротдин дарс айтиб ўлтурур. Шоҳ Мансур ани пачанд бориб кўрган эрди, зоҳид тўрага кўб назар қила берди. Тўра айди, эй яхудийлар шайхи, нечук дини ҳақга имон келтурмайсан? Зоҳид айди, охир замон пайгамбари Маҳдий эрур, на Абдуллоҳ ўғли, анда икковлари мубоҳаса ва муколамаларни кўб қилдилар. Зоҳид айди, сендин неча масала сўргайман, жавоб берурсан. Тўра айди, хўб масала сўргил. Зоҳид айди, сизлар Туби йиғочини учмоқ ичра Муҳаммад мақоми дерсизлар. Биз айтурмиз, ул Мусо мақомидур, жамъи қусур жаннат туби йиғочи бутуқларини соясида турур, шунга бир далили ақлий кўрсатғил, қандай бир йиғоч сояси саккиз учмоқга етар? Тўра айди, анинг мисоли дунёда қуёшдурким, олам аро дашт ила шаҳр ва иморатларга они шуълаи тушгай. Анда Яхудий зоҳид филҳол ўрнидин туруб, тавозеъ била ўлтуруб, пачанд масала сўради, тўра барчасига ақлий ва нақлий жавоблар берди. Зоҳид айди, эй йигит, қайдин келдинг? Тўра айди, Турондин келдим. Яна, отинг нима, кимни ўғли бўлурсан, деди. Бу отим Мироншоҳ тўра, Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Яна айди, мазҳабинг кимдур? Жавоб айди, Мазҳабим Имом Аъзам аҳли суннат ва Ижмоат турурлар. Зоҳид шоҳ Мансурга қараб айди, бу йигит соҳибқирони охир замон ўғли турур, булар ер юзини олгай, бу мамлакатларни олиб, сани авлодинг буларни қўлида ҳалок бўлгай, деди. Аммо шоҳ Мансур Яхудий сўзига қулоқ солмади, билса ҳам ишонмагондек бўлуб, тўра била ўрдасига қайтти. Андин сўнг. Зоҳид ўз қавмига айди: ман горга кирурман, лекин то ман гордин чиққунча ҳозир бўлурсиз деб, гор ичра кирди. Кўрсаким, бир қуш мунаққаш, горни чаққасизда турур, ани тутмоқга ҳаракат қилиб эрди, қуш учуб ташқари чиқти. Бул ҳам анинг орқасидин чиқти. Киргандин сўнг бир йил бўлмай чиқмогон сабабидин, иттифоқо, ул вақт кечаси қоровуллар бу кимдур, бизни пиримизни ўлдурғали келдуми деб, билмасдин ани уруб ҳалок қилдилар. Сўнгра эртаси ани кўруб армон қилдилар, фойда бермади.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОХ ТЎРА ИБН АМИР ҲАФТ ҲАВОНИ МОЗАНДАРОНГА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Мансур билдики, бу йигит Амир Темур ўғлидур, хоҳласа, ҳийла била йўқ қилса. Тўра ҳам мунӣ ёмон фикрини билди. Андин Мозандоронга сайдаг бордилар. Бир тоғни юқорисига чодирларни тикиб ўлтурдилар. Тўрани кўзига узогдин бир нимарса барқ уруб кўрина берди. Тўра сўрдикӣ, ўшал кўрунган нимадур? Шоҳ Мансур айди, ҳафт ҳавони Мозандорон йўли ушбу турур, кўб таъриф қила берди. Тўра хотирига келдики, шунӣ қўлида асир бўлиб, ҳалок бўлмасдин илгари ҳафт ҳавони Мозандаронга бормоқим яхши деб: Яна сўрадики, ушбу йўлга боргон киши борму? Андин барча турганлар қўдилар. Тўра булардин зехни койиб,

Филхол, отига минуб, андог суръат била йўлга туштики, начанд кун йўл юргандин кейин оти чўлларда куйуб ўлди. Етти кун пиёда йўл юрди, дерларким, ул жазира отини Ҳафт ҳавони демаклари етти манзилдин иборатдур дерларким, Зол ўгли Рустам ул манзилда девлардин Кайковусни халос айлаб, аларни Мозандарон қалъасида қайдга олгон, анда етти кун йўл юруб, бир жойда уйқуга боргон ҳолда йўлбарс келиб қасд қилган. Рахш ани дафъ қилуб ўлтурди. Иккинчи манзилга боргандин сўнг, аждаҳога учраб ани ҳам ҳалок қилиб, учинчи манзилда Сахро хотун учраб, Рустамга фириб бериб, яна ани ҳалок қилиб, андин тўртинчи манзилга бориб, Улод отлиг дев қанча қўшун ила жанг қилиб, Рустам аларга ғолиб келиб, аскари ҳалок бўлуб, Улод қочиб, бешинчи манзилда яна Улодни асир қилиб, андин олтинчи манзилга ўтуб. Аржанг отлиг дев Рустам ила сўқушуб денгиздин кемада кўб-кўб аскарлар келиб, Рустам девларни қўшунларини ўлдируб, Аржангни калласини танасидин жудо қилиб, еттинчи манзилда яна кўб девларни ўлдуруб, Байдо отлиг аларни подшосини ўзига мутеъ қилиб, андин сўнг, Оқ девким, кўб девлар анга тобеъ эрдилар, они ханжар била кўксини пора-пора айлаб, Мозандарон шоҳи била кўб жанглар қилиб, Музаффар ва Мансур бўлуб, Кайковусни олиб, Эронга қайтиб келиб эрди. Аммо Мироншоҳ тўра начанд йўл юра-юра бир минорага еттиким, ани устига жавоҳир нақш қилгон экан, қуёш кўрунғач, ул жавоҳирни равшанлиги ўн кунлуқ ерга тушар эрди. Тўра яёв юрганлиқидин аёқлари қабариб, ул минора остида қарор олиб ётти. Ул ерда улуг кўл эрдик, атрофига кўз етмас эрди. Ул кўлни аксар ери чангалистон эрди. Қайси қуши оламда бордур, ул кўлда бор эрди: Аммо ул мазкур минор узра бир катта қуш ўеси бор кўринур. Анда бир кўк арчин каби қуш турур. Ул кўл ёқасида чангаллар ичра турфа-турфа чечаклар очилгон, ҳаво мўътадил эрди. Тўра анда истироҳатга машғул бўлуб, уйқуга бориб эрди, ярим кеча бўлмай туриб бир садо эшитуб, тўра уйғониб, туруб ўзидин беихтиёр бўлуб йиғлай берди. Билдиким, минорадаги қушни унидур, атрофида кўб-кўб қушлар жамъ бўлуб, барчалари сомеъ бўлуб, маст, лоъақл турурлар. Қуёш найза бўйи кўтарилғоч, ул қуш нағмаи унин тамом қилди. Ани тўра мулоҳаза қилдиким, ранги оқ, кўб гўзал қуш турур. Анда ул қуш сукут қилғоч, қушлар барчаси ҳар тарафга равона бўлди. Яна сахар бўлғоч, ул оқ қуш нағмаи унин қилур эрди. Ани эшитган нимарса маст, беихтиёр бўлур эрди. Тўртинчи кунда ул қушдин нағмаи унин изҳори бўлмади. Тонг отқоч, тўра турсаким, жонин таслим қилибдур. Ногоҳ кўзи кўлга тушти, мавжига келиб, бир улуг қуш чиқа келди, катталиги филдек. Тўра кўрқуб дедик, бул қуш мени ҳалок қилур. Кўрдиким, минорадаги уёга бориб қўнди. Ушул оқ қушни ўлигин кўксига олиб, уч кунгача ўликни уқалаб, силаб эрди, филхол қуш тирилиб, нағмаи унин изҳор қила бошлади. Андан сўнг ул катта қуш кўлга чўмуб, ғойиб бўлди. Аммо уч кунгача ул кўл қушлари дон емай, сув ичмай, ўт емай сукутда қолдилар. Бу санъатларига тўра кўб таажжубда қолди. Замони келиб, Мироншоҳ тўра фаранг ҳақимиға мулоқий

бўлуб, савол қилди. Ҳаким айди, ўшал гўзал қушким, муганний эрди, ани хуруси кўллар из этарлар. Ҳар юз йилда жонин таслим қилур. Кўлдин чиқар қуш руҳи қуде турур, қуш суратида бўлуб келиб, ани тирилтургай, яна юз йил нағма унида бўлгай, қиёматгача бул қуш атвори шул турур. Андин сўнг тўра юруб икки булоқ ёқасига борди. Кўрдиким, бири сучук, бири шўрдур. Иккала булоқ бир кўзлик ердин чиқиб турур. Анда бир балиқ кўрдоки. суий шўр булоқ ичра тушуб, ранги қизил бўлур, андин кейин чучук сув ичра тушуб, ранги оқ бўлур. Иккала сув бир-бирига асло кўшулмас. Андин ўтуб, йиғочларни кўрдиким, саночлар осилуб турур, бориб, таъийин назар қилсаким, барчаси хурмага ўхшаи эмишдур. Олти ой анда бўлди. Ул саноч каби эмишлардин қушлар пайдо бўлуб, ҳар тарафга уча бошладилар. Андин яна бир булоқ ёқасига бориб, қўлида таёкни ул сувга ташлаб, яна ани қўлига олиб кўб таажжубларни кўруб ҳайрон бўлди. Андин қайтиб неча меҳнат ва машаққатларни чекиб, алқисса, тўра неча йил ва неча вақтдин сўнг отасин қошига келиб, хизматида бўлди. Амир Соҳибқирон нури айинин кўруб, кўнгли барқарор бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙНИ БЕКЛАР БЕГИ ВА ХОНЛАР ХОНИ ХУРОСОН МУЛКИНИ УЧ ЙИЛДА ФАТХ ЭТГЕНИНИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон кўрдиким, ҳар тарафдин элчилар келар эрдилар. Илло, Эрон вилоятидин келмас эрди. Анда Соҳибқирон аскар жамъ қилмоқга муқаййид бўлуб, ўзбакдин, қозоқдин, неча-неча элатлардин келтуруб, йиғдиларким, икки лак қўшун бўлди. Хазина эшикларин очиб, сипоҳларга инъом бердилар. Андин тўрт минг киши Мирзо Шохруҳга қоравул бўлди. Яна Мироншоҳ тўрага ўн минг киши эровул бўлди, яна Умаршайхга ўн тўрт минг киши баковул бўлди. Қоравуллар уқиб, сипоҳлардин туг-байроқларни барно қилиб, Самарқанд ичра тарихнинг етти юз саксон бирида, (1379 й) кўкламнинг аввали, яъни балиқ йилида, рабби ул аввал ойида, ҳамалнинг йигирманчисида барча аскар форс бўлуб, отларга ва рокиб бўлуб тевааларга минуб, Шаҳрисабзга бордилар. Андин Қаршига келдилар. Андин амирлар ва беклар била маслаҳат қилдилар. Алар айди, Балхга борурмиз. Соҳибқирон қабул қилмай, Бухорога келдилар, андин Чоржўй йўлига мутаважжих бўлдилар. Ўшал вақт Хуросон мамлакатида малик Муизиддин тахти эрди. Ул юрт барчаси анинг фармонида эрди. Анинг отини амир Ҳусайн курд дерлар, лақабин Муизиддин дерлар. Ўзи насли Заҳҳокдин эрди. Аммо Соҳибқирон овозаси Марв ҳокимин қулоғига етуб, анинг оти Санжарбек эрди. Амир Соҳибқирон яқин етгач, қочиб Муизиддин қошига борди. Анда одамлари ҳадялар олиб, Амир Соҳибқиронга фоли саодат бўлди. Марвга бировни ҳоким қилиб, Ҳирот сарига юзландилар. Йўл узра Қушних қалъасига еттилар. Сипоҳлар келиб от кўйурмиз деб Амирдин дуо талаб қилдилар. Соҳибқирон манъ қилиб айди,

иншооллох, олло таоло, бежангу жадал олурмиз. Гўёки Соҳибқиронга илҳоми ғойибдин ҳосил бўлди, ўшул кеча Амир Соҳибқирон Чингизхондин қолгон чодирни тиктилар, етти юз саруъ барпо қилиб, чодир ичра ўн икки минг киши жой олгудек бўлди. Соҳибқирон турарга жой таъйин қилиб, атрофидин қанот тортиб, икки тарафи бахмали қизил эрди, қанот ичра кумушдин, анинг ичра олтуңдин панжара, они давлатхона қилиб, беқлар анда кўринуш жойи бўлуб, етмиш бир саруъ тутуб, таноб била ўшул ерни ихота қилиб, тўрт юз фаррошни уч кунда пайдо қилдилар. Фаррошлар аксари жухуду ҳиндудин эрди. Вақти келиб, Соҳибқирон буйруқи била амир ва беқлар давлатхонага келиб ўлтурдилар. Маҳрамлар, гуломлар ва қуллар кумуш панжарага ўлтурдилар. Иноқтоз олтуң панжарадин жой топуб ўлтурди. Хўжасаролар келиб беқлар била ўлтурдилар.

Алқисса, Соҳибқирон, Искандари Соний барчадин юқори назарда эрдилар, кўрдик, кўргон буржидин чирог ёнуб, кўруниб, бора-бора ул чирог яқин кела борди. Акнун чодир остига келиб тўхтади. Ул Қушних ичра Сангу бобо деган азиз киши бор эрди, ул зот кўргон остидин лаҳм ковлаб, ушбу одамни чирог била юбориб эрдилар. Ушул чироглиқ киши айди, ҳеч ким борму мени арзимни Соҳибқиронга еткурса. Барча уйқуда эрдилар, илло, Соҳибқирон Амир айдилар, сан қандай кишисан? Ул айди. Бобо Сангу муридларидин бўлурман. Сўнгра они мулозимлар Соҳибқирон қошига келтурдилар. Ул киши Амир олдига ёвлиг ичра ўралган қўйни пишган тўшин келтуруб қўйди. Айди, мун Сизга Бобо бериб юбордилар. Соҳибқирон ани фол қилиб, айди: бу қўй кўкси, албатта, Хуросон мулки. Бизга насиб бўлгандур. Ул киши айди, сизга йўл очиб, лаҳм қилиб, Бобо кўб маъталдурлар.

Амир, филҳол, амир Муайяд орлотга беш юз кишини кўшуб Бобо қошига юборди. Беш юз киши ярим кечада ўшул одам била лаҳм ичра кириб, бирдан карнай тортиб эрдилар. Қулунж ҳокими қочиб кетти. Икки кун анда бўлдилар. Амир Соҳибқирон Сангу бободин сўради, нечук маликга насиҳат қилмадингиз, фуқорога зулм қилибдур. Бобо айдилар, насиҳат кўб қилдим, бовар қилмади. Тангри таборак ва таоло сизларни анга масаллит қилди. Агар сиз ҳам қишлоқларга зулм қилсангиз, насиҳатни қулоқга олмасангиз, сизларга ҳам ўзга масаллит бўлғай. Амир айди, менга ким масаллит бўлғай? Бобо айди, барчани масаллит қилғувчи ўлумдур. «Албатта, эй бобо, рост айтурсиз. Лекин, мен борман, умид худодин, ҳеч ким менга масаллит бўлолмас». Андин сўнг Ҳиротга юзландилар.

Алқисса, Ҳиротга икки манзил қолиб эрди, Амир оломонларга буюрдиларким, бориб Ҳиротга тобеъ юртларни барчасини ғорат ва талон айладилар. Сипоҳлар Ҳирот дарвозасигача торож қилиб, яқин бориб эрдилар, малик Муизиддиннинг ўғли Ғиёсиддин отасига айди, отажоним, ижозат берсангиз, ёв била чиқиб жанг қилсам. Малик айди, сабр қил. Аммо маликнинг ҳузурдагилар Мирзо Шохруҳни кўб таъриф қила берди. Ғиёсиддин эшитуб, ғайратга келуб айди, бориб Шохруҳни бошини олиб келмасам, йнгит бўлмасман, ул шижоат бобида биринчи эрса ҳам. Алқисса,

беш юз киши била отлануб чиқиб, Чигатой оломонларини истаб келабердилар. Узогдин чанг, талотуб кўрунди. Илгари келиб кўрса, оломонлар қанча молларни олиб борур. Алардин бирини асир қилиб ушладилар, андин сўнг, сўрадики, бу аскар бошлиқи кимдур? Асир айди, Шоҳрух тўра турур. Филҳол, Гиёсиддин Шоҳрухни талаб қилиб, қўшунга бориб, Шоҳрух қайси деб шовқин қила берди. Қўшун ичра бир баҳодур йигит бор эрдик, ўзи тошкандлик, оти Соқибек, ул айди, ана, мен Шоҳрух дегач, икковлари жангга муқаййид бўлуб, кўб талотуб қилдилар. Акнун, Гиёсиддин голиб келиб, калласини танасидин жудо қилиб, отасини қошига келтурди. Шоҳрух боши деб дарвозага осиб кўйдилар, шодиёна чолдилар. Бу сўзни Мироншоҳ тўра эшитиб, қариндошига ичи куйуб, тоб-тоқати қолмай, Гиёсиддин аскарига ўзини уруб, аларга шикаст бериб, Гиёсиддинни топиб, андоғ урдик, яралиқ бўлуб қочти. Ўликни кўрдик, Шоҳрух тўра эмасдур. Андин қайтиб, отасини қошига келди, кўрсаким, Шоҳрух тўра Амир қошида дасти алиф-лом қилиб, тавозеъ узра турур. Бу воқеани Мироншоҳ тўра мажлисдагиларга сўзлади. Шоҳрух тўра ўрнидан туруб, бошидин салласини олиб, отасидин фотиҳа талаб қилиб айди, агар Гиёсиддиннинг бошин олиб, Ҳирот мадрасасин пештоқиға осмасам, тўра бача эмасман. Кечаси била отлануб, рухсат олиб, Ҳирот дарвозасидин кириб, шаҳар ичра маликни ўрдасиға яқин етти.

Кўрдик, арк тагида бир йигит турур, барча анинг жиловида-дурлар, хайратда бўлуб бир кишидин сўраб эрди, айди: Гиёсиддин шул турур. Тўғри бориб анинг йўлини олиб, ҳозир бўл, мен Шоҳрух деб андоғ урдик, Гиёсиддин жасади фалакидин калла ҳандалаги узуб, юмалануб кета берди. Одамлар ҳар ён қоча бердилар. Тўра отдин тушуб, бошини олиб, мадраса пештоқиға осиб кўйди. Бу воқеани Малик эшитиб ҳуши қуши бошидин учти. Филҳол, тахтидин тушти, айди, ул йигитни менга келтурунг деб. Тафаккурда эрди, Мирза Шоҳрух тўра ўзи ўшал вақт келиб, Маликға айди, ўғлунгни ўлдурдум, жанг дағдағасин қилур бўлсанг, тургил, отлангил. Малик айди, эй йигит, бери кел, мардонавор иш қилибсан. Ушул вақт Гиёсиддинни онаси эшитиб, бош яланг, оёқ яланг чиқиб, ўғлум қотилини урунлар деб шовқун қила берди. Начанд одамларга ҳамла қилди. Малик, кўйунлар деб манъ қилди, ҳеч киши қабул қилмади. Тўра ёлғиз ўзи сўқишча берди дарвозасиға етгунча жанг қила-қила етмиш кишини ўлдурди. Ўзини йигирма ери яралиқ бўлди. Тахмос отлиқ маликни бир қули тўрани бойлаб, оёғ остида ётур эди, хоҳласаким, тўрани йиқитиб ҳалок қилса. Ногоҳ ҳандақ ёқасида бир киши келиб, ўшул қулни найзау санҷқу била уруб ҳалок қилди. Маълум бўлдик, Амир Соҳибқирон ўзлари эрди, ўғлилари сўнгидин келиб эрдилар. Орқаларидин қўшунлари келиб, Ҳиротни атрофини олдилар. Ушул вақт Иноқтюз кал қиморбоз айёрлиқ хийласин тузуб, ўзини бошдин-оёгини безаб, устиға бир чурук чафон кийуб, белиға қамиш ила барди боғлаб ўзин шаҳрға олди. Бозор ичра туруб, бир қаландар кишиға айди, мани Малик Музиддин қошиға олиб боргил, анга сўзим бордур. Иноқтни Маликни вазирлариға тўғри қилиб эрди, сўзин қабул қилмадилар.

Охир Маликга айдилар. Ул айди, келтурунг, ammo эҳтиёт қилинг, харба қилмасун. Они Малик муқобилига келтурдилар. Ул киши айди, мен сўзимни элдин яшурун Малик афандим кулоқларига айтурман деб, секин сўзламоқчи бўлуб, ени ичидин фиқоқини чиқориб Маликни кўксига андог урдик, Малик тахти қизил тобутга айланди. Филҳол, халқдин гарв чиқиб, қаландарни тутуб бойлаб, жаллодга тобшурдилар. Қаландарни жаллод дорға келтурган ҳолда Иноқ бу Соқибқиронга жонбозлиқ қилди, деб секин жаллодга бир ишорати берди. Жаллодга айди, енига, девона ўлмасун, сенга кўб нимарса берур деб ваъда қилди. Жаллод дор канобин бўшироқ қилиб қаландарни ости. Қечқурун бўлуб, эл оёғи босилғоч, Иноқ дор остига келиб, дордин тушуруб олди. Кўрдик, қаландар тирикдур, Соқибқирон қошига келтурди. Амир сўрадики, қайдин келдинг? Қаландар айди, Сейистондин келдим, отим Девонажондур. Бир кеча ётуб тушум ора кўрдум бир зоти, расул алайҳис салом хизматларида турур, шул жиҳатдин Амирга жонбозлиқ қилдим, Оллога ҳамд, ул зот сизни ўзингиз, эмди ўнгумда кўрдум деди. Андин сўнг ул қаландарга «Жонбозлиқ» лақабини кўйдилар. Ул кеча Амир Соқибқирон кўргони ичра сипоҳлар билан кириб, тахт узра қарор олдилар. Ул қаландар хар ишга етук, кўб усто киши эрди, они ўз қаламравига миршаб боши қилди.

Алқисса, Амир Соқибқирон Хиротни фатҳ қилгондин сўнг савдогарлар келиб, Амирга арз қилиб айдилар, дод, Баҳодурхон илгидин, бизларни горат қилди, мусулмонлар ани жавридин зиклиқда қолдилар. Баҳодурхон амири Қандаҳардур, Ҳиндистон бекаларидин эрди. Соқибқирон ўрнига бировни мутасадди қилиб, ўзлари қанча сипоҳларни олиб, савдогарлар суратида бўлуб, беш юз чавқар от олиб, яна ўзга хил отдин бир минг, яна бир минг навжувони жанг кўрганларни ўзларига рафиқ қилиб, Қандаҳар жопибига юзландилар. Баҳодурхон эшитдиким, Қандаҳар чакка-сига кўб қофила келиб тушубдур, ясовул юборди, айдики, кўрсил, қайдин келибдур. Ясовул келиб кўрсаким, беш юз мешка сув тўлдурибдурлар. Ош-овқат, улоғлар учув, яна пела чодирларни тиккан. Амир Соқибқирон курси узра ўлтурур, ўзгалар таъзимда. Ясовул Амирга кўрунуш қилди, айди: мени Баҳодурхон сизлардин хабар келтур деб юборди, қайдин келибдурлар? Соқибқирон айди: бизлар Самарқанддин савдогарлик қилиб келдик, мени отим Хўжа Абдулла, бу уч йигит мени ўғлум бўлур, ихтиёримиз Ҳиндустон мамлакатларига бўлди. Анда ясовулга бир тўн кийгуздики, Баҳодурхон ҳам бу сифатда тўлни асло кўрмаган эрди. Хонга бориб савдогарбошини кўб таъриф қила берди. Ясовул сўнгидин Соқибқирон Баҳодурхонга бир севғот юбордики, умри ичида кўрган эмас. Тонгласи Амир Соқибқиронни хов талаб қилиб, зиёфат эсбобини ораста қилди. Зиёфатлари бўлгандин сўнг, хон айди: Хўжа, муддао шул тарафга келмак эрдиму ё бўлак ерга ҳам? Амир айди: алҳол, бул тарафга келмагимиз кўнгулда йўк эрди, ходишимиз бу ўтуалар била шох Шуман қошига борсак, деб йилиш таъриф қила берди. Баҳодурхон кулуб айди: мени

масофимни кўргил. Филҳол, буюрди фил келтурдилар. Хон бошига дубулга кийди, бир мил текис ер боғи бор эрди, анга келиб, филни кўтариб айлантурди. Барча таҳсин қилдилар. Соҳибқирон айди: мени ўғлум ҳам аҳли шижоатдин бўлур, буюрсангиз, имтиҳон қилсак. Хон рухсат берди. Аввал Умаршайх дубулга кийиб, кўб зўр қилди, кучи етмади. Сўнгра Мироншоҳ тўра ҳам кўб зўр қилди, кўтаролмади. Андин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра андоғ зўр қилдики, бурнидин ва кўзидин қон кела бошлади, оллоҳи акбар деб йиқилди. Кўрсалар андоғ бўлбурким, иккала кўзини гўлаги косасидин чиқиб қолибдур. Анда бир ҳаким ҳинду хон хизматида эрди, кўзини ўрнига қўйиб, лунги бирла боғлади, сўнгра иккала оёғини товонин ёриб, иккала томурин топиб, уқалаб-уқалаб тортиб эрди, икки арфа ё уч арфа миқдори чиққондин яна кўзи ўрнига тушуб, қарор олди. Андин сўнг оёгин томурин пахта била ўраб боғлаб қўйди. Қирқ кунгача кўкси била кўкга қараб ётқизиб, тузсиз атала, буламук ичурди. Ўшал қирқ кун ичра Соҳибқирон чаноқчиға лойдин филни суратини қилгил деб буюрди. Уч кунда тайёр қилиб берди. Уч кунгача Амир кўтариб, машқ қилдилар, сўнг устига лой қўшуб анга ўт ёқуб ўртадилар, софол бўлди. Сўнгра устига одам чиқса кўтариб, ўн киши жой олғудек бўлди. Қирқ кунгача бошларига дубулга кийиб, они кўтаруб машқ қилдилар. Қирқ кунда устига ўн киши чиқса ҳам кўтардилар. Қирқ кундин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра сикҳат топиб, ҳокимга бош-оёғ подшоҳона либослар бердилар. Хонбоғ ичра базм ораста қилди. Яна Соҳибқирон илтижо қилдилар ўшал филни келтурсалар, кўрсак нима бўлур?! Хон буюрди, филни келтурдилар. Баҳодурхон филни кўтариб, боғни бир мартоба айлантуруб қўйди. Соҳибқирон айди мен ҳам кўтаргайман. Хон айди, эй хожа, уелуб қолурсан, қўйғил, деди. Амир қабул қилмади, дубулгани кийиб, филни кўтариб, етти маротаба боғдин айлантурдилар. Халқ ўртасидин гарв чиқти. Хон изза бўлуб, истиҳолада қолди. Андин сўнг Амир мулозимларидин ўн киши ул филга миндилар, яна кўтардилар. Муни кўруб Баҳодурхон Амир била кураш тушмоқға ҳаракат қилди. Эртадин кеч вақтигача талаш қилдилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон пирларидин мадад тилаб кўтариб ерга андоғ урдик, хонни калла хандалаги жасади фалакидин узулиб бозори ажалға ширёнғ ўйноғали кетти. Амир одамларидин анда минг киши ёқосиз совутларни кийган эрдилар. Филҳол, карнай тортиллар. Қандаҳар одамлари кўб таъадди кўрган эрди, буларға ёри бердилар. Минг киши афғонлардин эрди, булар била мухалиф бўлуб, акнун асир бўлдилар. Амир аларни ўлдурмоқға ҳукм қилдилар. Қандаҳарни фатҳ айлаб, неча кун туруб, андин сўнг ҳакимни ўзлари била олиб Сейистонға бордилар. Сейистон одамлари буларни олдига чиқиб, қалъаларига олиб кирдилар. Сейистонни томошо қилиб, ул шаҳрни ўз элиға тобшурдилар. Андин етти кунлик, айвони Қирнастким, эски Сейистонға йўл қолиб эрди. Сўнгра ул мақом таомошасига бордилар, кўрсалар айвон бузулгон андак иморат асари қолибдур. Айвон куйисидида булоғ кўрунур, одамлар айдилар, ҳар ким бу булоғ ичра қозонда таъсм

қўйса, иссиғлигин зўрлиги ул ошни пиширур, ичган кишини ичидин қон келур дедилар. Анда Амир Соҳибқирон кўб тилсимот ила бўлгон нимарсаларни кўрдиларким, айвоннинг қибла сарида ихота қилингон нимарсаларда суратлар тортилгон, бир деворда йигирма тўрт минг халқа бордур, билган одамлар айдилар: бу хикмат била ясолгон ҳаммомдур. Халқаларни тортиб эрдилар, бир эшик очилди, ичкари кирдилар, иссиғ уй турур, яна ўзга халқани торттилар, яна эшик очилиб, кўрсалар оёғ ювадургон жойлар тайёр турур. Анда икки халқа кўрунди, они торттилар, эшик очилиб ўрталиқида бир уй турур, анда охурда иссиғ сув, бир тарафда совуқ сув, они остида тўла қора тош била ўт кўрунди. Ҳаммом суийи исигунча ул қоратош ёқилур, ул қоратошни тошқўмир ҳам дерлар. Ул ҳаммом гўлаҳига тилсим ила йигилиб сув исигоч, тошлар тўхтагай эрди. Ул ҳаммомни хўб тамошо қилдилар, табақалари кўб турфа, ажойибдур. Мулло Тоҳир Охунд Балхий дебдурларким, анда икки минора бор, бирин Минораи Эрон, бирин Минораи Турон дерлар, ҳар вақт Афросиёб келса, эронларга хабарин билдирмоқга Зол ушбу тимсолини қилиб эрди. Занги бача неча келиб Турондин Эрон минорасига тош отар эрди. Андин чиқиб, бу шовқиндин барчалари Афросиёб келгонин билур эдилар. Бу хикматни Амир Соҳибқирон тошиб, Занги бача тошини олиб Эрон минорасига отиб эрди, бир садо чиқтики, йигирма тош ерга борди. Ушул мавзёда бир тоғ бор экан, они кўрдилар, тошлари кўзгу каби равшандур, ҳар вақт офтоб чиқгон, Рустам суратин анда кўрдилар. Офтоб тўлувида баъзи кўрунуб, гарубида разми намоён бўлди. Офтоб ботар вақтига боргондин сўнг, бир киши пайдо бўлди, олтун курси узра ўлтургон, қўлида жоми, атрофида мингга яқин муганний, чўрилар жилвага кириб, дафу, чанггу рубоб била дўнбура кўлларида, офтоб ботгандин сўнг барчалари ғойиб бўлдилар. Кечаси била анда бўлдилар. Субҳ бўлгоч, бири кишини кўрдиларки, чавқар отга минган, бошида дубулга қилич-яроғлари белига тоқгон, неча минг-минг одамлар они жиловида барчалари яёв, этакларини белларига қистургон, офтоб найза бўйи чиқгондин сўнг, булар ҳам ғойиб бўлди. Сўнгра табалу баробон товуши ул тоғдин чиқти. Амир бу тилсимлардин бир улуг йигоч остига бордилар. Кўрдиларки, анда қақнус отлиғ бир қуш қўнуб ўлтурур. Анда бир лавҳи турур, хатти ажалий бирла ёзилгон. Айтибдур, эй бу ерга келган кишилар, бу тинчлик мақомидур, зиёрат қилсанглар тухфа ҳосил бўлур, агар бу йигочга чиқмоқни қасд қилсанглар, ҳар яфроиғи бир ёроғ турур, албатта ҳалок бўлурсиз. Лекин шанбалид деган сариг гулни топиб, қақнус муқобилига келтургайсиз. Анда қақнус сайрағай дебдурларким, қақнус бир улуг қушдур, тумшугида ул юз олғини тешук бордур, сайрагонда ҳар тешукдин алоҳида ўзга товушлар чиқор эрди. Ҳукамо илми мусиқийни андин ихтироси қилгон эрдилар. Аммо қақнус сайрай берса, тумшугидин ўт чиқур, ул йигоч куйгай, андин бир йўл маълум ўлгай. Алқисса, Амир буюруб, имтихонно ул йигочга тош отиб эрдилар, тошлари яфроғларига тегиб, бўлунуб-бўлунуб туша берди. Амир хоҳласа ўша гулни тошиб келтуруб йўлни маълумин билса. Ул йигоч остида

бир булог бор эрди. Булог ичра катта балиқ бор эрди. Ул балиқни ташқари олсалар филҳол тош бўлуб, яна сувга ташласалар балиқ бўлур эди. Андин бир жойида юз йигирма бир булог бор экан, суйи сариғ кўрунур, анга чўмуб, қўл уруб андин шанбалид гулин олдилар. Ул сувга чўмганлар етти кун ётиб саргайиб ўла бердилар. Соҳибқирон анда ҳайрон бўлди. Хоҳласа, бул жойдин кетса. Ҳақим айди, тургаймиз, башарти ўттуз қадоқ қаҳрабо топиб кетурсалар. Буюрдилар, то икки ўн қадоқ қаҳрабони топиб келтуруб, ёнчиб тайёр қилдилар. Ҳақим ҳинд ул булоқга чўмуб, бир туб гул олиб чиқти. Ул гул савсан каби, аммо, ранги сариқга мойил эрди. Ул гулга ким яқин келса, ул киши ҳам жаъфарий бўлур эрди, ҳақим они қаҳрабога қўшуб, анга яна торғил сигир сути қўшуб аралаштуруб, ҳамир қилиб, навқасларга бердилар. Яна сирка била сабзи қўшуб бердилар, барчалари соғайди. Андин сўнг Соҳибқирон ул гулни келтуруб қақнус, муқобилига қўйдилар. Ул қуш кўруб, андоғ нола қилдики, нағмалар, товушлар, садолар чиқа бошлади. Вақти бўлуб, нафасидин ўт ҳозир бўлуб, ул йиғочни куйдурди. Соатидин сўнг йиғоч остидин бир эшик очилди. Амир Соҳибқирон ҳукамолар била бир уй ичра кирдилар. Яна бир эшикга қулф урулғон, ани ҳам очиб, бир уйга кирдилар. Анда бир тахти ож йиғочидин. Тахт узра бир киши ухлаган каби ётур, юзида парда ёпуглуқ, ани очиб кўрдиким, бир нуроний қари кишидур, узунлиқи йигирма газ, энлиқи уч газ, кўзини қабоқида икки марварид пўр баҳо турур, бурни етти қариш, ҳар бармоқи ўн икки қаришдин, боши узра фўлоддин лавҳ, анда начанд сатр ёзилғон, ҳеч киши ул хатни ўкумоқга қуввати етмади. Ул ҳақим ҳинд бу хатти ибрийдур деб ашқолларин таъйин қилди. Мирзо Умаршайх ўқуб билди. Дебдурларким, бу хатни ёзғувчи Искандар Зулқарнайн бўлурман. Эй Амир Темур, Искандари соний, сен бул ўрунға келсанг, ушбу ётқон киши Зол Зардур, умри минг уч юзга етуб, оламдин интиқол қилибдур. Бул ерни зиёрат этинг. Аммо иноний Зол умрини тўрт мингга борган дебдур, сен ҳам булардин ибрат олиб, андешада бўлғайсен. Мунда бир қора тош бор, остида бир хум тўла олтун бор, они олғил. (Бу тошни малик Искандар Холидот жазирасидин келтуруб эрди. Шул вақтларда ул тош Амир Темур қабри шарифи, узрадур. Яна ул хумдаги олтун бул гунбазда эрди, Амирни вафотидин кейин одамлар мундин хабардор бўлуб, бир кеча қўб ёмғир била қор ёғиб, тарихнинг минг саксонинчисида (1669 й). Жунбилийя элидин ёв келиб, Самарқанддин они олиб, олтун барҳам еб эрди. Олғон киши барас ўлатиға мубтало бўлди. Оре, ҳар киши валиларига қаршилиқ қилса, балога йўлуқур.)

Алқисса, лавҳага Золу Зар дунё вафосизлигинин неча байтларни ёзибдур.

Назм:

*Отим Золу Зардур, лақаб Достон,
Ки мендин бўлуб Рустам паҳлавон.
Мени хайлима анда Афросиёб,*

Икки юз марра топиб кўб хароб.
 Қилиб тарбият менга Семурғ қуш,
 Бу ҳикмат ора мен топиб ақлу ҳуш.
 Кўрубман жаҳоннинг йўқу борини,
 Гаҳи давлат ва гаҳи озорини.
 Жаҳон шотусиға қўйубман оёқ,
 Саккиз юз эди зинасиға саноқ.
 Ушбу зиналардин баногоҳ тойиб,
 Етибман бу ерда манам сарғайиб,
 Ажал доми бизни гирифтор этиб,
 Бари навбат ила жаҳондин кетиб.
 Каюмарс қаён кетти, Жамшид қани?
 Чу сен ҳам кетарсен, ўзингни тони.
 Фаридуну Кайхисравий номлиғ,
 Манучеҳр ва Искандарий комлиғ.
 Эроғу Туроннинг шоҳи, кайлари,
 Бори кетти бир-бир қора ер сари.
 Баҳодур, диловар ҳамс-у шажиг
 Ажалдин бориси ўлибдур, дариг.
 Жаҳон уйин икки қапуси бўлур,
 Биридин кетибдур, биридин желур.
 Оё, бу жаҳонға келан паҳлавон,
 Эшитгил бу сўзни: бақосиз жаҳон.
 Туғулғон жаҳонда неча эр бўлур,
 Ажал шоҳи келса қора ер бўлур.
 Жаҳон давлати нечани ошурур
 Ер остиға охир они ёшурур.

Алқисса, Соҳибқирон эски Сейистон тилсимотларидин чиқиб, аскар била пойтахти султон Маҳмуддинким, Ғазна узра икки шаҳрни қамоб, етти кунгача анда бўлдилар. Малик Хусайнни қулларидин бири анга ҳоким эрди, саккизинчи кунда фатҳ эттилар. Андин султон Муҳмуд қабри узра иморат қилдилар. Бир гўзал йигит мардикорлар ичра иш қилиб юрур эрди, қўлтуғидин ерға бир нимарса тушти. Филҳол олди, у ён-бу ён қародиким, мабодо биров кўрмасун, деб. Соҳибқирон они олдиға чорлади, қўлида бир лавҳ бор, форсий тилида ёзилғон. Амир сўрди, эй йигит, ким бўлурсан, отинг нимадур? Ул йигит, отим Маҳмуд Асфардур, малик Масъуд ўгли бўлурман, отам менга бу лавҳни тобшурғон эрди, Бароқхон оломонларин қўлида отам ҳалок бўлди. Мени синглим бор, оти Маҳмуда, сизни ўғлингиз Мирзо Жаҳонгир олмоқға қасд қилиб экан. Биз султон Маҳмуд наслидин бўлурмиз.

Анда Мирзо Умаршайх лавҳни ўқуб кўрди, дебдурким, ушбу тефа остида олтун бор, султон Маҳмуд ўз авлоди учун қўйғондур. Амир филҳол они олдуруб, Асфарға бердилар, ул ярмини Соҳибқиронға бағишлади. Амир иморатға сарф қилдилар. Холо султон Маҳмуд қабрининг иморати Амир Темурдин қолғондур Исломбулда.

Алқисса, Соҳибқирон қўшунларини йиғиб Хиротға бордилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ҚИЛИЧ АРСЛОНКИМ,
ЛАҚАБ АНГА ДОНИШМАНД БЕК ЭРДИ, ОНИ МУСАХХАРА
ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Назм:

*Бу ердин неча аскар Тусға етти,
Ким фармонға юрмай, боши кетти.*

Келтурубдурларким, Соҳибқирон келиб Боғи зоғонда айшу ишратда эрди. Муборизлар жониби Тусға бориб, тоғ узра жой олиб, яна Соҳибқирон буйруғи била сипоҳлар Тус этакига алоҳида жой қилиб, анга чодирларни қуруб эрди. Аммо Машҳад ҳокими Алибек, Валибек, икки оға-ини эрдилар. Анда Жаён чашм баҳодур яна соҳиб салоҳларни бири эрки, ўтуб борур эрди. Тоғ узра қўрғонча иморатни кўрди. Анда бир қизил чодир тикилган, атрофида ўн минг улоғ ва қўйлар ўтлаб юрур, қошида киши йўқ. Жаён чашм қирқ киши бирла ҳамроҳ эрди. Анда йигирма кишини мол-амвол жамъ қилмоқға буюрди. Йигирма киши чодир сарига от қўйдилар. Бир хотун ўрта яшар, ул йигитлар орқасидин келиб, оломонларни найзасин қўлига олиб, андоғ урдик, кўкракидин кириб, орқасидин чиқти. Анинг била уч кишини ўлдуруб, бир наъра уруб, шавқун қилдик, ваҳм била ҳеч ким они олдиға келолмадилар. Ногоҳ тоғ бағридин бир навқирон йигит кела бердиким, гўзаллиқда ёлғуз, кўрғон киши анга жигарсўз, балки барчани офат жони эрди, барча беклар анга қул эрди. Ул бекларни беки ва хонларни хони эрди, минган оти бўз, ўзи қоракўз, сочлари фатила-фатила, от сағрисиға тушган, бошида бўрк, эғни-да гарк ва арслон терисидин қўлида найза, анга олмос банд қилғон, ёшиндек тоғни мунаввар қилиб келадур. Аммо аслаҳаси йўқ эрди, олдида бир йўлбарс този итға ўхшаб югуруб келур. Жаён чашм ани қиз деб назар қилиб турди. Яқин келғоч, билдик, ўғул боладур. Бир наъра тортиб, овоз қилиб, тоғлар ларзаға келиб, ўшал қирқ киши атрофин олдилар. Ул бола андоғ ҳамла қилдик, бир тарафдин йўлбарс йиртуб, бир тарафдин ўзи найза била туртиб, лаҳзада ул қирқ кишини ҳалок қилиб, адам шаҳристонига юборди. Аммо Жаён чашм мун кўруб келиб анга найза солди, ул бола найзани ўтқузуб, даб бериб Жаён чашмни белидин ушлаб, отига ўнгариб, қамчи уруб, отин югуртуб тоғ сарига юзланди. Агар бетоқатлик қилса Жаён чашмни ерга уруб гирдигирд қилғудек. Лоилож жим турди. Они олиб чодирға келтурди. Анда Жаён чашмға, қайдин келдингизлар, ўғурлик ва қароқчилик қилиб юурсизму, деди. Жаён чашм айди, Амир Темур мулозимларидин бўлурмиз. Ул айди, Амир Темур ким деди. Бул айди, Соҳибқирондурким, Ҳиротни мусаххара қилиб, эмди Машҳад шаҳриға қасд қилғондур. Ул бола ҳайрон бўлуб айди, бу тоғлардин ўзга жойлар борму? Жаён чашм айди, оламда етти иқлим бор, ҳар иқлимда қанчадин-қанча тоғлар бордур, қанчадин-қанча шаҳарлар, қишлоқлар бордур деб, бир-бир баён қилди. Ул ўғлон таажжуб бармоқин тишлаб онесиға айди, нечук менга бу жойларни

айтмадинг, деди. Онаси айди, ёвлар душманлар хавфидин айтмаб эрдим. Жаён чашм айди, сизни отингиз нима? Ул онасиға қаради. Онаси айди, баҳодурлар ишини билиб қилур, андин сўнг номнишонин билдурур. Онда Жаён чашмни ўлдурмоқға ишорат қилди. Мабода жомни томдин ташлагандек ўзгалар билмасун деб, ўгли анда қабул қилмади. Ахир Жаён чашмға кишиға айтмасликға онт бериб, яна Жаён чашмға бир от бериб, миндуруб юборди. Жаён чашм андин Соҳибқирон хизматиға келди. Бас, андоғ-мундоғ деёлмайин, яна кўрганларин ичиға сигдиrolмай, ҳийла била деворға чизиб ишорат қилди. Анда Соҳибқирон билиб, йигит талаб қилиб, ўшул ўгулни тирик тутуб келса, дедилар. Мироншоҳ тўра туруб фотиҳа талаб қилди. Мирзо Шохрух тўра навқасланган эрди. Жаён чашм йўлбошич бўлуб, беш юз кишини ўзлариға ҳамроҳ қилиб, тоғ узра чодирға яқин еттилар. Моллариға қарамасдин чодирға қараб уч киши ўқ оттилар. Муни кўруб, икки хотун бўлуб чодир тешукидин ўқ отти. Анда тўккуз кишиға бир кишини бош қилиб, чодир атрофин олиб кела бердилар. Ногоҳ ўшал йигитча етуб келуб, Мироншоҳ йўлин тўсуб, кўлидин қиличин тортиб олиб, Мироншоҳ тўра бошиға андоғ солдиким, дубулғаси била бошиға тўрт энлик богди. Тўра ўзидин кетиб қолди. Андин беш юз кишиға қараб югурди. Аввал Жаён чашм орқасидин барча аскар қочиб келдилар. Амир кўруб, филҳол ўрнидин сакраб туруб, хоҳласаким, отға минса. Филҳол, Умаршайх келиб, фотиҳа олди. Минг йигитни ўзиға йўлдош қилиб аларни бир сойға қўйуб, ёлгуз ўзи чодирға бориб, сучук сўзлар била ул хотундин сув талаб қилди. Хотун айди, сувни ухда қилсанг ўзинг топиб ича бер, деди. Тўра айди, сув бор жойни билдургил. Хотун анда сиёсат қилиб, бир наъра тортиб, шавқун қилди, соати бўлмай ўгли отин югуртуб тоғ бағридин чиқа келди. Тўра оти жилови кўлидин чиқиб қочти, пиёда қолди. Онаси ўглиға тўра хулқин баён қилди. Ул ҳам пиёда бўлуб, толошқа муқайид бўлдилар. Кеч вақтигача талош қилдилар. Охир тўрани оёқ-қўлини боғлаб, асир қилди. Мундин кўшунлар хабар топиб, қоча бошладилар.

Алқисса, ул бола тўрани уйиға келтуруб, бойлуқларини бўшатуб, таъом, шароб ҳозир қилиб едурди. Тўра ҳар жонибдин сўзлари ўртаға солди ва айди, мен сафро фарожман, сафро бошимға чиқиб, кўзим қорайиб, сен мени бойлаб келтурдинг, эмди сен била яна талош қилурман. Айди, ул замонда ёв эрдинг, эмди эл бўлдунг яна меҳмоним бўлдунг, меҳмон била мухораба қилмоқ яхши эмас, деди. Тўра кўб муболага сўзлар сўзлай берди. Охир, ул бола ўқин кўлиға олиб, неча қуллоб тортиб солиб, тўра кўлиға берди. Анга тўрани кучи ва қуввати етмади. Айди, муни отанг Амир Темурға элтгил, тортиб кўрсун.

Алқисса, тўра ани отасини қошиға келтуруб, ўртаға ўқни ташлади, воқеани баён қилди. Беклардин ҳар бирлари қўллариға олиб, тортиб кўрдилар, кучлари етмади. Шохрух тўра ҳам кўлиға олиб ухда қиллолмади. Андин Соҳибқирон олиб, қўллари чўлоқ бўлса ҳам, ёйни қуллоб тортиб, андоғ зўр қилдиларки, ўқ синди. Амир синган ўқни Иноқға тобшурди, муни элтиб ағасиға бергил,

деб. Иноқ ўзига етти кишини ҳамроҳ қилиб, ўшул тоғ узра келди. Кўрдик, бир оқ от ёнида ул йигитча ухлаб ётибдур. Оёғида бир йўлбарс халқа олиб, ул ҳам ухлаб ётибдур. Иноқ, филҳол, тефасидин бир тошни юмалатуб юборди, ўзи бир тарафга қочти. Тошни товўшига йўлбарс бошини кўтариб боқирди. Ул йигитча уйғониб, оёғин узотиб ул тошни теуб юборди. Муни кўруб Иноқтоз кал қиморбоз ўрнидин бир сакраб тушти. Аммо ул тошни тоғдин кўчуруб, юмаланиб тушган деб нарво қилмади. Соатидин сўнг Иноқ билмаган кишидек бўлуб, таъзим ила келиб сидага ўлтурди. Иноқдин, ким бўлурсан, қайдин келдинг, деди. Иноқ айди, Соҳибқирон хизматидин бу ўқни келтурдим, деб қошига қўйди. Кўрсаким ўқ пора бўлубтур. Хеч нима демади. Ногоҳ тоғ остида бир араб йиглаб, нола қилиб келур. Булар андин сўрди, нимага йигларсан? Араб айди, мен Амир Темур қошига борурман, ул мени ўчимни олиб берса дерман, сизлар сўраб нимани ухдасидин чиқурсиз?! Анда ул йигит мен ўчингизни ҳар нима ва ҳар кимарсада бўлса олиб берайин, деб кўб муболаға қилдилар. Сўнгра араб лоилож айди, эй ўғул, менда дунёлик ваҳҳидин бир това бор эрди. Они ўғлум ўтлатиб юрур эрди. Ногоҳ тоғ этакидин бир илон чиқиб, бўйи ўн газ келур, това бирла ўғлумни қуллобига тортиб йўқ қилди. Бу айди, бориб аждарҳони ўлдурман. Андин араб ўзига буларни ҳамроҳ қилиб элтиб бир горни кўрсатти, шундадир деб. Йигитча айди, эрта шул вақтга яна чиқгай, бу кеча мунда турмоқ лозим деб, анда турдилар. Кечи била Иноқ илондин кўрқуб ухламади. Тонгласи туш вақтида аждаҳо гордин чиқти, кўрсаларким боши узра шохи бор, уч газ келур, гоҳ-гоҳ ўрнидин тик тургай. Йигитчаи нозанин отига миниб даб бериб кела берди, отти, ҳам бебок орқасидин бориб қиличин кўтариб бошига андоғ урдик, калласи кўксидида осилиб қолди. Оти ҳуркиб, сакраб, боши ўгрұлди, они кўруб ҳайрон қолдилар. Уғлон айди, агар отим ҳурковлик қилмаса, тамомин қалам қилур эрдим, деди. Сўнгра шохини олиб Иноқга берди. Муни Амир Темур хизматларига элтгил, деди. Андин сўнг, филҳол Иноқ келтуруб Амирга воқеани баён қилди. Муни кўруб Амир барчалари таяқуб бармоқин тишлади ва ҳайрат деңгизига ғарқ бўлдилар. Беклар ўртасига ғавго тушти. Соҳибқирон сипоҳларини таскин топтуруб, ўзлари била ўн кишини олиб, мусофирлар суратида бўлуб, отларга хуржун ортиб ўшал тоғ узра келдилар. Анда қизил чодир кўрдилар. Андин бир хотун қўлида қилич, сиёсат била келиб, бу ердин ўтманглар, деди. Соҳибқирон айдилар: биз мусофир, йўл ахтариб юрурмиз дегач, андак аччиғи босилиб, буларни бир булог ёқосига тушуруб, қошларига ош ва таъом келтурди. Соатидин сўнг ул йигитча келди, буларни кўруб ёв хаёл қилди. Хоҳласаким, даб қилса. Онаси шавқун қилиб айди, эй ўғлум, булар мусофирлар, озор бермагил. Андин чодир ичра ёниб келди, шохона либосларин кийуб Амир қошига борди. Аларни кўруб яна алоҳида таомлар келтурди. Они Соҳибқирон сучук-сучук сўзлар била андоғ сайд қилдик, Амирни сўзига маҳв бўлди. Аммо йўлбарс андин асло жудо бўлмас эрди. Доим оёғин остида халқа олиб ётур эрди. Анда Соҳибқирондин

сўрди, сизлар не ерлик бўлурсиз? Амир, Хиротдин келурман, деб анди асли ва наслини сўради. Йигитча айди, мен билмасман, онам бадур. Андин сўнг онасини чақириб, Сохибқирон мулойимлик била ҳар тарафдин сўз келтуруб, андин асл-насабни сўрдилар. Онаси айди, бизларга душман кўбтур, мабодо сиримиз фоиҳ бўлмасун. Амир айди, асло сирни онқора қилмасмиз, деб кўб сўзларни деб ешонтурди. Андин кейин хотун айди, Абу Саидхон кизидурман, амир Чўпон хотуни бўлурман. Абу Саидхон хизматида эрди, амир Чўпон Таночор наслидин эрди, ул Қорачорни инисидур, Ҳалоку била йўлдош бўлуб Эрон вилоятига келиб, Абу Саидхон вафотидин сўнг ҳар ким ўз тўғрисига подшоҳлик даъво қилиб, амир Чўпон авлоди, Ҳалоку жамъ бўлуб, бир-бирлари била урушиб, ахир барчаси шоҳ Шужоъ қўлида ҳалок бўлди. Машҳад ичра бу ўғул маани қорнимда эрди, қочиб бу мақомга келиб, таваллуд топти. Бу молларики бордур, ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз, барчаси бизниқидур. Алҳамдулилло, молимиз кўбдур, бу ўғулга Қилич Арслон от кўйдум.

Сохибқирон анга Дошишмандчи ўғлон лақаб кўйдилар. Ул хотун айди, ҳар ерга шоҳ Шужоъ одам кўйубдур, тамоми Ҳалокухон авлодидин тобса, ўлдурур, шул сабабдин ихзор қилмасман, то ким хабар топмасун деб. Илтижо сизга ва йўлдошларингизга бу сирни кишига айтмасун. Амир мун ишитиб, кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Зероки, бу ўғул Сохибқирон фандимизга амакбачча экан. Андин сўнг йўлбарсдин сўрди: Хотун айди, қайси, кун бу ўғул тугилди, ўшул кун бу йўлбарс ҳам бизни қўлга тушти. Мунга сут бериб катта қилдук, биздин ўзга ерга бормас.

Алқисса, тун ярмигача сўзлануб, онаси била ўғул чодирга бердилар, Сохибқирон ҳам уйқўга кетти. Дерларким, Хожа Ҳасан Ансорий қанча газални Қилич Арслон шанига дебдурлар. Мазмуни бодур.

Назм:

*Ҳизабр ким, оти Қилич Арслон,
Ани кўрган эл дер чу шери жайн.
Кўлини узатса кўк узра агар,
Кавокиб тўккулур эди саросар.
Кишига агар зарра аччиғ этар,
Нафсида олиб, аждаҳодек ютар.
Билинг, жанг аро кирса йўлбарс каби,
Кўрунмас эди анга ўнг ва чаби.
Агар наъра тортиб, қилинса масоф,
Эшитса, ҳалокат топар эрди Қоф.
Дей, ҳар кожили бир каманд бало,
Яна тора мўйини бир аждаҳо.
Жиҳод бешасида бўлуб шердек,
Қилиб шерларни қора ердек.
Денгизда наҳанг, даштда қоплон дегил.*

*Ўзини кийик, ўзин арслон дегил,
Қошини қилич де, мижежа чун ҳаданг,
Юзи тўлгон ойдеж, ўзи шўху шанг.
Анга эл чу нарвона ул сирож,
Ҳалоқу наждоду Темучин натож,
Баҳодурлиқи эрди Рустам мисол,
Тоғубдур бу ўғулни дунди Зол.*

Алқисса, ул кеча Соҳибқирон кўрдик, тоғдин тоғ юмаланиб тушубдур, оғирлиқи пугқа яқин келур. Амир секин они кўтариб йўлбарсени куйругини устига қўйди. Йўлбарс қуйругин тортиб ололмаи пола қилди. Қилич Арслон туруб тошни бир чаккага олиб ташлади, яна жойига борди. Йўлбарс бу ишга кина қилиб, Амир мулозимларидин бирини пора қилди. Амир, Филҳол, ул йўлбарсени икки бўлуб ташлади. Тоғ отқондин сўнг, Қилич Арслон кўрсаким, йўлбарс ҳалок бўлубдур. Айди, бу ишни ким қилди? Соҳибқирон «мен қилдим» дедилар. Ул айди, нечук мундай қилдинг? Амир айди, мени йўлдошимни нобуд қилди, мен ани ўлдурдум. Онаси, бу кишини келганини воқеаси бор, деб қасам бердилар. Амир лоилож ўзини билдурди. Филҳол, Қилич Арслон аслаҳа-яроғларини тоқинуб, найзасини қўлига олиб, Амир ҳам мусаллиҳ бўлуб, отларига минуб, икки тарафдин шавқун солиб, бирдан найзабозлиқ қилиб, Амирга найза солди. Амир чап бериб, найза солиб эрди, орқасидин яна солди, мулозимлар фарёд қилдилар. Ҳозир бўл деб. Амир отин ёлига ёпушти, найза бориб тошқа тегиб, икки қориш ботти, яна тортиб олиб, найза солди. Амир найзани ўтқузуб, қилич солди, ёсига тегиб, боғидин узилди. Яна Амирга Қилич Арслон қилич солди, Амир саросима бўлуб, шошиб бу ҳам қилич солди. Бир-бирига тегиб, қиличи иккови ҳам синди. Онаси муни кўруб, айди: эй яратган тангрим, сенга сизиндим, ўғлумни ўзунга тобшурдум, бу сифатда талошмоқни кўргоним йўқ, ўзинг обрў берил деб муножотда эрди, бу икковлари бир-бирини сиқишуб, яқосидин ушлашиб, силтошиб эрдилар. Қилич Арслонни оти тоб келтуролмай, йиқилуб бўйни синди, талоси отни остида қолди (Амир хоҳладики Қилич Арслонни боғласа), бир силжитуб отини жасадини ўн қадам ерга юборди. Амир айди:

Байт:

*Ким жаҳонда кўб кўруб неча баҳодур, паҳлавон,
Бу ўғулдеж кўрмадим ҳеч паҳлавон то бу замон.*

Сўнгра Амирни белидин тутуб, икковлари яёвлиқ ҳолда талошқа муқайид бўлдилар. Лекин Амирни бир қўлу бир оёғлари андак нокор эрди. Шундоқ ҳам бўлса, кеч вақтигача талош қилдилар. Амирни ҳоли зиқлиқга қолиб, хожам Баҳовуддинни кўнгулуға олиб, илтижода бўлдилар. Бу байтни айдилар:

Назм:

*Қўлум олинг, ё пирим, менда қувват қолмади,
Йўлга соллинг, ё пирим, менда ғайрат қолмади.*

Соҳибқирон пирларни йўқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пирим менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиримга аён бўлуб, икковини бориб қўлтуғидин олиб, ер узра оттилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса, Қилич Арслонни кўкси узра ўлтурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласига қараб югуруб борур эрди, ул тўққуз мулозим йўлини тўсиб, юбормадилар. Шундоқ бўлса ҳам ҳар бирини ҳар ёнға отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амирға келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қўлини боғладилар, онаси мун кўруб, Соҳибқирон қошига келиб айди. Эй Амир Темур афандим, ўғлумга насиҳат қилинг, сизни хизматингизда бўлсун, зероки, икковингиз бир авлоддин бўлурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амирға байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ ўрнин бериб, мирғазаб қилдилар. Кўрунуш хонада дангал нишин бўлди. Мангу қўлида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишига ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сўнг Машҳадға мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА
МАШҲАД ФАТҲ БЎЛУБ,
ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМГА, ШОҲРУҲ
ТЎРА САБЗАВОРГА БОРГОНИНИ БАЕНИ

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруклари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусаххара бўлди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусаххара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки ўғли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворға Валибекни ҳоким қилди. Шайх ўз отиға сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтурким, Абу Саъидхон ўлгандин сўнг, ўттиз йилгача мамлакатлар андоғ безобита бўлдиким, ҳар кишига андак қувват бўлса, подшоҳлиқ даъво қила бошлади. Давлати Темурий куёшдек тулуъ қилғоч, барчалари юлдуз каби музмаҳил бўлдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойға хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорға осиб қўёрдилар, ишорат шул эрдиким, қайси биримиз қўлларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима бўлса, қилғил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамгон ва Астрабодга юборди, Мирзо Шохрухни Сабзаворга юбордилар. Ўзлари Машҳад сарига юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом ёқосига етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди, Алибек боғида шират узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлиқ ҳолида тутуб, боғладилар. Бистом ўшал кеча фатҳ бўлди. Андин Дамгонга бордилар. Ул шаҳр одамлари итоат қилдилар. Астрабодни ҳам олиб, Сарахс йўли билан Машҳадга қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохрух тўра Сабзаворга бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангга муқаййид бўлдилар, акнун, голиб келиб, одамлар қочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қўлга тушуруб, иккала оға-инини Амир хизматига келтурдилар. Икковин Амир Шохрухга тобшуруб, бир-бирига қўшулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар, Валибек тўрага илтижо қилди, қардошимни кўрайин, деб. Тўра икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир бўлгон аскар била мирзога арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йўқ, ёзуқимиздин ўтунг, бизлар сизларни жиловингизда бўлуб, қилич урайлук деб қасам ичдилар. Тўра келиб отасидин шафеъ бўлуб, тилади. Амир харчанд машъ қилдилар, тўра буларга кафил бўлуб, чодир бериб, икки минг кишини бандини чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасига ёшурун нома юборди, фалон кеча, фалон мавзёда тайёр бўлуб турурмиз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичиға солиб бир кишидин бериб юборди. Ул Иноқ навқарларига дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кўтариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир бўлди. Хатни Иноқга келтуруб бердилар. Иноқ Амирга маълум қилди. Амир Шохрухни чақириб, хатни кўрсатти. Айди, эй ўғлум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр бўлурсиз?! Тўра изза тортиб, қўб ўелди. Айди, эй отажон, мен қайдин билойин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй ўғлум, албатта, дўст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, муни фарқ қилинг. Амир буюрдик, Алибек, Валибекни икки минг кишиси била боғладилар.

Алқисса, Алибек отасига нома юбориб, келинг деб таъйин қилгон қуни кечқурун нома келтургон кишиға бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин огоҳ бўлуб аскарларини бир ёқога олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қўшуни барчаси тожик эрди, буларни чаққасидин мол-амволларини олиб, отларига юклаб, бир тарафдин карнай тортиб кела берди. Филҳол Амирини қўшунаари тўрт бўлунуб, тўрт тарафдин карнай товуши чиқиб эрди, шайх ўз ўгулларим деб ақида қилди, кўрсаким, Амир Темур аскаридур, ўглидин ном-нишон йўқ. Филҳол, сарбадорон қоча бошлади, шайх ўзи яёв қолиб, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскари била қувлаб кируб, андоқ хангомалар бўлдики, қўб одамлар жасад шахристонидин адам чўлистонига юз қўйдилар деган била сифати адо бўлмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифларига беркинди. Хар киши ул зоти боборакат равзаи мутаббарукларига кириб, чиқмасдин илгари мақсудига етар эрди.

Баъзи ўзбак беодобона бориб, филҳол, бўйни узилди. Уч кунгача шайх анда бўлди. Бир кеча тушида юзи узра қизил лунги эрди, қазодин бир уқоб учуб келиб, лунгини гўшт хаёл қилиб, анинг юзини жароҳат қилди. Шайх ушбу алам била вафот тобти, ўшал ерга дафн эттилар. Икки ўғлини отасини орқасидин адам саҳросига юбориб, икки мингга яқин қавмини ҳам қатл айладилар. Алар ҳам адам биёбонига кетти. Ул қиш Машҳад ичра туруб, баҳорга Нишопурга юзландилар. Ул вилоятлар шоҳ Шужоъга таълуқ эрди, ул Ол Музаффардин бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЎҒЛИ УМАРШАЙХ ТўРА ШОҲ, ШУЖОЪГА ЭЛЧИ ВЎЛУБ БОРҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо шул вақт узра хабар келдики, шоҳ Шужоъдин элчи келди, деб. Ул элчи хожа Абдураҳмон ибн хожа Абдулқодирким, таърих китобларни тасниф қилгон, яна ҳазрат амир Ҳамзаи соҳибқирон, яъни ум расул ақром солаоллоҳу алайҳи васаллам қиссаларин тасниф ила тасҳиҳ қилгон эрдилар. Ул қиши кўб фозил эрди. Шоҳ Шужоъ хизматида турур эрдилар. Аммо дерларким, шоҳ Шужоъ қардоши Маҳмуд шоҳ вафоти вақтида бу рубойни шоҳ Шужоъ хизматига ёзиб юбориб эрди.

Б а й т :

*Эй шоҳ Шужоъ, давлат манику бўлур, дема,
Маҳмуд, ворис ўлмоғим ушбу бўлур, дема.
Келдинг жаҳонга икки кун, уч кун туруб яна
Мулки адамга бормоғим обрў бўлур, дема.*

Жавоби шоҳ Шужоъ.

Р у б о и й :

*Маҳмуд биродарим мани шоҳлиқда шер эрди,
Мулким олиб, яна манга кинлиқда дер эди:
Олсам томоми мулкени етмай муродиға,
Мен ер юзида тахт узра, ул тахти ер эди.*

Алқисса, анда Амир олтмиш шиғовулга тобшурди. Келгондин сўнг хожани элчихонага келтурдилар. Ун кундин сўнг кўрунуш қилдилар зероки мунда кишваркушолиқни ораста қилиб эрдилар. Анда хожа Абдураҳмон номани чиқариб Амир Соҳибқиронга бердилар. Уқуб кўрсалар ёзибдурки, «ана Жалал ид дини Абул-л-фавориси шаҳи Шужоъу хаза—л мазкўру иншоъа китобати ҳува-лаҳи улқаййуму ло илаҳа иллаҳа ҳува-л ҳакимув ва илаҳа тур жаъвуна мамлакат паноҳ маъдалат шиор, макрамат осор, бузурги комгор, гардун иқтидор, шаҳвори адл, эҳсон жобира замин ва замон, иноят мулки дайён қутб ал ҳақ ва ад-дунё вад-дин саййид Амир Темур кўрагон халлада оллоҳу мулкау ва салтанату нома тамом, вассалом.» Кейнига ушбу қитъани ёзиб дедики:

Қитъа:

*Абул фавориси даврон, манам Шужоъи замон.
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин, ки бизни навбатимиз,
Бирин-бирин ўтамиз, қўймағай бу Зол жаҳон.*

Иккинчи қитъа бу эрдик:

*Бўйнуи қўйи нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим ва лек,
Семурғдек парим куйуб неча ошёнаға.
Қўйдум мурад учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу донаға.*

Амир Соҳибқирон мунг англаб, айдилар: кошки шоир бўлсам эрди, буларға жавоб айтур эрдим. Умаршайх тўра ер ўпуб, жавобға мутасадди бўлди. Амир Соҳибқирон элчиға жавоб бериб айдилар, биз ҳам нома юборурмиз, қитъалариға жавоб берурмиз. Яна элчи хожаға бош-оёғ либос бердилар. Хожа Абдурахмон шоҳ Шужоъ сариға ёндилар. Умаршайх номани иншо қилиб, ўшул икки қитъаға жавоб айди. Амир Темур айдилар, ўзинг элчи бўлуб борурсан. Онларға дегилким, отам сизға айтадурлар, аларни ота-бобоси бизларни ота-бобомизға мулозим бўлуб ўтганлар, яна сўзим шулки, қачонки ул шаҳрға бординг, кўринуш қилгайсан, қуфл урулгон бир қутини печотлаб бердилар, мунг олиб бориб шоҳ Шужоъға бергил, деб.

Алқисса, Мирза Умаршайх тўра фотиҳа олиб, Машҳаддин Шероз жонибиға элчилик расми била бориб, Қалот қалъасига яқин етдилар. Анда одамлар Мирзо Умаршайх тўраға айдилар, бу қалъада Рустам бек Бобул, шоҳ Исмоил Сомонийни авлодидиндур, мунда беш юз уйлук одам бор, ушбугина фуқароға подшоҳлик қилиб, хутба ва сиккани ўз отиға қилгондур. Мунга ҳеч кимни кучи етмайдур. Мирзо Умаршайх тўра ҳайрон бўлди. Мунг нима илож қилишини билмади. Андин кейин айдилар, кечаси бўйла борурмиз. Андин кейин Умаршайх тўра кечаси бораверди. Қазора, Рустамбек дарвозанинг кунгираси узра лўли бача бирла чағир ичиб ўлтурур эрди, ногоҳ саҳро тарафдин ёввойи эшак лўли бачани кўзиға кўрунди. Филҳол, отға миниб, ўшул эшакни олмоқға ўқёсини қўлиға олиб, даштға юзланди. Ярим кеча эрдиким, Мирзо Умаршайх тўра муқобилиға келиб қолди, ани ушладилар. Отини сўраб эрдилар, отим Рустамбек, деди. Ани ўлдуруб, шаҳрни дарвозасига келдилар. Дарвозани олдида бир одам турубти, Мирзо Умаршайх тўра «ким бўлурсан» дедилар. Ул айди, «Рустамбек подшоҳ бўлурман», деб ўзини билдурди. Тўра Рустамбекни тутуб ўлдурди ва ҳам саркарда ва дарвозабонларни шаҳид қилди. Андин кейин қалъани бузуб кириб, фуқароларни кўчуруб Машҳадға юбордилар. Инданкейин Мирзо Умаршайх тўра Нишопур ва

Исфиҳондин ўтуб, Шерозга яқин етдилар. Амир Соҳибқирон ўғлини қилғон ишини эшитиб таҳсин ва офарин қилдилар. Анда шоҳ Шужоъ элчиларни келганини эшитиб, олдига одам юбориб, меҳмонхонага таклиф қилди. Анда Мирзо Умаршайх тўра келгон мулозимга айди, мен маъмурдурман, ушбу замон кўрунуш қилгайман. Мулозим бориб, шоҳ Шужоъга айди, шоҳ қабул қилмади, қайтиб келиб Мирзо Умаршайх тўрага айди, қирқ кундин кейин бекимизга кўрунуш бергайсан. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўрани аччиғи келиб, келган мулозимни бир уруб қалам қилди. Кейин номани Чингизхон элчиларини расмига ўхшатиб, номани бошига қўйуб, баргоҳга борди. Айди, шоҳ Шужоъ чиққайму ё ўзим ҳарамга кирайму? Бул сўзни шоҳ Шужоъ эшитиб айдик, олдига чиқарман, мабода ҳарба қилмасун. Мирзо Умаршайх тўра, «ҳарба қилмагайман», деди.

Соатидин кейин шоҳ Шужоъ ҳарамдин чиқиб, тахт узра келиб ўлтурди. Мирзо Умаршайх тўра келиб салом қилди. Андин кейин айди, эй шоҳим бизни подшоҳимиз сизга нома била кўб-кўб сўзлар деди. Шоҳ Шужоъ надимларидин бири айди, ҳар сўз бўлса, лозимким, билдурсанг. Филҳол таъзим била тўра бошидин олиб шоҳ Шужоъга узотти. Шоҳ Шужоъдин илгари вазири хоҳласаким, қўлига олиб шоҳга берса. Мирзо Умаршайх тўра шоҳ Шужоъни ўз қўлига олиб бориб берди. Айди, эй тақсир, афандим, балким, номани жаҳрийя ўқунг. Андин кейин подшоҳ овозини чиқориб ўқиди. Ҳамд била наътдин кейин айтибдурким, калом ва салом айн Абдулло, яъни яратган қулидин сўзум шулки, ҳукми шарият бирла бу мамлакатлар манга мероси ҳалолдур, сенинг бобонг Муҳаммад Музаффар бизни бобомиз Абу Саъидхонга навкар эрди. Алар ўлгандин кейин сани отанг даъво подшоҳлик қилибдур, холо, бу мулкларни манга бергил. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқдурман. Иккинчи нома ёзибдурким, салом биздин ўшул шоҳ Шужоъ ва ул Хисрави гардунпаноҳ, ўшул молик мулки фиқоб ва ул шоҳи ноёб ва ул тўти хуш мақол давлат фалакида ҳилол, ўшул молики мулки, жаҳон ва ул анодили бўстон ва ул подшоҳ Абулфаворис Жалолиддин шоҳ Шужоъга сўзимиз шулким, бу қитъани деган эканлар.

Қ и т ъ а :

*Абулфавориси даврон манам, Шужоъи замон,
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин ки бизни навбатимиз.
Бирин-бирин ўтамиз, қўймагай бу Зол жаҳон.*

Анга жавобга мун деди.

Қ и т ъ а :

*Узунга мунча сифат қўйма, эй улус шоҳи,
Жаҳондин ўтти Каёнийлар бори, тутуб роҳи.*

*Жаҳон улуглари, фозиллар ила донолар—
Бори бирин-бирин ўтти, сан ўлғил огоҳи.*

Иккинчи қитъа:

*Бўйним қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим валек,
Семурғдер парим куйуб неча ошёнаға,
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу донаға.*

Мунинг жавобиға бу ғазални айди:

Қитъа:

*Қўрсанг жаҳон жафосини фикр ила қўй бўйин,
Тонгла келурни ўйласанг, фикр айла, қўй ўйин.
Денгиз, тоғни кўрмадинг сен, кўрдугунг ўрин.
Семурғдек куйуб қанот, аъзоларинг, қўйин,
Бу куйганингиз демагил тонгла бўлуб иссиғ,
Бош қайкағай, оёғ куйуб, тер оқса ҳар мўйин.*

Яна байт:

*Эрон бирла Туронни демангиз тенг,
Эрондин бир эрур, Турондин минг.*

Мунинг маъниси шулким, Эрондин бир киши ишни жойиға келтургунча, Турондин минг киши ишни юзаға чиқарадур. Шох мунинг фасохотиға ҳайрон бўлди. Умаршайх тўра, филҳол, Соҳибқирон берган қутини қўлтуғидин олиб, шоҳға берди. Шох Шужоъ очиб кўрсаким, бир қабза туфроқ бирла неча тола соқол оқидур. Ишорат шунгаким, оқаргон соқолинг туфроқға қўшулғай, нечуким, шоҳ қари киши эрди. Шох айди, бу юртларни мани оталарим зўр бирла олгондур, ҳар ким олса, зўр бирла олур. Жавоби шул бўлди. Сўнгра бош-оёғ либослар берди. Умаршайх либосни ўшал замон шоҳ назарида ясовулларни бириға берди. Ул куни Мирзо Умаршайх тўра ражъат қилди, бу каби ишни ҳеч элчи қилгон эмас. Аммо шоҳ Шужоъ мутшоъи эрдиким қирқ йилгача ҳеч киши шароб, чоғирни билмадилар. Ўғуллар оталаридин сўрардиким, шароб қандай нарса деб. Аммо Умаршайх тўра отасини қошиға Машҳад узра келди, ўтган воқеани баён қилди, беклар таҳсин қилуб, Амир Соҳибқиронға айдилар, эй Соҳибқирон афандим, не учун ўзга кишини элчиликға юбормассиз? Амир айдилар, ҳар нима бўлса, ўғлум бўлсун, ўзгаға офат етмасун.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН САЙИИД
УЛ ҲОҶОН ЯЪНИ ИСКАНДАРИ
СОНИЙ АМИР ТЕМУР ҚЎРАҶОННИ
ЗАҲАР ИЧГАНЛАРИ ВА
НИШОПУР ЕҶАСИНДА ЧИҒАТОЙ
СИНОҲЛАРИ МАЖРУҲ БЎЛУБ,
МАВР ОТЛИҒ ШАҲРҒА ҚАМАЛҒОНЛАРИНИ
БАЁНИ

Аммо Умаршайх тўра элчилик қилуб, қайтуб келуб эрди. Андин кейин шоҳ Шужоъ Мехдаб Лўр отлиғ баҳодурға икки юз минг кишини қўшуб, Нишопурға юборди. Ул Мехдаб Лўр Малук говпора наслиндин эрди. Анга бир совут ҳазрат Али, карам олло важих¹, афандимиздин ёдгорлиқ қолиб эрди. Қийганда милтиқ таъсир қилмас эрди. Алқисса, Соҳибқирон Машҳадға бировни валий қилуб ўзлари аркани давлат бирла Нишопур сариға юзлайдилар. Шаҳрға яқин етгач, Нишопур ҳокими шаҳрни ташлаб қочти. Анда шайх Саъид Атторким, ҳазрат шайх Аттор валини набиралари эрди. Нишопур одамлари шайхға келуб, шафеъ бўлунг, дедилар. Нечунким, Нишопур элиндин етти лак таңга асокир мададига талаб қилуб эрди. Шайх Амирни кўргали келди. Амир шайхға туруб салом берди. Шайх элга шафеъ бўлди, Амир айдилар, эй шайх афандим, сизга бу ишни нима кераги бор, деб. Шайх сўзини кулоқға олмади. Шул ҳолда хабар келдиким, Мехдаб Лўр ботир яқин етти, деб. Мирзо Шохруҳ тўра, қирқ минг киши анинг қошиға жанг қилғоли бормоқ бўлди. Амир айди, эй ўғлум, алар жангға муқайид бўлмагунча гар зафар тобсанг, аларға омон бергил. Андин кейин Мирзо Шохруҳ тўрани Мозандарон узра ашраф пойтахтиға эллик минг кишини рафиқ қилуб юбормоқ бўлдилар. Айдилар, эй нуридийдам, зинҳор бог-бўстонларни вайрон қилмагил, ёш бачалар қўлга тушса, асир қилмагил, авратлар қўлга келса, асокирға айтгил, фасод қилмасунлар, шароб ичмагил, кўб улламагил.

Сўнгра иккала тўра жўнаб кеттилар. Умаршайх отаси қошинда қолди. Андин сўнг, Амир хотириға келдиким, шайх Саъид шафоат учун манга келуб, хафа бўлуб, қайтти, деб шайх Аттор валининг қабри шарифлариға зиёратға бордилар. Шайх кўнглида кинаси бор эрди, Амирни зиёфат қилмоқ бўлуб, сут ичра оғу солиб берди. Амир ичтилар, сўнгра билдиларки, оғу экан. Элга билдурмай, тахаммул бирла ўлтурдилар. Шайх, берган захрим таъсир қилмади, деб иштибоҳда қолди. Аммо шайх кўрққонидин ҳаргиз сўзлаёлмади. Амир ҳарамға қайтуб келуб, ҳеч кишиға маълум қилмай, Инок бирла Умаршайх тўрани келтуруб, сирларини баён қилдилар. Икковлари йиғлади. Умаро, бекларни бир-бир талаб қилдилар. Ўз ўрниға оид бўлди. Ногоҳ шуҳрат бўлдиким, Амир Темур оғу ичибдур деб. Ғаламуслар эшитуб, кечи била Нишопур бозорини талон қилдилар. Сўнгра шайх, Амир Темурға мен оғу бердим, деб

¹Оллоҳ ўз висоли ила уни мукаррам қилсин.

маълум қилди. Соҳибқирон сипоҳлари эшитуб, шайхни бориб гонат қилдилар. Ул кеча Нишопурга одамлар бир кишини ҳоким муқаррар қилдилар. Ул кеча Соҳибқирон қўшунлари ҳар тарафга тарқалиб кетаверди. Нишопур одамлари қайу ерда бўлса топиб келтуруб ўлдиравердилар. Ул кеча яна таажжуб ёмғурлар ёга бошлади. Умаршайх тўра кўб эл ва улус бирла Соҳибқиронни атрофини олиб тўхтадилар. Ёмғур босилгач, бир тарафдин машъал кўрунди, гумон қилдиларким, ёв келди, деб. Аммо Соҳибқирон ўзларидин дам-бадам кетиб қолур эрдилар. Умаршайх тўра бориб кўрунган машъални йўлин тўсди. Кўрдиким, кўнгироқ бирла қачир келадур. Вақти бўлуб, карнай торттилар, не аҳволи маълум бўлмади. Ахир, Умаршайх тўра айди, сиз қандай кишисиз, даъвоий жанг қилурмусиз? Яқин етгач, кўрдиким, алар бошлуғи оқсоқолли киши. Умаршайх тўрадин сўради, сизлар қандай киши? Бу айди, Соҳибқирон аскариндин бўлурмиз. Ул киши айди, Соҳибқирон тирикму ё ўлукму? Умаршайх тўра, Соҳибқиронга нима бўлубдур, деди. Яна ул киши айди, мен хожа Муҳаммад Порсо-хожам Баховуддин муридларидин бўлурман, ул зот менга доб эрдилар, Амир Темур қошига боргил, анга муҳолифлар оғу берадур, ушбу пойтобамни анга бергил, сувга ювуб, ичесун, оғу ондин кўтарилгай дедилар. Анда Амир қошига келдилар, булар Мовароуннаҳр қофиласи эрдилар, карнай чалгонлари сабаби харифни хавфидин эрди. Сўйгра Нақшбанд берган лўнгиларини бердилар, андин ипор иси келур, сувга чойуб Амирга ичурдилар. Оғу Соҳибқирон тирноғларигича таъсир қилгон эрди. Рутубатни ўпка, бағир ва талог ва аҳшолардин кўтарди. Филҳол, Амирни андак кўзи очилди. Тонгласи хожа Муҳаммад Порсонини қофила жамоаси била Амир талаб қилдилар. Аларга айдилар, агар Нишопурга кирсангиз, одамларга биздин гафурманг, биз ўзимизни тайёр қилуб, иншо-оллоҳи таола, ёв қошига борурмиз деб. Хожа бирла қофилани жўнаттилар. Амир аскарларидин бир нечаси биёбонларда адашилиб, чўлдин-чўл кезуб, алъаташ шавқунлари асокирдин чиқуб, Марвга яқин бордилар. Сувсогонларидин лаблари қуруб, тиллари оғзига сигмай ўлмакка яқин етуб, Амир ҳам тахтиравон бирла ушбу кўшун орқасидин ахтариб ушбу ерда топуштилар. Анда Амир бир мавзеъни кўрдилар, яшнаб ўт кўрунур, неча чумчуқлар чулдираб, учуб-кўнуб турурлар. Андин ўзга ерда кўкарган дарахт йўк. Соҳибқирон буюруб, ани кавладилар. Бир тахта тош кўрунди. Тошни олиб эрдилар, остидин сув чиқти, барчалари ичуб, мамнун бўлдилар. Мавлоно Шароф Яздий дерларким, Чингизхон вақтинда ул булогни анинг амри била беркитуб кўйгон эрдилар. Ул ерда Марв эски шаҳар эрди, Чингизхон хароб қилуб, кўргонлари баъзи ери бузулуб, баъзи жойлари бутун эрди. Дерларким, Мирзо Шохруҳ тўра Соҳибқирон вафотидин кейин салтанат тахтига ўлтургон вақтида ани обод қилуб эрди. Алқисса, Соҳибқирон асокир бирла анга кируб, қарор олдилар. Булар мунда турсун, амди сўзни Мирзо Шохруҳ тўрадин эшитунг. Мирзо Шохруҳ тўра аскар бирла бир тоғни бағридин келуб, Мехдаб муқобилига кўрунуб қолди. Уч кунгача иккала сипоҳ саф боғладилар. Хануз иккала

кўшунлар ҳарба қилғонлари йўқ эрди. Овоза бўлуб эшитилдиким, Амир Темурга оғу берибдулар деб. Ушул вақт сафар ойи, чаҳоршанба куни эрди. Тўра ҳайрат бармогин тишлади, аскарари мушавваш бўлуб, бир мавзеъни жой қилуб, қарор олдилар. Хабарлари арожиғ келуб, яъни тайини йўқ сўз эшитилуб, Мехдаб Лўрни қулоқига, мухалифлардин Амир Темур ўлди, деб хабар етти, аскарини олиб бирдан жангга кирди. Мирзони аскарари андоғ қирилдиким, қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди, ажал дехқони жасад фалақиндин калда хандалақини узуб, фалокат аравосига ортаверди. Бошлар сой тошларидек бўлуб, жасадлар ханнот қофидек тўда-тўда тўфлануб қолаверди. Қазо вагончиси адам релига бу юкларни солаверди. Андоғ жанг бўлдиким, тўра қўлинда қилич, ярим кечагача ёлғуз ўзи қолди. Охир, кўрдиким, қочмоқдин ўзга илож йўқтур, ёв кўб бўлуб ғолиб бўлса, қочмоғлук баҳодурлиқдин, деб тўра бир тарафга уруб кетти. Тонг отғоч, туркмон элига етиллар. Аларни улуғи Салимбек эрди, тўрадин сўрди, ким бўлурсан? Тўра айди, Мехдаб Лўр сипоҳисидин бўлурман, жангдин келурман. Анда тўрани узуқунда отини ёзуқлук кўруб, уйқусинда бойлаб, тонгласи отқа ортиб, шоҳ Шужоё қошига юбормоқ бўлди.

Аммо тўранинг аскарини барчаси ҳалок бўлуб эрди. Ушул йилда мунажжимлар ҳам айтиб эрдиким, сичқон йили туғилғон бу йил наҳс деб. Соҳибқирон қабул қилмаб эрди. Андин кейин Мехдаб Лўр Нишопурга келди. Эшиттиким, шайх ва ўзга одамларни молини Амир Темур олибдур деб. Ул ҳам Нишопурдин ахча талаб қилуб айди, Амир Темурга эл бўлуб, мол берурсиз, менга ҳам бергайсиз, бўлмаса барчингизни қатли ом қилурман. Анда баъзилари Соҳибқиронга бериб эрдилар, яна баъзилари Мехдаб Лўрга бердилар. Ул йил Нишопур элига кўб таажжуб зулмлар бўлди. Аммо қофила бошини чорлаб, Соҳибқирон воқеасини сўради. Алар айди, хабаримиз йўқ. Буюрди, амволи қофилаларни талон қилуб олдилар. Мамсуқлардин бири айди, менга мол берсанг, Амир Темур хабарини айтурман, деди. Марв сариға кетгандур, деди. Ул мамсуқни ҳам молини олуб, хожа Муҳаммад Порсонин зиндонга солуб, Амир жонибга, марвга егуб келди. Соҳибқирон хануз шифои комил тобқон йўқ эрди. Мехдаб Лўр аскарари икки юзга яқин эрди, атрофни ўраб олди. Киши киргузди, айди: Амир Темур мени олдимга чиқсун, мен онинг гувоҳини шоҳ Шужоёдин тилайин, деди. Соҳибқирон қирқ кун муҳлат сўрадилар, ул қабул қилмай, ҳар кун жангга талаб бўлур эрди, Қирқ кундин кейин Амир шифо топти, амир Чоқуни юбордилар сулҳ қилайлук деб. Мехдаб Лўр қабул қилди. Лекин кўнглида андақ макри бор эрди. Амир кечаси сипоҳларга айдилар, кимдур жонини қавм учун фидо қилгувчи? Барчаларидин садо чиқмади. Учунчидин кейин амир Муъид орлот туруб, ер ўпди. Амир юз кишини мунда қўйуб, амир Муъид била жўнаб кетдилар. Анда Амир айди, Эй амир Муъид қардошим, сен уч кунгача таваққуф қилгайсан, иншооллох, мен Нишопур бориб, обрў тобқайман. Агар сен ҳам иложини топсанг, қочиб боргайсан, хизматимизда бўлгунгдур, бўлмаса, оллога топшур-

дум, фи омон олло таъоло, деб юз кишини қўйуб Соҳибқирон ўн минг кишини олиб ярим кечада қочтилар. Суръат бирла учунчи кечаси Нишопур ёқосига келиб туштилар. Қўшунларни бир ерға қўйуб, юз киши бирла дарвоза остига келуб, қўрғон узра шоту боғлаб, кент ичра тушуб, дарвозабонни ўлдуруб, бирдан қарнай тортиб, аскар келиб, қатли ом қила бошлади. Қонлар қўча ва ўрамларда оқа бошлади. Неча-неча одамлар вужуд шаҳристонидин адам чўлистонига юзландилар. Ул йил Нишопурға қўб футур етти. Тонгласи Соҳибқирон тахт узра ўлтурдилар. Минг кишига яқин ҳалок бўлубдур. Амир Чоку қолгонларни озод қилуб, таъзири имол қилайлук, деди. Бир кун Соҳибқирон кўрдиким, бир хотун отға сув беруб, етаклаб кетуб борур. Ул хотунни эри темурчи эрди. Ани Соҳибқирон келтуруб сўради, нечун хотунинг отға сув берур? Ул айди, сени зулмунгдур. Амир, нечук деди. Темурчи айди, мўғул йигитлариндин бири мени уйимга қочиб кирибдур, хизмат буюрдиким, мени отимга сув бер, деб, мен лоилож хотунимни юбордим. Не учун, мўғул элати соҳиб таадди бўлур, агар мен чиқсам, хотунимга хиёнат қилур ва алар хотунимни олиб чиқсам, уйимга хиёнат қилур деб, ўзум уйда бўлуб, хотунимни сувга чиқордим. Анинг сўзи Соҳибқиронга таъбир қилди, сўнгра ахд қилдиким, мундин кейин қайси вилоят мусаххара бўлса, шаҳр ичра асокирдин кирғузмайлук деб. Нишопур одамларини озод қилди.

Эмди сўзни амир Муъид бирла Мехдаб Лўр ботирдин эшитмак керак. Аммо Мехдаб Лўр ботир ул эски шаҳр ёқосинда туруб, Соҳибқирон кетганидин хабари йўқ эрди. Ҳар кун киши юборса, амир Муъид, бу кун соати эмас, тонгла кел деб юрди. Ахир, Мехдаб Лўр билдиким, Соҳибқирон йўқтур. Бирдан шавқун солиб, қўрғонга ўзини урди. Амир Муъид қўрғонни Нахруҳ ериндин уруб қочти. Мехдаб Лўр ботир қувуб, уруб келаверди. Тўқсон уч киши ҳалок бўлуб, адам саҳросига юз қўйдилар. Етти киши била амир Муъид қочиб Хоразм қумзорига бордилар. Мехдаб Лўр қўшун бирла бул ҳам орқасидин борди. Анда бир тарафдин тутун чиқа берди. Ул ерда бир эски қаср бор эрди. Дерларким, ул қаср хожа Сулаймон Кесардин қолгон эрди. Ул тутун анда бир тош уйдин чиқуб турур. Икки киши ул уйда ўлтурубдур. Булар ани овоз қилуб, қичқурдилар. Иккови овозини чиқормади. Қазора, ўрамда бир минорай қора кўрунди. Билдиларким, аждарҳо турур. Мехдаб Лўр ботир ани рад қилмоқға муқаййид бўлди. Аждаҳо они нафси сулуқига торти. Яна бир зўр уруб неча кишиларни оти ва яроғи бирла ютуб юборди. Асокир баъзилари қочиб Нишопурға кеттилар. Андин нечалари чўлларда қолиб, сувсаб ҳалок бўлдилар, бул ҳам Амир Темур иқболдур. Нишопур боргонлар Амир қўлига асир бўлди. Алардин Соҳибқирон амир Муъидни сўрдилар. Асирлар айди, амир Муъидни ҳарчанд ахтариб тополмадук. Аммо Мехдаб Лўр қўб кишилар бирла аждар комиға кеттилар. Соҳибқирон айди, амир Муъид менга жонин фидо қилуб эрди, иншооллох, умидим тангри таолодин яна они соғ-саломат кўрсам керак.

Алқисса, амир Муъид етти киши бирла Хоразм дашти узра

қумда юруб, бир маконга келдилар. Эшикнинг бўсағасини кўрдиларким, етти филиззатдин ясагон. Ул бўсағада амир Або Муслимни болтасини зарб таъсири бор эрди. Ул эшикни Або Муслим қалам қилуб, анда етти жойни вайрон қилгон эрди. Андин бир булог ёқосига келдилар. Бир ҳовузни кўрдилар. Узра бир тахта тош ёзилгонким, ушбу парилар маконидур, мунда Або Муслим келиб-кетгандур деб. Ул кеча амир Муъид анда туруб, асокир жинларни кўрдиларким, бўйлари қисқа, барчаси рақс қилурлар. Тонгласи андин бир жойга келдилар. Ҳар жойи одамларни кўрдилар, бир ерга жамъ бўлуб, ораларинда бир йигит, рангги тағйир топуб, қорайибдур. Анинг қошинда бир қоғоз, Мироншоҳ тўра ушбу киши деб ёзилгон. Сўнгра тонуб чўлдин ҳовуз ёқосига келтурдилар, сув бердилар. Мироншоҳ тўра эси ўзига келди. Андин кейин ҳол сўрашиб, айди: мен Мозандаронга бориб, Ашраф қалъасини фатҳ қилуб эрдим, чоршанба куни овоза бўлдимким, Амир Темури ўлди деб. Ёв бирдан келуб, ҳужум қилуб, бизларни ўртага олдилар. Алардин қочиб, бул ерга келдук. Дерларким, ўшал кун Дашти Қипчоқ узра Тўхтамиш хонга хабар етти. Анда хон Мовароуннаҳр томонда асокир йиғдуруб, отланди. Хабари арожиғ яъни беҳуда сўз, таъйини йўқ халқ ичра кўб-кўб эшитилаверди.

Алқисса, амир Муъид Соҳибқирон воқеасини бир-бир баён қилди. Мироншоҳ тўра отасини ҳаётлигин эшитуб кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Андин кейин тўра тараддуд қилиб, эллик минг кишидан беш юз кишини тирик топдилар. Кўблари ўлуб ва баъзилари ҳар жонибга қочиб ва нечалари чўлларда сувсаб ҳалок бўлди. Ўшул йилинда Нишопур атрофинда Чигатой аскариндин ҳисобсиз одамлар ўлуб, адам биёбониға юзланди.

Аммо амир Муъид била Мироншоҳ тўра Хоразмға яқин келуб, Нишопурда Соҳибқирон саломатлигин таъйин билдилар. Тўрт ой ўтгандин кейин Соҳибқирон бирла мулоқот бўлдилар. Аммо Мирзо Шоҳрухдин асло киши бўлмадиким, хабар топиб келтурса.

Энди Мирзо Шоҳрух тўра воқеасинин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОҲРУҲ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР СУЛТОН ЗАЙНОБИДДИН КИМ, ШОҲ ШУЖОЪНИНГ ўғлидур, ОНИНГ БИЛА МУЛОҚОТ Бўлғонини баёни

Алқисса, Муслим бек, туркмонлар улуги хоҳласаким, Шоҳрух тўрани шоҳ Шужоъ қошиға олиб борса. Ул кун ҳаво кўб иссиғ эрди. Борурда йўл узра бир работга кўндилар. Шоҳрух тўрани офтоб рўёга қўйуб, ўзлари таом пишурмакга муқаййид бўлдилар. Тўра ҳарчанд нола-зори қилуб, қуёш ҳароратига тоқат қилолмай йиғлади, ул зolimлар қулоқ солмади. Қазора ул ерда чанғалистон бор эрди. Ул ердин одам ёввойи бўйи ўн газ, жасади қора, булар қошиға келди. Булар нима иш қилса, ул ҳам қила берди. Салимбек қўлиға ўқ ёсин тайёр қилуб, анга ўқ отмоқға ҳаракат қилди. Ҳамроҳлари манъ қилдилар, қабул қилмади. Ўқ отти, ўқ келиб

одам ёввойисига тегиб эрди, ул бирдан хайқируб шавқун солуб, иргиб бориб, Салимбекни икки бўлуб, андин йўлдошларини барчасини ҳалок этуб, ул одам ёввойиси ўз маконига ёнди. Тўра ани кўруб тангри иззу Жалга шукр ва сано юборди. Андин ўзини ишқил узра бир ҳила била олиб, ярим кечагача йўл юрди. Бир гўристонга келди. Кўрдиким, соғанада чирог ёниб турур. Андин бир қизни ўлиқини бир йигит олиб қошига қўйуб, ўзи орқаси бирла деворга суяниб, ўлтуруб, зор-зор йиглаб айтур, эй жону жаҳоним, сен ўлик, мен тирик, сенсиз менга тириклик керак эмас. Тўра билдиким, ошиқдур. Аммо, йигит ҳам кўб чиройлик эрди, йиглаб бу назмни дерким:

*Йўлдошим эдинг, бу йўлда, эй моҳ,
Йўлдошни қўйуб, кетарму ҳамроҳ?!
Бедорлиққа кетурмадинг тоб,
Шахло кўзинг ўлди майли хоб.
Тун сан эдинг мани чирогим,
Раҳм эт, мани кўб юракда доғим.
Сен мурда бўлуб ер остидасан,
Ер узра нечук тирик юрай мен?
Ишқ ўтига ўртаб, кўйубман,
Сенсиз ушбу жондин тўйубман,
Ўлмак манга яхшидур бу дамдин,
Тоқат манга қолмади бу ғамдин.
Кокиллари жонимни тузоғи,
Бўлдим асир зулфи боғи.*

Алқисса, Шоҳруҳ тўра назар қилиб туруб эрди, ул йигит ўлтурган вақтида қиз бурнидин неча қатра қон томуб, қимирлаб сўзга келди. Ул йигит кўрқуб қочти. Тўра айди, эй йигит қочмағил, маъшукангдин кўрқмағил. Йигит хайратда тўхтади. Тўра айди, келғил, мани бойлуқларимни ешғил, бу қиз ракик сакта дардиға гирифтор бўлғон экан, тангри таоло шифо ато қилди, нечук ошиқ киши маъшукдин кўрқар? Йигит келиб, Шоҳруҳни ешуб, бўшотуб қўйди. Тўра андин сўрдиким, қайдин бўлурсан, деб. Йигит айди, Оҳангарон қариясиндин, ўзум насли Кова оҳангардин бўлурман. Кованинг ўрни Исфиҳондин эрди. Йигит айди, бу қария улугини қизидур, мани мунга шавқу завқим бўлур эрди, қазора мун илди деб эшитиб, тоб-тоқат қилолмай, қабриға келдим, оллоҳ ал ҳамд,¹ эмди мун хабт тобгим. Андин кейин йигит Шоҳруҳ тўра ном-нишонини сўради. Тўра анга қасам берди, кишиға айтмағил деб. Ул йигит анда қасам ичти. Тўра воқеани анга бир-бир баён қилди. Андин кейин ул йигит тўрани ўз юртиға олиб борди. Арбобға қизини ракик сактадин тирилуб келгани маълум бўлуб, югуруб хурсандлигдин ул йигитға қизини никоҳ қилуб берди. Шоҳруҳ тўра неча кунлар анда бўлди. Иттифоқо, бир кеча тўра Исфиҳон сариға сайрга чиқуб, сахаргача йўл юруб, бир жойға келуб эрди,

¹ Худоба шукр.

икки ғуломжўши бир йигитни ариқ ёқосинда йиғочга боглаб, бошига арра қўйуб, арраламакда эрди. Ул айди, эй қуллар, берган тузимиз андешасини қилуб, манга жафо қилманг, деб нола била йиғлар эрди. Ул йигит хушрўйлиқига : «Темурномаи форси»ни соҳиби хожа Абдуллоҳ Хотифий неча байт айтиб эрдилар. Мазмуни булдур:

*Оё, сомий эрсанг сўзумни эшит,
Оёғ-қўли боғлу гўзал бир йигит.
Қуёшдек юзи, кўзи чўлфон каби,
Оқиб ёшлари юзга маржон каби.
Қошинда икки қул қора ранги бил.
Қўлга арра олиб икки занги бил.
Йиғочга боглаб у эрни икков,
Боши узра арра қўйуб икки ёв
Анга арра солса чунон Зикриё.
Йигит йиғлаб айтур эди, ё худо,
Нажогимни бергил мани бу замон,
Сизиндим санга, эй худои жаҳон.*

Алқисса, Шоҳруҳ тўра анинг ҳолини кўруб, ғайрати келуб, югуруб бориб, бирини яроғи била икки бўлуб эрди, андин кейин бири қочти. Ани ҳам тош била уруб, ҳалок қилди. Аммо йигит ўзинин кетуб, эрди, соатидин кейин эси ўзинга келди. Тўра кўрдиким, арра анинг бошини бир пардасига таъсир қилибдур. Шоҳруҳ тўра бойлуқларини ешуб, бошини жароҳатини боглаб қўйди. Андин сўрдиким, эй нозанин йигит, ким бўлурсан? Йигит айди, аввал ўзингни айгил, кимдурсан, мани бу шдин нажот бердинг, тангри таоло санга жазои касир берсун. Тўра кўрқуб жомни томдин ташлагандек бўлмасун деб айтмади. Сан аввал айгил, деди. Ахир, икковлари ҳам айтмади. Аввали шулки, би-биримизни ҳақиқатимиздин хабардор бўлмайлуқ, бир-биримизни отимизни билмаганимиз хўб. Аммо айди: бир чаккага борайлук, тонг яқиндур. Тўра айди, ман мусофирман, маконим йўқдур. Ул йигит айди: шул ердаги соғанаи эски ичра ухлаюрман, сан бу кун Исфиҳон ичра бозорга бориб, тошчилар растасига киргил. Анда ибн Имод отлиғ бир шоир киши бор. Ўзи кўп бой, ғанидур, тош тарашлаб ўлтурур, анда туруб анинг орқасидин кечкурун ҳовлисига боргил. Анинг эшикига тош била ургил, чиқуб сани ҳар нима ҳақорат қилса, қабул қилгил.

Алқисса, Шоҳруҳ тўра йигитни горга қўйуб, ўзи Исфиҳон шаҳрига келуб, ани сўроглаб, бозордин топмай, ҳовлисига келуб, эшикини топти. Йигит деганидек, тош била андоғ урдиким, ногоҳ бир киши, соқоли оқ, келуб шиддат била сиёсат қилуб, таёқ била тўрани икки-уч уруб сўнгаллари сингудек бўлди, хоҳладики, бул ҳам урса. Лекин йигитни сўзи хотирига келуб, таваккуф қилди. Яна ул қари киши не сабабдин мани эшикимни тош била урурсан деб, қулига буюруб, ҳовлисига олиб кирди. Халқ келуб тўрага шафёъ бўлдилар, қабул қилмади. Тўра ичкарига кирса қимматбахо

нимарсалардин полослар солибдур. Ул қари киши тўрага айди, эй нозанин йигит, маъзур тутғил ҳарна санга дедим. Эмди манга келтурган хабарингни айғил. Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Қари киши тўранинг отини сўради. Ул йигит била ман иккимиз отимизни бир-биримизга айтмасликга аҳд қилдук. Анда қари киши айди, борғил кечи бирла ани келтурғил, анинг сабабидин иншооллоҳ сен ҳам соҳиби жоҳ бўлғайсан. Андин кейин тўра бориб, ул йигит била ибн Имод уйига келдилар. Анда дафъи ғам учун «Шоҳнома»и Фирдавсийни мутолоа қилдилар. Андин кейин Шоҳруҳ тўра йигитга айди, марҳам бўлса эрди, жароҳатингга қўёр эрдим. Анда тўрага буюрди, бозорга бориб, сабзавор дўкони қайси деб сўрағил, анда бир кўзи кўр, сувар киши бордур, Анинг бирла мусофиҳа қилуб, қўлини сиққил. Ул кишини отлари Мавлоно Табибдур, санга марҳам бергайлар. Андин кейин тўра бозорга бориб, ул сувар кишини топти. Анинг била мусофиҳа қилди, ул ичкарига олиб кириб, ҳол ва аҳволдин сўрадилар. Тўра воқеани баён қилди. Муни эшитуб, филҳол, йиғлаб, тўрадин марҳам беруб юборди. Андин кейин яна йигит тўрага чўнтакидин бир лаълни олиб берди, айди: жавохир бозориға борғил, Мавлоно Қутбиддин Розий кимдурлар, деб сўргил. Агар топсанг, ул кишига ушбу лаълни берғил. Ул зоти боборакот бу лаълни танусалар, санга кўб олтун берсалар керак. Андин кейин лаълни ул зоти боборакотнинг қошлариға олиб борди. Ул киши тўрани уйлариға олиб келуб айдилар, эй гўзал йигит, бу лаълни кимдин келтурган бўлсанг, они танидум. Алҳамдулилло, ҳануз ул тирик экан, деб кўб-кўб олтунар бериб юбордилар. Тўра олтунарни келтуруб топшурдилар, яна ул йигит айди, эмди Мавлоно Музаффар Варзийнинг қошлариға борғил, ул киши варзийлар қарвонсаро-йиндадур, аммо шоирлиғда Ҳоқоний Сонийдур делар, ҳеч шуаро бирортаси ул кишининг назарида писандур эмас. Ул зотнинг шеърларини киши фаҳм қилмаганидин девонларини сувга ташлаб эрдилар. Ушбу байти форсий ул кишининг асариндандур.

Назм :

*То ман дийну зулфи парози чин ту дидам,
Ҳар як зики ҳариф назирфат надидам.*

Эмди ул зот ёнида ўлтуруб, тизларини босғил. Андин кейин тўра ул саройга келди. Мавлоно Музаффар била мулоқот бўлиб, тизларини бости. Ул зот кўб шуҳи чолок таъб эрдилар, филҳол, туруб, тўрани уйлариға келтуруб, бош-оёғ либос бериб, зиёфат қилдилар. Шоҳруҳ тўра яна андин ёнуб келди. Анинг бошини кўрдиким, соғайибдур, андин кейин бир хат ёзиб тўрадин Саййид Нейматуллони хонақоҳлариға юборди. Тўра келуб хонақоҳ ичра кирдиким, бир қари киши соқоллари оқ, нуроний киши хонақоҳда ўлтурубдурлар. Хатни келтуруб ул зоти боборакотга бериб таъзим ила қўлини алиф-лом қилуб турди. Ул киши хатни ўқуб, тангри таолога шукру сано айдилар, тўра бирла уйлариға келуб, етти

эшикдин ичкарига кирдилар. Айдилар, эй қутлуг меҳмон, сабр қилурсан, сани зиёфат қилурман. Келтирган хатингни жавобини ёзиб берурман, деб. Полос солинган. Саййид ош ва таом келтурмоқга муқаййид бўдилар. Тўра ўлтуруб эрди, Мавлоно Имом ва Мавлоно Табиб ва Мавлоно Варзий Саййид Неъматулло қонларига келавердилар. Барчалари Саййидни зиёрат қилдилар. Ул уйни тўрт эшики бор эрди. Неча-неча азизлар келуб, ул уй ичра тўрт юз киши бўлдилар, тўра ҳайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб, айди: эй Саййид афандим, мунда нима маъни бор? Саййид айдилар, келтурган хатингни жавоби шул турур. Тўра, филҳол, туруб йигит қошига келуб, кўрган воқеасини анга айди. Ул айди, тургил, иккаламиз ул ерга борурмиз, деди. Иккаласи қўшулуб Саййид Неъматулло ҳовлиларига келдилар. Ул кишилар барчаси бул йигитни ўртага олиб, тавоф қилдилар, кўб олтуларни нисор қилдилар. Шохрух тўрага айди, бу тиллоларни олгил, нечукким, мани сабабимдин кўб ранжу меҳнатлар тортдинг. Баракалло, сани баҳодурлигингга. Тўра айди, эй қардош жоним, ман бу ишларни тангри иззу жал йўлига қилдим, сизлардин мани таъмаим йўқтур, деди. Анда ул турган халойиқ барчалари тўранинг ҳимматиға таҳсин ва офаринлар қилдилар. Анда ул айди, нозанин йигит, неча вақтдин бери иккаламиз тануш бўлуб, қардош бўлдук, нима бўладур отингни маълум қилсанг? Тўра айди, аввал сан айгил. Ул йигит айди, мани билсанг отим Султон Зайнобиддин шох Шужоъ ўғлидурман, булар мани хуруж қилмоғимға рафоқат қилгон кишилардур, отамиз қариб қолгон кишидурлар, оғам бор, онинг оти Султон Махмуддур. Отам мани оғам бирла Исфиҳон сақлусига, яъни чегарасига юбориб эрди, Амир Темур бул тарафга келурмин деб. Ман хаёл қилдим оғамни ўлдуруб отам ўрниға султон бўлсам деб. Мундин оғам хабар топуб, мани ушлаб, қийноқ қилдилар. Мани Исфиҳон акобирларига мурувватим бор эрди. Андин кейин мани икки қулға буюруб, бир чаккага олиб бориб, мани бойлаб, бошимға арра қўйуб, арралаб ўлдурмоқда эрди, сан келуб ул балодин мани најот бердинг. Эмди яна хуруж қилмоқга ҳаракат қилурман, келгил, манга қандай кишидурсан, маълум қилгил, на ишда юурсан, айгил. Тўра анга сипогорлиқ қилуб айди, ман Соҳиб ҳидоят ўғли бўлурман, отам Амир Темурға шайх ул исломдур. Ман отам била андак ҳодисадин араз қилуб, ҳаж қилмоқ орзусида борурман. Мани отим Жалолидиндур. Султон Зайнобиддин мун ишитуб, кўб навозиллар қилуб, ҳурмат қилди. Андин кейин Амир Темур воқеасиндин, анинг ўғилларин кайфиятидин ва сипоҳларини аҳволидин сўрди. Тўра айди, Амир Темур адолатлигини ўзига дарбар алғондур. Анинг ўғилларининг ҳар бирини сўрсанг хислат ва фазилати андоғдурки, улуг ўғли Мирзо Жаҳонгир тўра кўб соҳиб эҳсон эрди. Ул вафот тошти. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра ўз замонини олим ва фозилдур. Андин кейин Мироншоҳ тўра соҳиб ишратдур, андин кейин кенжаси Мирзо Шохрух тўра соҳиб шижоат, баҳодур турур. Ман Самарқандда Шохрух тўра бирла кураш олур эдим. Шаҳзода тўранинг сўзиға кулуб юборди. Навкарларига қараб дедиким, сизларда ҳам куч ва қувват борму?

Ҳар қайсилари ўз кучларини зўрлиқларини таъриф қила бошлаб эрдилар, яна тўрага сан нима дейурсан, деди. Тўра айди, мани назаримга булар чумолича кўрунмас. Шаҳзода муни сўзига ғайрати келуб, ман била кураш олурмусан, деди. Тўра айди, ҳайю ҳай, эй афандим, сиз бу вилоятларни шаҳзодаси бўлурсиз, ман бир бечора гурбатда қолгон кишидурман. Агар сиз мани йиқитсангиз ҳеч айб йўқтур, ва илло, йиқилсангиз мани ҳалокатга етқузурсиз. Ман хавф қилурман. Шаҳзода аҳд қилдиким, ҳаргиз мундоғ ишни қилмагайман, чунки мани ҳақимга қўб яхшилиқ қилдинг, ман сани хизматингни адо қилолмасман деб.

Алқисса, шаҳзода қўймайин икковлари курашга муқайид бўлдилар. Соатидин кейин шаҳзодани Мирзо Шохруҳ тўра кўтариб, андоғ урдиким, барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишладилар. Шаҳзода камоли қаҳридин аччиғи келуб, буюрдиким, бу мусофирни ўлдулинг деб. Саййид Неъматулло филҳол туруб манъ қилдилар, айдилар, эй шаҳзода, аҳдингни синдурмагилки, бу санга айби қуллийдур, олам барчасига пазидинг ёмонлиқга йиртилур, эронлар иши бу эмас, бу йигитни қилгон яхшилигини асло хотирингдин юбормагил, дедилар. Ўртада неча кунлар ўтгандин кейин, бир кеча айди: олам борму, айёрлиқ била мани оғамнинг бошини келтурса? Ҳеч кимдин овоз чиқмади, тўра ирғиб туруб, таъзим қилуб, фотиҳа талаб қилди. Ул кеча тўра ўрда сариға келуб, ухлаб ётган ерига девордин тушуб бориб, ҳарамига келуб, султон Маҳмуд кўксига минуб, уйғотиб, бошин талаб қилуб, кесуб, султон Зайнобиддин қошига келтурди. Шаҳзода бошни кўруб, ўрнидин бир сакраб ўлтурди. Тонгла халқ хабар тошиб, ҳайрон бўлдилар, кимни тўра кўтариб ва кимни салтанат тахтига ўтқузсалар?! Анда султон Зайнобиддин карнай торттуруб, умаро, бекларни йиғуб, тахт узра қарор олди. Шохруҳ тўрага юқори мақомдин ўрун кўрсатти. Неча кун ўтгандин кейин хабар эшитилдиким, Амир Темурни Марвда Меҳдаб Лўр ўлдурубдур деб. Муни англаб тўра йиғлайверди. Султон анинг сабабини сўрди, айтмади. Тўра хафа бўлуб, доим ғам ва қайғуда бўлди. Муниг сирини билмакга Саййид Неъматулло айдилар, киши бўлса, бойқушни юракини келтурса, анда хосияти бордур. Филҳол, ани топуб келтурдилар. Тўра ухлаб ётган вақтида ул юракни кўксига қўйдилар. Анда уйқусираб ўзини Амир Темур ўғли Шохруҳ тўра эканлигини сўзлайверди. Барча билдиларким, бу мусофир йигит, жулуси айвонлиғда, асволи кайвонлиқда Амир Темурни ўғлидур. Тўрани барҳам бермоқинг пойига туштилар. Тўра буларни феъл-атворини англаб, бир кечаси била қочиб, отасини хизматиға, Амир Соҳибқирон қошиға келди.

Бу, мунда турсув, амди сўзни Тўхтамишхон подшоҳдин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ДАШТИ ҚИПЧОҚ УЗРА ТҶХТАМИШХОН АМИР ТЕМУР ҶЛДИ ДЕБ ЭШИТИБ, МОВАРОУННАХР ШАХРЛАРИНИ УМИДИДА КЕЛУБ, САМАРҚАНДИ ҚАМОҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон форс мамлакатларини барчасини мусаххара қилмоқ учун умаро ва беклар бирла Кенгаш қилуб, уч йилгача тахти ҳар қаерда бўлуб, қарор топмади.

Аммо Тўхтамишхон воқеаси бу эрдиким, Амир Темур Нишопурда оғу ичиб ўлубдур деб англади, аскарини жамъ қилуб, Мовароуннаҳр шаҳрларига от қўймоқ учун Давлатшайх амакиси ўғлон мартабасида эрди, анга Машваратга киши юборди. Ул Давлатшайх кўб ишга етук киши эрди, сабр қилсун деб манъ қилди. Яна ўзи қошига келуб, ул сўзнинг ҳақиқатини билгил, баъд отлангил, деди. Хон қабул қилмади. Аскар жамъ қилуб, отландилар, ахдларики, Амир Темур бирла қилуб, эрди, исён тоқига ёшурди. Хоразм этак тарафидин келуб, Бухорони талон қилди. Ул вақт Амир Темур ўлди деб, шоеъ бўлуб, Мовароуннаҳр шаҳрларини кўби қамалда эрди. Амир Чоқуни Соҳибқирон Самарқандга ҳоким қилуб қўйуб кетган эрди. Амир Чоқу Хонимчага тоға эрди. Хонимча аввал Тўхтамишга айттурилган эрди, баъзилар дерларким, қипчоқ аскарини ўшул йили кўб жойларни тарож қилгон эрди. Хон Самарқанд даласига келуб, филҳол, амир Чоқуга нома юбориб, дедиким, тангри иззу жал тақдири бирла Амир Темур олами фонийдин саройи боқийга интиқол қилубдур, хонимча(ни) кўб билурким, аввал манга айтурилгон эрди, манга беруб юборсун. Яна сўзум, қавми ҳукамода бу юртларни ўзбак олур деган. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқ бўлурман, деб.

Анда амир Чоқу бу сўзини эшитуб, элчини таёқлаб уруб, ўлгудек қилуб, Тўхтамишхон номаъқул дебдур, агар Соҳибқирон ўлган бўлса ҳам, ҳар бир ўғли арслон ва қоғлон кабидур, деб ура-ура шаҳардин чиқориб юбордилар. Аммо Хонимча англадиким, Тўхтамишхон ани талаб қилубдур, деб. Амир Чоқу тоғасини чорлаб айди, тоғажоним, ман заифанинг сизга андақ машваратим бор. Кенгашим шулки, манга хон талаб бўлмиш, ман ҳам анга талаб бўлуб, бир чўридан нома юбориб, ани уйимга таклиф қилиб келтуруб, душманни барҳам урайлук дерман. Соҳибқирон албатта келур, ҳамиятлик кишидур, деди. Бу сўз амир Чоқуга кўб маъқул ўлди. Филҳол, бир чўридин нома ёзди, Тўхтамишхонга дедиким, эй хон афандим, ман ҳам сизга толиба ва ошиқадурман. Нима бўладурким, ман заифаи мастуранининг ҳовлимга қадами муборакни теғурсангиз, изингиз тўтиёсини кўзларимга даво қилсангиз, яна сўзум шулки, бул ерга келсангиз, амир Чоқуни ҳийла бирла барҳам берсак, бўлмаса, асираларини олиб кетсалар, нома тамом, вассалом, деб бир чўри чобукдин юборди. Ул чўри тезлик бирла кўргон тешукидин чиқуб, бир ўзбак оломонга айди, мани, хон қошига олуб боргил, маъшуқа тарафидин келгон элчидурман. Андин оломон била Тўхтамишхон қошига келди. Кўрсаким, хон

курси узра ўлтурубдур, олдида ҳофизлар савт ва садолар бирлан ўқуб ўлтурурлар. Хон кўруб оломонга айди, муни ўлжадин тушурдунгму? Оломон айди, оре, тақсир афандим, бу чўри хоннинг маъшуқаси Хонимча қошидин келган элчиман дейдур. Чўри, филҳол, хатни чиқориб берди. Хон мутолаа қилуб, Хонимчани олдига бормоқни қасдида бўлки. Беклар манъ қилдилар. Ахир амакиси Давлатшайхни келтуруб, хатни анинг қўлига берди. Ул муни мазмунини билуб, айди, мабодо талбис бўлмасун, аввал махрамлардин бир кишини юборгил, аммо чўри мунда турсун, кўргил воқеа нима бўладур?!

Хонга бу сўз маъқул бўлди. Қулларидин бирини ўз суратида қилуб юборди. Кечаси бирла ғулом Хонимча эшикига келуб, ўзини маълум қилди, ана, ман Тўхтамишхон бўлурман, деди. Даричани очтилар, қадам кўйиши бирла ҳалокатга еткуздилар. Чирог ёқиб кўрсалар, Тўхтамишхон эмас, бу қилгон хийла фойда бермади. Эртаси хон билдиким, талбис экан. Амакисини зийраклигига таҳсин қилди. Чўрини ўлдурдилар. Андин кейин Давлатшайх тўрт юз кишига буюрдиким, ўт-ўтин кўтариб, яроғларни беркитуб Самарқанд ичра Низом ул мулк мадрасасига бирин-бирин боринглар, анда киши йўқтур, бизлар ярим кеча била шаҳар дарвозасига борурмиз, сизлар ичкаридин, биз ташқаридин бўлуб, иншооллох, дарвозани очиб кирурмиз деди. Филҳол, тўрт юз киши ўтунчи суратида бўлуб, аслаҳа-яроғларни ўтун ичра беркитуб, ўшул эски мадрасага келуб жамъ бўлдилар. Ярим кеча била Тўхтамишхон бул тарафдин Самарқанд дарвозасига от қўйуб, шавқун қилуб боравердилар. Амир Чоку буларни дафъига муқаййид бўлуб эрди, ногоҳ карнай овози шаҳар ичидаги ўтунчилардин чиқаверди. Ул кеча Самарқанд ичра шўришлар бўлуб, қиёмати сағир бўлди. Одамлар том узра чиқуб, «оллоҳи акбар» деб фарёд қилурдилар. Қипчоқлардин ҳам «оллоху акбар» овози чиқар эрди. Амир Чоку кўрдиким, иш қўлдин кетти, қул, чўриларини олуб, Хонимча билан игначилар дарвозасидин Ургут йўли била қочиб, Шаҳрисабз ичра Оқсаройга келуб тушти. Аҳли Самарқанд кўрсаларким, шаҳар хароб бўлғудек. Замон-замон Тўхтамишхон замони, омон, деб шавқун қилаверди. Ул кун Хон Соҳибқирон тахти узра чиқуб, Соҳибқирон жамъи хазиналарини олиб, Дашти Қипчоқга юборди. Ўзбак ёмонлари хар уйга, кируб фасод килар эди. Одамлар бориб хонга арз қилдилар. Ул Давлатшайх амакисига айди. Ул, қўявер, сипоҳлар санга кўнгул боғласун, деб фуқаро арзини тингламади.

Андин келуб Шаҳрисабзни қамадилар. Шаҳрисабз одамлари амир Чокуга кўрунуш қилдилар. Шаҳар халқи кўб сиқилди. Хонимча яна тадбирнома қилуб юборди. Айдиким, аввалги нома элтгон чўридин асло хабар келмади. Сиз юборган одамни амир Чоку хабар топуб ўлдурубдур, манга талаб бўлсалар, нима сабабдин манга хабар юбормайлар, Амир Темур албатта ўлганлиги маълум. Эмди, иложи бўлса ўзум ул кишининг хизматларига борурман. Агар бу шаҳар қамоғда бўлса, мани чиқмоғим кўб қийиндур. Лекин бу сўзини кишига изҳор қилмасунлар, нечунким, бу иш халқга шуҳрат тобмасун.

Хон бу сўзни англаб ўшул кун Самарқандга қайтмоқ бўлди. Сипоҳлар айди, тақсир хоним, нечун бу шаҳар сиқилган вақтда ёндингиз? Хон асло гапурмади, айтган сўзи шул бўлдиким, Шаҳрисабзга ҳеч ким қолмасун деб. Самарқандга келди. Амир Чоку хоннинг кетганини билуб, Шаҳрисабздин Хонимчани олиб Қаршига келди. Кейин хон билдиким, бул ҳам тадбир экан. Хон филҳол қўшун олуб, Қаршига етуб келди. Қаршини қамаб, ҳолини танг қилдилар. Анда Қаршини ҳокими, амир Чоку қардошин ўғли Саидбек эрди. Ул айди, эй амаки жоним, то сиз ва биз саломат бормиз, Бухорои шарифга борайлук, шоядки, Амир Соҳибқирон Бухорога келсалар. Анда Хонимча эркак либосини кийуб, амир Чоку била Бухорога кеттилар. Саидбек Келиф йўли била бул ҳам кетти. Қарши халқи хонга қўриниш бердилар. Хон сўрди, беқларинг қаён кетти? Булар айди, хабаримиз йўқ, лекин гумон қилурмиз Келиф йўли бирла Бухорога кетгандур.

Хон отлануб Саидбекни Қаллахон мавзеида топти. Саидбек қўб зойур йигит эрди. Хон қирқ киши била они йўлини олди. Билдиким, Хонимча Бухорога кетубдур. Саидбек бир тарафга чиқуб ўқ отаверди. Ҳар ўқ отганда неча киши ўлди. Андин кейин ўқи тамом бўлди. Кейин қилич бирла жанг қилди, охир, қилич ҳам синди. Анда бир кеча ва кундуз ўзи жанг ва жадал қилди, жанг қилиб андин кейин ўзи шахид бўлди. Ҳаргиз мундоғ баҳодур йигитни киши кўрмаган эрди. Хон келуб, Қаршини ўзига тобеъ қилуб, андин кейин Бухорога юзланди. Амир Чоку Бухорога дохил бўлгондин кейин йигирма кунда қипчоқ сипоҳлари етиб келиб, Бухоро қирқ кун қамалда бўлди. Амир Чоку Самарқанд ва Шаҳрисабз ва Қарши ва Бухорогача келиб, олти ой қипчоқ аскарлари бирла жанг қилди.

Алқисса, бир кун Хонимча яна бир тадбирни ўйлаб топти. Амир Чокуни чақириб айди, эй тоғажоним, албатта Амир Темур Соҳибқирон келурлар. Тўхтамиш хонга ҳам Амир Соҳибқиронни ҳаётлиқи маълум бўлсун эмиш. Эмди бир кишини топқайсизки, Хуросон тилида сўзлагай. Анга бир хат қилиб берсак, Мирзо Сайфиддинни хатидек бўлса, аммо, анга бир ҳоригон ва чарчагон от топуб берсангиз. Ул бир қишлоқдин чиқиб Бухорога қараб келаверса, албатта хонни қўлига тушуб хатни очиб кўргай.

Бу сўз амир Чокуга кўб маъқул бўлди. Филҳол, Хонимча андин кейин ўлтуруб, Амир Соҳибқирон тилидин амир Чокуга нома ёзди. Амир Соҳибқиронни муҳрини хонимча қути ичра сақлаб қўйган эрди. Номани охирига босиб, печатлаб, ул мазкур кишини қўлига берди. Андин кейин ул одам йўлга равона бўлди. Неча манзил йўл юруб, кечи бирла Қорақўл мавзеига бориб, андин Бухорога қайтиб, адошқон кишидек, Бухорони дарвозасини сўраб келаверди. Итифоқо, қипчоқ қоровуллари кўруб, ани маҳкам тутуб, ёнларини ва қўйнилларини ва чўнтақларини кавлаб, хатни топуб, хонни қошига келтурдилар. Номани мазмунини бул эрдиким: «Алҳамдулилло таолога, дуруд расул алайҳиссаломга. Андин кейин айтибдурким, эй амир Чоку, эшитгимким, Тўхтамиш хон келиб, Самарқанд — пойтахти олиб, Бухоро шаҳри қамалда эмиш.

Эмди они тадбир била ўзга ерга юбормай сақлангиз, ипшооллох, бизлар бу кун ё эртагача етиб борурмиз.

Номани ўқуб тамом қилур-қилмас, Амир Соҳибқиронни дабдабасидин қўрқуб, Бухорони саҳросидин беадад ва беҳисоб қўшун била қипчоқлар қочиб кеттилар. Хонимчани қилгон тадбиридин Бухоро халқини жонлари тинчиб, хузурда бўлдилар.

Эмди сўзни Амир Темур Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир Соҳибқирон Марвга келиб, Тўхтамишхон Мовароуннаҳр шаҳарларини олиб, Бухорон шариф қамалда бўлгонини эшиттилар. Аскарлардин минг йигит баҳодур ва паҳлавонларни ажратиб олиб, қолган аскарларни Мирзо Умаршайх тўра фарзандига топшуруб, айдилар: Эй ўғлум, сан тўғри йўлдин боравер, ман ўзга тарафдин бориб, қипчоқларни йўлини тўсгайман деб, дашт саҳрога қараб юзландилар. Неча манзил йўл юруб, андин кейин Соҳибқирон Хоразм шаҳрини этакидин келиб, денгиздин ўтуб, бир тоғни устига чиқиб, ул ерга Мирзо Шохрух тўра ўғулларини қоровул қилдилар. Анда Шохрух тўрани мулозимлари икки кишини топуб келтурдилар. Икковидин тўра сўз сўради, иккови айдики, биз Тўхтамишхон подшоҳни сипоҳларидин бўлурмиз деб. Мовароуннаҳр воқеасини аввалдин охиригача Шохрух тўрага бир-бир баён қилди. Шул ҳолда тоғ устида туруб қипчоқ аскарини кўрдиларким, бир жомая оқ чодир ичра ўлтурубдурлар. Тўра сўрадики, улар кимдур? Иккала сипоҳ айдики, алар асира хотунлардур, ҳар манзилга бориб ухласалар асирларни атрофга қўйиб, уйқуга борурлар. Аммо Тўхтамишхонни ўзи денгиз ёқасида ўлтурубдур. Мирзо Шохрух тўра, филҳол, бориб Амир Соҳибқиронни бу сирдин огоҳ қилди. Амир Соҳибқирон дарҳол кечаси бирла отлануб аскарлар била қипчоқ аскарини тефасига етиб келдилар. Сипоҳлар айди, ҳоло, шабихун урайлук. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ, чунки асирлар бор, алар оёқ остида қолурлар. Амир айдилар, бир киши бўлса, яёвлиқ ҳолда ёв ичра бориб келса. Анда ҳеч ким қўрқуб бормади. Лоилож, Амирни ўзлари яёв бўлуб бордилар. Бориб кўрсаларким, барчалари уйқуда ётур. Асирлардин бир эр, бир хотунни уйғотиб, бойлуқларини ешиб, айдиларки, мен Амир Темур бўлурман. Ул кеча секин-секин тўрт минг кишини қайдини ешиб, бирдан қоча бошладилар. Қипчоқни сипоҳлари уйғониб, бирдан асирлар қочти деб, шавқун қила бошлади. Асирлар билдиким, Амир Темур Соҳибқирон келубдур. Андин кейин давлат — давлат, Амир Темур деб гавго қилдилар. Андин кейин Тўхтамишхонга хабар бердилар, асирлар хуруж қилди деб. Хон манзур қилмай, кулди. Бул тарафдин чигатой сипоҳлари гавғони эшитиб, Амирга нима бўлди деб қайғуда эрдилар.

Ушул вақт Амир Соҳибқирон етиб келдилар. Айдилар, карнай тортинглар, деб амр қилдилар. Андин кейин ҳар ким ўз-ўзидин давлат-давлат Амир Темур деб шавқун қилавердилар. Кейин Тўхтамишхон бетаҳқиқ билдиким, Амир Темур келибдур. Филҳол, ўзини денгизга ташлади. Андин кейин Тўхтамишхонни бу ҳолда қўшунлари кўруб, отни ёлига ёпушуб булар ҳам ташлади.

Қўшунлардин кўб-кўб денгизда ҳалок бўдилар. Тўхтамишхон денгиздин чиқиб қочиб Дашти Қипчоқга кетти. Орқасиндин Шохруҳ тўра беадад, беҳисоб қўшун бирла қувлаб, Дашти Қипчоқга юз кўйдилар. Амир Соҳибқирон Хонимча тадбир била Тўхтамишхонга неча мартаба нома ёзғошини асирлардин эшитти. Бу қилгон ишлари Амирга нисанд бўлмай балки ҳамиятдин хафа бўлуб, ҳокимлигини амир Боязид жалоийрга бериб, амир Чокунни ҳажга юборди. Чунки Хонимчани сиррини билар эрди. Жамъи қул, чўрилариини Улжой Турқон, яъни Камол хонимга тоншурди. Хонимчага ҳеч нимарса бермади. Улжой Турқон ҳар кул Хонимчага бир вақт таъом берур эрди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Мирзо Умаршайх тўра фарзандига нома юборди, андинки, аскарларини тез келтурилдиким, Дашти Қипчоқга борурмиз.

Ровийлар андоғ ривоят қилдурларким, Амир Темур Соҳибқирон уч йил Эронга бориб, ул мамлакатларини мусафҳара қилиб қайтиб келиб, нафас олмай, балки Ватанига кирмай, аҳли аёлини кўрмай, отлаиб денгиз ёқосига келди. Ҳар жонибга аскар жамъ қилмоқга киши юборди. Икболнинг келганлиги шунмаким, ҳеч ким сўзини рад қилолмас эрди. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра беадад аскар бирла етиб келди. Андин кейин ором ва қарор олмай, Дашти Қипчоқга равона бўлдилар. Икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч, икки киши бир тевага миниб, арра, тоша, кетмон, бед, чочқу, болталар олиб Сирдарёсини ёқосига бораверсун, эмди сўзни Улжой Турқон, яъни Камол хонимдин эшитмак керак.

Амир Темур Соҳибқирон жамъи қул, чўри, арқони давлатни Хонимчадин олиб, Камол хонимга бергандин кейин Амир Темур Соҳибқирон шаҳри зудумот бориб, одамдини кейин ўрус мамлакатларини фатҳ айлаб келгувеча Самарқанд шаҳрига Ҳиндустондин олиб келган олтулларини ҳаракат қилиб, бир мадрасаи олий бино қилдурдилар. Физзамоца Мадрасаи Хоним дерлар.

Алқисса, ўн икки миш одамга икки анинг иморатига ишладилар. Маширқ тарафига кўрувунш ҳана тортиб бердилар ва неча усталар ва неча тош тарошлар, ишид, қизил, кўк, сариг, оқ, қора, ҳар хил рангда сулбаи ва куббаларини бўёб, неча йил ва неча замонларда андоғ тартибда ишлат бердиларким, они ваефи газал бирла айтилур.

Н а з м:

*Қачон шарофат ила мадраса чу бўлди азгур,
Ер ила тенг бўлдибон тоқи йисеро, барча қасур.
Шикваи рифъати андоғким, манзури Ваҳром,
Фалакни рутбаси олдиди ерга сифла турур,
Камоли ҳусн ила айван, тоқ, зар шипти,
Бу манзара олдидаким тобиғи ул қабиҳ гугур.
Жалол қалъасидек қилсира ила пештоқи.
Айтуб нечукки, Силаймонни тахтидек машҳур.
Чу ерни бошига тоғ эрди тош, ҳар диловор,
Нечукки, ерни баландида бўлди бул маъмур.*

Чиқордилар они тадриж ила ҳавоға баланд,
 Етар бўсағасига зиналарни қилса убур.
 Қурилди анга эшик бирла гунбази олий,
 Сафо ва сайқалидин ким, қўнолмас анда туюр.
 Неча тафаккур ила анга ақли меъмори,
 Етолмади они кунжиға ақл ўлуб маъзур.
 Топуб ҳужралари рангу зеб, оройиш,
 Қуёш анваридин равшан ўлди, ўйла дuxур.
 Чу сақф узра чекилгон тош матласин,
 Чеколмас эрди алар бўлса Моиниу мағрур.
 Йиғоч ясорида нажжор чунон сайқалини,
 Сафода ўтқариб кўзгудинким, эрди биллур
 Демангким, кўзгу они ким, тилсими рангиндур,
 Либос акси ила оламни рангиға кийкизур,
 Дарича ҳужралари бўлди сунъ меъморий,
 Қурулмағида у манзилға бўлдилар маъмур.

Аммо, тарих саккиз юз ўн иккисида (1409 й.) таъмири тамом бўлуб, илм толиблари тавҳид илмини ўқимоқға мадрасаи олийга кируб таҳсил айладилар. Хоним аларға кўб-кўб авқофни таъйин қилиб, муҳайё айладилар. Толиби илмлар моҳазға мустағний бўлуб, илми мушқилот ва илми фикқиёт ва неча илмларға машғул бўлдилар. Ва бооллоҳ-ал тавфиқ.

Эмди сўзни Кошғарни саҳросидаги қалмоқлардин эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА МИРЗО СУЛТОН МУҲАММАД ТўРА ИБН
 МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР ТЕМУРНИНГ
 ХУРУЖИ, АВВАЛ ХИТОЙНИНГ ЮРТИҒА БОРИБ,
 АНДИН КЕЙИН ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ САДДИНИ ВА
 ДАЖЖОЛНИ, АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБЛАРНИ КўРУБ
 КЕЛГОННИ БАЕНИ**

Эй ўқуғувчилар ва эшитгувчилар, илгари арз қилгон эрдимким, Мирзо Жаҳонгир тўра сафарға бориб, Мансур ибн Носир Хисрав малъун била жанг қилиб, ўлдуруб анинг Қойлиқ отлиғ қизини олиб, бир кеча хилват қилиб, сандуқ ичра солиб, денгизга ташлаган эрди. Иттифоқо, ул денгиздин қалмоқлар бирини қўлиға тушти. Ул қиз ҳомиладор эрди, бир кеча хилват била туғуши яқин бўлуб, вақтисоати етиб, бир чиройлик ўғул туғди. Андин кейин пир қалмоқ асли зотини сўраб, Кўбканбек қўйди, Қойлиқ отини Султон Муҳаммад тўра қўйди. Ул пир қалмоқ тароқчи эрди, муни ўзиға фарзанд қилиб, кўб тарбият қилди. Амир Темур Соҳибқирон келса, бу болани олдиға олиб борурман, албатта иззат топарман, дер эрди. Ушул вақтда Амир Темур Соҳибқирон андоғ шуҳрат топуб эрдиким, ҳар кун ҳар иқлимға овозаси борур эрдиким, онаси бешикдаги болаларига Амир Темур келди деса, қўрқуб йиғламай тўхтар эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Қойлиқни олғонини Амир

Сохибқиронга айтган эрди. Ўшал Султон Муҳаммад тўра етти ёшга боргонда Қойлиқ бир кун ўглини олдига чақириб, ақлини имтиҳон қилмоқ учун сўз сўради. Айди, эй нури айиним, сани ким яратган? Ўгли айди, еру кўкни, ой ва кун ва юлдузларни ким яратган бўлса, мани яратган ўшул зот турур. Билдиким, ақли расодур. Андин кейин мусулмончиликни ўргатти, ҳасаб ва пасабини билдурди. Бир кун пир қалмоқ айди, ман қалмоқларни каъбасига борурман, деди. Султон Муҳаммад тўра айди, мен ҳам ҳамроҳ бўлуб борурман, деди. Ўшул вақт ўн беш ёшқа кирган эрди. Пир қалмоқ бида шайх Лўлу, яъни ҳинду қалмоқни пири қабрига бордилар. Чингизхонни қабри ҳам ўшул ерда эрди. Кўрдиларким, иморатлари теурдин, ул иморат ичра қанча бутларни қўйубдур, барчаси Чингизхонни ота-бобосини суратидур. Қалмоқлар динида кўкни худойим деб, ота-онамиз халқимиз, дер эрдилар. Шундай силсила билан батнан баъда батнин¹ Одам Атога еткузур эрдилар, бизларни яратқувчи оталаримиз, оналаримиздур, агар булар бўлмаса, бизлар қайдин халқ бўлурмиз, дегайлар. Агар киши кўкни халқим, деб бу сўзларни айтса ул мазҳаби фило сифла ва даҳрийя ал-аёз било.

Алқисса, ул бутларни қалмоқлар каъба деб назрларини келтуруб зиёрат қилур эрдилар. Аммо ул иморат ичра аслаҳа ва яроғларни келтурмас эрди, нечунким, барча иморатлари теурдин эрди, анга ким яроғ бирла борса ўлдурур эрдилар. Султон Муҳаммад тўра бутхонани шайхига айди, мен бу кеча каъбаларингни ичида тонг отқунча истиқомат қилурман, қанча муддаоларим бордур, деб. У шайхларга бир нима берди. Андин кейин шайх бутхонани калидини берди. Султон Муҳаммад тўра очиб кирди. Ярим кеча бўлмай тўра ўрнидин туруб ҳар ердан нажосатлар топув келтуруб деворларига суркаб, бутларни барчасини синдурди. Ногоҳ эртасига қалмоқлар бу ҳангомани кўруб, Султон Муҳаммад тўрани ўлдурмоқга қасд қилдилар, кўб жанг талотуб бўлди. Султон Муҳаммад тўра кўб қалмоқларни уруб, ҳалокатга еткурув тамуг назармасига юборди. Пир қалмоқ Султон Муҳаммад тўрага шафез бўлуб, кўб-кўб узр айтти, қабул қилмадилар. Ахир пир қалмоқларни расмида бу эрдиким, бир элдин бир кишини ўлдиреалар, иккинчи ўлдурмас эрдилар. Андин кейин Султон Муҳаммад тўрани қудуқга тошладилар, албатта мунда ҳалок бўлур деб. Кўнгилларини хотиржамаъ қилуб, маконларига ёндилар. Қазора чўлдин бир жамоъа қофила юртига кетаётган вақтларида бул қудуқ тефасига тушуб, сув олиб ичмоқ учун қудуқни ичига қовға солдилар. Султон Муҳаммад тўра ўзини бир навъ қилуб қовғага олди. Андин кейин ер юзига чиқти. Қарвонлар кўрдиким, гўзалликда биринчи йиғитчаи навқирондур. Булар сўрдиларким, кимдурсан, мундоғ азобларга гирифтор бўлубсан? Ул айди, отим Султон Муҳаммад, Мирзо Жаҳонгир тўрани ўғлидурман, Амир Темур Сохибқиронни набирасидурман, деди. Андин бошчиси Муҳаммад Ҳабиб эрди, бу сўзни эшитиб, филхол Амир Сохибқиронни андешасини қилуб, Султон Муҳаммадга от бериб ва ҳам бош-оёғ либоси малуконо бериб, ўзинга

¹ Кетма-кет, силсила.

хамроҳ қилуболиб юрди. Қофила бошини бир неча чўрилари бор эрди. Чодир ичра қофилаларга ош ва таъом пишируб берар эрди. Тўрт юз тевага фақат таъом юклагон эрдилар. Султон Муҳаммад ўзига бир чодир таъйин қилди. Муҳаммад Ҳабибни чўриларидин бири Султон Муҳаммадни кўруб, анга ишқни ўти тегиб, кеча бирла Султон Муҳаммадни қошига келуб кўрсаким, уйқуда ётибдур. Андин кейин чўри секин уйғотиб, айди, эй жонимни роҳати, вой кўнглумни фароғати, нима бўладурки, мен чўрингни муҳаббат кучоғига олиб, куйган юраклар доғига марҳам этиб, висолинг боғига йўл берсанг?! Султон Муҳаммад тўра туз ҳақини риоя қилиб, ул чўридин қўл тортти. Чўри ёлбориб, илтижо қилаверди. Тўрани аччиғи келиб, бир уриб эрди, тиши синуб, оғзи тўла қон бўлди. Чўри ҳайрон бўлуб, нима қилурини билмай, лоилож, хожасини олдиға бориб айди, бу ўгул мани фасад қилмоқға ҳаракат қилди, мен қабул қилмадим, ахир, уруб тишимни синдурди. Андин кейин хожа қайғуда бўлуб, иккинчи манзилға келғонда тўраға чодир бермади, туфроғ узра бош қўйуб, уйқуға кетти. Бир қулағ буюрдиким, ани уруб, қулаб юборгил, садқаи тўразодалиқ кетсун, деди. Андин кейин қул қулаб юбормоқ бўлуб келди, кўрсаки, тўрани бошига ҳумоюн соя солиб ўлтурур. Қул келиб хожасиға айди. Андин кейин ҳаммалари кўруб таъйин билдиларки, бу ўглонни иқболи баланддур. Анда тўра уйқудин туруб, қофила-бошиға айдики, эй қофилани бошчиси, сен чўриларингдин бири келуб, мени ғайри машруъ ишға таклиф қилди, мен қабул қилмай, уруб эрдим, тиши синди. Андин кейин сени олдингға арз қилғоли борди. Эй ота, эмди маъзур тутғил. Хожа, филҳол, чўрини тўраға никоҳ қилуб берди. Андин кейин тўра ул чўрини тилсимотларини очти, маржонларини сочти. Андин кейин неча кун йўл юруб эрдилар, қора қалмоқларни юртиға еттилар. Андин кейин қалмоқлар келуб қофилаларни талон қилди. Ҳарчанд Муҳаммад Ҳабиб бизлар Амир Темур Соҳибқиронни элчиси бўлурмиз, деса ҳам қабул қилмадилар. Тўра айди: Мени қалмоқларни подшоҳини олдиға олиб боринглар, мен қалмоқлар тилини яхши билурман, ўз тилида арз қилайин, ажаб эмас, қабул қилса. Андин кейин тўрани хонни олдиға олиб бордилар. Кўрсаларки, хонни юзи сомондек сарғайибдур. Тўра қалмоқ тилида айди, «надимиййу ху васаи намусини ва ганикийун, яъни айдики эй хоним, қандай бетоб бўлдингиз, деди. Хон айди, юрак оғриқиға гирифтор бўлубман, ҳеч нимарсани билурмусан? Тўра яна айди, «надимиййу бу ху васаи шанисунни ва ганикийуни», яъни айдики, мен табиб бўлурман. Хон айди, табиб бўлсанг менга муолижа қилғил. Тўра табиблиқни билмаса ҳам, анга ҳақорат учун кучукни этини буюрди. Андин кейин итни келтуруб кабоб қилуб бердилар. Ани еб қусуб, қайт қилди. Кўрсаларким, итни этиға ёлушуб тевани сути тушти, юрак оғриғидин хон яхши бўлди. Воқеаъ бу эрдиким, хон тевани сутини қўб ичар эрди, қатиг била сут ичиға кетуб, касаллиқи андин эрди. Дерларким, тевани сути итни этиға ошиқдур. Тўра зуғум билан айтса ҳам қусуб, касаллиқдин нажот тобти. Бу тадбир мувофиқи тақдир бўлуб, мусулмонларни нажотиға сабаб бўлди. Хон тўрани бу ишидин хурсанд бўлуб, андин кейин ҳар нимани

талаб қилсалар, негиз берурман, деди. Тўра хикмат вожиб таъолига таажжуб қилуб, айди: Эй хоним, карвонлар молни талаб қилурлар. Хон, филҳол, карвонларни молларини топуб берди. Яна Султон Муҳаммад тўрага қанча инъом ва эҳсонлар берди. Андин кейин Хитой жонибиға юзландилар.

Алқисса, тўрт ойғача йўл кезиб, чўл кезиб кун юруб, тун юруб, неча тоғдин ва неча роғдин ўтуб, Хитой шаҳрини қалъасиға еттилар. Андин кейин қалъани дарвозасиға бордилар. Дарвозабонлар ўз тилида сўрди, айди: нани лийли нису нини чани яъни, қайдин келурсизлар, қаерға борурсизлар, деди. Булар айди, Амир Темур Соҳибқиронни олдин келурмиз, деди. Қиргандин кейин яна дарвозани беркитти. Дерларким, андин кейин, Ҳоқон қошиға Чинға борғунча яна тўрт ой йўл юрдилар, барчаси маъмур, ободлиғ эрди, лекин қалъа йўқ эрди. Сўнгра Ҳоқонни пойтахтиға еттиларким, кўрсалар атрофида панжаралари муддур етти филизотдин ясалғон, бир тош ерни олур. Буларни келганини подшоҳ эшитиб, элчихонаға таклиф қилди. Бениҳоят эъзоз ва икромлар бирла зиёфати ранго ранг қилди. Булар бениҳоят хурсанд бўлуб ўлтурдилар. Хитой халқи буларни келганини эшитиб тўб-тўб бўлуб келиб тамошо қилар эрди. Кечалари ҳам чироглар ёқиб бозор қилар эрдилар. Аммо масжид ҳам бор эрди. Мусулмонлар намоз ўқир эрди. Мусулмонларни улугини отлари мулло Абдулғаффор эрди. Кўб мулло, кўб-кўб илмларға етук киши эрдилар, ўзлари хисорлиқ эрди. Қирқ кундин кейин Ҳоқони Чинни кўрмоқға кўрунуш хонаға келдилар. Олдиларида Султон Муҳаммад тўра эрди. Кўрсалар, қанча умаро, беклар ўлтурубдурлар. Соатидин кейин шон-шавкат ва дабдаба бирлан Ҳоқони Чин келди. Барчалари туруб саждаи таҳийёт қилдилар. Аммо мусулмонлар таъзим қилдилар. Хитой одамлари барчаси кўса эрди, илло, Ҳоқони Чиннинг соқоли бор эрди, чунки тотор бекларини насабидин, авлоди Ефас бин Нух алайҳи саломдин бўлур эрди. Андин кейин тилмоч ҳам бор эрди, қалмоқларни бегиким, оти Қулхон эрди, андин кейин Султон Муҳаммад тўра қанча савғотлар била Амир Темур Соҳибқиронни номасини чиқориб берди. Ҳоқони Чин ўз тилида айди: «нани лийли нису чунни?» деб сўзлади. Анда тўра Ҳоқони Чинни сўзиға бебок жавоб айта берди. Ҳоқони Чин билдиким, Амир Темурни набирасидур. Кейин турлу-турлу таъомлар келтурдилар. Таъом еб ўлтургон вақтида ногоҳ бир оқсоқол киши келди, мажнун сифат, сочлари атрофиға тарқалғон. Ани кўрган замон Ҳоқони Чин ул қари, оқсоқол кишини зори ва тазорув била сўз сўрди. Ҳеч гапурмади, соати ўлтуруб қайтти. Жамъи улуг ва беклар анинг ахволиға йиғладилар. Аммо ул мажнунсифат киши ҳеч сўзламади. Султон Муҳаммад тўра бу ишни кўруб, ҳайрат денгизига фарқ бўлуб, бу сирни Мавлоно Абдулғаффордин сўради. Султон Муҳаммад тўрани сўзини рад қилди. Неча мартаба сўради, Мавлоно айдилар, эй тўра, мани ҳалокимға қасд қилурсан, бу сирдин сўрамағил. Тўра ўз кўнглида айди: «Мавлоноға шароб бериб, маст қилуб, сўз сўрасам, ажаб эмас, бу сирдин мани огоҳ қилса». Андин кейин ул зотни шаробға таклиф қилди. Ул киши

айдилар: шариятда шароб ичмоқ жоиз эмасдур, яна бул ердаги барчаси мусулмондур, шароб ичмасмиз. Бу Хитой одамлари неча нимарса тўғрисидин бизларни динимизни хуш кўргай: аввало, шароб ичмаслигимизни, яна бири хотунларимиз парда бирла юрмакларини. Охир, тўра айди, тақсир афандил, нима сабабдин мени бу сирдин огоҳ қилмасиз? Мавлоно айдилар, мени қатлимга яна жамъи мусулмонларни қатлига сабаб бўлдурсан. Султон Муҳаммад тўра кишига айтмасликга аҳд қилди. Охир, тўрага қасам берди. Андин кейин, доилож, мавлоно айдилар: ул мажнунсифат киши Хоқонга ота бўлур, мундин бошқа бир ўғли бор эрди. Жаҳон гўзаллари анинг муқобилида гўё тўлган ой олдида юлдузлар каби эрди. Иттифоқ, бир кун отасини китобхонасига кируб, тарихнома-ларни мутолаа қилуб, андин кейин, Яъжуж-Маъжужга хазрат Искандар Зулқарнайнни сад боғлагонларини таърихда кўруб, ул ўгул садди Искандарни тамошосини хавас қилиб, бормоқга майл қилди. Харчанд манъ қилдилар, бўлмади. Охир, бир йилга мухлат олиб кетган эрди, холо, ўн икки йил бўлди, келгани йўқтур. Шул сабабдин хоқонлигини бул ўғлига бериб, яна тахтини тоштуруб, ўзи мажнунвор бўлуб, доим ул ўғлини гамида йиғлаб юрур. Хоқон ҳам қардоши учун қора либос кийуб юрубдур. Бу сўзларни Мавлонодин эшитиб, Султон Муҳаммад тўра сад Яъжуж-Маъжужга бормоқ савдоси бошига тунти. Тўра айди, мени бориб Хоқони Чинни ўғлидин хабар келтурурман. Мавлоно кўрсуб, айдилар: ҳай-ҳай, жамини томдин мени бошимга ташламадил. Тўра айди, кўнгилни жамъ тутунг, эй афандил, тошга Хоқони Чин хизматиға борурман, чунки бизларни Амир Темур Соҳибқирон, сад Яъжуж-Маъжужгача бориб хабар келтургил, деб юборгондур, дегайман.

Алқисса, эртасига Султон Муҳаммад тўра Хоқони Чин қошига бориб, бу сўздин арз қилди. Хоқони Чинни эсига қардоши тушуб, гами зиёда бўлуб йиғлади. Тўрани манъ қилди, тўра қабул қилмади. Хоқони Чин вазирнига ишорат қилди. Вазир бир кишига айдик, сен бориб Хоқони Чинни оталарига бу воқеъани баён қилгил. Дархол ул киши ер ўнуб хўб деб кетти. Бориб воқеъани Хоқони Чинни отасига баён қилди. Бу сўзни эшитгач, дархол, Хоқони Чинни отаси етиб келди. Андин кейин бу сўзни тўрадин яна эшитиб, харчанд йиғлаб, манъ қилдилар. Тўра қабул қилмади. Доилож жавоб бердилар. Хоқони Чинни вазир илми хикматга кўб етук киши эрди, тўрага айди, эй тўра бача, сенга сўзим шулки, Машриқ тарафига боргил, ўн кундин кейин шаҳр дарвозасидин чиқиб, бир тоғ узра боргайсан. Анда бир ҳиндуни макони бордур. Албатта анинг қошига боргайсан. Агар сенга ул ҳинду йўл кўрсатса, ишинг жўн бўлур. Андин кейин султон Муҳаммад тўра қарвон ҳамроҳларига келиб айдик, хар кишини томошого завки бўлса мен била ҳамроҳ бўлуб, садди хазрат Искандарга боргайлар. Андин кейин Муҳаммад Хабиб кифиле бани бани ул қавм бормоқга ихтиёр қилиб, бул боғладилар. Таъдиди келур, илау жағди килиб, йўлга тушгилар. Ўн кундин кейин шаҳр дарвозасига етиб эрдилар, дарвозабонлар сўради, каян келурсанлар, кайга бора-

сизлар?! Анда булар Ҳоқони Чиндин олгон ҳукм хатни кўрсаттилар. Андин кейин дарвозабонлар, филҳол, дарвозани очти. Андин кейин булар шаҳрдин чиқиб, неча манзил йўл юруб, бир тоғга еттилар. Андин кейин тоғни устига чиқиб, бир горга келдилар. Анда қарагай йиғочлари кўб эрди. Андин кейин гор ичра кирдилар. Кўрсалар бир ҳинду оёғидин горни шифига осиб қўйибдур. Султон Муҳаммад тўра айди, сенга муҳиммимиз бордур. Ул ишорат қилди, ўлтургил, деб. Ул кеча анда бўлдилар, ҳамроҳлари бетоқат бўлди. Кўрсалар ҳинду саноч каби елға тўлуб, шишуб андин кейин ичига сомон солгон қанордек бўлуб, юзи ва боши маълум бўлмади. Булар ани аҳволини кўруб таажжуб бармоқин тишлар эрдилар. Уч кундин кейин ўзига келиб, сўзга лаб очти. Айди, сизларда бу каби юрак бўлмаса, уч кунга сабр қилмоқга тоқатингиз йўқ, қандай садди Яъжуж-Маъжужга боргайсизлар?! Андин кейин ул ҳинду хориқ кўб сўзларни деди. Андин кейин қўлларига бир хат берди. Айди, мундин кейин етти шаҳр келур, барчаси зада бўлуб, вайронадур. Андин ўтуб саккизинчи шаҳарга боргонда анда сарноси бордур, яъни мени пирим ўшал турур. Анга ушбу хатни бергайсиз, деди. Ул садд йўлини сизларга кўрсатгай, деб кўб нимарсаларни уларга ўргатти.

Алқисса, тўра хатни ҳиндудин олиб, йўлга тушуб ул етти шаҳри вайронадин ўттилар. Ҳар шаҳрни катталиғи Самарқанд ва Тошқанд баробаринда келур эди. Андин кейин саккизинчи шаҳрға бордилар. Ўзга шаҳрлар барчасидин катталиғи икки ҳисса эрди. Аммо барчаси бузилгон харобдур. Сарносидин хабар топмадилар. Анда ҳар бир иморатлари олий бордур, ҳеч ким йўқ, харобдур. Ул шаҳр ичра сарносини кўб ахтардилар тополмадилар. Андин кейин бир баланд ерга чиқуб, кўрдиларким, бир чаккадин, тутун чиқаду, яна тарадуд била қидириб топтилар, кўрсаларким, сарноси ҳам оёғидин осилиб ётур. Тўра, филҳол, қошига борди. Сарноси ишорат қилди, ўлтургил, деб. Анда барчалари ўлтурдилар. Сарноси ичига нафас тортиб, бордон каби шишуб қирқ кун турди. Ани кўруб, булар ҳайрат бармоқин тишлаб таажжуб денгизда қолдилар. Кейин-кейин сурати аслига келди. Айди, эй тўра бача, мен уч юз йил умр кўрдим, сени хўб билурман, албатта, Амир Темурни набирасидурсан. Ҳар нимарсани тўрани кўнглида эрди, барчасини бир-бир баён қилди. Андин кейин тўра ҳинду берган хатни чиқориб берди. Сарноси айди, эй тўра бача, бу йўлда ниҳоят кўб хатарлар бордур, бул ихтиёрингдин қайтгил, деди. Тўра қабул қилмади. Сарносидин бузулгон шаҳрларни воқеасидин сўрди. Ул айди, Искандар Зулқарнайдин илгари бу шаҳрлар кўб обод эрди. Буларни барчасини Яъжуж-Маъжуж хуруж қилиб келиб хароб қилгондур. Яна сарноси айди, энди сизларга лозим шулки, сирка била сўгон ўзларинг билан олиб юурсизлар. Тўра айди, сиркани қайдин топурмиз? Сарноси айди, сизлар учун сиркани тайёр қилиб эрдим, деб бир идишда тўла сиркани берди. Яна айди, сизларга етти қитъа хатим бор деб, они ҳам берди. Андин кейин Сарноси айди: ҳар жойига бориб ташвишда бўлсангизлар ушбу қитъаларни бирин-бирин мутолаа қилурсизлар деб. Тўрага аввал-охир барча ерларни

кайфиятини айди. Андин кейин булар Сарносининг олдидин чиқиб, чўлистонга юрдилар. Ўн кундан кейин бир ерга келдилар, барчаси қора балчиқ, гоҳ-гоҳ ерида андак қуруқлиги бордур. Лекин андог сассиғ лой эрдиким, агар сирқа била сўғон бўлмаса, барчалари ҳалоқатга етгудек бўлдилар. Шундоғ бўлса ҳам уч киши оламдин интиқол қилиб, адам ёсдугига бош қўйдилар. Учовини жаноза ўқуб ерга дафи қилдилар.

Алқисса, балчиқлардин ҳам ўтуб, кейин бир улуг тўқайга келдилар, анда одам ёввойилари кўб эрди, бўйлари узун, туслари қора. Буларни кўруб, йиғилуб келавердилар. Ани кўруб, булар кўрқуб, кайфлари учуб, ақллари кетуб, филҳол, Сарноси берган хатни очиб кўрдилар. Айтибдурким, бу халқда ақл бўлмас, сизлар нима иш қилсангиз, булар ҳам қилур, агар оловни таналарингизга суркасангиз, ул ҳам сурқағай. Андин кейин булар қўлларини узотиб эрдилар, одам ёввойи ҳам қўлини узотти. Булар аъзоларини қошидилар, ул ҳам қошиди. Булар кийумларга оловдин чўғ олиб қўйдилар, одам ёввойиси ҳам танасига оловдин чўғ қўйуб, андин кейин жуллари куйиб фарёд ила шовқун қилиб қоча бошладилар. Андин кейин булар отларига рокиб бўлуб бир жойига келдилар, кўб-кўб чибинлар бордур. Олов ёқиб тутун қилдилар. Улардин омонда бўлуб ўттилар. Андин кейин яна бир жойига келдилар. Кўрсалар, ер юзини барчаси олмос турур, тўра хайрон бўлуб, иккинчи хатни ўқуб кўруб, отларини туёғига кигиз қоғлаб, андин ҳам ўттилар. Яна бир ерга келдилар, кўрсалар бениҳоят ва беҳисоб қашқиру бўрилар бордур. Буларни кўруб емакга қасд қилди. Тўра учунчи хатни ўқиб кўруб, ўт ёқиб олиб юрдилар. Ўтти кўруб бўрилар ҳар тарафга қочти. Андин ўтгандин кейин, билониҳоя, қоплонларга дучор келдилар. Тўра тўртунчи қитъани ўқуб кўрсалар, милтиқ отгил, лекин ўлдирмагил, дебдурлар. Милтиқни холи ерга оттилар, лоилож қоплонлар ҳар тарафга қочи кетти. Андин кейин беҳисоб, беадад арслонларга муқобил бўлдилар. Яна бешинчи қитъани кўрдилар, дебдур: яланғоч бўлгил деб, бир неча ҳийлаларни айтибдур. Филҳол, кийумларини ешуб, яланғоч бўлдилар. Арслон ва йўлбарслар даҳл қилмадилар. Андин кейин филлар ва эгри шохлиқ карклар келуб, булар анга бир неча тадбир-ҳийлаларни қилуб эрди, аларни барчаси қоча бошлади. Андин кейин бир жамоа маҳлуқлар пайдо бўлди, ит суратида боши узра қарқарага ўхшаш ёлғуз шохи бор, қуйруғида косаси бор. Филҳол косасига сийуб, ҳар нимарсага отса, ўшал замон анинг сийдуги куйдурғай эрди. Яна олтинчи қитъани кўрсалар, айтибдурким, бу мақомда нағма чалинглар. Андин кейин булар нағма чалдилар. Аларга нағмани овози таъсир қилуб даҳл қилмади. Андин омон тошиб ўттилар. Аммо ул ерларда кўб меҳнат ва машаққатлар чекуб ухламайин йўл юрдилар. Андин кейин бир жойига бориб, бир ҳайбатлиқ нимарса келуб тоғдин минг ботмон миқдори тошни кўтариб олиб, отиб эрди, ўзини зарби била бели синуб ўлди. Андин ҳам омон ўттилар. Етти кун йўл юргондин сўнг бир баланд қизил тоғ кўрунди. Ул тоғни Ованд тоғи атарлар, бағрига борсалар, қуйи тарафида бир шахрни кўргонни кўрунуб турур. Анда бир жамоа

одамлар бордур. Лекин тоғдин шаҳрни узоқлиғи бир тош келур. Булар ул шаҳрни дарвозасига бордилар. Қўрғонларини атрофида кудук кўб эрди. Ул шаҳр халқи буларни кўруб, тўф-тўф бўлуб чиқиб томошо қилар эрдилар. Барчаларини қулоқларида булоқилари бор эрди, барчалари бугдой рангдук, хуш сурат эрди. Улар келиб буларни подшоҳини қошига олиб борди. Булар кўрсалар, барчалари кўрк кийган, емиш-таомлари вуҳушдин ўзга нимарса эмас эрди, яъни, қўй ва эчку, шунга ўхшаш нимарсаларни ер эрдилар. Аммо ул мавзёни муътабар китобларда жонон атрлар, холо, ул одамларни жонон ва япун ҳам дерлар. Ул шаҳарни атрофи улуг денгиздур.

Алқисса, подшоҳи сўрдиким, сизлар қайдин келдингизлар. Тўра айди, Самарқанддин, Амир Соҳибқиронни олдиларидин келдук. Подшоҳ айди, Амир Соҳибқирон кимдур. Самарқанд шаҳри қайдадур? Султон Муҳаммад тўра подшоҳга етти иқлимни шаҳрларини барчасини бир бир баён қилди. Подшоҳ таажжубда бўлуб, ҳайрат бармоқин тишлаб, бул ерлардин бошқа жойлар, ўзларидин бўлак одамлар борига ҳайрон қолур эрдилар. Андин кейин тўрани бир қари одамни қошига олиб бордилар. Кўрдиким, бир оқ соқол, ёни юз йигирмага боргон кишидур. Ул қари одам тўрага айди, эй Амир Темурни набираси, бизларни ота-бобомизга дуо кетгандур, ҳар қайсилари бир юз элликга бориб, оламдин интиқол қилурлар. Мен отамдин, отам ота-боболаридин эшитган-ким, бул ерга бир тўф одам томошага келур, Яъжуж-Маъжужни кўруб қайтгайлар деб. Андин кейин тўра қари одамдин яна сўрдиким, бу жонон халқи қайдин бўлурлар, кимни авлодидин бўлурлар? Ул киши айди: Яъжуж-Маъжуж бу шаҳрларни хароб қилгон вақтида Исқандар Зулқарнайн ҳазратлари келуб булардин беадад ва беҳисоб ўлдуруб, қолгонларини қушлаб, тоғни орқасига ўтқузуб, олти ойлик ерга садд боғлаб Яъжуж-Маъжужни қамаб қўйуб, яна садд ўртасига дарвозани нишонини қилиб, анга етти филизотдин ишлаб мийли қилиб осиб қўйубдурлар. Мийл деб катта қўнгиноғ ва жомни айтурлар. Андин кейин ҳазрат Исқандар неча аҳли ҳикматдин ва неча қуллардин бул ерга қоровул қўйгондурлар. Бу жойни Дахман малик Исқандар ҳам дерлар, ҳар вақт Яъжуж-Маъжуж гувур қилуб келуб бул ердин чиқмоқга ҳаракат қилсалар, қоровуллар келуб мийли урарлар, тарақа туруқ овозини эшитиб кўрқуб қочгайлар. Гумон қилурлар-ким малик Исқандар хануз бор, деб. Эй тўра бача, билгилким ва огоҳ бўлгилким, бу шаҳрни одамларини барчаси ҳазрат Исқандарни қоровулларини авлодидиндур. Ҳар кун бало тарк (учун) тўрт юз киши садга бориб, мийли қоқарлар.

Алқисса, неча кун ул ерда бўлуб, мирзо Султон Муҳаммад тўра бир кун ул тўрт юз киши биле садни томошасига кўргали бордилар. Кўрсаларким, садни юқорилиғи етти юз газ, тоғлари қизил турур. Дарвозасини кўрдилар, бўйи олтиш газ, икки табақалик, ҳар табақасини эни ўн беш газдин. Остонасини ердин юқорилиғи етти газ, анга етти қуфл урулгон, ҳар қуфлнинг оғирлиғи Тошканд вазнига бир ярим пут келур. Ҳар қуфлда Исқандар Зулқарнайини муборак отлари ёзулгондур. Аммо садд биле тоғ девор каби текис эрди, чиқмоқни имкони йўқдур. Тўра

айди, агар киши ушбу тоғни устига чиқса Яъжуж-Маъжужни кўрса бўлурму? Улар айди, оре. Андин кейин ҳарчанд анга чиқмоқни тадбир-ҳийласини тополмай, ожиз бўлдилар. Лоилож, тўра Сарноси берган еттинчи қитъани очиб кўрди. Илми уфқни билган киши мунги йўлини топқай дебдур. Тўрани ҳамроҳларини бири илми уфқга моҳир эрди, чунки тоғларда кўб юруб, кўб-кўб нимарсаларни билар эрди. Ул киши икки темур қозуқни қўлига олиб, тадбир била тоғни устига чиқти, ўзгаларни арқон била бирин-бирин тортиб олди. Андин кейин қўлларига дурбин олиб атрофга қараб имтиҳон қилдилар. Кўрсаларким, етти иқлимни уч тарафини шўр денгизи айлантуруб олиб, садд остигача борибдур. Андак бир тарафда қуруқлик бор, етти иқлимда мўмин ва кофир бир ҳисса бўлса, Яъжуж-Маъжуж етти ҳисса келур, човуртақдин ҳам зиёда кўрунур. Алар уч жамоъа экан. Бир фирқасини Яъжуж-Маъжуж дерлар, бўйлари узун, киймуш кийумларини барчаси кигиз ва гилам эрди. Иккинчи фирқасини Яъжужи аҳв дерлар, бўйлари ўн икки газ, ўзи одамга ўхшашдур. Учунчи фирқасини Яъжужи Муқамаш дер эрдилар, соқоли ҳам етти қариш, бўйи ҳам етти қариш, икки қулоғи узун, кечаси ётурда бирини остига тўшак ва бирини устига ёпар эрди. Онаси минг бола туғмағунча ўлмас эрди. Лекин ўлса бир-бирин ер эрдилар. Аммо қудрати борий таолони кўргил, булутга амр қилуб денгизлардин ҳар нимарса маҳлуқотни олиб, уларни макониға ёғур эрди. Уларни емиш таъмоми ушбу эрди.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра аларға назар қилдиким ҳисобини тангри иззу жалдин бошқа киши билмағай. Соатидин кейин Яъжуж-Маъжужлардин бир нечаси ғувур қилуб, садни остига келдилар. Қоровулар дарвозани равақиндағи мийлни чалиб эрди, барчаси қоча бошлади. Тўра аларни шавқун солиб қичқирди, алар яна қайтуб келуб, сизлар ким бўлурсизлар деди? Булар айди: Одам авлодидин бўлурмиз, сизларни томоша қилғоли келдук. Андин кейин алар аҳли ҳикматларини келтуруб, буларни сўзларига жавоб берди: Эй одам боласи, аввалғи замонда бизлар Увж ибн Увуқ (Ож ибн Енуқ)дин вужудға келуб эрдук. Увж ибн Увуқ ҳазрат Одам Ато замонларида туғулуб, уч минг беш юз йил умр кўруб, ҳазрат Мусо калим ар раҳмон замонларида адам сариға юз қўйғон эрди. Андин саккиз юз йилдин кейин Малик Искандар Зулқарнайн хуруж қилуб, бизларни садга олғондур. Яна саккиз юз йил ўтгандин кейин охират замон расули Муҳаммад алайҳис салом олдиларидин саҳобалар келуб кўргандурлар. Андин яна саккиз юз йилдин кейин сизларни кўрдук. Бизлар эшитуб эрдук, уч бор киши келуб кўрғай. Андин кейин бизларни хуружимиз бўлғай. Эмди сизлар иккинчи бўлдингизлар. Яна тўра сўрдиким, сизлар қай замонда хуруж қилурсизлар? Алар айди, бизларни хуружимиз Дажжол алайҳ ал лаиндин кейин бўлур.

Ахборда келтурмишларким, вақти келуб охир замон бўлса, аввал узун бўйлуқлари чиқиб одамларни егайлар, кейин, иккинчи ўрта бўйлуқлари чиқиб вухуш ила туюрни егайлар. Андин кейин учунчи факаналари чиқиб оламда жамъи денгизларни, тўқайларни,

кўллари тоғлари, тефалари барчасини еб-ялаб қурутгайлар, жаҳонда ҳеч нимарса қолмағай, валлаҳи олам биссаваб.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра саддин қайтиб туштилар. Жошонни подшоҳини олдиға бордилар. Подшоҳ буларни кўб эъзоз-икром била зиёфат қилдилар. Уч кунгача анда бўлуб, кўрганларини қоғозға ёзуб олдилар. Андин кейин подшоҳ била видолашиб йўлга туштилар. Кела туруб йўлдин адашиб бўлак тарафға қараб кетиб, йўлни тополмай кўб манзил йўл юруб, чўлистон ичра бир горға келдилар. Гордин овози бадҳайбат келур: эй Амир Темурни набираси садға келуб, Яъжуж-Маъжужни кўрдинг, бери келгил, мени ҳам кўргил, деб қичқирур. Тўра таажжубда бўлуб бул гор ичра қандай кимарсадур деб келуб кўрдилар. Бир киши турур, сочлари ўсуб, атрофига ўралгон, оёғида кишан, бўйида занжир, юзини ерга қаратуб тортуб қўйубдур. Ҳар нима буларни кўргонларини тўраға бир-бир баён қилди. Тўра таажжубда қолиб, айди: қандай одамсан. Ул маълун айди: ер юзини худоси бўлурман. Тўра хайрат бармоқин тишлаб айди: печук мундоғ дерсан? Ул айди: агар худо бўлмасам, печук сени кўрган ишларингни билурман. Энди мени қудратимни кўргил деб кўксига бошини қўйуб, эмчакидин пуфлаб андоғ семиз бўлдиким, гор тўлди, гор ҳам кенг бўлди. Яна андак замонда сурати аслиға келди. Яна тўрадин сўрди: халойиқ намоз ўкурму? Тўра айди: оре, андоғ заиф бўлуб, сиқилдиким, ҳадди йўқ-ку бир нимарса қилмоқға. Яна сўрди, халойиқ рибо ерму? Тўра айди: оре: Яна семурди, гор тўлди. Яна сўрди: халойиқ рўза тутарларму? Тўра айди: оре, яна заиф бўлдиким, ўлмақға яқин етти. Яна сўрди: халойиқ ҳамр ичарларму? Тўра айди: оре. Яна семурди. Яна сўрди: закот берурларму? Тўра айди: оре, яна озди. Али ҳазо ал-қибё, неча мартаба сўрди, тўра жавоб берди. Ушбу кайфиятда бўлди. Тўра айди: чин сўзингни айгил, ким бўлурсан. Ул маълун айди: сизларни худойингиз бўлурман, менга сажда қилгил, деди. Наузйибиллоҳ мин залика. Тўра айди: худо бўлсанг, ўзингни на учун бу қайдлардин нажот қилмадинг? Кўрсаларким, анинг ёлғуз бир кўзи бор. Тўра айди: илло, сен расул акром салтоллоху алайҳи васаллам замонларидоғи жухуднинг ўғли Дажжол турурсан. Тўрани ҳамроҳларидин бири анга қилич солди, қайтиб ўзига тегди. Тўра урманглар деб манъ қилди.

Дермишларким, расул алайҳис салом замонларида жухудни хотуни туғуб эрди. Муҳаммад алайҳис салом, саҳобалар бирла келуб кўрдилар, кейин имонға тақлиф қилдилар. Ул шум қабул қилмай, ер юзини худосидурман, деди: Ҳазрат Умар афандимизни ғазаблари келуб, қилич солдилар. Анга таъсир қилмай, ўзларини манглай мубораклариға тегди. Муҳаммад алайҳис салом: Е Умар, тангри таоло тақдири ўзга бўлмас, дедилар. Андин кейин бир фаришта қуш суратида бўлуб келиб, Дажжолни кўтариб бу чўлга келтуруб, гор ичра оёғ-қўлини боғлаб қўйган эрди. Бу шум дев шайтонларни ўзига мусаххара қилуб, доим иши жоду эрди. Андин кейин Дажжол малъундин Тўра сўрди: эй Дажжол! лаъин, қай вақтда бул гордин чиқгайсан? Ул шум айди: ҳар вақт ўзбақлар

қўшун йиғиб Мовароуннахр билан Жайхундин ўтуб, Хуросонга боргайлар, андин кейин Хитой хуруж қилгай, сўнгра чурчут хуруж қилгай, алардин сўнг мен чиқарман, деди. Ва мотуфийқи, илло-билло.

Алқисса, мирзо Султон Муҳаммад тўра ул малъун қошидин чиқиб, йўлга тушуб уч ойдин кейин Хитой шахрига келуб, Хоқони Чинни қошига бордилар. Хоқони Чин буларга бениҳоят кўб инъом берди ҳар ажвосдин тўрт мингдин, хизматлариға тўрт минг от берди. Тўрт кул берди, кўб-кўб инъом-аҳсонларни олиб Самарқанд келмоғига юз қўйдилар. Неча кун ва неча ой йўл юруб, Самарқандга, Амир Соҳибқиронни хизматлариға келдилар. Амир Соҳибқирон вабираларини кўруб, хурсанд бўлдилар. Булар мунда турсун, энди сўзни Мирзо Шоҳрух тўрадин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОҲРУХ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА БОРИБ, ТўХТАМИШХОННИ ОРҚАСИДИН ҚУВЛАБ, ТўХТАМИШХОННИ ҚАТЛ ҚИЛГОННИ БАЁНИ

Аммо, ровийлар андог ривоят қилурларким, Мирзо Шоҳрух тўра Тўхтамишхонни орқасидин етиб келиб эрди: Тўхтамишхон кўлга ёсини олиб, тўрага қараб ўқ отти. Ўқ келиб тўрани отиға тегиб йиқилди. Тўра отини ўлуқини остида қолди. Хон кўруб, хоҳласаким, тўрани бошини кесиб олса, Шул онда бир тарафдин чап-тўзон пайдо бўлди. Кўрсаларким, Амир Темур Соҳибқирон эрди, лойлож қочиб, ўз элатини Сарой деган элига борди. Одамлар Тўхтамишхонни кўруб ҳол-аҳвол сўрдиларким, хабар нимадур? Хон айди: Мирзо Шоҳрух тўрани ўлдурмоғин яқин эрди, ногоҳ Амир Темур етиб келди. Ўзбаклар бу сўзни хондин эшитиб хайрән бўлуб, хонга ҳимоят қилурмиз, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирондин кўрқуб, баъзилари Тўхтамишхонни боглаб Амирга келтуруб бермоқ бўлдилар ва баъзилари туз ҳақини андеша қилдилар. Андин кейин маслаҳат бирла хонга от топиб бериб, элдин узог ерга қочируб юбордилар. Хон бир тарафга қочиб кетти. Аммо Шоҳрух тўра отни остидин бир навъи қилуб, қазо етмаб эрди, ўзини олди. Яна яёвлик ҳолда хонни орқасидин ахтариб бир тефани устига чиқти. Кўрдиким, бир тарафга қанча чодир тикилгон, албатта отам Амир Соҳибқирондурлар деб. Тўхтамишхонни қочиб келгон Сарой элига тўра келди. Элга ўзини маълум қилди, мен Шоҳрух тўра Амир Темурни ўғлидурман, деб хонни сўрди. Элатий айдилар: хон бул ердин Дўрман элига қочиб кетти. Тўра айди: нечук ушламадинглар? Улар айдилар: туз хотирини қилдук. Тўра айди: отам бул ерга келсалар мендин салом денгизлар, то мен Тўхтамишхонни ўлдурмоғунча бир ерда таваққуф қилмағайман, деб аҳд қилуб, орқасидин яна кетти. Дўрман элини улуглари йиғилуб, маслаҳат қилуб айдилар: хонни ушлаб берайлук. Тўхтамишхон, бу сўзларга паноҳ, тилаб сиғиниб келсам, мени нечук хотиримни қилмай, ушлаб берурсизлар, қўяверинглар, мен

Қатагон элига боргайман. Андин кейин Дўрман эли хонга раҳми келуб, қўйуб юбордилар. Аммо ҳеч нимарса бермадилар. Хон қочиб Қатагон элига борди. Ул элни улугини оти Бердибек эрди, анга хон йиғлаб айди: Сарой эли била Дўрман эли манга ёрдам қилмадилар. Бердибек кўб гаюр киши эрди, жамъи элатларини чақириб йиғдурди. Ул вақт тўра таваққуф қилмай Қатагон элига етти. Анда Бердибек элига айди: Кимдур хонга жонбозлиқ қиладурғон киши? Анда Турдибек Бердибек ўгли ўрнидин туруб, отасига таъзим қилди. Эй болам, бориб тўрани бошини кесиб келтур, деди, хонни кўнгли жамъ бўлсун. Андин кейин Турдибек бориб тўрани йўлини олиб, андоғ урдиким, отни кўкрагига тегуб ҳалок бўлди. Тўрани бир оёғи отни остида қолди. Ўрнидин туруб қочқали ҳаракат қилуб эрди, Қатагон эли тўрани келуб ушлаб берди. Бек қошига келтурдилар. Бердибек ўлдурмоқга буюрди. Бекни бир қизи бор эрди, оти Ойчигил эрди, кўрган кишиларни кўнгли анинг ишқида чигил эрди. Тўрани кўруб, жаллодни қўлидин ул мужуба ажратиб олди. Отасига айди: Эй жоним ота, бу йигитни ўлдуруб, отасига нима жавоб берурсиз? Аввал мунинг отасига жавоб тоуб, сўнгра ўлдургайсиз, деди. Бердибек кизини сўзига ҳайрон бўлуб, нима дерини билмай, тўрани боғлаб қўйдилар. Амир Темур Соҳибқирон Султон Муҳаммад тўра набираларини бирга олиб Сарой элига келуб, андин хабар эшитиб, Дўрман элига келдилар. Андин тезлик била Қатагон элига етиб келиб эрдилар, Қатагон эли Амирдин кўрқуб, Бердибекни олдига келуб, айдилар: хонни боғлаб Амир Соҳибқиронга юборғил. Бердибек қабул қилмай мунга бош-оёғ либос бериб, от бериб, юз элатига юборди. Анда Ойчигил келуб, тўрани қайдин нажот бериб, айди: сабр қилғил, отанг Соҳибқирон келсунлар. Тўра қабул қилмай, ўшал кеча отига миниб, хонни орқасидин яна кетти. Аммо Амир Соҳибқирон эшиттиким, Қатагон эли хонга ёрдамлиқ қилуб, тўрага уқубат берибдур деб. Келиб ул элни қатли ом қила бошладилар. Тўрт минг киши, катта-кичик эру хотундин жасад шаҳристонидин жонлари адам чўлистонига кеттилар. Ойчигилга, тўра бир хат берган эрди, ани келтуруб Амир Соҳибқиронга берди. Мазмуни бу эрди: «Эй надари бузург, бу қизи оқилани яхши риоят қилурсиз, муни ҳақи менда кўбдур». Андин кейин Амир Соҳибқирон ўлдурмоқдин қўл тортти. Андин кейин бу қизни Фўладхонга бердилар. Анда Фўладхон Ойчигил тилсим хўққасини ҳикмат найзаси бирла тешиг, чигилларини ешти, гунчалари очилди, қизил маржон сочилди. Ул Фўладхон ҳам Чингизхонни наслидин эрди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон ўғилларини орқасидин жўнадилар.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОХРУХ ТЎРА БИЛА ТЎХТАМИШ-ХОНДИН ЭШИТМАҚ КЕРАК

Аммо хон юзийя элатига бордилар. Алар улуғи Тўхтамишхонни боғлаб қўйди. Бизлар сени учун Амир Темурга асир бўлурмизму деб, тўрани олдига чиқиб, иззат-икром била ичкарига олиб кириб

меҳмон қилдилар. Андин кейин тўра хонни кўруб, кўнгли тинчиб, завқ била таъомлардин тановул қилуб ўлтуруб эрди. Тўхтамишхон бирдан кишан-занжирни синдуруб қочти. Тўра кўруб, яроғларини тақинуб, орқасидин югуруб кетти. Аммо тўрани оти ниҳоятда чарчаб, юролмади. Лоилож отдин тушуб, яёв қувлади. Хон билдиким, қирға борсам, орқамдин борур, деб. Анда бир кўйчини ўлдуруб, ани кийимларини кийуб, найман элига келди, уларни кўйлари бор эрди. Тўхтамишхонни танумадилар. Олдига ош келтуруб кўйдилар. Хануз хон бечора бир лўкма ошоғон йўқ эрди, тўра етиб келди. Хон отига миниб яна қочти. Аммо тўрага найман улуглари ошу таъом келтуруб, риоя қилдилар, воқеани сўрадилар. Андин кейин тўрага от бердилар. Яна хонни кетидин ахтариб кетти. Неча-неча элатлардин ўтуб, Қорақурум даштига етти, анга яқин бир шаҳр кўрғони кўрунди. Ул шаҳрни отини Узоқ қалъаси дер эрдилар. Ул шаҳрга Золотоус ҳоким эрди. Ул тарафни барчаси ўрус мамлакатлари эрди, Москов пойтахт бўлуб, нодшоси қиз, оти Маликаи Оқшайх эрди. Аммо Золотоус ул ерда ов қилуб юрур эрди. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлуб, кўрсаким, бир одам келадур. Хануз сўзга лаб очмай, орқасидин аслаҳа яроғ бирла яна бир йигит келур. Ҳеч киши буларни танумади. Тўра кўрдиким, ўрус синоҳлари ва саллотлари ов-овлаб юрурлар. Хон анда тўрани кўруб, отини камчилаб, ҳарчанд ҳаракат қилуб урди, от берани кўб чарчаб, югурарга мадори қолмади. Тўрани иккила кўзи ўтдек ёниб, филҳол, югуруб бориб, Тўхтамишхонни белига қилич бирла андоғ урдиким, Тўхтамишхон икки бўлунуб, ерға тушуб, шаҳид бўлди. Золотоус муни кўруб ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, ўз тилида сўрди: қандай йигитсан, кимни ўглидурсан, деб. Тўра анинг тилига тушунмади. Андин кейин бир тилмочни тошуб келтуруб сўзга солдилар. Тўра воқеани аввалдин охир аларга бир-бир баён қилди. Тўрани нишга алар офаринлар қилди. Золотоус тилмочдин тўрага бу йигит кўб чарчабдур, бизни жойимизга меҳмон бўлсун, деди.

Алқисса, Золотоус Мирзо Шохрух тўрани шаҳрни ичига олиб кирди. Анда мусулмонлар кўб эрди. Аларни йиғиб, Тўхтамишхонга жаноза ўқуб, ул ерға дафн қилдилар. «Сен қочиб Қорақурумга борсанг ҳам, қора қонингни тўкарман, узоқга етолмай қолурсан» деган масал Тўхтамишхон била Мирзо Шохрух тўрадин қолди. Аммо Золотоус зиёфатлар қилуб, хамр келтуруб ичди, тўрага таклиф қилди. Тўра, бизни шариатимизда харомдур, деди. Анда бир неча нозик адо, чиройлик қизлар шаробни қуйиб бериб, хизмат қилар эрди. Тўраларга завқ қилуб ўлтуруб эрди, алар ичра бир чиройлик чўри барчага май бериб, масти лоақл қилуб, тўрани уйғотиб айди: эй афандим тўражон, нима бўладурки, мен чўрингни висолинг боғига йўл бериб, кучоғинг ўтағига, яъни ҳужрасига олсанг? Тўра туз ҳақидин кўрқуб сира қабул қилмади. Чўри айди: барчани кўрдинг — маст, лоақл, ҳеч ким бизлардин воқиф эмас, деб ҳаракати бежо қилуб, тўранинг тумриқига ёнушуб эрди, тўра кўлини кўтариб, юмуғи била андоғ урдиким, ақиқдек дудоғи ёрилиб, кўзи яшнаб, қабоғи очилиб, оғзидин маржондек қонлари сочилиб, дурдек тишлари синди. Аммо ҳайратда қолиб, нима

дерни билмай, тонгласи жароҳатини Золотоусға кўрсатиб айди: менга бу йигит қасд қилди, мен андин ихтироз қилуб, тан бермадим, уруб лабимни ёрди. Золотоусни аччиги келуб, ғазаб ўтига ёниб, қаҳр қилуб, қўл-оёғини боғлаб, тўрани Москов сариға, Оқшайх қошига юборди.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Мирзо Шохрух тўрани орқасидин қайси элатга келсалар, тобеъ бўлуб, тортуқлар бериб, тўрани қаерга боргонидин хабар берур эрдилар. баъзи буйун товлаганларини, «оқ уйли» қилуб юбордилар. Уч-тўрт элатдин аскар йиғиб, Узоқ шаҳрига мутаважжих бўлдилар. Узоқга етгач, Золотоус эшитиб, қўрғонларини маҳкам қилиб, дарвозаларини беркитти. Амир Соҳибқирон ўғилларини асир бўлуб, малика Оқшайх қошига борганини эшитиб, қайғуда бўлдилар. Золотоус Амирга нома юбориб айди: Узоқга яқин бир эски шаҳр бордур, ҳар киши ўшал шаҳр ичра кириб, бизга андин хабар келтурса, анинг динини ҳақлиғини билурмиз, анинг диниға кирурмиз. Чунки анда туман-туман, милён-милён болари ватан қилгон эрди. Амир Соҳибқирон юз кишини хабар келтургил деб юбордилар. Алар бориб, келмади. Амир ҳайрат бармоқин тишлаб, анга ўзлари бормоқга ҳаракат қилдилар. Беклар манъ қилуб, айди: Эй Амир Соҳибқирон афандим, нима ишингиз бор, ариларни ўз ҳолиға қўйунг, дедилар. Амир қабул қилмай, сахар туруб, таҳажжад намозини ўқуб, мароқбада эрдилар, овозе келдиким, эй Амир Темур, ғаввос шишасини бошинга кийгил, барча аъзоларингни беркитуб, анга боргил, деб эрди. Андин кейин Амир етти кишини ўзларига йўлдош қилуб, бошлариға шиша кийуб, барча аъзоларини беркитуб, ўшал эски шаҳрға бориб кўрсаларким, илгари борган кишиларни барчасини аъзоси шишуб ўлуб ётурлар, бошлари, кўзлари асло маълум эмас. Кўрдиларким, ўшал шаҳр ичра иморати олий кўбдур, ҳар тешуқдин минг сон ари кириб-чиқиб турур. Билдиларким, ул юз киши арининг захридин ҳалок бўлгондур. Яна буларға ҳам арилар келуб ёнушти, барча аъзолари беркутулгондир, илож тополмади. Андин кейин тошдин асалгон бир иморатни кўрдилар. Ул уйдин бировни ўқуб тургон овози келур. Уй ичра кирдилар. Кўрсалар бир оқсоқол киши дарҳ-дарҳ титраб ётур, бир қулоғидин қатра-қатра қон томур. Андин кейин Амир Соҳибқирон ул кишидин сўз сўрдилар, ул киши асло гапурмади. Амир жидду жаҳд била ҳар тилда сўзладилар, сира сўзга оғизни очмади. Анга кўб-кўб арилар ёнушқон эрди, лекин бирортаси чақмас эрди. Амир ул қари кишини қўлтўғиға олиб кўтариб келаверди. Қарилиқдин кўб мулоийм, юмшоқ эрди, анинг орқасидин арилар қувлаб келдиким, анинг касратиға қуёш кўздин ғойиб бўлди. Бу ариларни Амир Соҳибқиронни кўшунлари кўруб, ҳар қайсиси ҳар тарафға қоча бошладилар. Амир кўрсаларким, иш қабоҳат бўлғудек. Лоилож, ул қари кишини маконча олиб бориб қўйдилар, арилар

яна қайтти. Амир кечи била чироғ ёқиб бориб, ул қари кишини яна олиб келдилар. Оёғ-қўлин боғлаб сўз сўрдилар, ул киши занжирни пора-пора қилуб қочти, яна тутуб келиб ўзини сочларидин қил олиб, боғладилар. Ҳарчанд зўр қилди, кучи етмади, қайдини узолмади. Қуёш чиққандин кейин Йаъсуб деган ариларни подшоҳи турур. Йаъсубни буйруқи бирла ари аскарари чиқиб, қари кишини искаб, исини олиб келавердилар. Амирни аскарари мунга кўруб, яна ҳар тарафга қоча бошлади. Яна ул кунда тева ва отлар ҳар тарафга қочиб, баъзилари йўқолиб ва баъзилари ҳалок бўлди. Кечаси била сипоҳлар йиғилуб, ўзга ерға кўчтилари. Амир ул қари кишига айди: Эй бобо, агар сўзламасанг, ариларга кўшуб куйдуруб юборурман, деди. Андин кейин куйдурмоқ бўлуб кўб ўтунлар йиғдуруб, бир ерға жамъ қилдилар. Андин кейин ўтун узра ул кишини чиқариб қўйдилар. Анда ҳам ул қари киши сўзламади. Кун чиққандин кейин арилар жамъ бўлди. Андин кейин ўтунга олов қўйдилар. Қари киши арилар бирла ўт ичра-қолди. Тонгласи қуёш ўти кўк сафҳаси узра чиққоч, кўрсаларки ул қари киши қизил чўғлар устида тирик ўлтурур, ўз қилига бойлалиғи ақалли бир туки ҳам куймабдур. Амир буюрдиким, ўтга сув уринглар. Филҳол ўтни ўчуруб ул кишини келтуруб Амир Темур Соҳибқирон ул қари кишини оёғига йиқилуб, узр айттилари. Уч кундин кейин бир тарафдин овоз келур «ху-ху, ё минху ло илоҳа иллоҳу» деб, кўрсаларким Бухоронинг пири, ошиқларнинг шери, мардонларнинг далири, басир ханд пайғамбар аҳли муҳибга сарвар пирим Баҳовуддин ҳазратлари етиб келдилар, айдилар: Бу кеча Бухородин чиқиб келдим, бу кишини сўзга солойин деб. Ул қари киши хожам Нақшбандга кўб назар қилди. Хожам айдилар: Эй насроний, мандурман сенга ҳазрат Али, карамулло важиҳа, таъйин қилгон эрдилар. Филҳол, қари киши туруб Хожамни оёғлариға ўзини ташлади. Айди: мени отим Кашфутатдур, вақтики Али ибн Абу Толиб бу шаҳрни келиб олдилар, ҳазрат Алига арилар ёрдам қилиб, душманларни қулоқ-бурнига кириб чақа бошлади. Андин кейин бу шаҳрни ҳазрат Али Йаъсуб деган ариларни бегига бердилар. Бу шаҳр халқи ўзга ерға шаҳр бино қилиб кетгандурлар. Мен ҳазрат Алини жангига келиб эрдим, мени бир қулогимдин оққан қон ҳазрат Алининг зулфиқорини асаридур. Андин кейин ҳазрат Алининг олдиларида мен мусулмон бўлдим. Менга Баҳовуддинни кўб тавсиф қилдилар, кўрмоғ орузсида бўлдим. Андин кейин мени дуо қилдилар, Баҳовуддин кўрмағунча ўлмағайсан, деб. Бу нишона ул кишидиндур, алхамдулилло, жамолингизни кўрдум, мурадима еттим, эмди дуо қилинг, қулогим соғайсун. Хожам дуо қилдилар, сиҳат топти. Ул қари киши айди: мени таъомим мангу бол турур, мени ҳазрат Али ушбу ариларга топшургондурлар, манга бол берурлар, мени ўтга солдинглар, куймадим. Доим Инжил ўқурман, анинг шарофатидур. Андин кейин Кашфутат муножот қилиб айди: Эй парвардигорим, вой яратган тангрим, ушбу Баҳовуддин бандангни даргоҳингга қаруби манзилоти ҳақ бўлса, мени ушбу дўстингни олдида жоним ол, деб муножот ичра «ҳақ» деди, жон берди. Барча кўруб анинг ҳолига

ийгиладилар. Андин кейин тобутга олиб, хожам Баҳовуддин имом бўлуб, жаноза ўқуб, қабр туфроғига топшурдилар. Андин кейин хожам айдилар: Эй Амир Темуր, ҳар вақт бир ишга ожиз келсанг, ё пирим Нақшбанд дегил, биз санинг ҳолингдин воқифдурмиз. Амир Темуր Соҳибқирон Кашфутатга ўлмасдин илгари айтиб эрдилар: Эй бобо, манга насиҳат қилгил. Бобо айди: Эй Амир Темуր, бу сўзимни ибрат кўзини очиб, ақл қулоғи била эшитгил, мунга амал қилгил, мундин санга фойда кўбтур, деб. Бу насиҳатни қилиб, ушбу назмни ўқуди. Насиҳат бу турур.

Назм:

Мен сўз дедим, англа, эй Темуր шоҳ,
 Олам ишидин сен ўлғил огоҳ.
 Кўргилки, жаҳон мадори йўқтур,
 Барча ишин эътибори йўқтур.
 Дунё арусига бўлма мағрур,
 Бул бонудин ўзни айлагил дур,
 Одам отамиз, Ҳаво онамиз,
 Нуҳ, бинни ўтти, барчаси гез.
 Кўр, кетти қаён Ёфасу Шом.
 Нуҳни боласи ҳам эрди ул Хом.
 Жамшид Заҳҳок ҳам Каюмарс—
 Ким бўлди жаҳонда анга ворис,
 Чун Афросиёб Золу Рустам,
 Дунёни талашуб ўлди барҳам.
 Кўр, кетти бу Чингизу Ҳалоқу,
 Ким кайф ила нос деб тамақу.
 Дунё бамисоли бир келинчак,
 Ҳар кимсага жилва қилса андак.
 Ақлини олур ўшал замони.
 Ул дам унутур, ки илон макони.
 Бул бону кечурди кўб куёвни,
 Евидурким, эл айламас бировни.
 Барча ишида жафоси чўқтур,
 Шева қиладур, вафоси йўқтур.
 Ҳар кунда ўзин келинчак олиб,
 Кўб эрни ўзиға қилди толиб.
 Ҳар соғни топса жилва қилди.
 Ақлини йитурди, телба қилди.
 Гоҳ ақлиға келса ул яғона,
 Чун айлади гардиши замона,
 Дунё ҳавосига алданур ул,
 Мехр ила қўёрким анга кўнғил.
 Бир кун ани кўтиға тепарлар,
 Оғу сувин узвина сепарлар.
 Чиққилки дегай бу уйдин ул он,
 Йўқ сўзлағудек ким анга дармон.
 Безор бўлур анингдек эрдин.

*Тенгайки кўтига — чиқ бу ердин.
Бу уйда анинг қарори бўлмас,
Чиқмай деса ҳеч мадори бўлмас.
Мундин кетадур, низор ҳам зор,
Йўлдош йўқ анга, ҳам яна ёр.
Дунё бошинг узра чун тегирмон,
Бугдой каби ун бўлур бори тан.
Ҳеч кимса жаҳонда ўлмади шод,
Кўк тўнли фалакдин этти фарёд.
Нечун бу фалакни кўк либоси,
Жавр ва ситамин йўқ интиҳоси.
Дунё этти бошлу аждаҳодур,
Мангу уйи жавр ила жафодур.*

Алқисса, насиҳатдин кейин Қашфутат дорулфанодин дорулбақага иштиқол қилди. Амир Соҳибқирон ул ердин кўруб Узоқ қўрғониға келуб туштилар. Аммо тарсолар эшиттиким, Инжил Қашфутатдин Амир Темурға қолибдур, деб. Чунки Исо пайгамбар алайҳи саломдин анга қолгон эрди. Барча ўрус муллолари йиғилуб, Амир Соҳибқиронға нома ёздиларки, бизларға рухсат берсалар, бизлар бориб Инжилни зиёрат қилсак. Андин кейин Амир Соҳибқирон қабул қилдилар, тўрт минг ўрус муллолари барчаларини мўйлаблари ўсган, баъзилари нағма чалиб ўз тилида ўқуб келавердилар. Кўрсалар Амир қизил чодир ичра тахт узра Инжилни кўйубдурлар. Алар айди: бизлар кунимизда қизил чодир, қизил либосни ёмон дермиз. Амир Соҳибқирон анда буюруб, қора чодир тиктилар. Андин кейин ўрус муллолари келуб Инжилға сажда қилдилар. Анда Амир Темур Соҳибқирон этти юз саруғлиқ Чингизхон чодирини тикти. Андин кейин келуб Амир Соҳибқиронға сажда қилдилар, нечукким, аларни динида саждаи таҳийёт фарз эрди. Амир Соҳибқирон манъ қилмади. Вузаролар ва умаролар айди: Эй Амир афандим, нечук манъ қилмадингиз? Амир Соҳибқирон айдилар: мен амр қилмадим, зарар йўқтур. Анда ўрус муллолари Инжилни олиб кетмоқни талаб қилдилар. Амир айди: эй Амир Темур, бизлар сизнинг динингизга кирмаймиз. Амир айдилар: жузя қабул қилинглар, алар қабул қилуб, Золотоусга айдилар: шаҳрингни Амирға тухфаға бергил, бизлар Инжилни олайлук. Золотоус қабул қилмади. Айди: агар мақсудингиз Инжилни олмоқ бўлса, мен Инжилни сизларға олиб берай деб, эгниға совут, бошиға дубулға кийуб, қўлиға қалқон олиб, ўзиға ўқ қилич таъсир қилмайдурган бўлуб, ёлғуз ўзи шаҳрни дарвозасидин чиқиб, Амирни аскарини бир нечасини ўлдуруб келаверди. Аскарлар то Амирдин буйруқсиз анга ҳарба қилмадилар. Амир Соҳибқирон буюрдиким: уринглар. Аскарлар бирдан қилич бирла урдилар. Анга қилич била яроғ таъсир қилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон олдиға яқин келуб, арз қилдиким ўрус тилида: «Я Златоус нежолик узоқ от Қашфутат мибрал фосолтир вот этого я бирошу», деди. Амир тилиға тушунмадилар. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра қўлиға икки ўқлуқ ёсини олиб, иккала кўзиға ўқ

била андоғ урдиким, юзи била ерга йиқилди. Филхол бошини кестилар. Андин кейин Узоқ шахрини Амир Соҳибқиронга ўруслар бердилар. Амир ҳам Инжилни ўрусларга бердилар. Яна ўруслар Амир Соҳибқиронга минг ҳамён олтун бердилар. Неча кун ул ерда бўлуб, андин кейин Қарақурумга юзландилар.

Алқисса, Қарақурумни қалъасини мусаххара қилуб, қирқ кунгача анда бўлдилар. Бир кечаси Амрини қулогига бир тарафдин пола ва зори била йиги овози келур. Амир ул тарафга бориб, бир йигитни кўрдилар. Олдиға бут қўйуб, йиғлаб ўлтурур. Андин хожатини талаб қилур. Аммо амир билмадилар, нима дейдур. Тилмоч келтуруб, андин сўз сўрдилар. Ул йигит айди: Мани отим Шамарвахт, аввал замонда мани ота-боболарим бу шахрларга беку хон эрди, холо, бу вақтларда малика хуруж қилуб, биздин бу шахрларни олибдур. Ман бул ерда бутдин талаб қилурман яна салтанат тахтиға минсам деб. Амир анга аҳд қилдилар, бу юртларни олсам санга берай деб. Ул ҳам айди: қўлимдин келган яхшилиқни қилайин деб. Ул йигит айди: бу кўрғон остида мийл бордур хандақ ёнида. Хандақнинг бир чаккаси денгизга муттасилдур. Агар бу мийлни ўнг тарафга бурсалар, сув юқори чиқиб, шахр ичра кирадур. Ва илло, сўл тарафга бурсалар, денгизга сув тушуб, хандақ ичра ҳеч нимарса қолмайдур. Амир Соҳибқирон, филхол, қўшун била келуб, мийлни ўнг тарафга бурайвердилар. Ул кеча шахр ичра сув тушуб, одамлар қочарга жой тополмай, барчаси тўфонда қолгондек, адам диёрига кетдилар. Шаҳар ичра сув тўлди. Кейин мийлни сўл тарафга бурадилар. Барча сув денгизга кетти. Андин кейин шахр ичра жамъи молларини олмоқ учун кирдилар. Кўрсаларким, тўқуз юз мингга яқин киши адам шахристониға юз қўйубдурлар. Бул сўз мунда турсун.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТўРАДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қирқ киши Золотоусни амри бирла тўрани боғлаб бир тўқай ёқосига келдилар. Анда барчаси шароб ичиб ўлтурдилар, маст, лоақл бўлгондин кейин бир-бирларини мазах қилуб, эрокишуб, йигирмаси бир тараф, яна йигирмаси бир тараф бўлуб жанг қила бошладилар. Бир тараф ғолиб келуб, бир тараф мағлуб бўлди. Тўра мағлуб бўлгонларга секин айди: мени қайддин ешиб қўйсангиз, сизларга ёрдам қилурман. Филхол, ешиб тўраға от-яроғ бердилар. Андин кейин тўра андоғ жанг қилдиким, бир соатда ул йигирма кишини жасад фалакидин калла қандалакин узуб, ҳалок қилди. Қолгонлари хоҳласаким яна тўрани боғласа, тўра айди: мани қўйунг, бул йигирма кишини хотун-боласи, албатта, Москов шахрида бордур. Буларни сўраса аларга нима жавоб берурсиз, дегач тўрани қўёвериб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қочиб кетти. Тўра яёв юриб Москов сарига бораверди. Йўл узра ёмғурда қолуб бир горшини топиб кирди. Кўрсаким, бир киши ухлаб ётур, ани бир қул бача ходими қилиб ўлтурур. Тўрани кўруб, ўрнидин туруб, қўлиға

созин олиб, ул сөз Ҳақнус тумшуғи каби эрди, арганун дерлар, ани навозишга келтуруб, андоғ нагма қилдиким, тўра эси кетуб йиқилди. Соатидин кейин эси ўзига келуб, кўрсаким, оёғ-қўлини боғлаб қўйубдур. Тўра айди: менинг ёзуқим надур боғлаб қўйубсиз? Ул киши айди: отинг нимадур, қайдин келдинг, нима ишда юурсан? Тўра айди: Самарқанддин келурман. Московни томоша қилайин деб борур эрдим, йўлда ёмғурдин қочиб, бул ерга келдим. Ул киши айди: Эй йигит, сани Московдин келгон деб хавотирда эрдук, сани самарқандлик эканингни эмди билдук, деб қўлини ешиди. Яна айди: мани ҳақим Яғфур атарлар. Бу шахрнинг маликаси бирла вазири манга ёвдурлар. Агар мани топти ўлдурур. Бу арганунни кўрдинг, муни фаранг элидин келтуруб эрдим, ҳар ким эшитса ҳуши қолмағай; Кўб-кўб одамлар муни эшитиб, ҳалок бўлдилар. Эшитмагон кишилар келуб, муни эшитсалар, филҳол, эслари кетиб йиқилур. Тўра айди: албатта, бу ҳикмат била ясалгондур, муни ҳақиқатини маълум қилсанг, ҳақим айди: оре, бу арганунни сонийи ҳазрат Исо пайгамбар алайҳи салом турурлар, мунга ул зоти боборақотни дуолари кетгандур, агар киши мени қасдимга келса, мен бу арганунни чалгайман, ул кишини эси ва ақли кетиб йиқилур, мен ани боғлаб ўлдурурман. Тўра айди: Эй ҳақими Афлотун, сизни ҳам ўлдурмакни тadbири борму, қандай қилурлар? Ҳақим айди: «Эй ўғул, илло, мени ўлдурмакга қасд қилурсан?» Тўра қасамёд қилиб, онд ичти. Андин кейин ҳақим айди: мени ҳеч киши ўлдуролмас, илло санкару (яъни қар одамлар) чўкроқ киши бўлсалар, киши овозини эшитмасалар ва нагма унин эшитмасалар ўшандоғ киши ўлдурса, эҳтимоли бор.

Тўра неча кун ҳақим Яғфур хизматида бўлуб, андин кейин ҳақимдин рухсат олиб, Москов сарига юздандилар. Ҳақим тўрани қўлига бир хат бериб, айди: фалон мавзёда бир қаландар бор, сочлари белига тушган, ушбу хатни эҳтиёт қилиб анга бергил, киши кўрмасун, деди. Тўра йўлга тушуб, Московни дарвозасига етиб келди. Аммо кўрғонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар қушгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоровул кеча-кундуз била турур. Шахрни қирқ дарвозаси бор эрди, бир дарвозасидин тўра кириб, йўл узра ухлаб, тонгласи Маликаи Оқшайхни аркига борди. Кўрсаким, арки деворлари етмиш икки турлик тошдин ясалгондур. Маликаи Оқшайхни пойтахти ушбу эрди. Андин кейин раста бозорларни кўрса, ҳаддин ташқари зеб берган эрди, баъзи лаққа ва дўконларда кўп хумда ароқ, фиваларни хотунлар сотиб ўлтурур. Аларда юзни беркитмоқ йўқ эрди. Тўра андин кейин яна бир ерга келса, сочлари белига тушган киши кўл узра ўлтурур, одамлар ани тавоф қилурлар, ҳақим айтгон нишони анда маълум эрди. Тўра ҳам тавоф қилмоқ бўлуб, хатни анга берди, ул хатни кўруб, тожик тилида айди: «ман шогирди Яғфурам, дарун хат маро фармудааст, ки кори вазирро тамоm кун, ман аз ҳавфи вазир девона шудам», яъни мани вазир неча мартаба ўлдурмоқга қасд қилди, халойиқ мени бу аҳволда кўруб телва ва жишни деб ўлдурмоқни манъ қилдилар. Эй йигит, менда бир қути бор, ани вазирни қошига олиб боргил, ажаб

эмас, вазир бу қутини очиб ҳалок бўлса. Тўра ул қутини кўрдик, печотлангандур. Ани олиб, вазирни ҳовлисини ахтариб, эшикига келди, кўрдиким, вазирни аркони давлати зўр, ўшал вақт жамъи вилоятни беклари вазирни олдида эрди. Тўра қутичани келтуруб вазирни олдига қўйди. Вазир турк тилини билар эрди, айди: «Эй турк бача, қайдин келдинг, нима ишда юурсан?». Тўра айди: «Амир Темур Соҳибқиронни ўглидурман, отам кўб мол била бизни элчи қилиб бул тарафга юбориб эрди, фалон мавзёда барча молларни қароқчилар талон қилиб олдилар. Мен ушбу қутини олиб қочтим, отам бу қутичани вазирга бергил деб эрдилар, энди шул қутичани ўз қўлингиз бирла очғайсиз». Вазир бир соат тааммул қилди, дамо-дам тўра очмоғини муболага қилар эрди. Вазир сўрдик, бу қутича ичра нима бордур? Тўра айди: «билолмадим, отам менга айтганлари йўқ».

Қазора вазирни етти яшар ўгли ўйнаб келур эрди, бу қутича ани кўзига таажжуб кўрунуб, муниг очқусига қўлини теғузди. Ногоҳ қутичани ичидин милтиқ отилиб, ул болани кўксига тегиб, ўлди. Буюрдиким, тўрани оёқ-қўлини боғланглар. Андин кейин тўрани оёқ-қўлини боғладилар. Вазир айди: «Эй йигит, ростингни айгил, бу қутини сенга ким берди?» Тўра айди: «отам бердилар»: Вазир айди: «Елғон айтурсан, бу ҳунарни ўзбек турклари билмаслар, албатта, сен Яғфур ҳақимга мулоқот бўлгондурсан», деб тўрага уқубат қилуб, қийноғ бердилар. Тўра лоилож воқеани баён қилди. Андин кейин ул қаландарни ахтариб тополмадилар. Яна тўрани Яғфур ҳақим қайда, деб қийнади. Лоилож ўшал горни таъйин қилди. Вазир юз кишини мукамал ва масаллаҳ қилиб юборди. Неча кундин кейин йигирма киши қулоқ-бурни кесилуб, қочиб келдилар. Айдиларки, ул гор ичра кирдук, ҳақим Яғфур қулига буюрди арганун чал, деб. Ани овозига барча маст, лоилож бўлушуб қолди, кўшимизни ўлдуруб қолгонларни қулоқ-бурнини кесиб юборди. Яна тўрани қийнадилар, албатта ҳақимни ҳийласини билурсан. Нима амал қилур, қандай қилса, ҳақим ҳалок бўлур?. Ҳарчанд тўра инкор қилди, бўлмади. Аларни уқубатидин ҳалокатга етгудек бўлди. Охир, ночор ва лоилож айди: «Санкару (яъни қулоқи кар одамдур) чўқроқ одам бўлса, ажаб эмаским, ҳақимни ҳалокатга еткурсалар». Андин кейин вазир жарчи қўйдуруб, санкару чўқроқ (яъни кар одам) кишилар бўлса, топиб келтурди. Анда санкарулар йиғилуб, беш юзга еттилар. Андоғ қулоқлари оғир эрдиким, имо ва ишорат бирла сўзлар эрдилар. Вазир айди: «Бориб, фалон ерда ҳақим Яғфурни топиб ўлдурсангизлар, сизларга кўб инъом ва сийлов берурман», деб. Аларни ҳақим турган горга юборди. Алар горга боргач, аларга ул гулом бача ҳарчанд арганун чалди, нағма таъсир қилмади.

Алқисса, ҳақим Яғфурни ўлдуруб бошини олиб, вазирни қошига олиб келдилар. Тўра айтгон сўзига афсус еди, фойда бермади. Вазир тўрага бош-оёғ хилъат бериб, доим ўзига рафиқ тутар эрди. Неча кун ва неча замон ўтгандин кейин, шаҳр ичра нақора-барабан уч кунгача чолдилар. Тўра сўрдик, бу нимадур? Айдилар, бу кунлар байрам кунидур, ҳар йилда бир мартаба

Маликаи Оқшайх одамларга ўзини кўринуш берур. Бу иш саратонни аввалида эрди. Ушул вақт ҳазрат Исо алайҳис саломға дор қилгон эрди. Вазир бормоқ бўлди. Тўра айди: «Мени ҳам бирга олиб боринг». Вазир қабул қилди. Эртасига Маликаи Оқшайхни ўрдасига келдилар. Барча кўринуш хонага келиб турурлар. Анда булоғлардин сув чиқиб, ариғларда оқиб борур. Вазир тўрани қўйуб, илгари борди, соатидин кейин, ҳарам саридин неча гўзал, яъни неча чиройлик чўрилар чиқиб, кийган либослари оқ, қулоқларида булоқ ани орқасидин яна неча нозик адо қизлар, қўлларида тароғ, сочларини тараб, кўзлари чирог каби ёниб, ҳар тарафга қараб келурлар. Андин кейин яна неча қизлар, кийганлари кимхоф била қирмиз, жилва қилуб, кўрганларни Мажнун каби телва қилуб келар эрдилар. Бир замондин кейин овози келаверди, «кўтар, кўтар», деб. Кўрсаким, юз қул, олгун фўта белларида муъофа қўлларида кўтариб келур. Муъофа узра Маликаи Оқшайх келурким, ҳайҳат юз узра икки кокили муросаъ, бошида жига узра тож, белинда олгун камар била яроғи, юзи лаъл каби, кўзлари чўлфондек, тишлари дурдек, лаблари маржондек, ҳилол каби қоши барча кўзни хира қилур эрди. Юзини куёшини барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишлаб, муҳаббат денгизига гарқ бўлдилар. Андин кейин уч юз қул, қўлларида қилич кўтаргон, яна юз қул, қўлларида тўфангча, яна юз қулбача қўлларида тос, келурлар. Барча бирдан маликаға сажда қилдилар. Илло, тўра сажда қилмади. Малика тахт узра ўлтуруб, вазирдин сўрдикки, бу йигит қайдин келгондур, менга сажда қилмади. Вазир анга тўрани наслини маълум қилди. Андин кейин малика тўрани қошига чорлади. Тўра тавозеъ била маликани олдиға борди. Малика тўрадин ҳар тарафдин сўз сўрди, бир-бир анга жавоб берди. Андин кейин айди: «Эй йигит, бизга нечук сажда қилмадинг». Тўра айди: бизни шаъриятимизда худодин бошқага сажда мамнуъдур. Шул сўз узра бир киши келуб, маликаға саждаи ибодат келтуруб, бир нимарса деди. Филҳол, малика ўрнидин туруб эрди, барча умаро, вузаро била беклар ўрниларидин турдилар. Лекин ҳеч ким гафурмади, соатидин кейин эшикдин бир жамоъа қора кийганлар келуб маликаға сажда қилдилар. Андин кейин тўрт киши бир сандуқни кўтариб келдилар. Малика барчалари анга қараб етти мартаба сажда қилдилар. Ул қора кийган жамоъа барчадин юқори чиқиб ўлтурдилар, ўзгалар ўлтурмай, қараб турдилар. Тўра тилмочдин сўрди: булар кимдур, бу сандуқ ичра нима бордур? Тилмоч айди: «Булар ўрус муллоларидур, бу сандуқ ичра Исо пайгамбар алайҳис саломни маркабларини туёқи бордур, булар ҳазрат Исони худони ўғли дерлар. Наузибиллоҳ мин залика, ўрус муллолари айди: «Нечук бу йигит сандуқга сажда қилмайдур, холо, сажда қилсун, бўлмаса ўлдурурмиз». Тўра айди: бизни динимиз ҳақдур, алар бирла мунозара ва муноқаша қилурман, агар менга голиб келса, қабул қилай. Ўрусларни улугларини кўби араб тилини билур эрди, тўра ҳам толиби илм эрди. Ўрус муллолари айди: «Исо ибн Оллодур». Тўра айди: Абдуллодур. Охир ўрус муллоси айди: «Иқковимиз ибодатхонаи азим мақомиким тобути Исо андадур,

анга борурмиз, қоида шулким, икки киши даъво қилуб ул жойга борса, ҳар кимни сўзи ботил бўлса, ғолиб бўлур». Тўра таваккални таңгрига қилуб, қабул қилди. Вазир айди: «Эй меҳмон келгил, замонасозлиқ учун бу туёқга сажда қилуб, омон топгил». Тўра қабул қилмади, икковлари чиқиб, ўшал мазкур ибодатхонага келдилар. Тўра бир чаккага бориб, намоз ўқуди. Ўрус муллоси иккала оёғини занжирга осиб, бошини паст қилуб, Инжил ўқуди. Одамлар эшикни беркитиб кетдилар. Ярим кеча эрдиким, ибодатхонани шифидин яшиндек яшнаб чиқуб бир яроғ келуб, ўрус муллосини уруб, калласини танасидин жудо қилди. Тўра кўрқуб, кейин билдиким, албатта дини Муҳаммад ҳақдур. Эртасига барча ўруслар келуб, ўликни олиб Маликаи Оқшайхни қошига келтурдилар. Баъзилар айдилар, ибодатхонани қоидаси гуноҳкор ғолиб бўлар эрди, мун бу Муҳаммадий йигит ўлдургон, деб тўрани ҳам ўлдурмоқга буюрдилар. Шул вақт узра гало-гулу пайдо бўлуб, бир жамоъа кўрк кийган одамлар келдилар. Алар куна сувига қоровул эрдилар. Ул куна суйи шундоғ эрдиким, мақоми ҳаво совуқ бўлгонда бир қиз билан бир ўғулни тошиб, ани ора бериб, ясоғиб, кўрук отларга миниб, зибак конига бориб, қудуқ ёқасида туруб, «Зибак» деб қичқирурлар. Ул зибак ўғул ё қиз бўлса, анга ошиқдур, нечук анинг асли ҳазрат Одам Ато алайҳис саломни нутфаларидин эрди, ўшал қоровуллар боргунча йўлларини қазиб, ҳар ерга чуқур қилуб, борур эрдилар. Кон тефасига бориб, ким қичқирса қиз ё ўғул зибак юмалануб, ўшул қичқирган кишини олиб кетар эрди. Агар одамни олиб кетолмаса, анинг қути йўқ деб, зибакни олмас эрди. Қоровуллар ҳар ерда чуқурда қолгон куна сувини йиғиб олур эрдилар. Ул вақт қишни ўртаси бўлур эрди.

Алқисса, тўрани зибак конига олиб бордилар. Тўра айди: «Иншооллоҳ, умидим бор, куна суйи мани гарқ қилолмас». Андин кейин, тўра бориб, «Зибак» деб қичқируб қочти. Куна суйи мавж уруб чиқиб, тўрага етиб, тортиб олиб кетаверди. Тўра ҳайрон бўлуб, яратганга муножот қилди.

Н а з м:

*Муножотим қабул этгил, илоҳим,
Яратганим, эгамсан, подшоҳим.
Манга бул ўзунг раҳм айла, ё раб,
Кечургил ёзуқим, бўлса гуноҳим.*

Ногоҳ ўшал қаландари, сочлари белига тушган киши келуб, қўлида шиша ичра бир нимарсани тўрани устига тўкти. Зибаклар бўлунуб, қути кетиб, олиб кетолмади. Тўра чиқиб қочти. Қоровуллар ҳарчанд қувлаб етолмадилар. Лоилож воқеани келиб Маликаи Оқшайхга айдилар.

Аммо ўшул қаландар тўрани олиб, бир тоғни бағрига келди. Кўрсаким, ҳаким Яғфурни шогирди турур. Тўра сўрди: «Шиша ичра нима бор эрди?». Қаландар айди: «Ул сирка эрди, қотил зибак бўлур, чунки зибак асли шаҳватдур. Хукамо назарида сирка ичмоқ

эркак кишиларга манъдур». Андин кейин, тўрани олдида ул киши имон келтуруб, мусулмон бўлди. Андин кейин бир тарафга равона бўлдилар. Уч кун йўл юргандин кейин бир тўф қора қийган одамлар хотунлар била, ўгул, қиз болаларини олиб, барча ашёларни маркабларга ва таворларга ортиб, йиглаб келурлар. Тўра билдиким, булар ўз юртидин кўчуб, ўзга ерга борурлар. Алар турк тилини билар эрди. Тўра сўрди: «Сизларга нима бўлди?» Алар айди: «Эй йигит, нима ишинг бор?!» Анинг кейнидин яна кўб одамлар келур, аксари деҳқон, эжунчи эрди. Аларни беклари ҳам бор эрди, хотун болаларини олиб келурлар. Алардин ҳам тўра сўз сўрди. Алар айди: Шохимиздин қочиб келурмиз, ушбу денгиз ёқосига бегимиз шаҳр бино қилмоқга борурлар. Тўра подшоҳини жиловин ушлаб, айди: «Эй бегим афандим, қайга борурсиз, булар нечук йиғларлар?» Ул айди: «Эй йигит, мени отим Машғотносийдур, шаҳри Булғорни беги бўлурман, булар булғор халқидурлар, холо, неча вақтдин бери кеча бўлса, тўп-тўп, жамоъа-жамоъа ҳаво юзасида либослари қора халқ келурлар, остиларида от, қўлларида қилич, саф боглаб, бир-бири била жанг қилурлар, олам ғавгога тўлур, ҳар кеча неча-неча минг ўку яроғ тегиб, ер узра йиқилиб ўлурлар. Анинг ўликини қошига борсак, ғойиб бўлур».

Тўра айди: «Эй бегим, алар асокири жиндур. Сизларни шаҳрингизни жанггоҳ қилубдурлар. Алар аскар ора жайфи жанг қилурлар, яна йўқ бўлуб кетурлар». Яна тўра айди: «Мен Амир Темурни ўғлидурман, агар сизлар мусулмон бўлсангиз, ўшул балони сизларни бошингиздин дафъ қилурман». Алар айди: «Сен бир кеча ул жойга бориб ухлагил, қайтуб келгил, сўзингни қабул қилурмиз». Тўра андин кейин дев-париларни ривоятини қилуб, бир ерга осиб, ўзи ул кеча Булғорда бўлди. Кўрдиким, икки жамоъа халқ анда пайдо бўлдилар. Бири сафни Машриқ тарафда ораста қилдилар ва бири Мағриб тарафда саф тузиб, барчаларини бўйлари қисқа, қўлларида яроғ, олам шавқунга тўлуб, урушмоқга муқайяд бўлдилар. Тонг отқунча тўра тамошода бўлди. Тонгласи ҳаким қаландар била яна ривоят айтиб айди: «Эй жинлар, билинг Булғор эли мусулмон бўлдилар, дини ҳақни топдилар, сизлардин аларга зарар тегса, лаънати оллога гирифтор бўлурсизлар». Ушул кеча келуб андин кейин сира келмадилар. Тўра аларга севунчи деб яхши хабар берди.

Алқисса, булғор эли маконларини топуб қарор олдилар. Барчалари аҳли мусулмондин бўлуб, шаҳар ичра масжидлар бино қилдилар. Ровий дерким, ул ривоят хануз ғилоф ичрадур. Тўра неча кун ул ерда бўлди, кўрсаким, оқшом бўлғоч, шафақ ғойиб бўлмай, субҳ зоҳир ўлур. Тўра анинг кайфиятини сўрди. Алар айди: саратон бўлғоч, бизларга кечаси бир соатдин зиёда бўлмас. Тўра ўз кўнглида айди, ушбу шафақ била қуёш кайфиятини билмоқ орузида бўлуб, аларга сиррини айди. Анда бир олим, етук киши айди: «Бу шафақни малик Искандар Зулқарнайн ҳазратлари кўргандурлар, анинг рисоласи мендадур», деб тўрага берди. Ҳар ерда ташвишда бўлсанг, бу рисолага назар қилгил, барча ишинг фатҳ ўлунур. Тўра от узра рокиб бўлуб, неча кундин кейин бир улур

тўқайга келдилар, етти киши булғордин тўрага йўлдош бўлуб эрди, тўсатдин тўқайддин илонлар чиқиб, ул етти кишини ўлдуруб еди. Тўра қочиб бир йиғоч узра чиқди. Андин кейин, ёввойи такалар келуб, илонларни тутуб еди. Тўра у такани бирини милтиқ била уруб, кабоб қилуб еди, кейин рисолага назар қилди. Дебдурким, бу тўқайни фалон еридин ўтсанг, муқобилида тоғ кўринур, ул тоғни манглайнингга олиб юргил, тоғдин ўтсанг, анда бенихоят қўй ва йилқилар бордур. Андин кейин тўра ул тоғдин ўтти, кўрсаким, беадад ва бенихоят қўйлар ва йилқилар бор. Аммо ул ерда ҳеч одам кўрунмади. Қуёш даражаси ҳамални йиғирманчисига етиб эрди, гўё совуқни зиёдалиқи далв даражасидин ҳам зиёда эрди, кўрсаким, ҳар ердин тутун ҳавога ўролуб чиқаду. Тўра айди: «албатта бул ерда одам бор», деб. Ахтариб бир жарга тушти. Совуқни зўрлиқидин ўлмакга яқин етиб эрди, жар ичра бир эшикни кўруб, тўра келуб ўшул эшикни урди. Биров келуб эшикни очти, тўра киргоч, яна беркитти. Кўрсаким, ерни остига қават-қават уйларни тартиб берғондур, гўё бир шаҳр қилубдур, уйларини ҳар қаеридин ҳавога тешук қўйгон эрди. Аларни таъмаси тева ва йилқи, қўй ва сигирни сути эрди, кийумлари жундин чакмон эрди. Тўрани подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Подшоҳини эғни ҳам чакмон эрди, тўра сўрди: «Сизлар қандай одамсизлар?» Алар айди: «Бизлар ҳам ўрусга тобеъдурмиз». Алар айди: «Бизни юртимиз барча юртдин яхшироқдур, мундин илгари шаҳр йўқтур, бизлар қуёшга қарармиз, жавза даражасига келғонда ер юзига чиқармиз, уч ойдин кейин қуёш сунбула даражасига келғонда яна бу ер ичра кирурмиз. Тўкуз ой мунда бўлурмиз. Ушбу равишда тириклик қилуб, умр ўтказурмиз. Ҳар киши қиш фаслида бул ердин ер юзига чиқса совуқни касридин ҳалокатга етгай, қачон кўклам фасли бўлуб, ёз бўлса, бул ердин, чиққаймиз. Аввалғи замонда бизлар Булғорга борур эдук. Йўлларимизга илонлар пайдо бўлуб, анга бормок мунқатиъ бўлди». Яна тўрага айдилар: «Эй йигит, сен ул макондин нечук ўттунг?». Тўра аларга воқеани баён қилди. Тўра айди: «Сизлар қайси диндадурсизлар?». Алар айди: «Бизларни тириклигимиз ўт бирлан, анинг учун ўтга топинурмиз». Тўра таажжуб бармоқин тишлади. Тўра аларга айди: «Мени орзум шафақ голиб бўлғон маконга томоша қилмоқ учун борурман». Алар айди: ул ерга бормокни имкони йўқтур, бул ердин анга бир ой йўл юрғондин кейин зулматга борур. Йўлларини тамоми хатардур, ул мақомда олти ой қуёш кўрунмайин, зулмот бўлур, яна олти ой қуёш заҳир бўлуб, равшанлиқда бўлур. Ҳар вақт қуёш буржи ҳамалга келса, ул жазирама кундузига мубаддал бўлур. Қачон буржи мезонга борса, қуёш паст тушуб, кечаси бўлур, нечукким, йўлда бир улдуғ тоғ бор, андин ўтмак қўб мушкулдур. Ул тоғни соясида ул жазира олти ойғача зулмотда қолур.

Алқисса, тўра аларга, мусулмон бўлунглар, деди. Алар айди: агар бизлар кофир бўлсак ҳам, бир гина қилсак балога мубтало бўлурмиз. Ҳар вақт бизлардин бир киши гина қилса, барчамизга ани касофати уруб, бизларга офат теғуб, сариғ бўлурмиз, яна қизил бўлуб, андин кейин қорайуб ҳалок бўлурмиз. Лекин ушоқ

болаларимиз ўлмаслар, камолотга етуб, биз каби бўлурлар. Тўра ҳайрат бармоқин тишлади. Тўра хотун олмоқ учун алардин қиз талаб қилди. Аларни улуги айди: мени қизим бор, сенга бергайман ва, илло, гуноҳ қилмагайсан. Тўра қабул қилди. Қизни ақдига олиб, мусулмон қилди. Неча кун анда бўлди. Аларни таъоми тувор ва улог этидин ўзга нимарса йўқ эрди. Тўра анга бул тараф шаҳрларини турлу-турлу лазиз таъомларидин сўзлаб, таъриф қилди. Бу сўз анга манзур бўлмай, тўрани олдига бир табақда тезак келтуруб қўйди, ишорат шунга бўлдиким, яъни ҳар нимарсани охири најосатдур. Муни кўруб, тўрани аччиғи зиёда бўлуб, ғазаб ўтига ёниб, қилич бирла уруб қизни ҳалок қилди. Ул замон ул одамлар барчаси қора кийуб, тўрага келуб айдилар: «Эй йигит, воқиф ва огоҳ бўлғил, ҳозир бизларни бошимизга бало келурга сабаб бўлдинг». Тўра қилгон ишига армон қилиб йиглади. Айди: «Мени ўлдуринг, чунки сизлардин бало дафъ бўлсун». Алар айдилар: «Сени ўлдурсак, ўғлонларимизгача қолмай ўлур». Аларга бало келурда нишонаси бул эрдиким, аввал, ёққан оловлари ўчуб қолди, андин кейин туслари сарғайиб, сўнгра қизариб, андин кейин қорайуб барчалари бирдан ўлдилар. Болалар ёш қолиб, барчаси йиглаб, фигон қила бошлади. Тўра аларни йиғиларига тоқат қилолмай, ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, ўзини олиб сахрога чиқти. Бир йиғоч остига бориб эрди, бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди, кўрсаким, бир жамоъа ҳайбатлиқ маҳлуқ келур, сурати одамга ўхшаш, қоринлари ниҳоятда катта. Алардин кўрқуб, тўра йиғоч узра чиқти. Алар келиб, ўлган ўлукларни еб, бир дамда тамом қилди. Тўра аларни кўруб, дарақ-дарақ титраб, ҳайрон бўлуб қолди. Андин кейин ушоқ болаларга қасд қилди. Анда тўра тангри таолога муножот қилуб, айди: «Эй яратган парвардигорим, ушбу болаларни ўз паноҳингда сақлагил, буларни авлоди манқатий бўлмасун». Андин кейин яна чанг-тўзон кўрунди. Бир элат одам келур, барчалари оқ кийумлук, минганлари бўз от, бир турфа зотларким, бошларида саллафешлари қўйулгон, мисвоклар осилгон. От бағрида қумгонларда тўла сув, мусалло, яъни жойнамозларини бўйниларига ташлагон. Келуб ул маҳлуқларни ўлдурма бошладилар, қанчаси ҳалок бўлуб, қолгонлари қочиб кеттилар. Андин кейин тўра олдига келуб, кишини ноҳақ ўлдургон сенму деб боғлаб олиб кеттилар. Ўз шаҳрларига олиб бордилар. Анда одамлар ниҳоятда кўб. Шаҳрларини минг дарвозаси бор эрди, кўрсаким, ўрамларда олтун тўда-тўда ётур. Бозорларини кўрдиким, кеча-кундуз дўкон, лашкалари очуқ турур. Кимсага нимарса керак бўлса, баҳосига яраша пул бериб олғай эрди. Лекин дўконлар ичра эгаси йўқ эрди. Аларни хотунлари тугса йиглаб, агар бирлари ўлса, кулар эрди. Ҳовли ва уйларини эшики йўқ эрди. Мозористонлари яқин, масжидлари узоқ эрди. Тўрани тутуб, подшоҳларини олдига олиб бордилар. Кўрсаким, икки киши подшоҳни боши узра қилич яланг қилуб турурлар, айтурлар: «Эй султон афандим, адолат ила сўргил, бўлмаса ҳалок бўлдурсан», дерлар. Анда султон тўрага айди: «сен кишини ноҳақ ўлдурдингму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани ўлдурмоқга ҳукм қилди. Ҳаллод келуб тўрани

ўлдурмоқга ҳаракат қилгон вақтида, тўра айдики, «ла илоҳа - иллат-лоху, Муҳаммадур росувуллох»¹. Муҳаммадни муборақ отларини эшитгач, филҳол, барчалари бирдан ўринларидин туруб, таъзим билан саловат юбордилар. Айдилар: «Эй йигит, сен Муҳаммад умматларидинму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани бойдукларини ешиб, айдилар, шаъриати Муҳаммадга шерикдин ўзгага тавба лозимдур, деб. Тўрага тавба бердилар. Тўра чин эътиқод била тавба қилди. Тўра аларни кирдорини сўраб билдиким, Мусо пайгамбар алайҳи салом замонларида буларни дуойи хайр қилгон эрдилар. Анинг учун алар халқни кўзидин гойиб бўлуб, бир соатда Мағрибдин Машриқга борур эрдилар. Хотунлари тугса, ул болани кўруб йиғлаб айтур эрдилар, эй бола, дунёи гаддорга нега келдинг, яна бировлари ўлса кулуб айтур эрдилар, бу дунёи нўр жафодин қутулдинг. Масжидга узоқга борур эрдилар, нечук, масжид узоқ бўлса, анга боргунча кўб савоб ҳосил бўлғай, деб. Мозористонлари яқинлиги, нечук анга ибрат деб назар қилар эрдилар. Уйларини эшики йўқлиги, нечук, ул элда хиёнатчи ўғри киши йўқ эрди.

Ахборда келтурурларким, ушбу каби икки шахр бордур. Бирини Жобулқо ва бирини Жобулсо атарлар. Андин кейин тўрага айтдилар, сен қайдин келдинг? Тўра айди: «Туркистон вилоятларидин ва Самарқанддин келдим». Алар айди: «Бизлар сайр қилуб, ул юртларга бориб эрдук, рижол ул гойиб имдоди била бизларни Амир Темур кўруб эрди». Андин кейин тўра Амир Темурни ўгли бўлурмен деб, шафақни гойиб бўлмоғини, ани томошасига келмоғини воқеасини айтиб, анинг сиррини сўрди. Алар айди: бизлар ул жазирага кўб борурмиз, анинг сабаби булким, фалак огир шифи тегирмон тоши каби доим айланур, шимол тарафи баланд ва жануб тарафи паст туруб. Шимол тарафидаги Қоф тоғи фалакга муттазил бўлур. Қуёш паст тушгач, тоғни орқаси қоронғуга мубаддил бўлур. Ёз фаслида қуёш тоғни орқасига ўтса ҳам равшанлигини асари кетмағай. Шул сабабдин. Булғор шахрида кечаси бир соат бўлур.

Алқисса, тўра аларни имдоди бирла жазираларни кўрди. Андин қайтиб, Булғорга келди, энди мун Булғорга қўйуб, Амир Темур Соҳибқирондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО САЙФУДДИН ИБН АМИР ЧОҚУ МАЛИКАИ ОҚШАЙХНИ ПУДИЙ ДЕГАН ВАЗИРИ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон Қорақурум шахридин ўтуб, ўрусни кўб шахрларини олиб, Московга яқин келгонда Маликаи Оқшайх Пудий вазирига юз минг кишини қўшуб Амир Соҳибқиронни жангига юборди. Бул тарафдин Мирзо Сайфуддин тўра Амир

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

Сохибқирондин фотиҳа олиб, қирқ минг аскар бирла етти кун йўл юруб, андин кейин бир тоғни устига чиқтилар. Ул тоғни Мирим тоғи атар эрдилар. Қоровуллар хабар бердиким, тоғни бағрида Пудий юз минг аскар бирла келуб, ётибдур. Бул тарафдин Пудий ҳам хабар топиб, аскарларини сойни ичига қўйуб, атрофини кўрғондек қилиб ўзи чодирини тоғни устига тикиб ўлтурди. Андин кейин Амир Сохибқиронни қўшуларини кўрди. Кўрсаким, ўн бир байроқ тикувлиқ кўринур. Пудий билдиким, бу қўшуларни бошлиғи ўн бир кишидур.

Мирзо Сайфуддин тўра ҳам аскарнига буюрдиким, атрофга хандақ яъни чуқур қовланглар. Андин кейин аскарлар хандақ қавладилар. Мирзо Сайфиддин сипоҳларга айдиким, мендин ижозатсиз жангга бормағайсизлар. Аммо Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, уч кунгача буржи саратонда толеъи қўб қуйидур. Мирзо Сайфуддин ҳам қуръа солиб кўрсаким, толеъини қавс даражасида топти, заифдур. Пудий, филхол, қўшулари бирла жанг қилмоқга отланди. Мирзо Сайфуддин тўра аскарини, жанг қилманглар, деб қайтарди. Андин кейин ўрусни тўралари соллотларини олиб, урушмоқ учун майдонга кирдилар, қўб таваққуф қилдилар, ҳеч киши Мирзо Сайфуддин тўра тарафидин майдонга кирмадилар. Чунки, Мирзо Сайфуддин айтиб эрдиким, жанг қилғоли борманглар, деб. Андин кейин уч кунгача ўрус аскарлари мубориз талаб қилди. Мирзо Сайфуддин тўра ҳар кун, бугун сабр қилинг, дер эрдилар.

Алқисса, Мирзо Сайфуддин кавокибни кўрдиким, саъдга келибдур. Андин кейин Мирзо Сайфуддин сипоҳларга буюрдиким, отлансун. Филхол, аскарлар отлануб яшил байроқларни кўтардилар. Пудий ҳам қуръа ташлаб, толеъини кўрдиким, етти кун нахсдур. Ҷарчи қўйдиким, соллотлар қўзғолмасун, деб. Чигатой сипоҳлари майдонга кириб, ўрус аскарларидин мубориз талаб қилдилар. Етти кунгача ҳеч киши келмади. Андин кейин Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, толеъи буржи мезонга келиб, қуёш даражаси саъди акбарга келибдур. Яна мирзо Сайфуддин қуръа солиб, буржи қавсада зуҳал даражасида ўзини кўрди. «Қавс уйи сувдур», деб мирзо Сайфуддин тўра таваққуфда бўлуб эрди, андин кейин Пудий отланди. Олти тарафдин бирдан от қўйдилар. Ўрусни соллотлари беш кунгача гавго ва талотўп қилиб, хандақ ёқасида бўлдилар. Беш кундин кейин Мирзо Сайфуддин тўра ҳикматда кўрдиким, толъен саъди акбарга келибдур. Чигатой сипоҳлари аҳд қилдиким, бу кун Пудийни баргоҳиға бостурумиз. Андин кейин кўрдиларким, ўрус сипоҳлари барчаси қуш борму ё қўй борму қорамол борму Пудийни амри бирла сўйиб турдилар. Анда билдиларким, ўрус аскарини қони тўкулур. Пудий хоҳласаким, соллотларни қайтарса. Чигатой аскарлари Мирзо Сайфуддин тўраши амри бирла яёв бўлдилар. Ул кун ўруслар аскарни бирла Чигатой аскарлари аралаш бўлуб қолдилар.

Алқисса, урушмай, яна қайттилар. Бу сифатда қирқ кун ўтти. Ул кунни сафар ойини йигирманчиси балиғ йили эрди, Мирзо Сайфуддин толеъини кўрдиким, қамар буржи асадга келиб, қирон бўлубдур, умид қилиб, ўз кўнглида дедиким, агар жирми қамар

куйса, хавф ўрус жамоъасига бўлса керак, нечукким, ул қамар аларга муқорин эрди, агар жирми заҳира куйса, ул Туркистонга муқориндур. Ушал кун кечаси иккала юлдуз қирон бўлур деб, иккала ҳаким ул кун таваққуф қилдилар. Аммо иккала кўшунни ўртасида бир булоғ бор эрди, андин бошқа ерда сув йўқ эрди. Ул булоқ ёқасида бир ўзбак бирла бир ўрус бир-бирини мазақ қилди. Ўрус мун сўкти, бу ўрусни урди. Ўрус ўз тилида шавқун солиб, аскарларини чақирди, ўрусдин бир нечаси келиб, ўзбакни урдилар. Бул ҳам дод деб, чигатой аскарларини чақирди. Аскарлар бориб икки-уч ўрусни ўлдурдилар. Андин кейин ўруслар қочиб яна қайтиб келиб бир-бирларини ўлдурди бошладилар. Ул вақт мирзо Сайфуддин тўра чодир ичра ёлғуз ўзи устурлобни олдиға қўйиб, юлдузларни қиронини мушоҳада қилиб ўлтуруб эрди. Аммо Пудий ҳам толеъига қараб эрди, кўрдиким, ўшул замон жирми зоҳира куйди. Филҳол, Пудийни аскарлари шавқ-завқ бирла яроғ-аслаҳасиз шавқун солиб чиқти. Ғавго қўзғолди, Андин кейин Чигатой аскарлари ва сипоҳлари тобу тоқат қилолмай, мирзо Сайфуддинни олдиға кирдилар. Кўрсаларким, устурлобға қараб ўлтурубдур. Сипоҳларға айдиким, филҳол, ўрус бирла жанг қилманглур. Мирзо Сайфуддин тўрани сўзига беклар ва сипоҳларни аччиғи келиб, қўлидин устурлобни олиб, ерға урдилар. Бирдан сипоҳлар отларига миниб, қўллариди қиличларини яланғоч қилиб, ўзларини ўрус аскарига андоғ урдиларким, чанг-туфроқ фалакға ўрнаб, қуёш кўздин ғойиб бўлуб, биров-бирларини кўролмай, ўзбаклар югуруб, ўруслар бўридек бўкуруб, андоғ уруш бўлдиким, икки тарафдин ўлуқлар ханнотлар қофидек тўп-тўп бўлуб қолаверди. Қазо вагончилари ул юкларни адам реълиға юбораверди, жасад қафасидин руҳ тўтисини малик ул мавт ўз элиға юбораверди, тана физлидин калла хандалағи узилиб, тан фалағи чўзилиб, ҳар сойда ётаверди, қоллари жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, бул тарафдин мусулмонлар ул тарафдин ўруслар икки тараф бир-бири бирла андоғ уруш қилдиларким, тил ани сўзлаёлмай дол, қалам ани битолмай нол, мундоғ ишларни кўб кўрди бу фалаки Зол, йўқ киши деса бу ишинг увол, қўй бу ишдин уёт ҳам уёл, бу қандай ҳол, нечук аҳвол?!

Алқисса, мирзо Сайфуддин тўра ҳам мажруҳ бўлуб қочмоқға юз қўйди, мусулмонлар аскаринин қирқ минг кишидин беш минг киши қолдилар. Ўруслардин ҳам бениҳоят ўлди. Андин кейин мирзо Сайфуддин тўра келиб, воқеани Амир Соҳибқиронға баён қилди. Аммо Пудий бирла Амир Соҳибқиронни олислиғи етти кунлиқ йўл эрди. Амир Соҳибқирон ҳеч гапурмадилар. Анда мулло Чингизий деган бор эрдиким, мулло Саккокийни шогирди эрди, асли оти Абдулла эрди, Бадахшондин чиққон эрди, илми жафарға кўб етук эрди. Дарҳол ўрнидин туруб, ер ўпуф, таъзим бирла Амир Соҳибқиронға арз қилиб, айдиким, эй Амир Соҳибқирон афандим, менга ижозат берсангиз, бориб Пудий бирла жанг қилсам. Амир қабул қилуб, ўтуз минг аскарни ва қанча аҳли ҳикмат доноларни анга ҳамроҳ қилиб юбордилар, буларға аскарбоши Атламиш

баҳодур эрди. Аскарлар нақора, барабанларни чолиб, Пудийни тарафига қараб юруш қилдилар. Тезлик бирла Мирим тоғига етиб келдилар. Мулло Чингиз бир тоғ ичра кириб илми жафарга муқайяд бўлди, тузсиз таъом еб ҳайвонотни этини емай, неча кун ул холда бўлди. Атламиш баҳодур қўшун бирла мирзо Сайфуддин қилгон хандақга келиб, ёвга муқобил бўлуб, эътимодни аввал худо таолога, иккинчи мулло Чингизга қилиб, саф ораста қилиб, нақора, барабанларни тартиб бериб, андин кейин яшил байроқ, қўтос байроқларни тикиб Пудий бирла жанг қилдилар. Неча кеча ва неча кун жанг қилиб, охир голиб келдилар. Бир кун Пудийни ўғли хандақ ёқосига келуб, Атламиш баҳодурга қараб ўқ отти. Баҳодурга ўқ келиб тегиб, андақ жароҳатлануб, андин кейин Пудийни ўғлини қилич бирла уруб, ҳалок қилди. Пудий ўғлини ўлганини кўруб, кўб йиғлади. Андин кейин ўн минг аскар бирла ўғлини ўлигини олиб кетти. Андин кейин Пудий ғайрат ўтига ёниб, ҳарчанд соллот, аскарларини мусулмонлар бирла жанг қилмоқга юборур эрди, мағлуб бўлуб қайтар эрди. Пудий таажжубда бўлуб, бир кечаси тоғ узра чиқти. Кўрсаким, бир ерда ўтни шуъласи кўрунур, анга ёлғуз ўзи келуб қарадиким, бир киши фор ичра ўлтуруб, етти хатни давра қилиб, тортиб қўйубдур, ўқуб-ўқуб, нафас урса, нуқталар тебранур, андин кейин тоғқа ишорат қилса, гоҳ-гоҳ тоғ қўзғолур. Пудий илми ҳикмат бирла билдиким, эрта туш вақтигача ўрусларни устига тоғни ташлағай. Андин кейин Пудий, филҳол, келиб, тамоми молларини ташлаб, қўшуларини қочурди. Пудийни бу қилгон ишини кўруб, оломонлар молларни олмоқга бордилар. Ҳарчанд Атламиш баҳодур борманглар деб қайтарди, бўлмади. Хануз молларни олиб тугатганлари йўқ эрди, ўруслар узоқдин қараб туруб эрди, тўсатдин тарақа-туруқ овози чиқиб, ул тоғ ажралиб, Чигатой аскарини устига тушти, бирдан йиғирма минг киши ҳалокат тоғини остида қолиб, адам саҳросига юз қўйдилар. Бу аҳволни Пудийни аскарни кўруб, бирдан от қўйди. Яна беш минг кишига яқин ҳалок бўлдилар. Андин кейин Мулло Чингиз фордин чиқиб ҳайрон, саросима бўлуб, Атламиш баҳодур бирла қочиб Амир Соҳибқиронни олдиға келдилар. Воқеани бир-бир баён қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «Эй ҳакимлар, илми ҳикматларинг сипоғарчилиқни бир тадбирини олдида ҳеч нимарсаға арзимайдур», деб. Амир Темур Соҳибқирон газаб ўтига ёниб, жарчиларга буюрдиларки, ҳар ерда карнайчи, сурнайчи, нақорачи бўлса, келтурунгллар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ўшал кунни йиғирма минг нақорачи, ўн минг найчи, тўрт минг сурнайчи йиғилдилар. Андин кейин амирни буйруқи бирла тўрт минг қорамолни сўйуб, терисини саноч қилуб, офтобга қўйдилар. Қурутуб, ичига майда тошни тўлғиздилар. Ўнг минг аскарни кўлига ани топшурдилар. Алар қўшун олдида териларни сургаб боравердилар. Андин кейин яна ҳар киши отига икки боғдин шох, ўтинни сургатдилар. Анинг орқасидин сурнайчилар, карнайчилар ва нақорачилар машоқларини келтуруб, созларини чолиб боравердилар. Амир Соҳибқирон ҳам масаллаҳ ва мукаммал бўлуб, умаро вазарола бирла буларни

кейнидин юрдилар. Тўзонлар ҳавога ўрнаб, биров-бировларини кўролмайд қолдилар. Беклар айди: «Бу созчилар жангни уддасидин чиқолмаслар, мабодо, бу ишга қабоҳат юзланмасун?» Амир Соҳибқирон айдилар: таваккал яратганни ўзага: Лекин андоғ гуло-гули пайдо бўлдим, бу овозаларни тоғу саҳродаги жонуворлар эшитиб, ҳар тарафга қочар эрди, ҳаводаги қушлар гангираб ерга тушар эрди, бир-бирларини сўзларини асло эшитмас эрдилар. Овозлари фалакга етиб, малоиклар қулогини беркитиб, таажжуб бармоқин тишлар эрдилар, оламда юрган дев-парилар муни кўруб, кўрқуб, ўзларини ҳайрат денгизига урар эрдилар.

Ул минг аскар ҳўкузларни терисини ерларга сургаб, Пудийни аскарига яқин еттилар. Пудийни аскарларига ваҳима туштиким, кўрқувдин жонлари халқумларига етушти, бирдан барчалари қоча бошладилар. Ун минг аскар неча минг ўрусларни ўлдираверди. Андин кейин Пудий тоқат қилолмай, ул ҳам қочти. Чигатой ўроқчилари ўрус бугдойларини андоғ ўрдиким, бир дамда хирмонга йиғиб, ҳўкизларни териси бирла пинҳон қилдилар. Ул бугдойларни фалокат деҳқони ун қилмоқга адам тегирмониға юборди. Ушбу тадбир бурла Соҳибқирон ўрус қўшунларига шикаст берганларига беклар офарин қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Мирим тоғини остиға келиб, тамоми сипоҳларини жамъ қилдилар. Аммо Пудий қочиб бориб, воқеани Маликаи Оқшайхга баён қилди. Аммо Пудий маликаға ошиқ эрди. Бир кун пинҳоний маликаға хат қилиб юборди, айдиким, мен сенга ошиқдурман, мени қабул қилгил, бўлмаса сени Амир Темур келиб олғай. Андин кейин малика бу сўзни эшитиб ғазабда бўлуб, аччиғи келиб, ва лекин, ул ҳам пинҳоний хат қилиб юборди, келсун деб. Пудий маликани макрини билмай, шаҳватга мубтало бўлуб, кўзи қонға тўлиб, ақли қочиб, маликани олдиға келди. Филҳол, қулларига буюриб, барча аъзосига жароҳат солиб, сандуқни ичиға олиб, беркитиб, кечаси бирла саҳроға олиб чиқиб, бир ерга кўмдилар. Малика бу ишни кишиға изҳор қилдурмалди. Ани ўруснинг мужикларидин бири кўруб, ул сандуқни кўмган еридин, дунё хаёл қилиб, ковлаб олиб уйиға келтурди. Андин кейин ичини очиб кўрсаким, одам ётибдур, мужик ҳайрон бўлди. Лекин Пудий тирик эрди, ул мужикға Пудий айдики, агар сенга дунё керак бўлса, мени тарбият қилгил, сенга кўб-кўб олтун бергайман. Андин кейин ул мужик Пудийни тарбият қилаверди. Неча кун ва неча замондин кейин Пудий соғайиб, салим ало аъзо бўлди.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон ўрусни кўб шаҳарларини олиб, Москов шаҳриға яқин еттилар. Аммо Пудий ўрнидин туруб, Чигатой қўшунига келиб, мулло Чингизийни ахтариб топти, ани олдида мирзо Сайфуддин ҳам бор эрди. Иккови илми нужум мунозарасида эрди. Пудий ҳам форсий ва туркий, неча тилларни билар эрди. Андин кейин ўзи эшикда туруб, бир қулға айди: мулло Чингизийға бориб, Пудий келди, дегил. Андин кейин қул кириб, воқеани мулло Чингизийға баён қилди. Мулло Чингизий имтиҳон қилмоқ учун қулға айдики, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул чиқиб, мулло Чингизий йўқ деди. Андин кейин Пудий ҳайрон

бўлуб, қуръасини ташлаб, айди: «Мирзо Сайфуддин бирла мулла Чингизий иккови ушбу уйда муқобил ўлтурур, бирини орқаси Машриққа ва бирини орқаси Мағрибқа қилиб, қарши ўлтурур», деди. Андин кейин қул кириб, бу сўзни баён қилди. Андин кейин Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари бир қўйлак ичра кирдилар. Қулға айдилар, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул Пудийни олдиға чиқиб, йўқ деди. Пудий қуръа солиб, айди: иккови бир қўйлак ичра ёшинибдур. Ала ҳазал-қиёс,¹ бу сифатда ўзларини етмиш мартаба табдил қилдилар, Пудий ҳамма ишларини топаверди. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари Пудийни илми нўжумға етуклиғиға офарин қилдилар. Андин кейин Пудийни чақиртириб олиб кирдилар. Пудийни кўрсаларким, кийуми йўқдур, яъни яланғочдур. Андин кейин Пудийға бош-оёғ либос бердилар. Андин кейин, сенга нима бўлди, ярадор бўлубсан, деб сўз сўрдилар. Пудий айди: «майли шаҳват бўлуб, бу балоға мубтало бўлдум», деб бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Пудийни Амир Соҳибқиронни хизматиға олиб келдилар. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий иккови кумуш панжарада қолиб, Пудийни олтун панжараға ўтқуздилар. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон таҳорот қилмоққа туриб эрдилар. Анда маҳрамлардин амир Мусо Жалойир ўғли Аҳмадбек ҳозир эрди, Амир Аҳмадбекдин мисвокни талаб қилдилар. Ул, филхол, мисвокни келтуруб берди. Амир хоҳласаларким, оғзиларига мисвокни урса. Пудий мун кўруб, Амирға тиз букиб, таъзим қилиб айди: «Эй Амир афандим, мисвокни маҳрамни қўлиға беринг, аввал ўзи оғзига солиб, андин кейин сизга берсун». Анда Амир Соҳибқирон, бу қандай сўз?!,— деб мисвокни Аҳмадбекни қўлиға бердилар. Аҳмадбек мисвокни қўлиға олиб дарақ-дарақ титраб, лоилож мисвокни оғзига урди. Ўшал замон туси қорайиб, соатидин кейин аъзоси тарса-тарса ёрилиб ҳалок бўлди. Бу ишға Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлади. Андин кейин Пудий айди: «Мен ҳикмат бирла билдим, мисвокни учига заҳар суркаган эрди».

Дерларким, бу шум отасиға ҳам заҳар бериб, ҳалок қилгон эрди, қилмиш-қидирмиш. Бу фалокатни қилиб, ўзи ҳалокатға етти. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар ажнос моллардин ҳаруфи мисвокни адодига юз йигирма етти қулни, яна юз йигирма етти қорамол ва яна юз йигирма етти тўн, ҳар қайси асбобдин юз йигирма еттини санаб бердилар. Пудий айди: «Эй тақсир афандим, мени жанобингиздин икки талабим бордур. Аввал шулким, мен ғайри диндурман, ислонни хоҳлаюрман, мўминлар диниға кирсам, иккинчи талабим шулки, агар сиз Московни олсангиз, Маликаи Оқшайхни менга бергайсиз». Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ўшул он қоровуллар келиб, хабар бердилар ёв келяпти деб. Дарҳол чиқиб қарасалар, Пиروفун деган ўрус юз йигирма минг аскарға аскарбоши бўлуб, турфа хангомалар билан келур эрди. Амир Соҳибқиронға Пудий айди, эй тақсир афандим, агар Пиروفунға зафар топсангиз, мундин ўзга ўрусларни сиз бирла жанг қилмоққа

¹ Бунга қиёслаб.

тоқати бўлмас. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимдин сўрдиларким, зафар кимга бўлур, деб. Андин кейин уччала ҳаким қуръа солиб, айдилар: Зафар сизгадур. Пировун қуръада ҳалок бўлуб кўринур. Амир яна сўрадиким, Пировун қандай ҳалок бўлур? Мирзо Сайфуддин олдин айди, юқоридин йиқилиб ўлур. Мулло Чингизий айди: Сувга тушиб ўлгай. Пудий айди. Ўқ тегиб ҳалок бўлгай. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, қайси бирларингни сўзинг тўғри келгай?! Алар айдилар: қайси биримизни сўзимиз тўғри келмаса, бошимиз сизга гаров, деб жавоб бердилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ғазаб ўтага ёниб, аскарларга буюрди-ларким, саф ораста қилсунлар. Аскарлар ғайрат отига миниб, саф ораста қилиб, андин кейин табал, жанг барабанларин тартибга келтурдилар. Андин кейин ҳазрат Амирни буйруқлари бирла бирдан Пировун тарафига қараб юриш қилдилар. Аммо ўрус қўшунлари деворни орқасида эрди, Пировун ҳийла қилиб, буюрдиким, олту-кумушларини келтуруб тошқарига, ёвни келур жойига тўкинглар. Андин кейин Пировунни аскарлари олту-кумушларини олиб чиқиб, тўктилар. Муни Амир Соҳибқиронни аскарлари кўриб, ақчаларин олмоқни ҳаракатига туштилар. Ул куи беш минг аскарга ўрусларни ўқа тегиб, жасад савочлардин қизил олтуларни сочилди. Тошгааси Амир Соҳибқирон отланмадилар. Яна Пировун тадбир, ҳийла қилиб, пул сочтурди, мўғул аскарлари они кўруб, яна ақчани териб олмоқга бордилар. Амир Соҳибқирон ғазабда бўлиб, аскарларни уриб-сўкиб қайтарсалар ҳам ўзга тарафдин борур эрдилар. Ҳарчанд олту деб қизил қонлар сочилгон била аларга ибрат бўлмади. Аскарлар айтур эрдиким, агар қазомиз етса, бу пулларни олсак ҳам ўлурмиз, олмасак ҳам ўлурмиз деб ўзларини қизил чўкга ургондек олтунга ўзларини урдилар.

Алқисса, йигирма кунгача олту учун қизил олтуларни тўкулуб, жасад ҳамёнлари сўкулуб юз минг аскар адам бозорига кеттилар. Аскарларга насихат кор қилмади. Пировунни бу қилгон ишига барча ўруслар офарин дедилар. Аммо Амир Соҳибқирон ҳайрат денгизиде қолиб, Пудийни чорлаб олиб, нима тадбир қилурмиз, дедилар. Пудий айди, менга бир минг сандуқ бергайсиз, икки сандуқ тўла олту бергайсиз, яна икки минг жанг кўрган йигитни масаллаҳ қилиб бергайсиз, бу йигитларни бир сандуқни ичига иккисини солиб, тевааларга ортиб, ҳар тевага тўрт йигит жо бўлуб, андин кейин мени қўлимга топшургайсиз. Амир Соҳибқирон хўб деб қабул қилдилар. Ул куни кечгача ул ишларни тайёр қилдилар. Андин кейин сандуқларни тевааларга ортиб, Пудийни қўлига бердилар. Теваалар кўнғироқларни жингиллатиб, Пудий тевааларни етаклаб, сахро тарафига йўртиб, ярим кечада бориб Пировунни аскарни ичра кирди. Аскарлар муни кўруб, ҳайрат бармоқин тишладилар. Андин кейин аскарлар Пудийни Пировунни олдига олиб келдилар. Пировун Пудийга қараб айди, сенга нима бўлдиким, Амир Темурни аскарига қўшулдинг?. Пудий айди: мени мақсадим Амир Темурни бир иш қилиб ўлдурсам, деб. Иложини тополмадим. Аммо Темур хазиналарини тевааларга ортиб менга берди, ўз мамлакатим Самарқандга элтғил деб. Агар дунё керак

бўлса, ушбу олтуларни олғил деб сенга келтурдим, деди. Пировун мулозимларига буюрди, келтургил, деб. Филҳол, теваларни юки бирла келтурдилар. Пудий айди; Эй Пировун, мен қашшоқ бўлсам ҳам сенга яхшилиқ қилиб, бу дунёларни келтурдим, деди. Пировун ҳимматлиқ ва мурувватлиқ киши эрди, олдиндаги бир тева юкни олиб, минг тевани Пудийни ҳовлисиға олиб бориб беринглар, деб мулозимларига буюрди. Пудий ўзи бошлиқ қўрғон остига келсалар, минг тўфангчи ухлаб ётур. Филҳол, икки минг йигит бирдан сандуқлардин чиқиб, аларни милтиқларини олиб, қўрғонни деворини бузиб, шахрни ичиға кириб, шавқун солиб, карнай, барабанларни чолиб эрдилар, Иноқтоз калу қиморбоз булардин хабар топиб, сипоҳлар бирдан от қўйдилар. Мусулмон аскарлари «Оллоҳ акбар» деб овоз қилур эрдилар. Ул кунни Чигатой лашкарлари андоғ жанг қилдиларким, ўрусни аскарларини қони кўча ва ўрамларда ариғ-ариг бўлуб оқа бошлади. Қалалари чинни тарбуздек юмаланиб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб, қолгонлари қоча бошлади. Андин кейин Пировун ҳам қочиб, кўб барглик бир дарахтни устиға чиқиб беркинди. Тонг отқондин кейин Пировунни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимни чорлаб, анда уччовини ёлгончи қилдилар. Яна уччови бирдан қуръа ташлаб, Пировун тирик деб хабар бердилар. Яна уччовлари аввалги сўзни дедилар. Аммо Чигатой аскаринин бири келуб ул мазкур дарахтнинг соясида ариғдин сув ичиб туриб эрди, дарахт узра Пировунни қабугиға сийдук тўлуб, кўб ҳолатини заифликға солди. Ҳарчанд қўли бирла закарини қисти, бўлмади, сийдук отилиб чиқиб, ул шўрликни сирри иаҳор бўлди. Остиндаги одам кўрдиким, ҳаводин қатра-қатра сув томадур, осмонға назар қилса, ҳавода булут йўқ, мусаффо, очуқдур. Ул дарахтни кўрдиким, баргларини ичида бир одам беркиниб ўлтурур. Ул кўрган одам Мирзо Умаршайх тўраға вазир бўлуб, мансабдин қолгон эрди. Пировун дарахтни устида туриб бул одамға кўб нимарсаларни ваъда қилди. Қўлида бир қиматбаҳо узуги бор эрдилар, лоилож, ани берди. Ул фалокат босқонға шул сўз узра тўра бирла Пудий кўрунуб қолди. Пировун бирла сўзлашиб турган одам шавқун солиб, тўрани қичқириб, мунда бир ўрус беркиниб ётибдур, деди. Мирзо Умаршайх тўра қулоқ солмай кетаверди. Пудий айди, бир кўруб ўтмоқ яхши, деб келиб дарахтға назар қилса, Пировун турур. Андин кейин тўрани қичқирди. Тўра, «нима воқеа?» — деб дарҳол етиб келуб, кўрсалар, Пировундур. Ҳарчанд зўр қилишиб, Пировунни тушуrolмадилар. Андин кейин тўра қўлиға ёсини олиб, ўқ била андоғ урдиким, шажардин қонлари самар олчасидек тўкулуб, жон тўтиси дарахт узра қўнолмайин, учти. Танаси юмаланиб, йиқилиб сувға тушти. Уччала ҳакимни сўзи анда тўғри келди. Пировун ўқ тегиб ҳалок бўлур дегани тўғри келғонига барча офарин қилдилар. Андин кейин, Амир Темур Соҳибқирон Москов шахриға мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН МОСКОВ ОДАМЛАРИНИ ЎЗЛАРИГА ТОБЕЪ ҚИЛГОНЛАРИНИ, АНДИН KEYИН ЗУЛМОТ ШАҲРИГА БОРГОНЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Соҳибқирон Москов шаҳрига яқин етиб, Султон Муҳаммад тўрани эллик минг аскар била эровул қилдилар. Москов қўрғонини кўрсалар, барчаси мармар тошдин ишланган эрди, қирқ дарвозаси бор эрди, қўрғонини ҳар кунгирасида бир йигит, қўлида тўфангча, қараб ўлтурур эрди. Тўра келгоч барчасидин ўт чиқиб, бирдан тарақа-туруқ овози жаҳонга тўлди, милтиқлариға ўқ бойлагон эрдилар. Тўра тилмочдин сўрди, аларни ўқ отмоқға қуввати етмайду, нечук, нимарсаду? Тилмоч айди, алар барчаси суратду, ўруслардин бўлгон санъатду, ҳар қайсисини тобға келтурадургон муруввати борду. Юз суратға бир ўрус муваккилду. Андин кейин дурбин кўрсалар қўрғон атрофида аробалар қўйилгон, ҳар ароба ичра занбурак қўйилгон, ҳар занбуракни олдида икки муваккил фаранги борду. Шаҳрни ўртасида бир минора кўринур, ул минора узра Маликаи Оқшайх чодирини тикибду. Ўшул замон Амир Соҳибқиронни лашкар ва қўшунлари тўб-тўб бўлуб, бир рангда, бир тусда либослар кийиб, шон-шавкатлар бирла келабердилар. Андин кейин асъаса ва дабада бирла ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон келабердилар.

Мавлоно алломаи Тафтазоний бирла начанд уламолар ўнг тарафларида зулеаҳоб каби алам бошларида, қаландарлар жиловларида талқин айтиб келурлар. Уч кундин кейин аскарлар ғайрат ўтига ёниб, Московга от қўймоқ учун Амир Соҳибқирондин фотиҳа талаб қилдилар. Московни атрофида икки минг-уч мингга яқин занбурак бор эрди. Аларни занбураги келига ўхшаш эрди. Анда икки минг ўрус аскарни шаҳр ичра, қўрғон остига келиб, қўлларида узун ходаларни учиға филталарни боғлаб, ҳар қайси ўзига лойиқ ерни кавлаб, филталарни учиға ўт қўйиб, ул занбураклар ичра ходаларни кўтариб доруға текуздилар. Бирдан тутаб, Амир Соҳибқиронни сипоҳлари яқин етгач, тарақа-туруқ овозлар чиқиб, қанча аскарлар бирла, қанча от, қанча қорамолларни гирдигирд қилиб, чангларини тўзутуб, вужуд шаҳристонидин адам чўлистонига юборди. Занбуракларни тутуни фалакға етиб, ерни зилзиласи самоға етиб, оламни қоронғу босиб, зулмотға айланди. Муни кўруб, барча ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлаб, айдилар: буларни яқиниға борманглар, қайтинглар, деб қайтардилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «ҳар киши шул ўрусларни тадбирини қилса, мандин нима талаб қилса, олсун», дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон туриб, Амир Соҳибқиронға таъзим қилиб, айди: «бу хангомаларни мен фикрини қилайин,— деди,— лекин қипчоқ аскарларини Туркистонға юборинг, борсунлар, ҳар қайси ўз ерларида қарор олсунлар», Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ул куни ўтуб эртасига Давлатшайх оғзиға ида тошини солиб, бир булог ёқасига келиб, ул сувға минг мартаба гута урди. Андин чиқиб, ҳавоға қараб

дам урди. Соатидин кейин ҳавога булут чиқиб, бирдан ёмғур ёга бошлади. Андин кейин ўрусни аскарлари ҳарчанд қилдилар, ул занбураклар сира ўт олмади. Андин кейин Амирни аскарлари бирдан от қўйиб, занбуракга яқин турган ўрусларни адам казармасига юбордилар, андин кейин шаҳарни қўргонини олти тарафдин бузиб, от қўйиб, Московни ичига кирдилар. Ўзбак аскарлари андоғ уруш қилдиларким, ўрусларни бугдой боғидек ўриб, фалокат хирмониға йиғиб, ҳалокат хўкизи бирла ҳайдаб, янчиб, адам елиға совуриб юбордилар. Андин кейин кўрсаларким, Маликаи Оқшайхдин хабар йўқ. Ахтариб тополмадилар. Андин кейин бир чўри айди: янги ушбу уйға кириб, ғойиб бўлудур. Филҳол, кирсалар начанд хумлар турур, анда малика Амир Соҳибқирон Пудийға қилгон ваъдасини эшитиб эрди, ўзини ариқ тезобиға ташлаб, Пудийға хотун бўлгонимдин ўлгоним яхшидур, деб ўзини ҳалок қилди. Андин кейин Пудий Москов элиға шафёъ бўлуб, Амир Соҳибқирондин тилади, ҳазрат Амир омон бердилар. Андин кейин алар Амирға тобеъ бўлуб, бож бермокни бўйунларига олдилар. Ўруслар божни Мирзо Шоҳруҳ тўрани замонларигача берур эрди. Қачон Пудий ўлуб, Мирзо Шоҳруҳ тўра оламдин ўтгач, бож келмай қолди. Аммо Москов фатҳ бўлгондин кейин, бир кўни Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Мирзо Шоҳруҳ тўра Булғордин келур, деб. Андин кейин Амир Соҳибқирон жамия умаро, бекларни тўрани олдиға чиқордилар. Андин кейин тўра шон-шавкат бирла қиблагоҳлариға таъзим бажо келтуруб зиёрат қилиб ўлтурдилар. Ҳазрат Амир фарзандларидан ҳол-аҳвол сўрдилар. Мирзо Шоҳруҳ тўра барча кўрган ажойиб ва ғаройибларни бир-бир баён қилдилар. Бу сўзни юқорида зикр қилиб эрдук. Андин кейин ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон бу сўзни ўглидин эшитиб, зулмотни кўрмоғ орзусига туштилар. Ул шундоғ эрдиким, қачон қуёш мезон даражасига келса, қоронғу бўлуб, олти ойгача кечаси бўлур эрди. Андин кейин ҳамал даражасига етгач, кундузи бўлуб, олти ойгача офтоб ғойиб бўлмай, доим айланмакда эрди. Бу сифатда олти ой кеча, олти ой кундуз бўлмоғи шул сабабдин эрди. Андин кейин Амир Соҳибқирон аскар ва қўшуларини Московға қўйиб, ўзлари Булғор шаҳриға юзландилар. Неча манзил ва марохил тай қилиб, неча кундин кейин Булғор шаҳриға бориб, қўб юртларни мусахҳара айлаб, ўзлариға тобеъ қилиб, андин кейин Булғор шаҳридин ўтуб, қўб меҳнат ва машаққатларни чекиб, ажойибот ва ғаройиботларни кўриб, неча кун ва неча замондин кейин зулмотға яқин етдилар. Андин кейин Амир бир кишини бул қоронғулиқға киргил, деб буюрдилар. Ул одам Амирни буйруқи бирла қоронғулиқға кирди. Замондин кейин юзи, боши қизил қонға булғониб, қочиб чиқти. Амир нима бор экан, деб сўрдилар. Ул одам айди: бир нимарсаларни кўрдим, икки кўзи ўтдек ёниб, менга ўзини урдилар. Андин кейин Амир яна бир тўп одамни киргил, деб буюрдилар. Улар ҳам кириб, ушбу каби бўлуб чиқиб, аввали кирган одамни сўзини булар ҳам дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон айди: «ғумон қилурман, бу қоронғулиқни ичидағи укки бўлса деб, ул қушни расми одамни кўрса ўзини

одамни юзига ургай». Андин кейин барча одамлар қўлларига йиғоч олиб, йиғочларни учига тузоғ боғлаб, яна уч юзга яқин одамлар қўлларига машъала олиб, Амир Соҳибқирон бирла зулмотга боравердилар. Қўб-қўб уккилар ўзларини келиб йиғочга уриб, айланиб қолдилар. Андин кейин бир жойига келсалар, бир нимарса юлдузга ўхшаб кўринур. анга яқин борсалар бир иморати олийдур, атрофи уч юз газ келур, ердин баландлиги юз газ келур, ўртасида бир гунбаз бордур, ул гунбазни ҳар атрофи юз эллик газ келур, барчасини шамшод йиғочидин тартиб бергандур. Ул гунбазни устига жавохиротлардин ёпуштурғондур, юлдузга ўхшагон ул гавхарни шуъласи эрди. Ул иморатни атрофида машъала ва чироғлар олиб юрдилар. Ул иморатни деворларига қўб-қўб уккилар уя солғон эрди, буларни кўруб уккилар машъала ва чироғлардин кўрқуб, ҳар ёнга учтилар. Андин кейин ул иморатни эшикени нишонасини тополмадилар, қўб ахтардилар, Мағриб тарафига ўтуб, офтобни ва ойни ва юлдузни шаклини кўрдилар, яна ёй суратини кўрдилар, халқа кабидур, яна чиллак суратини кўрдилар, яна чирмошғон илон суратини кўрдилар. Барчалари таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрон эрдилар. Ул шаклларни остида чигириқчи ва пахтачилардек тандасига сабоғувчилар чўби осилғон. Чигириқ чиқарғувчиға ўхшаш устал турибдур. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон жамий сўзга етук уламолардин сўрдилар, бу тилсимотни сирри нима бўлса керак? Барча баҳри ҳайратга ғарқ эрдилар. Яна Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тилсимотни фикрини қилса, мендин ҳар нима талаб қилса олсун. Анда бир мулло бор эрди, отлари Абдулло, алломани шогирдларидин эрди, лақаблари мулло Қистали эрди. Ул мулло Қистали Амир Соҳибқиронга айдилар: эй Амир Соҳибқирон афандим, бу иморатни деворларида ёй сурати бордур, ул ёй юнон тилида ҳо ҳарфидур ва андин кейин яна чиллак сурати бордур, ул фо ҳарфи турур, андин кейин илон сурати бордур, ул дол ҳарфи турур, абжад ҳисобиға олти юз саксон тўрт (1279 й.) бўлур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайинни қабри муборақларини лугати ҳам олти юз саксон тўртдур, хуруфин жамъ қилса, ҳафду бўлур, ҳафду лугатда тез кетмоқдур мунинг маъниси: жаҳонга ким келибдур, тезлик била кетгай. Яна мулло Қистали айдилар: гумон қилурман, ушбу иморат малик Искандар афандимиз мақбараларидур, яна ой суратини кўрдук, ул хуруфи хомдур, хом деб юнон тилида қуфлни айтурлар, яна юлдуз суратини кўрдук, ул хуруфи шабозадур, шабоза деб юнон тилида калидни айтурлар. Мундин маълум бўларким, бу иморатни қуфл била калиди ушбу турур, андин кейин, гумон қилурманким, ўшал устални бир тарафга сурса, эшики кўринса керак. Ушбу иморатдин от кишнаб овози келур эрди. Андин кейин мулло Қистали келиб, устални чаб тарафга сурди, ҳеч нимарса маълум бўлмади. Андин кейин ўнг тарафга сурди, кучи етмади. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон келуб, бир зўр қилиб сурдилар, секин-секин девордин ажралди. Андин кейин иморатни эшики пайдо бўлди. Ҳалиги шабоза деган калидни хом деган қуфлға урдилар, филҳол, эшик очилди, мақбарани кириб

кўрсаларким, кундуздек равшандур. Таажжуб бармоқин тишлаб, назар қилсалар, эшикни юқорисида бир лавҳ турур, келиб анга қарасалар ер юзидаги нимарсаларни барчаси ул лавҳ ичра муайян кўринур. Маълум бўлдим, Жаҳоннома кўзгуси ушбу турур. Ани ҳарчанд қилдилар ул ердин ажратиб олиб бўлмади, нечүкким, ул ерга мустаҳкам қилгон эрди. Амир Темур Соҳибқирон жаҳонномага қараб, Самарқандни кўрдиларким, Хонимчани эшикида кўб одамлар йиғилгон эрди. Амир Соҳибқирон бу қандай воқеа деб хайрон бўлуб, нима эканини билмай қолдилар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон Хонимчани кўлидин арқони давлатни олгондин кейин, Хонимча бир уйни холи қилиб, анда тоат-ибодатда бўлуб вирди ва зоифи кўб бўлуб, кўб дуоларни тасхир қилди. Андин кейин барчага машхур бўлуб, мариз ва бетоблар келса, аларни ўқуса, филҳол, шифо тошар эрди, издиҳоми халқ шул жиҳатдин эрди. Аммо ул Жаҳонномани юқорисиға ёзилибдурким, эй ибн одам, гардиши рўзгордин ва ходиси лайлу наҳордин бўлуб, бул ерга қадам тегурсангиз, зинҳор-зинҳор қадамни биллиб қўйғайсиз, бу мақомким, тождор салотинлар жойидур. Бу жаҳоннома кўзгуси кўрдинг, ибратдур, бул дунё кўб-кўб яхши зотларни барҳам берибдур, бу дунё андоғ эски роботдурким, неча-неча қофилаларни, гўборини елга бергондур. Эй азизим, кўнгилни буз, ул гаддор дунёга қўйма, сочини муаттар қилиб, кундузи юзини зеб бергонига мағрур бўлма, юзини кўриб сочларини тузоқиға илинма, бу жаҳон боғлари ранж ила доғдур, бу олам гулистонларига боқмагил, гўристонларига боқгил, азардин ибрат олгил, эй нури айиним, ниҳол қаддинг олам ҳодисотиндин букулғай, вужудинг шажари марг шамолидин ёфроғлари тўкилғай, бу жаҳон давлати ўлумни олдида ҳеч нимага арзимас. Эй гўзал йигит, бу газал сенга насихатдур:

Б а й т:

*Бу давлати жаҳонинг дирҳамга арзимайдур,
Умринг борича минг шод, бир тамга арзимайдур.
Давлат менга фаровон
Деб ўлма шоду хандон,
Кўрдинг жаҳонни чиндан хуррамга арзимайдур.
Дунёни бору йўқи, чин бўлса очу тўқу,
Тегса ажални ўқи, бир дамга арзимайдур.
Оламни жашну тўйу, нақши нигор дўи,
Келганда марг бўйи, бир шамга арзимайдур.
Дунёни боғу мулки, бўйнунига боғ, силки,
Тутса ажални илки, бил, зумга арзимайдур.
Фарзанду дўсту ёринг, чун хеш ила таборинг,
Кетганда мадоринг ҳамдамга арзимайдур.
Олам ботур, далири, эрликда ҳам чу шеру,
Ё хожя, шайху пири ансамга арзимайдур.*

Андин сўнг, дебдурларким, азизим кўрдинг, зоманурман, расул маскун барчасига музаффар ва мансур бўлуб, салтанат суруб, отим Малики Искандар Зулқарнайндур, эй нури айн азизим, олам

тамомин илкимға олиб, тахти тасарруфға келтуруб, аммо бир лаҳза ажал илкиға тоқат келтурулмадим. Олам борини ихтиёри жиловини иқтидор тутмоқига келтурай деб, олам тамошосига кўзим тўймай, эмди кўзим косасига туфроқ тўлди. Охир ер остига жасадим бир юмруқ туфроқ бўлди. Эй азизим, тилим доим фасоҳат била, «Каломулло»нинг тиловатида эрди, эмди анга мухри сукут қўйулғондур. Кўзларим тирикликда май била саросар эди, эмди анга туфроқ тўкулғондур. Кўнглум кудурат зангидин, юзим нифоқ рангидин соф эрди, ажал шаробидин бир қатра нўш айлаб, абадул абад, қиёматгача лаҳад ичра кирпич ёсдуқиға бош қўйуб, туфроқ тўшаки узра ётурман. Эй нури айиним, насиҳат будур, жоним қариндош, бардош қилиб, дунё меҳриға кўнгул боғламагил, юрак-бағрингни беҳуда ишға доғламагил, дунё макриға илинмай, қочғил, ибрат кўзин очғил. Агар Сулаймони замон бўлсанг, ўлимдин санга омон йўқтур, дармонда бўлуб, армонда қолмагил.

Яна бу ғазални дебдурлар.

Назм:

*Бу ҳикмата боғғил ва назар сол,
 Аҳволи замонадин хабар ол:
 Кўрдунг бу фалакни, бевафодур,
 Доим иши жавр ила жафодур.
 Билсанг, бу жаҳон мадори йўқтур,
 Шоду ғамин эътибори йўқтур.
 Давлат ила молу жоғи дунё,
 Хеч фойда йўқ, чу нақши бурё.
 Эй ақл эгаси, покиза дин,
 Тут ақл этакини, бўлма чиркин.
 Жуз зикри худо бори абасдур,
 Тортғил қадаминг, ҳар иш ҳавасдур.
 Солма ўзинг оташи жафога,
 Қолма ғаму меҳнату балога.
 Нечун ўзингга зиён этарсан,
 Яхши отингни ёмон этарсан?
 Албатта залилу хор ўлурсан,
 Бу феъл ила шармисор ўлурсан.
 Сен олам ичинда нек ном ўл,
 Маърифу тамом хосу ом ўл.
 Сармояларингдин айлағунг суд,
 Ул суд надур, рухсори маъбуд.
 Қайтсанг яна келдугинг мақома,
 Қобалму тўшарсан эҳтирома?!
 Мен олам аро Искандар эрдим,
 Мансурки баҳр ила бар эрдим.
 Тадбир ила олиб жаҳонни,
 Кўрдим неча яхши ва ёмонни.
 Тасхир қилиб неча тилсимот,
 Оламни заррин жамъ қилмоқа бот.*

*Суд ўлмади менга хосча андин,
 Йиғдим бу жаҳонда кўб хазойин.
 Бошим узра эрди тожи давлат,
 Охир бори бўлди хоки ҳасрат.
 Тасхир этарда чўл ила кўл,
 Ҳам бўлмади чинча бормоғим ҳўл.
 Гобмамки, бу олами газанддин,
 Йўқ ўзга уч аршуни кафандин.
 Йўқ дунё иши хатодин ўзга,
 Беҳуда эрур саҳодин ўзга.
 Ҳар нарса қўлингга келса, эҳсон
 Қилгилки, эрур ризои раҳмон.*

Алқисса, Амир бу воқеаларни кўруб, кўб йиғладилар. Андин сўнг ул кўзгуни ул ердин кўчуруб олмоқ бўлуб ҳарчанд зўр қилдилар, бўлмади. Охир, бир зилзила пайдо бўлди, гўё ер ўпурулуб, яқинким, барчалари ер остига кетсалар. Анда дахл қилмай, ўзга уйга кирдилар. Анда бир отни кўрдиларким, охурига боғлуқ, қошига қанбар била сут келиб турур, ҳеч кишида юрак бўлмадики, от ёнига борса.

Дерларким, ул ҳазрат Искандар Зулқарнайн отлари эрди. Ани охир замонда ҳазрат имом Маҳдий олиб чиқғайлар. Лоилож андин Соҳибқирон руҳсат қилдилар. Аммо ҳаво ниҳоятда совуқ эрди. Тошқари чиқиб, қўшхонага келдилар, анда икки юз кишини қўйуб кетган эрдилар, кўрсалар, барчасини қорни ёрилгон, қони тўкилгон, баъзи ёнича, баъзи чолқасича йиқилгон, ўлуб ётур. Анда бир одамни чалажон тоштилар, анга муолижа қилдилар. Ул айди: Сизлар кетгандин кейин, ўн кундин сўнг, бир хайл маҳлуқлар бу мағорадин чиқиб, бу ерга келдилар, андин бизларга қасд қилдилар. Аларни тирноғлари ханжардин тез эрди, уч кун алар бирла жанг қилдук, охир, илож тополмадук, бизларни ҳалок қилиб, мағорага кетти. Барчалари эшитуб, тафаккур бошин солиб, таажжуб бармоқин тишладилар. Пудий туруб айди: «анинг йўлига кўб таъом била оғуни қўшуб қўйунг». Анда қўйуб эрдилар, алар келиб таъомларни кўруб, еб барчаси шисуб ёрилуб ўлди. Андин кейин Амир Соҳибқирон йўлга тушуб, неча кунда шўр дарё ёғосига келдилар. Андин Москов жонибига келур эрдилар, анда бир тоғ кўрунди. Анда Амир бир неча кишини сучук сув истамакга юбордилар. Алар кетуб, асло келмади. Охир Соҳибқирон ўзлари ул тоғ узра чиқтиллар. Кўрсалар, бир йиғоч узра бир қуш ўлтурур, ўқ отиб эрдилар, ул бир тарафга учуб бориб тушти. Ўшул қушни бориб кўрсалар, анда миқнотис кўб экан. Анга ўқ била қуш ёпушуб ётур. Аммо миқнотис шундай тошдурким, темур жинсига ошиқдур. Темур анга ёвуқ келса, ўзига тортғай. Амир кўрдикки, сув ахтариб боргонлар барчаси аслаҳа-яроғлари бирла миқнотис тошига илиниб қолибдурлар. Амир аларни нажот қилиб, ул тоғни сайр қилдилар. Кўб ажойиб ва ғаройибни кўрдилар. Бир ерга келса, тоғ ичра бир тор йўл кўрунди. Ул йўл ичра кириб бора бердилар. Бир жойига келсалар, бир киши қўлида ёй била ўқи, тез-тез ўқ отиб турубдур.

Алар киши анга ёвуқ борса, ўқ теккай. Одамлардин ҳеч киши кўрқуб бормадилар. Амир Соҳибқирон кўшунларини ичида бир кишида миқнотис тоши бор эрди. Ул киши дарҳол миқнотисни қўйнидин олиб, кўрсатиб ул ўқ отган кимарсага бора берди. Анга ёвуқ борғондин сўнг, анинг ўқи хатога кетти, ўнг ва сўлга қарамай югурди, ўқ келиб ул кишига тегди, ўлмади. Кўрсалар, анинг кўксигаги миқнотис тошига келиб илинибдур. Ул кимарсани кўрсалар, сурат турур. Амир айдилар, ҳукамо бу суратни бу ерга бежо қўйғон эмасдур, албатта, мунда бир воқеа бор, деб. Кўб тараддуд қилиб, ахтариб дарё ёқосига чиқиб қолдилар. Ҳикматдин ҳеч нимарса тобмадилар. Анда пешин вақти эрди. Пешин намозин ўқумокга азон айтти. Муаззин «оллоҳ акбар» деса, ул тоғдин, «оллоҳ акбар» товуши келур. Амир айдилар: «тоғ ичра биров бордур?!» Одамлар айдилар, тоғлар расми, нима деса шундай садо чиқаду. Амир бовар қилмай, одам товуши дедилар. Анда муаззин: «ашҳаду анна Муҳаммад ар росувлу-ллоҳ»га етгач, тоғдин товуш келдики: «қаррата айна бика ё расула олло»¹ сўнгидин яна ушбу каби товуш келди. Барчалари Амир донолигига офарин қилдилар. Анда барчалари азон жавобин тамом эшиттилар. Барчалари ҳайрат дарёсига гарқ бўлуб, йиғладилар, гўё кичик қиёмат бўлди. Лекин ҳеч киши кўрмадилар. Баъзилари бу шайтондин бўлғондур дедилар. Амир қабул қилмадилар ва айдилар: бу шайтон товуши эмас, зероки, шайтон азон жавобин бермас, дедилар. Анда Соҳибқирон, ушбу кимарсани ҳақиқатин билмасам бу ердин кетмасман, деб анда таваққуф қилдилар. Андин сўнг, ярим кеча бўлмай, дарё юзида машъала била чироғ кўринди. Анда кема ичидап бир отлиғ, бир пиёда чиқтилар. Иккови тоғ узра чиқиб, қичқириб айдики: «Туроб, бери келгил». Тоғдин товуш келдики, «золим, мени қўйгил». Ул отлиғ киши яроғлиқ эрди. Анда тоғдин бир горни эшикин топиб, ўша пиёда мулозимига буюрдик, «келтур» деб. Ул мулозим гор ичра кириб, бир шайхи фоний кишини соқолидин ушлаб, олиб чиқти. Ул киши ҳарчанд мулоимлик қилса ҳам, ман маъмурдурман, деб анга асло жавоб бермай, ул киши даҳшат қилиб айди, сани ўлдурман. Қари киши айди: «хануз ўлмасман». Ул отлиқ қиличини қинидин чиқориб, ўлдурмоқ ҳаракатин қилгонда, Амир айдилар: «мен бориб шафёъ бўлурман». Йўлдошлари Амирни юбормадилар. Ул киши қари кишини қилич била урди. Ул қари одамни калласи хандалак каби юмаланиб ерга тушти. Амир кўб қайғуда бўлуб, йўлдошларига айдилар: «мен анга бориб химоат бўлур эрдим», деб ўпка қилди. Ногоҳ кўрсаларким, ғойибдин қўл келиб қари одамни бошини танасига улаб эрди, дарҳол ул оқсоқол киши ўрнидин тирилуб турди. Амир бу ишга таажжубда эрдилар, ул сипо қари одамдин сўрди: нечук тирилурсан, ул кимни қўлидур, деди. Қари одам асло гапурмади. Яна қилич солди, иккинчи ғойибдин қўл келиб, ҳаёт қилди. Бу сифатда тонг отқунча ул сипо шайхни етмиш мартаба ўлдурди, ғойибдин қўл келиб, калласини танасига қўйса,

¹ Сен қўлимиз қорачигисан, эй, оллонинг пайғамбари.

дарҳол тирилур эрди. Муни кўруб барчалари тафаккур бармоқин тишлаб, тахайюр дарёсиға гарқ бўлдилар. Амирни тоқати тоқ бўлуб, айдилар: мен бориб, онинг йўлини олурман. Анда Умаршайх тўра мен борурман деб туруб, отасидин ижозат олиб, анга борди. Қари ўзини бир тарафға олди. Ул сипо келиб, тўраға айди: сизларни мен била нима ишингиз бор? Тўра ҳайрон бўлди. Соҳибқирон машъални ёругин зиёда қилдурдилар. Ул отлик сипо неча одамни ярадор қилди. Қари айди: эй қавм, Амирларингизни мени тарафимға юборинг, деди. Анда Қилич Арслон келиб, Амир Соҳибқиронни ул қари одамни қошиға олиб борди. Ул шайх фоний Амирдин сўрди: отинг нимадур?. Соҳибқирон айди: «отим Темур». Қари одам айди: кимни наслидурсан? Амир айди: Ёфас бин Нуҳ алайҳис салом наслидурман. Қари одам айди: кифтингда холинг борму? Амир айди, оре. Қари айди: бу моғора ичра киргил, ярим найза бордур, олиб чиқиб бу кишини ўлдургил. Амир дарҳол гор ичра кириб кўрдики, яримта найза фўлоддин, моғора шифида турур. Амир уч маротаба анга зўр қилди, ололмади. Чиқиб, кучим етмади, дедилар. Қари айди: азон айтиб олсанг бўлур. Амир азон айттилар. «Ашҳаду анна Муҳаммадар расувлу-ллоҳ»ға етгач, найза еридин қўзғолди. Амир найзани олиб чиқти. Ул сипо, бу яримта найзани менга бергил, тамошо қилиб кўрай, деди. Ул қари айди: бермай, ўзини ургил. Дарҳол Амир ани кўксига андоғ урдик, тешиб орқасидин чиқиб, адам сарига юз қўйди. Амир айди: эй бобо, сен қандай кишисан, менга баён қилсанг? Ул оқсоқол киши айди: «Эй Амир Темур, мени отим Зоъиб. Ҳазрат алайҳа пайғамбар замонларидин бу вақтгача тирикдурман. Исо алайҳис салом кўндин нозил бўлгонларича тирик бўлурман. Исо пайғамбар бу найза била Дажжолни ўлдургайлар. Амир Темур, сен ул кишини ўлдурдунг, ани оти Хон Оталиқ Ҳаким фаранги эрди. Мени Инжилда ўқуб кўруб, яна мени бу ердин ахтариб тобти. Неча мартаба менга келиб, омонатларингни бергил, деди. Қабул қилмадим. Яна қиёмат осоридин хабар бергил, деди. Мен сўзламадим. Сўнгра қахру ҳашам бирла мени ўлдурди. Ғойибдин қўл келиб, мени тиргузди, Исо пайғамбар қўлларидур. Тўртинчи осмондин келиб, мени тиргузгайлар. Ҳарчанд мени ҳар ким ўлдурса ҳам тирилгумдур. Амир Соҳибқирон шайх Зоъиб фонийдин сўрдилар: эй бобо, қиёмат осоридин менга хабар бергил. Анда қари неча калималарни қиёмат осоридин ва охир замон бўлуридин сўзлади. Айди: «Эй Амир Темур, эшитгил, ҳазрат Исо алайҳис салом нозулидин илгари неча шаҳрлар хароб бўлғай, аммо Бухори шарифни хўтук хароб қилғай, Бухоро халқи хожа Ўбондин ўтуб, Мағрибға боргайлар. Алар Мағрибға боргунча кўб шаҳрларни хароб қилғай. Яна Самарқандни сув хароб қилғай Бадахшонни зилзила хароб қилғай, Балхни шамол хароб қилғай, Исфаҳонни илон хароб қилғай. Зероки отамиз Одам алайҳис саломни тутамларидин илон Исфаҳонға тушуб эрди. Хиндустонни борсот хароб қилғай, тоғларни яшин хароб қилғай, русни совуқ хароб қилғай, ҳабаш эли келиб Маккани олғайлар. Араблар Румға келурлар. Ул вақтларда Каъба ҳам хароб бўлур. Ул вақтда олимлар илмиға амал қилмаслар, эру хотун бир мажлисда

ўлтуруб, шароб ва чағир ичарлар. Майда болаларни ота-онаси ўқуголи қўймас, дунё ишига солурлар. Аксар савдо-сотуқни хотунлар қилурлар. Рибо ва ижара кўб бўлур, юртни ёмон халки бой бўлур, ота ўғулдин, она қиздин рози бўлмас. Юртни султон ва қози ва муфтилари риё бирла арз сўрар. Мадраса ва масжидни зулм бирла қилгайлар. Уруг ва қариндош ва қўшниларин хақиға жавр қилурлар. Шайхлар муридига дунёдин сўзлар, ёлгончи кўб бўлур. Зоти бузуқлар хожа ва саидлиқ даъвосини қилур, ўлумни ёд қилмаслар. Бу аломатлар бўлгондин сўнг, Маккада имом Маҳдий ўн тўрт ёшда бўлгайлар. Андин сўнг, ўн йил Шом ва Рўм ва арабда салтанат сургайлар, барча халқ баъйат қилурлар. Андин сўнг, Дажжол лаъин Машриқ тарафдин эшак минуб, юзи қора, кўзи кўр, манглайида ёзилгон, «Ал кофиру биоллох»¹, деб. Девларни ўзига тасхир қилиб, карнай, сурнай, дўнбира, чолиб келгай. Оламда ёмонлар барчаси анга тобё бўлгай. Ўнг тарафида ўчмоқ, сўл ёнида томук, ашқолини кўрсатиб, ул шум худолик даъво қилгай. Кўб шахрларни олгай. Анда имом Маҳдий ҳазратлари эшитуб, Дажжол шўридин омон қилгил, деб тангри иззи жалга сизинуб, муножот қилгайлар. Ўшал замон жумоъ куни Исо алайҳис салом кўкдин ерга тушгайлар. Андин, тонгласи Маҳдий била Исо ҳазратлари Хайбарга келиб Дажжол лаъинни топуб, ушбу пайза бирла ҳазрат Исо ургаилар. Маҳдий қилич била чобқайлар. Андин кейин Дажжолни лашкарларини ўлдургайлар. Андин кейин мусулмонлар тинчликда бўлуб, шаъриат обод бўлур вассалом».

Алқисса, Амир Соҳибқирон ул шайхи фоний била видолашиб, андин Москов сариға юзландилар. Бир неча кундин сўнг, Москвага келиб, анда тахтга Шудийни қарор бериб, барча ўзбак қўшуларни олиб, Самарқандга келдилар. Анда баъзи жатталарга буюрдики, Гилон мавзёи кумда қолибдур, они обод қилинлар, деб. Иноқ манъ қилиб, айди: булар анга лозим эмас. Амир қабул қилмади, юбордилар. Кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон Мироншоҳ тўрани закот олмоқ учун элатларга юбордилар. Тўра элатга чиқиб, икки-уч элдин закот олдилар. Андин кейин қатағон элига келдилар. Аларни беги Фўладхон эрди, оти Ағалбек эрди. Ул ҳам тўразодадин эрди. Мироншоҳ тўрани кўб иззат қилди, ҳар қанча закоти бўлса, шариат ҳукми била берди. Қатағон ичра бир йигитни яхши оти боғ эрди, анга тўрани кўзи тушуб, бу отни менга закотга ҳисоб қилиб бергил, деди. Ул йигит айди: мун ирнинг бўлак берайин, деди. Тўра қабул қилмади. Бора-бора ишлари жангга муқаййид бўлди. Тўра мулозимларини барчасини қатағон эли ўлдурдилар. Тўрани тутуб, неча кун бир ҳужра ичра сақладилар. Ағалбек анда мен ҳам хонзода бўлурман деб Гилон ҳам даъвои подшоҳлик қилди. Мун элати била ёбу элати ани итоатин қабул қилдилар. Ёбу элатинин улугини оти Қутулмишбек эрди. Анга Ағалбекни Севаркўз деган қизини бермакка муқаррар қилди. Ул Соҳибқирон била жан қилмоққа мутасадди бўлди, зероки, ани элатлари кўб эрди. Иттифоқо, бир кун Севаркўз олтун била мурассаъ қилго

¹ *Оллоҳга кофир бўлган.*

дўнбурани қўлига олиб, чертуб, тўрани турган ҳужрасига келиб қолди. Бу ғазални ўқиди.

Ғ а з а л:

*Дўнбура чертар мани тирноғим,
Борди-келди мақомин келиштурғон бармоғим,
Тилим зикринг сўзлаюб, кўнглаум фикринг ўйлаюб,
Сўзлағанда тебранур, кўргилки, оқ тамоғим.*

Тўра анга назар қилсақим, Севаркўздур. Кўрган кишилар анга жонсўздур, кўзлари мисоли кийик жавлон қилур, бўйи ниҳоли буюк ва ларзондур, юзи қуёшқа, баданлари кумушқа ўхшар эрди. Тиши дурдек, ўзи ҳурдек эрди. Лаб очиб, тилидин шакар сочиб, тўрадин сурди: «сени гуноҳинг нимадур?» Тўра айди: мен Амир Темур ўгли бўлурман, бу ерға закот учун чиқиб эрдим, мени бу ерға боғлаб қўйдилар. Севаркўз айди: мен отамға насиҳат қилиб эрдим, бовар қилмади, эмди бир хат ёзиб, Амир Темур отанга юборсам Тўра айди: қасидинг борму? Ул айди: «Эй тўра, менда бир кийик бор, ани бўйнига хат боғлаб қайга амр қилсам, боргай», деди.

Алқисса, ўшул кийикни келтуруб, бўйнига хатни осиб, Табриз жонибиға юбордилар. Андин кейин бир кун Севаркўзни Қутулмишбекға никоҳ қилиб бердилар. Ул замонда аларни расми куёв бирла келинни элдин узогроқ кўёв эрдилар. Анда Севаркўз гулгунчани беркитти. Қутулмишбек кўб ҳаракат қилди, бўлмади. Аммо қиз кўнгли Тийугбекда эрди. Зероки, муни Тийугбекға айтқузилғон эрди. Андин кейин ҳийла қилиб, Қутулмишбекға айди: Хар қачон Амир Темур бошини келтурсанг, бу тилсимот очилур, деди.

ЭМДИ СОҲИБҚИРОНДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кун Амир Соҳибқирон ов овлаб юрур эрдилар. Севаркўзни кийиги Амирға дуч келди. Соҳибқирон набираеси Султон Муҳаммад тўраға буюрдилар, ушбу кийикни тирик келтур, деб. Тўра форсей Ақимға минуб, кийикға қараб югурди, анга эллик йигит ҳамроҳ эрдилар, барчалари етолмай қолиб, тўра қувлаб етти. Тўра ўқ ва ёсини қўлига олиб, нишонаға келтуруб хоҳласақим, кийикға заҳмат берса. Ушул ҳолда бир тарафдин чап ва тўзон чиқа келди. Кўрса, Қутулмишбек кўшун била келур. Қутулмишбек анда Севаркўзни кийикин тануди. Дарҳол тўрани йўлини олди. Тўра икки кишини ўқ била урди. Қутулмиш тўрани қўлга тушурмоқни ҳаракатини қилди. Тўра кўрдикки, иш қўлдин кетти. Анда бир хат қилиб, бир йигоч узра осиб қўйди. Келиб тўрани қўлини боғладилар. Қутулмишбек айди: «мен Амир Темурға муддаий бўлурман, Амир Темур қайдадур?» Султон Муҳаммад тўра: «мен Амир Темур бўлурман», деди. Анда Қутулмишбек тўрани Севаркўз қошиға, мана Амир Темур, деб келтурди. Қиз айди: «бул эмас, боргил, Амир Темур қари кишидур?»

Қутулмиш яна қўшунларини олиб, Амир Темурни йўлини олурман, деб кетти. Севаркўз тўрадин сўрди: «эй йигит рост айғил, ким бўлурсан?» Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Мироншоҳ амакисини қошига келтурди. Иккови мунда бир хужра ичра боғлиқ турсун. Эмди сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир ҳануз ҳам сайд узра юрур эрдилар. Қиз ул кийикни даҳшат қилиб яна юборди. Амир кийикни кўруб, етти мартаба шунқор солдилар, кийик етти шунқорни ҳалок қилди, зероки кийикка кўб таълим берилган эрди. Амир муни кўруб ғазабда бўлуб, бир аргумоқ отга минуб, кийикга қараб югурдилар. Бир ерга келса, жангни асари бор, баъзи ерларга қон тўкилгон. Анда бир йиғоч узра хатни кўрдилар. Хатни ўқуб кўрсалар, набиралари: «мендин хабар олинг», дебдур. Андин кейин, кийик келиб Севаркўз чодирига етти. Амир ҳам кийикни қорасини олиб, бир булоғ ёқосига туштилар. Ул қиз қўлида таъом, чодирдин чиқуб, Амирга келтуруб берди, айди: «қандоғ кишидурсиз?» Амир айдилар: қатагон сиполаридин Юртол бўлурман, Хўжандга борурман. Шул вақт узра Қутулмишбек била ёбу эли келдилар. Соҳибқирон сиполари сайд узра юрур эрди. Аларга Қутулмиш муқобил бўлуб, бир нечасин ўлдуруб, бирини Амир Темур деб, калласини лўнгига ўраб, байроқга осиб келур. Қутулмиш Соҳибқиронга: «Ким бўлурсан?», деди. Амир: «ўзинг ким бўлурсан?», деди. Анда ул отим Қутулмиш, ёбу элини беки бўлурман, деди, бориб, Амир Темурни бошини келтурдим, зероки ағлин бегини қизини қалини Амир Темурни боши эрди, деди. Соҳибқирон айдилар: кўрсатғил мен Амир Темур бошини тонурман, деб ул лўнгидин олди. Амир Темур боши эмас, дедилар. Бу сўзни қиз англади. Сўнгра бошни Севаркўзни қошига келтурди. Қиз қабул қилмади, айди: ул сув ёқосидағи қари киши қатагон элидин эмиш, андин бу бошни ҳақиқатин сўрағил, деди. Қутулмишбек Соҳибқирон қошига келди, сўзлагунча бўлмай, анинг қўлини ушлаб, андақ қойирдилар. Андин кейин рангги бўзариб, кўзи қизариб, қайғуда бўлуб, Севаркўз чодирига ёниб келди. Зероки, қуёвлиқ жиҳатидин ҳеч нима демади, қиз бу ишга завқ қилди. Ярим кечага яқин бир киши нола ва зори қилиб йиғлар, Амир кўрсалар, бир йигит, чўл тарафдин тевага минуб келиб, ул булоқ ёқосига тушти. Соҳибқирон ул йигитдин сўрдилар: нима сабабдин йиғларсан? Ул йигит айди: «Мени отим Тийуғ бекдур, Амир Темур бошини келтурсам деб бориб, тополмай келурман, зероки амаким Ағалбек қизига ошиқ эрдим, менга айтқузилгон қизни амаким ёбу эли Қутулмишбекга берибдур, мен анга чидоёлмай Амир Темур бошини келтуруб, қизни ўз аҳдимга олсам, деб эрдим. Бу ишни мавжуд қилолмай, йиғламоқимга сабаб бу эрур». Анда Амир Соҳибқирон анга раҳм қилиб, айдилар, эртага Амир Темур фалон жойда қумзор ичра ухлаб ётқай, бориб андин Амир Темурни бошини келтургил. Сўнгра андин бурун Амир ўзлари ул ерга бордилар. Андин Амир қуёши кўк майдонида жилва кўргузди. Ул йигит қумзорга борди. Кўрса бир киши юзига парда тортиб, ухлаб ётур. Йигит секин-секин бориб, пардани кўтариб

кўрдик, мунга хабар берган булоқ ёқосидаги кишидур. Ул йигит таажжуб бармоқин тишлаб, хайрат дарёсига фарқ бўлди. Амирни уйқудин уйғотиб эрди, ўшул замон Чигатой, лашкари етиб келдилар. Бу тарафдин ёбу эли кўзголдилар. Анда Чигатой йигитлари андоғ қирғин солдики, буларнинг қилгон урушларини газал била адо қилур.

Назм:

*Бир йўла барча қўйдиларким от,
Икки ёндин солиштилар, хайҳот!
Эр йигитларни ғайрати қайнаб,
Турмади дағи отлари ййнаб.
Бўлди андоғ урушлари қаттиғ,
Найзалар синди кўб ушолиб тиг.
Кўк ўза чиқти кўб тўзону гард,
Кўлиға олиб қилличларин ҳар фард.
Марг даллоли бўлди Чобук чуст,
Аҳд байғини анда айлаб суст.
Қизик ўлди йлумни бозори,
Малик ул мавт ўлуб харидори.
Сув каби эл қони тўкулмаклиғи,
Танларидин бошлари сўкилмаклиғи.
Ушлашиб, тишлашиб олшимоқдур,
Қаршу келса кими солишмоқдур.
Барчаси бир-бирин суруб ҳарён.
Баъзи жон ваҳмидин бўлуб хайрон.
Ким қочиб, ким қарорни билмаслар,
Жанг ила бир-бирин кўролмаслар.
Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
Ким тонур анда ёв била ўзни.
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашиб,
Гар қиллич бўлмаса, пичоқлашиб,
Сой тошидек солиб кесук бошни,
Анда фарқ айламай қари ёшни.
Отлар ўз ҳолича юрур ййнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб.
Кимсалар ваҳмидин оқиб қони,
Қийналиб чиқмайин неча жони.*

Алқисса, Чигатой эли ғолиб келиб, барчасини адам казармасига юбордилар. Юз кишидин зиёда ёбу элидин қолмади. Анда Қутулмишбекни ҳам жон тўтиси жон қафасидин учти. Қолгон юз киши аҳд-паймон қилиб, онт ичтилар. Сўнгра Севаркўзни Тийугбекга никохи шаръий қилиб бердилар. Тийугбек анда Севаркўзни олиб ўртага солиб, ҳўққасин очиб, маржонларини сочиб, муродига етти.

Андин кейин, Амир Жўржонга йўл солдилар. Неча кунда Жўржонга етилар. Амир Соҳибқиронни Жўржон эли кўб

мулозамат қилдилар. Андин сўнг, алар Амирға арз қилиб, айдилар: бир йигит пайдо бўлубдур, начанд масала ижтиҳод қилибдур, отини Мирсайид Шариф дерлар. Масаласи шулки одам жони сувдур, ҳамма мавжудот сув, дегай, бу оятга қиёс қилур, зероки, қувла таоло: ва мина олмаин кулл шаин хаййи», иккинчи масала: олло таоло подшоҳдур, салтанати тахтига ўлтургандур, арш анинг тахти, фаришталар авони дерлар, алъёз билло, зероки, қувла таоло: ар-рахмону ала ал арши истиво, учунчи масаласи Муҳаммаднинг набилигиға Алини шерик дер. Мунга ҳам неча оятни далил қилғондур.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мирсайид Шарифни чорлаб, Сиз масала ижтиҳод қилдингизму, дедилар. Мирсайид Шариф инкор қилди. Айди: «бу масалани айғон кишиға барча аймма лаънатнома битсунлар, мен ҳам лаънатнома битгайман», деди. Билдиларки, бу сўз ахли хусуматдин бўлгон экан. Анда барча уламо лаънатнома ёздилар: мундин буён ҳеч киши мундай ижтиҳод қилмасун, деб. Яна бир неча мунофиқлар қўзғолиб аллома қошларида Мирсайид сўзи деб шаҳодат бердилар. Аллома Тафтозони ҳам мундай кишини ўлғони яхши деб, аллома бошлиқ айммалар ривоят қилдилар, бу кишини сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташламоқ лозим, деб. Охир, алар қанча таъомлар била сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташладилар. Дарё ичра сув сандуқни олиб бориб, бир тоғқа уруб, бўлак-бўлак қилди. Мирсайид бир тахта узра қолиб, машаққати тамом била ўзини қуруқлиққа олди. Тоғ этакидин бориб, қирқ кунда фаранг мамлакатига етти. Анда дарё ёқосида бир йигитни кўрди, яланғоч, атрофида кийиклар ўтлаб юрур. Мирсайид Шариф таажжуб бармоқин тишлаб туруб эрди, бир тарафдин чанг ва тўзон чиқа келди. Анда икки мингга яқин фаранг йигитлари барча бўйниларида чалиполари бу йигитдин айлана бердилар. Ўз тилларида сўзлаб, ул йигитға сажда қилиб, барчаси йиғлаб, ёндилар. Андин сўнг, ўн мингга яқин киши келдилар. Барчаси қора соқол, аслаҳа-яроғлар тоқинуб, қўлларида шароб либос била келиб, бу йигитға саждаи таҳийят келтурдилар. Бу аларни ҳеч қайсисига илтифот қилмади. Яна бир жамоъа келдилар, олдиларида този, қўлларида бози, аргумоқ отларға минуб. Алар ичида бир оқсоқол киши, бошида тож, шон-шавкат била келиб, тўбдин чиқиб, бу йигитни кучоғига олиб, йиғлай берди. Мирсайид Шариф буларни тилин билмай, хайратда эрди. Алар ичра Ажамдин боргон бир тожик бор эрди. Мирсайид андин бу воқеани сўрди. Тожик айди: «бу йигит бослиқни ўғлидур. Алар тилида бослиқ деб амир ва подшоҳни айтурлар. Бу йигит Румға бориб эрди, анда Елдириим Боязид Қайсар қўлиға асир бўлубдур, Елдириим ҳукамоға буюруб, закарини ахлилиға ётқузуб куна суйи қўйубдур. Андин бу йигит навқасланиб телба бўлуб, қолибдур». Анда Мирсайид Шариф изхори фазл қилиб, айди: «мен анга даво қилурман». Сўнгра тожик ани бослиқ қошиға келтуруб, таржимон бўлуб, арз қилди. Бослиқ ўғлини ғамида кўб қайғуда эрди, булар воқеани баён қилди. Бослиқ қабул қилди. Андин сўнг Мирсайид даво қилмоқға муқайид бўлди. Шаҳзодани келтуруб, закарин ахлилиға олтун била

кумушни эритуб, майда қилиб, анга қўйдилар. Олтун била кумуш куна суйини ўзиға жазб қилиб, тортиб эрди, шахзода сағолди. Фаранг бослиқи анга қўп инъомлар берди. Андин сўнг Мирсайид Шариф фарангдин чиқиб, неча кунда Истанбулга келди. Бир кун кўрсаларким, муъофа узра бир киши ўлтурғон, турфа шавкат била келур. Мирсайид: — Бу ким? — деб сўрди. Одамлар айдилар: бу кишини отлари Султон Валад, Мавлавий Рўмийни ўғлиларидур, Елдириш Боязидни боғиға борур. Қайсар ҳам андадур. Аҳли фузало барчалари анда бўлурлар, деб жавоб бердилар. Аммо ул боғ денгиз ёқосида эрди. Ҳар кун Қайсар шуъраоға анда кўрунуш қилур эрди. Андин сўнг, Мирсайид Шариф бир назм битиб, бир қамиш ичра солиб, икки тарафини мум ила беркитиб, андин кейин денгизга ташлади. Қамиш сув юзида оқиб, боғ ёқиниға борди. Анга Қайсарни кўзи тушти, кўрсаким, бир қамиш, иккала огзини мум бирла беркитулғон, оқиб борур. Маҳрамлариға буюруб, ани олиб кўрсалар, бу байт ёзилгонким.

Н а з м:

*Эй қамиш, арзимни еткур беклара,
Бўлмади жо ҳеч сўзум бир дафтара.*

Қайсар буюрдикки, бу қамиш эгасини топуб келинлар, деб. Анда маҳрамлар Мирсайид Шарифни олиб бордилар. Мирсайид барчаларидин юқори чиқиб ўлтурди. Султон Валад аччиги келиб айди: эй мусофир, нега бизлардин илгари ўлтурдинг?! Мирсайид Шариф аларға жавоб берди: «Сайид бўлурман, яна шоирдурман». Султон Валад айди: шоир бўлсанг Муллои Румни бу байтиға ҳеч ким маъно беролмабдур.

Б а й т:

*Илми ҳақ дар илми сўфи гум шуд,
Ин суханки, бовари мардум шуд.*

Сен маъно айғил. Мирсайид бадиҳа била айди: «ал-сўфи ҳоолло таоло муназзах¹ ва муқаддас турур». Қайсар, Мирсайид муллолиғиға аҳсан деди. Анда Қайсар шоирларға буюрдикки, ҳар қайси шоир икки мисраъидин байт айтсунлар, деб. Анда соқийға қараб, Султон Валад айди.

Н а з м:

*Ҳар субҳ жетур шароб менга,
Уйғот, отчо не хоб менга.*

Яна шоир Низомий муни айди.

¹ Оллоҳ учун сўфий бўлган.

Н а з м:

*Тиз буқуб ўлатур, манга тутгил суроҳингни бу дам,
Журға ниши айлай, кўтарилсун бошимдин дарду ғам.*

Яна шоир Мисрий бу байтни айди.

Н а з м:

*Оёғчи, оёғинг дам ўтмай қуябер,
Симурсам неча мен, ким айтмай, тўёбер.*

Мирсайид Шариф айдилар.

Р у б о и й:

*Юз узра бу кун сочларини ёр тарабдур,
Чун бўлди тараб шод кима бахт қарабдур.
Ул сочларини тебратура субҳ шамоли,
Иси келадур ҳар қилидин турку арабдур.*

Шоирлар бу сўз узра таажжубда эрдилар. Қайсар ҳарамига ёнди. Қайсарни хотуни Азизи Мисрийни қизи эрди. Ногоҳ қуёш қайсари шафақ тўшакига жой олди, тун келини бошига зулмот чодирини солди.

Алқисса, Қайсар ул кеча хотуни била маишатда эрдилар, бир сўз сабаб бўлуб, Қайсар хотунига қаҳр қилиб, сочларини кести. Сўнгра қайғуда бўлуб, тонгласи ташқари чиқти. Хануз шоирлар суҳбат узра эрдилар. Анда Қайсар аларга «мендин ўтган воқеани рубойи била тамом қилинглар», деди. Дарҳол, Низомий тавозеъ била туруб, айди.

Н а з м:

*Бог аро чун богбонким, гулни узди бу кеча,
Субҳидамдин рашк этуб, сунбулни узди бу кеча.
Қайғу бирла ғунчадек бағрида қон ё ушбу ким,
Тушти савдо бошига, кокилни узди бу кеча.*

Яна Шоир Мисрий туруб айди.

Н а з м:

*Богбон ногоҳ кўрубдур боғини,
Гуллар атрофида турғон зоғини.
Зоғлара қирғин солиб чун қарчигай,
Бог аро ҳам кўб солибдур доғини.*

Яна Мирсайид Шариф туруб, бу рубойини айдилар:

*Сочина илкин узатмай тараф,
Тилма-тилма айласун жисмин яроқ.
Ҳиндларни мунча тарож айладинг,
Румдин андиша қилмай, эй қароқ.*

Бу сўз Қайсарга андоғ таъсир қилдики, гўё ўқдек бу тарафдин ўтуб ул тарафидин чиқиб кетти. Қайсар аччиғи келиб, газабда бўлуб, Мирсайидни қатлга буюрди. Султон Валад шафеъ бўлуб, манъ қилди. Андин кейин Мирсайидни зиндонга солдилар. Олти ойгача Сайид бечора зиндонда қолди. Бир кун вазир Қайсардин «Мирсайид гуноҳини ўтунг», деб тилаб олди. Мирсайидни зиндондин чиқордилар, анда ўз ҳаёти ҳолига бу назмни айди.

Р у б о и й:

*Бахт ёвар айласа, хашхош сандон синдурур,
Бахтсиз бўлса атала ичса, дандон синдурур.
Кимса мендек толеъи наст ўлса аҳволи анинг,
Ер тубида бикрин ким ранжу зиндон синдурур.*

Бу сўз мунда турсун, эмди сўзни Соҳибқирондин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ҲАКИМ НИЗОРИЙ, КҶҲИСТОНДА ДАЪВАТИ ТАНОСУХИЙ ҚИЛҶОНИ, АМИР ТЕМҶР СОҲИБҚИРОН АНИ ЭШИТУБ БОРҶОНЛАРИНИ БАЕНИ

Аммо Соҳибқирон Мозандарон вилоятларин аксарин фатҳ айлаб эрдилар. Эшиттиларким, ҳақим Низорий таносухий диниға ривож берибдур. Андин кейин Кўҳистонға мутаважжих бўлдилар.

Ровий дерким, асли ҳақим Низорий Носир Хисрав шогирдидин эрди, бўл анинг била рафиқ эрди. Амир Соҳибқирон аларни бархам берган вақтида бул шум қочиб, Кўҳистонға борғон эрди. Ул вақтда Қора Усмон бекни шоҳ Шужоъ Кўҳистонға ҳоқим қилғон эрди. Анинг қариндоши Қора Юсуфбек Озарбайжонға ҳоқим эрди. Булар асли туркман бегидин эрди. Ўғузхон вақтида оқ уйли бўлуб эрди. Ўғузхон Фаридунаға замондош эрди. Табаристон, Озарбайжон ва неча вилоятлар анинг ҳукуматида эрди. Анинг авлодин шоҳ Шужоъ амирлиқ маснадиға ўлтурғон эрди. Шоҳ Шужоъ Қора Усмонбекни ва Қора Юсуфни аҳли ҳукуматдин қилғониға пушаймонда эрди. Дерларким, Амир Соҳибқирондин сўнг, Қора Юсуфбек даъвойи подшоҳлиқ қилиб, Озарбайжонға, Форс ва Мозандаронға ҳукуматда эрди. Эллиқ икки йилдин сўнг, анинг авлодидин шоҳ Исмоил мамлакатларни олди.

Алқисса, мазкур сўзға келайлук. Эмди ҳақим Низор шуҳрат тошиб, Қора Усмоннинг бир ўғли бор эрди, ўн саккиз ёшар, оти Ҳасанбек эрди. Ул иллоти жавъиға гирифтор бўлуб, ҳар кеча-

кундуз неча пут унни атала қилиб, оғзига куёр эрдилар. Асло қутилмас эрди. Атибболар анинг муолижасига чора тобмадилар, қорни қонардек бўлуб, шишган эрди. Ҳақим Низорни чорлаб, анинг қошига келтурдилар. Ҳақим анинг сабабин сўрди. Ул ўғул айди: «бир кун сахрога чиқиб, бир қирда ухлаб ушбу касалга мубтало бўлдум», деди. Лекин, доим қорни ҳаракатда эрди. Гумон қилдики, илон қорни ичра жой олғондур. Ҳар нима еса ул илон ютиб, яна таъом талаб бўлуб тургай. Бу ўғулни меъдасига ҳеч нимарса юбормас. Буюрдики, лаъл мунчоқин келтурунглар, деб. Лаълни ипга боғлаб, анга ютқиздилар. Яна ипни тортиб кўрдилар, лаъл йўқтур. Иккинчи зумрад мунчоқини ипга ўтқузуб, ютқуздилар. Яна тортиб кўрдилар, зумрад қайтиб чиқмади. Билдиларким, афъи бу ўғулни ичида жой олибдур.

Дерларким, ҳазрат Али каромуллоҳ важиҳа замонларида бир йигит ухлаб ётган вақтида оғзига илон кирди. Ҳазрат Али афандимиз кўруб, уйғотиб, у ён-бу ён югуртуб, ҳаракатга солдилар. Ниҳоятда чарчагондин сўнг анга сув бериб, қайд қилдурдилар, илон ерга тушти. Анда Қора Усмон бекга ҳақим айди: бу илон улғойибдур, муни қорнин уя қилибдур, муни иложи машаққатдур, деб буюрдики, сут келтурунглар, деб. Анда неча челақда сут олиб келдилар. Барчасини ичти, соатидин сўнг қусти, сутни бори тушти, илон тушмади. Охир, ҳақим Қора Усмонга айди: эй бегим афандим, бу ўғул тавонидин ўтунг, мен муолижасини фикрини қилгайман. Бек «ўттим» деди. Ҳақим буюрди, шароб келтурдилар, анга ичурдилар. Дарҳол қорни ҳаракат қилди. Ҳақим анда айди: сутни афъи қайд қилиб, холи бўлди, шароб ичиб, маст бўлди. Эмди лозимким, биқинидин ёриб, илонни олурман. Агар илон маст бўл-маса, мунга зарар етқурур эрди.

Алқисса, биқиндин аждарҳони олиб, қизил ипи янги била чокини тикиб, ўғулни тарбият қилдилар. Афъини кўрсаларким, саночдек бўлубдур, неча кундин сўнгра бек бача шифо топти. Қора Усмон бек ҳақимга муътақид бўлди. Ҳақим кундин-кунга таносўхий динига ривож бера берди. Бир кун ҳақим Низор дарё ичра кемада сайр қилиб юрур эрди, кемачи овоз қилдики, ана катта балиғ кемага қасд қилур, деди. Ҳақим айди: кўркманглар, сизларга зиён-заҳмат йўқтур. Анда дарё мавжда келиб, яқин келди. Ҳақим балиқга қараб айди: Намуди эй дарё балиғи! Бу сўзни балиқ эшитиб ёнди. Кема била одамлар омон тобтилар. Алар сўрди, нимани айдинг, ҳақим айди: худоға сажда қилурсан, дедим. Бу сўзни юное тилида намуди дерлар. Бу балиқ мундин бурун одами зоҳид эрди муни тасбеҳи намуди эрди. Ҳоло, тасбеҳи эсига тушуб, ёнди. Қора Усмон айди: муни воқеасин менга баён қилғил. Анда ҳақим мазҳаби танасўхийдин баён қилди. Қора Усмонбек фуқароси била Кўҳистон эли ушбу мазҳабга тобеъ бўлдилар. Мулла Абдул Раҳмон Ўтрут дерларким, ақсар китоби таворихда кўрдум, етти киши Муҳаммад алайҳис саломдин илгари мазҳаби таносўхийга даъвойи пайғамбарлиқ қилиб эрди.

Аммо Ҳақим Низорий ҳам даъвойи пайғамбарлиқни ихфё қилди, лекин ошқора қилмади, ўз қавмига сўфтой от қўйди. Айту

эрди, «ажзойи» олам қайта-қайта тараққий қилиб, истикмол топарлар, нафас ва миждоз ҳам унсуридур, камолот тамом муяссар бўлғай. Бу суратдин у суратга унсури муфорақот қилур, гўё жон бу жасад ўлса, ўзга жасад топиб, тирилғай, она қорнида жой олиб, туғулуб, яна камолот ҳосил қилғай. Аввалги суратда фавт бўлгон нимарсани иккинчида тобғай, учинчида ўтгандин сўнг тараққий қилғай. Ҳар қолибда тараққий қилса, андин малоика қолибиға доҳил бўлуб, етти кўкни чиқиб кезғай. Бу қавлни танасўхий дерлар. Агар одам ақлсиз ва илмсиз бўлса, ани жони қолибидин чиқгондин сўнг, анъом суратиға кирғай, гўё айуқдин ва ҳўкуздин шунга ўхшаш нимарсалардин таваллуд тобқай. Лекин тўрт оёғлик ҳайвон асли жони одамдин муфорақат қилғай. Яна одам одам суратиға ўтса ақли оз, ўзи носоз, бўлур. Лекин жиёми инсонийға доҳил бўлаберса, камолот ҳосил қилғай, андоғким, юқорида мазкур бўлди, наузибиллох, мин залиқа. Бу сўзни қавли таносухий дерлар. Агар бу даражотни тобмасалар, анъомға муфорақат қилур. Агар аларни ҳам тобмаса, набатотга кирғай, гўё дарахт ва ўтлар бўлуб кўкарғай. Ани ҳам тобмаса жамодотда қолғай, гўё тош ва темур ва туфроғларда қолғай, ала ҳазал-қиёс. Агар нафас нотиқа даражасиға етса, булар барҳам еғай. Ахли таносўхий дерким, мисоқ кунда олло таоло Одам Ато била бир минг етти юз йигирма арвоҳни яратган, андин зиёда эмас. Бу руҳларни Одам била авлодларига доҳил қилди. Неча замондин сўнг, Руҳи Одамни Нух жасадиға доҳил қилди. Андин сўнг ул руҳни Иброҳим жасадиға берди. Ушбу дастур била Муҳаммад алайҳис саломға ётиб, камолот ҳосил қилиб, андин фаришта бўлуб, осмонға чиқиб, келмади деғай, наузибиллох мин залиқул мазкур. Зероки, алардин сўнг соҳиб шарият ва соҳиб тариқат келмағай.

Аmmo бу шум ҳаким дедиким, мен етмиш икки мартаба дунёға келдим, аввал келгонимда савдочи эрдим, сўнгра келиб, қассоб бўлдим. Қўй қонини кўб тўкконим учун, андин сўнг, жоним бўри суратиға доҳил бўлди. Бу кун далада Қора Усмон бек била юруб, бир эски қашқирни сўнгакини топиб, ани бекиға кўрсатиб эрди: Мен бўри эрдим, мени сўнгакимдур, мени бўрилиқ вақтимда ҳазрат Яъқуб пайгамбар замонлари эрди. Анда мени Юсуфни единг деб қариндошлари тухмат қилдилар. Яна қашқирлиқдин одам суратиға доҳил бўлдим. Неча маротаба оламға келиб, эмди соҳиб иршод бўлдим, мундин сўнг малоика суратиға киргайман. Ул бадбахт, айди: эмди оламға келмағайман, сизлар туш кўрғайсиз. Гоҳ Туркистонда, гоҳ Ҳиндустонда, гоҳ Арабистонда юрғайсиз. Гоҳ Тошканд, гоҳ Самарқандда бўлғайсиз, гоҳ сойда, гоҳ қирда турғайсиз. Аввалги замонда оламға келганларингизни руҳингиз кўрғай ва сайр қилғай. Ул шум яна айди: «Ҳеч дин бизни мазҳабмиздин илғари эмас». Ул вилоят одамлари оғи сўзини қабул қилдилар. Яна айди: Одамдин бурун инсон яратгандур, аларға олов тўфонини юбориб, барчаси куйуб, Одам била Ҳаво қолгондур. Абул Баширнинг оталари ва оналари бордур. Оталарини оти Салмон ва оналарини оти Моҳёрдур, деди. Андин сўнг Нух алайҳис саломға сув тўфонини юбориб, қавмлари ҳалок бўлди. Ўзлари қолди. Тўфондин кейинги одам Нух пайгамбар наслидиндур. Оламға

тўфон келиб, барчани ҳалок қилса, бир киши-икки киши ҳийла била қолгай. Зурёд кўб бўлуб, олам тўлгай, дунё меники боқий деб инкор қилди. Наузибиллох, бир куни ул ҳақими шум мадраса ичра шогирдлариға таносўхийдин дарс айтиб ўлтуруб эрди, бир эшак анинг дарсхонасини эшикиға келиб турди. Шогирдлариға бу ҳайвонни қувлашлар, деб буюрди. Ура-ура хайдаб юбордилар. Соатидин сўнг яна ул эшак қайтиб келди. Ҳақими маълун айди: бу эшак мендин илгари бу мадрасаға мударрис эрди. Ўлганидин сўнг, руҳи бориб ҳўтук бўлиб туғулди, деб ўрнидин туруб, дарҳол эшакға қараб бу газални хитоб бирла айди:

Р у б о и й:

*Мударрис эрдинг, илминг йўқ бўлубдур,
Соқол, сочинг ёлу қўйруқ бўлубдур,
Ҳамма тирноғларинг дўнди туёға,
Сен эшак бўлмоқа буйруқ бўлубдур.*

Яна айди: ҳар ким кишини ҳақини еса, ўлгандин сўнг руҳи девға муфорақат қилгайким, золим бўлса, ани руҳи илон-чаён суратиға киргай. Ҳар кишини ўз амъолиға яраша бир ҳайвонға табдил бўлгай.

Алқисса, ҳамма одамларни ул шум ўз диниға таклиф қилди. Кўб жамоъа анга итоат қилдилар, баъзи эл муни кайфиятини Сохибқиронға келиб арз қилдилар. Амир ани тарафиға юриш қилдилар. Ул вақтда Қора Усмон бек Табаристонға кетиб эрди. Ҳақими маълун Кўҳистонда эрди Амир келиб шахрни қамалға олдилар. Мирзо Сайфуддинға насихатнома ёздуруб, Қилич Арслонни элчи қилиб, дарҳол номани Қиличбек қўлиға олиб, йўлбарсға минуб, шаҳар ичра кирди. Ҳақимни уйға келиб, арслонни эшикиға қўйуб, ўзи ҳақим қошиға борди. Кўрса, савсардин иўстин кийиб ўлтурубдур. Номани қўлиға берди. Ҳамд ва наътдин сўнг, дебдур: «Эй ҳақим Низорий, шарифати расул акром саллолоху алайҳи васалламға амал қил, бу ботил мазҳабингдин қайтгил, Носир Хисравни кўрдунг, они ўғли Мансурни эшитдинг, нима бўлдилар. Алардин ибрат ол», деб нома тамом бўлубдур. Ҳақими шум жавоб берди: «Бизни мазҳабимиз ножийдур, бу мазҳаб ҳам Расул мазҳабидиндур». Қилич Арслонға айди: «Боргил, Амир Темурға айгил, биз тонгла майдонға бориб, чодир тикармиз, Амир Темур сўзга етук муллолардин бизға юборсун, анинг била мубоҳаса қилурмиз, кимни сўзин ҳақиқати маълум бўлур».

Андин Қиличбек ташқари чиқти. Ҳақим Низорий сўфтойлари айди: «Бу йўлбарсни бир чаккаға олгил, бизлар ўтуб кетайлук. Қилич Арслон айди: «Сизлар била муни иши йўқтур». Бири анда ҳожатға ўлтурубдур эрди, йўлбарс ани ғарча тишлади. Муни кўруб, ҳақим айди: бу йўлбарс мундин бурун Ҳалокухон эрди, эмди йўлбарс бўлубдур, зеро Ҳалоку кўб золим эрди. Бул ҳам кишини ва

махлуқларни қонин тўқувчидур». Қиличбекга айди: «Сени бобонгдур, ани учун сени устига миндуруб келибдур». Яна ул шум айди: «Агар қабул қилмасанг, бул ерда бобонгни қабри бор, етти филиззотдин ясалгон, ани қапуси ҳам етти филиззотдин қилингондур. Ҳеч киши ани очмоқга кучи етмабдур. Бу йўлбарсени минуб, сен анга яқин боргил, қапуси сенга очилса, билгилки, бу йўлбарсда анинг руҳи бурдур. Зероки, ўз руҳига қапуси очилур». Анда ёзилгон хат бор эрдик, авлоди Ҳалоку келса, эшик очилгай, деб. Бўлмаса, минг киши бориб ҳам ани очолмас эрди. Қиличбек бу сўзни эшитуб, анга бориб, ишорат қилиб эрди, дарҳол қапуси очилди. Қиличбек бобосин қабрига кирди. Хожа Абу Наср анга тилсим била ишлагон эрди. Зероки, одамлар Ҳалоку кофир деб қабрига ўт қўймасун. Анда қабр узра бир қути била лавҳга хат эрди: бу ерга ким келса, қадамин ужраси ушбу қутидур, деб. Ул қутини уч мартаба зўр қилди, очилмади. Остида очқуси бор эрди, очқуни олиб, қуфлга уруб уч мартаба зўр қилди, яна кучи етмади, нима қилурини билмай ҳайрон эрди. Ушул замон ҳаким етиб борди. Қиличбекга айди: Хожа Абу наср ҳақи ва ҳурмати очилсун, дегил. Қилич Арслон айтиб эрди, дарҳол очилди, ичидин бир қитоб чиқти. Ул «Аҳлоқи Носирий» эрди.

Алқисса, ани олиб Амир Соҳибқирон қошига келтурди. Амир айдилар, «киши бўлса, ҳаким Низорий била мубоҳаса қилса». Одамлар айдилар: Бир йигит бор, кўб илм ва қиссаларни билгай, неча йилдин бери ҳажга кетиб эрди, ушбу йил келибдур. Мағора ичра ватан тутмиш, оти Ҳамза. Анинг ҳажга борғонини сабаби бу эрдик, Мавлоно Али шоир анинг била мунақаша қилиб эрди. Анга бу ғазални айтиб эрди.

Р у б о и й:

*Арбоби ҳунар дафтарига хожа Алидур,
Недин сиза бу лутф, табиат азалидур,
Бу сўзни писанд айлангу, гоҳ айлмагангиз,
Билсун ҳаммаким, Ҳамза ҳам устод, валидур.*

Мавлоно Али анинг жавобиға деб эрди:

Н а з м:

*Эй Ҳамза, билиб сўзлаки, ҳақ жои Алидур,
Юз Ҳамза фазилат ила ло лои Алидур.*

Ҳамза бу сўзни эшитуб, қисса ўқумакни ва шеър айтмакни тарк айлаб, ҳажга кетуб эрди.

Амир билдиларки, кўб сўзга етук, фозил кишидур. Дарҳол Иноқни анга юбордилар. Иноқтоз келиб кўрди, шайх Ҳамза пўстун кийуб ўлтурубдурлар. Айди: «Эй Мавлоно афандим, сизни Амир чорлар». Шайх келмади. Амир бир ҳамён олтун бериб юбордилар, сўнгра шайх келди. Амир айдилар: «Мен халифаи муслимин

бўлсам, киши юборсам келмадингиз, ахчага келдингиз». Шайх айди: «Ушбу ҳадисга амал қилиб келдим: «қала аллайҳа ислому ал инсону ибайду ал ихсони»¹, амирга бу сўз маъқул бўлди. Соҳибқирон мазҳаби таносўхийнинг воқеасин анга айдилар, шайх Ҳамза мунозара қилмоқни қабул қилдилар.

Алқисса, тонгла бўлсун деб, мубоҳаса ва мунозарани бир ерга муқаррар қилдилар. Ул кун ўтуб эртаси ҳаким Низорий улоғ узра минуб, аҳли таносўхий ва сўфтойлари билан келиб, саф туздилар. Шайх ҳам икки шогирдин олиб, муқобилига бориб ўлтурдилар. Шайх ҳам ҳаким Низорийга айди: «Эй ҳаким, қайси мазҳабда турурсан?» Ҳаким айди: «Мазҳаби таносўхийядандурман. Ҳар одам яхши амал қилса, жони малоика суратиға борғай, агар ёмон амал қилса, ҳайвон суратиға кирғай. Андоғким кўрмак, билмак барчаси руҳдин турур». Ул ҳаким маълун яна айди: мен етмиш икки мартаба дунёга келдим, кўб қолубда сайр қилдим, эмди ушбу қолибга ушбу суратга дохил бўлдум.

Шайх Ҳамза айди: «Ўзим шулким, барча нимарсани илгари кўрдук, эмди, шу замонда ушбу жойга келдук. Ўтган нимарсалардан ҳеч нима кўнглимизда йўқтур. Бу воқеанинг сирри на эрур? Яна шайх айди: «Шундоғ бўлурким, келадургон нимарсаларни туш кўрғаймиз, учмоқ, томоғ ё қиёмат ё Дажжол ё қатъи мумкин нимарсалар кўрунғай, бу нима бўлғай, нимага қолаб ё руҳ бу воқеани илгари кўрмабдур, холо уйқуда кўрганлари нимадур? Ҳаким Низорий жавоб тополмай, музтар бўлуб, ул шумни юзидин мурдор терлари оқа бошлади. Анда ҳаким маълун айди: «Тонгла иккимиз таваккал қилиб ёнғон ўтга кирғаймиз, ҳақиқатимиз анда маълум бўлғай». Шайх қабул қилиб, иккови икки тарафга ёндилар. Амир Соҳибқирон таваккални олло таолога қилиб, ўтун йиғмоқга буюрдилар. Ул кун и кеч бўлуб, куёш Юнусин шафақ денгизин балиғи ютти. Кундуз шунқорин тун қаргалари қувлаб беркитти. Амир кеча била туруб, шахидлар қабриға келдилар, зиёрат қилур эрдилар. Соғана орқасидин йиғи товуши келди. Ногоҳ кўрсалар, икки киши келибдур, қўллариди тобут, гўр ковлаб, тобут била ерга кўмуб, ёндилар. Ўшал замон Амир келиб, гўрдан олиб тобутни ташқари олдилар. Кўрсалар, бир қиз, ўз қониға бўёлгон, андак жони бордур. Қўлин узотуб, айди: «Эй хожа, мени нима ёзуқим бор, менга тухмат қилдинглар». Эси ўзиға келгондин сўнг, Амир айдилар: «Сен қандай кишисан?» Ул айди: «Ҳаким Низорий чўрисидурман, бир қул менга тухмати зино қилиб, бу ҳолатға етқузди». Амир ани ўз чодирига келтурдилар. Айдилар: билурмусан, ҳаким қандай журъат била ўтга ўзини урғайлар? Чўри айди: «Ҳаким Низорийда бир шиша самандар ёғи бордур, менга айдикки, бу ёғни мен баданимға суркаб, ўтга ўзимни урғайман. Амир айдилар: «Ул шиша турғон ерни билурмусан, қайдадур?» Чўри қайда эканин билолмасман, деб жавоб берди.

Аммо, деларким, Самандар жонивордур, ватани ўт ичра бўлур, анга ўт таъсир қилмас. Алқисса, тонгласи Амир Соҳибқирон

¹ *Инсон эҳсон қилиш бандасидур.*

шайх била Иноқға сўзладилар. Ул куни Амир шайх била ҳақимни ўтқа кирмоқин манъ қилдилар. Амир Иноқға, борғил ҳақим уч кун сабр қилсун, зероки ўт тоза аланга олсун, дедилар. Учунчи кун бўлгондин сўнг, атрофу жавонибдин элу одамлар эшитуб кела-вердилар. Учунчи куни ўтуб, тўртунчи кечаси тун ярмида Иноқтоз қиморбоз айёрлиқ асбобини тоқунуб, Амирни ўзига йўлдош қилиб, ҳақим ўрдасига келдилар. Атрофидин айлануб, кирарга жой тополмай, юрур эрдилар, тўсундин бир қора кийумлу йигит ўрда деворидин тушти. Кўрсалар, Иноқтоз ўгли Хуморийдур. Буларга айди: таваккални тангрига қилиб, сизлардин бурун бу ўрдага келиб эрдим, неча-неча уйлар қуфлини бузуб ва неча сандуқларни бузуб очиб, ушбу қути ичра самандар ёғини тобдим. Анда Хуморий самандар ёғини олиб, ўрнига ламфа ёғини қўйди. Дарҳол, Хуморий ани жойига элтуб, тева кўрдингму, йўқ деб учовлари чодирларига келдилар. Амир шайхни талаб қилиб, ёғни бериб, айдилар: «Эй мавлоно афандим, муни баданингизга сурунг». Шайх айдилар: «Мен тангрига таваккал қилурман». Ҳарчанд қилдилар, қабул бўлмади. Ул куни жумаъ эрди. Намози жумаъ ўқулгон сўнг, қоровуллар келиб Амирга таъзим қилиб, арз қилдилар ва айдилар: «Қора Усмонбек Табаристондин юз мингга яқин қўшун келтурур ҳақим кўмакига». Анда одамлар анинг баҳодурлигин таъриф қилдилар, сиполар анинг била жанг қилмоқни орзу қилдилар. Анда Амир айдилар: баҳодурлардин борму, анинг била жанг қилса?! Ул куни неча ўзбак баҳодурлари бошларин яланғоч қилиб, Амирдин фотиҳа олдилар. Ўшал вақтда бир киши келиб Иноқға айди: «Амирга кўрсатмоқға хатим бор», деб. Иноқ Соҳибқирон хизматиға келтурди. Амирга тиз букуб, таъзим қилиб Соҳибқирон қўлларига хатни берди. Ани мутолаа қилуб кўруб ул кишига бош-оёғ шоҳона либос бердилар. Баҳодурларни сабр қилинг, деб жангга юбормадилар. Айдилар, бу кун кўрайлук, ҳақим била шайх ўтга нечук киргай. Ул кун бир-бирларидин хатни нима деб сўрар эрдилар. Амир Соҳибқирон салобатидин ҳеч қайсилари сўраёлмай, анда барчалари Шохрух тўрага сиз сўранг, дедилар. Тўра, мени сўзимни албатта отам рад қилмаслар, деб амирдин сўрдилар. Соҳибқирон «сўрамағил» деб сиёсат қилдилар. Бу сўздин тўрани зеҳни койиб, ўз чодирига кириб уйқуга борди. Анда ҳақим била шайх ўтга кирмоқға тайёр бўлуб, ҳақим ҳикматга эътиمود қилиб, шайх Ҳамза олло таолога таваккал қилиб, ул куни неча уламо, шайх, атрофида эрдилар. Шайх оқ тўн кийуб, барчалари зикр этиб, йиғлаб келабердилар. Ул тарафдин ҳақим намоз ўқуб, андин сўнг қўб шароб ичти, мастлик ҳолида ламфа ёғини билмай самандар ёғи деб аъзосига суркаб, қора тўн кийуб, аҳли таносўхийлар била дўн-бура, ноқус, рубоблар чолиб келабердилар. Ҳақим шум нағма эшитмакни савоб деб, бу байтни дер эрди.

Назм:

*Ҳар кишиким, нағма овозин суяр,
Ушбу товуш ила яратганни топар.*

Алқисса, шайх икки ракаат намоз ўқудилар. Амир барча одамлар била шайхга мутобаат қилиб намоз ўқудилар. Андин сўнг, Амир бошлиғ бирдан шайхга фотиҳа бердилар. Ул тарафдин ҳақим келди. Икковлари бир-бири бирла қўл ушлашиб, шайх оят ўқуб, ўзига дам уруб, ўт ичра югуруб кириб кеттилар. Шайхга ўт совуқ-луқга айланди. Етти қадам боргондин сўнг, нидо келдики, ё шайх, ҳақим қўлин тутма, анда қўлин қўйиб юбордилар. Ҳақим Низорий: «вой куйдум», деб шавқун қилди. Барча анинг товушин эшитиб, билдиларки, малъун ҳақим жасади ўтга ўртанди, жони тоб келтуролмай, қочиб томуғ ўтига ёнди. Соатидин сўнг, шайх Ҳамза ўтдин саломат чиқиб эрдилар, барча кўруб, хурсанд бўлуб, суюнуб, олло таолога ҳамду сано айтиб, келиб шайхни тавоф қилдилар. Андин сўнг шайх Озарий лақаб қўйдилар. Андин сўнг, ҳақимнинг қавми сўфтойларни ўлдурла бошладилар. Бир нечалари қочиб, шаҳр кўрғонига қамалдилар. Қапуларин бузуб кириб ўзбак баҳодурлари ул бадракларга андоғ қирғин солдиким, сўфтойлари қони кўча ва ўрамларда оқа бошлади, каллалари узулуб, таналари чўзулуб, баъзилари ер қучиб, баъзилари чалқасича йиқилиб, тирикларин жони оғзига тиқилуб, баъзилари қобун-тарбуздек ёрилуб, баъзи оёғи, баъзи қўли узулуб, жасадлари таррадек тириллаб, бодрингдек дириллаб, жонлари томуғ сари гириллаб кета бердилар. Ўзбак сиполари фириллаб, қиличлари шириллаб сўфтой бошларига ета берди. Ул куни бу сифатида жанг қилиб, йигирма минг кишини томуғ казармасига юбордилар. Баъдаҳл бидъат тамом бўлгондин сўнг, шайх Озарий Амирдин рухсат олиб, бир тарафга кеттилар саёҳат қилмоқ учун.

Алқисса, Соҳибқирон қўлидаги хат ҳеч кимга маълум бўлмадики, нима бўлса. Амир Шоҳруҳ тўрадин койиб, анинг амалини Мироншоҳ тўрага олиб бердилар. Шоҳруҳ тўрага буюрдиларки, бориб элатиялардин бож олғил деб. Бу ишга бўйун товлаб, ўз олдига тўрт минг кишини қўшундин олиб, Амирдин рухсатсиз Қора Усмон бекга қараб юруш қилди. Бир ерга келсалар, лашкари азим дуч келди. Анга қоровул юбориб эрдилар, ул келиб айди: «Қора Усмон таносўхий жанг қилғоли келур».

Дерларким, ўшул хатики Қора Усмонбекдин Амирга келгон эрди. Айтиб эрдикки, мен расул охир ул замондин назар тоғуб, таносўхий динидин қайтиб, ҳидоят йўлига кирдим, иншооллох, Амир қошларига бориб, хизматларида бўлғайман, лекин кишига изҳор қилмасунлар, зероки, элатларимни қўби таносўхий динига киргондур, фасод чиқормасунлар. Шу сабабдин Амир ҳеч кимга айтмаб эрдилар. Мундин тўра беҳабар, Қора Усмон муқобилига чиқиб, карнай чолдурди. Мундин илгари Қора Усмонга Амир Соҳибқирондин хилъат ва салоҳит номаси келиб эрди. Қора Усмон бек ҳам ва қайғуда эрди ва айди: «Афсуски, Амир Темур мени алдамишдур», деб. Сиполарин жангдин манъ қилди. Бир кишини Амирга юборди: «Бу иш қандай иш мени фириб берурсиз, мусулмон эр киши бу ишни асло қилмас».

Қосид келиб, номани Амирга берди. Амир ғазабда бўлуб дарҳол сўзни ҳақиқатин айтиб юбордилар. Бул ерда икки аскар жанга

ҳаракат қилиб туруб эрдилар. Қора Усмон бек номани кўруб, жангдин қўл йиғди. Ушул вақт тўра қўлига ёсини олиб, ўқ отиб эрди, Қора Усмонбек кўксига тегиб, шаҳид бўлди. Анда тўрага сўзни ҳақиқатин маълум қилдилар. Тўра афсус еб, қилгон ишига пушаймон бўлди, фойда бермади.

Алқисса, тўра билдики, иш қўлдин кетти. Отасига маъзурнома юборди. Соҳибқирон Қора Усмон қатлини эшитуб, узрини қабул қилмадилар. Жарчи қўйдиларким, ҳеч киши Шоҳрух тўра кўмакига бормасун, деб. Ул кун Қора Усмон бек сипоҳлари Озарбайжонга йўл солдилар. Анинг қариндоши Қора Юсуф бек қошига бордилар. Амир сиёсатин эшитуб, тўрани аскари тарқалуб кеттилар. Тўра бечора уруш ичра етти ери яра бўлгон эрди, ёлғуз ўзи тўқай ичра қолди. Аммо Амир ғалат эшиттиларким, тўрани туркмонлар ўлдурдилар, деб Соҳибқирон ўглини фироқида бўлуб, ҳеч кимга гапурмади.

ЭМДИ ШОҲРУХ ТЎРАДИН СЎЗ ЭШИТИНГ

Тўра тўқай ичра яраларин боғлаб, от узра зўрга минуб, тўқайдин чиқиб эрди, икки киши келиб тўра жиловидин ушлаб чангалистонга қараб юра берди. Қуввати йўқлиғидин аларга ҳеч нима демади, алар ҳам сўзламадилар. Тўра ўз кўнглида «мени бу чанглистон ичра бир ерга элтуб ўлдургай», дер эрди. Иттифоқо, Шоҳрух тўрани бир қўрғон дарвозасига келтурдилар. Қўрғон ичра бир кишини кўрди, барчадин юқори ўлтурубдур. Тўрадин, «ким эурсан», деб сўради. Тўра айди: «Мен табризлик бўлурман, шоҳ Мансурга хазиначи эрдим, ул барҳам тобгач, қочиб келиб, Қора Усмон бекга навқар бўлдум, ул ҳам ўлди, мен жанг ичра ярадор бўлуб, қолиб эрдим бу иккови тутуб, бул ерга келтурдилар».

Ул йигит: «Эмди менга навқар бўлгил, — деди, — мен Зафарбек бўлурман, султон Санжарбек авлодидин эурман. Ширвон шоҳи хизматида эрдим, ани қизига ошиқ бўлуб, ўзимни Мажнун сифат қилиб эски пўстун кийиб, тиламчилик қилиб ани эшикига бориб, қиз бирла сўзлашиб ани олиб қочиб келтурдум, ани ишқида бу ғазални ўқир эрди.

Р у б о и й:

*Ҳами зулфи арози даврида магар ул қамарга
бу холадур,*

*Юрагимда шиддат фурқати, ишим оҳ ила дард ила
ноладир.*

*Души узра сунбили тараф ҳам-у печ бирла
кулоладур,*

*Юзи гулшанида икки кўзи рам ваҳшийлиқда
ғизоладур.*

Анинг учун мени лақабимни халойиқ Зафарбек Мажнун дерлар. Эмди неча муддатдин бери Ширвон шоҳига ёв бўлуб юрурман. Анин қавмидин икки минг киши менга тобеъ бўлдилар. Аксар вақт

бориб анинг қавмини тароҷ қилурман, деб тўра тарбиятига муқайяд бўлди. Аммо тўра соғалиб, тандуруст бўлгондин сўнг, бир кун Зафарбекни қоровуллари келиб айдилар: «Мозандоронга қарвонлар борурлар, аларга қофилабоши Ширвон шоҳи ғуломи турур». Дарҳол Зафарбек беш юз кишини аларга талон қилинг, деб юборди. Яна орқасидин хат ёздуруб, тўрадин бериб юборди. Хатни тўра йўлда очиб, мотлаа қилса, айтибдурким, молларин талосун, яна ўзларин ўлдурсун. Тўранинг чўнгакида қалам-довоти бор эрди, дарҳол олиб, иккала «син» ҳарфини боши узра «мим» ҳарфини қўйди: «таламасун ва ўлдурмасун» бўлди. Ул беш юз киши қофила барчасини асир қилиб, боғлаб эрди, тўра хатни аларга ва понсадбошига кўрсатти. Зафарбекдин кўрқуб, аларни ешуб, молларини ўзига тобшурдилар. Қофилабоши айди: Эй йигит, мен Ширвон шоҳини муқаррабларидин бўлурман, шоҳимиз элчи қилиб, Амир Темур қошига юбориб эрди. Биз Амир Темур қотидин келурмиз. Тўра Соҳибқирон аҳволидин сўради. Элчи айди: «Амир Темур Шоҳруҳ ўғлини мотамида кўб ҳафадур». Тўра анга секин айди: «Шоҳинг қошига боргонда мени бу қилгон яхшилигимни айғил, яна сўзим шулки, Зафарбек бу чангалистон ичра қўрғон солиб, фалон мавзеъда, дегил». Кечи била уйқусида келиб, чангалистонга ўт қўйуб юборғайсиз, деб қофилабошин жўнатти. Ўзи беш юз киши била Зафарбек қошига келди. Ул айди: «Қофила молин нима қилдингиз?» Тўра айди: «Эй бегим афандим, ўзингиз хат ичра, таломасун ва ўлдурмасун, дебсиз, хатни понсадбошига бериб эрдим, понсадбоши хатни кўруб, сиздин қўрқуб аларни ўлдурмади ва молларин ўзларига қайтуб берди». Зафарбекни аччиғи келиб, газабда бўлуб, дарҳол мирзони чорлаб, нега мундай қилдинг, деди. Мирзо, мен сизни амрингиз бўйинча ёзиб эрдим, деса ҳам қабул қилмай, мирзони ўлдурди. Аммо бул тарафда қофилалар Ширвон шоҳи қошига келиб бу воқеадин сўзлади. Шоҳ дарҳол отлануб кўшун била тўқай ичра келиб чангалистонга ўт қўйуб юборди, атрофини аскар олди. Булардин ким қочиб чиқса, асир қилдилар. Шоҳруҳ тўрани ҳам ушладилар. Тўра айди, эй шоҳим афандим, қофилаларингизга нажот берган йигит мен камина бўлурман, деди. Ширвон шоҳи тўрага қасам берди, айди, эй йигит чин сўзлагил: ким бўлурсан?

Тўра тўғри сўзламақдин бўлак иложи тобади, воқеани бир-бир баён қилди. Андин сўнг, Шоҳруҳ тўрани Соҳибқирон хизматига юборди. Амир Соҳибқирон нури айинларин кўруб, хурсанд бўлуб, севиндилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мозандарон, Табаристон ва Озарбайжон, барча мамлакатларни мусаххара қилиб, андин Самарқандга музаффар ва мансур бўлуб, шанба кун, сафар ойини биринчисида, баҳор аввалида пойтайхтларига келиб ўлтурдилар. Тошканддин ва Хўжанддин, атроф вилоятлардин хонзода ва бекзодалар келиб, алар: Тоғайбўгабек, Шамсиддин Аббосбек ва Гиёсиддин Бектурхон яна шайх Темур Баҳодур, Учқора баҳодур мубошар ва Арғун шоҳ, яна амир Шоҳ барлос, шайх Али Исмоил барчалари Амир хизматига жамъ бўлдилар. Яна аҳли фузалодин Ғулом Жўржоний,

Алламои Тафтозоний ва мулло Котибий ва хоҷам Баҳовуддин ва Хожа Ҳофиз Шерозий ва неча валилар зикр айтиб ва хатми Қаломуллоға машғул эрдилар. Барча Амир Соҳибқирон давлат ва нусратин тангри иззи жалдин тилар эрдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАҒДОД ШАРИФГА МУТАВАЖЖИҲ БЎЛУБ, ФАТҲ АЙЛАБ, ШОМ ШАРИФГАЧА БОРҒОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо Ровий дерким, бир кун Амир Соҳибқирон Искандари соний шон ва шавкат била тахт узра ўлтуруб эрдилар, Мозандарон хони била Ҳиндустон беги Ферузоҳдин элчи келди деб эшиттилар. Етти элчи Ҳиндустондин, етти элчи Мозандарондин элчихонаға келиб туштилар. Тонгласи кўрунуш хонаға келиб, Амирга таъзим ва тавозеъ била арз қилиб айдилар: «Шом вилоятида Язид авлодидин Муовияи соний деган киши салтанат тахтиға ўлтурмиш ва дермишким, вилояти Исфаҳон била Ҳиндустонни фатҳ айлаб, андин сўнг хуруж айлаб, Туркистон тарафига борурмиз деб. Бениҳоят қўшунлар жамъ қилгон эмиш. Алар хуруж қилмасдин илгари, Амир Соҳибқирон афандим саъй ва тараддуд қилсунлар деб, бекларимиз хизматингизға бизларни юборди», дедилар.

Амир Соҳибқиронға гайрат пайдо бўлуб, атрофга от чоптуруб, қирқ кунгача Туркистон мамлакатларидин турк ва тожик, сарт ва қозоқ элатдин аскар жамъ қилиб, аларға олту-кумушлардин инъом ва эҳсон бериб, асоси салтанат, дабдаба била тўрт юз хон, етти юз етмиш бек, тўрт юз уламо ва имом, тўрт валиолло анда ҳозир эрдилар. Тўрт сон аскар бир тарафдин, беш сон аскар бир тарафдин, бир лак аскар бир тарафдир. Мунажжимлар қуръа ташлаб, барча бирдан отландилар. Оқ, қора, қизил, ёшил, қўтос туғ ва яловлар санжоқ-санжоқ, тўб-тўб, дарё-дарё бўлуб, дала-даштарни олиб, тоғ-тошларни босиб, йўлга туштилар. Ул кун аскар қурт-қумурсқа ва чугурткадин ҳам зиёда эрди. Неча манзил ва марохил тай қилиб, йўл кезиб, чўл кезиб, тоғ-роғдин ошуб, бир неча кун ўтуб, навоҳи Бағдодга бордилар. Анда бир тоғ узра чиқтилар. Анда бир майдони васеъ бор эрди, ул мавзеъ Бағдодға етти тошлиғ йўл эрди. Қўшунлар ул ерға тушуб, фароғатда бўлдилар. Аммо Бағдод шарифни амири Султон Аҳмад деган кўб баҳодур, кучлик ва шижоатлик киши эрди. Бағдодға данг ва овоза туштиким, Амир Темур вилоятларни фатҳ айлаб, Бағдод устига хуруж айлаб келурмиш деб. Султон Аҳмад дарҳол етмиш сон қўшун йиғиб, ўшул тоғни остиға келуб туштилар. Ул ерда аскарни сафин тузуб, хировул, гул, жаранғор, баранғор, чандовулларни жой-жойиға келтурдилар. Анда Бағдодни барча умаро ва фузалоси бирла ул ерда кенгаш қилдилар. Алар айдилар: Эй Султон афандим, иттифоқ шулким, Амир Темур Соҳибқирон била уруш қилмоқ маъқул эмас, анга баъйат қилмоқ вожибдур, зероки, расул акром саллоллоҳу алайҳи васалламни шаръи шарифларин юрутса, ҳазрат Имом Аъзам раҳматулло алайҳанинг мазҳабларида бўлса, бизларга

андин зарар бўлмаган. Анинг етти пири комил тарбиятида эрмиш. Анда Султон Аҳмад аччиғи келиб, газабда бўлуб айди: «Мени кучу қувватим Рустам дostonча бордур, мени зўрлигимдин Қоф тоғи девлари ларзададурлар, шунча ҳукуматим била Амир Темур оқсоқға баъйат қилурманму?», деб манъ қилгонлардин етмиш кишини бошини кести. Уламолар сўзламоқға хавф қилдилар. Ул кун куёш амири шафақ чодирига кирғоч, мухалиф юлдузлари кўк майдонида жилва кўргузди. Аммо Султон Аҳмад ярим кеча била қўлига вазни икки пут чўқморин олиб, ёлгуз ўзи Соҳибқирон қўшунларига бораберди. Йўлда бир оқсоқол қари киши учради, анга бир йўмуруқ олтун берди. Яна қўлига бир хат берди, айди: «Эй бобо, мени ушбу хатимни Амир Темур чўлоқға бергил», деб юборди. Ул қари киши саҳар вақтида Амир Соҳибқирон чодирларига кириб келди. Аҳли ҳарамлар барчаси уйқуда эрди. Амирға қўлини алиф-лом қилиб, салом берди. Амир алик олиб, эй бобои қишлоқий, қайдин келурсан, дедилар. Бобо: «Султон Аҳмад ушбу хатни сизга бериб юборди», деб чиқориб берди. Амир хатни мутолаа қилсалар, дебдурларким, эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлгилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб туштум, эмди икки аскарға жароҳат солмайлуқ, сен ва биздин мусулмонларни ҳалок қилмоқ муносиб эмас, яхшиси шулки, иккимиз бир ерда курашайлуқ, деб. Дарҳол Амир отға минуб, бир ерга келиб, тонг номозин ўтаб, кўрсалар бир ерда кумуш қозикға от боғлиқ турур. Секин келиб кўрсалар, Султон Аҳмад ухлаб ётур. Соҳибқирон хаёл қилдики бошин олса, яна уйлаб дедиларким, бу эрликдин эмас деб, бир соат ўлтурдилар, сўнгра уйғониб, сўрди: «Қандай кишисан, қайдин келдиинг?» Амир айдилар: мендурман Амир Темур Соҳибқирон, отам амир Турағай баҳодур, онам Тегина бинти Садр аш шариятдурлар дегач, икковлари дарҳол кураш ола бошладилар. Субҳдин то кечгача бир-бирларин йиқитолмадилар.

Алқисса, ғойибдин бир қўл келиб, шавқин солиб, иқовин ҳавоға кўтариб айди: «Эй густохлар, икки мусулмон на учун низоъи қилурсиз» деб. Султон Аҳмадни Амирға асир қилиб, ғойиб бўлди. Амир анга сиёсат қилиб, қилич кўтардилар, ул айди: «Аввал менга бир коса сув бергил, сўнгра ўлдурғил». Соҳибқирон бир оёғда сув келтуруб бердилар. Ул сувни ичмай, ерга тўкди. Амир кулуб, айдилар: «Кўнглунгда кудурат бор экан», деб боғлаб оти била олиб келдилар. Муни Бағдод эли эшитуб, барча уламо ва фузалолар Соҳибқирон олдиларига чиқуб, арз айдилар: эмди, Имом Аъзам ҳақи ва ҳурмати учун Бағдод шахрини Султон Аҳмад ўзиға беринг, дедилар. Соҳибқирон муллоларни ҳурмат қилиб, Султон Аҳмадни қўл-оёғин ешуб, кучоғлашиб кўрушуб яна Бағдод шарифға амир қилдилар. Бағдод шахрига кириб, етти кун юртға ош бериб, тўй қилдилар. Андин Имом Аъзам пиримни қабри муборақларини зиёрат қилдилар. Андин сўнг, мўғул, ўзбакларини олиб Шомға юруш қилдилар. Соҳибқирон қушун била Шомға бораберсулар.

Эмди, сўзни Муовияи сонийдин эшитунг. Бир кун Муовияи

соний бир юртга бориб урушуб ёралиқ бўлуб эрди. Ул яраси носурға улонуб, асло яхши бўлмади. Кўб табиблар анга муолижа қилолмадилар. Бир кеча мазористонга бориб тунади. Мазорлардин истиёбат тилади. Ярим кеча эрди, кўкдин ани қошига бир киши тушти. Айди: «Эй Муовияи соний, сени бу яранга Исо набининг марҳами керак. Андин шифо тобқайсан». Ани эшитуб Муовияи соний йиглаб айди: Исо пайгамбарни қайдин топарман? Ул малъун: «Исо пайгамбар мен бўлурман», деб ярасига марҳам қўйди. Дархол шифо топти. Андин сўнг шаҳар ичра таклиф қилди. Ул айди: «Ҳоло, сен боргил, кеч вақтига кўкдин тушгаймен. Сен Шом муллоларига бу сўзни айтгил, фалон минора остига борсунлар», деб ғойиб бўлди.

Алқисса, Муовияи соний соғалуб бориб, тахтига ўлтуруб, ул кунни барча уламони чорлаб, бу сўзни изҳор қилди. Уламо қабул қилмадилар. Барча одамлар мазкур минора остига йиғилдилар, вақт завол эрдик, иттифоқо, қўлида найза ва санчқу, бир эшакга минуб, кўк соридин тушти. Муни кўруб, барча хайрат дарёсига гарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишладилар.

Дерларким, бу малъунни оти Салосий каззоб эрди, илми жафар ўрганиб, андин Қоф тоғи орқасига бориб, дев ва парилар бирла юруб, кўб сеҳр ва жодуларни билиб эрди. Муллолар қошига келиб, мен Исо руҳолло бўлурман, осмондин олло таоло мени бу ерга индурди, Амир Темурни Дажжол деди, ул хуруж қилиб, Бағдодни олиб, бу ерга келур, мен ани ушбу найза бирла ўлдурурман. деди. Баъзи муллолар айдилар: хануз Исо алайҳис саломни нозул бўлур вақти бўлгон йўк, муни сўзига инонмагил, деб Муовияи сонийни даражасига етқузди. Муовияи соний Салосий каззоб била Адан, Яман, Фархор, Мағриб мамлакатларидин кўшун жамъ қилиб, Амир Соҳибқирон аскарларига қарши келди.

Алқилсса, Амир Соҳибқирон эшитуб, Макканинг шайхи Аҳмад деган кишини анга элчи қилиб юбордилар. Муни кўруб, Амир Темур дажжол бизга элчи юборибдур, деб каззоб Салосий Муовияи соний била машварат қилиб, номани ўқуб, элчини шаҳид қилдилар. Соҳибқирон шайх Аҳмадни шаҳид бўлгонин эшитуб, йиғладилар. Андин сўнг, Амир ғайратга минуб, анбиё ва авлиёлар руҳидин мадад тилаб, етмиш қорабош қўтослиқ туг ва яловлар била такбир айтиб, бирдан барча отга минуб, санжоқ-санжоқ қўшунлар қарнай, сурнай, барабан чолиб, дарё ва денгиз каби мавж уруб, неча бек бачалар била икки минг баҳодур, етти минг мубориз, етмиш сон аскар, кўби оқ салла, оқ чафон, баъзи қўлида қилич, баъзида чўқмор, баъзида милтиқ, баъзида занбурак, тоғу дашт тўзонлари ўйнаб, силоҳларни юраклари қайнаб, кўкда нужум, ерда қум каби човуртқадек сой ва қирни босиб борабердилар. Бу аскарни Муовияи соний кўруб, кўнглига кўрқув тушуб қочмоқга майл қилди. Ўзбек аскарни муқобил бўлгоч, шомийлар қоча бошлади. Ўзбек аскарлари алар қонин тариқ каби соча бошладилар, чўқморин кўтариб, аларни жасади келисига уруб, сўнгакларин талқон қилар эрдилар. Шом элини орқасидин қувлаб, андоғ қиргин солдиларким, лошлар

чошлар бўлуб, от йўли боғланди. Таналари дўнг қабақдек ёрилуб, каллалари хандалакдек юмалануб, оёғлари тарракдек тириллаб, қўллари бодрингдек дириллаб, бўлак-бўлак қолаберди. Қолгонлари, ал-омон-ал-омон Соҳибқирон, деб йиғладилар. Андин сўнг мўгул, ўзбак баҳодурлари жангдин қўл йиғдилар. Муовияи соний била Салосий каззоб қочиб бир ерға бориб, иккови кенгаш қилди. Ул куни Амир Соҳибқирон қўшунлари ҳориждин бениҳоят ўлдурдилар. Анда Муовияи соний Салосий каззобга айди, Эй Исо пайғамбар, менга нима бўлди, аскарим қирилди, салтанатим бузулди, эмди не кенгаш кўрсатурсан, деб йиғлади. Ул шум айди, тонгла Амир Темурга элчи юборайдук, ани муллолари била сўзлашуб, пайғамбарлигимни билдуруб, мулзам қилурман, андин сўнг, Амир Темур Дажжолни ўлдурурман, деб ул шум муболага сўзларни деди. Тонгласи қуёш амири жиљава кўргузгоч, хориж юлдузи қочиб тун каззоби ўзин беркитти. Анда Салосий каззобдин элчи нома келтурди. Номани кўргоч, Иноқ вазирни ўрунлариға қўйуб, қирқ уламо бирла Салосий каззоб қошиға бордилар. Ул дам Салосий каззоб қўлида яримта найза, бир оқ эшак минуб, булар муқобилиға келди. Кўрсалар, қўзи кўк, бурни катта, қўш кўкраклик, ул шум башараси ёмон суратда эрди. Уламолар айдилар: «Эй каззоб, бу кун не даъвойи қилурсан?» Ул айди: «Исо ибн Марям бўлурман». Булар айдилар: «Исо бўлсанг имом Махдий қайдадур?» Ул айди: «Имом Махдий эмди келур». Уламолар айдилар: «Имом Махдий Исо пайғамбар нозулидин ўтуз йил илгари вужудға келурлар. Имом Махдий ҳазрат Исони бошлаб Дажжолға келурлар, эмди сен каззоб, кофир бўлдунг, дедилар. Ул малъун жавоб тополмай хайрон бўлди. Яна айдилар: «Эй каззоб, сен нимаға амал қилурсан?» Ул шум айди: «Инжилға амал қилурман». Уламолар айдилар: «Расул акром саллоллоху алайҳи васаллам оламға келдилар. Ўзга китоблар мансух бўлди». Яна айдилар: «Эътиқодинг нечукдур?» Ул шум айди: «Одам Атони олло таоло яратқондур, бизни худойимиз Одам сафиоллодур». Уламолар айдилар: «Эй каззоб, мушрук бўлдунг, барчани худой таоло яратгандур. Холиқу кулли шайъин ва роқиқу кулли хайъин»¹ ул турур». Яна айдилар: «Эмди Исо бўлсанг ўлукни тиргузурмусан? Исо алайҳис салом мўъжизалари ушбу эрди, барча халойиқ кўрсунлар». Ул шум айди: «Бу кун сабр қилинг, тонгла ўлукни тиргузурман, зероки, кеч бўлди, мўъжиза тобиш бермайдур», деди. Анда қуёш амири Мағриб тахтиға боргоч, хориж юлдузлари тун майдонида жилвага кирдилар. Анда Салосий каззоб илми жафар ўқуб, ярим кеча бўлмай учуб қочиб кетти. Эртаси субҳи исломий зоҳир бўлгоч, билдиларки Салосий каззоб қочиб кетибдур. Ул куни мусулмон ўзбак сипоҳлари хорижларға андоғ қирғин солдиким, лош устиға лош бўлуб, лошлар йиғилиб, чош бўлуб, хорижлар сири фош бўлуб, Муовияи соний яна қочиб беркинди. Қолгонлари «ал-омон, ал-

¹ *Ҳамма нарсининг яратувчиси ва барча тирик жоннинг ризқ берувчиси оллоҳдир.*

омон» деб Соҳибқиронга тобеъ бўлуб, Шом шарифга кириб, тахт узра Амир жулус айладилар. Андин сўнг, Муовияи сонийни дарақлаб, топиб келдилар, ани ҳам ҳалок қилдилар. Анда мунофиқлар қайғуда бўлуб, мўминлар суюнуб, шодлиқда бўлдилар. Анда Шом ва Халаб ва Уқлонгача кўб вилоятларни мусаххара қилиб, ул вилоятларни ўзларига тобеъ қилиб, ҳар ерда хазина ва дафина бўлса олиб, мусулмонларга инъом ва эҳсон қилиб, андин ҳаж зиёратига келдилар. Тамом беклар ва аркони давлатлар била ҳуррами шарифга яқин етиб, мақоми Зулхалифада аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Елмламдин аҳром боғладилар. Анда Амир Соҳибқирон Каъбани ўргулуб, Ҳажар ал асводга юзларин суртуб, Байт ул аллони зиёрат қилиб, андин сўнг, Мадинаи мунавварага бориб, расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам қабри муборақларин зиёрат қилиб, яратгонга кўб шукру сано айтуб, кўб инъом ва эҳсонлар қилдилар. Андин кейин, Соҳибқирон уламо ва фузалолар била Мовароуннахрга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚИЗ ШАҲРИҒА БОРИБ, АНДИН ҲАЗРАТ ОДАМ ОТАНИ ҚАБРЛАРИН ЗИЁРАТ ҚИЛҒОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон афандим ўзбак сипоҳларин Мовароуннахрга юбориб, ўзлари ҳазрат Одам сафиолло қабрларин зиёрат қилмоқ ишки кўнгулларига тушуб, вузаро ва аҳли фузалоларни йиғуб, аларга кенгаш қилдилар. Аҳли ҳикматлар Соҳибқиронга арз қилиб, айдилар: «Эй Соҳибқирон Искандари соний, бу Сарандибни йўли кўб йироқ, кўб хатарлиқ ерлари бордур, ажаб эмас, пири комил дуоסי била ул ерга борсангиз». Анда Амир соати сукутга кетуб, бошларин кўтариб, Хисрав Дехлавийни чорлаб, қошларига келтуруб, бул сўзни ул кишига айдилар. Хожа Хисрав айдилар: бу йўл кўб хатарлиқ йўлдур, эмди, сиз шайх Шукрнинг хонақоҳларига бориб, тарки ҳайвонот қилиб, қирқ кун риёзат чекинг, қирқ биринчи кун бири маст қаландар қошингизга келур, ул кун гусл қилиб, намози шукр ўқуб ўлтурунг. Андин ул қаландар олдига бориб, салом бериб, таъзим ва тавозеъ била тургайсиз, ул «нима ҳожатинг бор» деса, бу сирни анга баён қилгайсиз. Анда ул қаландар кўб ваҳшат била сиёсат қилгай. Ҳарчанд сиёсат қилгон бирла ихлосни ёндурманг. Ул кун кетиб, тонгласи яна келур. Ани этакини маҳкам ушлагайсиз. Етти кунгача ул қаландар қотидин ажралмагайсиз, албатта, бу ишни уҳдасидин ул киши чиқор. Андин ўзга уҳда қилолмас. Хожа Хисрав сўзларин англаб, андин Амир Соҳибқирон шайх Фарид Шукр Ганжининг хонақоҳларига бориб, қирқ кун Иноқ била чилла ўлтуруб эрдилар. Қирқ кундин сўнг бири қаландари жандапўш, масту беҳуш хонақоҳга келди. Анда Амир бирла Иноқ иковлари ул мазкур ҳовузга гусл қилиб, андин қаландар қошига келуб, мароқбада бўлдилар. Андин сўнг, Амир Соҳибқирон салом айлаб, арз қилдилар. Анда ул

қаландар кўб сиёсатларни қилиб, уйига ёнди. Эртаси келгоч, яна Соҳибқирон арз қилдилар. Яна қаландар бурунғидин қаттигроқ ваҳшат қилиб, чиқиб кетти. Учунчи куни яна келди. Соҳибқирон арз қилиб, айдики: «Эй қаландар афандим, нима бўлодур, биз каминанга қулларингизни ҳожатига етурсангиз». Анда қаландарни аччиғи келиб, газаб ўтига ёниб, Амирни юзларига бир шафалоқ билан андоғурдиларки, Амирни эслари кетуб йиқилдилар.

Ровий дерким, ул зарбий асари неча вақтгача Амирни муборақ юзларидан кетмади. Алқисса, Амир Соҳибқирон етти кунгача ушбу тартибда, ҳарчанд сўкса ва урса ҳам анинг ихлосий этакидин эътиқоди қўлин олмадилар. Қаландарни этикин маҳкам тутдилар. Етти кундин сўнг қаландар андак мулойим бўлуб, сўзга келуб, Амир бирла Иноқ иковингиз икала оёғимга минуб, кўзларингизни юмуб, зинҳор-зинҳор «кўзларингни оч» демагунча очмағайсиз, деди. Анда икови кўзларини юмуб, қаландарни оёғига миндилар. Соатидин сўнг «оч» дегач, очтилар. Кўрсаларким, ҳайхот, бир шаҳри азим эрурким, барча одамлари қиздур. Анда эркак кишидин асар йўқтур. Ул шаҳар ўртасида шажари азим бордур, кўб-кўб булоғ-яфроғлари ичра емишлари кўбдур. Амир Соҳибқирон билан Иноқтоз ул саз емишлардин еб, аларни тамошо қилдилар.

Аммо ахборларда келтурубдурларким, ул вилоятни Қиз шаҳри дерлар. Аларни хон ва беклари ҳам қиздан бўлур. Ул улуг йиғочни Шажараи Мурод дерлар. Анинг олдида бир булоғ бордур. Ул қизлар барчаси эр хоҳласалар, ул шажарани қучоғлаб, ул сувга чўмусалар дарҳол ҳомила пайдо бўлуб, юклуб бўлур эдилар. Ўғул туғсалар, дард тегиб, ўлар эди. Қиз туғсалар парвариш қилур эдилар. Ўлмасдин, улғайиб балоғатга етар эрди. Аммо аларни таъмаси мазкур йиғочни емиши эрди. Ул шаҳарга эркак киши борса, уч кундин сўнг ўлар эрди. Ул қиз шаҳрини Сарғидиб навоҳисида дерлар.

Алқисса, ул куни қаландар Амир билан Иноқни олиб, Сарандиб тоғига еткурди. Кўрдиларким, атрофи бир кунлик йўл, баландлиғи минг газ келур, ҳайбатлик ва салобатлик ажойиб тоғ эрур. Анинг ёнида бир булоғ қайнаб чиқиб, оқиб борур. Қаландардин сўрдилар, бу қандай булоғ турур? Қаландар айди: «Эй оқсоқ Амир Темур, вой Иноқтоз қиморбоз бу тоғ Сарандибдур. Одам Ато алайҳис саломни қабришарифлари мунга устидадур. Мунга чиқиб, тауғри таоло қудратин ажойиб ва гаройибини тамошо қилингиз. Андин Одам сафиоллони қабри муборақларин зиёрат қилурсиз», деб, қаландар қиблага мароқбада бўлуб ўлтурди. Аммо Амир Соҳибқирон билан Иноқ иковлари меҳнат ва машаққат билан ул тоғ узрасига чиқтилар. Кўрсаларким, олтув гунбазлар, иморатлари кумушдин. Ул иморати олийнинг эшикига ёшил ранг қуфллар солинғон. Соҳибқирон эшикни очмоқ учун ул қуфлга қўлларин узоттилар. Ўшал замон сиёсат билан бир киши ҳозир бўлди. Айди: «Эй беодоблар, бу не густоҳлиқдур, қўлингизни тортғил». Кўрсалар бир киши ёшил пўстун кийган, Амирга салом берди. Амир алик олдилар. Андин сўнг ул киши айди: мунда нима иш қилиб юрубсиз? Амир Соҳибқирон айдилар: «Отамиз Одам сафиоллони қабри шарифла-

рин зиёрат қилсак». Ул киши олти тарафга назар қилиб, бир тарафдин бир нимани кўргил деб ишорат қилди. Анга Амир Соҳибқирон қарасалар, етти киши тош бўлуб ётурлар. Ул киши айди: «Булар ҳам зиёратга келиб, бу қуфлга қўл уруб, тош бўлдилар. Агар сени ҳам қўлинг ул қуфлга тегса, тош бўлур эрдинг. Бу сўз узра бир неча пўстун кийган кишилар, ҳозир бўлдилар. Амир сўрдилар, сизлар қандай кишидурсиз? Алар айдилар: «Ҳазрат Искандар қулларидин бўлурмиз, вақтики Зулқарнайн афандимиз Ҳиндустон вилоятларин фатҳ айлаб, ҳазрат Одам Атонинг зиёратларига келиб, Ҳиндустондин етти хазинани келтуруб бу қабри шарифнинг атрофига ахли ҳикматларга буюруб, тилсимот бирла бу иморатни қилдурдилар, токи муҳолифлардин зарар бўлмасун деб. Неча-неча ҳикмат ва тилсимот бирла бу қуфлни қапуга солгонлар. Шул сабабдин ушлагон киши дарҳол тош бўлур. Амир айдилар: бу қабри муборакни ичиға кирмакни асло иложи борму? Алар айдилар: «Искандар ҳазратларидин бизларга бир мактуб қолгондур, ҳар ким ул мактубга амал қилса, Одам алайҳис саломни қабрларига киргай». Амир алардин ул мактубни талаб қилдилар. Алар ул мактубни Соҳибқирон қулларига келтуруб бердилар. Амир мактубни очиб кўрсалар, айтибдур: «Эй Амир Темур Соҳибқирон мен ким, Искандар Зулқарнайн. Мендин сенга кўбдин-кўб салом. Эй Соҳибқирон, бу иморати ҳикмат тилсимоти бирла ясандур. Одам Атомиз муборак қабрларин зиёрат қилай десанг, бу тоғни жануб тарафида бир тошлиқ ерда бир қўл бор. Анга бориб, ахшом вақти бўлгонда ул сувга боқиб мутаважжих бўлуб, тонг отқунча қоим бўлуб тургил. Субҳ бўлғоч, қўлдин бир хўкиз чиқор, ани оғзида тасвир бордур, ани олғил. Хўкуз сенга ҳамла қилса, кўркмай, ани яроғ била ўлдургил. Ани оғзидин ашқолини олиб, қуфлга ургил. Қапу очилиб, андин сўнг Абул Башар ҳазратларини қабри шарифларин зиёрат қилурсан». Бу сўзларни ўқиғоч, Амир Соҳибқирон ул қўлга бордилар. Намози шукр ўқуб, ахшом бўлгондин сўнг, қўлга, мутаважжих бўлуб, пирлардин иноят тилаб, субҳ вақтигача мунтазир бўлуб турдилар. Субҳ бўлғоч қўлдин бир хўкуз, оғзида ашқоли, чиқиб келди. Амир ани оғзидаги шаклин олайн деб эрдилар, сакраб, хайқуруб, Амирға ҳамла қилди, гўё олам ларзага тўлди. Дарҳол Амир қилич бирла чоптилар. Хўкиз ҳалок бўлди. Оғзидин шаклин олиб келиб, мазкур қуфлга урдулар. Анда эшик очилди. Кўрдилар, ҳазрат Одам Атомизни муборак бўйларини узунлиқи саксон газ келур, муборак бошларида ёшил тошдин лавҳ турур. Анга араб лафзида бу хат ёзилибдурким:.

هَذَا ثَرَّةُ أَبِي الْبَشْرِ آدَمَ صَلَّى اللَّهُ

صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ

Яна айтубдурким, эй ақл эгалари, бул ерға келсанглар, хушёр бўлгил, ибрат кўзин очиб, одоб қадрин еткуруб, билгил, Одам сафий аслимиздурлар. Мисли инбуъ авлодлари нахр эрур. Аммо, отадин ўғул ва қизга нима мерос бўлса, олур. Бизларга мерос ўлум турур. Яна ўзга лавҳда ёзилмишким:

أَنَا أَبُو الْبَشْرِ خَلِيفَةُ اللَّهِ نَزَلَ فِي شَأْنِي

қавли таоло:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

яна олло таоло каломида дебдур:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

тожин бошимга қўйди, яна ҳукм қилдики, қавли таоло:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدْ لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

андин сўнг, саккиз учмоқдин ўрун бериб, малукона хилъат бериб, турлу-турлу неъмат бериб айдиким:

فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ

яна барча илмни муяссар айлаб, дедиким, қавли, таоло:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

яна Одамға Ҳавони завжа айлаб, айдиким, қавли таоло:

قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ

الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ

الظَّالِمِينَ

Оқибати Олам одам бирла Хонанаҳй этилгон нимарсадин еб,
учмоғдин қувлануб, йиглаб, дедиларким:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا

لَنَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ

Ахир, бу амрга маъмур бўлуб:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

шарбатидин ичтук. Эй ўғлум, агар олами жаҳонга султон бўлсанг,
охир туфроқ ора яқсон бўлурсан, билғилки, барчага бу ўлум
ҳақдур:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Бир кун бўлур мўмин ва кофирга ҳукм андоғ бўлғайким:

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Яна бир лавҳда ёзибдурким:

أَبْجَدَ أَيُّ أَبِي وَجَدَنِي الْمَعْصِيَةِ

яъни, Эй падар, мен Одам буд ёфта шуд, дар гуноҳ, яъни гуноҳи оз
бу вужуд омад. Таржима: Одами Атомиздин масъвият пайдо бўлди:

هَوَزَايَ أَتَبَعَ هَوَاهُ

яъни, пайрави қард Ҳавон нафсоний худро. Таржима: тобез
бўлдилар Одам била Ҳаво нафса жаннатдин чиқтиллар:

حُطِّيْ اٰی حُطَّ ذَنْبُهُ بِالتَّوْبَةِ وَالْاِسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гуноҳи ӯ тавба кардан ва истиғфор.
Таржимаси: йўқ бўлди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ била.

كَلِمَ اٰی تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالتَّقْوَى وَالرَّحْمَةِ

яъни, муножот кард бакалима, нас, қабул шуд тавбаи ӯ.
Таржимаси: Одам истиғфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعَفَسَ اٰی ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَاَفِيضَ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ӯ, пасрихта шуд бар ӯ. Таржимаси: дунё Одам
Атоға тор бўлди, тангри таоло, кенг қилди.

قَرَشْتُ اٰی اَقْرَبَ بَيْنَهُ فَشَرَفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқрор кард бегуноҳи хеш, нас бакорамат ёфт. Таржимаси:
Одам ёзуқларига иқрор бўлдилар, Оллоҳ таоло беркитди.

تَخَذَ اٰی اَخَذَ مِنْ اللّٰهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қуваатро. Таржимаси: Одамга
тангри таолодин қувват келди.

ضَطَّغَ اٰی سَدَّ عَنْهُ نَزْعُ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيْمَةِ

яъни, банд шуд аз винзиъ шайтон бағримат калом, яъни ба калом
ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа ал-
лаъинга беҳбодарлиқ қилдилар, яъни, зўр бўлдилар, яъни
маъниси: Абжад бошлади, ҳаввоз қўшулди, ҳуттий воқиф бўлди,
каламад сўзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз
сақлади. Зазағ тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْبَيْدَ
 عَصَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ تِسْعَةِ آفَاتٍ
 الْوَبَاءِ وَالْبُرْصِ وَالْجُنُونِ وَاحِرَاقِ الدَّارِ
 وَالْحَمَى وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدِ وَالْجِنِّ وَ
 الشَّيَاطِينِ

Яна ўзга лавҳда ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олгил, деб, бу мазмунни ёзибдур.

Назм:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
 Одамни яратмоқ ўлди тангрим,
 Ҳақ амрига келди қабза руҳ,
 Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
 Бир қабза туроб олиб, ўшал он
 Одамни яратти, берди ҳақ жон.
 Одам ёвуқига боран замони,
 Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
 Учмога кириб, бўлуб халифа,
 Неъматларидин бериб, вазифа.
 Бугдой емишни айлади манъ,
 Ҳақ амрига бўлдилар иков қанъ.
 Иблис чақируб товус, илонни,
 Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
 Иблисни кетурдилар жинона,
 Бу ишга бўлуб алар баҳона.
 Одамга келиб у макр қилди,
 Ҳаво ани макрига йиқилди.
 Одамни иков ҳам алдадилар,
 Бугдойни Абул Башар едилар.
 Одам тағнидин тушурди хилъат,
 Тушти бошига кўр анча зиллат.
 Одам бўлубон у дам яланғоч,
 Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
 Йиғлаб югурди ҳар тарафга,
 Жо(й) бермадилар ўшал шарифга.

Одам борур эрди ҳар шажарға,
 Яфроғ талаб қилиб аларға.
 Бугдой йиғочина борди Одам,
 Яфроғингни менга бер ушбу дам.
 Луч йлмоғима бўлуб сабаб сан,
 Исён денгизи ора қолиб ман.
 Бугдой деди: кошки менда яфроғ,
 Бўлса берурум сиза ушбу чоғ.
 Андин борибон анор йиғочи,
 Ҳолимга қилурму деб иложи.
 Кўрдикки нафис оғоч эрмиш,
 Таъзим ила бошини эвирмиш.
 Гўёки келиндек йлдурубдур,
 Зийнат берибон ўзиға чун ҳур.
 Йиғлаб деди Одам анга, яфроғ
 Бермади жавоб анга ўшал чоғ.
 Одамға хитоб келди ҳақдан,
 Борма ани қошиға, эрур зан.
 Одамға дам урмоқа уётти,
 Олма йиғочина анда етти.
 Олмани кўрар, юзи қизармиш,
 Кўз қони била юзи бўёлмиш.
 Мажруҳ кишидин давони сўрмай,
 Нокни йиғочина борди ул хай.
 Кўрди, бу йиғоч ўзила машғул,
 Яфроғини анда сўрмади бул.
 Шафтолуға борди андин ул бас,
 Яфроғи ани ўзиға етмас.
 Ғам юкиға қадду ҳам эғиб бош,
 Ўз ҳолиға йиғлабон тўкар ёш.
 Мундин на дебон кийум сўрарман,
 Деб борди узум йиғоча ул тан.
 Кўрди ани — турфа шевалиғдур,
 Яфроғлу, бутоғлу мевалиғдур.
 Яфроғлар ила кўб безанмиш,
 Янгоқлар узра сочин таранмиш.
 Айш узра бўлуб ўзиға мағрур,
 Одам яна андин йлдилар дур.
 Жийда йиғочина бордилар зор,
 Топмади мурувват ул дилафзор.
 Бодом сори борди андин ул то,
 Мутриб каби йлтурур бу барно.
 Танбурини қўлларина олмиш,
 Бармоқлари тирноқида чалмиш,
 Яфроғ сўрамоқни кўрмади айб,
 Бу мутриб эрур, нечук бўлур деб.
 Анжир йиғочина борди йиғлаб,
 Қаршү келиб Одамда деди габ.
 Одам Атомизни билди ҳолин,
 Раҳм айлауб, берди мевасидин.

Одамни қилиб зиёфат анда,
Хизматлар этиб мисоли банда.
Ҳаво била Одама икки барг,
Келтурди одоб ила бўлуб арг.
Анжирдин ўлуб Абул Башар шод.
Ҳақ қилди ани каломида ёд.

яъни, анжирни қилгон саховати ҳақ таолога хуш келди.

К а л о м д а :

وَالسَّيِّئِينَ وَالَّذِينَ

деб, анинг била анда ёд этти. Анда Амир Соҳибқирон Одам Атомиз алайҳис саловат ва ас-салом бу кайфиятда бўлуб, ер юзига тушганларин ва ажойиб-ғаройиб сўзларни ўқуб кўруб, андоғ йиғладиларки, кўз ёшлари қизил қонга угрулди. Одам Атони қабри муборақларига юз-кўзларин суруб, хатми каломулло айлаб. зиёратни тамом қилиб, ҳазрат Одам руҳи шарифларидин мадад ва истинод тилаб, андин чиқиб, ул шакл била эшикга қуфл уруб, мазкур кўлга бориб, шаклни анга солиб, Иноқ била Сарандиб тоғидин тушуб, ул қаландарни олдиға келиб, салом бериб, таъзим ила турдилар. Қаландар айди: «Эй Амир Темур, зиёратинг қабул бўлсун, эмди иковинг иккала оёғимға минуб кўзларингни юмунглар» деб. Анда яна иковлари кўзларин юмуб, қаландарни оёғи ухра ўлтурдилар. Лаҳзада ўз жойларига келдилар. Амир Соҳибқирон қаландар отин ҳарчанг сўрдилар, айтмадилар. «Хожа Хисрав Деҳлавийға мендин дуо еткурғил», деб гойиб бўддилар. Амир неча уламо ва беклар била ўз шаҳарлари Самарқандга келиб, шон ва шавкат била тахт узра қарор олдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚУДДУС ШАРИФГА БОРИБ, ШАЙХ ОЗОРИЙ ҚАРОМАТИ БИЛА ДАХМАИ АНБИЁН АЛАЙҲИС САЛОМНИ ЗИЕРАТ ҚИЛИБ, АЛАРНИНГ РУҲИ ПЎРФУТУҲЛАРИДИН НАЗАР ТОБҚОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон аркони давлат била сайдоғға чиқиб, чўлга тушуб, кечи била хайма ва чодирларни тикиб, тонгласи кўб қулон ва нахчирларни ов қилдилар. Анда Мирзо Шохрух тўранинг элчиси Амирға дуч келди. Амир элчидин номани кўруб, ўзбак баҳодурларин олиб, Шохрух тўрани ахтариб келабердилар.

Аммо дерларким, Амир ўшул вақтда Чигатой ўзбакларин ҳар гарафга муҳолифлар дафига юборгон эрдилар. Рустам Туға ва Шамсиддин Аббосбек ва Гиёсиддин Бектурхон денгиздин ўтган эрдилар. Шайх Темур баҳодур, Учқора баҳодур, Арғуншоҳ

Ҳиндустонда эрдилар. Амир Едгор Шох, шайх Али Исмоил барлос, буларни бошлиғи Мироншоҳ тўра эрди. Шом, шарифни мусаххара қилиб, Мағриб диёрига боргон эрди. Шохруҳ тўра Ироқни мусаххара қилиб, йўл узра ўттуз араби бадавийя қароқчилик қилур эрдилар. Бадавийларни улуғини тутуб, келтуруб, ўзларига мутеъ қилиб, аларни бўйнига хирож кўйдилар. Андин неча шахрни мусаххара қилиб, Байтул муқаддасни қамалга олдилар. Қуддусга Елдириш султон Боязид куёви Халил ота ҳоким эрди. Анда Халил ота бир нома битуб, ёйиға қўйуб, ўқ била тўра аскарига қараб отти. Ани келтуруб, тўраға бердилар. Очиб кўрсалар, дебдур: «Эй мўғул беклари, эртаға мени майдонимға ёлғуз-ёлғуз келинг, мен ҳам ёлғуз борурман». Ани жавобига тўра: «Эй жоним, мени кўнглимдағи сўзни дебсиз», деб нома битуб, ўқ бирла Халил отани аркиға қараб отдилар.

Алқисса, номани кўруб, теваға минуб, келаберди. Ўшул замон Амир Соҳибқирон ўзбак беклари била Қуддусга яқин Шохруҳ тўра қўшуни узра етуб бордилар. Кўрсаларким, Халил ота майдон ичра ёлғуз турур. Амир нури айилари била мулоқий бўгондин сўнг, форс Ақимни минуб Халил отани келиб, йўлин олдилар. Халил отанинг туғи майдон ичра тургузулгон эрди, келиб яловға юзин сургаб, айди: «бу ялов расулилло яловларидур». Амир айди: «бу нечук расулилло яловлари бўлур?» Халил ота айди: «мени ота-боболарим аламбардори расулиллодурлар». Амир Соҳибқирон, менга баъйат қилғил, дедилар. Халил ота қабул қилмади ва менга ушбу ялов нусрат бўлур, деди.

Алқисса, иковлари ҳарба солишуб, Амир қилич била ани бошиға яра солди. Ул тевағи бошин қайтаруб шаҳр ичра кетти. Амир ўз кўнглида ушбу нусрат ялови менга қолди, деб вақти хуш бўлди. Дарҳол Қуддусдин ўшул тевағи минуб бир араб чиқа келди. Кўрсалар, Халил ота сихҳат топиб келибдур. Амир сўради: «қандай соғалдинг?» Ул «ишинг нима» деб айтмади. Яна ҳамла қилиштилар. Амир бошиға яра солди, форс Ақим ўйун солиб, майдондин чиқти. Ўзбаклардин гуриб чиқиб, Шохруҳ тўра майдонға келиб халил ота қўлидин қиличини тортиб олиб, бошиға солиб эрди. дубулғадин ўтуб бўйнин кести, лекин бўғзи омон эрди. Яне тевағиға даб бериб, Қуддусга қараб кетти. Аммо бир қўли биле бошин тутта жўнади.

Аммо бу тарафда ҳам Амирни яраларига мархам қўйуб фақирларға садақа бериб, олло таолоға такъя қилиб турдилар. Ўзбаклар муқаррар қилдиларки, Халил ота ўлди, деб. Соатидин сўнг, Қуддус қапуси очилди, яна Халил ота саломат, қилич қўлида келур. Барча кўруб, таажжуб бармоқин тишлаб, қандай шифо тонадур, деб хайрон эрдилар. Келиб, Шохруҳ бошиға бир солди. Дубулға тўра бошидин учуб кетти, яна уруб мажруҳ қилди. Ўзбакдин бир-бир баҳодур чиқиб, ҳарба қилишти. Буларни ўлдурди, баҳодурлардин ўн бир кишини ўлдуруб, етти кишини ярадор қилди. Ўзи етти мартаба мажруҳ бўлуб, шаҳр ичра кириб соғолиб чиқти. Кеч вақти бўлғоч, иккала тараф туғни олдилар. Халил ота Қуддус ичра кириб, қапунни маҳкам қилди. Ами

ўз кўнглида ўйлаб, айтар эрди: «сабаб недурки, бу киши шаҳр ичра бориб, соғалиб келур?» Замоинидин сўнг, кўрсалар яна икки қўлида икки ялов, майдонга келиб, яловларни ерга тикиб, мубориз талаб қилди. Амир бовужуд мажруҳлиғи била қўшунларни ўнг ва сўлин тартиб бериб туруб эрди, Султон Муҳаммад тўра келиб, йўлин олиб, қилич била солиб, Қуддус ҳокимин қўли кесилиб шаҳрга қараб қочти. Яна соғалиб чиқиб, тўрага яра солди. Сўнгра Бойқаро баҳодур борди. Халил ота айди: «Эй мўгул халқи, сизлар барчаларингизни қилич дамидин ўтказурман, мени мажруҳ қилиб, ўҳда қилолмассиз». Бойқаро айди: «сен соҳирмусан?» Ул айди: «ғалат дерсан, соҳир душмани худодур». Бойқаро баҳодур ҳоким оёғига яра солди. Яна шаҳрга бориб, соғалиб келди.

Алқисса, бу кайфиятда бўлуб қирқ кунгача Амир неча-неча жосусларни шаҳр ичра киргузуб, хабар олдурдилар, бу сирдин воқиф бўлолмадилар. Амир Иноқ вазирин чорлаб, айди: «мен Қуддус ичра киргайман, Қуддус ҳокими келса, Амир зафар талаб қилиб, уч кун аътқоғга кирди, дегайсан, уч кундин сўнг чиқмасам, Султон Муҳаммад набирам ўрнумга ўлтурсун», деб видоъ қилиб кетдилар. Иноқ бу хабарни ҳеч кимга айтмади. Аммо, Амир соқолин бўяб, қора қилиб, қаландарона кийумлар кийуб, шаҳар ичра кириб, кўча ва ўрамларда сайр қилиб юруб, бир ерга келсалар, бир қари киши йиғлаб юруб. Амир сўрдилар: нега йиғларсан? Анда ул айди: ўғлимни илон чақиб эрди, табибга борсам, тарёк буюрди. Халил отага бориб эрдим, тарёк бермади, деб. Амир чўнтагидан тарёк олиб берди. Ул киши хурсанд бўлуб уйига ёнди. Амир Халил ота ўрдасига келиб андин Масжиди Ақсо зиёратига келдилар, кўрсаларким, эшиклари маҳкам. Амир одамлардин сўрди, айдилар: ҳеч ким Қуддус ҳокимидин кўрқиб бу қапуни очмас. Амир тахайюр бармокин тишлаб, бу сирга тааяжжубда эрдилар. Бу тарафда Қуддус ҳокими чиқиб, ўзбак аскарига муқобил бўлди. Иноқ сафдин чиқиб Амир аътқоғга ўлтурдилар, деб ўзи келди. Анда Халил ота анинг била ҳамла қилишти. Мажруҳ бўлуб, тевасин югуртуб, Масжиди Ақсога борди. Амир мунтазир эрдилар, Халил ота чўнтакидин очқуни олиб, қапуни очиб, масжид ичра кириб, дарҳол шифо топиб чиқти. Амир хоҳладики, бу сирдин сўргай. Икки киши бир-бири бирла сўзлашиб айтур: ҳар ким бу воқеани сўрса, албатта мўгул жосусидин бўлур. Амир завқ қилиб, сўрмади. Ўз кўнглида айди, «албатта, бу мени иқболимдур». Вақтики, Халил ота ўзбак аскарига муқобил бўлгоч, Амир орқасидин келиб, шавқун солиб, айдики, эй мўгул ўзбаклари, қочингиз Қуддус ҳокимидин. Иноқ Амир товушин билиб, яловларни йиғиштуруб олди. Халил ота ҳарчанд мубориз талаб қилди, ҳеч киши майдонга келмади.

Саотидин сўнг Амир кўрсалар, барча қочиб келур, орқасидин Халил ота ҳам қочиб келур. Амир бир кишидин сўрди, бу нима тўфоланг? Ул айди: Қайсардин куёвига бир йўлбарс юборгилгон эрди, ул қафасдин чиқиб, барчани қувлаб келур. Амир дарҳол қассобни фиҳоғин олиб, йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Халил ота муни кўруб, Амирни чорлаб, ўрдасига олиб борди. Амир андин юқори чиқиб ўлтурдилар. Ҳоким айди: «нечук мендин юқори

Ўлтурдунг?» Амир айди: «авлюди саййид бўлурман». Халил ота Амир салобатидин ҳеч нима демади. Соатидия сўнг «пўш — пўш» деган шавқун келаберди. Сўрсалар, Амир Темурдин элчи келур, дедилар. Амир Иноқга деб эрди: «ҳар вақт мен шаҳр ичра кирсам, ўглининг элчи қилиб юборил». Кўрсалар, Иноқни ўгли Хуморий келур. кўлида қилич, боши яланг, бўйнида кафан, икки кўли боғляк, белида тошдин камар, бир парча темур кўйнида, лекин мактубномаси йўқ, Халил ота қошига келди. Ҳоким айди: «номанг бўлса, кўрсатил». Элчи айди: бегимиз ҳар нимани буюрубдур, анинг амри била келибдурман, ўзга иложим йўқ». Халил ота арқони давлат била бу ишорат фаҳмига ожиз бўлдилар. Амир айдилар: агар ижозат бўлса, Амир Темурни бу муаммосин мен десаь бўлурму? Ҳоким айди: дегил. Амир айди: яъни Амир Темур бу ишни сизларга андоза қилиб юборибдур: мени сипоҳларим ва баҳодурларимга тирикликдин ўлмак ортуқ кўрунур, бу тариқа ўзларин ўлумга тайёр қилибдурлар.

Сен ақида қилмағилки, Амир Темур сипоҳларин ўлдурурман деб аларни қочмоғида ҳам бир сирри бор. Ҳоким буюрдик, элчини кўйини ештилар. Дарҳол Хуморий кўйнидин темурни олиб, соати кўёшга кўйди, андин тошни темурга урди, жонгиллаб товуши чиқти. Ҳоким айди: мунда нима маъни бор? Амир айдилар: яъни, Амир Темур айтурким, агар сен қуёш бўлсанг, мен темур, қуёш таъсири темурга бўлурму? Тошни темурга урди, яъни, темурга ўзинини урма, ани амрига бўйун қўй.

Андин сўнг, Халил ота элчиға малукона кийумлар берди. Хуморий Амирға қараб, бу сирдин воқиф бўлолмаи, шаҳрдин чиқиб, отасин қошига келди. Бу муаммони ҳеч киши очолмади, лекин бир қаландар, сурати Амир Соҳибқиронга ўхшаш, ул очти дегач, Иноқ айди: «одам одамга кўб ерда ўхшай берур».

Аmmo Халил ота Амирға айди: мендин нима талаб қилурсан, дегил. Амир бир оҳ тортти айди: «Эй бегим мени талабимға етқузурсизму, йўқ?» Яна Ҳоким айди: «нима талабинг бўлса, айгил, иншооллоҳ; муродингга етгайсан». Соҳибқирон айди: мен каминани бир қўл бирла бир оёгим чўлоқдур, нима бўладурки, сиз била Масжиди Ақсога бориб, сиз каби мен ҳам шифо тобсам: Ҳоким хайрон бўлди, соати тафаккурға кетуб, бошин кўтариб, кўб таъкид била сўзлаб, айди: «агар ул ерға борсанг, ҳар нима кўрсанг, зинхоҳ кишиға айтмағил» деб очқуни чўнтакидин олиб, Амир кўлиғе берди. Амир ҳарна деса қабул қилиб Масжиди Ақсога бориб қапусин очиб кирдилар. Кўрсалар, санг муаллақ, ёнида бир киши сочлари фатила-фатила тоат қилиб, риёзат чекиб ўлтурубдур, асару каромат ани манглайидин ҳувайлодур. Амир билдики, Халил отанг яраси бу кишини нафаси мубораки била соғолур. Амир Соҳибқирон ул зоҳидға мутаважжих бўлуб, бу байтни ўқудилар:

Рубоий:

*Эй азизим, менга айлангиз назар,
Осийман, оламда юрғон дарбадар.*

*Беодоб, густоҳлиқдин ушбу кун
Ўз-ўзимга айтадурман: алҳазар.*

Зоҳид Амирни жавобиға айди.

Рубоий:

*Муътакаф бўлдим Масжиди Ақсога,
Маҳрам ўлдум мен жойи аълоға.
Зарра-зарра эътибор топиб.
Мис вужудим уланди тиллоға.*

Амир келиб, рўбарў бўлдилар. Кўрсаларким, шайх Озарий эрур. Воқеаси андоғ эрдик, Соҳибқирон баргоҳида бир шоир шайхга мухалиф бўлуб эрди. Ани иши шайхга ёмон тегуб, андин ҳажга бориб, неча замон анда риёзат чекиб, валоят ҳосил қилиб, андин Масжиди Ақсога бориб, муътакаф бўлуб, «Жавоҳир ал-асрор» китобин анда тасниф қилиб эрдилар. Хабар бўлдики, Амир Темур аскарин келди, деб. Ул замонда Халил ота шайхга мурид муътақид бўлуб эрди. Шайх валоятларин Амир Темурга билдурмоқ учун айдилар: «Боргил, Амир Темур оқсоқға ани сипоҳларин шикаст бергил, агар мажруҳ бўлсанг, мени қошимга кел, мени кароматимни кўргил», деб эрдилар. Ҳар ери яраланса дарҳол келиб, бу кишини дуолари бирла шифо топар эрди.

Амир туруб, шайх оёғиға йиқилуб, қўб узрлар айтиб йигладилар, ҳарна беодоблиғ бўлса, кечурғайсиз, деб. Андин сўнг, Шайх Халил отани чақиртиб айдилар: бу кишини олло таоло азиз қилибдур, тез бўл, мунга итоат қилгил. Ул шайхни насихати била Соҳибқиронға тобеъ бўлди. Сўнгра шайх Амирға айдилар: агар хоҳласанг, дуо қилурман, оёғ ва қўлунг сиҳхат тобғай. Амир айди: «Ушбу оқсоқлигим қўнгли шикасталиғимга далолат қилур, яна ҳеч ким мени манзур қилмас, ушбу ҳол била олло таоло мени аламға мансур ва музаффар қилибдур», деб қабул қилмадилар.

Алқисса, Қуддус шариф тобеъ бўлуб, Амир ўзбак сипоҳларин барқарор қилиб қайтиб шайх Озарий хизматиға келиб, дахмаи анбиёи саловатулло алайҳиммонинг зиёратин орзу қилдилар. Дерларким, тонгла маҳшар куни қиёмат ул ердин кўзғолур. Аммо ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон Искандари соний авлиёи оллонинг қабри шарифларин тавоф қилиб, шайх Озарий каромати била анбиёлар қабри муборақларин зиёрат қилмоқ бўлдилар. Анда Амир қошиға бир оқсоқол, нуруний киши ҳозир бўлуб, айдилар. «Бу қавмни улуғи кимдур?» Барчалари Соҳибқиронни ишорат қилдилар. Ул кишиға ота-бобосидан дахмаи анбиёнинг қалидлари қолгон эрди. Ул киши айди: тонгла бир одам бу ерға келур деб, руъё ичра расул акром саллоллоху алайҳи васаллам менга башорат бердилар. Яна менга айдилар, тонгла дахмани қапусин очгил, ул умматим анбиёи жамолларин кўруб, мушарраф бўлсун.

Алқисса, Соҳибқирон аввал равзаи мутаҳҳараи ҳазрат Нух алайҳис саломға кирдилар. Сағонаға дохил бўлуб, қибла

тарафдин бел била андак туфроқ олдилар. Анда бир қуфллик эшик маълум бўлди. Ани очқуси Абдулло отлиқ кишида эрди. Андин сўнг, мушк ила ифор иси келди. Анга уч киши кирдилар. Шайх Озарий ва Амир Соҳибқирон ва Иноқ вазир кўрсалар тошдин тахт узра бир киши ухлаб ётгандек, узун ётур, ёшил шолдин узра тутуқлуқ. Очиб қарасалар, бир киши юзлари очуроқ, қош ва соқоллари қора, икки қўллари кўксиларида, бир лавҳ бошларида турур. Анга хати арабий ёзилгон. Ани шайх Озарий ўқуб, тафсир қилдилар, шул мазмундаким:

Эй Муҳаммад уммати, бу сўзни жонимиз била қабул қилдуқким:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Хуш қулоғи била эшиттук, бу ҳидоёт маъмур бўлуб, калимаи «Ло илоҳа иллаллоҳу»ни халқга айтдук. Ул қавми беклар бизларга қўб иззаларни берди:

إِنَّهُمْ كَانُوا أَظْلَمَ وَاظْغَىٰ

Бу жолимга шаҳиддур. Андин қўлимни дуога кўтариб, юзимни меҳробга ўгуруб, муножот айладим:

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Алар тош била мени мажруҳ қилсалар ҳазрат Жалол ул ҳидоят қарам баҳридин менга шифо бағишлар эрди. Жаноб парвардигоримга арзимни еткурдим:

رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ إِلَّا فِرَارًا

Ваҳий раббоний ва фармони субҳоний бўлдики, Эй Нух, мен қалами тақдир билан лавҳи тасвирда рақами имонни бу кўнгли қораларни отиға ёзгоним йўқ. Андин сўнг бу хабар содиқга фои: бўлуб, дуо тийғин кўнгулдин чиқариб айдим:

رَبِّي لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دِيَارًا

Дуо ўқи нишонага етиб, амалга газаб ворд бўлиб, бизларга кема сабаб бўлди, хитоб бўлдики, кема ясогил деб. Қавли таоло:

андин сўнг, олам ғарқаби гирдоб бўлуб, ҳалок бўлдилар. Ҳазрат воҳид ул қаҳҳордин хитоб келдики:

وَأَصْنَعُ الْفَلَكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَجِينَا

لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

Андин хитоб-итоб омизни эшитуб, навҳа қилуб, йиғладимким, Нуҳ деб лақаб қўйулдум. Ва ушбуни дедим.

Назм:

Кўзинг ибрат ила очиб, бизни кўр,
Ҳамма иллатинга шифои берур.
Оё, оқил эгаси ва покиза дин,
Назар айла ибрат ила ушбу ҳин.
Топар жону кўнглунг бу ердин ҳузур,
Кўрарсан, бу дахма бори нур эрур.
Ки мен Нуҳ эрурман, расули халил,
Бу ерга келиб сен муни англағил.
Назар қил мени сийнаи ришима,
Яна йиғлагон бу кўзи ёшима.
Ғарибона ҳар су, назар қил бу чоғ,
Жаҳони шишдин бўлуб барча доғ.
Ўлим шарбатидин ичиб бўлди маст,
Ажал илки етказ, буюк бўлди паст.
Бори маст, мийнои базм, шаҳвад,
Бори Маҳфилорои боғи вужуд.
Бори андалиби риёз обод,
Бори гулбини гулистони аҳад.
Бори ҳамдам Жаброил ойин,
Бори ҳам суҳангўй руҳи илойин.
Бори руҳи Қуддус эди, ҳамнафас.
Лаҳад ичра бўлди чу мурғи қафас.
Ажал илқидиндур бўлуб тўда хок,
Ётибмиз бу ерда бўлуб сийна чок.
Қаерда ғариблар эса, қил ризо,
Ки сандин ризодур бори анбиё.

Аммо, Амир Соҳибқирон кўб нола қилиб, йиглаб, ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсалар, бир зоти боборакот ёнларин туфроқ узра қўйгон, кафан белларида ўролгон, араб шакл, бошларида ёзилмиш-ким:

بِسْمِ رَبِّتِ هُوَ عَلِيهِ السَّلَام

Яна дебдурлар: Эй даҳмага келгон Муҳаммад умматлари, олло таоло менга саккиз шамол ато қилгон эрди, тўрти раҳмат ели ва тўрти азоб ели эрди. Оё, бу равзога келгон азизим, ибрат кўзин очиб, билғилки, охир бу дунёи ниҳол умрингни елга берур. Кўргил, оламда на анбиё ва на авлиё қолсун, деб бу мазмунни дебдурлар.

Н а з м:

Ки мен Худ эрурман, худога расул,
Эшит, ақл эгаси, сўзум, қил қабул.
Бафармони ул қолдир зул-жалол,
Очиб даъвата мен лисони мақол.
Тилим олмади ҳеч у гумроҳлар,
Сўзим кўнгли тошларга қилмай асар.
Қилиб халқа даъватки тўқсон йил,
Зилолат ора қилди яқсон йил.
Очилди чу дарҳи нори жаҳанним.
Чиқорилди оламга боди ақим.
Жаҳонни хароб этти тўфон сени.
Ушал қавми Нуҳдек тўфон сели.
Оё, ушбу ерға келан одами,
Вафосиз жаҳонни тўладур ғами.
Кўруб, ибрат олғил бу равзат ора,
Ўлум илқидин барча бағри яра.
Самуми ажалдин жаҳондур хароб,
Ўлум ўтидин барча бағри кабоб.
Йўқ эрмиш омонлиғ, бўлурсан фано,
Будур пандим, англа, сенга ва-д дуо.

Яна андин Соҳибқирон тазарруъ била йиглаб, ўзга даҳмага кирдилар, Анда айтибдур:

بِسْمِ رَبِّتِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

яъни, дўсти субҳондур. Ул ерга қарасалар, Сож йиғочидин тобут, очиб кўрдилар, ул зоти боборакот соқоллари оқ, қабрлари узра лавомий нур барқ уруб турур. Ҳазрат жалол хидоят дебдурким, бу нурни асло норға оғишта қилмагайман. Ул зотнинг икки қўллари кўкси узра қўйилгон, икки муборак лаблари табассумда эрди, юзларин гулзори гулдек очилгон, бошларида тошдин лавҳ ёзилгонким.

Н а з м:

Мени билгил, Халилулло эрурман,
Худони сунъидин огоҳ эрурман.
Эшитгил, эй азизим, қилмагил ҳазм,
Расул айлаб мени қилди ул ва-л аъзим.
Мени вақтимда машҳур эрди Намруд,
Менга душман эди ул габри мардуд.
Мениким анда солмоқға оловға,
Уруб йўлдин, кириб шайтон жиловға.
Чу қилди мунҳаййиқни анда тайёр,
Мени ташладилар кўб аҳли фужжор.
Мен ўтқа отибон аҳли Намруд,
Ўшул ўтни гулистон этти Маъбуд.
Ерим пеша чиқиб дўзахдин ул он,
Анингдек душманни қилди яксон.
Яна менга худойим қилди фармон,
Бу ўғлинг Исмоилни айла қурбон.
Дедим, ўғлумға мен: «Эй нуридиди,
Менга фармон эрур ҳақдин расида.
Керак қилсам сени танғримға қурбон,
Нима дерсан, чиқар сендин азиз жон?»
Деди ўғлум: «Агар амр этса субҳон,
Фидо бўлсун йўлида минг азиз жон».
Бўйин қўйдум түтуб мен амри ҳақни.
Чу ўғлум ҳалқумиға қўйдум фичоқни.
Мени бу ҳимматимға анда жаббор
Юборди Жаброилдин ҳада қўчқор.

Андин Соҳибқирон кўб ибратномаларни кўруб, ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсалар, анда дебдур:

بَدُّ ثَرِيَّتِ اِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Тобут ичра кўрсалар, қулоқлари катта, кўзлари юмик, тишлари бир-бирига ёпушган, яна қиррабурун эрдилар. Ҳануз ул қофила солорнинг юзлари гулзорида соқолларин сунбули муаттар эрди. гўё соч ва соқолларин иси мушки анбар эди. Икки қўллари қовуштурулгон, гунча каби лаблари табассумда эрди. Лавҳ узра хатни

кўрдиларки, мендурман Исмоил ибн Иброҳим алайҳис салом, эй бу ерға келгон. Муҳаммад охир замон уммати, билгил, мени волиди бузургворим ҳақ амрига бўйун қўйуб, мени забҳ қилмоқға келтурдилар, мен ҳам баҳодурлик била жонимни жононимға нисор қилмоқ бўлуб, кўзимни юмдим. Падари бузургворим бўғзимға пичоқ қўйдилар. Тангри иззу жалдин хитоби пўритоб келдики, эй пичоқ, бу севуклу дўстума ҳаддинг борму, бўғзин кесарсан? Анда пичоқ яратганинг қаҳри итобидин қўрқуб, дами қайрилуб қолаберди, ўтмади. Отам яратганим амрига тоъжил ва тўхтамоқлик бўлдим, деб сиёсат била пичоқни тошқа урдилар — тош икки бўлди. Андин сўнг Ҳаброил амин парвардигор амри била қўчқорни мени забҳим ўрнига келтурди. Яна бу мазмун айтилубдур.

Н а з м:

*Мени билгил, Забиҳулло эрурман,
Худойим амрига оғоҳ эрурман.
Мен эрурман, бил, Иброҳим боласи,
Халилулло кўзин оқу қораси.
Мени забҳимға ҳақдин келди фармон,
Отам ҳақ йўлиға қилмоқға қурбон
Мени боғлаб, олиб қўлға пичоқни,
Тилида зикр этибон ёди ҳақни,
Яратган амрига бўйнуьмни солдим,
Кўзим юмдим, очарға мен уёлдим.
Бўйун сўндим ҳақ амрига мен зор,
Мени ўрнимға келди анда қўчқор.
Оё, бу ерға келгон ибн Одам,
Улуғ тутма ўзингким, тут ўзинг кам.*

Андин Амир Соҳибқирон йиғлаб, ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсалар, бир зоти шариф хурмо йиғочидин тобут ичра ётурлар. Юэлари оқ, бўйлари ўрта, муборак манглайлари кенг, сунбул соқол. Анда бошлари узра бу лавҳда ёзилмишким:

بَدَأَتْ رَبِّتِ اسْمَاقُ ابْنِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

Эй ақл эгаси, бу ерға келиб, жасади анбиёға назар қилсанг, томуғ ўтидин холос бўлурсан, деб бу мазмун айтилубдур:

Н а з м:

*Бил, Исҳоқ машҳур отим бўлур,
Иброҳим Халилики, зотим бўлур.
Ки мендин бўлубон неча анбиё,
Яна бўлди андин неча авлиё.
Дей Еқубу Юсуфким, Айюб наби,
Сулаймону Довуд Мусо бори.
Йўшғи Зикриё бирла Яхёё расул,*

*Мисхоким эрди отасиз ўғул,
Шайб, Жаржис ва Дониёлу азиз,
Ҳаким эрди луқмон, ўшал Ботмиз.
Алар барчаси зурриётим эрур,
Алар то қиёмат саботим эрур.
Бу ерға келанким, одоб бирла бўл,
Тоғиб яхшидин не тоғиб яхши йўл.*

Андин Амир Соҳибқирон ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсалар бир зоти шариф кирпич узра така қилгон. Ул кишининг муборак манглайларидин ғам ва қайғуни асари ҳувайдо бўлуб турур. Бошларида тошдин бу лавҳда ёзилмишким:

بَدْرَتِ يَعْقُوبَ ابْنِ اسْحٰقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй, бу жойга келгон азизим, мени билсанг, ўшал Ёқуб пайгамбардурманким, Юсуф назониним ҳажру фироқида во Юсуфо, во фурқато, деб нола ва фарёд қилиб, йиғлай-йиғлай кўрар кўзим кўрмас бўлди. Мени навҳаларимга малоиклар зори ва тазорурь қилар эрдилар, деб бу мазмунни дебдурлар:

Назм:

*Юсуфо рўзу солинг кеттиму шоми фироқ,
Кўргузур бу кетмокингдин таъсир айёми фироқ.
Олам ҳуснунг губоридин хаёлим бийм этар,
Гуйиё бўлди бу дам умму аъломи фироқ.
Қайси ерлар ичра бўлдунг, зор эғиб мен хагани,
Қайси ўтдурким, менга сенсиз бўлон номи фироқ.
Йиғласам фурқат тун кўкда кавокиб рашк этар,
Бўлмағай оҳ ар десам, хуршид айёми фироқ.
Тингласанг кўблар фироқ ўтиға куймиш даҳрда,
Бу фалак авлоди Одамға сўнар жоми фироқ.*

Эй, нури айиним, шул кайфиятда Юсуфим ғамида қирқ йил йиғладим, дебдурлар.

Андин Амир ҳам йиғлаб, ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсаларким, ҳайхот бу даҳмани турфа зийнат берибдурким, тамом тоқчаларида лаълу инжу ва жавоҳирлар терилгон, тахти ож узра тобут пардан истбарқ ёпулгон бир зот юзлари узра тутуқлуқ ухлаган каби ётурлар. Амир Соҳибқирон кўб одоб била келиб, бу зоти шарифни кўрдиларким, гўзалликда олам нозанинлари ул кишини кўрса ўзидин кетар эрди, жаннатни ҳуру гилмонлари бу зотни гулзор жамолиға рашк этар эрди. Қадду қоматларидин сарву шамшод шарманда ва зулфу сунбуллариға жаҳон хўблари банда эрди. Кўзларин Хўтан кийиклари кўрсалар, ўзларин парвона каби урар эрди. Юзларин нурин ой ва қуёш кўрса, Мағриб сариға қочиб,

беркинар эрди. Қошларидин ҳилол бели эгилар эрди. Оғизларидин гунчалар қонға тўлар эрди. Юзларин холидин лолалар бағри куяр эрди ва неча Зулайҳо сифатлар ани ишқида жондин тўёр эрди.

Соҳибқирон кўруб ва тахайюр дарёсига фарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлади ажабо бу олам султони қандай зоти шариф деб. Бошларида биллурдин лавҳ кўрдилар, анга ёзилибдур:

بِنْدَاتُ رِبِّتِ يُوْسُفَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Эй азизим, мендурман, Ёқуб пайгамбар сулби саҳобидин Роҳилани садафи раҳмига қатраи томуб андин бозори жаҳонга келиб, дурри нурбаҳо бўлуб, бу хусну жамолга кўзгуда назар қилиб, юзимни ой ва гунашдин нуктаи холларимни кавокиби сайёрадин баландроқ кўруб, ўзимга фахр қилиб эрдим, бу ишим тангри иззи жални даргоҳига хуш келмай, ул сабабдин оғаларим мени етти пулга тажжорга сотдилар. Эй ақл эгалари, бу сўзни англагилким.

Н а з м:

Эшитгил, эй азизим, айлай оғоз,
Манам кўргон жафолардин дейин боз.
Оғаларим мени элтиб, солиб чоҳ,
Келубон карвони анда ногоҳ.
Чиқориб олдилар ул дам қудуқдан,
Мени кўрдилар анда бир неча тан.
Оғаларим бўлуб ул ерда ҳозир,
Сотиб Маликга ул жамъи ақобир.
Мени келтурди Мисрига ул Молик.
Манам қул бўлмоққа бердим ризолик,
Яна Молик Азизи Мисра сотти,
Зулайҳо кўрдиким, ақлин йўқотти.
Қилуб кайд ул мени зиндонга солди,
Зулайҳо бу иша охир уёлди.
Чиқиб зиндони меҳнатдин қутулдим,
Бил охир, тахт узра султон бўлдим.

Алқисса, Амир йиғлай-йиғлай бу даҳмадин яна ўзга даҳмағ кирдилар. Кўрсаларким, шамшод тобут ичра бир киши ухлагағ каби ётур. Лавҳ узра ёзилмишким:

بِنْدَاتُ رِبِّتِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй Муҳаммад уммати, билгилким, бу рубъи маъмурни қасри мени отимга ёзилгондур, мени шаънимга келибдурким:

قولى تىلى ياداۋدانا جىلناك خلىنة فى الارض

Бўстон тийнатимни файзи баҳори нубувватдин мунаввар қилибдур ва райҳон чаманимни анфоси номуси акбар бирла муаттар қилгондур. Ашжори мамлакатим ваҳийи раббоний бирла илҳоми субҳоний бирла чечаклар очилиб, емишлар бўлгондур. Кўнглум сандуки ҳикмати ишжу ва лўълўлар ила тўлгондур, эй аржумандим мени нағмамни садосини қушлар эшитса ҳаводин тушар эрди, денгизлар эшитса тошар эрди. Ҳар нима ва ҳар кима таъсир этиб, жон қулоғига етар эрди. Масти лоақл бўлуб ўздин кетар эрди. Аҳли ишқға шавқу завқ хосил бўлуб, файзи футух тошар эрди. Яна бу газал ёзилмиш.

Назм:

Манам нағмапардоз қонуни завқ,
Манам махфилорои ноқуси шавқ.
Менга берди олао тўла ишқини,
Яна кўнглим ичра тўла шавқини.
Бериб нашаъ майидинки рўз аласт,
Топуб зарра завқи бўлиб мен чу маст.
Мени тушима тоғу тош барчаси,
Қулуб нолау зор гирён басте.
Малаклар фалакда эшитса агар.
Ўзин ерга ташлаб қилиб гирёлар,
Денгизда эшитса наҳанглар товуш,
Чиқиб сув юзиға кетиб ақлу ҳуш.
Вухушу туюрлар эшитиб бари,
Юролмас, учмоқға бўлмас пари.
Эшитса унимни замину замон,
Бари маст ўлурлар макину макон.
«Забур»ни ато қилди тангрим манга,
Азизим эшит, сўзни дедим санга.
Ажал нағмаи маркабини соз этиб,
Танамдин руҳим кетти парвоз этиб,
Қани нағма бирла садоу наво,
Будур кори дунё ва-д дуо.

Амир бу сўзларға масту мустағриқ бўлуб йиғлаб, яна ўзга даҳмаға кирдилар. Бир зоти шарифни кўрдиларким, кийумлари гиламдин, муборак қўлларида асо, бошлари узра тақя, асари шиддат, салобат манглайи муборакларидин ҳувайдо бўлубдур. Олдинда лавҳ узра ёзилмишким:

بَدَاتُ رُبَّتِ مَوْسَى الْكَلِيمِ اللَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

«Эй Мухаммад алайҳи саловат вассаломни умматлари, мендурман ҳарими жаборутда ва бисоти мулукотда Тури Сино узра таманнои калом, саодат фаржом ўлуб, Калимуллоҳ отим бирла сарафроз бўлдим. Андин кейин:

رَبِّ اَزِي اَنْظُر اَيْك

деб орзу қилиб, Жалол ҳидоятга арзимни еткурдим: зажр била хо-ю ҳавасни гарданига андоғ урдиким, губори ҳижоб кўнглимдин кўтарилди. Минг-минг Тури Синоу Мусо назаримга келдиким, ваҳдат хуми олинда соқийи боқий кўлиндин таманнои ривоят қилурлар. Хитоби мустатоб рабб ул арбоб менга тўкулдиким, эй Мусо, жамоли бокамолимни ўшул матлубга кўрсатурманким, барчанинг хеши улдур. Бу ишорат бирла нақди жонимни жонопимга бағишладим. Қабз ул арвоҳ илкани жонимга урди. Тойири рух жасад қафасидин тайрон қилди.

Н а з м:

*Манам Мусо, эрур ҳақнинг калими,
Тур узра топуб раҳмат шамими.
Тажаллини кўруб эмин шажарда,
Тегиб шиж ўти таъсири жигарда.
Таманно ҳақга қилдим рабби арни,
Эшитгим лан таронидин хабарни.
У дам Тур узра тушти ламъаи нур,
Бўлубон пора-пора анда ул Тур,
Уланди тошларким гўтиёга,
Тутундек учгилар сўйи самоға.
Яди байзо менга берди асоий,
Гоҳи кўпрук бўлуб, гоҳ аждаҳои.
Мени голиб қилиб фиръавниларга,
Ўшул динсиз, ўшул беавниларга.
Биза йўл бердиким, онларни ваҳҳоб,
Ишорат Нилига қилди, бўлди ғарқоб.
Эшит, эй ақл эгаси, аржумандим,
Будур ибрат сенга, олғил бу пандим.*

Яна Амир шавқ-завқ била ўзга даҳмаға кирдилар. Бир зотни кўрдиларким бўйлари узун, соқоллари сийрак, қошларини учида ҳоллари бор, бошлари тарафда лавҳ ёзилмишким:

Эй азизим, мендурман. балиқ қорнида қирқ кун «ло илоҳа анута субҳонака инна кунту минал залимина»¹ зикрини ёд қилғон, тангри таоло зикри била балиғ кўксини обод қилғон.

¹ Оллоҳ сен бирсан ва поксан, мен ўзимга зolimман.

Назм:

Эй ақл эгаси, покиза дин,
Мен Юнус эрурман англа бу ҳин.
Ютти мениким наҳангеи дарё,
Қирқ кунча суи ичра айладим жо.
Сажда узра бош қўйдим анда,
Зикрини дедимки, жон баданда.
Балиқ қилолмади мени ҳазм,
Боз ушбу жаҳонға айладим азм.
Андин яна бу наҳанг туфроқ
Ютти, ҳаракатда йўқ менга чоқ.
Эй ақл эгаси, ботамизим,
Алданма жаҳонға, эй азизим.
Одоб ила бўл жаҳонда, эй ким,
Одоблу кишини сўйди тангрим.

Андин яна ўзга даҳмаға кирдилар. Анда бир йигитни кўрдиларким, соқолу мўйи лаблари эмди майса бўлуб, юзлари гулзорида хатти райҳон каби муаттардур. Кўзларининг инбуъидин ёш дурри маржон каби юзларини сафҳасиға тизилишимш. Бошлари узра ёзилмишким:

بِذَاتِ رَبِّ يَحْسَى ابْنُ ذَكْرِيَا عَلِيهَا السَّلَامُ

Эй ақл эгалари, мандурман, тангри иззу жалдин кўрқиб, доимо кўзларим ёши жорий эрди, кеча-кундуз тинмай тоғларға чиқиб, тошларға бошим қўйуб, йиғлар эрдим.

خُدُوهُ فَغَلَوَهُ ثُمَّ انْجَمِمْ صَلَاةَ

Тонгла маҳшари акбарда бўлгон хитоблар ёдимға тушса, мени тоб-тоқатим қолмағай. Вой, бир мушт туфроқни холи на бўлғай, деб йиғлаурман. Эй азизим, бу ғазални эшитгил.

Назм:

Оё ақл эгаси, сўзим эшит,
Тавозеъда Яҳъё эрурман йигит.
Қиёмагни хавфида тарсандаман,
Нечук хавфин айтмай, баса, бандаман.
Жазо кун ийғилса ҳамма ҳашр аро,
Бори ўз гуноҳи-ла мотамсаро.
Неча саф бўлуб турсалар ҳар сари,
Келуб нома анда саросар бари.
Биров ўнг тарафдин, биров сўл тараф,

*Сўнгидур ғазабдин йнгибур шараф,
Биров жаннатидур, биров дўзахий,
Каломида берди хабар, эй озий,
Илоҳо, ўзинг сағла ислом элин,
Баҳаққи набилар ҳамма мурсалин.*

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон барча анбиёларни равзаи мутахҳараларини зиёрат қилгондин кейин, аларни руҳи пўрфутхларига ош ва таъом қилиб, хатми Калом шариф қилдуруб, савобини оналариға бағишладилар, валлоҳи олам, биссавоб.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНҒА РУМ ПОДШОҲИДИН ТОБУТИ САКИНА БИРЛА НОМА КЕЛҒОНИ, АНИ ОЧИБ, КЎБ ҲИҚМАТНИ КЎРГОНЛАРИНИ БАЕНИ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Миср шаҳрини ўзлариға тобеъ қилиб, айшу камронлиғда эрдилар. Ушал вақт Олатог йўлинда қанча Амирни аскарларидин қоровул бор эрди. Аларни кўзиға узогдин аскар муъайяна бўлди. Қоровуллардин бири келиб, Иноқ вазирға хабар бердилар. Иноқ сўрди: тахминан кўшунни адади қанча келур? Қоровуллар айди: беш юзга яқин келур. Андин кейин Иноқ айди: сабр қилинлар, мабодо, элчи бўлмасун деб. Ўзи Амир Соҳибқиронни қошлариға борди. Ушул вақтда Амир Соҳибқиронни тахтлари Нил денгизини ёқасида эрди. Минг таноб ерни ўраб, чодир хаймаларни куруб, яшил ва сариг чодирлар барчаси атлас, кимхофдин эрди. Тахтни атрофида олтун панжара, анинг атрофида кумуш панжара, кумуш панжара ичра Мироншоҳ тўра ва Мирзо Шоҳруҳ тўра ва Мирзо Умаршайх тўра ва Султон Муҳаммад тўра барча тўразодалар турар эрди. Анинг атрофида етти юз хўжасаролар бор эрди. Аларни улуги Ҳинд хожа эрди. Иноқтоз айёр келиб, Ҳинд хожаға айди, андин кейин Ҳинд хожа олтун панжараға келиб, Амирга айди: Иноқтоз хизмат бўсагангизга келибдур, жанобингизга арзи бор эмиш. Амир буюрдилар: келсун деб. Андин кейин Иноқтоз Амирни қошиға келди. Иноқтоз тиз букиб, арз қилиб, айди: «Эй Амир афандим, Олатог узра қоровулларингизга чўлистон тарафдин андак ёвдин асар бўлубдур». Бу сўзни Амир Иноқтоз кал, қиморбоз айёрдин эшитиб, дарҳол мирзо Шоҳруҳ тўраға буюрдилар. Филҳол, тўра ғайрат ўтиға ёниб, барлос бекарини олиб, отга миниб, икки минг аскарни жамъ қилиб, эллик баҳодур йигитни ўзиға йўлдош қилиб, кўшундин илгари бордилар. Тўра ёвға яқин бориб, кўшунларини жамъ қилиб, карнай, барабан чолдурди. Аскарлар денгиз каби мавж урар эрдилар. Ногоҳ, кўрсалар, бир йигитчаи нозанинким, қошлари мисоли ҳилол, тобон, бўйлари мисоли ниҳоли ларзон, кўзлари чўлфондек, лаблари ақиқ маржондек, тишлари дур, баданлари кумуш каби барқ урар эрди. Остида бўз оти, қора кўз, бошида тож, бўйнида ридои Қуръон, хамойил қилич белинда,

тасбеҳ қўлида, табассум бирла оғзини очиб, гўё оғзидин шакар сочиб, тўрага турк тилида сўзладиким, мен сизларга Қайсардин элчи бўлуб келдим, мубориз эмасманким, жангу жадалга келгон.

Тўра билдиким, асари асолат ва нажобат ани юзи ва назаридин хувайдо бўлуб туруп. Тўра сўрди: «отинг нима, ким эрусан?» — деб. Ул йигит айди: Эй мўғулларни бекбачаси, мени сўрсанг, Елдириим султон Боязидни ўгли бўлурман, отим султон Шабли, отам мени неча савгот ва тухфалар бирла Амир Темурга элчи қилиб юборди. Султон Боязид айтадурларким, ўзгани элчи қилиб юбормадим, бориб билғилким, мўғул хонини мақсуди нима эруп?

Мирзо Шоҳруҳ тўра элчининг жулус айвонлигин, асвол кайвонлигин билиб, филғол, отдин тушуб, қайсарзода бирла қучоғлашиб кўруштилар ва навозишлар қилдилар. Тўра айди: «мен сизларни ёв хаёл қилдум», деб узр айтти. Шул замон Амирга, қайсарзода келубдур, деб хабар бердилар. Андин кейин умаролар қайсарзодани элчихонага келтурдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар кун турлик-турлик таъомлар бирла элчиларни зиёфат қилдилар. Андин кейин султон Шабли Амир Соҳибқиронга кўринишни ҳаракатини қилди. Амир кўринишни бир йилга қўйдилар. Охир, Шоҳруҳ тўрани воситаси бирла олти ойга келтурдилар. Аммо, кўклам вақтида рабби ул аввалнинг ўн бешинчисида саврнинг саккизинчисида чаҳоршанба кун эрдиким, давлати Чингизхондин қолгон тўқуз юз сируни келтуруб, зеб-зийнатлар бериб, либос палослар солиб, жамъи ўзбак беклари, ҳар қайсилари ўз ўрунларида қарор олдилар. Икки тарафда ясовул, баковуллар ва нақиблар ва амалдор, уламо ва фузуло ва ҳукамолардин эрди. Юқори-қуйи барчалари тартиб бирла ўлтурдилар. Андин кейин султон Шабли яшил тўн кийиб, бўйнида ридо, қўйнида каломуллох, қўлида тасбеҳ, неча-неча совғалар ва қанча тўффичоқ отлар ва қанча шунқор бирла ва қанча теваларда матоъи нафоис бирла келтуруб Амирга кўриниш қилмоқ учун яна бир сандуқ келтурубдурким, тобутга ўхшаш, узунлиги беш таз, энлиги бир газ. Ани умаро ва беклар ўртасига давлатхонага қўйди. Ул мавзеида йигирма танобга яқин жойни икки тарафига яшил зумурад чодирдин қанот қуруб қўйдилар. Соати(дин) кейин, «пўшт-пўшт» овози келаберди. Кўрсалар, гуломбачалар хўжа саролар тўп-тўп, қилич белларида, тафонгча қўлларида барчалари таъзим ила келиб турдилар.

Андин кейин асъаса, дабдаба ва шон-шавкат бирла Амир Соҳибқирон келиб, давлати тахт узра қарор олдилар. Андин кейин ясовуллар султон Шаблига қараб ишорат қилдилар. Султон Шабли, филғол, тортуқларни ва тухфаларни Амир Соҳибқиронни қошларидин ўтқузди. Андин кейин овози баланд бирла айди: «Эй ўзбакларни хони, вэй мўғулларни ҳоқони, хизмати шарифингизга бу тухфаларни Қайсари Рум юборди». Андин кейин барчалари сандуқни кўруб, айдилар, бу сандуқни ичида жавоҳир ва гавҳар бордур, деб гумон қилдилар. Андин кейин султон Шабли номани келтуруб, тиз букиб, Амирни қўлларига одоб тариқи бирла берди. Яна туруб, ўз жойига ўлтурди. Амир сўрди: «Эй Қайсар бача, бизни

қардошимиз Елдириим султон Боязид қандай ва нечүкдур?» Яна ўрнидин туруб султон Шабли қўлини алиф-лом қилиб айди: «Қайсари Рум сизни субҳи шом, балки ал-ад-давом давлати дуоларингизга муқаййидур», деб одоб бирла ўз жойига ўлтурди. Андоғ(ки) Шараф Яздий устозимиз анинг гўзаллиғига ва одобига бу мазмунда газал айдиларким.

Н а з м:

*Базм аро гулранг қадаҳ даврида лаълу ноби вор,
Зулфини ҳар ҳалқасида неча печу тоби вор.
Ишқ ҳажрида кўнгиш моҳиятин сайд' этгали,
Юзда мушқин сунбулини неча юз қуллоби вор.
Қоши ё сочлари каманди бирла кирпик ўқидин,
Бенаво ошиқларин ўлдургали асбоби вор.
Чангдек ошиқлари афшон қилурму кечалар,
Риштаи жон бирла то бу созни мизроби вор.
Эйки кўрсатмиш мунажжимдек кавокиб ҳайъатин,
Тирдин енгоқ узра мирот устурлоби вор.
Доғлар кўнгиш ора кўрганда заҳм этма гумон,
Бул ҳавасдур, чўнтагида дарҳами қаллоби вор.
Тиз букуб, таъзим этиб, илқин алиф-лом айлади,
Мунча зеболиғда ҳам онча анинг одоби вор.*

Алқисса, номани Иноқ вазирга берди. Ул вазири аъзамга, яъни Мирзо Сайфиддинга берди. Мирзо Сайфиддин номани печатларини очиб, курси узра овозини чиқориб ўқуди. Номада ёзилибдурким:

Н а з м:

*Ҳамдо сонсиз худойи оламга,
Ҳақму идрок берди одамга.*

Бидъату дуруд номаъдуд Муҳаммад Мустафо саллалоҳу алайҳи вассаломга ва яна дуойи дуруд анинг асҳобларига ул тўрт вазири аъзим афандимизким — Абу Бакр Сиддиқ ва Умарул Фарруқ ва Усмон Зулнурин ва Муртазо Али равзануллоҳи таоло алайҳи ажмаъин, алар тўрт аркон айвони нубуввийдурлар. Ул тўрт ёр муставфийдурлар ва ало олий ва асҳоба ажмаъин парвардигорга ситойиш ва кирдикорга пурситойиш айтурмизким, гули гилда ва меҳри дилда қарор бериб, гул ила оройиши бўстон ва меҳр ила осойиши дўстон ўлур ва ҳадди қиёсдин фузун худованд нечун ва қадр кун-фаякунни ҳамду саносидин кейин сўзимиз мўғуллар хониға ва Турон хоқониға. Эшиттимким, ҳудуди Хитой ва Хўтандин ва Тотор ва Ҳиндустон иқлими ва шаҳри била Шом шариф Мисри азизғача тахти фармониға келтурубдур. Эмди инони азиматни бул жонибга қилғон эмиш. Бу васвасаю ғурурлиқ димоғдин кўтарилсунким, мени аскарларим фарангдур ва Мағрибдин отланиб келсалар, ул мўғул ила тоторни туфроқ ичра аралаш қилиб чанг-тўзонларини ҳавоға ўрнатғайлар.

Сўз ушбу ерга келгонда Амир Соҳибқирон алҳамдулилло, оллоға шукр дедилар. Султон Шабли: муниг боиси нимадур деди. Амир айдилар: Қайсари Рум аскарига эътимод қилибдур, мен олло таолони ўзиға эътимод қилиб, шукр айттим, нечукким, мен тангри иззи жални ўзиға сиғинган қулидурман.

Яна номада ёзилмишким: ўшул сандуқни сизларни хизматингизга юбордим, ани Тобути Сакина атарлар, ул Одам сафиолло отамиздин мерос қолиб Искандар Зулқарнайн замониди очилиб, андин кейин ҳазрат Умар разолоҳи унаҳға Қайсари Румким, Ҳар қул замондош эрди, анинг баргоҳида бу сандуқ очилгондур. Энди анга саккиз юз йил бўлбдур, ҳарчанд муни умуд ва қилич бирла уруб очолмоқни имконини тополмадук. Андин кейин сизга юбордук, очиб кўргайсиз, муниг ичида нима бор, билгайсиз, бидъа нома тамом, вассалом.

Андин кейин ҳаммалари тобутни келтуруб тавоф қилдилар. Андин кейин тобути сакинани очмоқға неча-неча хийла-тадбирлар қилдилар, бўлмади. Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тобути сакинани очолса, ҳар нима талаб қилса, мандин олсун. Анда мавлоно Шараф Яздий ўрниларидин туруб, мадҳи санодин кейин, иншооллоҳи таоло, муни мен фақир очгайман, дедилар. Мавлоно Шараф Яздий афандимиз кўрдиларким, сандуқни тўрт оёғи бор, иккиси забаржад ва иккиси ёқутдин эрди, ёнида қуёш шакли, анинг қутисида шакли ҳилол ва шакли ситора қилингон эрди. Анга миқнотис тошини фариш қилгон эрди. Ани кўтариб эрдилар, андин секин-секин мили зоҳир бўлди. Ани бураб эрдилар, эшики очилди. Андин кейин бир гуломбача сурати қўлида китоби била пайдо бўлди. Муни илмини Шараф Яздийдин одамлар сўрдилар. Ул киши сандуқни ёнидаги олтундин ёзилгон хатни кўрсатти. Аммо сандуқ ичидаги китобат кийик терисида эрди. Мавлоно Шараф Яздий китобатни олиб, Амир Соҳибқиронга бердилар. Ани ўқумоқға барчалари ожиз бўлдилар. Шараф Яздийға таслим қилдилар. Мавлоно Шараф Яздий мутолаа қилиб, мазмунини тафсир қилдилар: мен ким малик Искандар Зулқарнайн бўлурман ҳукамо, менга хабар берибдурларким, бир минг олти юз йилдин кейин Ёфас ибн Нух алайҳи салом авлодидин мўғул жамоъасидин бир киши ҳуруж қилур, ул Искандари соний бўлур, дедилар. Эй Амир Соҳибқирон, ушбу тобути сакинани очсанг, ҳазрат Одам Атони ридолари ва ҳазрат Мусони асолари ва ҳазрат Юсуфни жомлари ва ҳазрат Иброҳимни кўйлаклари, Шиша алайҳис саломни саллалари, Идрис алайҳис саломни кафшлари, Нух алайҳис саломни тешалари муни ичида нишона қўйубдурмиз, сенга учун. Билғилким, ҳар наби замониди бир султон ўтубдур. Ул салотин ва ҳоқонлар Араб, Ажамда ўтубдурлар. Аларни сурати барчаси мундадур, бу воқеаларни кўргил, эшитгил, офаринлар қилгил, барча илму ҳунар ва ҳикматларни мундин ўргангил.

Р у б о и й:

*Ўтубдур барча мурсол ҳам салотин,
Аларни вақти мактуб ичра таъйин.*

*Яна бир-бирига бўлгон замондош,
Эшит, эй ақл эгаси, сўзни бу ҳин.*

Энди, бу суратларни кўрмак хоҳласанг, милни ўнг тарафга бурагил, бу гуломбача сурати ўзга суратни кўтариб чиққай, ани қўйиб бўлакни кўтариб чиққай, ала ҳазал қиёс мўнда кўб санъатлар бордур.

Алқисса, милни ўнгга бурадилар, гулом бача сурати ичкари кириб, бир яшил ҳарир порани кўтариб чиқти. Очиб кўрдилар, анга бир кишини суратини нақш қилибдур, бўйи узун, юзи оқ, қошлари очик, соқоллари сийрак, чаккасида холи бор. Анга ёзилмишким, бу султон Жамшиддур, ҳазрат Солиҳ пайғамбар алайҳис саломни умматларидин бўлур. Андин кейин дунё вафосизлигинин хат ёзилибдурким, «мендурман Жамшид, илми ҳикмат бирла жом ясотиб аруси дунёга зеб-зийнат бериб, ҳар йил кўкламни аввалида жашни Жамшид ораста қилдим. Уч минг олти ёз таснифни ҳикмат ва фитрат махзанидин чиқордим», деб бу ғазални айтибдур.

Н а з м:

*Манам шоҳ Жамшид вола мақом,
Топуб фитрату ҳикматин субҳи шом.
Чиқиб салтанат узра Жамшид ўлуб,
Фалак сафҳасида чу хуршид ўлуб.
Мейга тобеъ эрди ҳамма Шарқу Фарб,
Хусумат эли қилдилар менга зарб.
Қазо аррасини қўйиб бошим,
Тараҳхумлар этмай кўзи ёшим.
Қани салтанатлар, ҳою ҳавас?
Бил, охир, жаҳонни ишидур абас.*

Андин кейин яна мурватни чаб тарафга бураб эрдилар. мазкур гуломбача сурати кириб, бир қора ҳарирни олиб чиқти. Анда бир кишини сурати бор, қора юзлиқ, араб шакл, яғринида икки илон, оғзини очиб турур. Ани Заҳҳок золим дебдурлар. Минг йил умр кўрган эрди. Одамларни миясини олиб, илонларга таъмақилар эрди. Охир умрида ул ҳам қурт-қумурсқага таъма бўлди. Ул золим Худ алайҳис саломга замондош эрди. Андин кейин ул гуломбача сурати кириб, қизил ҳарир олиб чиқти. Ани очиб кўрдилар, анга бир кишини тасвири ёзилгон, оқ юзлиқ, ўрта бўйлиқ, муни Фаридун Фаррух дерлар. Қазо энагаси туфроқ бешикига андоғ боғладиким, қимирламоқга ҳаракати қолмади. Андин кейин яна бир ҳарир дебойи рўмини олиб чиқти. Ани ҳам кўрдилар, узун бўйлуқ, кўкси узра соқоли оқ, қўй ҳайкал, қирра бурун, анда ёзилмушким, бу зоти покиза суврат, яхши сийратни Кайқубод атарлар, неча йиллар тахти салтанат узра мутамаккин бўлуб, охир туфроқ тўшокига ясонибдур. Бу кимарса ҳазрат Иброҳим алайҳис саломни умматларидиндур.

Андин кейин қулбача кириб, ўзга суратни олиб чиқти, кўрсаларким, яшил туслиқ, пақмоқ соқоллиқ, манглайи тор, яғрини кенг, кўзи айлағиб тушган. Хат ёзилмишким, бу кишини Кайковус атарлар. Доим такаббурликда мутамаккин бўлуб, етти иқлимни илкимга олайин деб, охир ўзи бир қисм туфроқ бўлди. Андин кейин яна гуломбача сурати бир ҳарирни олиб чиқти. Очиб кўрсалар, узун бўйлуқ, юзи гулдек очилғон, ўрта соқол, бармоқлари узун, бўйни ингичка, иккала қоши бир-бирига туташ, бу зот Кайхисрав валидурким, доим худони ибодатиға машғул эрди. Охир умрида тахти давлатдин, салтанати мамлакатдин кечиб, бурён қаноатни ўзиға лозим кўрди. Ҳазрат Исҳоқ алайҳис саломни умматларидин эрди. Андин кейин яна гуломбача сурати кириб, бир шаклини олиб чиқти. Кўрсаларким, тамом аъзоси оқ, ани башарасидин фитрат туйғунлиқ пайдо бўлуб турур, қарилиғни асари ани юзидин хувайдо бўлуб турур. Анга хат ёзилмишким, бу киши Зол ибн Сомким, ақл-тадбир бирла душманларни жонини ҳийла тузоқиға илинтуруб, охирда ажал илкиға андоғ асир бўлдиким, ҳийла-тадбирини бирортасини амалға келтуролмади.

Дерларким, Зол Халил ар-Раҳмон замонларида вужудға келиб, Исҳоқ, Ёқуб, Юсуф Довуд, Сулаймон, Айюб, Мусо алайҳис саломға замондош бўлуб, Искандар Зулқарнайинни мулозаматини топиб, Исо руҳилло замонларида оламдин интиқол қилди. «Сиҷжат ул ахбар» китобида Золни умрини уч минг икки юзға яқин борган дебдурлар. Андин кейин мурватни бураб эрди, гуломбача кийик терисиға ёзилғон шаклини олиб чиқти. Бир кишини сурати тортилмишким, манглайи очуқ, қирра бурун, қуралай кўз, юзлари кенг, қулоқлари қатта, айру соқол, яғрини кенг, қўллари узун, тирноқлари айлағиб тушган, бели қаттиқ, қошлари қиличдек тортилган, олтуң қафтонин кийиб, курси узра марбуъ ўлтурур. Салобатидин олам ларзаға келур. Ёзилмишким, бу киши Рустам ибн Достон баҳодур, пахлавон. Дунё тўқайинда душманларға шерчаён, муҳолиф тулкисига мисли арслон ё қоплон денгизда наҳанг ва ё ажда, пойгарон. Яна дебдур: Эй ақл эгалари, бу суратни мушоҳада қилсанг, мендур таҳамтан сийрат, баҳодур сурат, мента иқбол андоғ юзлағиб эрдиким, мени дағдағамдин Қоф тоғлари ларзаға келур эрди. Мени довшимни эшитса деғу Ахраманлар қочар эрди. Мозандарон девлари тиг-яроғимни алангидин жигарбағри кабоб, кўзлари пўроб аҳволлари хароб эрди. Афросиёбдек подшоғи аъзим ул шон, шоҳ Туроннинг айвон-кайвонлари мени илкимда вайрон бўлди. Шунча куч ва қуввату зўрлик бирла охиримда ажал илкимдин қўтариб, шафалоқ бирла мени андоғ урдиким, ер бирла яксон қилди. Дермишким, ул Ёқуб алайҳис салом замонларида туғулуб, умри бир минг уч юз ўн учға бориб, Мусо калимуллоҳ замонларида вафо бўлубдур. Дунё вафосизлиғидин бу ғазални дебдур.

Менманки таҳамтан диловар,
 Қил, ақл эгаси, сўзимни бовар.
 Мен Рустам паҳлавон эрурдим,
 Бу бешага арслон эрурдим.
 Денгизда наҳанг, аждаҳодек,
 Ёвларга мисоли бир балодек.
 Номим эшитиб Афросиёби,
 Кўздин тўкулурди доим оби.
 Илкимда бўлуб имуд, чўқмор,
 Тиклаб келолмадилар ағёр.
 Тоб айламайин кўранда жангим,
 Чиқай эдилар эшитиб донгим.
 Дерлар лақабимни эл Таҳамтан,
 Тоғ ларза қилурди дағдағамдан.
 Девлар қочар эрди ҳар қаёна,
 Хайли била йиглауб фиғона.
 Қорамни агар кўранда ҳар ёв,
 Қочқай эдилар йўруб, манам тав.
 Олсам қўла ханжару яроғи,
 Душман элина тушарди доғи.
 Рахшим минибон, қўлумда ўқ ё,
 Қофтану совут, кийиб дўбулга.
 Токи кебон қазо баҳодур,
 Бир урди мени, қилиб қора ер.
 Йўқтур ҳаракат, маҳол менда,
 Қувват қани менда, мажол менда?
 Қалқону совуту қани дўбулга.
 Қафтану камару қиличларим ҳам,
 Рахшим қани, ёй қани, чўқмор?
 Ер ичра бўлуб манам сазовор.
 Дунё иши барчаси адамдур,
 Сухбат ушбудурки, дам — бу дамдур.
 Эй ақл эгаси, будурким ибрат,
 Бу сўзлар эрур сиза насиҳат.

Алқисса, мурватни бураб эрдилар, яна бир сурат чиқти. Кўрсалар, манглайи қаттиғ, яшил тусли. Ёзилмишким, бу кимарса Афросиёбдур. Турон мамлакатларин ўзига мусаллам қилиб, иқлимга шухрат-данқи кетиб, бир кун ажални ўқи тегиб андоғ урдиким, қимирламоқға мажולי қолмади. Андин сўнгра яна бир сурат чиқти, юзи оқ, аъзоси очуқ, кўзгуси мусаффо, юзин сафқаси узра кўзи чўлфондек барқ урар эрди. Ёзилмишким, бу йигит Исфандиёр Рўйинтандур, ҳазрат Сулаймон алайҳис саломға замондош эрди, юз йигирма ўқни жасади Рустамға юборган эрди. Охир, бу йигитни ажал паҳлавони савмаъаи адамға юборибдур. Қулбача сурати яна бир нимарса келтурди. Кўрсалар, аъзоси оқ, икки юзи қора. Ёзилмишким, бу киши Баҳман дебдур. Бармоғлари

узун, доим тириклигини айш-ишратда ўткарур эрди. Охир ажал тоши маъишат шишасин синдуруб, адам ёстуқига бош қўйди. Ул ҳазрат Луқмонга муътақид эрди. Сўнгра мажусий диниға ривож бериб, икки юзи қорайиб, кофир ўлди.

Аммо ул мазкур сурат ғуломбача ишқални бир-бир олиб, кўрсатиб, яна бир-бир ҳарир дебои истибарқни келтурдиким, маҳобат бир зоти шариф, ўрта бўйлик, қора кийумлик, қирра бурун, либослари нафис, манглайи муборақлари очиқ, бошлари жимжимасинда қумушдек икки шохи, юзлари қуёшдек барқ урар бу киши етти иқлим хони ва ҳоқони, Мағриб Машриқни султони, ер юзин ва кун кўзин жабулқо-жобулсоғача илми ҳикмат ва илми фитрат била ўзига мусаххара қилгон эрди.

Рубоий:

*Скандар олди олам хулқ хушдин,
Муяссар этмайин олгун қумушдин.
Кириб Мағриб-ла Машриқ барчани ул,
Олиб таълимким ойу гунаш дин.*

Охир, қуёш каби оламдин этак чекиб, бу эски работдин ҳою хавасни бас қилиб, юз ҳасрат, қайғу бирла жаҳондин ўтти. Гўё онадин туғулмагандек бўлди. Вақти рихлат айдиким, мени қўлимни тобутдин чиқориб қўйинглар, барча халойиқ кўрсунлар, ушбу қўлумни узотиб оламни тасарруфимга келтуруб, эмдиликда қўлумда ҳеч нимарса йўқтур. Эй Амир Соҳибқирон Искандари соний охир дунё ушбу турур. Беку қуллар, шоҳу гадо барча қулли нафас зоиқат ул мавт оёғидин шароби ноб ичмайин қолмас, барча ер бағриға кириб, туфроқ қариндошин қучмайин қолмас, бу ғазални дебдур.

Назм:

*Эй азизим, англа барча ўтти,
Қани Одам, қани Ҳаво, қани Худ?
Қани Шиша, Идрису Солиҳ, қани Нуҳ.
Қани Жамшид бирла Заҳҳоки Фузуҳ,
Ҳам Каюмарсу Фаридун Кайқубод,
Қани Исфандиёрким, Хисрав наждо?
Қани Хому Шому, Ёфас барчаси,
Қани Золу Сому Наримонлар бас-э?
Қани Бахман, қани ул Афросиёб,
Қани Рустам бирла ул Суҳроб тоб?
Қани Иброҳим, Халил қани Исҳоқ.
Қани Исмоил била Ёқуби бебоқ?
Қани Юсуфдек гўзал, Айюб қани,
Яна Довуд, Сулаймон, бил ани?
Қани Зикриё ва Яхъё ҳам Шайиб,
Қани Мусо бирла Ҳорун, барча ғойиб?*

Қани Фиръавн, қани Ҳамон палид,
 Утти Қорун бу жаҳондин ноумид?
 Қани Ҳотам Той била Нўширвон,
 Қани Искандари азиз ҳам Луқмон?
 Қани Аҳмаддур, Аҳаднинг дўстиким,
 Қани, бир-бира бўлди яқин ўртада мим?
 Қани Абу Бакр, Умар, Усмон, Али,
 Тўрт ёри ҳам вазири ул наби?
 Қани Зухро, қани ул икки имом,
 Қани асҳоби расул, барча тамом?
 Қани Ҳамза бирла Аббос покдин,
 Қани ўн икки имом ул муслимин?
 Қани Чингизхон, Ҳалоку ҳам Тулой.
 Қани Чигатойбеку хон Ярлуда бой?
 Қани тўрт мазҳаб эгаси тўрт имом?
 Англа бу сўз: барча ўтгай, вассалом.
 Тамом калом.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон тобути сақинани кўрдилар, тамом улуглардин башорат топиб, ани беркитиб эмди киши кўрмасун деб Нил денгизи ичра ташладилар. Андин сўнг султон Шабли турк тилида ёзилгон нома келтурди. Кўрсалар, номада Қайсарнинг тамоми ота-боболарин оти ёзилмишдур. Елдириим султон Боязид ибн Муродхон ибн Урхон ибн султон Усмон ибн хон Эртўгул баходурхон Туркхон ибн Ёфас ибн Нух алайҳис саломгача борур. Барчаси Сиҷжат ул ахборда ёзилмиш, истаган киши ани кўрсун.

Бир замонда салтанати Чингизхон Аштархон йўлидин Румга бориб эрди. Анда бир мавзеъ бор эрди. Ҳар Ҳижоз қофиласига ошу таъом берар эрдилар. Мўғулдин бири сўрди: «Бу аҳсан кимдиндур?» Алар айди: «Қайсардиндур». Ул вақт Қайсар ҳур кул наслидин эрди ул фаранг қўлида ҳалок бўлуб, анда фаранг Румни талон қилиб, Рум фарангга мусаллат бўлуб эрди. Аҳли Румга фаранг қўб жабру жафолар қилиб эрди. Андин сўнг Усмонхон ҳуруж қилиб, фарангни талон айлаб, чўқ-чўқ ўлдурди. Одамлар ани Румга султон айладилар, доим фаранг била жиҳод қилур эрди. Анга Усмон Ғозий лақаб бўлди. Аммо Елдириим ҳам ўз замонда ҳаддин зиёда иш кўрсатти. Тарих бир минг икки юз еттида (1792 й.) халифа султон Салимхон ибн Мустафохон ибн Аҳмадхон ибн Муҳаммадхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмадхон ибн Маҳмудхон ибн Муродхон ибн Салимхон ибн Сулаймон ибн Боязидхон ибн Муҳаммадхон ибн Муродхон ибн Муҳаммадхон ибн Елдириимхон султон Боязид эрди. Физзамонина ҳам халифа бу маъкурлар авлоди эрур.

Эмди келдук сўз бошига. Аммо Амир Соҳибқирон нома мазмунидин мутолаа бўлуб, кўринишлари тугалди. Ҳар кун Султон Шаблини Амир меҳмон айлаб, нома жавоби ёзилгунча зиёфат қилар эрдилар. Аммо султон Шаблини туруш ери Мироншоҳ қўшида эрди. Аммо Амир элатдин нома юбормоқга элчи талаб

қилдилар. Номани Иноқ вазирга бериб, кенгаш қилдилар, беклар Мироншоҳни талаб қилдилар. Амирдин жавоб бўлмади. Андин сўнг, Шоҳрух тўрани, Амир «бу доим жанг талаб» дедилар. Сўнгра Умаршайхни арз қилдилар. Амир айди: мунга китоб ўқимокдин ўзга иш бўлмас. Сўнгра Султон Муҳаммад тўрани айдилар. Амир: «бу шаробни яхши кўрар», деди. Барчалари айдилар: бу хизматни уҳдасидин Мирзо Улуғбекдин ўзга киши чиқолмас, чораки кичик бўлса ҳам, улкансифатдур, фитратлик, ҳар ишга етук, кўб туйғундур, бу ҳар ишга лойиқ, барча нимарсага боб, дедилар. Анда Мирзо Улуғбек, Мағриб вилоятига ҳоким эрди, анга тезлик бирла келсун, деб хат ёзиб юбордилар. Андин сўнг Амир Соҳибқирон Миср узра ҳоким қўйиб, Олатог сарига келиб, Шоҳрух тўра отасин мулозаматида бўлди. Амир андин кўб хурсанд бўлдилар. Бу сўз мунда турсун, энди икки калима сўзни Қайсардин эшитмак керак.

Қайсар то ўгли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатог бағрига етилар. Бу ғавғоларни данғқини Миср аҳли эшиттилар, филҳол, Миср ҳокимидин Амирга хабар келди. Амир Соҳибқирон тахту салтанат узра бекларга кўринушда эрдилар. Мисрдин бир киши келиб айди: «Эй ўзбак беклари, эй Самарқанд сипоҳлари, иш қилингларки, обрў қўлдин кетмасун. Бало ҳисоб ёв келибдур, бу вилоятни хароб қилмасун, ўз юртларинг қайда қолди, ўз маконларингга, уйларингни тобмоқга кўб гаплар бордур».

Амир Соҳибқирон анда айдилар: кимдур Темуртошга қўшун олиб бориб, муқобил бўлғай? Анда беклардин етти киши ўрнидин туруб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Аввал Суюрғамиш бекким, Чингизхон насли эрди, иккинчи Ҳинд Хожа қушбеги, учунчи мирзо Саъдиддин Ваққос, тўртунчи мирзо Муҳиддин, бешинчи Мирзо Инжил, олтинчи Олтмиш бек, еттинчи амир Баён Сулдуз, анда Амир Соҳибқирон айдилар: илғор боши Суюрғамиш бўлсун, агар бу ҳалок бўлса, Мирзо Саъид Ваққос бўлсун, бу ҳалок бўлса, мирзо Муҳиддин, бу ҳалок бўлса Мирзо Инжил, бу ҳалок бўлса Олтмиш баҳодур, бу ҳалок бўлса Баён Сулдуз бўлсун, бу ҳалок бўлса Ҳинд Хожа илғор боши бўлсун.

Анда Суюрғамиш бек айди: Эй қариндошлар, мен камина Соҳибқирон ҳазратларин кўб синаганман, бу киши валидур, илҳоми ғойибий бўлғондур. Бу мазкур кишилар бу урушда ўлғай, энди мен маснадимни Муҳаммадхон ўғлумга бердим, хотунимни талоқ қилдим, молларимни муллоларга вақф қилдим, эй мусулмонлар, гувоҳ бўлунглар, деди. Амир мунинг қилган ишларин англаб, айдилар: «Нима учун мундоғ қилурсан?» Айди: «Кўнгилини дунёдин узуб, баҳузур жангга борай», дедим. Анда ўглин ўрнига ўтқузди. Андин сўнг, йўлдошларига қараб айди: сизлар ҳам дунёдин кечиб, жанг ичра кирсангизлар, нечукким, азизлар, дебдурлар жондин кечмай иш битмас. Анда барчалари ушбу кайфиятда дунёдин кечиб, мосуво бўлдилар. Анда яна барча иттифоқ бўлуб, ҳар қайсилари ўзларига лойиқ аскар олдилар.

Ўзбак баҳодурлари, отлариға рокиб бўлуб, Темуртош аскарға қараб йўл солдилар.

Алқисса, Суюрғамиш, етти киши қанча қўшунларни олиб боргонларин Темуртош англадиким, мўғул бекларидин етти киши қўб-қўб аскар олиб келурмиш деб. Бирдан карнай, сурнай табали жанг қоқтилар. Темуртош аскари андоғ қўб эрдиким, етти юз туғ, байроқлари бор эрди. Бул тарафдин чангу тўзон кўрунуб, Амир Соҳибқирондин етти аскар бориб, саф тузаттилар. Нақора, борабанларни иккала аскар жойлариға тортиб бериб, жангга муқаййид бўлдилар. Суюрғамиш бек Амир Соҳибқиронни сўзига амал қилиб, бири ўлса, бирини ўрниға ўлтурмоқ бўлуб, ул кун байроқларини кўтардилар.

Аммо ул тарафда тўрт минг тўфангчи Темуртош жиловинда эрдилар. Бирдан юз етмиш карнай, барабан чолдилар. Филҳол, иккала қўшун аралаш бўлуб, андоғ қиргин бўлдиким, бу хангомаларни Амир лашкарлари кўруб, ўзга ўрунға қоча бошлади. Қазо мешқоблари сув ўрниға қизил қон соча бошлади. Биров қўлинда чопқу, биров қўлинда санчқу, биров қўлинда болта, биров қўлинда найза, биров қўлинда қиличи обдор; бировни бели узилган, бировни аъзоси чўзилгон, бировни қорни ёрилгон, бирови қизил қонга қорилгон, бировни суяги синган, бировни оёғи синган, бировни бағри тешилган, бировни кўзи тешилган, биров жон бермоқда, биров қон тўкмақда, биров от чопар гириллаб, биров отдин йиқилур дириллаб, биров қилич силтар шириллаб, биров айланур гириллаб, биров қочқай фириллаб, биров йиқилур чолқайиб, биров ағанар қолқайиб, биров қолур шалфайиб, биров ётур ёлфайиб, биров юрур оти ўйнаб, биров ётур тилин чайнаб, бировни юрағи қайнаб, бировни қўнгли айнаб. Ўзбак бирла Рум қони денгиздек тошиб, гавғо ҳаддидин ошиб, бир кеча-кундуз уруш бўлуб, Суюрғамиш бек майдонда ёлғуз қолибдур. Румийлар келиб, бекни қўлин қалам қилдилар. Андин сўнг байроқни бу қўлиға олди. Яна бу қўлин ҳам қалам қилдилар. Байроқ ерга тушти. Барча билдилар. Бекбача ўлди деб майдондин бошин олиб кеттилар. Анинг ўрниға Мирзо Саъиддин келди. Ани ҳам шахид қилдилар. Андин сўнг мирзо Муҳиддин келди, ул ҳам шаходатға етти. Яна Баён Сулдуз келди, ул ҳам ҳалок бўлуб, ўрниға Инжил келди. Ул ўлуб, ўрниға Олтмиш Баҳодур келди. Анинг ўрниға Хўжа қушбеги келди. Ул кун икки тарафдин баҳодур йигитлар ҳалок бўлдилар. Аммо Темуртошни бир ўғли бор эрди, оти Жаъфарбек эрди. Темуртошдин жангга рухсат талаб қилди. Отаси рухсат бермади, берухсат бориб, мирзо Муҳиддин қўлида ҳалок бўлуб эрди. Ани эшитиб, Темуртош вазир ўғлин фироқига чидаёлмай, бул ҳам бориб ярадор бўлуб, йиқилиб эрди. Ани румийлар келтуруб, етти юз қалқон олтуни Темуртош учун тасаддуқот қилдилар. Мўғул бекларини бошини румийлар найзаларға сончиб олди. Анда Ҳинд Хожа қушбегидин ўзга киши қолмаб эрди. Амир Соҳибқироннинг бир неча қул ва гуломлари келиб, анинг атрофида бўлдилар. Аларни баъзиси «қочайлик» дедилар. Қушбеги айди: қариндошлар барчаси ўлубдур, бизларни қочмағларимиз яхши эмас, Амир Соҳибқиронға нима жавоб берурмиз??

Алқисса, румийлар бирдан «оллоҳ акбар» деб от қўйдилар. Ўзбакларга хатар, румийларга зафар бўлуб, ўзбаклардин бир печалари ўлуб, қўблағи қочиб, майдонда қушбеги ёлғиз ўзи қолди. Муни кўруб, Темуртош мулозимларига бу баҳодурни тирик тутуб келтурунлар, андин сўз сўрайлуқ, деди. Ани румийлар тутуб олмоқға ҳаракат қилиб эрдилар, ёлғуз ўзи майдонда жавлон кўргузиб, қўб-қўб румийларни ҳалокат рутбасига солди, ала ҳазал-қийёс, уруш тамоми ўн бир кун бўлди. Охирги кунни отини милтиқ била уруб йиқитдилар, яёвлиқ ҳолида неча-неча кишиларни вужуд шахристонидин адам чўлистонига юборди. Охир, бўлмади. Боғлаб олиб, вазири аъзам Темуртош қошига келтурдилар. Вазир айтиди: «сен қандоғ кишисан?» Қушбеги айтиди: «Соҳибқироним кули бўлурман». Яна вазир айтиди: нечук мунча ўзунгни ҳалокатга солурсан? Қушбеги айтиди: Амир Соҳибқирон хизматида тирикликдин ўлмакни афзал билурмиз. Вазир айтиди: Амир Темурни сендин ўзга хизматчилари борму? Ҳинд Хожа айтиди: қулларин ичида ярамас, ақли пасти мендурман. Вазир аъзам хайрат бармоқин тишлаб айтиди: «бу аъфол сизларда бор, албатта. Рум халқи сизларга тобеъ бўлса керак. Қушбеги айтиди: «тез бўлғил, мени ҳам ўлдургил, қардошлар фироқида юрак-бағрим каоб бўлубдур. Вазир ҳарчанд насиҳатлар қилдики, сенга шоҳона хилъатлар бериб, Амир Темур олдиға юборайин, деди, қабул қилмади. Айтиди: Эй вазири акбар, мени қўйуб юборсанг, бир кунда билгил, мен сени ҳалок қилурман. Анда Темуртош ноилож Ҳинд Хожани қатлга буюрди. Андин сўнт Рум сипоҳлари Сувайш мавзеъини ёқасига бордилар.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Олатоғ бағрида эрдилар. Қанча киши ўзбаклар қочиб, Амир Соҳибқирон қўшунлари ичра кириб қўшулди. Кўрғаң-кечурғанларин Амир Соҳибқиронга баён қилдилар. Анда ўзбак беқларин барчаси ҳозир эрди. Амир айдилар: иншооллоҳ таоло, тонгла Темуртош қошиға асқар юборурман. Сипоҳларим ичра яхшиси бордур, анинг эътиқоди ҳам барчадин яхшидур. Мен ҳам ани барчадин яхши кўрарман, албатта. Темуртошга зафар тобса керак деб ҳарамга дохил бўлдилар. Ул кунни кечқурун жамъи тўралар келиб, Иноқ вазирга ҳар қайсилари айдилар: Темуртош қошиға менга рухсат бўлса, борсам деб. Иноқтоз ул мард жонбозларга айтиди: мен билмадим, Амир Соҳибқирон ўз кўнглига келгөн ишини қилғай, тонгла қимға фотиҳа берса, ўзи билғай, деди. Эртаси чодир ва хаймаларни тикиб, кўринуш хонани тартиб бердилар. Анда Амир тахт узра чиқуб ўлтуруб, уч кунгача хосу ом саломга келдилар. Беқлар саллаларин бўйниларига солиб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Амир сукутда бўлуб, қўл кўтармадилар. Ноилож, саллаларин ўраб, қайтдилар. Андин сўнг, тўралар бир-бир келиб, фотиҳа талаб қилиб турдилар. Алар Шохруҳ тўра, Мироншоҳ, набираларидин ҳам бор эрди. Амир индамадилар, ноилож, алар ҳам саллаларин ўраб, ўз ўринларида қарор олдилар. Соатидин сўнг, Амир бошларин кўтариб Шохруҳ тўрага қарадилар. Тўра бул хизмат мейга бўлди, деб ўрнидин туруб, таъзим қилди. Андин сўрдилар: Мирзо Улугбек тўра қайдадур. Шохруҳ тўра айтиди:

тумовдур. Келсун деб буюрдилар. Соатидин сўнг келиб, салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, таъзим била турди. Амир айдилар: Эй Улуғбек болам, Темуртош бошига бормоқга қувватинг етарму? Улуғбек тўра айди: Амри хумоюннингиз бўлса, сипоҳларимни назарингиздин ўткурсам.

Соҳибқирон буюрдилар, келтур деб. Андин кейин, Амир қошлариндин тартиб бирла кўб-кўб жомаъа кўрук кўрсатмоқ учун жамъ бўлди. Аммо ўзини аҳли ҳукуматларни ким, умаро ва вузаро ила кенгаш қилиб, ҳукамолари иш кўрсатиб, аскариндин тўрт сон кишини ажратиб, ҳар сон ўн мингдин бўлур, андин сўнг, қирқ минг карнай, нақора, барабан келтурдилар. Сайёдларга буюрдиким, тўрт сон абобил келтуринглар деб. Ани турк тилида ёввойи қалдирғоч дерлар. Сайёдлар айдилар: қалдирғочни нима қилурсиз? Ул айди: керакдур. Андак фурсатда топиб келтурдилар. Анга яраша сандуқлар тортиб бериб, сув била таъомни қорлуғочларга муҳайё қилиб қўйдурурлар. Амир Соҳибқирон, эй болам, аскаринг ичра баҳодурларни менга кўрсатгил, (деди). Анда Улуғбек аскарларга Соҳибқирон назариндин ўтунглар, деди. Андин сўнг, тўрт сон киши сипоҳгарликга ораста ва пироста бўлуб ўттилар. Аксарини оғизлари катта ва кўзлари кичик ва баъзиси ўрта бўйлик ва баъзиси узун бўйлик, қизил юзлик ва баъзилари узун соқол баъзилари кўса, қулоқлари катта, тўғри сўз эрдилар. Барча баҳодурларни икки кўзи отларин ёлида эрди. Булар ичра ҳар тоифадин бөр эрди. Олдидаги хировуллари ўзбаклардин эрди. Яна алар ичра саиди Қурайшийким, тўрт ёри нозанини авлодлариндин ҳам бөр эрди. Андин сўнг, тўрт минг ҳофизини хуш илҳомларни келтурдилар. Уруш кунинда газал ўқумоқга тайёр эрдилар. Аларга тунукадин уй қилиб теваларга ортган эрди, вақти келиб, жанг ичра кирган вақтларинда нағмаи қилиб, танбуруларин чолиб, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн марсиялариндин ўқур эрдилар. Аларни овозига аскарлар масту мустағриқ бўлуб, ўзларин жангга урар эрдилар. Яна тўрт минг кишини қўлида бели била келтурдилар. Ул кун барчасин жамъ қилиб турфа шавкат ва ҳашамат бирла отландилар. Амир ҳам бирга чиқиб, видоълашиб, сени яратганга тобшурдим, деб қайттилар. Бир неча кундин сўнг, Рум сипоҳларига еттилар, андин кейин бир кишини жосус қилиб, аларга юбориб, хабар олдилар. Аммо кечаси бирла қанча аскарга оқ кийумларни кийгузуб, бошларида оқ салла, пешларин узун қўйуб, аларни Темуртош қошига илгари юбордилар. Анда тўрт минг киши келиб хандақ қоздилар. Ул вақт Темуртош қўшунлари ёв келганидин хабарлари йўқ, атрофга тарқалғон эрдилар. Ул кеча бирдан карнайчилар, нағорачилар навозишга келтурдилар. Рум сипоҳлари шошиб қолиб, бирин бири ўлтура бошладилар. Оқ кийумли кишилар аларга деди: Эй Рум сипоҳлари, огоҳ ва доно бўлунглар, бизлар рижол ул гойибдурмиз, Амир Темур мададига келиб эрдук. Вазир бу сўзга таажжубда эрди. Қуёш амири кўк майдонинда жилва кўргузди, вазир ёвни кўрсаким, тўрт сонга яқин келур, атрофида хандақ пайдо бўлубдур, бир кечада нечук тайёр, бўлубдур, деб барча ҳайратда эрди. Анда тўрт минг ҳофиз такбири ташриқ айдилар.

Алар таажжуб бармогин тишлаб, бири келиб сўрди: «сизлар қандоғ кишидурсизлар?» Булар айтиди: Рижол ул ғойибдурмиз! Вазир айтиди: бизлардин нима иш содир бўлди, рижол ул ғойиб мўғул мададиға келур?! Булар айтиди: «Сиз халқи золим бўлурсиз, анинг учун биз ўзбаклар мададиға келдук. Вазир буюрдиким, ўқ отинглар, деб. Рум сипоҳлари бирдан ҳамлага турдилар. Улуғбек ҳам карнай чолидириб, урушмакға муқайяд бўлдилар. Яна ҳофизлар марсия ўқимакға бошладилар. Аларни тунука уйи кирпитиконға ўхшаш сирти тикон эрди, уч кеча кундуз жанг бўлди, тўртунчи куни кўб танг бўлдилар. Рум аскарари халқа каби атрофини олгон эрди. Филҳол, нома ёздириб, бир баҳодур кишини топиб, кўб ваъда қилди, агар тирик келсанг, ҳар на мақсудингға етқузурман ва агар ўлсанг, авлодингни дунёдин мамнун қилурман, деб номани бериб юборди. Ул киши элчи бўлуб, хандақдин ўтуб, номани Темуртошни вазирига келтуруб берди. Вазир очиб кўрса, дебдурким: «Эй вазир, огоҳ бўлгил, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур ёрдамиға келгандурмиз, анга байъат қилмасанг, тонгла бошингға кўрарсан, абобил аскарин юборурмиз, гўё асҳоб ул фил қиссасин эшитгандурсан». Вазир кулуб, элчини тўгри сўзла ростингни айгил, деб қийнамоқға бошлади. Элчи асло гапурмади, охир қийнай-қийнай ўлдурилди.

Ул кеча Улуғбек сипоҳлари зикри Жаҳрияни бошладилар. Аларни қилгон зикриға еру кўк зилзилага келди. Бу сўзни Румни халқиға данқи кетиб, кўнгилларига ваҳму кўркунчи тушуб эрди. Кеч бўлуб, юлдуз қорлуғочлари кўк саҳфасида тайрон қилиб, Рум кундузин юз минг найранг бирла муҳазм қилдилар. Ул кеча минг минг машъаллар ёқилди, тўрт тарафдин байроқларни жилваға келтуруб, такбир айтиб, ҳофизлар марсия ўқуб, румийларға қаршу бора бошлади. Улуғбек қорлуғоч муваккиллариға айтиб эрди, жанг кизигон вақтида қорлуғочларни майдон ичра қўйуб юборгил, деб эрди. Бирдан кечи бирла жангға муқайяд бўлдилар, соатидин сўнг, кеча кундузға мубаддал бўлди. Темиртошни аскарари бирла Улуғбек аскарин мобайни қирқ қадам қолиб эрди, вазир кўрдиким, рижол ул ғойиб даъво қилганлар барчаси жангға муқайид бўлубдурлар. Анда туруб, Темиртош сипоҳларин чақириб, айтиди: Эй қавм, кўркманглар, булар барча ёлгончидурлар. Бу сўздин сўнг, бирдан икки тарафдин от қўйуб, жанг-талотуб бўлуб, гавго қўзғолиб яроқ ва аслаҳалардин ўтлар чақилди, гўё жанг олови ёқилиб турган ҳолатда муваккиллар сандуқларни очиб, қорлуғочларни қўйуб юбордилар. Рум халқи кўрдиларки аскарари абобил осмон юзин ва қуёш кўзин чигуртка каби олибдур. Аммо ул замон қиш фасли эрди. Ани кўрмаганларига кўрсатиб, барчалари қоча бошладилар. Улуғбек сипоҳлари алар қочин соча бошладилар. Муни кўруб вазир аъзам тоқат қилолмай, бул ҳам қочиб, оти балчиқға ботиб қолди. Улуғбек мулозимлари ани тутуб, асир қилдилар. Одамлар кўрқуб, Сивос шаҳри ичра бориб бир нечалари уйлари ичра кириб ёшуридилар. Улуғбек сипоҳлари бирла алар орқасидин қувлаб, шаҳр ичра кириб, кўб-кўб одамларни ўлдуруб, ўрдаға яқин бордилар. Ул кун рўмийларни ақли шошиб, бир-биридин адашиб, гавго халлидин

ошиб, қизил денгиз тошиб, андоғ қирғин бўлдимки, ўлуқлари ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолабердилар. Қазо вагончилари бу юқларни адам реълига солабердилар, бошлари чинни тарбуздек юмалануб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб ётаберди. Ажал савдочиси бу молларни нақд-нася қарамай сота берди.

Аммо ровийлар андоғ дебдурларким, Темуртош кўшунлари қони-ла ва ёгина ерлар қорайиб, суяқлари етти юз жойға хирмон бўлубдур. Аммо ул кун Улуғбек ўрдага кириб, тахт узра қарор (олди). Барча билдиким, булар бошлиғи Улуғбек экан, қошиға Темуртош вазирни боглаб келтурдилар. Филхон, вазирни бойлуқларин ешуб, кўб иззат ва ҳурматлар қилиб, фатҳнома ёздуруб, анга вазирни йўлдош қилиб, Олатоғ сариға, Соҳибқирон хизматлариға юборди. Вазир келгандин сўнг, Амир айдилар: Эй Темуртош, билмадимким, Қайсар кўнглиға нима ишларни йўл берур, аммо мени аскарларимни кўрмабдур, деб. Амир буюрдилар, тахтни тоғни устиға олиб чиқтилар. Мулозимлар чодир-чанбатларни тикиб, фаррошлар ерларни супуруб, ораста ва пироста қилдилар. Соҳибқирон вазир била ул ерга чиқиб, атрофға хабар юбордилар. Эрон, Турон, Туркистон, Ҳиндустон, ўзбак, қипчоқ қирғиз, қозоқ ўрус, қалмоқ барчасига хабар еткуруб, неча кеча ва неча кундуз барчалари Соҳибқирон хизматлариға етиб келабердилар. Амир Соҳибқирон қанча беклар бирла мунтазир эрдилар, ногоҳ, бир бўлак зоҳир бўлди йигирма минг кишиға яқин, аскарлари ўқ-ёларин ёнлариға бойлагон, аларни бошлиғи бир йигит, чавқар отға минган, қизил либос кийган, ани тўрт ўғли атрофида, етмиш муғанний созларин чалиб едурлар. Бу ғазални айтурларким,

Б а й т:

*Илоҳо, давлатингни ҳақ муяссар айласун, жоним,
Мадад ҳолинга доим авлиёлар айласун, жоним.
Кўзим кўзгусига келтурдиким чун акси зебосин,
Тамошои гулистон бу манзар, айласун, жоним.*

Аммо ул йигит оддин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзимлар ила кўлин алиф-лом қилиб, ҳазрат Соҳибқирон мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й:

*Султони жаҳон паноҳи иқлими жаҳон,
Искандари соний, вэй ҳоқони замон.
Хизмат камарин белга тугуб боғлабмиз,
Не ишни қилур, айсанггиз фармон.*

Анга Амир инъом ва эҳсонларни кўб қилдилар. Темуртош вазир Иноқтоздин: «бу мард жонбоз каби йигит ким?» — деб сўрди. Иноқ асвуди кайвонлигин, жулуси айвонлигин айди: Бу Мироншоҳким, Соҳибқиронға ўғул бўлур, Ироқ шаҳриға хон ўлмиш, Макка Мадинадин араблар анга тобеъ эрди. Икки сон араб саф-саф бўлуб,

теваларга минуб ўттилар. Яна бир жамоа ҳозир бўлди. Қора байроқлар била бир сон, икки минг йигит барчаси қафтанин эгниларига кийган, қулоқларинда булоқилари, қўлларинда қиличлари яланг, алар олдинда бир йигит қизил созлик, соқоли узун. Йигит баҳодурлари саф-саф бўлуб, турфа-турфа ўйунлар била келур. Филҳол, отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзим била қўлин алиф-лом қилиб, Амирга қараб бу байтни ўқуди.

Б а й т:

*Эй валиди азизим, бошим узра тож,
Арзирму сиза жонимни қилсам-да хирож?!
Қул даргоҳингга Миср азизи Чин ҳоқони,
Давлат сенгаким, давлатингга бўлди ривож.*

Амир яна анга қўб инъомлар бериб, хурсанд қилдилар. Вазир сўрди: «бу йигит кимдур?» Иноқтоз: «Бу мард жонбоз Шоҳрух тўра», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Ногоҳ яна бир йигит навқирон пайдо бўлди. Филни устида тахт узра мурабба ўлтурган, атрофида бир минг етти юз баҳодур халқа олиб, филларга сувара бўлуб келурлар, уч юз занбуракни аробага ортиб, уч хўқузни анга қўшуб, уч минг ҳинд аларни жиловин ушлаб келур эрдилар. Турфа шон-шавкат ила йигит фил устида ўрнидин Амирга таъзим-тавозеълар била салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, дуода бўлуб, бу газални ўқудилар.

Р у б о и й:

*Эй бобо, давлат сиза бўлсун давом,
Шоҳлар хизматда бўлсун чун ғулом.
Ҳеч ким йўқтур мухалиф бўлмақа
Сизгадур дўстлар дуода субҳи шом.*

Мунга таажжуб бармоғин тишлаб, вазир: бу кимдур? — деди. Иноқ вазир айди: «Бу йигит мард жонбоз Ҳиндустонга валий оти Султон Маҳмуд тўра, Соҳибқирон набираси», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин анга таъйин қилди. Андин сўнг, яна бир йигит ҳозир бўлди. Либоси оқ, тўрт минг гулому фузало атрофида мисли Хожа Абу Лайс Самарқандий ва Мавлоно Али Қушчи ва Мир Саййид Ҷуржоний ва Мавлоно Шараф Яздий. Ул йигит салом қилиб, отдин тушуб қўлин алиф-лом қилиб Амир мадҳига бу газални ўқуди.

Р у б о и й

*Сийнанг ичра баҳровар аҳли улум,
Толеъингга тарбият айлар нуҷум.
Хизматингда қул эрур беклар бори,
Ким бўлди сенга, бўлди ким.*

Амир анга ҳам қўб инъомлар бериб хурсандлар қилди. Иноқ сўзлагунча бўлмай, вазир муни хўб билурман, Улуғбек тўрадур, деди. Яна сўнгра бир жамоъа пайдо бўлдилар. Аларда қилич била санчку, андин ўзга яроғ йўқ эрди. Аларга бошлиқ икки гўзал: бирлари Рустамбек, бирлари Исқандарбек, иковлари Умаршайх ўғли эрди. Таъзим бирла булар ҳам ўттилар. Яна бир бўлук пайдо бўлди, алар олдинда қора тўруқ бир йигит Амирга дуо қилиб ўтти. Иноқ айди: «бу йигитни оти Бойқаро тўра Умаршайх ўғлидур. Мозандаронга ҳоким эрмиш». Яна қавми зоҳир бўлди, булар бошлиғи амир Мутраб ибн амир Чоку барлос. Булар доим қилични яланг қилиб олиб юрарлар, барлос маъниси қилични қинга солмаганин айтурлар. Яна бир тўб пайдо бўлди, отларин ўйнатиб келур эрдилар. Буларни бошлиғи амир Боязид Жалойир эрди. Яна ўзга қавм зоҳир бўлдилар, бошлиғи амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Булар ҳам турфа тажаммул бирла ўттилар. Андин кейин яна бир жамоъа етиб келдилар, барчаларини милтиқлари қўллариди, тўрт сон юки ортган тевалари бор. Яна бир сон, икки минг қизил юнглик тева, яна уч юз сандуқни филларга ортган. Иноқ кал вазир айди: булар Амир Темур Соҳибқирон элати қўрагонийлардиндур, булар Амирга хазиначидурлар. Ул вақтда яна бир тоифа зоҳир бўлди, барчаларини бошларида сочлари бор, қўй сурат, кийумлари қора, милтиқлари яғринларинда, Амирни дуо қилиб ўтабердилар. Иноқ айёр айди: булар сиёхпуш кофирлар, Ҳиндистондин Соҳибқиронни ийнатиға келгандур. Буларни орқаларидин яна бир жамоъа эл пайдо бўлдилар. Аларни туслари сариғ, бошларида сочлари сариғ, кийумлари қисқа, бошларинда шафка, бўйниларида чалипо, ёнларинда пўталариға милтиқ оскон, мўйлаблари оғзин ёбқон, байроқларинда сурат нақш қилинғон. Анда Иноқ айёр айди: «булар ўрус бўлур», деди.

Ала ҳазал-қиёс сарту қозоқ, турку тожик барчалари Соҳибқирон хизматиға жамъ бўлдилар. Ер юзин ва кун кўзин балоҳисоб қўшун олди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон айдилар: кўрунг баҳодурларимизни, сипоҳ ва аскарларимизни. Эмди кўрган-кечурганларингни Қайсарга бориб айғил, деб малукона хилъатлар бериб, Румга юбордилар. Бу кийумларни вазир умрида кўргони йўқ эрди. Аммо Темуртош вазир неча кундин сўнг Қайсар қошиға келиб, Соҳибқиронни андоғ таъриф қилдиким, Қайсарни сўзламакга асло мажоли қилиб бўлмади. Охир Қайсарни аччиғи келиб, газаб ўтиға ёниб, вазири аъзамни зиндонга солдурди. Андин кейин неча ишни ўйлаб, урушмакга ҳаракат қилиб, аскар йиғмакга буюрди.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Алқисса, Амир Соҳибқирон Сивос фатҳ ўлғондин сўнг, шаҳри Ангурийяга қараб юзланди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЙСАРКИМ,
ЕЛДИРИМ СУЛТОН БОЯЗИД БИЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ
БАЁНИ

Аммо таворих арбоблари андоғ ривоят қилурларким, Елдири
М боязид бир кун Рум аҳлини тамом бекларин чорлади. Аларга
машварат қилиб, кенгаш эттилар. Фузалодин бир киши Қайсарга
айди: Эй султон афандим, Амир Темур ҳам Сиз каби халифани
муслимин эрминч. «ас-сулҳ хайрун»¹ деган ҳадиси шарифга амал
қилсанг, деб насихатлар қилиб, бу газални ўқуғонлари.

Б а й т:

*Дўст изларсан, ғами агёрни сен ўйлагил,
Қўл узатсанг, вирда захми хорни сен ўйлагил.
Нолаи мазлумлар золимни кўнглини чок этар,
Кўй ситамни, ҳар дили афгорни сен ўйлагил.
Кимга бордур жабр иши, зулми ситам қилмоқ анга,
Элга кўб аччиғни кўй, қаҳҳорни сен ўйлагил.
Эй бегим, якбора ҳар иш сори сен майл айлама,
Ким жафोजў ул кўнгли озорни сен ўйлагил.
Зол дунёдин кўб кишин қилди расвои жаҳон,
Билки маҳликдур бари; бу корни сен ўйлагил.*

Аммо бу сўз Қайсарни қулогига кирмай, балки аччиғи зиёда
бўлуб, ғазаб келиб, жангги азъим қилмоққа муқайид бўлди.
Хизматида умаро ва вазор ҳозир эрди. Елдири султон фарангдин
кўб шаҳарларни тобеъ қилгон эрди, мисли Қунийя ва Қустонтания
ва Қуқот ва Истанбул ва Мадмалия ва Оқсарой ва Арзал. Булардин
ҳам хуруш майдонида яксар, ўзбакда кўб баҳодур майдонда эрди
ҳозир. Ким кўрди, ақл қочар бўлғайки, яна титрар. Рум эрди кўб
ҳунармад бир-биридин неча чанд, ўзбакни қилмоққа банд, эрди
сипоҳи жарожар. Иковда турк боласи, иковни можароси, гўё
ини-огаси ворислигини талашар.

Андин кейин Амир Соҳибқирон оқ кийуб ва оқ саллалар ўраб,
фешларин мобин кифтларига ташлаб, мисвоқларин саллалари узра
санчиб, Қаломуллоҳни хумойил қилиб, фўталарига исфаҳоний
қилич осиб, гул сафига қарор эрдилар. Олдиларида султон Маҳмуд
била Шохруҳ тўра иковлари мустаиди жанг бўлуб туруб эрдилар.
Ул тарафдин Қайсар балобехисоб аскар била муқобил келаберди.
Кўрсалар Қайсар либоси қора фил узра мураббаъ ўлтурубдур,
атрофида беклар ва сипоҳларини кийумлари қорадур. Аркони
давлат била келиб, Амирга қаршу турди. Андоғким анинг шон-
шавкатиға Хожа Абдулла Хотифий бу газални ўқудилар.

Б а й т:

*Ушал Қайсарким, оти ЕлдириМ,
Ани шавкати чун Каюмарс жим.*

¹ Сулҳ хайрлидир.

*Яна аскари мисли дарёи Нил,
Ошарди, тошарди чунон эрди сел.*

*Фалакка етарди ғалоғуллари,
Юрмакда, турмакда бирдек бари.*

*Чолиб карнайу барабон нағмалар,
Вухдушу таюр эрди довушига кар.*

*Кўрунг икки аскар муқобил бўлуб,
Руму ўзбака ушбу майдон, тўлуб.*

*Икки наслида Ефасийдин ўгул.
Икков бир-бирини талашлар қилур,*

*Икков бир-бирини талашлар қилур,
Талошмоқни ҳар кунда бошлар қилур.*

Алқисса, Қайсар фил узра устида ўлтурур тахт ичига байроқ бор, кўлида санчқу била майдон ўртасига кириб, мубориз талаб қилди. Амир Иноқ айёрга ишорат қилди. Иноқ, филҳол, отларин эгарлаб, Амирга келтуруб тутти. Амир бориб Қайсарни йўлин олди. Қайсар айди: Эй барлос, қандог кишисан? Амир анга ўзларин аён ва баён қилдилар. Қайсар найза ҳавола қилди. Амир отга қамчин уруб анга қараб югурди. От ҳуркиб бормади. Амир сакраб отдин тушуб, филни остига кириб, Қайсар била филни кўтариб, беш юз қадам бостилар.

Румийлар (бошқа бир неча шахарлар анга тобёъ эрди) Амир Темурга нома ёзгил деб мирзога буюрди. Филҳол, мирзо Қартос майдониға мадад Хиндистондин аскар келиб яъни аскар олдуруб, тартиб бериб Амирга юборди. Соҳибқиронга хабар келдиким, Қайсардин Элчи келур, деб Амир тахт узра ўлтуруб эрдилар, номани келтуруб берди. Айтибдурки, эй Амир Темур хануз ўзунгни Соҳибқирон олурсан, одамларни ўзингга тобёъ қилибсан, тонгла кўргил, бизларни майдонда масоф қилайлик ва мардоналикни бир-биримизга кўрсатайлик, ўзгаларни ташвишга солмағаймиз. Амир бу сўзни эшитиб, суюнуб, хурсанд бўлуб, элчига айдилар: Қайсар қай дастурга масоф қилғай? Элчи айдилар: Оқ фили бордур, Хабаш хонидин келгандур, жанг куни ани миниб, масоф қилғай. Андин сўнг элчиларга жавоб бериб, Боязид Жалойирни анга йўлдош қилиб, нома жавобин қайтардилар. Нома бу эрдиким, «Эй Қайсар, бизни мунажжимлар қирқ кун муҳлат тилайдур, андин сўнг, иншооллох, майдонга кириб, масоф қилурмиз?» деб номасини тамом қилибдур. Қайсар кулуб айди: Амир Темур энди кўрқубдур. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон, филҳол, чаноқчиларга балчиқдин фил суратин қилдуруб, қирқ кунгача бошларига кўтариб, машқ қилиб, андак лой қўшуб фили аъзим бўлди. Ани кўтариб, минг газлик ерни уч мартаба айлантуруб кўёр эрдилар. Қирқинчи кунида жанг учун нақора чалинди. Карнай ва нақорачиларнинг адади бир минг етти юз

эрдилар. Елдириш султон Боязид айди: бу қандоғ садо ва ғавғо турур? Анга: «Амир Темур аскари келмишдур», дедилар. Аммо, ул кун ўтуб амир қуёши кўк саҳфаси узра намоён бўлгоч, мухалиф юлдузлари фаришон бўлди. Анда, иккала сипоҳ ўз ишларин фикрида бўлуб майдонга зийнатлар бериб, сафларни тартибга келтуруб, табал, жанг барабанларни жойинга қарор бердилар. Иккала аскарни таъриф қилиб, Хожа Абдулла Хотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

*Ул саф фарангу румий,
Бу сафда ўзбакийлаар.
Тартиб ила яроғин айлаб ўзалга,
Денгиздек урси жиши, кетгайким ақли хуший.*

Бирдан олам тўлуб гирув кўтарилди. Қайсар кўрқуб ўзин филни устидин ташлаб, сафига қараб қочти. Амир филни ерга андоғ урдиким, суяклари майда-майда бўлди. Анда иккала аскар тўсиндин бир-бирларига от кўйдилар. Амир отларига миниб жангга қарамай Ҳалаж денгизига қараб йўл солдилар. Майдон ичра икки аскар бир-бирига андоғ жанг қилиштиларким, Хожа Абдулла анинг шаънига бу ғазални ўқудилар:

Б а й т:

*Урушлар бўлди ул кун ҳаддидин ошиб,
Урарди бир-бирин янчиб, талошиб.
Бузарди бир-бирини сафларини,
Лағв айлаб неча ажуфларини.
Урарди бир-бирин дунболасига,
Кетар эрди «она» деб холасига.
Қилиб бир-бирларини пора-пора,
Йиқилиб калладин неча минора.
Келиб бир-бирига анда ёношиб,
Урарди бир-бирини ақли шошиб.
Қилиб бир-бирларига анда қўшун,
Оқарди қон бўлуб монанди Жайхун.
Ўлуқлар бўлди анда даста-даста.
Чу хирмон бўлдилар юқори, настда*

Алқисса, Қайсар баланд ерга чиқиб кўрдиким, сипоҳлари тарқалибдур, ғайратига чидолмай, отин миниб, байроқларин жилвага келтуруб, ўзбакларга яқин келди. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон байроқлариндин жилва кўрсатиб, андоғ жанг бўлди-ким, сўзлаган била шарҳини баёнга келтуруб бўлмас. Ул кун охшомғача жангу талотуб бўлди. Ўзбаклар ғолиб келиб, румийлар қочмоқга юз кўйдилар.

*Ўзбаклар қирғони ҳаддидин ошиб,
Тоб беролмай румийлар ақли шошиб.
Қочмоқға юз қўйдилар ул турклар,
Барчасидин кетти обрў, кўрklar.
Кўрди Қайсар чўқ баҳодур ўзбакин,
Тулкига арслон ўрнини урмакин.
Еки қоплон бўрига ургай ўзин,
Анда Қайсар қочмоққа қўйди юзин.
Бу жаҳон расми: бировга гар зафар,
Берса бергай ул бировга ҳам хатар.*

Аммо Қайсар шикаст тошиб, Ангурийядин қочиб, Истанбулга борди, байроқи, била тожи тушуб, қолиб эрди. Байроқин Шохрух тўра, тожини Бойқаро тўра олдилар. Ул кечи била шаҳрга от қўйуб, Ангурийяни фатҳ айладилар.

ЭМДИ СЎЗНИ СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қазора оқшом вақтида Халаж денгизин ёқосига бир маҳрам бирла келиб эрдилар.

Маҳрамдин ўзга киши йўқ эрди. Амир андин сув талаб қилдилар. Маҳрам бир оёгда сув тўлгузуб келур эрди. Амирни отлари хуркиб, тисланиб, денгизга тойиб, Амир от устидин юмаланиб сувга туштилар. Маҳрам ҳарчанд қилди, Амирни сувдин ололмади. Аммо бу ишдин ҳеч кимни хабари йўқ эрди. Маҳрам келиб бу сўзни Иноқ қулоғига секин айди. Иноқ вазирни хуши бошидин учти, бу сўзни сипоҳларга билдурмай, тахт узра Султон Муҳаммад тўра ибн Мирзо Жаҳонгир тўрани қарор бердилар. Ушул вақт бир қаландари жонбоз Иноқтоз вазир қайдадур, деб келди. Иноқтоз вазирга қаландарни кўрсатдилар. Ул қаландар бир китобатни берди. Ул китобат Хожам Баҳовуддинини хатлари эрди: «Иноқтоз, кўрқмағил, Амир Темур соғ-саломат, иншооллох, келур» дебдурлар. Маълум бўлдики, Нақшбанд пиримни кароматлари бирла Амир Темур тирикдур. Андин кейин қаландарга қўб олтун назр бердилар. Андин кейин Ангурийяни фатҳ бўлгонини атроф-жавонибга хабар бердилар. Муниинг шукронасига Амир Соҳибқиронни чилла ўлтурдилар, деб халқга изҳор қилдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР СОҲИБҚИРОННИ ВОҚЕАСИДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Алқисса, Амир Соҳибқирон денгиз юзида гута уруб, соатидин кейин минг машаққат бирла ер юзига чиқтилар. Атрофга ҳарчанд қулоқ солиб, ҳеч қаердин одамни овози келмади, чарчаб ҳориб эрдилар. Соати истироҳат қилиб, денгиз ёқосида ухлаб ётдилар.

Истанбулдин уч киши (Қайсар сипоҳларидин) келиб кўрса, бир киши ухлаб ётур. Алар сўрди: Кимсан, қандай кишисан? Амир айдилар: Рум сипоҳларидин бўлурман, ҳамроҳларимдин ажралиб қолибдурман, эмди Истамбулга борарман. Улар қабул қилмай Амирни боғлаб, Истанбулга олиб келдилар. Ул кун кечаси бирла Соҳибқирон нола-у зори қилиб, йиғлаб шоҳ Нақшбанд ширларидин мадад талаб, бу ғазални айдилар.

Назм:

*Ё Баҳовуддин, мадад бергил бу тун.
Йўл адошқонларга бўлгил раҳнамун.
Ё пирим, бу йўл оро бўлдим ғариб,
Қўл-оёғ боғлу, ётибман сарғариб.
Ё пирим, ҳолим мени бўлди қийин,
Бир назар айланг менга сиз ушбу ҳин.
Ҳар хатойим бўлса кечгил, ё илоҳ,
Мен ғарибни ҳолим этма табоҳ.
Ё илоҳо, дўстларингни ҳурмати,
Зарра бергил менга сен ҳиммати.*

Ул кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, ҳушёр бўлуб яратганга боқгил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёғ-қўллари ешилибдур. Уч киши яна боғламоқга ҳаракат қилдилар. Амир лоилож учовини ўлдуруб, шаҳр ичра бориб кирдилар. Кўрсалар турфа шаҳрким, кўча ва ўрамларини мармар тоши бирла ишлағон, ҳар бир иморати олийлар бино қилғон, тамошо қилиб юрсалар девор ва эшикларига Амирни суратини нақш қилғондур. Андин кейин Аёзни масжидига келдилар. Анинг таърифини деган бирла адо қилиб бўлмас. Эшикни тefасига ёзилмишдур: «Ҳар ким мунда келмамиш, гўё жаҳон кўрмамиш». Истамбулни бир тарафи денгиз, ўзга тарафида етти тоғ бор эрди. Бир одам Амир Соҳибқиронга айди: Эй бобо, сени суратинг Амир Темурга ўхшар экан. Бу сўзни Амир эшитиб, саройга бориб, саройбондин ҳужра талаб қилдилар. Саройбон хўб деб Амирга ҳужра берди. Амирни ҳужра ичра солмоқга бу соатида ҳеч нимарсаси йўқ эрди. Ташқори чиқсалар, баъзилар Амир Темурга ўхшарсан, дер эрдилар. Лоилож, ҳужра ичра кириб кечи бирла истихорада эрдилар. Туплариди Хожам Баҳовуддин келиб айдилар: Эй Темур, тингла, Хожа Мухаммад Порсо ҳаждин келгайлар, сени танумаслар, ушбу асони анга бергил, Хожа сенга албатта бир нимарса бергайлар, лекин бир неча кунлар меҳнат чекарсан, олло таолони ўзига эътиمود қилиб, танингни тақдири ҳақга бергил. Нечукки бошингдин қазои муаллақ кўтарилгай, ўзингга ҳозир бўлгил, деб ғойиб бўлдилар. Тонгласи саройни эшикига бир киши соқоли мош биринч бўлғон, келиб турур. Амирни кўруб танумади, нечукким, Амир мажҳул киши эрди. Амир Соҳибқирон Хожам берган асони кўрсатиб бошларига тегуруб эрдилар, филҳол.

отдин тушуб, Амирга узр айтиб, бир ҳамён олгун бердилар. Амирга айдилар: бу кеча ҳазрат Баҳовуддин пирингизни тушумда кўрдим, келинг, мен сизни олиб кетай. Амир айдилар: мен ҳам кўрдим, менга сенинг бошингда меҳнат кўб дедилар. Сиз бу ерда турманг, мени зиёним сизга ҳам тегмасун. Хожа лоилож қайттилар. Амирни асосини саройбон кўруб, айди: бу таёқда хосият бор экан, савдогар бошига урса, олгун берар экан, деб асони ўгурлаб олди. Ул кун савдогарларни чорлаб, уйига зиёрат қилди. Андин кейин аларни бошларига таёқ бирла урди. Савдогарлар саройбондин ранжиб, Қайсарга бориб арз қилдилар. Қайсар саройбонни келтуруб хитоб қилди. Саройбон Қайсарга воқеани баён қилди. Андин кейин Қайсар бир печа чўғолни саройга юборди. Алар келсаки, Амир намоз ўқуб турур. Намоз ўқуб бўлгондин кейин айдилар: сени Қайсар талаб қилур, дедилар. Амир лоилож бордилар. Қайсар кўрган замон тануб, айди: сен Амир Темури эмасмусан? Амир инкор қилдилар, охир ондга келтўрди. Лоилож, ўтган ишларни барчасини баён қилдилар. Қайсар, филҳол, Амирни боғлатуб қўйди. Қайсар айди: «Эй Амир Темури оқсоқ, ул кун мени фил бирла олиб қочиб эрдинг, бул кун нечук талош қилмадинг?» Амир айдилар: бу меҳнатларни менга пирлар маълум қилиб эрдилар. Анинг учун худони тақдирига бўйун қўйубдурман. Қайсар ўлдурмоқга ҳукм қилди. Яна айди: сабр қилай, аввай мунинг сипоҳларини бир навъи қилиб, шикаст берай, албатта алар бошлиқларидин айрилиб, саросима бўлгондур, деб Амирни муборак баданларига беш юз қамчин урди, яна ҳўкиз терисига солди. Амир Соҳибқирон андоғ мажруҳ бўлдиларким, қимирламоқга мажоллари қолмади, лекин Айюб пайгамбар сифат сабр қилиб шукрни тилдин қўймадилар. Қайсар қанча аскарлар бирла Амирни мухофазотда сақлади. Ўзини бу ишдин кўнгли тинч бўлуб, хурсандлик бирла ўлтурди. Андин сўнг Қайсарга хабар келдиким, Армани хоңидин саккиз минг қўшун бирла Қайсарни ёрдами учун борурман деб.

Таворихда дерларким, Арман эсли Худ қавмидин эрди. Булар ичра Арман отлий киши пайгамбарлик даъвосини қилгон эрди. Шул жиҳатдин ул халқни армани дерлар.

Алқисса, ул кун арманлар Қайсарни баргоҳига етиб келдилар. Қайсар алар бирла Ангурийга отландилар. Жосулар Қайсарни қилгон ишларини Амир Соҳибқиронни қўлга тушириб, ҳўкиз терисига солгонини Амир Соҳибқиронни сипоҳларига келиб хабар етқуздилар. Иноқтоз, ул мард жонбоз эшитиб, айди: «бу ишни тадбирига мен борсам». Мени Султон Муҳаммад тўра ҳалок қилмасун, деб қўрқар эрди, чунки Иноқтозни айёрлигини тўра ёмон кўрар эрди. Иноқтоз айёр ўзбакни бекларини барчасига арз қилиб айди: Мен ўғлум Хуморий бирла бу ишни фикрида бўлғумиздур, фотиҳа беринглар, деди. Барча беклар қабул қилдилар, илло Султон Муҳаммад тўра қабул қилмай, айди: юборманглар, бу иккала айёр ҳийла бирла ўзи бир тарафга қочиб кетгай. Ул бечора Иноқтоз мард жонбозга мол-амволдин ҳеч нимарса бермадилар. Лоилож ота-бола йиғлай-йиғлай яёвлик ҳолда Истанбулга йўл солдилар, иншооллоҳ таоло, Амирга нажот

бергумиздур, деб Истанбулга келиб, кўб кун оч қолдилар. Иноқтоз кўрдиким, арманилар бозордин қул сотиб олурлар. Хуморийга айди: Эй ўғлум мени бу бозорга сотғил, бир ишни фикрида бўлай, яна сен овқат қилғил. Ўғли айди: эй ота, мени сиз сотиб овқат қилинг, Отаси қабул қилмади. Лоилож, Хуморий отасини арманиларга сотти. Армани қулларини олиб подшоҳларини қошига олиб келди. Подшоҳини оти Куёнус эрди. Аларни расми қул олғонда қирқ қул олиб, бирини озод қилур эрди. Подшоҳ қулларини ҳар бирини хунарини сўрди. Иноқга навбат келгонда айёрлик бирла тилин дол қилиб, сўзламади. Куёнус муни нега келтурдинг, деди. Вазир айди, муни пули оздур ва яна муни озод қилмоқ учун олдим, деди. Подшоҳ Иноқни озод қилдилар. Иноқ ишорат бирла Куёнусга айди: «Мен қариб қолгон одамман, ўзга ерга бориб қандай овқат қилурман, сизни хизматингизда бўлсам», деди. Куёнус айди: «бу қариб қолгон киши экан, ўзга ерга юборманглар», деди.

Аммо Қайсар Ангурийяга юзланиб, отга сувора бўлуб, Амирни жиловида олиб юрур эрди. Амирни ҳолини Иноқ жонбоз кўруб, секин-секин йиғлаб эрди. Гох-гоҳ Хуморий отасидин хабар олиб турар эрди. Иноқтоз арманиларни сипоҳларига юруб, сув берар эрди. Қайсар кечаси бўлса Амирни эҳтиёт қилиб, икки минг кишини посбонликда кўёр эрди. Шул кайфиятда Ангурийя дарвозасига етиб келиб, қамалга олдилар. Ўзбакларни сипоҳлари урушмоқга қўрқуб, шаҳардин чиқмадилар, нечунким, бошлиқ киши йўқ эрди. Шул жиҳатдин ҳазрат Сўфи Оллоёрдин табаррук сўз борким.

Б а й т:

*Ушал хунборики ҳарб ологин осор,
Агар босар йўрусса ёвуни босар.*

Аммо Қайсар Ангурийяни халқа каби ўраб олган эрди. Бир кеча Иноқ айёрлик бирла уйқудин туруб, тилга келиб айди: одамлар, вой халойиқлар, мен қари қул пайгамбари худони тушумда кўрдим, тилсиз эрдим, мусулмон бўлуб, гўё бўлдим. Лекин Иноқтоз арманиларга андоғ хизмат қилур эрдиким, барчаси ани хизмати тўғрисидин яхши кўрар эрди. Куёнус ҳайрон бўлуб, Иноқни Қайсарни қошига келтурди. Иноқ ўзини суратини армани суратида қилгон эрди. Қайсарни қошида имон арзи қилди. Яна аввалги сўзни айди. Андин кейин Куёнус агар бу қулни сўзи чин бўлса, мен ҳам имон арзи қилиб, мусулмон бўлурман, деди. Румни уламолари йиғилиб, барчалари мунинг сўзи чин дедилар, нечунким, шайтон алайхил лаина пайгамбар суратида бўлолмас, андин кейин, кўб-кўб арманилар мусулмон бўлуб, Иноқтоз кал қиморбозга малукона хилъатлар бердилар. Қайсар Иноқга кўб эътиқод қилиб, ўзидин жудо қилмас бўлди. Бир кун Иноқтоз айёрлик ишини соз айлаб, Қайсарга айди: мен бир сир билдим, жанобингизга малол келмаса, айтайин, деди. Қайсар «айғил», деди. Андин кейин Иноқтоз айди: «мен эшиттимки, Куёнусга Амир Темурнинг сипоҳлари сўз

берибдур, сизни қатлингизга қасд қилмиш, тонгла ёқасиз совут кийиб келур эрмиш, сиз ҳам ишингизга ҳозир бўлинг, сизнинг феъл-атворингизни билдим, барча ишингиз адл ила бўлуб, шарияти нубуввий бирла амал қилурсиз. Куёнус холо мусулмон бўлса ҳам асли кофирдур, Амир Темур бўлса золимдур, сизга дўстлигимдин бу сўзни айтурман», деди. Қайсар айёрни сўзини чин билиб, хуши бошидин учти. Соатидин кейин Иноқтоз фурсат топиб, Куёнусни қошига келиб, айди: ҳозир бўлгил, Қайсар сендин бадгумондур, тонгла ёқасиз совут кийиб, албатта сени ўлдургайлар. Бу сўзни кишига айтмагил, нечукким, мен сени тузунгни кўб едим, мени кўб тарбият қилдинг, бу сўзни дўстлиқдин айтурман. Яна дини ҳақга дохил бўлуб, мусулмон бўлдинг.

Куёнусни мунга кўб ихлоси бор эрди. Иноқ айёрни сўзини чин билиб урушмоқга ҳаракат қилиб, баҳодурлар аслаҳа ва яроғларни тоқунуб, бирдан Қайсарга юзландилар. Қайсар ҳам булардин хавотирда бўлуб, сипоҳларини тайёр қилиб туруб эрди, буларни кўрдиким, жанг қилмоқга келурлар. Филҳол, Қайсари рум аскарларга «от кўй» деб буюрди. Қайсарни аскарлари бирдан от кўйиб келиб, Куёнусни калласини танасидин жудо қилдилар. Ероғларни тарақа-туруқ овози оламга тўлуб бир-бирини ўлдира бошладилар. Иноқтоз айёрлиқни соз айчаб, арманларга бориб, овоз қилиб айди: Эй арманилар, хонларингизни румийлар ўлдурди, сипоҳларингизни ўлдурурлар, сизлар қандай ором қилурсиз?!

Куёнусни ўғлини оти Қалмус эрди, отасини ўлганини эшитиб, карнай тортиб, аскарини жамъ қилиб, бирдан жангга ўзларини урдилар. Румийлар бирла арманилар андоғ жанг қилдиларким, чангу тўзон ҳавога ўрнади, Амирга қўйгон посбонларгача урушга кирдилар. Иноқтоз айёр вақтни соз тоштиким, фурсат ганиматдур, ул ерда ўғли Хуморий ҳам ҳозир бўлуб, айёрлиқ бирла Қайсарни уч отини оғулдин келтуруб, филҳол, Амир Соҳибқиронни бойлуқларини ешиб, отга миндуруб учовлари отқа сувора бўлуб, ўртага Амирни олиб, шаҳарни дарвозасига қараб боравердилар. Иноқ бирла ўғли ёвни ичида юрганидин ўзбак бекларини асло хабари йўқ эрди. Дарвозага келиб, дарвозабонга айдилар: Мен Иноқ бўлурман, мана Амир Соҳибқиронни олиб келдук, деб чақирди. Андин кейин дарвозабон билиб, дарвозани очтилар. Беклар ва тўралар келиб, қадами Амир Соҳибқиронга ўзларини ташладилар. Беадад ва беҳисоб тасаддуқкот қилдилар. Ўзбак баҳодурлари тўхтовсиз Қайсарга қараб от кўйдилар. Ул тарафдин арманилар, бу тарафдин ўзбаклар бўлуб румийларни ўлдура бошладилар. Қайсарга хабари еттиким, Амир Темур нажот топибдур, деб. Қайсар бу сўзни эшитиб, саросима бўлуб, қочмоқга юз кўйди. Румийлар фароқанда бўлгондин кейин Қалмус аскарини олиб ўз манзилига ёнди. Ул куни Амир Соҳибқиронни ҳаммомга келтуруб, муборак баданларини ювуб, хўкиз терисидин олиб, нафоис энгилларни кийгуздилар. Андин кейин, Ангурийяни ўз аҳлига бериб, уч кундин кейин келиб Истанбулни фатҳ айладилар. Андин кейин Румни олмоқни ҳаракатига туштилар.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ХАЛИЛ ТўРА ҚАЛМОҚ БИРЛА
ЖАНГ ҚИЛИБ, КўБ МУСУЛМОНЛАР ШАҲИД БЎЛГЕНИ,
АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЛМОҚ КЕЛГОНИНИ
ЭШИТИБ КЕЛИБ, ШОҲИЗИНДАНИ УСТИҒА ГУНБАЗ
ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Энди, Амир Темур Соҳибқиронни Истанбулга қўйуб, Мироншоҳ тўрани ўғли Мирзо Халил тўрадин сўз эшитмак керак. Вақти келиб, Амир Соҳибқирон набираларини Самарқандга тахт узра қўйуб кетиб эрдилар. Бир кун Самарқандга хабар келдиким, қалмоқдин ёв келиб, Тошкандни талон қилибдур, деб. Мирзо Халил тўра эшитиб, аскарларни жамъ қилди. Андин кейин мирзо Халил тўра қўшунларини олиб, Сир денгизига етиб келдилар. Аскарларни баъзилари денгиздин ўтмайлуқ, деди. Аммо аксар қабул қилмай, ўттилар. Вақти келиб, қалмоқлар бирдан етиб қолди, барчаси отларини жилловини елкаларига солиб, ҳийла қилиб, яёв келур эрди. Мусулмон сипоҳлар ҳам яёв бўлуб, отларини мирохурларга бердилар. Муни кўруб қалмоқлар, филҳол, отларига миниб, бирдан мусулмонларга қараб югурдилар. Мусулмонлар ҳам отларини минмоқга ҳаракат қилса, мирохурлар бу ғавғони кўруб, «эби-эби» деб қочиб кетаверди. Андин кейин ул кофирлар аксар мусулмонларни устидин от чошиб, ўтуб, барча мусулмонларни шаҳодат даражасига еткурдилар. Тўра бирла Хожа Исмагулло денгиздин ўтуб, минг машақат бирла пиёда қочиб келиб, Самарқанд ичра кириб қамалдилар. Қалмоқлар беадад ва беҳисоб аскар бирла Самарқандни атрофини халқа каби олди, ҳеч киши Самарқанддин ташқари чиқолмади.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, қалмоқлар ичра бир қари киши бор эрди, кўб сўзга етук эрди. Шаҳр ичра элчи киргузуб, бу шаҳр ичра масалага етук мулло бўлса чиқиб, мени бир неча сўзим бордур, келиб жавоб берсун, деб юборди. Барчалари Хожа Исматуллони муқаррар қилиб, қалмоқни олдига чиқордилар. Ул қари киши Хожага айди: «чўнтакингда оғу борму?» Хожа айди: «бордур», Қари одам айди: «нега олиб юурсан?» Хожа айди: «мен шайхи фоний, яъни қариб қолгон кишидурман, мабодо қалмоқлар озор берса, оғу еб ўлайин дерман». Анда қари киши бирла Хожани ўрталарида кўб раддубадал сўзлар ўтти. Қари киши айди: Эй-Хожа, билғил ва огоҳ бўлғил, шул вақт Амир ул муслимин, яъни мусулмонларни хони барча мамлакатларни олиб, ўзига мусахара қилубдур. Анинг ўлимига не хабар берурман? Анга уч аломат бордур. Аввалги аломат шулким, бу вилоятларда оққуш зоҳир бўлуб, архайл деб уч мартаба сайрағай. Иккинчи аломат: бир ўғул онадин туғулуб уч мартаба «олло» дегай, барча ани билуб, эшитгай. Учунчи аломат: қуёш тутулгай, юлдузлар отилгай. Бу сўзларни сенга айдим, албатта, хотирингда сақлагил.

Андин кейин Хожа шаҳрни ичига кирдилар. Аммо Самарқанд одамларини қалмоқ кўб зиқликга олди. Ул вақт ҳазрат Шохизиндани устилари ва Чўпон отани муборак қабрларини қалмоқлар олиб, Шохизиндани қудуқларини ичига кўб нажосатларини ташлаб

эрдилар. Бир кеча қалмоқларға тўсиндин гавго тушиб, тоқат қилолмай, ул ердин қочтилар. Самарқандликлар кўрдиким, қалмоқлар ул ердин кўчубдур. Бир нечалари шишиб ўлуб ётурлар, кўрсаларким, юз минг-минг илон ул мавзёдаги тефада юрурлар. Аммо мусулмонларға дохил қилмас эрди. Бир қалмоқни топиб, бу ишни сирридин сўрдилар. Ул айди: «Бу қудуқ ичра насожат ташлаб эрдук, бу илонлар мундин чиқиб бизларға қасд қилди». Аммо ҳеч киши ул қудуқни сиррини билмадилар. Яна қалмоқлар Самарқандга қасд қилдилар. Мусулмонлар кўрқувда эрдилар. Ногоҳ, субҳ вақтида бир оққуш келиб, овоз қилиб, «архайл, архайл архайл» деб фарёд қилиб эрдиким, ул кун қалмоқларға кўрқув пайдо бўлуб, бирорга қолмай қочиб кеттилар. Хожанинг кўнглига қари киши айғон сўзи келди. Ул қушни кейнидин бир лак қуш келиб, барчаси сукутда бўлуб, андин кейин ул қушлар илонларни тумшуглари бирла териб олиб, қудуқни ичига ташладилар. Ўзлари ҳам қудуқни ичига кириб ғойиб бўлдилар. Ул тонг вақтидаги қуш яна «архайл, архайл, архайл» деб кўздин ғойиб бўлди. Аммо Амир Темур Соҳибқирон Румни ҳам ўзларига табеъ қилиб, қалмоқлар Самарқандга келиб, қамалга олгонини эшитиб, тезлик бирла Мовароуннаҳр ва Туркистонга келиб эрдилар. Самарқандликлар эшитиб истиқболга чиқтилар. Амир Соҳибқирон асъасаю дабдабаю шон-шавкат бирла Самарқанд ичра кириб, ўз тахтларига жулус айладилар. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни олдиларида қудуқни воқеасини билган кўрганларини баён қилдилар. Андин кейин Амир: «Қудуқни сиррини ҳеч ким билгайму?» деб сўрдилар. Мунинг воқеасини хабар бергувчи киши топилмади. Атрофга жарчи кўйдилар. Ул замонда оти Ҳидо деган бир йигит бор эрдиким, ҳар илмдин хабардор эрди, ўзи ҳам нахлавон, ҳар ишга баҳодур эрди. Ул Амир Соҳибқиронни хизматларига келиб, салом қилиб кўлини алиф-лом қилиб, айди: «Эй Амир Соҳибқирон, вэй Искандари Соний, мен фақирингиз, «Тарихи Таборий»да кўруб эрдим, саҳобалардин Қусам ибн Аббос отлиғ киши кофирлар бирла жанг қила-қила, бул горга кириб ғойиб бўлгондур, ҳали ҳам тирик эрмиш дерлар». Амир Соҳибқирон анга айдилар: Эй йигит, бу гор ичра ўзунг кириб, бизларга бору йўқини маълум қилғил. Ул йигит қабул қилмади. Амир анга кўб олтулар ваъда қилиб, илтижо қилдилар. Яна айдилар, бу мавзёни зиёратгоҳ қилсак, мундай оёғости бўлмас. Сўнгра Ҳидо лоилож қабул қилди, ани қудуқни бошига келтуруб, белини арқон бирла боғлаб тушурдилар. Етмиш газлик ерға боргонда арқон бўшолди. Билдиларки, Ҳидо қудуқни остига етти. Ҳидо кўзини юмуб, соатидин кейин очиб қараса, бир тарафдин гордин андак йўл бордур, андин кейин баҳодурлик бирла юруб бир ерға равшан ва ёруғликқа келди. Анда эшик очук турур, кўрсаким, хайҳот боғи азим жилва берди. Турлу турлу емишлар пишган, андин кейин тамошо қилиб, гўё Боғи Орамга ўхшар, бир ерға келса, икки арслон бир йиғочга бойлуқ турур. Андин кейин боғ ичра яшил кийумлик икки кинини кўрди, табақда тазом келтуруб, иквала арслонни олдиға кўйдилар. Арслонлар тазомга машғул бўлдилар. Алардин баҳодурлик бирла ўтуб, бир ерда ховузи

кўрдиким, тўла сут турур. Аммо ҳовузни атрофидаги да-
рахтларнинг узвида минг-минг илонлар ўролиб ётур. Илонлар
келиб, сутдин ичиб турурлар. Ул мавзеъдин ўтуб, бир ерға келса,
одамни овози келур. Анинг қошиға келиб сўз сўрди. Ул айди:
«Кечаси қоронғуда юруб, билмай қудуқни ичиға йиқилиб тушиб
қолдим, андин кейин бул ерға келдим, бул йиғоч белимдин ушлаб
қолди». Кўрсаки, дарвоқеъ йиғоч белидин қисиб қолибдур.
Хоҳласаки, бу сирни анга сўзласа. Ногоҳ ҳаводин яшин келиб, ани
куйдуруб юборди. Ҳидо муни кўруб, кўнглиға кўрқув тушиб,
секин-секин ўзга тарафға юрди. Бир ерға келса, гунбаз кўрунди.
Анга борса Қуръон тиловат қилиб овози келур. Ул ерда Ҳидо баҳри
ҳайратда бўлуб турур эрди. Соатидин кейин юз-юз етмиш киши,
барчалари оқ кийумлик, етиб келдилар. Гунбаз ичидин бир йигит
чиқти, қора соқол, ёнида яна бир киши полос келтуруб солди.
Фузалолари полосни устиға ўлтурдилар. Андин кейин яна етти
киши келдилар, барчалари яшил кийумлик, соати ўтуб, пўш-пўш
овози келаверди. Ҳидо кўрсаки, қирқ бир киши ҳозир бўлдилар.
Аларни ичида бир йигит қора отға сувора ўлуб келур. Олдида
нуроний кишилар зикр айтиб келурлар. Барчалари ул йигитни
жиловидадурлар. Отдин тушуриб, барчадин юқори ўтқуздилар. Ҳар
тарафдин сўзлашиб ўлтурдилар. Ул йигит айди: «Дунёдин ҳеч
хабарларингиз бўлдиму?» Айдилар: «Бул ерға бир йигит ке-
лубдур». «Бери олиб келинглар». Бориб олиб келдилар. Ҳидо ул
зоти боборакотга салом қилиб, таъзим бирла қўлини алиф-лом
қилиб турди. Ул зот айдилар: қандай одамсан, бул ерға нима учун
келдинг? Ҳидо тавозеъ бирла айди: «Эй тақсир афандим, Амир
Темур Соҳибқирон султонимиз амри бирла бул ерға туштим». Ул
азиз айдилар: дунёдин нима сўз келтурдинг? Бул айди: Ер юзида
Амир Темур Соҳибқирон барча мамлакатларни ўзиға мусаххара
килубдур. Эмди сизни маълумингизни билмоқға ул мени бул ерға
тушурубдур. Ул зот айдилар: «Эй йигит, билғил, мени Шоҳижавон
дерлар, отим Қусам ибн Аббосдур, ҳазрат Исо пайғамбарни
нозуллариғача тирик бўлурман. Буларни кўрдинг: барчалари
рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлардурлар. Ҳар жамоъа охшом
бизни зиёрат қилмоқ учун келурлар. Буларни бошлиқлари
Қатабдурлар. Эмди сендин бир неча сўзларни дунё ваҳҳидин
сўргайман: «Халойиқ намоз ўқурму?»

Ҳидо айди: «ўқурлар». Яна айди: «Масжид ичра жамоат
бўлурму?» Ҳидо айди: «оре». Яна айди: «Рўза тутарму?» Ҳидо
айди: «бир ой рамазон шарифда рўза тутарлар». Ул зоти шариф яна
айдилар: «алҳол, нозулу Исо хуружи Дажжол йироқдур». Яна
айдилар: «Эй Ҳидо, бул ерға нимага келдинг, бу билган сиррингни
сақламасанг, куйуб кул бўлғайсан, эмди мундин чиқсанг, бу сирни
ҳеч кишиға айтмағил». Ҳидо туруб анда фарёд қилиб айди: «Эй
тақсир афандим, агар бу сўзни айтмасам, Амир Темур мени пора-
пора қилғай, нима илож қилурман», деб зори қилиб йиғлайверди.
Анда Шоҳижавон айдилар: «Эй Ҳидо, Амир Темурдин кўб
ҳусуллик» ер талаб килғил авлод-авлодингға қолгудек, лекин бу
сирни айдинг, аъзонгга нуқсон бўлғай, яъни кўр бўлурсан, яна

сендин туғулгон авлодларинггача кўр бўлурлар, қиёматгача бу иш боқий қолур, бул ишинг, Амир Темурдин дунё таъма қилдинг, холисонлилло қилмадинг, нуқсонлиқинг андиндур. Яна Ҳидо йиғлайберди, яна айдилар: «Ҳашр кунда барчадин илгари олло таолони жамоли бокамолини кўргайсан». Ҳидо бу ишоратни эшитиб, йиғламоқдин андак таскин топти. Ҳидони қўлиға бир қути бердилар, «муни Амир Темурға бергил», деб. Бу йигитни олиб бориб қўй, деб бир сўфиға буюрдилар. Ул қудуқни остиға бир дамда келтуруб қўйди. Арқонни белиға боғлаб эрди, арқон ҳаракатға келгандин кейин қудуқни бошида турган кишилар тортиб олдилар. Андин кейин Ҳидони Амир Соҳибқиронни олдиларига олиб келдилар, барча одамлар тамошоға келдилар. Амир Ҳидодин савол қилдилар: «нима сир кўрдинг?» Ҳидо айди: «қудуқни ичиға кируб, ушбу қутини топтим, ўзга ҳеч нимарсани билмадим», деди. Амир Соҳибқирон яна ўз ихтиёриға қўймай, яна сўрдилар, лоилож айди: «менга кўб-кўб дунё керак, нечукким, мен сўқур бўлғаймен, яна авлод-авлодларим инқироzi оламғача сўқур бўлғайлар». Амир Соҳибқирон айдилар: «мендин нима талабинг бор, тилагил». Ҳидо айди: «кўб ер бўлса, барчаси ҳусуллик бўлса». Амир буюрдилар, бир яхши югурук от келтуруб бердилар. Амир айдилар: бу отға мингил, қай ерни хоҳласанг, кўргил, чарчаб ҳорғунча қанча бўлса, анинг барини сенга бердим, деб марҳамат қилдилар. Ҳидо дарҳол отға миниб, хоҳлаганича ерни кўруб келди. Амир Соҳибқирон анинг авлодиға вақф қилиб, хат муҳрлаб бердилар. Андин кейин Ҳидо кўрган-кечурганларини, ҳазрат Шоҳижавонни айғон сўзларини Амирға бошдин баён қилди. Ушул замон кўзидин дурра ёш тўкулуб кўрмас бўлди. Сўнгра Амир қутини келтуруб олиб кўрсалар, бир қитъа қоғоз ичиға бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилмиш. Андин ўзга нимарса йўқтур. Барчалари тахайир бармоқин тишлаб, ҳар ким ўз хаёлларига келган сўзни айдилар: аларни сўзи Амир Соҳибқиронға маъқул бўлмади.

Умарою физзамонаға маъқул бўлса, фақир муаллиф ҳам бир сўз айтиб ўтғай. Маълум бўлсунким, алиф ҳарфи бирдур, зол ҳарфи етти юздур, жим ҳарфи уч турур. Амир Темур оламдин ўтгандин кейин, етти юз уч ё тўрт йилдин кейин бир аломат зоҳир бўлса керак. Яна алиф маъниси ҳар ким бу дунёға келди, зол маъниси шитоб ила кетмак, жим маъниси ҳар мўмин-мусулмон киши мустаъидул мавт бўлмоқ керак. Алқисса, андин кейин ул қудуқни беркитиб иморати олий қилиб, гунбаз кўтариб, айвони қайвон қилдуруб, қирқ зина бирла кўтариб, зиёратгоҳ қилиб, анга мунаққаш гиламларни тўшаб қўйдилар. Ҳожатмандлар бориб зиёрат қилурлар. Ушул вақт Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Хитойдин элчи келур, деб. Ул Хитойдин келган элчининг оти Мавлоно Бурундук эрди, ул киши мусулмон эрдилар. Амир Соҳибқирон они Шаҳрисабзға таъйин қилдилар. Кўрунушни анда қилурман, деб. Ул кун Амир Хитой юртиға бормоқни кенгаш қилдилар. Бекларға маъқул бўлмади. Кеч бўлгоч Иноқ вазир ва неча маҳрамлар бирла ариғ ёқосиға бордилар. Андин кейин сувга тушиб ғусл қилиб чиқиб эрдилар, бир маҳрам шиша ичра гулоб

келтуруб Амирни бошларига қўймоғда эрди, шиша қўлидин тошни устига тушти, синмади. Иноқ вазир айди: «Эй Амир афандим, Хитой юртига бормоқни кўнгилдин кўтаринг, иқболингизни баландлигини кўринг, шиша тошга тушса ҳам синмади. Бу Иқболни идборга келтурманг. Амир айдилар: ҳар нима худони хоҳлаши бирла бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОХИБҚИРОН ЮРТНИ УЛУҒЛАРИГА ТҶЙ ҚИЛИБ БЕРИБ, АНДИН КЕЙИН ЎТРОР МАВЗЕЪИГА БОРИБ, АМИР ПАРВАРДИГОР БИРЛА ВАФОТ ТОБҚОНЛАРИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон юртларни улуғларини жамъ қилмоқга минг-минг тўй асбоб ва олотларини омада ва тайёр қилиб, хайма ва чодирларни қўруқ Кониғил мавзеъига келтурдилар. Шаҳр халқи уламо ва фузало, ёшу қари барчасини ул ерга таклиф қилиб, чорладилар. Тўб-тўб, гуж-гуж, гуруҳ-гуруҳ бўлуб келавердилар. Ҳар қайсиларига алоҳида, ўз жинслари бирла ўлтурмоқ учун жой ораста қилдилар. Қирқ кеча ва кундуз тўй-томоша қилдиларким, бу тўйни Жамшид кўрса тахайюр бармоқин тишлаб, рашк ўтига ўзини урар эрди. Қирқ кунгача барча турлук-турлук таъомдин мамнун бўлдилар. Ҳеч киши бирор нимарсага муҳтож бўлмадилар, барча нимарса муҳайё эрди. Ғарибу ғурабо, мусофир ва мусокинлар кўб-кўб ош ва таъомга тўлдилар. Аммо етти иқлимни амирзодаларидин етти юз тўқсон олти кишига малукано хилъатлар бердилар. Хитойдин келган элчини олдида тўйни тамом қилдилар. Элчига хануз кўринуш, қилгонлари йўқ эрди. Кониғилини бир тарафи Чўпон отага яқин тефа эрди, они машриқ тарафи катта йўл эрди. Анга чодирларни тикиб, элчини анга туширдилар. Анда элчини турлутурлу таъомлар бирла зиёфат қилдилар. Аммо элчи Хитой ҳоқони Чиндин келтурган совғот тухфаларни Амирга берди. Амир ҳар мақулаи ахбор ва атвори Хитой мочиндин сўрдилар. Андин кейин Хитой элчисига молукона хилъатлар бериб жўнаттилар. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанддин аркони давлат бирла Ўтрор мавзеъига бордилар Ул вақт Ўтрор мавзеъи кўб катта шаҳар эрди. Шаҳри Сайруомнинг ўнг ёнидаги Арас суйи анга бориб тасарруф бўлур эрди. Амир Соҳибқирон пойтахтни ул мавзеъга бино қилдилар. Анда тарихнинг саккиз юз еттисиди (1405 й) эрди. Ул вақтда Мирзо Шоҳруҳ тўра Ҳиротга ҳоким эрди. Мироншоҳ тўра Бағдодга султон эрди. Султон Муҳаммад набиралари Қандаҳорга валиаҳд эрди. Ўзга авлодлари бирла Сарой Мулк хоним Самарқандда эрдилар. Амир Соҳибқирон Искандари соний Чигатой ўзбак беклари бирла Ўтрорда тахти салтанат узра эрдилар. Ул вақт етти иқлимдин Амир Соҳибқиронни хизматида етти юз тўқсон олти мўътабар бекзодалар бор эрди. Истанбулдин Мир-Саййид Шариф ҳам бирга келган эрдилар. Мавлоно аллома Тафтозоний ва Хожам Баҳовуддин начанд уламо ва фузалолар

Амир Соҳибқиронни олдида эрдилар. Самарқанд ва Тошканд ва Туркистон вилоятлари андоқ обод эрдиким, етти иқлим барчаси Амир Соҳибқиронга тобеъ эрди. Ҳаттоки, Маширикдин Мағрибгача хумрлари юрар эрди. Ахли ҳикмату ҳунармандлар Ҳиндистону Фарангистон, Рум (дин) келган эрди. Ўттиз йилдин бери Салотин ва ҳавоқинлардин келтурган олтун-кумушларни ҳазинага жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон ҳазрат Султон орифин Туркистон ичра қабри шарифларига марқад кўтариб, иморат олий қилиб, қанча ерларни вақф қилиб, андин кейин яна ҳазрат шайх Зайниддин кўйи орифониға Кайковус суйидин наҳри азим чиқориб, қул, чўри бирла назр этиб, қабрлари узра гунбаз кўтариб, андин кейин Занги отани муборак қабрларини бино қилиб, демишларким, ҳазрат Султон ул орифин ҳазрат Занги отага холовачча эрдилар, ваъда қилиб эрдиларким, бир олий ҳиммат киши чиқиб, бизни қабримиз узра таъмир бино қилса, аввал сизга таъмир қилғай деб эрдилар. Вақти келиб, ҳазрат Султон ул орифинни қабри шарифларини биносига урнадилар. Андин кейин, бир жонувор кечаси бўлғоч бузуб, кетаверди, Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, бу сирдин воқиф бўлди. Андин кейин, Тошкандга келдилар, ахтариб муборак жасадларини қайда эканини билмадилар. Тошканддин узоқ бир тош ерда Амир Соҳибқиронни отлари юрмай, тўхтаб қолди. Кўрсаларким, ул ердин бир қўл чиқиб, отларини оёғини ушлаб турур. Дарҳол ул ерға таъмири олий бино қилдилар. Андин кейин ҳазрат Султон у орифинни қабри шарифларига гунбаз кўтардилар, ҳар қайсилари таворихда маълумдур. Кўб авлиёларни қабри шарифларини ҳазрат Амир Темур бино қилгон эрдилар. Яна кўб-кўб жойларга масжид ва мадрасалар бино қилгон эрдилар, барчаси таворихда маълумдур.

Кунлардин бир кун Кошғар шаҳридин элчи келиб, дедиким: «Эй Амир Соҳибқирон афандим, қалмоқлар хуруж қилиб бизни шаҳримизга келур», деди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон уч ойгача аскарларга кўрук кўрсатдилар. Сипоҳларга амр қилдилар, қалмоқлар жангига отланинлар, деб. Бу сўзни беклар манъ қилдилар. Нечукким, ул вақт кишни тўқсонни эрди, кун кўб қаттиг совуқ эрди. Амир ғайратларига чидолмай ўрдадин ташқарига чиқтилар. Вақтиким, шаъбон ойини еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтуруб, сочларини олдуруб ўлтуруб эрдилар, ўшул замон Амирға бир боди муҳолиф келуб тегди. Аҳволлари ўзларига маълум бўлуб, Мирзони чақириб ушбу рубойини ёздурдилар:

Н а з м:

*Чу бир соат, чу бир лаҳза, чу бир дам,
Бўлак ҳол ўзгарур аҳволи олам.
Бугун Соҳибқирон жони амири
Жасадинг кишваридин тобса барҳам.*

Алқисса, соати ўтмай ранг ва туслари тағайюр топиб, андақ вақтдин кейин руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ боғчаларига

тайрон қилди. Муборак жасадларини Сарой Мулк ойим булгор ичра олдуруб, Самарқандга олиб келиб, жаноза ўқуб дахмага дафн айладилар. Мотамларида барча уламоу фузалолар йиглаб уч кунгача умаро, беклар ёш ўрнига қон йиғладилар. Хожа Исматулло бу марсияни айтиб, тўралар бирла аҳийлар йиғлар эрди.

Ғ а з а л:

*Буз чодиринг фалакким, султон ўлди ғойиб,
Тун ичра эрди чун моҳи тобон бўлди ғойиб.
Ёруқ жаҳон қуёши, ислом элини боши,
Дин эрди кўб талоши, дайван ўлди ғойиб.
Оламни қилди дарбар, Соҳибқирон Скандар
Соний демиш эронлар, ёрон ўлди ғойиб.
Дин эрди жустужўси, шарти эрди гуфтуғўси,
Миллатни обрўси, бурҳон ўлди ғойиб.
Нўширвондек одил, ҳам олим эрди, фозил,
Ҳар шиға ақли комил, фарзон ўлди ғойиб.
Давлатда ким Сулаймон, фитратда чун Фалотун,
Ҳикматда эрди гўё Луқмон ўлди ғойиб.
Эҳсонда мисли Ҳотам, шавкатда эрди чун Жам,
Зўрлиқда ҳам чу Рустам, паҳлавон ўлди ғойиб.
Ғайратда мисли арслон, дашт ичра ёки қоплон,
Баҳра наҳанг-у савбон, шужоъбон ўлди ғойиб.
Фарзанди ақли нўён, Турағай баҳодур ўғли,
Саййид Амир Темуртон Кўрагон ўлди ғойиб.*

Аммо Хоним бу ғазални айтиб йиғлар эрдилар.

Р у б о и й:

*Илоҳи, қорайсун фалакни юзи,
Тўкулсун кўзум ёшидек юлдузи.
Куйуб Ой, тутулсун қуёши анинг.
Бу мотамга зўлмот ўлуб кундузи.*

Алқисса, қорилар начанд кун хатми Каломуллоҳ қилиб, фақир мискинларга ошу таъом бериб, савобини руҳи нурфутуг Амир Соҳибқиронга бағишладилар. Андин кейин умаро ва беклар машварат қилиб, кенгаш бирла мирзо Халил тўрани ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни ўрниларига тахт узра қарор бердилар. Амир Соҳибқирондин кейин барча фароканда бўлуб ҳар шаҳрда ўз олдича подшоҳ кўтариб, ўзларини отларига сикка уруб, хутба ўқутдилар, валлоху олам, биссаваб фақир.

Энди, эй ақл эгалари, азиз қардошлар, бу ўткунчи дунёга фақир муаллифдин бу «Темурнома» китоби ёдгорлик қолиб, муни ўқусангиз мен фақирни ета-окасини дуои хайр бирла ёд

қилгайсиз, яна сизларни ота-она, ўтганларингизни раҳмат қилиб, тирикларингизни имон бирла саломат сақлағай.

Фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардин неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидин турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил, омин.

Бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлар кўбдур. Мурғ йилини аввалидин бошлаб, бир йили комилдин кейин, тарихнинг 1328 (1908 й) санасида, рабби ул охирни еттинчисида итмолига етти, алҳамд ул лиллоҳи раббил олабийн.

Андин кейин ушбу китобни фатонат маоб маҳорат ул китоб Мирзо Аҳмад, қорига тобшурдим.

Т а р и х:

*Баҳри мидода чумди боғлаб белин бу хома,
Кўб қилди жустужўлар айлаб «Темурнома».
Тангримга шукр беҳад бу сўз топубдур анжом,
Минг уч юзу йигирма саккизда¹ ҳам тамома.*

¹ 1908 йил.

«ТЕМУРНОМА» ДА УЧРАЙДИГАН НОТАНИШ СЎЗЛАР УЧУН ЛУФАТ

А

Абас — бехуда, фойдасиз

Аббосиён — Аббосийлар. Беш аср (750—1258) хукм сурган араб халифалари сулоласи

Абёт — байтлар

Абжад — араб алифбосида сонларни ифодаловчи саккиз сўз

Авраг — шарм аъзолар; аёл, хотин

Авсан — бут, санам

Авқоф — вақф мулки (масжид, хайрия даромади)

Адад — сон, ҳисоб

Адам — йўқлик

Адувия — душманлар, ёвлар

Ажам — Эрон мамлакати ва халқи

Аждод — ота-боболар

Ажзо — бўлақлар, қисмлар

Ажр — мукофот, эваз

Азрақ — кўк тусли, яшил

Аимма — имомлар, дин пешволари, олимлар, мазаҳаб бошлиқлари

Аймоқиййа — аймоқлар, мўгул жамоаси

Акобир — энг улуглар, энг катталар

Акнун — ҳозир, энди, шу дам

Алайҳи — унга

Алайҳис-салом — унга салом

Алам — байроқ, туғ, белги, аломат

Алҳол — энди, ҳозир, шу пайт

Амир-ун-нос — эл амири

Амрад — ўспирин, соқоли чиқмаган йигитча

Анбиё — набилар, пайғамбарлар

Анвар — энг нурли, энг равшан

Анвоъ — навълар, ҳар хил, рангба-ранг

Ангиз — қасд, қўзғатиш, тезлаш, бошлаш

Андоз — ташловчи, отувчи, улоқтириш

Андоза — ўлчов, қолип, нусха

Анодил — булбуллар

Аном — кишилар, халқ

Ансоб — насл-насаб, насллар

Анқариб — яқин қунда, тез орада, яқинда
Арбоби таърих — тарих эгалари, тарих билимдонлари
Арг — ҳожат чиқармоқ
Арожиф — беҳуда сўзлар, миш-мишлар
Арса — майдон, сахн
Арус — келин, келинчак
Ари — осмоннинг энг юқориси, энг юқори жой
Арғанун — орган, чолғу асбоби
Аргин — уруғ номи
Асас — миршаб, тунги соқчи
Асвол — саволлар, сўроқлар
Асном — кишилар, халқ
Асолат — асил зотлилиқ, аслзода
Асолит — исмлар, номлар
Асотир — афсоналар
Асрор — сирлар, яширин нарсалар
Асрори ғойиб — ғойиб сирлари
Асфар — сариқ, сап-сариқ
Асфиё — пок, тоза, танланган
Асфал — энг паст, энг қуйи, тубан
Асофил — пастлик, тубанлар
Асъаса — дабдаба
Асҳобулфил — суҳбатдошлар
Атбоъ — тобе қилиш
Атвор — юриш-туриш, хулқ, феъл, қилиқ, одат
Атиббо — табиблар, ҳакамлар
Атрок — турклар
Афлок — фалак, осмон
Афрод — зотлар, кимсалар
Афроз — баланд жой, юксалтириш, кўтариш
Афсар — тож жиғаси, бирор нарсанинг учи
Афсор — нўхта, жилов, тизгин
Афсарий — жиғали
Афсурда — руҳсиз, музлаган, сўлгин
Афтода — заиф, тушкун
Афъол — қилиқлар, хатти-ҳаракатлар
Афъи — катта заҳарли илон
Ахбор — хабарлар
Ашканён — ашканийлар
Ашраф — энг шарафли, эътиборли кишилар
Ашқол, ашғол — машғулот, ишлар
Аъзам — энг буюк, энг катта
Ақвол — сўзлар
Ақд — боғлаш, никоҳлаш
Ақолим — иқлимлар
Ақрабо — энг яқин кишилар, қариндошлар
Аққим (Ақим) — елдек учувчи
Аҳли суннат — сунний мазҳабидаги кишилар
Аҳлоллоҳ — диндорлар

Азшо — ички аъзолар (юрак, буйрак сингари)
Аҳқар — ҳақир, камтарин
Аҳқарулабад — абадий ҳақир, камтарин кимса

Б

Барс — йўлбарс
Бадал — эваз, айрибош
Байн — оралиқ, ўрта, ора
Баде — бошланиш, ибтидо
Байъ — олди-сотти, баҳолашув
Байъат — аҳду паймон, қарор, ваъда, эътироф этмоқ
Баковул — хон дастурхончиси, ошпазлар бошлиғи
Барас — пес, тери оқариш касаллиғи
Бараҳна — ялангоч, ҳамма ёғи очик
Барбат — чолғу асбоби, ўрдақ шаклли
Баргузида — танланган, мумтоз
Баргуствон — бостирик, ўқ ўтмас ёпқи
Барканда — қўпорилган, суғирилган
Барлос — ўзбек уруғларидан бири
Барқ — чақмоқ, яшин, ўт, олов
Барқут — уруғ номи
Батнан баъда батнин — насл кетидан янги насл келиши
Базр — денгиз, уммон
Бекас — кимсасиз, ҳеч кими йўқ
Бехбуд — яхшилик, нажот
Борсот — қоплонлар
Ботин — ички томон, ич, кўнгиш
Бузург — улуг, ҳурматли
Буламуқ — овқат (ун, тухум, ёғ, асал аралашмасидан тайёрланади)
Булҳавас — ҳавас қилувчи, беҳуда нарсаларни истовчи, беқарор
Бурж — илми нужумда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири (мас., буржи ҳамал, буржи савр)
Бурё — бўйра, кигиз остидан тўшаладиган қамиш тўқимаси
Бўрк — эркаклар бош кийими
Бурунғор — лашкарнинг ўнг қаноти
Бухл — бахил, хасис
Бухтуннаسر — золим подшоҳнинг номи

В

Важҳи тасмия — от қўйиш, аташ сабаби
Вазъ — тузилиш, яратилиш
Вазий — паст, қуйи, оддий киши
Вазн — ўлчов
Валиаҳд — тожук тахт вориси, ўринбосар
Валий — авлиё, азиз, эга, соҳиб
Валлоҳу аълам — худо билувчандир
Варз — зироат

Ваҳий — илоҳий хабар
Вилоят — катта маъмурий қисм, область, ўлка
Вирд — дуо
Вожиб — бажарилиши муқаддас бўлган ишлар
Восил — эришувчи, етинувчи
Воқиф — билувчи, огоҳ, хабардор
Вужуд — мавжудлик, борлик, гавда
Вузро — вазирлар
Вуқуф — билишлик, хабардорлик
Вуқуъ — воқеъ бўлиш, юз бериш, пайдо бўлиш
Вуҳуш — ваҳший ҳайвонлар, ваҳшийлик

Г

Газ — узунлик ўлчови (70 см)
Гардун — фалак, осмон
Гириҳ — тугун, чигал
Гузин — сайланган, танланган
Гуногун — ранг-баранг, хилма-хил
Густоҳ — адабсиз, андешасиз
Гуҳар — гавҳар
Гўша — бурчак, хилват, чет жой
Гўянда — бахши, ҳикоя қилувчи

Д

Дажжол — энг ярамас, энг ваҳший, инсоният душмани
Дайн — қарз, бурч
Далл — илми нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири
Далир — юракли, дадил, жасур, шижоатли
Даргоҳбор — эшик, остона, улуг кишилар турар жойи
Дарж — киритиш, қайд этиш, ўралган хат
Даст — қўл, карра, марта
Дастовиз — кичик, арзимас тўхфа
Дашти қипчоқ — қипчоқ дашти
Дафъ — қайтариш, рад этиш
Даҳма — сағана
Даҳр — дунё, олам, замон, давр
Даҳриё — дунёвий
Диловар — юракли, ботир, қахрамон
Додхоҳ — адолат талаб қилувчи, ҳақгўй, адолатпаравар
Дорулбақо — абадийлик ўйи, у дунё
Дорулфано — бу дунё, ўткинчи олам
Дурбин — узокни яқин этиб кўрсатувчи асбоб
Дуруд — мақтов, дуо, салом, яхшилик тилаш, ибодат
Ду сипар — икки қат қалқон
Дубулға — зирҳли бош кийим

Ё

Ёбон — ёвон, чўл, дашт, дала
Ёвуқ — яқин
Ёзуқ — гуноҳ, айб
Ёй (Е) — камон, ҳарф номи
Ёнмоқ — қайтмоқ, ёниш, куйиш
Ёрмоқ — танга, акча
Ёргоғ — теридан тикилган халтача
Ётуғон — чолғу асбоби
Ёғлиғ — рўмол, дурра

Ж

Жабобир — зулм, жабр-ситамда бўлиш
Жадй — илми нўжумда кўкдаги ўн икки бурждан бири (кийик шаклида тасаввур этилган)
Жаён — ғазабли, қаҳрли, қўрқинчли, даҳшатли
Жалаба — сўфийликда зикр чоги ўзини билмаслик даражасига етиш, экстаз
Жайҳун — Амударёнинг қадимий номи
Жалис — ҳамсухбат, мажлисдош
Жангжўй — урушқоқ, жанговор
Жарида — дафтар, якка, танҳо
Жарожар — жар устига жар солиш
Жаҳонгир — дунёни олувчи, жаҳонни бўйсундирувчи
Жаҳоннома — ойнаи жаҳон (тасвирнинг ойнада акс этиши)
Жидди жаҳд — зўр бериб инкор этиш, тиришиш
Жиход — дин йўлидаги уруш, ғазовот
Жола — ёш
Жониб — тараф, томон
Жувонгор — лашкарнинг чап қаноти
Жуд — инъом, эҳсон, сахийлик, қўли очиқлик
Жузья — гайридинлик солиғи
Жулус — ўлтириш, мажлис
Жусту жў — қидириш, ахтариш
Жухҳол — жоҳиллар, нодонлар

З

Забун — ожиз, бечора, мағлуб
Завжа — хотин
Зажр — қийнаш, азоблан, зўрлаш
Завлона — бўғов, кишан
Закот — диний солиқ, даромаднинг қирқдан бир қисми
Зан — аёл
Занах — бақбақа, сақоқ, беҳуда гаплар
Занах задан — лоф урмоқ
Занб — гуноҳ айб

Занбурак — замбарак, тўп
Зер — ост, бирор нарсанинг таги, паст
Зибақ — симоб
Зикр — ёдга олиш, хотирлаш, сўзлаш
Зовия — чекиниш жойи
Зойур — зиёрат
Зомин — кафиллик, бировга кафил бўлиш
Зоҳир — ошкора, юздаги, кўриниб турган
Зулумот — зулматлар, қоронғиликлар
Зулқарнайн — Искандарнинг лақаби, икки шохли маъносида
Зуҳал — Сатурн сайёраси
Зуҳд — дунёдан воз кечган тақводор
Зўрхона — ҳарбий машқ биноси

И

Ибтидо — бошлаш
Идбор — бахтсизлик
Ижмол — хулоса қилиш
Ижлос — мажлис, ўтириш
Ижтиҳод — ғайрат
Издиҳом — тўпланиш
Излол — хор қилиш, тўғри йўлдан адаштириш
Ийд — ҳайит, байрам
Илоҳ — худо, оллоҳ
Имдод — мадад, кўмак, ёрдам
Инжил — христианларнинг илоҳий китоби
Интиқол — кўчиш, ўтиш, ўлим
Интиҳоб — сайлаш, танлаш
Инқиёд — бўйсунуш, берилиш
Ирфон — билиш
Иршод — тўғри йўл кўрсатиш
Илтисом — фармонга итоат қилиш
Ислол — мусулмонлар дини
Истиво — бараварлик, туш пайти, тенглик
Истикмол — комил бўлган, ниҳоясига етган
Истифо — ҳақини олмоқ, сайлаб қўймоқ
Истифода — фойдаланиш, илм олиш, ўқиш-ўрганиш
Истиъонот — мадад сўрамоқ
Истигфор — гуноҳни сўрамоқ, тавба қилмоқ
Итлоф — йўқ қилиш
Ифтиъол — ҳийлагар, сохтакор, бўҳтон қилиш
Ишкол — мушкул, банд
Иштибоқ — шубҳа гумон
Ихрож — ҳайдаш, сургун қилиш
Ихтилоф — келишмовчилик
Ихтироз — сақланиш, эҳтиёт бўлмоқ
Иқтидор — қодир бўлиш, бирор ишни қила олиш қудрати

Й

Йиғоч — дарахт, ёғоч, узунлик ўлчови
Йитмак — йўқолмоқ
Йиқуғ — бузуғ, вайрон
Йўрун — ямоқ, парча

К

Кабир — катта, улуг, зўр
Кавкаб — юлдуз
Кавн — борлик, дунё, мавжудлик, тириклик
Кавнайн — икки олам, у дунёю бу дунё
Каёнийн — Эрон шоҳлари сулоласи
Кажава — ёпиқ арава
Казарма — ҳарбийлар турар жойи
Калима — сўз, нутқ
Каломуллоҳ — оллонинг сўзи, Қуръон
Камоҳий — айнан, худди ўшандай, ўз ҳолида, тўлиқ моҳияти, тағ-туғи билан
Каноб — ўсимлик, каноп, бангдона
Карк — каркидон
Каркас — узоқ умр кўрувчи ўлимтиххўр қуш
Кели — ичи ўйилган ёғоч асбоб
Кент — катта қишлоқ
Килк — қамиш қалам
Кирдор — қилиқ, иш
Кисват — кийим, уст-бош
Китобат — мактублар, хатлар
Кишвар — мамлакат, юрт
Комгар — бахтли, қудратли
Кубаро — катталар, улуғлар
Куният — «Абу, ибн, умм, бинт» каби сўзлар билан бошланган исмлар: Абулмуҳсин,
 Ибн Сино, Умми Зарифа
Куфр — ислонми танимаслик, кофирлик, ғайри динлик
Куффор — кофирлар
Кушод — очик, очилган, бўшатишган
Кушиш — ҳаракат, саъй, интилиш
Комил, комила — етуқ, мукаммал, камчиликсиз

Л

Лавҳ — ёзув тахтаси
Лайлу наҳор — туну тонг
Лак — юз минг
Ламҳа — лаҳза, дам
Ламҳот — дамлар, лаҳзалар
Лапка — дўкон
Лаъин — лаъвати, лаънатланган
Лаъл — қимматбаҳо қизил рангли тош

Лаъли ноб — тоза, соф лаъл
Лаън — лаънат
Лаҳим — ер ости йўлаги
Лисон — тил
Лоаъף — ақлсиз
Лоилож — иложсиз
Лоҳиқ — кўшимча, кейин кўшилган
Лўълў — марварид, гавҳар

М

Мабдаъ — бошланиш жойи, ибтидоси
Мавзӯ — жой, ўрин, ер
Мавлуд — туғилган, туғилиш замони
Мад — чўзилиш, узайиш
Мадид — чўзилган, узокқа тортилган
Мадоро — келишув, юзаки муомала
Мадҳ — мақташ, улуглаш
Мадҳуш — ҳушдан кетиш, ҳайратга тушиш
Мажмӯ — йигинди, тўплаш, ҳамма, жамъ
Мазаллат — хўрлик, хорлик
Мазаммат — ёмонлик, тубанлик, хўрлаш
Мазҳаб — таълимот, маслак, диний оқим
Майғун — май рангли, қизил рангли
Маййит — ўлик, ўлган киши
Майлон — майл-хоҳиш, ҳавас, рағбат
Макнун — яширилган, махфий
Макруҳ — жирканч, ҳаром, нафрат кўзгоччи
Мало — тўлалик, хилватнинг зидди, очиқ ер, тўда, тўпланиш
Малойик — фаришталар
Малоҳида (мулҳид) — даҳрий, бедин
Мамнӯ — манъ этилган, қатоғон
Мамнӯғат — манъ этилган нарсалар, қатағонлар
Мансух — бекор қилинган, рад этилган, истеъмолдан чиққан
Манжур — ёйилган, тарқалган, ёрлик, фармон
Манқул — нақл этилган, биров айтгани асосида
Манҳус — иши олдинга юрмаган, нахсда қолган
Маоб — ҳикмат эгаси, файласуф
Маоний — маънолар
Марғ — ажал, йўқ бўлиш, ўлим
Мардум — одамлар, қорачиг
Маркаб — улов, (от, туя, эшак, каби)
Мароҳил — манзиллар, дунё
Марқад — гўр, қабр
Маснад — суянчиқ, тахт, юксак ўрин, ҳукмдорлик мақоми
Масожид — масжидлар
Масоил — масалалар
Масоний — бир неча марта, неча қарралар
Масоф — жанг майдони, уруш, жанг

Масъуд — бахтли
Махзан — хазина
Машварат — кенгаш, маслаҳат
Машираъ — йўл
Машириқ — Шарқ, кунчиқар
Машишоқ — чолғучи
Маъбар — ўтиладиган жой
Маъбуд — оллоҳ
Маъжун — кайф берувчи аралашма дори
Маъин — равон
Мақрун — яқин, ёндош
Мағмум — ғамли, ғамлик
Мағора — ғор, тоғдаги ғор
Мағриб — Ғарб, кунботар
Мағфур — кечирилган, гуноҳи авф этилган
Маҳв — йўқолиш, тугаш, орадан кўтарилиш
Маҳз — холис, соф, нуқул, фақат, ёлғиз
Маҳзал — кулги, масхара бўлиш
Маҳфил — дўстлар жамъ бўлиши, дўстлар базми
Маҳроб — Масжидда имом саждага бош қўядиган махсус жой
Меш — чармдан тикилган сув идиш
Меърож — қўкка кўтарилиш
Мидод — сиёҳ, қоралик
Мазроб — нохун, зарб, чертиш
Мийл — бонг
Милён — миллион
Мисвок — тиш тозалагич
Мисоқ — аҳду наймон
Мисқол — оғирлик ўлчови — (4,1 гр.)
Миқнотис — магнит, оҳанрабо
Маҳазар — бирор нарсанинг ҳозир бўлиши, тайёр туришлик
Муаллақ — оралиқда қолган, осилган
Муалло — юксак, аъло
Муаллиф — ёзувчи, асар соҳиби
Мубориз — яккама-якка олишувчи, паҳлавон, жангчи
Мубоҳаса — баҳс қилмоқ, фикрлар изҳори
Мубоҳот — фахрланиш, мақтаниш
Муваккил — вакил, бирор ишга тайин этилган
Мударрис — дарс берувчи
Муддаий — рақиб, даъвогар
Мужиб — сабабчи, боис, туфайли
Музмаҳил — маҳв бўлиб, йўқ бўлиш
Музояқа — танглик зулм
Музоҳир — ёрдамчи, қўлловчи
Мукно (Мукнат) — қувват, қудрат
Мулозимат — бирга бўлишлик, хизмат қилишлик
Мулоқий — учрашувчи, кўришувчи, сўзлашувчи
Мулҳам — илҳомланган
Мулҳим — илҳом берувчи, кўнгилга солувчи

- Мумсик* — хаёс, бахил
Мунажжим — юлдузшунос
Муназаҳ — пок, соф, равшан
Мундариж — бир нарса таркибига, ичига кирган
Муножот — ялиниш, ёлвориш
Мунозаҳат — пизоланув, жанжал, тортишув
Мунташир — ёйилган, ҳаммага маълум бўлган
Муноқаша — жанжал, тортишув
Мунқатъи — ажралган, кесилган, бир қисм
Мунҳазим — бузилган, тум-тарақай бўлган, тарқалган
Муолажа — даволаш, дори-дармон қилиш
Мурид — талаб этувчи, эргашувчи, қўл берувчи
Муруқоба — мушоҳада, худо ва дунё ҳақида фикр юритиш
Муртасим — сурат солувчи, нақш боғловчи, расмга киритувчи
Мусаллам — инкор ва қаринчликсиз маъқулланган, таслим бўлишлик
Мусаллат — зўравонлик, голиб келишлик
Мусаллаҳ — яроқли, аслаҳадор
Мусаннаф — китоб қилинган, ёзилган
Мусанниф — китоб тузувчи, ёзувчи, муаллиф
Мусаххар — забт этиш, бўйсундириш
Мустажоб уд даъва — дуоси қабул бўлган
Муставкаий — старли бўлиш, ҳисобдор
Мустатоб — ёқимли, юқори даражали
Муствағний — тортинувчи, эҳтиёжсиз
Муствақим — тўғри, рост, бир жойда турувчи
Мутабаррук — қутлуг, муқаддас, шарафли
Мутаббаҳ — қаватма-қават, қисмларга бўлинган
Мутаботир — оғиздан-оғизга кўчган хабар, ёйилиш
Мутаоқид — аҳдлашган, аҳд боғлашган
Мутагаййир — ўзгарган, ўзгарувчи
Мутроф — юз нарда, ҳижоб
Муфаттин — фитначи, фитнес солувчи
Мутобаат — тобеълик, итоат қилиш
Муфорақат — айрилиш, ажралиш
Муҳайяр — ихтиёрли, эрки ўзида бўлиш
Муҳолиф — тескари, қарама-қарши, душман
Мушавваш — таъвишли, наришон, бесарапком
Мушк — қора рангли хуш бўй модда
Муъофа — ёниқ арава
Муътақид — эътиқод қилувчи, ихлосли
Муқаддима — олдидан борувчи, асарда кириш сўз, сўзбоши
Муқайяд — боғланган, уланган, банд этилган
Муқобил — қарши турувчи, зид
Муғаний — ашулачи, созанда
Муҳлик — ҳалок қилувчи, ўлдирувчи, йўқ этувчи
Муҳрақ — куйдирувчи, ёндирувчи, қуритувчи
Муҳтади — тўғри йўлга тушган, тўғри йўл кўрсатувчи
Муҳтариқ — куйган, ёнган
Муҳтасиб — ихтисоб қилувчи, шарият ишларини, тош-тарозини назорат этувчи

Н

- Набий* — пайгамбар, худонинг элчиси
Наботот — ўсимликлар
Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, меҳрибончилик, эркалаш
Нажжод — насл, насаб, келиб чиқиш
Нажжор — дурадгор
Назм — тузум, тартиб, тузиш, шеър
Насиб — олий нажот, нажот берувчи
Насоро — Исо динидаги одам, христиан
Натож — натижалар
Наузибиллоҳ — худо сақласин
Нафсонийят — ўз шахсига берилиш, ўзини кўриш
Нахчир — охуга ўхшаш ов ҳайвони, ов, нажир
Нафис — нафислик
Нафс — шахс, вужуд, майл
Наъл — нағал
Наът — пайгамбар мақтови, мадҳ
Наъиз — қарши, зид, тесқари
Нағиб — бирор жамоанинг етакчиси, эътиборли киши
Нағий (нағу) — нечун, нега, қандай
Наҳанг — акула, катта балиқ
Нисён — унутиш
Нозил — тушган, осмондан инган
Нотиқ — нутқ сўзловчи
Ноҳис — нуқсонли, камчилиги бор
Нубувват — пайгамбарлик, элчилик
Нужум — юлдузлар
Нурулайи (нури айи) — кўз нуридай суюкли, азиз фарзанд
Нусрат — ёрдам, мадад, зафар, галаба
Нутфа — маъий, шахват

О

- Обо* — оталар
Овон — вақтлар, замонлар
Ойин — расм, одат, тартиб, ўхшашлик
Ол — оила, хонадон, қариндош-уруғ
Олот — асбоблар, яроқлар
Олуд — аралаш маъносига
Омода — тайёр, тайёрланган
Оре, орий — тўғри, рост, шубҳасиз
Орлот — уруғ номи
Осий — гуноҳкор
Осор — нишонлар, асарлар
Оталиқ — ҳомий, бек
Офият — соғлиқ, тинчлик, покизалик
Ошуб — ғавго, тўполон, кўркув
Оғоз — бошланиш, ибтидо
Оҳан — темир
Оҳангар — темирчи

II

Паём — хабар, дарак
Пайрав — эрганувчи, изидан борувчи
Пайкон — камон ўқининг учи
Партав — ёруглик, нур, шуъла, порлоқлик
Пешдодийён — пешдодийлар, қадимий Эрон шоҳлари сулоласи
Пироста — безалган, зийнатланган
Пироя — безак, зийнат
Полон — теридан тикиладиган буюм
Порсо — сақланувчи, ёмон ишлардан ўзини тийувчи
Пўта (фўта) — ишак ўрама белбоғ
Пурпур — порлоқ, нурли
Пурфутух — тўла очилиш

Р

Рабиул-аввал — ҳижрий йилнинг учинчи ойи
Рабиул-охир — ҳижрий йилнинг тўртинчи ойи
Работ — йўловчилар манзилгоҳи
Равза — боғ, жаннат
Ражо — умид, орзу
Ражъат — қайтиш
Разм — уриш, гавго
Ракаат (ракъат) — номоз ракаатлардан иборат бўлади
Ракик — суст. заиф
Рам — сажда, чўчиш, қўрқиш
Рама — гала, сурув, тўда
Раммола — фол очувчи (қум, нуқта, чизиклар орқали каромат қилиш)
Расул — элчи, пайгамбар
Расуллолоҳ — оллоҳнинг элчиси, Мухаммад пайгамбар
Раста — қатор
Рафиқ — дўст, ҳамдам, ҳамроҳ
Рафоқат — дўстлар, ҳамсуҳбатлар
Рахт — кийим-кечак, сафар юки
Регистон — қум тўшалган майдон, саҳн
Рибо — судхўрлик, таъмагирилик
Рижол — эрлар, эркаклар
Рижол ул гойиб — назардан гойиб муқаддас, улуг одамлар (руҳ)
Ризвон — розилик, мамнунлик, жаннат
Рихлат — кўчиш, ўлиш
Ровий — ҳикоячи, қисса айтувчи, маълумот берувчи
Рокиб — сувора, отлик, мишиб юривчи
Рофизий — шиъа мазҳабидаги киши
Рубъи маскун — Ернинг қуруқлик қисми
Рухи қудс — муқаддас, пок руҳ

- Сабад* — сават
Сабий — ёш бола
Сабъ — етти
Сабъ ул масоний — етти карра
Сабҳа (субҳа) — тасбех
Савғ — табиат, хилқат, қудрат
Сад — тўсиқ, баланд девор
Садр — уруғ, мансаб
Садр аш шариат — исломда улуг мартаба
Садрнишин — улуглар билан ўлтирувчи, мартабали
Сажда — номоз расуми, эгилиш
Сайд — ов, шикор, илинтирмоқ
Сайқал — жило бериш, пардозлаш
Сайҳа — ҳайқириқ, қичқириқ
Сакбон — итбоқар
Сакина — ором, осудалик
Сакта — тургунлик
Салжуқийн — салжуқийлар
Салоҳ — яхшилик
Самадийят — абадият, навқиронлик
Самар — мева, ҳосил, фойда
Сандувоч — қалдирғоч
Сано — мақтов, мадхия
Саноч — чарм тўрва, меш
Сарбадор — Хуросонда XIV аср ўрталарида вужудга келган халқ ҳаракати иштирокчиси (дорга осилишдан қўрқмайдиған, боши дорга тикилган, деган маъноларда)
Сариғ — тез, суръатли
Сариҳ — очиқ, равшан, аниқ, ойдин
Сарафроз — улугвор, юксак
Сафро — сариг, ўт, заҳра
Сафҳа — саҳифа, варақ, бет
Саъй — ҳаракат, интилиш
Сақлу (сақлов) — чегара, юрт чегараси
Сақо — сув берувчи, сув сецувчи, мешкоб
Саҳбо — қизил май
Саҳиҳ — ҳатосиз, тўғри
Саҳоб — булут
Саҳойиф — варақлар, бетлар, саҳифалар
Сел — шапалоқ
Сиддат — саййидлик, улуглик, пайғамбар авлодига мансублик
Сикка — пул зарб қилиш, тамга урилган ақча
Сила — инъом, бахшиш, мукофот
Силсила — занжир, тизма, тартиб
Синар — қалқон
Синоҳ — аскар, қўшин
Сирот — кўприк, йўл, дўзах устидан жаннатга ўтиладиган қилқўприк
Ситойиш — мақтов, мақташ

Сифла — паст, тубан, хасис
Содот — сайидлар,
Совғат — совғалар, тухфалар
Соил — савол қилувчи, истовчи, гадо, тиланчи
Соим — рўза тутувчи
Сойир — сайр этувчи, сайёҳ
Сол — йил
Сологин — султонлар
Сомеъ — эшитувчи, тингловчи
Сомониён — сомониёлар, IX асрда Бухорода ҳокимиятни араблардан олган сулола
Софий — софлик, тозалик, тиниқлик
Соҳиб — эга, тасарруф этувчи
Соҳибқирон — яқинлашиш, бирлашиш соҳиби, икки сайёранинг бир буржда яқин келиши пайтида туғилган киши
Соҳир — сеҳргар, ажойиб санъаткор
Сувар — сурат
Сулуқ — йўл тутиш, яхши йўлга кириш, худога яқинлашиш йўли
Сухан — сўз, нутқ, ифода
Сўқиш — жанг, уруш

Т

Тааммул — чуқур ўйлаш, мулоҳаза қилиш
Табал(табл) — катта ногора, довул
Табақа — гуруҳ, қатлам, даража
Табдил — ўзгартириб юбориш, бошқача қилиш
Таборақ — худонинг исмларидан бири
Табоҳ — хароб, бузук, вайрон
Таббоҳ — ошпаз, овқат пиширувчи
Таважжуҳ — юзланиш, хайрихоҳлик, бир сарига азм этмок
Таваллуд — туғилиш
Таваттуум — ваҳимага тушиш, кўрқинч
Тавозуъ — адаблилик, ўзни паст олиш, ўта камтарлик
Таворих — тарихлар
Таваттууф — тўхташ, тек туриш
Таврот — яҳудийларнинг диний китоби
Тавҳид — худонинг бирлигига ишониш, худога етишув
Тадриж — аста-секинлик
Тазарруъ — ялиниш, ёлвориш
Тазвир — алдаш, хийла, фириб
Тайрон — учини, парвоз
Такбир — худони улуглаб «оллоҳу акбар» иборасини айтиш
Такрим — хурмат, иззат, эҳтиром
Такя — сунячиқ, ястиқ, дарвешхона
Талбис — хийла, макр
Тамасхур — масхара қилиш
Тановул — зиммага олиш, емок, ичмок

Тарахдум — раҳм қилиш, марҳамат
Тарёқ — қора дори
Тарсо — христиан
Тарсидан — хавф қилмоқ, журъат этолмаслик
Тасалсул — ҳалқа-ҳалқа, кетма-кет уланиш, тизма
Тасхир — ром қилиш, забт этиш, қўлга олиш
Таъбия — тузиш, тартибга солиш, сафлаш
Таъмир — қуриш, обод этиш, созлаш, умрни узайтиш
Тақабдум — илгарилаш, олдинда бўлиш
Тақвият — ёрдам бериш, қувватлаш
Тағайюр — ўзгариш, бошқа тусга кириш
Тағйир — ўзгартиш
Таҳаммул — тоқат, сабр, чидам
Тийнат — хулқ, равиш, феъл, табиат, яратилиш
Тиловат — «Қуръон»ни қироат билан ўқиш
Тоат — ибодат, сиғиниш, оллохдан кўмак сўраш
Тоифа — қабила, қавм, гуруҳ, эркаклар тўдаси
Тойиб — тавба қилувчи
Тулут — чиқиш, кўриниш, болқиш
Туманот — ўн мингликлар
Тугбардор — байроқ кўтарувчи яловбардор
Турро — давлат рамзи, нишони, фармон, ёрликлар теҳасидани махсус безакли белги
Тўфанг — жанг қуроли
Тўша — озиқ-овқат, йўл озиғи

У

Убур — ўтиш, юриб ўтиш
Уд — чолғу асбоби
Узв — аъзо, гавда қисмлари
Узма — аъзам, катта
Уламо — олим
Улус — эл, халқ
Умаро — амирлар
Умда — асос, дастак, таянч
Умё — кўрлик
Умнат — бир тилда сўзлашувчи инсонлар, бир пайгамбарга тобеъ кишилар
Унсур — асос, таркиб
Усмониён — усмонийлар
Учмоқ — жаннат
Ухуват — биродарлик, қардошлик, ака-укалик
Уқоб — бургут

Ф

Фавт — йўқолиш, ўлим
Фазиҳат — расволик, разолат

Фалак — осмон, кўк
Фано — йўқ бўлиш, ўлиш
Фаранг — Франция, француз
Фард — якка, ёлғиз
Фарангистон — Европа
Фарра — шукуҳ, шавкат
Фаррон — равон, тез, сидирға
Фаройиз — исломдаги беш мажбурият (рўза, намоз, ҳаж сингари)
Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли, қондага мувофиқлиги, гўзал услуб
Фасҳ — бузиш, бекор қилиш
Фатонат — ўткир зеҳн, зийраклик, хушфаҳмлик
Фитрат — яратилиш, табиат, тугма табиат
Фатҳ — очиш, ечилиш, забт этиш, ғалаба
Фақиҳ — диний ҳуқуқ билимдони
Фелизот — маъданлар қоришмаси (темир, пўлат, олтин каби етти маъдан)
Фива — пиво
Филҳол — шу ҳолда, шу пайтда, дарҳол
Фихраст — мундарижа
Фирот — денгиз номи
Фирқа — инсон гуруҳи, жамоат, тўда, мазҳаб
Фиқҳ — диний ҳуқуқ илми
Фосид — бузуқ
Фузуҳ — расволик, разиллик
Футуҳ — очилиш, ечилиш
Фўта (пўта) — ипак ўрама белбоғ
Фўш — от ёли

X

Хабари арожиф — беҳуда, ёлғон хабар, атай тарқатилган миш-миш
Хабир — билувчи, хабар берувчи
Хабис — ёмон, ярамас, бадбўй
Хавотин — аёллар
Хавоқин — ҳоқонлар
Хаданг — ўқ, камон ўқи
Хазз — ипакли мато
Хайд — гуруҳ, тўда, от-улов тўдаси
Хайма — чодир
Хайрот — яхпиликлар, хайр-саховат
Халаф — ўринбосар
Халлоқ — яратувчи
Хамр — май, шароб, бода
Харвор — оғирлик ўлчови, бир эшак юки
Хасм — душман, рақиб
Хашм — аччиқ, газаб
Хилоф — қарши, тесқари, зид
Хилъат — ҳашаматли кийим, сарпо
Хиргоҳ — чодир
Хирқа — жанда, руҳонийлар уст кийими

Хожа — эга, бошлиқ, уй эгаси, оила бошлиғи
Хойиф — қўрқувчи, қўрқоқ
Холиқ — халқ қилувчи, яратувчи (худонинг сифати)
Хонақоҳ — масжид
Хома — қалам
Хориқ — фавқулодда, одатдан ташқари
Хотам ус салтанат — салтанат муҳри, подшоҳ унвони
Хубс — бадният, палид
Хутба — жума кунлари ва ҳайитларда ўқиладиган намоз (унга давлат бошлиғи исми қўшиб ўқилган)

Ч

Чалипо — бут, қўшув аломатига ўхшаш нишон
Чаноқчи — ҳайкалтарош
Чарх — айланиш, осмон, фалак, тақдир, толеъ
Чашн — тантанали йиғилиш, базм
Черик — қўшин, аскар
Чивиртка — чигиртка
Чин — Хитой
Чингдовул — қўшиннинг орқасидан юрадиган соқчилар тўдаси
Чобук — чаққон, тез, илдам, савандоз
Чокар — хизматкор
Чоғир — май, ичкилик, шароб
Чуғз — бойқуш, бойўғли
Чўғул(чўғол) — чақимчи, ғийбатчи, иғвогар

Ш

Шабиҳун — тунги ҳужум
Шайх ул аълам — доно устоз, муридлар етакчиси, исломдаги олий мартаба
Шамим — хуш ис, хуш бўй
Шамс — қуёш
Шамсия — қуёш йили ҳисоби
Шанбалид — гул
Шариъ — ёмон, ярамас, бузуқчи
Шарҳи вуқайи — воқеа-ходисаларни изоҳловчи, шарҳловчи
Шафийъ — воситачи, ҳимоячи
Шаъбон — ҳижрий йилнинг саккизинчи ойи
Шаҳристон — мустаҳкам қалъаси бўлган катта шаҳар
Шиква — шикоят, гиналаш
Шикоф — ёриқ, дарё, тешиқ
Шихъа (шиа) — гуруҳ, тарафдор, исломдаги асосий йўналишлардан бири
Шотир — жиловдор, подшоҳ жиловдори
Шужоъ — шижоатли, ботир
Шуққа — байроқнинг учига боғланадиган мато
Шузид — кўз билан кўриш, мушоҳада

Э

Элотил — кўчманчи узбеклар, данш қавмлари
Эрод — баён, сўзлаш, нақд, зикр қилиш
Эътидол — муътадил, ўрта даражада
Эътилол — хасталаниш, касалликка чалиниш
Эътимод — эътиқод, эътибор
Эътино — ғамхўрлик, диққат
Эҳтисом — ўз гуноҳларидан қайтиш, гуноҳ қилмаслик
Эҳдос — бино қилиш, кашфиёт, ижод этиш

Ю

Юмкин — мумкин, эҳтимол, шояд
Юсун — маросим, одоб

Я

Ябоб — хароб
Явм — кундуз, вақт
Яд — қўл
Яъжуъ: яъжуъ маъжуъ — афсонага кўра хунук тоифа, баҳайбат, ҳамма нарса ни
 об тугатувчи, одамхўр махлуқлар
Яздон — худо, оллоҳ
Яйлоқ — яйлов, утлоқ жой
Якгар — танҳо, янға,
Ялов — байроқ
Ялавоч — хабар етказувчи, хабар берувчи
Ям — дарё, денгиз
Ярмиг — подноҳ фармони
Яроғ — қуроқ, аслаха, ҳозирлик
Ясуул — иптизом сақдовчи кичик амалдор
Яғмо — талон-тарож, горат қилиш

У

Укта — беҳуда, керак из
Улинг — улаш, ўт, гиёҳ
Учин — совуқ, зирх
Ўр — баладлик, қия жой
Ўтру — қарши, рувара

Қ

Қабел — ёмон, ярамас, нописанд
Қабо — эркакларнинг узун уст кийими
Қавий — қучли, қувватли
Қавий жиша — қуч қувватга тўлган, қучи қайнаган
Қавл — сўз, гап

Қавм — бир маҳалла, қишлоқ кишилари, бир уруғ вакиллари
Қазои қадр — худо юборган ўлим, ажал
Қайсар — подшоҳ, Рум ва Юнон подшоҳларининг қадимий лақаби
Қалам қилмоқ — қирмоқ, бошини кесмоқ
Қаловуз — раҳбар, лашкар йўл бошловчиси
Қалада — итнинг бўйин тасмаси
Қамария ҳисоби — ҳижрий ой йили ҳисоби
Қанора — қассоб кундаси, гўшт осиладиган чангаклар
Қангара — кўприк
Қарқара — тожга тақиладиган товус паги
Қатли ом — қиргин, ёппасига ўлдириш
Қаҳад (қаҳт) — очарчилик, йўқчилик, қаҳатчилик
Қирон — икки сайёранинг бир буржга яқин келиши
Қовға — қудукдан сув олишда ишлатиладиган чарм идиш
Қозилхўжат — ҳожатбарор, худога ишора
Қорий — Қуръонни ёд билувчи, оҳанг билан ўқувчи киши
Қофила — карвон, сафарга чиққан йўлчилар тўдаси
Қубба — гумбаз
Қудс — муқаддаслик, поклик, тозалик
Қулzum — Қизил денгиз, умуман денгиз
Қуллоб — чангак, қармоқ
Қусур — камчилик, нуқсон, қасрлар, саройлар
Қутб — замона пешвоси, йўл кўрсатувчи авлиё
Қуқу — хуш бўй
Қўқур — кўр, сўқур

Ғ

Ғабин — зарар ва зиён
Ғабро — замин, ер, туфроқ
Ғаввос — сув тагига шўнғувчи
Ғавр — бирор нарсанинг туби, ҳақиқат, моҳият
Ғавий — гумроҳ
Ғаданг — жоҳил, нодон, аблах
Ғаддор — хиёнатчи, бевафо, алдамчи
Ғадр — аҳдни бузган, хиёнатчи
Ғазовот (Ғазв) — жанг, ҳарб, юриш
Ғазо — юриш, жанг
Ғайб — кўзга кўринмаслик, сир, яширинлик
Ғани — бой, бадавлат
Ғаним — душман, қарши томон
Ғарв — най, қалам ясалади
Ғариқ — ботган, чўмган, ғарқ бўлган
Ғарча (ғалча) — аблах, аҳмоқ, нодон, калтафаҳм
Ғизо — овқат, таом
Ғизола — оҳу
Ғино — нағма, оҳанг, куй
Ғирев — дод-фарёд, шўриш, бақирик
Ғоб — ўрмонлар

Ғурфа — болохона
Ғусл — чўмилиш
Ғўта — сувға шўнғиб чиқиш, шўнғиш

Ҳ

Ҳабаш — қора тусли
Ҳабба (забот) — дон, дона, галла
Ҳавл — қўрқинч, қудрат
Ҳаволи — теварак-атроф
Ҳавон — хорлик, тубанлик
Ҳавр — ғазабга минш, қизишиш
Ҳадаф — нишон, йўналиш нуқтаси
Ҳадид — темир
Ҳадис — пайғамбар сўзлари, ибратли сўзлар
Ҳажар ул асвад — Каъбадаги табаррук қора тош
Ҳажжом — табиб, томирдан қон олувчи, жаррох
Ҳаз — баҳра, насиба, шодлик, лаззат
Ҳазм — ҳушёрлик, эҳтиёткорлик
Ҳазин — ғусса, ғам, андух
Ҳазор — минг
Ҳайвон суйи — тириклик суви (афсонавий сув)
Ҳамоил — шамшир боғичи
Ҳамул — ўша, ул, ҳам
Ҳанноғ — галлафуруш, деҳқон
Ҳарба — жанг асбоби, калта найза
Ҳарис — кувучи, ёндирувчи
Ҳарос — қўрқув, даҳшат
Ҳасаб — қадр, андоза, миқдор, шараф, шухрат
Ҳашам — хизматкорлар, навкарлар, подшоҳ чокарлари
Ҳашар — гуруҳ, тўда, анжуман
Ҳашр — жамлаш, мажлис, қиёмат
Ҳақир — тубан, паст, хор, қадрсиз
Ҳақиқ — сазовор, лойиқ
Ҳибр (Ҳабр) — ақлли, донишманд, олим, дово
Ҳиддат — тезлик, шиддат, ғазаб
Ҳидоят — тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга кириш
Ҳижоб — парда
Ҳижрий — мусулмон йил ҳисоби, Муҳаммад пайғамбарнинг ҳижрати — 622 йил
16 июлдаги кўчишидан бошланади
Ҳизб — гуруҳ, фирқа
Ҳимом — ният, бирор ишга киришиш
Ҳин — вақт, пайт, оғоҳ бўл, эҳтиёт қил
Ҳиросат — зироат, деҳқончилик
Ҳисн — қўрғон, паноҳгоҳ, қалъа, истехком
Ҳисор — истехком, қўрғон, қалъа
Ҳоди — тўғри йўл кўрсатувчи, йўл бошловчи
Ҳомил — кўтарувчи, тасарруф этувчи
Ҳомун — кенг, текис дала, сахро

Ҳорис — экинчи, посбон
Ҳорун — посбон, кузатувчи, Мусо пайғамбар акасининг исми
Ҳорут — ерга ҳайдалган икки фариштанинг (Морут) бири
Ҳотиф — ғойибдан овоз берувчи, нидо қилувчи
Ҳафи — ёмонликдан сақланувчи, камбағал, оёқланган
Ҳубобот — донлар, галлалар
Ҳудо — тўғри йўл, рост йўл, ҳидоят, ҳаққа бошловчи дин, яъни ислом
Ҳузи — ғам, ғусса, қайғу, ҳасрат
Ҳуле — ширин, лазиз, тотли
Ҳулла — безакли, ипак мато
Ҳумоюн — қутлуг, муборак, қувватли, хуш
Ҳусом — қилич, шамшир, шоп
Ҳут — балиқ, ўн икки бурждан бирининг номи
Ҳуққа — жавоҳир қутчаси
Ҳуққабоз — фирибгар, қаллоб

МУНДАРИЖА

«Темурнома» ҳақида сўз.....	5
Темурнома.....	31
«Темурнома»да учрайдиган нотаниш сўзлар учун лугат.....	329

Литературно-художественное издание

**САЛОҲИДДИН ТОШКАНДИЙ
ТЕМУРНАМЕ**

На узбекском языке

Мусаввир Т. Иброҳимов
Расмлар муҳаррири О. Муъйинов
Техник муҳаррир Е. Толочко
Мусахҳиҳ Равшан Файз

ИБ № 0409

Босмаҳовата берилди 16.07.90. Босмига 20.11.90. руҳсан этилди. Босмага 60×90¹/₁₆. Оффсет қоғози. Янги оддий таринтура. Оффсет босма усулида босилди. 22.0. Шартли босма тобок. Шартли бўёқли босмада нашр ҳақми 22,25. Нашириёт тобок ҳисоби 24,21. 200000 минг нусхада 37,90. Шартнома 4143 бурғатга. Баҳоен 8 сўм

«Ўзлон» нашриёти, 700083, Тошкент шаҳри, ЎСН, «Правда» таштисоти кўчаси, 41.

Ўзбекистон ССР Давлат матбуот комитети Тошкент матбуот оштаб чи қарши бирлашмаси, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30.